Constantin Argetoianu

MEMORII

1924-1930

Paul Editions

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ARGETOIANU, CONSTANTIN
Memorii pentru cei de mâine / Constantin Argetoianu. -
București :
Paul Editions, 2022-
8 vol.
ISBN 978-606-9703-51-9
Vol. 5. : 1924-1930. - 2022. - ISBN 978-606-9703-56-4

821.135.1
94

Redactare: *Nicoleta Monoran*
Tehnoredactare: *Paul Editions*
Corectură: *Lucia Gruiescu*
Coperta: *Lucian Enache*

Paul Editions

Casa Presei Libere, nr. 1, Corp C, Sector 1, București
www.pauleditions.ro
e-mail: pauleditions@gmail.com, office@pauleditions.ro,
vanzari@pauleditions.ro, nicoleta.petcu@pauleditions.ro,
mihaela.enache@pauleditions.ro
tel: 0730.660.427; 0731.884.583

Tipar: ARTPRINT
E-mail: office@artprint.ro

CONSTANTIN ARGETOIANU

MEMORII
PENTRU CEI DE MÂINE

Amintiri din vremea celor de ieri

1924-1930

Paul Editions

Fuziunea cu Iorga fixată la 11 mai • Întâlnire cu Goldiș • Tratativele lui Maniu cu țărăniștii • Încercarea de fuziune între Averescu și țărăniști sub auspiciile Italiei • Perfectarea fuziunii cu Iorga • Raporturile în noul partid • Raită prin Moldova și Bucovina • Traian Brăileanu • Întrevedere cu Maniu la Sovata • Raporturile mele cu Prințul Carol • Vălenii de Munte • Cu Iorga la teatru • Iorga în provincie • Campanie electorală la Galați • Intru din nou în Cameră.

Întărit și mai mult în planurile mele prin convorbirile cu Știrbei și cu Titulescu, m-am dus la Iorga în ziua de 10 aprilie și am hotărât amândoi să fuzionăm partidele noastre, sub șefia lui, în ziua de duminică 11 mai. Am hotărât să contopim și ziarele, întrunind redacțiile *Neamului Românesc* și *Îndrumării* sub conducerea lui Gongopol (directorul *Îndrumării*), *Neamul Românesc* rămânând singura foaie oficială a noului partid, foaie în care Iorga ar continua să publice articolul său zilnic. Lui Cusin, directorul *Neamului Românesc*, urma să i se încredințeze două suplimente, unul cultural, ce trebuie să apară duminica, și altul economic de scos în fiecare joi.

Fixasem cu Iorga data de 11 mai, ca să avem vreme nu numai să facem toate formele, dar să și pregătim o campanie de întruniri în toată țara, care trebuia să pornească imediat după fuziune. Am lăsat pe Iorga fericit, dar eu am plecat de la el pe gânduri. Făcusem primul pas, trecusem Rubiconul –, dar ce mă aștepta pe malul celălalt? Munca grea pentru mine începea abia după această fuziune, căci numai cu Iorga singur nu puteam ajunge să cuceresc citadela la porțile căreia veghea Brătianu. Un moment mi-a trecut prin minte că aș putea „rata" fuziunea cu Maniu și că aș fi rămas cu Iorga pe brațe... Ce aș fi făcut cu el? Mi-a venit să râd, și am gonit repede din fața ochilor această detestabilă icoană.

Totuși, chiar în seara acelei zile am trecut printr-un ceas neplăcut. Ideea fuziunilor era în aer, toată lumea vorbea de ele, și opinia publică cerea ca partidele de opoziție să se unească. Prietenii lui Alexandru Perițeanu și V. Toroceanu îmi aranjaseră o masă cu Goldiș, într-un cabinet la Capșa, ca să vorbim de fuziune. Socotisem că va fi o

seară de vorbărie goală și primisem de hatârul prietenilor mei, dar spre marea mea surprindere m-am pomenit în fața unor tratative destul de înaintate între naționali și țărăniști, tratative care-mi lămureau răspunsul negativ dat de Maniu lui Iorga. Goldiș mi-a citit o notă redactată de Stere cu enumerarea concesiilor pe care Partidul Țărănesc era dispus să le facă Partidului Național în vederea unei fuziuni. „Lupta de clasă" ar fi înlocuită prin angajamentul claselor muncitoare și producătoare (în care se cuprindeau și intelectualii) de a se strădui în favoarea emancipării și ridicării păturii țărănești, cea mai importantă din populația țării. Formula „proprietății de muncă", adică a dreptului de proprietate redus la suprafața muncită de o familie, ar fi înlocuită printr-un program de cooperație. Țărăniștii ar mai fi renunțat și la suprimarea armatei și a jandarmeriei ca scop final al năzuințelor lor (ce drăguți!). Goldiș mi-a lămurit apoi, că tratativele de fuziune sunt foarte înaintate, că îndată ce vor fi terminate, ei, ardelenii, ca și țărăniștii sunt de acord să fuzioneze și cu mine, dar nu cu Iorga. În acest scop Goldiș mă ruga să nu fac nimic cu Iorga, până nu se hotărăște între ei și țărăniști. L-am întrebat dacă un răgaz de trei săptămâni era suficient; mi-a răspuns că era prea mult... și ne-am despărțit strângându-ne mâna.

Perspectiva unei fuziuni prealabile între naționali și țărăniști nu-mi convenea deloc. Cu țărăniștii, eu unul nu puteam fuziona. Puteam să mă înțeleg cu ei, pe puncte bine determinate, pentru o colaborare de Guvern, *ei constituind o minoritate*, dar să fac casă comună cu ei, să-mi sacrific ideile mele și să mă identific cu năzbâtiile lor – niciodată. Dacă fuzionau cu naționalii, nu încăpea nici o îndoială că îi încălecau, că formau un nou partid de extremă stângă, și că nimic nu mai era de făcut cu ei... Și nici lăsarea lui Iorga în afară nu-mi convenea. Iorga era o excelentă contrapondere de manevrat atât împotriva lui Maniu cât și împotriva țărăniștilor. Pricepusem foarte bine planul dumnealor: să mă anexeze noului partid ultrademocratic ca o chezășie de ordine pentru Coroană, să se servească de dibăcia mea politică ca să ajungă la putere, și apoi să-mi dea cu piciorul. Dar tocmai această dibăcie politică pe care binevoiau să mi-o recunoască îmi interzicea să primesc o promiscuitate ce nu putea decât să mă compromită. Mi-am dat într-o clipă seama că, de se făcea fuziunea național-țărănistă, toate planurile mele se înecau. Și fuziunea mea cu Iorga devenea și ea inutilă, căci nu o primisem decât ca un prim pas pentru o apropiere de ardeleni și de țărăniști...

Am părăsit pe Goldiș foarte plictisit. A doua zi am pus copoii mei în mișcare și m-am mai liniștit aflând că lucrurile nu stau tocmai

așa cum mi le povestise Goldiș. Ideea unei fuziuni între ardeleni și țărăniști era încă în faza „dorințelor". Dar nici un partid nici celălalt nu voia încă să renunțe la ideologia lui; Maniu cerea țărăniștilor să devină un partid burghez, iar Mihalache, Stere et compania cereau ardelenilor să treacă la un socialism agrar de extremă stângă. Fiecare partid se credea încă tare, și nu era prin urmare încă copt pentru o fuziune... A trebuit lovitura pe care au primit-o în aprilie 1926, ca să-și dea seama de realități și să se vadă siliți să-și unească puterile într-un singur partid ca să se poată impune Coroanei, deși e foarte probabil că dacă ar mai fi trăit Brătianu și Regele Ferdinand, nici așa nu s-ar fi impus...

N-au trecut opt zile și toate nădejdile unei fuziuni între cele două mari partide democratice, s-au prăbușit. Pentru planurile mele, calea rămânea deschisă...

*

În acea lună a lui aprilie a anului 1924 a mai fost o tentativă de fuziune între Averescu și țărăniști, tentativă pusă la cale, după câte mi-a spus Știrbei, de Legația Italiei, din porunca lui Mussolini. Încercarea n-a dus la niciun rezultat, și tratativele s-au poticnit de la primul pas, căci generalul a cerut înainte de toate închinarea înaintea pamponului său și supunere la toate articolele „Regulamentului Interior al Partidului Poporului"!

Formalitățile fuziunii între Partidul Naționalist-Democrat și Partidul Poporului (secția mea), s-au desfășurat fără nici o greutate, probabil fiindcă nici eu nici Iorga nu le-am dat nici o importanță. Iorga socotea că partidul era el, că gloata din jurul lui era o simplă garnitură de care se slujea după nevoile politicii, împingând-o înainte sau nesocotind-o, după interesele sale care se rezumau în goana după putere. Pentru mine, noțiunea de partid era ceva mai reală, căci o mână de oameni inteligenți își legaseră soarta de a mea, și aș fi fost un netrebnic dacă în urmărirea planurilor mele politice nu m-aș fi preocupat și de soarta lor. Acest sentiment de recunoștință era de altminteri singurul ce mă lega de un partid, care, prin el însuși — o știam foarte bine – nu mă putea duce la nimic. Semnând actul de fuziune, Iorga era convins că înhămase la căruța lui un cal destul de puternic ca să-l urce coasta – iar eu că găsisem măgarul pe spinarea căruia să pot pătrunde în Ierusalim...

Partizanii noștri, de o parte și de alta, au fost însă încântați și și-au manifestat zgomotos entuziasmul. Ai mei au văzut în această fuziune o întărire a partidului pe de o parte prin organizațiile electorale iorghiste, printre care unele erau foarte bune, și tocmai

în județele în care noi eram mai slabi – pe de alta prin răsunetul graiului și scrisului Cărturarului, care, cu toate scăderile lui politice, ținea încă o bună parte din opinia publică sub influența sa. Iorghiștii erau fericiți că trecuseră în fine, prin simpla mea întovărășire cu ei, de pe liniile moarte ale ideologiei politice pe cele vii ale urmăririi scopurilor practice. „Cu Argetoianu ajungem sigur la putere"... era lozinca bieților oameni care nu gustaseră în lunga lor carieră decât pâinea amară a opoziției...

Între 15 aprilie și 5 mai am dispus de o parte și de alta să se întrunească organizațiile județene și comunale ale fiecărui partid și să se pronunțe asupra oportunității fuziunii, și cum nu ne îndoiam la Centru că județele vor răspunde da cu bucurie, am rugat pe partizanii noștri să folosească sărbătorile Paștelui și să meargă prin sate, braț la braț, să popularizeze printre țărani unirea celor două partide. Toate organizațiile iorghiste, ca și ale noastre, au aprobat fără discuție fuziunea, iar rapoartele sosite după descinderile la țară ne-au arătat că poporul privea cu simpatie și cu încredere actul nostru politic.

În ziua de 9 mai, am semnat cu Iorga următorul document:

„Subsemnații Nicolae Iorga și Constantin Argetoianu, tratând în numele Partidului Național-Democrat și în numele Partidului Poporului, am hotărât, sub rezerva aprobării organelor statutare competente ale fiecărui partid, fuziunea ambelor partide în următoarele condiții:

1) În așteptarea închegării unirii câtor mai multe forțe democratice, spre a fi puse în serviciul Țării, Partidele Național-Democrat și al Poporului fuzionează pentru a forma un singur partid sub denumirea Partidul Național al Poporului.

2) Dl. Profesor Nicolae Iorga este proclamat Șef al noului partid.

3) O comisie compusă din trei membri din fostul Partid Național-Democrat și trei membri din fostul Partid al Poporului, se va întruni imediat după actul fuziunii și va alcătui un proiect de statut al noului partid. Acest proiect va fi supus discuției și aprobării comitetelor executive ale ambelor foste partide, întrunite.

4) Programul politic al Partidului Național al Poporului va fi alcătuit de organele statutare ale noului partid, îndată după ce aceste statute vot fi intrat în vigoare. Se înțelege de la sine că acest program va fi alcătuit pe baza îndrumărilor naționaliste și democratice propăvăduite până astăzi de dl. Profesor Nicolae Iorga și de amicii d-sale – precum și pe aceea a orientărilor financiare și economice susținute de dl. C. Argetoianu și de prietenii d-sale în manifestările lor politice. Până la alcătuirea programului, conducătorii celor două

partide care fuzionează, vor arăta țării printr-un manifest normele de guvernământ ce cred potrivite cu rezolvarea problemelor ce se înfățișează astăzi poporului român.

5) Ziarele *Neamul Românesc* și *Îndrumarea* vor fuziona. Partidul Național al Poporului va avea un singur organ oficios care va apare zilnic sub numele *Neamul Românesc.* Redacțiile ambelor ziare se vor contopi sub direcția d-lui C. Gongopol. Dl. Cusin va fi însărcinat cu conducerea numerelor economice și culturale ale ziarului.

6) Organizațiile județene ale ambelor partide se vor contopi alegând prin bună înțelegere și în așteptarea dispozițiilor statutare, câte un comitet județean provizoriu.

N. Iorga
C. Argetoianu"

Am redactat în același timp și următorul manifest către țară, pe care l-am lăsat pe Iorga să-l scrie (ar fi fost cineva în stare să-i oprească mâna?), sugerându-i numai ideile conducătoare în materie de autoritate și de economie națională:

„Manifestul Partidului Național al Poporului
către cetățenii României întregite.

Misiunea pentru care Partidul Liberal a fost chemat la Guvern se apropie de sfârșit.

Asupra felului cum și-a îndeplinit-o nu credem că mai e de nevoie să lămurim țara: ea cunoaște îndeajuns și cele câteva părți bune și părți rele care din nenorocire s-au adus la dânsele. A stărui asupra acestora ni se pare de prisos; vremurile sunt prea grele pentru orice bunăvoință patriotică, și pe lângă aceasta, noi prețuim îndestul folosul pe care țara îl trage de la orice forță organizată în scopuri naționale, pentru a nu contribui să o discreditâm. Simțim o criză de autoritate care trebuie să pună frâu oricăror critici, cât de îndreptățite.

Nu e mai puțin adevărat însă că problemele de căpetenie rămân și astăzi deschise și oricine aspiră la guvernare trebuie să aibă o atitudine netedă și cinstită față de dânsele.

Ne-am unit pentru a încerca soluții noi, pe care le credem mai bune. Și voim ca încă de astăzi națiа să știe ce am înțelege să îi dăm, dacă vom fi crezuți vrednici a o guverna.

Marea schimbare a proprietății pământului s-a îndeplinit. Atâtea călcări în aplicarea legii i-au viciat însă urmările[1] și neîngrijirea față de *soarta micii proprietăți a scăzut și stricat producția națională.*

[1] Ideea lui Iorga. A mea era că principiile fuseseră greșite, independent de greșita aplicare a taxelor.

Credem că se impune o revizuire a condițiilor în care s-a aplicat legea și întemeierea unui regim agrar care să ocrotească munca, s-o îndrepte, s-o stăpânească și să pună frâu lenii, în vederea neapăratei intensificări și selecții a producției.

Bogățiile țării sunt încă în mare parte neexplorate, iar în unele cazuri sălbatic prădate. Organizarea exploatării și industriilor trebuie făcută în așa fel încât orice inițiativă să fie încurajată, orice muncă răsplătită și acțiunea tuturora să fie încadrată într-o largă politică de Stat.

Cu ajutorul oricui, de oriunde ne-ar aduce un concurs iubitor, se cere ca fără zăbavă să se dea României Unite sistemul de mijloace de comunicații, care nu s-a conceput măcar teoretic până acum.

Banul țării nu poate rămâne un obiect de speculă al Băncii Internaționale. El trebuie stabilizat și refăcut în așa fel, încât să dea credit în afară fără să provoace speculație înăuntru. O condiție esențială este și ținerea tuturor îndatoririlor luate față de străinătate.

Statul nu-și poate asocia în întreprinderile sale falsul capital al lăcomiei politicii de partid. Dar el va trebui să recurgă la orice asociație onestă, care i-ar permite sub exclusiva lui conducere și supraveghere a trage cel mai mare folos din imensele avuții ce se află în mâna lui.

Pentru a fi bine servit, Statul să aibă atâția funcționari câți îi trebuie, dar și aceștia să fie răsplătiți pentru o activitate devotată atâta cât le trebuie pentru întreținerea și demnitatea lor personală. Înlăturând surogate fiscale nedrepte, ca taxa asupra exportului, care lovește pe micul cultivator, nu ne-am sfii a pune sarcini noi pe cei care le pot plăti și a recunoaște funcționarilor, asigurați printr-un statut de liberatate, dar și de severă îndatorire la un serviciu real, tot ceea ce li se cuvine.

Nici un sacrificiu nu poate fi cruțat pentru Învățământ. Ridicarea clasei țărănești la nivelul pe care trebuie să-l atingă pentru a-și putea îndeplini bine dreptul politic covârșitor ce i s-a acordat și asigurarea întâietății culturale a poporului românesc, prin ajutarea la studii înalte a elementelor destoinice, dar sărace, e cea dintâi datorie a unui om politic. În mișcarea culturală a lumii, poporul nostru trebuie să se manifeste prin tot ce are și prin tot ce poate.

Înțelegători ai însemnătății bisericilor naționale în viața statelor și a sentimentului religios în genere, credem că biserica românească mai mare ca și aceea care cuprinde o mai mică parte din poporul nostru trebuie să aibă atât o situație materială bună a clerului popular, cât și putința de conducere a organelor superioare și autonomia necesară

în tot ce privește disciplina clerului și învățământul bisericesc. Dar orice naționalitate legată de biserica ei, și de învățămintele ce crede că trebuie să dea sufletelor, să fie ocrotită de Stat fără a fi oprită în exercițiul funcțiunilor ei firești.

Armata nu poate fi lăsată un singur moment fără tot ce ar ajuta pe admirabilul nostru soldat, care trebuie să fie un luptător iar nu un sacrificat. Cu orice preț se cere ca puterea noastră militară să fie așa de solidă, încât alianțele să complecteze numai sistemul nostru defensiv.

Aceste alianțe, așa cum le-a făcut războiul, cum le reclamă situația ieșită din tratatele de pace, trebuie menținute, armonizate și întărite prin contractul moral, care lipsește încă prea mult. Pe lângă cele defensive pentru azi cu cei deopotrivă amenințați, sunt necesare cele constructive de mână cu cei de aceeași rasă și de aceeași concepție politică.

Naționalitățile cu drepturi istorice și cu valoare culturală simțim datoria nu numai de a le recunoaște, dar de a le asocia la conducerea efectivă a unei țări care este și a lor.

Orice cetățean are dreptul la liniștea care să îi asigure munca și la mulțumiri pentru serviciile aduse societății și patriei. Oricine ar încerca să tulbure pentru orice motive pacea reconstrucției naționale va găsi în noi dușmani care n-am cruța nimic din mijloacele pe care legea le pune la îndemână.

Ordinea nu e pentru noi o formulă polițienească, ci o condiție morală de existență și dezvoltare. A o crea în suflete și a o impune în rosturile materiale e cea dintâi cerință a momentului de azi.

Nu socotim legătura noastră ca exclusivă. Oricine, individual sau în grupare, poate aduce onestitate, pricepere și voie bună de a lucra va fi pentru noi prietenul pe care ni-l dorim. Am voi ca din întreaga generație care a susținut cu credință și vitejie războiul, elementele care, în deosebire de liberalismul clasic, nu pun temei pe formule vechi și pe interese materiale – să fie laolaltă pentru a da un partid puternic și popular de guvernământ, pe care țara în dorința ei de realizări practice, îl cere unul singur, solidar, democratic și idealist.

Cu acest program ne îndreptăm către țară și îl supunem atenției Suveranului în credința că ceea ce am făcut, fără ambiții deșarte, în acest ceas, e un serviciu important pe care îl aducem națiunii adânc iubite de noi.

Nicolae Iorga

C. Argetoianu"

Faptul că am semnat alături de Iorga această peltea, care nu se deosebea de obișnuitele peltele programatice ale tuturor partidelor, cu paragrafele lor inutile și banale privitoare la armată, la biserică și la alianțe (parcă aud în jurul meselor comitetelor șușurându-se: „trebuie pus ceva și pentru aliații noștri... să nu uităm armata... și biserica... și școala") ca și cum armata, biserica și aliațele aveau nevoie de o schimbare de regim ca să se organizeze – această peltea care pe lângă principii admise de toată lumea nu aducea nici o precizare nouă de înfăptuire – faptul, repet, că am semnat-o, dovedește că nu m-am gândit un minut să împart vreodată cu Iorga răspunderea unei guvernări[2]. Politicește, fuziunea mea cu dânsul era o declasare (după cum pentru dânsul, tot politicește vorbind, era o clasare), o declasare provizorie, dar singura cale ca să ajung la o grupare de forțe, realizabilă, împotriva atotputerniciei unei camarile care se înstăpânise asupra Coroanei, și prin Coroană asupra țării... Dacă aș fi putut prevedea că Regele Ferdinand urma să dispară în 1927 și Ionel Brătianu câteva luni după dânsul, desigur că n-aș fi alergat după potcoave de cai morți în 1924. Nu e vina mea dacă nu m-a făcut mama prooroc!

Pe cât eram eu de sigur că fuziunea noastră numai în doi nu ne putea duce la Guvem, pe atât de convins era Iorga că și pusese mâna pe putere! Era în fine șeful unui „partid de guvernământ" și se vedea prim-ministru, cel mai târziu până în toamnă! Nu-și mai încăpea în piele de fericire, da din barbă, din brațe, din poalele redingotei înfoiate ca două aripi, mângâia pe Catinca, uita să suduie pe Munteanu-Râmnic – era radios! Mă mânca din ochi, și când intram pe ușă în biroul lui i se înveselea fața și-mi jura din cinci minute în cinci minute dragoste și credință până la sfârșitul vieții sale! Dragostea s-a stins după un an (nu-l putusem aduce la putere), iar despre credință, ce să mai vorbesc căci n-a fluturat de la început decât pe buze...

În după-amiaza zilei de 10 mai Iorga și-a întrunit Comitetul Executiv al partidului și a ținut oamenilor veniți din toată țara o cuvântare plină de duh și de piruete, în care a făcut istoricul tratativelor duse cu ardelenii și cu mine. Față de ardeleni a fost ironic, dar fără prea multă răutate, afirmând că așteaptă de la ei o revizuire de conștiință și încheind cu cuvintele: „Primind de la Partidul Național răspunsul care se știe, nu considerăm totuși exclusă o înțelegere, ci așteptăm încă; nu cu mâinile la spate, dar nici cu mâna întinsă – căci nu vedem

[2] Și totuși am făcut-o în 1931! Dar în ce împrejurări, și prin ce concurs de întâmplări – imprevizibile cât timp nu intraseră nebunii în scenă!...

altă mână întinsă înaintea noastră..." În ce privea Partidul Țărănesc, l-a blestemat încă o dată declarând că „... .chiar cu riscul de a rămâne singur, nu înțeleg să fac nici o tranzacție cu elementele nepatriotice nici cu cele incapabile. Am căutat deci unirea cu elementele capabile și cuminți: politică cu proștii și cu nebunii nu fac pentru nimic în lume!" Pentru Iorga Partidul Țărănesc era Stere și Mihalache, ori Stere era nepatriotic, nebun și „internațional", și Mihalache prost! I-a trebuit vreme ca să revizuiască și el această judecată sumară!

După ce a netezit astfel situația, dl. Profesor a citit actul nostru de fuziune, în aclamația celor prezenți, făcând pe modestul la paragraful privitor la șefia lui, pe care a pretins că nu o ceruse!

Cu Comitetul meu Executiv, mica formalitate a avut loc chiar în ziua de 11 mai, la orele 10 dimineața. Cu prietenii mei politici avusesem contact și eram înțeles dinainte, așa încât ședința a fost și mai scurtă. Le-am reamintit că tratativele de fuziune fuseseră duse în două direcții: cu partidul d-lui Iorga și cu Partidul Național din Ardeal – și am declarat numaidecât că amănuntul tratativelor cu Partidul Național nu interesează deoarece nu au dat rezultat, iar că cele privitoare la tratativele cu dl. Nicolae Iorga strălucesc prin lipsa lor, deoarece m-am înțeles cu dl. Profesor, fără nici o discuție și de la prima întrevedere. Am citit textul înțelegerii noastre, și aplauze unanime au aprobat și de partea Partidului Poporului fuziunea cu Partidul Naționalist-Democrat.

Ședința a ținut numai câteva minute, și am pornit spre clubul lui Iorga, să ne pupăm, și să mergem cu toții la sala „Amiciția" unde ne așteptau delegațiile județene ale ambelor partide. Toate s-au petrecut într-o palmă de loc, căci clubul nostru ca și al naționaliștilor erau vecine, în strada Brezoianu, cam peste drum de *Universul*, iar sala „Amiciția" își deschidea porțile în înfundătura ce duce spre Cișmigiu. Am urcat scările clubului lui Iorga cam plictisit, căci în ultima clipă mă apucase o nedumereală și mă întrebam dacă nu făceam o prostie... Dar vinul era tras! Am urcat scările ca un automat, și sus am căzut în brațele lui Iorga, deschise, pe când toată șleahta apostolilor urla și aclama!

„Să fie într-un ceas bun și să trăiești, Șefule!" a fost scurtul meu discurs pe pragul unei noi vieți politice... Tot așa de scurt și de elocinte a fost și Iorga. Oprind cu o mână aclamațiile, cu cealaltă a spus (căci domnul Profesor făcea miracole ca Iisus Christos): „Ai crezut că vei găsi în mine un aliat și ai aflat *un prieten de o viață întreagă!*" De câte ori mi-am adus aminte aceste vorbe mai târziu! Oh politică, oh scârboasă politică, câtă minciună e în sufletul tău!

Am plecat în bandă la sala „Amiciția", la doi pași, și acolo am fost întâmpinați de grosul partidelor în aclamații nesfârșite. Ne-a adresat un discurs de primire Ștefan Meitani, nu mai știu pentru ce el și nu altul, am luat apoi eu cuvântul și am subliniat „importanța" evenimentului pe care-l săvârșeam încheind prin următoarele cuvinte, din care n-a lipsit – și nici nu se putea altfel – grăuntele de ironie pe care-l cerea momentul: „Îmi aduc aminte că acum câteva zile dl. Iorga îmi spunea: Lumea mă crede că nu sunt un om practic, dar ai să vezi d-ta ce om practic știu să fiu eu! — Tot astfel, domnilor, lumea mă crede pe mine un reacționar, dar aveți să vedeți dvs. ce democrat sunt eu! (Aplauze, aclamații, strigăte de bravo). Și astfel, cu spiritul practic al d-lui Iorga și cu idealismul meu, vom face totul ca să scăpăm țara din impasul prin care trece, fără să îi cerem nimic în schimb...

Terminând aceste scurte declarații și strângând mâna noului nostru Șef, țin să-l asigur că, dacă nu sunt omul vorbelor, sunt în schimb omul cuvântului..."

După mine a vorbit Iorga, frumos și cu căldură: „Domnilor, eu mă pot lăuda că știu ce e în inima prietenilor mei – a vechilor mei prieteni. Ei bine, pot asigura pe oricine că niciodată această inimă n-a fost mai larg deschisă când i-a vorbit cineva, de cum e astăzi la cuvintele unui om care simte ca dl. Argetoianu, însemnătatea fiecărei silabe pe care o rostește...

Cuvântarea lui a dezvoltat ideea că noul partid va fi o armată care va lupta disciplinat, către un scop precis, cu o metodă inflexibilă...

Ne-am înțeles ușor pentru că am avut ochii deschiși – orbii nu se pot înțelege[3] – și nu ne-am măgulit cu programe fiindcă știm că programul îl face suferința și nevoile unei țări, iar această nevoie noi o vedem, o înțelegem și credem că avem putința dacă nu de a o suprima, dar în orice caz de a o mângâia și îndrepta!

.....

Cine se așteaptă de la noi la inutile manifestări de reacțiune culturală sau boierească se înșeală: nu le vom face, pentru că sunt inutile și pentru că nici unul nici altul nu suntem dispuși să facem prostii de hatârul nimănui; pentru că partidul păstrează fondul vechii ideologii a celor ce l-au înființat și pentru că vechiul nostru steag plutește azi deasupra partidelor reunite și va pluti mâine asupra unei țări întregi, care va fi înălțată prin acest steag!"

Frumoase cuvinte, care din nenorocire acopereau sentimentele mai puțin frumoase. Ah, dacă Iorga n-ar fi fost decât omul cuvintelor sale, ce bună treabă s-ar fi putut face cu dânsul!

[3] Afirmație îndrăzneață!

La „Amiciția" n-a mai vorbit nimeni după noi. Am părăsit sala, ne-am fotografiat la intrare (celebrul clișeu cu capul lui Iorga și al meu, râzând) și ne-am despărțit dându-ne întâlnire seara la Athenée Palace, unde un banchet de 300 tacâmuri a fost servit fruntașilor și le-a îngăduit să-și dezlege limba și ei. Au vorbit acolo pe rând, și până la ora 2 dimineața Petre Dragomirescu, profesorul de la Iași, D. R. Ioanițescu, profesorul G. Tașcă, Cihodariu, D. Țoni, Ifrim, Vrăbiescu, N. Romanescu și alții – și de 2 ori Iorga și eu. La început, Iorga ridicase paharul într-o călduroasă închinare Regelui călător, care în acea zi „purta cu el icoana țării noastre" la Bruxelles – iar Emanuel Pache Protopopescu citise numeroasele adeziuni ale celor ce nu putuseră lua parte la banchet...

Și astfel a luat sfârșit acea zi istorică – floare frumoasă ce nu trebuia să lege nici un rod...

*

Din colaborarea mea de opoziție cu Iorga, care trebuia să dureze aproape doi ani – din care unul în trei, căci din primăvara anului 1925 s-a adăugat și Maniu la fuziunea noastră, și cu el alte plictiseli – nu mi-a rămas nici o amintire bună. De teamă că la venirea la Guvern (despre care nu se îndoia nici unul și pe care toți o credeau iminentă, atâta încredere aveau în dibăcia mea politică) foștii mei partizani să nu ocupe toate locurile – apostolii minori ai naționalismului integral s-au pus pe intrigă, au început să sape raporturile mele cu apostolul major, și să-și apere cu înverșunare locurile în care se cocoțaseră în fruntea organizațiilor lor județene. Trebuie să mărturisesc că relațiile mele cu Iorga n-au prea reușit, căci Iorga n-a început să se răcească față de mine decât după ce s-a încredințat, la începutul anului 1926, că susțineam împotriva lui, candidatura lui Maniu la președinția Consiliului. A înghițit după cum voi arăta și colaborarea cu țărăniștii, cu Stere cu tot –, dar pe Maniu prim-ministru, nu. Plevușcăria iorghistă n-a reușit să mă strice cu șeful, dar mi-a făcut zile fripte cu pretențiile la șefii locale.

Iorga era foarte sensibil la reclamațiile prietenilor săi politici și se temea și el de un ascendent prea mare pe care l-ar fi putut lua în partid prietenii mei, căci își da seama de superioritatea lor individuală. Dar nu voia să se certe cu mine și adoptase în consecință o nenorocită atitudine de abținere în tranșarea conflictelor județene. S-ar fi putut înțelege cu mine în două ceasuri și am fi putut astfel împăca toate neînțelegerile, pe temeiul obiectiv al raporturilor locale de forțe. Ca să nu se certe nici cu mine, nici cu ai lui, noul șef a preferat să nu se amestece, repetându-mi întruna: „Lasă-i pe ei să

se înțeleagă, că vor ajunge și acolo!..." Dar ce să ajungă! Ai mei erau cât se poate de moderați și gata să cedeze iorghiștilor pe oriunde se putea, fără periclitarea organizației. Dar iorghiștii voiau toate locurile, sub pretext că ei erau mai apropiați de popor! Afară de Dolj, unde nu îndrăzneau să discute situația mea și de câteva județe unde nu aveau pe nimeni, pretindeau pentru ei toate șefiile, de frică să nu capete un loc bun la blidul cu linte, în ziua apropiată a chemării la putere!

Mi-a rămas în minte tortura morală la care m-au supus, săptămâni și luni de-a rândul mai ales trei caraghioși „inexistenți" în județele lor și care nu voiau în ruptul capului să cedeze șefia „oamenilor mei". Nu era zi în care să nu mă piseze ceasuri întregi domnul Domescu de la Bârlad, domnul Chirescu de la Constanța, domnul Dicescu de la Râmnicul Sărat. Întâmplător, în Tutova Georgescu Bârlad și în Constanța Teodorescu-Vlahu trecuseră cu întreaga veche organizație a Partidului Poporului alături de mine; erau amândoi electori formidabili, obținuseră în alegeri rezultate remarcabile și nu se puteau supune unor necunoscuți ca Domescu, fost magistrat cu pretenții și cu ambiții sau ca Chirescu, avocat fără clienți și fără relații. Oameni cumsecade erau și Chirescu și Domescu, din nefericire în politică nu era deajuns să fii om cumsecade. Mai puțin violent ca în Tutova și în Constanța, dar totuși într-o măsură supărătoare, se certau oamenii noștri în toate județele, de la Iași până la Timișoara. Nici măcar în București n-am putut să-i pun de acord, și a trebuit să iau eu șefia locală ca să nu o las unui general Anastasiu, unui Mociornița sau unui Mateescu-Căpețineanu, care toți voiau să fie șefi în ciuda oricărui bun-simț!

Pe mine nu mă îngrijorau prea mult aceste conflicte, dar mă exasperau fiindcă-mi stau oamenii pe cap de dimineața până seara. Mergeam la o fuziune și cu Partidul Național și știam bine că înțelegerile în doi cu iorghiștii nu aveau decât o valoare relativă și că totul va trebui reînceput după fuziunea cu Maniu. În așteptarea acestei a doua fuziuni, mă pregăteam la „pertractările" ce trebuiau să vie sfădindu-mă cu Cihodariu, un bou în două picioare. Dacă nu ajungeam să încheg o fuziune și cu ardelenii și o înțelegere cu țărăniștii, fuziunea mea cu Iorga nu făcea o ceapă degerată – iar, oricât de paradoxal ar părea lucrul – tocmai organizațiile iorghiste-argetoianiste bine cimentate erau menite să se transforme în tot atâtea izvoare de greutăți în cazul râvnitei fuziuni cu Maniu.

N-am pus, pentru aceste motive, nici o vlagă în organizarea noului partid. Programul a rămas să fie redactat și împărtășit poporului

după constituirea Comitetului Executiv, iar Comitetul Executiv nu putea fi constituit decât după ce toate organizațiile județene vor fi fost fixate în forma lor definitivă. Pornite pe amânare, în așteptarea altor evenimente, toate ar fi fost astfel bine, dacă n-ar fi fost continua zăpăceală întreținută de iorghiști, care vedeau și ei că, cu fiecare zi ce trecea, soarta lor amenința să devie tot mai proastă. Ca să mai scap de plictiseala recriminațiilor, m-am înțeles cu Iorga să numim o comisie mixtă care să asculte părțile și să încerce să le împace. Iorga a desemnat pe dl. Bușureanu, profesor Tașcă și Munteanu-Râmnic iar eu pe d-nii Ștefan Meitani, profesor Petre Dragomirescu și Iulian Vrăbiescu[4]. Din nenorocire, apostolii nu prea aveau încredere în această comisie, și cum Iorga îi da afară, năvăleau cu toții la mine. Totuși comisia mi-a fost de mare ajutor cu deliberările ei, peste care m-am prefăcut că nu înțelegeam să trec, ca să-mi dau răgazul să mai răsuflu.

Anul 1924, anul meu de concubinaj politic cu Iorga (anul 1931 a fost un an de căsnicie legitimă terminat ca atâtea căsnicii printr-un divorț definitiv!), a fost un an plin de evenimente mărunte pentru mine, un an de pregătire pentru cele ce s-au întâmplat în 1925. Aceste evenimente mărunte au avut importanța lor atunci, dar n-au lăsat o dâră prea luminoasă în istoria evoluției politicii românești și nici în mintea mea. Guvernul liberal a continuat să-și facă de cap, uzând și abuzând de putere; opoziția s-a agitat în întuneric, pe dibuite, diversele ei elemente căutând o apropiere fără să o găsească – iar eu, înlăturat momentan de pe scena publică prin cedarea șefiei lui Iorga și prin absența mea din Parlament m-am mărginit să țes în culise pânza pe care socoteam că voi putea broda, în fine, florile năzuințelor mele politice de totdeauna...

Am făcut greșeala să nu înregistrez nimic pe hârtie în acele zile de încordare și de pregătire în care s-a dospit scurta dramă a democrației românești abătută din calea ei prin lovitura din aprilie 1926 – așa încât amintirile mele nu se mai conturează decât în trăsături mari ce nu pot da decât o slabă idee despre atâtea frământări care n-au dus totuși la nimic.

Îmi aduc aminte că după un iunie destul de încărcat asupra căruia voi reveni numaidecât, am pornit în iulie cu automobilul la drum, prin Moldova și Bucovina, și m-am înapoiat prin Ardeal la București. Am fost însoțit în această excursie politică de prietenul Radian și primul nostru popas – o jumătate de zi – a

[4] Aceiași domni fuseseră desemnați în ziua fuziunii pentru redactarea statutelor noului partid – redactare apoi amânată până la întrunirea noului Comitet Executiv.

fost la Focșani. Scopul călătoriei mele era să ung puțin balamalele fuziunii și să caut să înfrățesc partizanii mei cu ai lui Iorga. Am putut să constat cu acest prilej că o masă comună și câteva glume apropiau oamenii mai bine ca lungi tocmeli și discuții. În zilele de 10, 11, 12, 13 și 14 iulie am mâncat pe de-a întregul și am împăcat pe jumătate, la Focșani, la Bacău, la Roman, la Botoșani și la Dorohoi. Am petrecut nopțile la Panait Cantili (Bacău), la Leon Ghika (Botoșani), la Răutu (Dorohoi) și mi-a rămas din aceste trei case viziuni nesterse ca tipic reprezentative ale diverselor moravuri moldovenești. La Bacău, casă luxoasă cu pretenții de stil „Louis Seize", sleită de orice urmă de viață sufletească; curată spilcă, cu parchetele și clanțele ușilor frecate zilnic – colivie aurită în care trăiau, izolați și ațipiți ca două cucuvele, bătrânul meu prieten Panait Cantili și matahala sa de nevastă. La Botoșani, casa lui Leon Ghika închisă și moartă ziua – se deschidea și învia noaptea într-o forfoteală ce ținea până în zori. Leon Ghika, pasăre de noapte și el, dar pasăre veselă, obișnuise pe botoșăneni să se agite numai la lumânări. La întrunirea, la banchetul și la consfătuirea organizate în cinstea mea, ziua, n-a luat parte, căci dormea, în schimb toată noaptea mi-a poftit la un păhărel de vin pe toți ambițioșii localnici și m-a ajutat să-i pun de acord și să primească șefia prietenului meu, profesorul Petre Irimescu. Dacă casa lui Cantili mi-a înfățișat viața moldoveanului răpănos, ciufut și calic, dacă a lui Leon Ghika-Dumbrăveni pe a moldoveanului trăsnit, petrecalnic și nesocotitor al banului ca și al timpului pierdut – casa lui Răutu din Dorohoi mi-a pus în fine în fața ochilor o icoană de viață liniștită și normală, cum era firesc să o ducă oamenii care, fără să înoate în belșug, aveau ce le trebuia ca să trăiască ca lumea. De la Dorohoi, m-am abătut prin Herța la Noua Sulița să împac pe Giurgiuveanu al meu cu Calinic Istrate al lui Iorga (amândoi electori de mâna întâi) și am ajuns seara la Cernăuți unde am fost primit... de profesorul Traian Brăileanu, șeful iorghiștilor, care trebuia să ajungă ministru, dar mai târziu, odată cu legionarii după lovitura de Stat din septembrie 1940. Brăileanu, pe care-l cunoscusem la Viena și pe care-l vedeam zilnic la Legație unde funcționa drept cancelar, era mielul lui Dumnezeu, om pașnic și mălăios, incapabil de un gest sau de o acțiune mai hotărâtă. Mare trebuia să-mi fie mirarea când l-am văzut în cămașă verde cu revolverul în mână, proclamând de pe fotoliul său ministerial că „profesorii trebuie să învețe de la studenți, nu studenții de la profesori cum să se poarte în viață"! În acea pașnică vară a anului 1924 n-aș fi crezut niciodată că mălăiețul

profesor de sociologie de la Cernăuți își va termina cariera prin pușcării și prin lagăre de concentrare...

După ce am pus bazele unei noi organizații la Cernăuți, unde eu nu aveam mai pe nimeni, am coborât spre București prin Sucevița, Putna, Vatra Dornei, Bistrița și Sovata. Noaptea de la 14 spre 15 iulie n-am mai petrecut-o la Cernăuți, ci la Zvoriște, în spațiosul conac – un fel de castel – al familiei Manoliu-Teșcanu, nu departe de Mihăileni. Mă poftise colonelul George Miclescu, prieten politic, căsătorit cu una din domnișoarele Manoliu. Am petrecut și am dormit bine. Zilele următoare mi-au adus încântarea ochilor departe de plictiselile politice. La Moldovița, la Putna, la Sucevița am trăit ceasuri de duioasă intimitate cu trecutul, la Vatra Dornei (am dormit la dr-ul Spânu) mi-am lăsat gândurile pe Bistrița în jos închipuindu-mi o nouă descălecare românească. Drumul de la Vatra Dornei la Bistrița m-a cucerit: de pe culmea de despărțire a apelor de la Măgura, vederea nu cuprinde, cât se poate ea întinde, decât coame de păduri verzi, păduri ce se desfășoară în toate părțile și până la orizont ca o mare de verdeață, o mare cu freamătul și cu valurile ei. E o priveliște cum nu cred că se mai găsește una în Europa. De la Bistrița la Sovata am făcut o zi; oprindu-mă de masă în Toplița patriarhului Miron. Drum interesant, dar mai puțin simpatic, prin Ardealul săsesc și secuiesc...

Mi-aduc aminte de ziua petrecută la Sovata, ca de ziua de ieri deși au trecut aproape 20 de ani peste ea în clipa în care scriu[5]. Am găsit acolo Sanhedrinul Partidului Național cu Maniu în frunte. Știam că erau toți acolo și mă abătusem din drum nu de dragul pâlniei pline cu apă sărată, înconjurată de câteva vile și hoteluri fără farmec și de o pădure de fagi fără confort, cățărată pe maluri și pe dealuri, ci de dragul lor. Erau acolo în afară de Maniu – Vaida, Mihai Popovici, Aurel Vlad, Bontescu, popa Man, Coltor și alții mai mărunți pe care i-am uitat. Era un foarte potrivit prilej să strâng mai de aproape pe chestiunea fuziunii cu ei pe care, până atunci nu o „pertractasem" decât cu fratele Mihai Popovici, fiindcă nu o socotisem coaptă. Coaptă nu era ea nici în vremea aceea, cu toată arșița lui iulie, dar „pertractări" în mai mulți sub verdeață, seara la masă și pe potecile ce duceau noaptea pe lună spre „iurta" Eremitului[6] îmi păruseră foarte nimerite pentru a grăbi coacerea. Situația se mai schimbase de altminteri. Negocierile ardelenilor cu țărăniștii nu duseseră la nici un rezultat și Maniu rămăsese șeful unui partid stimabil, dar

[5] 7 mai 1943!

[6] Un farsor al cărui nume l-am uitat!

regional, ceea ce îl punea în stare de inferioritate față de ceilalți șefi, în momentul deschiderii crizei de Guvern pe care toți o prevedeam pentru primăvara anului 1925, cel mai târziu. Toți prietenii lui îl împingeau la o înțelegere „cu cineva", cu oricine afară de liberali pe care nu-i puteau suferi și care în plus, erau aproape pe dric. Cu țărăniștii nu se izbutise; între averescani și noi, toți ne preferau pe noi, pe Iorga și pe mine. Se cam speriau ei de năzbâtiile Paranoicului, dar aveau încredere în dibăcia mea ca să dreg lucrurile. Marea lor nedumerire era chestiunea șefiei, la care Maniu nu voia să renunțe (și nici ai lui n-ar fi consimțit) și se întrebau cu toții, plini de groază, ce se va întâmpla cu Iorga în caz de fuziune...

Scopul vizitei mele la Sovata a fost să-i fac să înțeleagă fără să le-o spun pe șleau și cu atât mai puțin să iau un angajament în această privință, că voi fi de partea lor... Am izbutit, ardelenii m-au proclamat fratele lor, și ideea fuziunii noastre a făcut un pas serios înainte. E interesant de însemnat că, cu toată mediocritatea lor intelectuală, mă simțeam mai puțin înstrăinat politicește în mijlocul ardelenilor decât în fața lui Iorga. Probabil că mentalitatea celor de dincolo de munți se încadra mai bine în crezurile și proiectele mele decât fulgurările lui Iorga care n-a putut niciodată să-și dea seama în viață că două și cu două fac patru.

Mi-aduc aminte că în vara și în toamna acelui an 1924 m-am legat mai strâns de Prințul Carol, fără să intru totuși în intimitatea lui, așa încât n-am putut să-l împiedic să facă în 1925 prostia pe care a facut-o. De la Iași și până s-a căsătorit cu Principesa Elena a Greciei, îl zărisem numai de departe, și mărturisesc că nu mă împinsese nici o simpatie spre dânsul. Primirea înțepată pe care mi-o făcuse în ianuarie 1918 cu prilejul prezentării mele ca ministru, evadarea lui în toamna aceluiași an din Moldova și căsătoria lui clandestină cu Zizi Lambrino la Odessa – apoi toate palinodiile sentimentale și erotice la care s-a dedat până la călătoria sa în jurul globului, mă scârbiseră de dânsul și e probabil că raporturile noastre ar fi rămas din cele mai reci, dacă n-ar fi intervenit simpatia Principesei Elena pentru soția mea, și despărțirea mea de Averescu. Cred chiar că despărțirea mea de Averescu a fost punctul de plecare al apropierii lui de mine – căci el s-a apropiat de mine, nu eu de el. Prințul Carol hrănea o ură neîmpăcată, o ură de apaș, împotriva a trei oameni: Barbu Știrbei, Ionel Brătianu și generalul Averescu. Contrariul părerilor generale, ura mare a Prințului nu era Știrbei, era Brătianu. Pe Știrbei îl disprețuia ca amant al mamei sale, dar pe Brătianu, care-l judecase și-l condamnase, îl ura din toată puterea sufletului său. Dacă Știrbei

s-ar fi mulțumit cu rolul domnului de Pompadour, poate că ar fi ajuns chiar să se împace cu el, dar ceea ce nu-i ierta, ceea ce nu i-a iertat niciodată, a fost că s-a făcut instrumentul lui Brătianu și că a învârtit pe Regele Ferdinand după poruncile șefului Ocultei Liberale. Pe Averescu nu l-a iubit niciodată, dar la început fără să-l urască. Știa de pe vremea războiului că Averescu îl socotea ca un militar submediocru; a mai venit și mica chestiune cu camerista Thea despre care am pomenit într-un capitol precedent al acestor Amintiri – așa încât n-avea pentru ce să îndrăgească pe generalul cu care se mai sfădise, și cu obrăznicie, cu prilejul Consiliului de Coroană provocat de ultimatumul lui Mackensen în ianuarie 1918. Dar ura n-a intrat în sufletul Prințului Carol împotriva lui Averescu decât după ce acesta se solidarizase cu Brătianu în chestiunea Zizi Lambrino și după ce generalul a dus lucrurile până la desfacerea romanticei căsătorii încheiată la Odessa. Cât timp am fost alături de Averescu, Carol nu se putea gândi la o apropiere de mine –, dar îndată ce m-am dușmănit cu generalul i-am devenit cu atât mai simpatic cu cât știa că sunt un adversar hotărât al lui Brătianu și că nu mă amestecasem nici de departe în afacerea Lambrino și în sechestrările lui de la Monăstirea și de la Bistrița. Principesa Elena s-a găsit numaidecât „en confiance" cu soția mea, ne-a poftit la masă, ne-a poftit la bridge – a venit la noi cu Prințul Carol de brat. Mi-aduc aminte de o serată pe care am dat-o după cererea Prințesei; dânsa și surorile ei au dansat toată noaptea pe când eu am jucat bridge cu Prințul, până la ora 5 dimineața! Partidele de bridge au devenit tot mai dese, la dânsul, în Palatul de la Șosea, la mine, la generalul Hențescu, comandantul Aviației, în căsuța în care locuia la aeroportul de la Băneasa[7]. Pe nesimțite am trecut de la bridge la politică. De câte ori n-a trebuit să iau apărarea lui Brătianu, pe care-l ura atât încât vrea să mă convingă că era prost! Încercarea mea de a restabili această judecată n-a avut însă niciun succes, și mi-am dat seama că la o schimbare de Tron, rolul politic al lui Brătianu era terminat!... Ce să mai vorbesc de Averescu! Încetul cu încetul, Prințul mi s-a deschis tot mai mult, i-am câștigat încrederea, ideile mele politice l-au încântat – și fără a preciza amănuntele unui viitor care atunci apărea încă foarte îndepărtat, m-am convins că în cazul

[7] Hențescu a fost primul stâlp al camarilei Regelui Carol. Primul nu ca importanță, ci ca dată. A ajuns în fruntea Aviației împins de Prinț, și a fost scos după plecarea lui Carol, ca să-și regăsească câteva clipe de reactivare și de glorie la „Restaurare". Hențescu nu era prost, și poate că ar fi fost și un bun militar dacă n-ar fi fost cartofor. Un om care-și petrecea nopțile la Automobil-Club făcând pe crupierul, nu putea face treabă la comandament a doua zi...

unei schimbări de Domnie eu aș fi omul pe care s-ar bizui... O schimbare de Domnie nu era însă de prevăzut pentru mulți ani, în 1924 și chiar în 1925. Dacă am fi putut-o prevedea, dacă am fi putut ghici evenimentele din 1927 (moartea Regelui Ferdinand și a lui Brătianu) e mai mult decât sigur că nici Carol n-ar fi plecat după Lupeasca, nici eu după Maniu și după țărăniști! Eu cel puțin m-am păcălit, dar nu mi-am făcut de cap.

Mi-aduc aminte de trei zile petrecute pe la începutul lui august al acelui binecuvântat an 1924, la Vălenii de Munte, unde, chemat de Iorga, m-am dus să țin trei prelegeri. Am desfășurat în fața învățătorilor, în fața „misionarelor" și în fața proletariatului intelectual care se adunase acolo, câteva probleme economice și financiare. Iorga îmi sorbea cuvintele – eram în faza dragostei – îmi bătea ritmul frazelor din cap și din picior, mă lăuda, mă admira, mă ruga să mai vin și în orele libere m-a dat din prima zi gata, căci a voit să-mi arate tot și numaidecât. Mi-a arătat biserica, lămurindu-mi clădirea ei și genealogia ctitorilor, m-a dus la muzeul instalat într-o căsuța în care adunase toate cioburile de primprejur, icoanele pe care le putuse șterpeli de prin biserici, marame, zevelci, poale brodate, câte-o ploscă zugrăvită, ouă de Paști încondeiate și câteva tipărituri vechi – obiecte nenorocite smulse din văpaia vieții sau moarte de mult și mâncate de cari sau de molii, fără nici un interes pentru mine. M-a dus la „Școala zugravilor de icoane", într-o altă casă părăginită în care trei ofticoși fierbeau mămăligă în așteptarea inspirației; mi-a arătat locul unde urma să clădească – în mijlocul târgului – un teatru pentru reprezentarea festivă a pieselor sale (ca Wagner la Bayreuth!), m-a plimbat prin temeliile începute ale Școlii „Principesa Elena" menită să adăpostească demoazele minoritare „en mal de roumain" și m-a dus în fine și la căminul „misionarelor" instalat în casa veche boierească a Vălenilor, o casă simpatică și sfioasă, în fundul unei curți, o casă în care vreo douăzeci de tinere învățătoare, cele mai multe frumușele, înghițeau zilnic, hai să-i zicem conferința Maestrului, și se pregăteau astfel să poarte cultura românească în ținuturile înstrăinate prin vitregia vremurilor. Ajuns la misionare am căzut pe un scaun; mă dureau picioarele și mi se muiaseră șalele. Dânsul însă, care făcuse de zece ori drumul, căci ca și cățeii zburdalnici o lua înainte, se întorcea, se încurca cu o vorbă în curțile oamenilor, dispărea, apărea iară – dânsul însă nu da nici un semn de oboseală, își inspecta și mângâia oițele date cu „rouge" pe buze și cu pudră pe obraz ca orice misionară ce se respectă. Maestrul îmi deapăna meritele lor, culturale bineînțeles. De dormit am dormit bine la

Vălenі, căci am tras la prietenul meu politic avocatul Rădulescu, om străin de mișcarea culturală locală, dar cu scaun la cap, cu paturi de puf și cu așternuturi de olandă. Din nefericire a trebuit să iau toate mesele la Iorga – sentință fără drept de apel și de recurs – și asta a fost marea mea suferință. Cum putea omul acesta trăi cu porcăriile ce se serveau pe masa lui? Era așa de distrat încât nu vedea nici ce băga în gură. Erau lucruri mocirloase și îngrozitoare, de la mămăliga nefiartă scăldată în zăr până la găina prea fiartă (se desfăcea...) neagră de pene rămase în piele... Biata coana Catinca, inconștientă, sau ca să mă pedepsească fiindcă nu mă iubea, mă tot îndemna să mănânc și eu mă luptam cu ea refuzând sub cuvânt că nu-mi era foame (deși eram afamat) sau că sunt la regim. Seara pe la ora 11, când îmi da drumul și mă înapoiam acasă, nu îndrăzneam să cer nimic Rădulești lor, să nu afle Apostolul (într-o mahala ca Vălenii toate se aflau) și să se mâhnească și să se supere... Am trăit trei zile cu pâine, cu ceapă și cu puțin caș sărat, pe care mi le trecea Țoni pe ascuns – Țoni cel însărcinat cu popota „cursiștilor" cazați prin școlile primare și pe unde se putea, Țoni făcătorul de minuni care hrănea câteva sute de oameni, cu nimic, cu cei câțiva lei pe care Iorga îi da pe zi, rupți din modesta subvenție căpătată de la Ministerul Instrucțiunii. M-am strecurat cu bine prin toate aceste mizerii, și la plecare prietenul meu „pe o viață" m-a dus la gară în alai, precedat de fanfara locală și cu toți cursiștii nemâncați, dar adăpați la izvorul celui mai curat naționalism, după el...

Mi-aduc aminte de o reprezentație la Teatrul Popular, într-o lojă, poftit de Iorga. Se juca o piesă a lui, un fel de satiră a moravurilor noastre politice. Nu mai știu titlul piesei, dar principalul personaj purta numele de Sarmală și aproape toată piesa era un monolog al lui Sarmală. Teatrul lui Iorga era un teatru „sui generis". Scria o dramă sau o comedie în 5 acte, în două ceasuri. Ca tot ce a scris, piesele lui nu erau tâmpite, dar erau idioate. Mai întâi nu erau piese, ci scheme de piese. Câteodată – rar – remarcabile, ca de pildă Iisus, pe care a trebuit să o înghit, pe timpul prieteniei mele cu dânsul. Schemele așteptau însă să fie dezvoltate, și Profesorul n-avea nici timpul, nici darul teatrului. Sarmală era în mintea lui Iorga un prototip, și fiecare cuvânt al lui „trebuia să poarte", cu toate subînțelesurile lui – în realitate însă era o sinistră paiață fără viață și prin urmare fără duh... Iorga, lângă mine, râdea de se prăpădea la fiecare replică a palidului actor ce întrupa ridicolul personaj. Râdea și mă înghioldea: „Bine, nu?" Ioanițescu umpluse galeria cu „oamenii săi" din Negru, pe care îi punea să urle „ura!", „bravo!", „trăiască domnul Profesor!"

– la fiecare trei cuvinte. După un act n-am mai putut să rabd, dar nu știam cum să plec fără să jignesc de moarte pe „pretenul meu"... Mi-am adus din fericire aminte frica lui fantastică de boală, de boală sub orice formă. M-am încovoiat, și am început să gem... S-a uitat la mine, și m-a întrebat, speriat: „Ce ai?" — „Mi-e rău, mi-e rău de tot, dureri nebune în pântece..." — „Eih, dhrragă, du-te rhephedhe hacasă și teh puhne hîn phat!" Am protestat, și am declarat că mai bine mor decât să nu văd sfârșitul formidabilei creații. Dar Nebunul n-a vrut să audă, se temea de molimă, se vedea deja pe dric, și m-a silit aproape cu forța să părăsesc sala. Am plecat încovoiat în două, m-a dus Cihodariu de braț și plin de nădejde că aveam să mor și că-mi va lua locul în partid, până afară la o trăsură... M-am urcat într-un taximetru văitându-mă – și așa am scăpat de Sarmală și de părintele lui sufletesc!

Mi-aduc aminte de o deplasare cu Apostolul la Cernăuți și de alta la Brăila, excursii politice, menite să cimenteze organizațiile noastre și să le întărească vlaga. Renunțasem la proiectele informării publice, căci aveam amândoi oroare de asemenea exhibiții, și le înlocuisem prin conferințe publice și prin consfătuiri cu fruntașii locali ai partidului. Am sosit și într-un loc și în altul pe la amiază, am luat masa cu „partidul", Iorga a ținut câte o conferința cu subiect istoric-literar și seara banchete cu câte un discurs „politico-economic" lătrat de mine și urmat bineînțeles de câteva cuvinte ale Șefului – multe – presărate cu obișnuitele glume. La dejunuri nimeni n-a avut voie să vorbească de politică locală, și nici nu s-ar fi putut, cu oricâtă îndrăzneală, căci vorbea numai El, Unicul, și nu știa nici numele celor ce-l înconjurau, darmite să-i mai întrebe de păsurile lor personale. I-am mai luat eu la o parte, pe nebăgate în seamă, unul câte unul și le-am ascultat dorințele și le-am dat sfaturi. Cu conferințele lui la Cernăuți și la Brăila a fost petrecere mare. Iorga era un conferențiar delicios; ajutat de prodigioasa lui memorie improviza cu o măestrie și cu un duh fără pereche. De obicei nu se sinchisea de subiectul prelegerii sale, o lua razna și-și aducea aminte de titlul conferinței numai la sfârșit, în câteva fraze de încheiere. La Cernăuți, anunțase o conferință despre legăturile istorice ale Bucovinei cu Moldova și a vorbit tot timpul despre poetul R., cu care bucovinenii se mândreau, i-a despicat scrierile cu o răutate și cu o vervă delicioasă; l-a dat gata, și după ce n-a mai rămas nimic din el, a definit în cinci minute integrarea Bucovinei în sufletul moldovenesc... La Brăila, în momentul de a se urca la tribună uitase despre ce trebuia să vorbească, și se încăpățânase să o știe, spre

mirarea celor care-l însoțeau, și care din întâmplare nu citiseră cu destulă atenție afișul și uitaseră și ei titlul conferinței! A fost o istorie întreagă, până am dat de un afiș și am putut să satisfacem neașteptata pretenție a conferențiarului de a-și cunoaște subiectul conferinței: „Rolul Brăilei în războaiele trecute" – sau așa ceva. „Așa?... Bine..." a exclamat Maestrul, s-a urcat la tribună în aplauzele publicului, și a vorbit un ceas și jumătate despre altceva! Era o grădină de om!

Mi-aduc aminte de zece zile petrecute la Galați, pe la mijlocul lui decembrie, în campanie electorală. Se ivise o vacanță la Senat, și Centrul hotărâse să prezentăm pe prietenul meu politic Ilie Călciurescu, șeful organizației partidului nostru în Covurlui. Aveam în acel județ o organizație foarte tare, Călciurescu era cel mai simpatizat dintre candidați, și m-am decis să-i dau o mână de ajutor, aproape sigur că vom cuceri mandatul. Lupta se da între trei candidați, al nostru, cel liberal și cel țărănist. Forțele erau cam egale, balanța înclina ușor în favoarea noastră, după mărturisirea tuturor. Succesul depindea de votul ovreilor, foarte numeroși (vreo 800 de alegători) și foarte disciplinați. Ca ministru de Interne mă purtasem foarte bine cu ovreii și nădăjduiam concursul lor. Abia sosit la Galați m-am dus la șeful lor politic, doctorul David, care m-a primit ca pe un trimis al lui Elohius și mi-a spus: „Domnule ministru ați salvat viața, aci la Galați, sub ochii mei, a câtorva sute de copii ovrei refugiați din Rusia, dându-le hrană, veșminte și adăpost. Ar trebui să fim niște netrebnici, dacă nu v-am da votul nostru. Puteți conta pe toate voturile noastre! Noi nu înșelăm!" Și cu toate astea au înșelat: în ajunul alegerii a venit licheaua de Fildermann de la București, cu ordinele Centrului, și toți ovreii au votat cu Guvernul, care ne-a învins cu puține voturi...

Această campanie a fost pentru mine foarte plăcută, căci am trăit și am petrecut bine. Instalat la hotel Metropole, casă curată și bine ținută, luam mesele, când nu eram poftit prin familii, la restaurantul Suré pe Strada cea mare, la resturantul Suré care mai păstrase ceva din vechea lui faimă. Aflându-mă pe malul Dunării, și în centrul pescăriilor noastre, mi-am zis că trebuie să mănânc în fiecare zi pește proaspăt, și nu m-am jenat. Îmi reamintesc însă că într-o bună zi nu a fost însemnat nici un fel de pește pe carta de bucate de la Suré, de obicei destul de bogată cu privire la acest articol. „Cum, n-aveți azi pește deloc?", am întrebat mirat. — „Nu, domnule, mi-a răspuns chelnerul, n-a sosit de la București!" Am aflat astfel că peștele adus la Galați din Deltă și de la Vâlcov era expediat la București, și de acolo reexpediat la Galați, pentru nevoile consumației locale! Aferim

organizație! Și ne mai miram de ce toate lucrurile mergeau pe dos în scumpa noastră țară! Ca să atrag simpatiile alegătorilor „culți" am ținut la Galați și două conferințe, una la Liga Culturală, secția locală prezidată de profesorul Calmuschi, sub-șeful iorghist al organizației noastre – alta la Teatru. Eram atunci în toiul carierei mele de conferențiar, și prelegerea mea asupra „idealismului și realismului în politică" a avut mare succes.

Bietul Călciurescu a fost foarte dezamăgit prin căderea lui; era o fire subțire și sensibilă și din acel moment s-a lăsat pradă descurajării... S-a mai încurcat după scurtă vreme și într-o nenorocită afacere sentimentală, și s-a sinucis. A fost unul din tovarășii mei de luptă politică pe care i-am regretat mai mult...

Pe când mă aflam la Galați, Iorga mi-a pus la cale la București reintrarea mea în Cameră, fără să mă previe. Guvernul, ca să nu-l întărâte, n-a îndrăznit să respingă demisiile pe care le ceruse lui Beion Georgescu, lui Potârcă și lui Vrăbiescu și am fost astfel proclamat deputat de Dolj, fără să fi fost întrebat, căci n-aș fi primit niciodată sacrificiul prietenilor mei. Trebuie să mărturisesc că Iorga a procedat în această afacere cu mult tact și cu multă delicatețe, invocând interesul superior al partidului...

Întrevederi și negocieri cu Știrbei • Meidge • Acțiunea lui Stere • Reiau încercarea unei fuziuni cu ardelenii, nereușită de Iorga • Mihai Popovici și concursul lui • Chestiunea Șefiei și a înțelegerii cu țărăniștii • Iau contact cu Maniu după plecarea lui Iorga la Paris • Mă înțeleg cu Maniu • Apelul lui către partidele democratice • Răspunsul meu și adeziunea Partidului Naționalist al Poporului • Atitudinea celorlalte partide • Formele fuziunii • Înființarea Partidului Național cu doi șefi.

Pe lângă și printre toate aceste „distracții" și multe altele pe care le-am uitat, gândul meu a urmărit zi cu zi pe de o parte scopul la care mă înhămasem, alcătuirea blocului democratic menit să ia succesiunea Guvernului Brătianu – iar pe de alta consolidarea doctrinei mele monetare, stabilizarea, pentru care mă războiam încă cu toată lumea și mai ales cu Vintilă Brătianu, adversarul ei cel mai înverșunat. Au mai trebuit aproape 4 ani până să se convingă și băncile liberale și tutorele lor de necesitatea stabilizării. Cu alcătuirea blocului democratic a mers ceva mai iute, dar totuși câte tărăgăneli, câte pertractări, câte ambiții de împăcat!

În negocierile mele am găsit un ajutor neașteptat, și determinant în ce privea pe țărăniști din partea lui Știrbei. Da, din partea lui Știrbei, omul lui Brătianu! Bănuiala mea că lui Știrbei i se urâse cu rolul de codoș ascuns în umbră și în tainele alcovurilor, s-a întărit pe zi ce trecea și a ajuns să fie o certitudine. Bineînțeles că omul nu mărturisea nimic și căuta să justifice intervențiile lui prin devotamentul său către Rege, căruia voia, zicea dânsul, să-i pună un instrument de guvernare la îndemână, canalizând totdeodată spre metode de ordine curentele cele dezmățate reprezentate prin Partidul Țărănesc. Și nu numai că nu mărturisea nimic, dar mi-a mai cerut să păstrez cel mai mare secret în jurul demersurilor sale, sub pretextul că nu voia să se cunoască raporturile lui cu Stere, căci cu Stere lucra el. În realitate nu se jena de legăturile lui cu Stere, ci se temea de Brătianu pe care nu îndrăznea să-l înfrunte pe față. Toți domnii aceștia lucrau numai pentru satisfacerea ambițiilor lor

personale. Dacă Iorga și Maniu voiau să fie prim-miniștri fiindcă așa le cerea temperamentul lor autoritar și înalta idee ce aveau despre ei înșiși, dacă Știrbei râvnea cu titlul de președinte de Consiliu un loc mai bun la masă și o regularizare a situației sale politice — Stere căuta prin frecventarea lui Știrbei și printr-o eventuală participare la Guvern o reabilitare politică. Stere își da seama că numai ascendentul lui Știrbei asupra Regelui putea să-l impună într-un Guvern, și cum pe de altă parte era certat de moarte cu Iorga și nu putea suferi pe Maniu – nu vedea deloc cu ochi răi o președinție a Prințului. Țărăniștii nu avea pe cine să susție din sânul lor din fericire, căci Stere n-ar fi suferit pe nimeni să-i treacă înainte[8], și se împăcau și ei toți mai iute cu ideea unei președinții a lui Știrbei, omul Regelui, decât cu una a lui Maniu sau a lui Iorga, șefi ai partidelor concurente. Dându-mi seama la rândul meu de marile greutăți ce voi întâmpina ca să conving fie pe Iorga, fie pe Maniu să primească înscăunarea celuilalt, m-am familiarizat și eu, din ce în ce mai mult cu ideea unei președinții Știrbei, în credința că și Iorga și Maniu vor primi mai lesne un „homo regius" în capul lor, decât unul pe altul.

S-a organizat astfel un adevărat complot între Știrbei, Stere și mine, complot pe care nu l-a știut nimeni, complot care a pregătit în tăcere succesiunea Guvernului Brătianu. Lipsa de rezistență a Regelui față de injoncțiunile lui Brătianu, imposibilitatea Partidului Național și Partidului Țărănesc de a se înțelege asupra unei liste ministeriale și trădarea lui Iorga în fața Regelui – au împiedicat planul nostru să reușească. Dar nu am ajuns încă acolo...

Complotul nostru a putut rămâne secret și pentru că nu ne-am întâlnit niciodată în trei. Eu tratam separat cu Știrbei și cu Stere, iar Stere avea întâlniri cu Știrbei și astfel se complecta circuitul. Cu Știrbei am avut mai multe întrevederi în iunie și în iulie. Pretextam ca să ne întâlnim afacerile Societății petrolifere „Steaua Română" în Consiliul căreia de administrație, prezidat de Știrbei, eram membru. Erau tocmai la ordinea zilei dificultăți de aplanat între grupul român, grupul englez și grupul francez. Ne vedeam des, dar pe lângă afacerile „Stelei", vorbeam mai ales de ale noastre. Veniseră membrii Consiliului din Paris și din Londra; printre ei erau Champin, Mercier, Jacques Stern – cei doi dintâi prieteni de la Iași, căci făcusem parte din Misiunea generalului Berthelot, ca ofițeri de rezervă. Își lepădaseră acum uniformele și îmbrăcaseră hainele de milionari... Jacques Stern era fiul acelui Stern care organizase subscrierea primului împrumut

[8] Vremelnica șefie de mai târziu a lui Mihalache în Partidul Național-Țărănesc, a fost primită de Stere ca să doboare pe Maniu și fiindcă o știa vremelnică...

străin consimțit României încă vasală a Turciei, în anul 1870. Băiat deschis, cu avere mare, cu frumoase instalații la Londra și în Kent – era tipul ovreiului complectamente anglicizat, în personalitatea căruia, fizică și morală, nu mai rămăsese nimic din tarele rasei. Știrbei s-a pus în patru ca să facă cinste oaspeților noștri și-mi reamintesc cu plăcere o masă adevărat princiară pe care a oferit-o membrilor Consiliului, la Buftea, pe iarbă, în zarea lacului... Au fost toate ca în Anglia, în castelele Lorzilor, numai că în jurul mesei se plimba și mugea un bou! Era însă un bou pe două picioare și-l chema Osiceanu, și era directorul general al Societății! Ba cu „Steaua", ba cu Stere, mă împrietenisem bine cu Știrbei, ne vedeam des și ne înțelegeam. Mă gândeam la zilele de curățenie sufletească de la Iași, pline de entuziasm și de nădejde – și sorbeam fără remușcări ciorba de la Buftea! Mi-era cam rușine de mine, dar unde nu duce politica!

Cu Stere mă întâlneam la Athenée Palace. Stere, căsătorit cu văduva lui Ioan Radovici[9] locuia la Bucov, lângă Ploiești și nu venea decât din când în când la București, pentru 2-3 zile, și trăgea la hotel. Dar înainte de a vorbi de Stere, două vorbe despre doctorul Meidge.

Doctorul Meidge era un mamoș englez vestit, și-l adusese la București Regina, pe atunci Principesa Maria, pentru facerile sale. Foarte inteligent, Meidge, avea o patimă neîngrădită pentru politică. Pentru tot ce era politică; politică engleză, politică internațională, politică națională în țările în care se afla sau prin care trecea. Se zicea deja pe atunci că era în serviciul lui „Intelligence Service" și am avut prilejul să aflu mai târziu că era „subvenționat" și de Ministerul nostru de Externe. Plătit ori nu, se arăta cât se poate de interesat de politica noastră și mă vizita des când venea la București. Câteva zile după întrevederile mele cu Știrbei, din luna mai, a venit să-mi sugereze o formulă de Guvern Știrbei, cu concursul meu, al lui Maniu și al țărăniștilor – formulă ce ar fi foarte agreată la Londra, spunea el. Și m-a întrebat: „Ce ai zice despre o asemenea combinație?" Nu mi-a plăcut niciodată să văd străinii băgându-și nasul în afacerile noastre politice și am răspuns englezului cam evaziv. Se vede însă că știa el ceva de la Știrbei, căci a interpretat discreția mea ca un consimțământ – și numaidecât mi-a declarat că va intra în acțiune pe lângă Regină – intra la dânsa cum vrea și când vrea – și că o va convinge să se înhame la „capacitarea" Regelui Ferdinand în vederea acestui plan minunat. Mi-am închipuit din prima zi când mi-a vorbit Știrbei, că omul nu ascunsese nimic din ambițiile sale, Reginei, și

[9] Fratele ministrului Radovici. Mort tânăr, tuberculos și socialist. S-a aruncat în mare, de pe vapor.

mi-am adus aminte de vremurile în care Principesa Maria sfătuia pe conservatori, vorbind cu tată-meu, să aleagă de șef pe scumpul ei Barbu. Și iată cum a intrat în combinația noastră și Regina Maria și Meidge. Meidge era însă discreția făcută om, iar Regina nu avea cu cine să trâncănească, căci nu vorbea politică decât cu Știrbei.

Stere a fost una din figurile cele mai conturate ale politicii noastre între anii 1910 și 1925. Masiv, bloncos, greoi la mers și la vorbă, Stere ne-a venit din tundrele Siberiei și s-a oprit într-o primă etapă la Iași, unde a închegat în jurul lui o generație de tineri ce se socoteau socialiști fiindcă sensibilitatea lor îi zbârlise împotriva mizeriilor omenești și teoriile economice și sociale germane le otrăviseră mintea pornită să taie fire în patru –, dar care, ca și dânsul, erau în realitate simpli utopiști. În această primă etapă, în etapa lui Stere cu barbă, căci purta o barbă deasă, frumoasă și neagră ca pana corbului – etapă de aclimatare și de luare de contact – evadatul din Siberia și-a mărginit activitatea în lumea ideilor, raționamentelor și ecuațiilor cerebrale, depășind foarte rar cercul lor. Profesor la Universitate își făcea cursul în fața studenților și-l continua apoi în fața ciracilor, a prietenilor sau a oricui, și oriunde la *Viața Românească*, pe care o întemeiase, la prieteni, la el acasă, la birt sau pe stradă, vorbind și fumând de dimineață până seara și până noaptea târziu. Stere a dovedit mai târziu, prin romanul în multe volume în care și-a zugrăvit viața, că era un mare scriitor (primul volum din această serie va rămâne un cap de operă al literaturii românești, de o putere tolstoiană), dar în această primă fază a vieții sale în România a lucrat mai mult cu vorba decât cu condeiul, și totuși, sau poate tocmai din pricina asta, și-a creat în acest răstimp legăturile trainice care nu s-au rupt niciodată ca și vrăjmășiile tot atât de puternice.

Într-o a doua etapă a carierei sale, după ce a sedus pe Ionel Brătianu și s-a înscris cu atâția „generoși" în rândurile Partidului Liberal – Stere a coborât de la Iași, și-a ras barba și s-a înecat în politică. Primul sau mare act politic a fost reforma agrară pe care a băgat-o pe gât Brătienilor, al doilea, de la 1914 înainte, rezistența împotriva curentelor naționaliste ce ne împingeau în război împotriva Puterilor Centrale, cu sacrificiul revendicărilor noastre asupra Basarabiei. Toată lumea știe cum s-au întors evenimentele și cum Stere a devenit „un trădător". Atunci l-am cunoscut, în mijlocul zbuciumărilor sale sufletești; nu-l întâlnisem niciodată înainte. De frecventat, nu l-am frecventat însă decât după război, după ce fusese clasat „trădător". Îl ascultasem în Cameră, în rarele sale manifestații la tribună din timpul „neutralității" (1915–1916), și cuvântul lui

îmbâcsit, dar sincer și nemeșteșugit, truda sa de om căznit ce-și alegea cu greu cuvintele țâșnite cu prea mare îmbulzeală din bogăția lui sufletească, mă mișcaseră adânc. Sinceritatea și buna-credință m-au sedus totdeauna. Eram însă în acea vreme a neutralității prea despărțiți prin toate ca să ne apropiem. El concepuse reforma agrară pe bază de expropiere și eu eram omul care combătusem și combăteam expropierea, pe temeiuri solide de doctrină economică – el era în fruntea celor ce cereau războiul alături de Puterile Centrale împotriva Rusiei, și eu făceam parte din „Acțiunea Națională – și lătram zilnic împreună cu Filipescu, cu Take Ionescu și cu întreaga țară: „vrem Ardealul, vrem Ardealul! "

După război ne-am apropiat însă. Lașitatea și fățărnicia cu care Stere a fost atacat de profitorii „întregirii neamului" m-a dezgustat și pe când Iorga și Take Ionescu loveau fără milă în omul prăbușit și dezarmat, eu i-am întins mâna. Ne-am întâlnit des, mai ales în anii 1924, 1925 și 1926, și ne-am înțeles în multe, deși multe altele ne despărțeau. Mi-a rămas din aceste convorbiri o impresie ciudată, impresia că nu era bun de nimic într-o politică constructivă, și că, cu toată plăcerea de a sta de vorbă cu dânsul, ceasurile petrecute cu el erau ceasuri pierdute. Pentru Stere, totul se reducea la idei și la raționamente; la deducții și niciodată la inducții. Sta pe marginea patului, cu veșnica lui țigaretă între buze, și raționa „à perte de vue". Totul era pentru dânsul materie de analiză – de sinteză nu se ocupa niciodată. Acest utopist care credea în puterea raționamentului și a deducției, nu încerca niciodată să construiască. Voluptatea raționării îl satisfăcea pe deplin și nu-și da seama că această patimă îl istovea, cum istovește alcoolul sau opiumul pe cel ce se dedă la abuzul lor. Tot raționând de dimineața până seara, Stere ajunsese la un fel de beție a raționamentului, cu rare clipe de luciditate, în care tot ce se mișca în jurul său îi apărea în fine sub culori reale. Momentele acestea de luciditate, de odihnă a mașinii de raționament, erau însă prea rare ca să poată da ceva. Omul acesta se născuse cu minte întreagă, dar prea trăise mult singur în anii de formație intelectuală, și i-o deformaseră pustiurile siberiene, pustiurile sufletului slav și pustiurile filozofiei germane, fiecare cu nemărginitul lor...

Așa cum era, și poate fiindcă era așa, Stere exercita o mare, o copleșitoare influență asupra analfabeților, asupra manualiștilor și asupra belferilor Partidului Țărănesc. În complotul meu cu Știrbei și cu Stere, am pus toată greutatea pe Stere. Știrbei nu era pentru mine decât „un atout" mai mult, utilizabil pentru a zădărnici uneltirile lui Brătianu la Palat, pentru a învârti pe Rege și pentru a servi în ultimul

moment ca sperietoare scoasă din cutie și menită să împace pe Iorga cu Maniu. Stere însă era omul care-mi putea aduce Partidul Țărănesc, și în tot cazul omul care l-ar fi putut împiedica la o colaborare cu noi și cu ardelenii. Iată de ce am căutat să-l câștig pentru planurile mele, căci fără Partidul Țărănesc, de opoziția căruia toată lumea se temea, nu puteam înfățișa Coroanei blocul forțelor de stânga domesticite...

E probabil că, date fiind intransigența și raționalismul lui, n-aș fi reușit niciodată cu Stere, dacă n-ar fi fost dorința lui, ascunsă, dar tenace, să moară reabilitat. Oricât ar fi cineva de rationalist, oricât ar trăi trei sferturi din zi în nori, nu-i poate fi plăcut să audă încontinuu în jurul lui cuvântul de trădător și amenințările de pușcărie... Și-l mai încânta și ideea că putea contribui el, să curețe de la domnie pe Iorga și pe Maniu. Parcă-l aud și acum pronunțând cu evlavie, cu vocea lui apăsată, cuvintele „Prințul Barbu..." – bea lapte citându-i numele, cu gândul la cei doi „șefi" pe care urma să-i dea gata.

Am lăsat toată grija „aducerii" țărăniștilor pe seama lui Stere, și n-am luat contact cu alți membri ai partidului nostru de stânga, decât întâmplător. Având pe Stere, știam că voi avea partidul. Odată înțeleși cu naționalii, îmi dam seama că vom mai avea un hop greu de trecut, acela de a convinge pe Iorga să înghită pe Stere ca tovarăș de luptă. Era greu, și toată greutatea cădea evident în spinarea mea, dar mai trăisem eu și alte momente grele în politică, și cu Iorga ce nu era posibil?

Lăsând astfel acțiunea de apropiere cu țărăniștii înseilată, și pe seama lui Stere, m-am pus să lucrez serios la fuziunea cu ardelenii. Pe țărăniști nu-i puteam într-adevăr căpăta decât după o fuziune cu naționalii, ca să ne prezentăm lor mai tari decât ei. Dacă între noi și naționali ar fi intervenit o simplă înțelegere de colaborare, țărăniștii ar fi pretins să ducă ei dantul într-o înțelegere în trei socotindu-se mai tari electoralicește decât fiecare din celelalte partide. Prin fuziunea noastră cu ardelenii ponderea electorală cădea însă de partea noului partid astfel alcătuit, și țărăniștii atât de respectuoși față de hotărârile sufragiului universal nu mai puteau zice nimic. Fuziunea mai era indispensabilă, fiindcă se constituia astfel un mare partid regnicolor și nu se mai putea aduce ardelenilor învinuirea regionalismului lor. Prin urmare, cu Partidul Național, nu înțelegere, ci fuziune – și o fuziune era în principiu mai greu de realizat decât o înțelegere. Problema mai era îngreunată și prin faptul că negocierile pripite dintre Iorga și Maniu dedeseră greș, și că Iorga își dedese drumul de necaz la cunoscutele lui sarcasme și ironii, sarcasme și ironii la care ardelenii mai greoi de duh erau foarte sensibili.

Cu toate greutățile problemei, m-am pus pe lucru și am avut satisfacția să o dezleg în mod favorabil. Ca să împac lucrurile între noi, ca să ajung la o înțelegere și de la o înțelegere la o fuziune cu Partidul Național, mi-a trebuit însă aproape un an. Nu m-am pripit însă ca Iorga, ca să nu stric treaba și fiindcă, bine informat prin Știrbei, știam că am vreme înaintea mea, și că sorocul schimbării de Guvern nu va sosi în niciun caz înainte de toamna anului 1925. Am fost gata în vara anului 1925, dar Guvernul nu s-a schimbat decât în primăvara anului 1926 și poate că această amânare ne-a fost fatală și ea, căci a izbucnit între timp criza succesiunii Tronului, prin dezertarea Prințului Carol, unul din factorii politici pe care mă sprijineam. Atitudinea hotărâtă a lui Averescu contra Prințului, în Consiliul de Coroană de la Sinaia, în opoziție cu abținerea lui Maniu și simpatia exprimată pentru Prinț de Iorga, a hotărât desigur pe Brătianu – până atunci șovăitor – să impună Regelui un Guvern al generalului, după cum schimbarea de atitudine a lui Averescu l-a hotărât în iunie 1927 să ceară izgonirea lui. Și în 1926 ca și în 1927, Regele a făcut după placul lui Brătianu, căci Brătianu ajunsese să facă și să desfacă tot ce voia în țara românească.

Omul care m-a ajutat mai mult la înțelegerea mea cu Partidul Național, omul care mi-a pregătit acordurile încheiate cu Maniu în ianuarie 1925, a fost Mihai Popovici. Mihai Popovici se găsea în toată splendoarea lui de Cavaler Vienez, de Rege al Rathauskeller-ului. Gustase cu lingurița din bunătățile puterii în scurtul Guvern Vaida, și dorea grozav să guste din ele cu lingura mare. Și cam tocase destul din modesta lui avere și năzuia să o refacă – dorință legitimă ce n-a putut însă fi satisfăcută decât mulți ani mai târziu cu prilejul împrumutului pe care l-a încheiat la Paris în 1931, ca ministru de Finanțe în Cabinetul Mironescu. Din ștafetă între Vaida și Maniu, ajunsese sfetnic ascultat de dl. Prezident, în admirație înaintea erudiției lui. Maniu care nu citea nici o carte își făcea cruce văzând cât citea fratele Mihai – „și nu cărți mărunte, spunea dl. Prezident, ci cărți de alea groase de câte 800 de pagini..." Fratele Mihai se făcea că le citește, sau le citea – era totuna, căci citea ca un prost și nu mistuia nimic. Dacă volumele buchirisite nu-i îmbogățeau cunoștințele, îi creștea în schimb sensibil vaza în partidul de popi și de belferi printre care putea trece drept o lumină ce se răsfrângea și asupra șefului. Trăind mai tot timpul în afară de Ardeal, Mihai Popovici era unul din puținii ardeleni care-și da seama că Ardealul nu era buricul pământului, și că singur, dl. Prezident, cu toți ai lui împrejur nu va putea fi chemat niciodată la Guvern. O încercare

de descălecare în Vechiul Regat dedese greș, pe țărăniști nu-i putea suferi (temându-se totdeodată de ei și dorind să îi neutralizeze), cu Averescu nu se putea înțelege Maniu din cauza „principiilor" – așa încât nu mai rămâneam decât noi, Iorga și cu mine. Am explicat lui Popovici tot planul meu; a fost încântat și mi-a făgăduit că se pune pe lucru. A făgăduit și s-a ținut de vorbă. Dar n-a fost nici pentru el lucru ușor, căci Maniu nu mai voia la început să audă de Iorga. Pe la jumătatea lui iulie, la Sovata, am găsit mult drum făcut, pe Maniu și pe ai lui alți oameni decât îi lăsasem în iunie la București, cu prilejul ultimelor mele întrevederi. Fratele Mihai lucrase, și lucrase bine.

Am lăsat pe Popovici să lucreze în special pe Maniu, pe care am evitat să-l mai întâlnesc ca să nu ia poziție față de mine până nu era hotărât la fuziune, căci încăpățânat cum era, ar fi fost greu de învârtit dacă cumva ar fi luat o poziție negativă. De la Sovata nu l-am mai văzut până în ianuarie 1925. În schimb, m-am ținut de capul celorlalți fruntași ardeleni, mai importanți și mai mărunți. Îi docăneam pe unde îi prindeam și i-am convins pe rând că unica lor posibilitate de a ajunge la Guvern, era o fuziune cu noi. Singuri, nu îi va chema Regele niciodată la Guvern, iar împreună cu țărăniștii și mai puțin, căci țărăniștii erau socotiți drept bolșevici. Și țărăniștii și ei, nu puteau pupa puterea decât cu chezășia unui om care să inspire încredere și Regelui și lui Brătianu, și acest om eram eu. Zi cu zi, ardelenii s-au familiarizat cu ideea fuziunii cu noi, cu atât mai ușor cu cât raporturile lor cu țărăniștii se cam învrăjbiseră, după insuccesul încercării de fuziune între ei, ce mersese până la votarea acelorași 10 puncte de program de către comitetele ambelor partide, dar apoi se prăbușise. Țărăniștii începuseră chiar să constituie organizații județene în Transilvania și această încălcare a ținutului „Rezervat" prin drepturile istorice Partidului Național, îngrijorase pe „domnii" de la Blaj și de la Cluj.

Ardelenii erau copți pentru orice combinație, numai să ajungă la putere. Cât trăiseră sub regimul unguresc, nu cunoscuseră – de la trezirea lor la viața politică și de la întemeierea Partidului Național – decât opoziția. După actul Unirii de la Alba Iulia și după primirea triumfală ce se făcuse delegaților lor la București în decembrie 1918, ei se văzuseră perpetuu la putere, ca reprezentanți ai ținuturilor alipite, în toate Guvernele. Făcuseră însă de la început greșeala să se izoleze în Consiliul Dirigent și să se manifeste ca partid regional, așa încât, în cei șase ani care trecuseră de la Unire nu gustaseră decât trei luni (Ministerul Vaida) din bunătățile cârmuirii, și două mari Guverne, Guvernul Averescu și Guvernul Brătianu, se formaseră cu

nesocotirea lor. Această stare de perpetuă opoziție în loc de perpetuă guvernare îi exasperase, și erau gata la orice, numai să nu rămâie de căruță la schimbarea de Guvern ce se apropia.

Prin decembrie, Popovici a venit să-mi spună că sosise momentul să stau de vorbă cu Maniu, în fine hotărât la fuziune. Două dificultăți, spunea el, ne mai stau în cale: chestiunea șefiei, pe care Maniu nu înțelege să o abandoneze lui Iorga, și dorința lor, a ardelenilor, de a nu se vrăjmăși prea tare cu țărăniștii și de a nu rupe toate punțile cu ei. Nu mi-a fost greu să liniștesc pe fratele Mihai asupra acestor dificultăți. L-am asigurat că eram alături de ei pentru proclamarea lui Maniu ca șef al noului partid ieșit din fuziune, și că hotărât să ajung la formarea unui bloc de guvernământ care să cuprindă și pe țărăniști, nu eu voi fi acela care se va opune oricăror încercări de a-i apropia de noi. „Dar ce va zice Iorga?" m-a întrebat Popovici. — „Iorga, dragul meu, e bun la opoziție, dar nu face de Guvern. Trebuie să-l menajăm cât suntem în opoziție, căci la luptă e un animator fără pereche, dar trebuie să-l înlăturăm de la Guvern, dacă vrem să constituim un Guvern trainic. Și lucrul e foarte ușor. El nu va primi decât prezidența Consiliului și dacă ne aranjăm în așa fel ca ea să fie oferită lui Maniu, ne scăpăm de nebun «ipso facto», căci nu va primi niciodată un portofoliu în subordine. L-am pune președinte la Senat, sau l-am face mitropolit!..." În ce privea pe țărăniști, am asigurat pe Popovici că vom găsi noi o formulă să-i împăcăm și pe ei.

Iorga pleca în fiecare an, în ianuarie, la Paris pentru două luni. Făcea cursuri la Sorbona, se juca cu fetițele la Fontenayaux-Roses și mai băga mesa pe editorul său Gamber cu câte un volum menit să nu fie citit de nimeni. Am convenit cu Popovici să nu iau contact cu Maniu decât după plecarea lui Iorga, ca să nu ne încurce în tratativele noastre. Mai aveam și alegerea lui Călciurescu la Galați, apoi veneau Sărbătorile, și nimic nu ne zorea. Am adăugat, că voi avea grijă să iau împuternicirile șefului Partidului Național al Poporului înainte de plecarea sa. Pe Iorga nu-l ținusem în curent cu „pertractările" mele din vară și din toamnă decât în măsura în care cunoscuta lui indiscreție nu putea să mă stânjenească. Mai ales de întrevederile cu Știrbei și cu Stere nu i-am spus nimic. Despre convorbirile mele cu ardelenii, cât am putut. Îmi primea confidențele cu un surâs ironic; nu era împotriva unei fuziuni cu ardelenii, dar era convins că nu se poate ajunge la nimic cu ei. De vreme ce nu reușise el, cine era să reușească? Instinctul lui politic, care în chestiunile de ordin personal da rareori greș, îl împingea să vadă în Maniu un concurent la șefie și la președinția Consiliului și aceste perspective întâreau antipatia lui

de totdeauna pentru conducătorul ardelenilor, antipatie pe care totuși nu îndrăznea să o dea pe față. În ce privea pe țărăniști, îi ura, îi înjura și nu voia să audă de ei. Mie-mi era de-ajuns să capăt autorizația de a trata cu Partidul Național în lipsa sa din țară – autorizație pe care nu putea să mi-o refuze. Pentru rest, eram hotărât să-l pun în fața faptelor îndeplinite, „arrive que pouvra"...

Pus în curent de Mihai Popovici, Maniu a fost de acord cu această procedură, și a rămas să ne vedem în ianuarie, după ce se va înapoia din Ardeal unde urma să petreacă Crăciunul și Anul Nou. În ajunul plecării sale – ca să nu se răzgândească – m-am dus la Iorga, și i-am cerut împuternicirea de a trata cu Maniu, fără să i-o cer, așa cum trebuia procedat cu dânsul. I-am spus că primisem informații sigure, prin Popovici, că ardelenii voiau acum, să fuzioneze cu noi; că era păcat că pleca în străinătate, și l-am rugat să-și amâne plecarea... „Nu se poate" – m-a întâmpinat dânsul cu vioiciune – „am luat angajamente la date fixe, la Paris și în Italia, cu nici un preț nu le pot amâna ca să alerg după o nălucă! Dar uite: îți dau d-tale împuternicire, pierde-ți vremea cu Maniu, dacă ai vreme de pierdut! Eu am toată încrederea în d-ta, dar nici una în Maniu, și sunt convins că nu vei ajunge la nimic, ca și mine!..." Acest ca și mine era cheia gândului său! Mi-ajunsesem însă scopul, și nu-mi trebuia mai mult. L-am rugat să-mi dea o împuternicire scrisă, „ca să o pot arăta lui Maniu", în realitate ca să i-o pun sub nas dacă mai târziu ar nega că lucrasem cu consimțământul său. — „Cum să nu! Desigur!..." Și luând o hârtie mi-a dat depline puteri, să tratez fuziunea cu Partidul Național „pe baza ideilor naționaliste și a unei politici de ordine și autoritate consfințită prin programul Partidului Național al Poporului"... Am pus hârtia în buzunar și am plecat mulțumit. A doua zi l-am dus la gară, să mă asigur că pleacă!

Cu Maniu m-am întâlnit abia la 15 ianuarie, când s-a înapoiat de la Cluj. Șeful Partidului Național m-a primit spunându-mi cât era de mulțumit „că în fine capacitase comitetul său pentru o fuziune cu noi" – ca și cum eu n-aș fi știut că „oamenii lui" voiseră această fuziune încă din primăvara precedentă, și că nu o voise el! Dar nu venisem să discut, venisem să fac fuziunea, căci nu mai aveam timp de pierdut. Cum ne-am așezat, (îl văd și acum, după atâția ani, înțepat pe scăunelul lui, scrobit și nemișcat ca un gândac străpuns de un ac și fixat pe un dop de plută), dl. Prezident a continuat: ...„Să vedem acum condițiile sub care s-ar putea realiza fuziunea pe care o dorim și o voim..." Știam cu cine aveam a face și ca să tai scurt la „pertractările" ce se puneau la cale, am luat o foaie albă de hârtie de pe masă, am

semnat-o jos și am dat-o lui Maniu: „Pune d-ta ce condiții vrei, eu le primesc dinainte, și iată, le ai semnate gata!" A rămas omul mut, și un minut n-a știut ce să-mi spună! S-o fi așteptat el la multe, numai la asta nu. Grație acestei „figuri" (care s-a aflat, căci nu m-am jenat să o povestesc, și de care s-a făcut mult haz), „pertractările" noastre n-au durat decât trei zile, în loc să ție trei săptămâni. Pe Maniu îl interesau două lucruri, după cum îmi spusese Popovici: Șefia, și să nu lase pe țărăniști să creadă că fuziunea noastră însemna un act inamical față de ei. Șefia, îmi era indiferentă – șefiile nu m-au interesat niciodată, și poate că a fost o greșeală din partea mea: lăsând altora panașul în toate combinațiile pe care le-am încercat, am compromis rezultatul urmărit ca să satisfac ambiții pe care le disprețuiam. Vrăjmășirea sau nevrăjmășirea cu țărăniștii mă interesa însă foarte mult, căci după fuziunea cu Partidul Național trebuia să-i aduc și pe ei la colaborare ca să perfectez blocul. În secret, am convenit cu Maniu că va fi el șef, și că voi aduce pe Iorga să-l proclame, cum adusesem în 1914 pe Nicu Filipescu să proclame pe Marghiloman șef al Partidului Conservator. Pentru aceasta-mi trebuia însă timp, și în niciun caz nu puteam încerca „operația" la distanță: trebuia să așteptăm înapoierea lui Iorga în țară. În ce privea pe țărăniști, am căzut de acord ca Maniu să facă un apel public la fuziunea tuturor partidelor de opoziție, pe baza unui program de ordin foarte general; la acest apel să răspund eu a doua zi în numele Partidului Național al Poporului, printr-o necondiționată adeziune. Celelalte partide (cel Țărănesc și al lui Averescu) nu vor putea răspunde decât după mine, fiindcă luate prin surprindere le vor trebui câteva zile să se dumirească și să-și consulte Comitetele respective – erau doar partide democratice! Răspunsul meu pecetluind însă fuziunea celor două partide naționale, era mai mult ca sigur că Averescu va declina propunerea din cauza mea și că țărăniștii (conduși în realitate de Stere, deși Mihalache fusese proclamat șef cu câteva zile înainte) o vor declina-o din cauza lui Iorga – fără să mai ținem socoteală și de alte motive de ordin mai obiectiv.

Fuziunea se realiza astfel numai între noi – cum o voiam și unul și altul, dar țărăniștii nu se mai puteau supăra, căci fuseseră poftiți la dans, și refuzul venea din partea lor. Această procedură mai avea pentru Maniu avantajul că lua o ipotecă asupra viitorului: era natural să fie el șeful unei formațiuni politice a cărei alcătuire era datorită inițiativei sale. Și ca să facem lucrurile elegant și repede, am mai hotărât să luăm cele 10 puncte votate, cum am spus mai sus, cu câteva luni înainte atât de Comitetul de Direcție al Partidului Național cât

și de acela al Partidului Țărănesc – și Maniu să lanseze apelul său de ziua Unirii, la 24 ianuarie. Pertractările mele cu dl. Prezident n-au durat după cum se vede nici opt zile, un record nemaiatins în cariera politică a lui Iulius Manius Cunctator.

Apelul a apărut în ziua de 24 ianuarie, și după o parte introductivă în care arata că unirea partidelor de opoziție trebuie realizată pentru interesele superioare ale țării și pentru înlăturarea guvernării Partidului Liberal ce amenința să ducă economia națională la faliment – conchidea la fuziunea partidelor democratice din opoziție într-un singur partid. Punctele de program pe temeiul cărora Apelul chema partidele la fuziune erau astfel formulate:

„1) Monarhie constituțională.

2) Partidul întemeindu-se pe solidaritatea tuturor claselor muncitoare și producătoare cu țărănimea care este factorul principal de producție națională, baza structurii noastre sociale și astfel temelia vieții noastre de Stat – înțelege să reprezinte interesele colective ale națiunii române.

3) Partidul consideră principiile cuprinse în hotărârile Adunării Naționale de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, precum și declarațiile de Unire din Chișinău și Cernăuți, ca norme directive ale partidului și care urmează să fie consfințite prin ordinea constituțională stabilită de reprezentanții întregii țări, liber aleși.

4) Politica externă a partidului se va întemeia pe menținerea și consolidarea raporturilor celor mai strânse cu Aliații, alături de care Statul român a luptat în decursul războiului.

Partidul va tinde a realiza o politică a păcii, întemeiată pe menținerea și executarea cinstită și leală a tratatelor și aliațelor încheiate și a asigura raporturi de bună vecinătate cu Statele și națiunile împrejmuitoare. Va da concursul său ca Societatea Națiunilor să devie o instituție prin care să se garanteze pacea, respectul tratatelor încheiate și dreptatea între popoare.

5) Întronarea în viața de Stat a unui regim legal și constituțional.

6) Înscrierea în Constituție a garanțiilor libertăților și drepturilor cetățenești.

7) Asigurarea libertății și sincerității alegerilor, în special prin verificarea mandatelor de către Justiție.

8) Descentralizarea administrativă și autonomia locală în cadrele unității politice a Statului.

9) Principiile călăuzitoare ale programului economic sunt:

a) Îndrumarea treptată a economiei noastre naționale pe baza cooperației, și cea mai largă protecție și dezvoltare a proprietății

țărănești pe temeiul utilității sociale și naționale, ca mijloc de ridicare a producției naționale și de asigurare a țărănimii în contra exploatării.

b) Înlesnirea dezvoltării industriei naționale prin: măsuri pentru intensificarea producției izvoarelor de energie (cărbuni, petrol, gaz metan, căderi de apă) și organizarea rațională a valorificării și distribuirii forței motrice produse, în interesul economiei naționale; măsuri pentru dezvoltarea industriei naționale, îndeosebi a aceleia în legătură cu valorificarea produselor agricole, precum și cu valorificarea muncii și îndemânării în toate formele de organizarea a industriei mijlocii și mici cu excluderea producției interesate a industriei lor lipsite de bazele naturale de dezvoltare.

c) Pentru refacerea utilajului economic ca și pentru punerea în valoare a bogățiilor țării, fiind nevoie pe lângă capitalul național și de capital străin, se vor crea condiții de stabilitate, egalitate de tratament în fața legii și administrației și garanții de drept pentru respectarea contractelor.

d) Legislații de ocrotire a muncii după normele stabilite în statutul internațional al muncii stipulat în tratatele de pace.

10) Specială preocupare pentru armată, ca să corespundă pe deplin chemării sale de apărare națională.

Ca numire a partidului fuzionat este indicată prin congresul Partidului Național și al celui Țărănesc, titulatura de «Partidul Național Țărănesc»[10]; ea poate fi și «Național», sau alta asupra căreia conducerea partidului fuzionat va avea libertatea să hotărască.

Pentru conducerea interimară a noului partid se va forma un comitet provizoriu compus din câte un delegat al fiecărui partid, sub prezidența aceluia din delegații asupra căruia va cădea de acord majoritatea Congresului partidului fuzionat, care s-ar convoca fără întârziere, va avea atribuția de a stabili Comitetul Executiv definitiv, persoana prezidentului partidului, de a fixa programul de guvernământ al noii grupări politice și de a stabili statutul de organizare *întemeiat pe principiul secțiunilor provinciale*".

Și Apelul lui Maniu sfârșea prin cuvinte pe care le-ar fi dorit înaripate, dar care, sub influența atmosferei otrăvite de politicianism, nu puteau să se desprindă de banalitatea riturilor democratice:

„Fac acest apel dezbrăcându-mă de orice egoism de partid[11], în dorința de a contribui prin el la realizarea unui pas înainte pe calea evoluției politice a neamului românesc și năzuința de a se forma un

[10] În grija lui de a nu indispune pe țărăniști, Maniu căuta nu numai prin cele 10 puncte de program, dar și prin titulatura propusă pentru noul partid să agațe apelul său de încercarea avortată de fuziune cu țărăniștii, din anul precedent...

[11] S-o fi găsit cineva să-l creadă?

partid de forță irezistibilă care va sta în serviciul unui naționalism hotărât, dar fără șovinism, a unei democrații radicale și curate[12] și a dreptății sociale sprijinite de o concepție politică pătrunsă de simțul legalității și al moralității politice.

Cu ajutorul acestui partid se vor organiza forțele vii ale națiunii spre a se preface într-o puternică armă politică pentru apărarea neamului nostru de orice pericol intern și extern (!), pentru înălțarea și strălucita dăinuire a țării întregite și a Dinastiei sale.

Președintele Partidului Național Român
Iuliu Maniu

București
în 23 ianuarie 1925"

După cum se poate vedea nu numai din conținutul lui, dar și din stil, nu m-am amestecat deloc în redactarea acestui Apel, lăsând lui Maniu întreaga răspundere, ca și plăcerea de a măcina o dată mai mult uruiala democratică cu care partidele noastre hrăneau de mai multe decenii masele răbdătoare și naive. N-am vrut să-mi pierd vremea în discuții zadarnice de amănunte și de puncte de program, în eliminări de contradicții și de prostii. N-am cerut nici măcar să fie menționată stabilizarea monetară, cheia de boltă a întregii noastre redresări economice. N-aveam nevoie de program. Mie-mi trebuia o forță politică care să-mi permită să cuceresc puterea; odată instalat la cârmă, mă credeam în putere să determin politica economică a Guvernului, singura care mă interesa. Pe mine mă interesa economicul, pe ei toți laolaltă politicul – ne puteam înțelege de minune. Mi-aș fi impus ideile mele cu atât mai ușor cu cât ei nu aveau nici una, și nu m-aș fi certat niciodată cu ei fiindcă nu le-aș fi cerut nici un prefect, și nici un gheșeft... L-am lăsat pe Maniu să spună ce vrea, știind bine că nu va ieși din principii și postulate de ordin general „qui n'engagent à rien", rezervându-mi dreptul să vorbesc și mai ales să fac, în ziua în care vom fi în măsură să realizăm ceva. Față de redactarea lui Maniu, am împins indiferența până la răutate, căci l-am lăsat să scrie fără să-i propun cea mai mică corectură, fraze pe care cititorii le vor fi subliniat în treacăt cu un surâs și care depășesc media obișnuitelor amfigurisme și a imbecilității curente în materie de manifestări verbale sub regimul stupidei democrații care a paralizat Europa, după Pacea de la Versailles.

Cu toată mediocritatea literară și doctrinară a documentului „Apelul" lui Maniu a impresionat adânc și a făcut o nemaipomenită

[12] De toate! Și pentru Iorga și pentru Stere!

vâlvă. Dovadă că lumea era exasperată de ce era, că voia altceva, că gândea ca mine că numai acest altceva de a doua zi conta, restul fiind zarzavat de garnitură. Toate ziarele s-au ocupat săptămâni de-a rândul numai de fuziunile în perspectivă, publicând știrile cele mai senzaționale – și mai inexacte – sub mănșete ditirambice. Ziarele liberale au împroșcat venin cu tulumba mare, au înjurat, au ironizat și au sunat clopotele de alarmă! Prin cafenele, prin cluburi, prin saloane, pe stradă, nu s-a mai vorbit de altceva. În fine a fost un „wir-war" cum zic nemții, cum nu mai fusese de mult.

Conformându-mă înțelegerii noastre, am trimis lui Maniu a doua zi după apariția Apelului său, următoarea scrisoare:

„Stimate domnule Maniu,

Partidul Național Român și Partidul Naționalist al Poporului au același crez politic și urmăresc în serviciul României Întregite același scop de liniștită consolidare a Statului.

Luând act cu însuflețire de patrioticul Domniei Voastre Apel, împuternicit de organele statutare ale partidului meu, și în special de către președintele nostru dl. Nicolae Iorga, vin a vă declara în lipsa acestuia, că pe baza ideii naționale fără tranzacții, a înlăturării principiului luptei de clasă, a întrebuințării mijloacelor legale, Partidul Naționalist al Poporului este gata să fuzioneze cu Partidul Național Român pornind de la cele zece puncte enumerate în călduroasa Domniei Voastre chemare.

Primiți etc.

C. Argetoianu"

Prin această scrisoare de adeziune, fuziunea între Partidul Național Român și Partidul Naționalist al Poporului era în principiu săvârșită – și după cum prevăzusem, cu celelalte partide nu s-a ajuns la nimic.

Delegația Permanentă a Partidului Țărănesc s-a întrunit și ca să scadă importanța chemării lui Maniu, s-a ocupat întâi de „cazul" Spânișteanu și Morărescu, învinuiți amândoi de indisciplină și care ceruseră printr-un memoriu schimbarea conducerii și tacticii partidului. După ce a exclus din partid pe acești iluștri oameni de Stat, Delegația a mai rezolvat și „cazul" Ionescu-Olt, alt fleac, și a trecut în fine la discuția Apelului lui Maniu. Mihalache a susținut că Partidul Țărănesc nu poate lua în considerare Apelul d-lui Maniu, întrucât consideră fuziunea Partidelor Național și Țărănesc ca principial făcută prin rezoluțiile congreselor celor două partide întrunite vara precedentă – împiedicarea realizării ei fiind datorită unor chestiuni

personale a căror răspundere o poartă numai conducerea Partidului Național. Și dl. Mihalache a încheiat, sever, că Apelul domnului Maniu era lipsit de obiect și inutil în fond, și nesincer în formă. Delegația a hotărât să respingă propunerea prezidentului Partidului Național, dar cum nu erau de față și reprezentanții organizațiilor județene, s-a fixat pentru darea unui răspuns definitiv o a doua ședința, la care să participe toata lumea. Cei prezenți la această a doua ședință au aprobat hotărârile luate în prima ședință, așa încât Apelul lui Maniu a fost definitiv respins ca nesincer!!!

Punctul de vedere susținut de țărăniști era cu totul fals. Congresele din 1924 nu aprobaseră fuziunea (dovada că nici nu s-a făcut), ci numai cele 10 puncte pe baza cărora se putea face. Iar chestiunile personale erau două: una, că țărăniștii nu voiau să cedeze șefia lui Maniu (cu toate afirmările lor contrare) – alta, că Maniu și ai lui nu voiau pe Stere. În realitate nici Maniu, nici Mihalache, nici Stere nu voiau fuziunea, și de ochii lumii votau puncte, făceau declarații – și refuzau să bea din același pahar. Am subliniat mai sus că Maniu nu s-a gândit un moment să ademenească pe țărăniști prin Apelul său, și că tot ce a urmărit prin redactarea lui, a fost să nu-i supere. Țel pe care nu l-a atins decât pe jumătate – după cum se vede.

Cu Averescu, lucrurile s-au desfășurat într-un mod și mai fățarnic. Duplicitatea partidelor în această împrejurare a dat nota moralității lor și ar fi putut deschide ochii până și orbilor asupra ambițiilor nemăsurate ce se ascundeau în dosul frazelor frumoase și a așa-ziselor principii democratice. Ideea închegării unui mare partid era atât de populară încât nimeni nu îndrăznea să păşească pe față împotriva ei. Era însă la mintea omului că o fuziune nu se putea face sub conducerea lui Averescu, cu totul demonetizat în acea vreme, și mult prea „cazon" ca să fie pus în fruntea unei mișcări radical-democratice. Și cine-și putea închipui că era să cedeze el șefia? Șiret cum era nu i-a fost greu să găsească formula cu care să scape prin tangentă, să nu refuze chemarea lui Maniu și în același timp să zădărnicească adeziunea sa. După mai multe codeli și învârteli, după ce a trimis vorbă că primește condițiile propuse de Maniu, în ziua de 12 februarie a sfârșit prin a trimite acestuia o scrisoare alambicată din care voi cita următoarele declarații:

„Deoarece-mi comunicați că aveți intenția a supune Congresului Partidului Național Român chestiunea fuziunii acelui partid cu Partidul Poporului, cred util în interesul soluționării fără noi întârzieri a chestiunii, să vă fac următoarele declarații:

I. Pe baza mandatului ce avem de la Partidul Poporului,

propunerea mea[13] de fuzionare cu Partidul Național în urma Apelului dvs. o puteți considera ca definitivă.

II. Fuziunea devine irevocabilă fără altă formalitate numai în cazul când Congresul Partidului Național nu ratifică vreo fuziune cu alt partid".

În momentul când scria aceste cuvinte, Averescu știa foarte bine că fuziunea noastră cu Partidul Național era un fapt îndeplinit, dacă nu încă perfectat, aș încât paragraful al doilea al declarației sale, cel cu „veto" mascat față de mine, anula primul paragraf cu adeziunea! Conform programului dinainte stabilit, și acest refuz...

Terenul fiind astfel netezit prin răspunsurile țărăniștilor și averescanilor, nu mai rămâneau decât formele de îndeplinit pentru fuzionarea noastră, a Partidului Naționalist al Poporului cu Partidul Național Român. Aceste forme ar fi fost foarte simple și s-ar fi adus repede la îndeplinire dacă n-ar fi fost Iorga. Dar era Iorga, și era încă un Iorga la Paris, accesibil numai prin scrisori și telegrame! Cu dânsul trebuiau luate toate precauțiile. Îmi dam perfect seama de starea lui sufletească: nu putea, probabil, să-mi ierte că reușisem la repezeală acolo unde el își pierduse zadarnic timpul, cu un an înainte! Nu putea să ierte, probabil, nici pe Maniu, fiindcă Apelul lui dusese la rezultate concrete pe când al său nu! Și mai era și chestiunea Șefiei!

Bineînțeles că Maniu m-a lăsat să mă zbat singur cu Paranoicul, îndată ce publicarea Apelului său fusese hotărâtă, am scris la Paris și am comunicat lui Iorga rezultatul la care ajunsesem, rugându-l să-mi trimită aprobarea sa. Răspunsul mi-a venit „par retour du courrier". Erau chiar două răspunsuri, adică două plicuri. Unul pentru mine singur, altul ca să fie arătat. Răspunsul oficial, pentru partid și pentru Maniu era o simplă cartă de vizită[14], pe care „grifonase" și semnase aprobarea fuziunii. Când zic „simplă" vorba vine, căci sub numele său erau tipărite următoarele rânduri:

Membre Correspondant de l'Institut de France
Professeur Agréé (?) à la Sorbonne,
Directeur de l'Ecole Roumaine en France
Professeur à l'Université de Bucarest
Ancien Prèsident de la Chambre des Députés

cu o trăsătură de condei, șterse această lungă titulatură – mărturie a copilărești sale vanități și scrisese:

„te autorizez, iubite prietene, a încheia cu Partidul Național Român, pe baza ideii naționale fără tranzacții, a înlăturării principiului

[13] Ca întotdeauna, am respectat și aci sintaxa și stilul generalului...
[14] Vezi Anexa V.

luptei de clasă și a întrebuințării mijloacelor legale, putându-se lua ca bază, cu rezervele de mai sus, cele zece puncte de fuziune din 1924 ale Partidului Național Român".

Era repetarea deplinelor puteri ce-mi dăduse la plecare, *la care mai adăugase și cele zece puncte pe baza cărora urma Maniu să-și întemeieze Apelul.* Am primit scrisoarea lui Iorga câteva ore înainte de a trimite adeziunea mea lui Maniu, adeziune pe care i-am dus-o în persoană, ca să-i arăt și biletelul cald – sosit de la Paris. Nu i-am pomenit însă de cele patru pagini ce însoțeau biletelul. Îmi pare grozav de rău că n-am mai găsit această scrisoare printre hârtiile mele. Se vede că am pus-o așa de bine, ca să nu se piardă, încât nu mai știu de unde să o iau. Păcat, căci zugrăvea ca niciuna alta pe Iorga, cu toate ambițiile care-l rodeau și cu toată pornirea lui sarcastică împotriva oamenilor pe care nu îi iubea. Erau patru pagini de sfaturi, să nu mă las păcălit de Maniu – patru pagini în care purtătorul de cuvânt al ardelenilor era tratat cu ouă și cu oțet. Principala grijă a lui Iorga era să nu piardă șefia (atât îl interesa pe el!) și simțea că o va pretinde și Maniu. Pentru dânsul era o dublă chestiune de amor-propriu: să rămâie șef, și să nu fie învins de Maniu, pe care-l ținea drept o ființă inferioară – cel puțin față de el.

Diferitele pertractări cu Maniu și negocieri cu Iorga (prin scrisori și telegrame) au ținut până pe la 10 februarie. Ele nu mai interesează astăzi, oricât ne-am zbătut noi atunci. E de ajuns să spun că pe chestiunea Șefiei n-a fost chip să împăcăm pe cei doi țanțoși. Maniu a declarat că era gata să o cedeze „domnului Profesor, o personalitate atât de eminentă", dar că nu voia partidul. Iorga, mai sincer, mi-a scris că nu poate ceda pasul lui Maniu, întâi fiindcă ar fi o înjosire a Vechiului Regat, al doilea fiindcă nu are nicio încredere în capacitatea de conducere a ardeleanului. Argumente pentru mulțime și pentru prostime: în realitate vrea să fie „Șă", și pace!

Cu mari greutăți am ajuns la o formulă tranzacțională, dar absurdă: la un partid cu doi șefi! „Ex-aeguo"! Mi-am dat foarte bine seama că porneam prost la drum, dar ce era să fac? Investisem tot capitalul meu politic în constituirea „blocului de guvernământ democratic" de opus lui Averescu – și nu puteam să dau înapoi. La gândul însă că „combinația" trebuia să se mai sporească și cu țărăniștii, mi se făcea părul măciucă, căci mă întrebam cum voi putea ajunge să împac toate ambițiile meschine ce clocoteau în jurul meu. Mi-am luat inima în dinți și am mers mai departe. La urma urmei mă interesa blocul; galoanele și vanitățile șefilor nominali puteau trece pe planul al doilea cât timp țineam eu sforile în mână, și până

în acel moment le țineam bine. Înțelegerea de Guvern cu Regele nu o putea duce mai bine la îndeplinire altul decât mine. Important nu era șeful partidului cât mai ținea opoziția, căci eram toți în jurul lui gata să punem umărul la car; important era șeful Guvernului de mâine și pe acela-mi rezervam să-l fac pe Rege să-l desemneze...

Iorga a primit, fără entuziasm, șefia bicefală, dar a primit-o. În gândul lui era că Regele nu va primi pe Maniu ca prim-ministru, fiindcă Brătianu nu-l va lăsa să ia un „regionalist" și că personalitatea sa, importanța sa internațională (ecoul glasului său răsuna în toate capitalele Europei) și amintirea multor servicii personale din trecut – îl vor impune pe el atenției și alegerii Regelui ca președinte de Consiliu. Să ajungă prim-ministru, oricum și cu oricine, era marea, singura și ultima sa ambiție!

Față de bicefalie, Maniu s-a lăsat mai greu. A primit-o fiindcă a văzut și dânsul ca și mine, că nu era alt mijloc de a ieși din încurcătură, și fiindcă, mai puțin genial, dar înzestrat cu mai mult bun simț decât concurentul său, și-a dat seama că acesta nu putea fi un obstacol serios pe calea ce ducea în fruntea Guvernului. Totuși, întrevăzând rolul ce trebuia să-l joc, Maniu n-a primit decât după ce i-am dat cuvântul că la schimbarea de Guvern îl voi susține pe dânsul împotriva lui Iorga. I-am dat cuvântul și i-am făgăduit tot concursul meu cu atât mai ușor, cu cât nu vedeam pe altul pe care să-l primească și țărăniștii. Despre Iorga nu putea fi vorbă; Iorga împlinea rolul calului de tramvai, și odată coasta suită nu mai avea nimeni nevoie de el. Politica e crudă, și nu se încurcă cu sentimentele...

Au mai fost și alte „pertractări" mai mărunte, și în fine, la începutul lui martie totul a fost gata. Am rugat telegrafic, și eu și Maniu, pe Iorga să se înapoieze degrabă în țară, ca să nu întârziem prea mult înfăptuirea fuziunii și să batem fierul cât era cald. N-a fost chip să-l urnim. Ne-a telegrafiat că angajamente de care trebuia să se ție, îl împiedicau să se înapoieze în țară înainte de sfârșitul lui martie –, dar ne da binecuvântarea sa de la distanță și ne ruga să terminăm cât de repede cu toate formalitățile, în lipsa sa. Ne-am supus – și fuziunea s-a semnat între Maniu și mine.

În ziua de 8 martie s-au adunat separat congresele partidelor noastre și au aclamat în unanimitate moțiuni identice, după o scurtă cuvântare a mea în Congresul Partidului Naționalist al Poporului – după cuvântări mai lungi ale lui Maniu, lui Vaida și lui Dumitrescu-Brăila (doctorul, fost takist) în Congresul Partidului Național Român. Ca să-l îmbunez pe Iorga (îl simțeam ostil, cu toate aprobările lui!) și să-l familiarizez cu noua situație, mi-am încheiat cuvântarea prin următoarele cuvinte:

„Aplauzele și mișcătoarea dvs. aprobare, mă obligă să vă fac o rugăminte: în aceste solemne momente, gândurile noastre toate să se îndrepte către marele nostru șef, Nicolae Iorga!

Vă pot asigura – fiindcă am stat în permanent contact cu d-sa – că dl. Nicolae Iorga, acolo, departe, este cu tot sufletul său mare, în mijlocul nostru!

Și să știe țara întreagă că adevăratul autor al fuziunii, este omul care de 20 de ani aruncă pe pământul României sămânța înfrățirii de o parte și de alta a Carpaților!

Lui și numai lui se datorește acest strălucit fapt politic; fără el Ardealul nu ar fi pus mâna lui în mâna noastră, pentru fuziunea partidelor noastre!"

Apostolii au delirat de fericire – credeau tot ce li se spunea cu condiția să li se înșire gogoși – iar eu mă bucuram dinainte de bucuria pe care o va resimți Iorga citind cuvintele mele: se va convinge instantaneu că dânsul era autorul fuziunii, și se va îmblânzi...

Condițiile fuziunii au fost fixate într-o moțiune, supusă congresului fiecărui partid, moțiune cu următorul conținut:[15]

„Congresul Partidului Național-Liberal al Poporului, întrunindu-se la București în ziua de 8 martie 1925, ascultând expunerea vice-președintelui Comitetului Executiv Central al partidului, hotărăște:

1. Congresul ia cunoștință de expunerea vice-președintelui Comitetului Executiv Central și aprobă concluziile sale.

2. Congresul constatând necesitatea concentrării forțelor naționale și democratice pentru realizarea unui regim constituțional și democratic adevărat și pentru îndreptarea situației dezastruoase de azi a țării, ratifică fuziunea Partidului Național-Liberal al Poporului cu Partidul Național Român de sub președinția d-lui Iuliu Maniu, într-un singur partid, cu denumirea de Partidul Național, pe baza programului propus de dl. Iuliu Maniu în Apelul său către partidele de opoziție, din 24 ianuarie 1925.

3. Până la convocarea Congresului general al partidului fuzionat, care va avea loc cât mai curând posibil și care va hotărî organele de conducere ale partidului, Partidul Național va fi condus de președinții partidelor ce fuzionează asistați de delegațiile contopite ale ambelor partide.

Această conducere va fi în drept a hotărî și în chestiunile privitoare la organizarea partidului fuzionat în provincii și județe.

[15] Textul este cel votat de Congresul Partidului Național-Liberal al Poporului. Cel votat de Partidul Național Român era identic, numai cu inversiunea nomenclaturii partidelor fuzionate.

4. Parlamentarii partidelor fuzionate își vor desemna o delegație permanentă pentru conducerea unitară a luptei parlamentare.

5. Congresul constatând că Apelul adresat de dl. Iuliu Maniu a izvorât din sincera dorință de a concentra forțele naționale și democratice pentru întronarea unui regim de legalitate și de prosperitate națională, își exprimă nădejdea că în cele din urmă el își va găsi răsunetul dorit fără rezerve, așa după cum fără rezerve a fost conceput".

Titulatura partidului făcuse obiectul unor lungi pertractări. Se putea hotărî Maniu la ceva, fără lungi pertractări? Amicul Iuliu pretindea să se păstreze numele istoric de Partidul Național Român, iar tata Iorga cerea ca nota istorică (dinamică, zicea el) conținută în cuvântul „Național-Liberal" să nu dispară. Numai eu nu aveam nici o pretenție pentru sufixul meu de „al Poporului"! Am ajuns în fine să-i împac, lămurind lui Maniu că, calificativul, de „Român" adăugat celui „Național" avea un sens în Regatul Maghiar, dar constituia un pleonasm în România Întregită – și obținând de la Iorga să renunțe la silaba „ist", care nu însemna lucru mare, dinamismul unui partid fiind în funcție nu de titulatura, ci de conducerea sa. Și astfel am ajuns la firma de Partid Național, menită să aibă o viață atât de scurtă...

Formula cu „până la convocarea Congresului", din paragraful 3, a fost introdusă după cererea mea, ca să dăm un caracter de provizorat caraghioslâcului cu doi șefi. Știam că Congresul nu se va putea ține așa repede, date fiind greutățile de contopire în județele Vechiului Regat, căci doi sau trei ambițioși se certau în fiecare loc pe conducere, și că astfel șefia bicefală va dura până la schimbarea de Guvern, iar odată noul Guvern constituit, șeful său va fi cu ușurință proclamat și șeful partidului. Cum și Iorga și Maniu erau fiecare siguri de chemarea lor la președinția Consiliului – au primit fără greutate ideea unui provizorat. Cu atât mai ușor, cu cât fiecare nu avea decât un gând: să se scape de celălalt! După cum se vede fuziunea se desăvârșea într-o atmosferă de încredere și de sinceritate!

Ultimul paragraf, al 5-lea fusese introdus în moțiune la cererea lui Maniu: era destinat Partidului Țărănesc, rămas în afară de fuziune, și amenințător față de vechile citadele electorale ale domnilor din Ardeal... Iorga acceptase paragraful cu condiția să nu se vorbească de țărăniști, și invitația la vals să aibă un caracter vag și general. Ura lui Iorga, din ce în ce mai pronunțată împotriva țărăniștilor, îmi prevestea ceasuri plăcute pentru constituirea blocului definitiv de guvernământ – dar ce puteam face? Intrasem în horă și trebuia să joc...

Congresele ambelor partide s-au ținut la aceeași oră, la ora 10 a.m.; al Partidului Naționalist al Poporului la Clubul partidului în strada Brezoianu, al Partidului Național Român în sala „Amiciția", vecină, în care se pecetluise cu un an înainte fuziunea mea cu Iorga...

Ședința noastră terminându-se mai repede, am pornit cu câțiva fruntași spre sala „Amiciția" și am așteptat în stradă sfârșitul Congresului Partidului Național Român. La ieșirea lui Maniu din sală m-am îmbrățișat cu dânsul, apoi ne-am încolonat cu toți și am luat-o pe jos prin strada Brezoianu. Ne-am oprit în fața clubului Partidului Naționalist al Poporului, unde, din balcon, ne-a vorbit Țoni. Îngroșată cu toți „ai noștri", coloana s-a îndreptat apoi spre clubul Partidului Național Român din Calea Victoriei prin strada Matei Millo și Piața Teatrului. Pe drum mulțimea s-a luat după noi, și ajunsă în fața Teatrului gloata a cuprins întreaga piață și a blocat o bună parte din Calea Victoriei. O mare de capete, ca pe vremea manifestărilor pentru război din anii neutralității, mișuna spre Bulevard, în jos pe Câmpineanu și pe Strada Regală. Două cordoane de jandarmi barau trecerea spre Palat; încolo nici o stânjenire din partea poliției. Din balconul clubului au vorbit mulțimii Mihai Popovici, Pelivan, Vaida. Urlete și entuziasm! După dânșii Maniu și cu mine am apărat în fața mulțimii, și în uralele ei am vorbit și noi. Maniu a mulțumit lui Iorga și tuturor luptătorilor pentru Unirea înfăptuită și a asigurat opinia publică că noul partid va întrona cinstea și legalitatea[16]. A invitat apoi pe toți cetățenii conștienți să vie și să stea alături de dânsul în lupta pentru stârpirea abuzurilor.

Eu am fost mai scurt, mărginindu-mă să spun cu glas emoționat, cum se cuvenea: „Dați-mi voie să tălmăcesc sentimentele ce-mi umplu sufletul printr-un singur gest..." – și am dat mâna cu Maniu, în delirul de entuziasm al poporului!

Această memorabilă zi s-a încheiat printr-un banchet la „Suzana" și o telegramă semnată de Maniu și de mine, adresată lui Iorga... La banchet au fost de toate: mâncăruri suculente, vinuri alese, discursuri, entuziasm. Și astfel și-a început scurta sa viață Partidul Național.

La început avântul a fost mare. S-a închiriat un local nou pentru club, pe Calea Victoriei, în fața bisericii Crețulescu, până să se cumpere un local propriu, căci nu ne îndoiam de viitor. S-a ales apoi, în virtutea punctului 3 al moțiunii de fuziune, câte o delegație de 17 persoane de către fiecare din partidele fuzionate și acestor delegații reunite s-au dat următoarele trei sarcini:

1. Să pregătească statutul nou, ce se va supune Congresului;

[16] Parcă auzeam pe Averescu la Iași!

2. Să întocmească programul de guvernământ;
3. Să niveleze asperitățile dintre organizații, pentru ca până la urmă rivalitățile personale să fie împăcate.

S-a mai hotărât ca ambii foști secretari generali să funcționeze până la Congres, ca să ajute Delegația în aplanarea conflictelor locale, în calitatea lor de cunoscători ai arhivelor. În fine, în ce privea presa, s-a decis ca ziarele *România* și *Neamul Românesc* să apară mai departe, ca organe oficioase ale partidului, până la întemeierea unui nou ziar, dacă se va simți nevoia. Dualism pe toată linia: fuziunea se prezenta astfel mai mult ca o juxtapunere de partide, ca o unire, decât ca o adevărată fuziune – racilă inițială care a grăbit desfacerea partidului după aprilie 1926.

Încurcăturile n-au început însă decât după înapoierea lui Iorga în țară – căci ai mei erau oameni cuminți, iar iorghiștii, șireți ca toți idealiștii, au așteptat să le fie șeful de față ca să ridice capul. Despre aceste încurcături, despre conflictele organizațiilor noastre, despre palinodiile lui Iorga și despre rolul meu de împăciuitor între dânsul și Maniu, voi înșira câte ceva mai la vale.

Contact cu țărăniștii • Împăcare cu Lupu și cu Madgearu • Apropiere de Mihalache • Intervenția mea la Cameră în chestiunea cu Banca Blank • Las lui Maniu sarcina înțelegerii de opoziție cu țărăniștii • Alegerea de la Reghin • Iorga câștigat ideii Opoziției Unite • Călătorie în Elveția și la Veneția • Înapoiat la București pun chestiunea înțelegerii de guvernământ cu țărăniștii • Reacțiunea lui Iorga și a țărăniștilor • Opoziția Unită la „Dacia" • Excluderea mea din Cameră • Regina Maria oprită de a veni la Breasta.

Cu fuziunea săvârșită, așa strâmbă-șchioapă cum o putusem realiza se îndeplinise prima parte a planului meu politic în vederea cuceririi puterii. Urma acum în plan, înțelegerea cu Partidul Țărănesc pentru perfectarea blocului. După cum reiese din paginile precedente, mă mulțumisem în cursul anului 1924 și în primele luni ale lui 1925 să pregătesc terenul în această direcție prin întrevederi tot mai dese cu Stere și cu Știrbei a căror politică se potrivea cu a mea în țelurile urmărite. Sosise în fine momentul să fac un pas mai departe. L-am făcut; am făcut chiar mai mulți în cursul lunii februarie, pe când se plămădea și fuziunea noastră cu Maniu. În afară de considerațiile de partid, între mine și țărăniști exista un întreit motiv de răceală personală. Era mai întâi convingerea tuturor, în Partidul Țărănesc, că eram omul reacțiunii feroce, gata să trag în țeapă pe toți cei ce nu gândeau ca mine, era apoi „chestia" cu Madgearu și în fine animozitatea doctorului Lupu care nu mă ierta că nu-l băgasem în Guvernul Averescu, în 1920. În ce privea reacționarismul meu, lucrurile se mai potoliseră mulțumită influenței lui Stere, „îndrumătorul respectat al socialismului român" (care nu ascundea printre tovarășii săi simpatia lui pentru mine). Mulțumită mai ales fuziunii mele cu Iorga precum și fuziunii quasi-încheiate cu Maniu, căci și Iorga și Maniu erau chezășii politice pe care, din punct de vedere democratic, nu le putea nimeni contesta. Până să conving și pe Mihalache că deși mă născusem boier nu eram ciocoi, am început prin a mă împăca cu Madgearu și cu Lupu. Lucrurile au mers ușor, căci erau amândoi

ahtiați de putere, umblau cu limba scoasă după un portofoliu și sfârșiseră prin a-și da seama că cu prilejul schimbării de Guvern voi avea un rol însemnat de jucat. Cu Lupu a fost de ajuns o masă la Capșa și câteva glume. Cu Madgearu și mai puțin: ne-a împăcat Măcărescu[17] la Cameră. Ne-am dat mâna, și lăsând trecutul să fie trecut, am vorbit de chestiunile zilei. Pe Madgearu, în partidul lui, nimeni nu-l putea suferi; se certa cu toți și când unul voia să-l necăjească îl amenința cu chemarea mea. „Chem pe Argetoianu", devenise o expresie curentă în discuțiile lor. Madgearu a pus o condiție la împăcarea noastră: să nu i se mai amintească neplăcuta mea invitație – și condiția a fost primită. Așa încât prin împăcarea cu mine a scăpat bietul om și de halucinanta și continua evocare cu care-l plictiseau proprii săi tovarăși. Cred că a fost și acesta un motiv care l-a împins spre împăcare și spre mine – și nu cel din urmă.

Cu Mihalache lucrurile erau puțin mai complicate, căci cu dânsul nu era vorba de o împăcare personală – raporturile noastre dacă nu erau cordiale, erau cel puțin de o perfectă corectitudine și urbanitate –, ci de o „apropiere sufletească", dacă se putea vorbi de o asemenea apropiere între doi oameni atât de despărțiți prin toate convingerile, prin toate tradițiile și prin formarea lor intelectuală. O apropiere între mine și șeful Partidului Țărănesc era totuși indispensabilă pentru izbutirea „planului", și stam la pândă, să prind un prilej prielnic și să rup gheața între noi. Acest prilej s-a prezentat în ședința Camerei din 12 sau 13 februarie[18], nu-mi mai aduc bine aminte data exactă.

După război, moravurile noastre politice deveniseră și mai sălbatice ca înainte. Între partide, între adversari politici, toate acuzațiile, chiar și cele mai nedovedite erau bune. În lupta pe viață și pe moarte dintre Partidul Liberal și cel Țărănesc, liberalii acuzau zilnic pe țărăniști, prin foile lor, prin întruniri, la Cameră, unde puteau, că erau vânduți străinilor, că partidul lor era la discreția băncilor ovreiești în legătură cu Internaționala Sovietică – și că reprezenta „nădejdea dușmanilor neamului". Mihalache a hotărât să spulbere odată toate aceste acuzații prostești, și în acest scop s-a urcat la tribuna Camerei. A vorbit două ceasuri. A fost o ședință mare, căci omul a vorbit din fundul inimii, și a vorbit bine. În cursul cuvântării sale a adus în discuție Banca Blank și s-a ridicat împotriva unei afirmații a lui Iorga, făcută incidental în Cameră în decembrie precedent, afirmație după care Aristide Blank ar fi

[17] Deputat țărănist din Piatra Neamț.
[18] 1925.

oferit Profesorului în ianuarie 1920 șefia Partidului Țărănesc. În afirmația lui Iorga nu fusese probabil nici o intenție rea[19]; Iorga era convins că toate șefiile i se cuvin iar Aristide Blank, prieten personal cu doctorul Lupu, cu Iunian, cu Mihalache, cu Răducanu etc. avea obiceiul să- și bage nasul unde nu-i fierbea oala. Din afirmația lui Iorga și din prietenia lui Blank cu țărăniștii, liberalii trăseseră însă concluzia că Banca Blank subvenționa partidul și că era stăpână pe hotărârile lui. Ca prieten politic al lui Iorga și ca membru în Consiliul de Administrație în Banca Blank, am cerut cuvântul după ce a sfârșit Mihalache: găsisem prilejul căutat să îmblânzesc fiarele! Am început prin a pune la punct afirmația atribuită lui Iorga, declarând că știam (în realitate nu știam nimic!), că Profesorul nu dăduse nici o importanță cuvintelor lui Blank, nu le atribuise caracterul unei propuneri pe care zisul Blank nu avea nici o calitate să o facă, și nu le luase decât drept un deziderat personal și drept un omagiu adus însușirilor sale politice... Trecând apoi la chestiunea subvențiilor Băncii Blank am declarat că sunt în măsură să dovedesc că niciodată Banca Blank n-a subvenționat Partidul Țărănesc – o asemenea subvenționare fiind imposibilă într-o bancă în care toate partidele erau reprezentante în Consiliul de Administrație și care era prezidată de un liberal notoriu, dinamic și influent ca dl. Constantinescu-Porcu...

Am mai spus eu și altele; am mai bătut șaua ca să priceapă iapa! Cuvintele mele au încântat pe țărăniști și efectul lor a fost atât de covârșitor încât a doua zi, Mihalache, într-un răspuns pe care l-a dat ziarului *Universul*, l-a somat să le reproducă. Din acea zi am fost socotit de țărăniști ca unul din ai lor, și la Cameră, Mihalache mă consulta regulat asupra măruntelor hotărâri de tactică, în cursul ședințelor! Certurile vechi fuseseră uitate, și toate câte ne despărțeau lăsate la o parte!

Dar pe când eu mă împrieteneam astfel cu țărăniștii, era să se rupă și puținele fire ce mai rezistaseră în legăturile lui Iorga cu ei! Și era lucru grav, căci Iorga urma să fie șeful sau unul din șefii Partidului Național fuzionat și trebuia să se înțeleagă și cu țărăniștii în vederea blocului plănuit! Zece zile după ședința de la Cameră am primit într-adevăr de la Paranoicul meu prieten următoarea scrisoare datată din Paris:

[19] Iată cuvintele lui Iorga după notele stenografice: „Într-un moment dat s-a găsit dl. A. Blank ca să mă ia în automobilul d-sale, ducându-mă către Universitate și mi-a spus că aș fi cel mai potrivit șef al Partidului Țărănesc". (Monitorul Oficial din 13 ianuarie 1925 – Dezbaterile parlamentare).

„19 februarie 1925

Scumpe prietene,

Îți mulțumesc de cuvintele ce le-ai găsit frumoase și calde, pentru a răspunde insultelor șefului țărănist căruia i-ar trebui un profesor de logică și unul de bună creștere ca să fie om[20].

Blank e un om necorect. A căutat, a solicitat, cu aparențe culturale, când prezidam Camera cred, cunoștința mea pentru a-mi strecura în automobil că Lupu, cred, i-a spus cât de greu și-ar găsi țărăniștii un șef, iar el le-a spus: «Dar el există, e dl. Iorga». Răspunsul meu a fost gestul vag care se indica.

Nimic din afirmația mea nu întrece acest nerăsturnabil adevăr. Răspund în forma pe care o merită agresorul, prin ziar. De altfel răspunsesem aserțiunii tânărului bancher lacom de măriri printr-o telegramă care se vede că n-a ajuns.

Până la întoarcere care va zăbovi, te rog a mă crede al d-tale îndatorat prieten.

N. Iorga"

Am păstrat scrisoarea pentru mine; articolul din *Neamul Românesc* anunțat în scrisoare a luat din fericire pe Aristide de piept și a lăsat pe Mihalache pe planul al doilea, așa încât lucrurile nu s-au prea stricat. Trebuia lăsat timpul să lucreze și a rămas să împac eu pe Iorga la înapoierea lui în țară.

Gheața între țărăniști și mine topindu-se astfel pe măsură ce negocierile mele cu Maniu înaintau, în ziua în care am semnat actul de fuziune totul era pregătit pentru abordarea etapei a doua a planului meu: înțelegerea cu țărăniștii. Cu ei nu putea fi vorba de o fuziune, mai întâi fiindcă nu era în plan și apoi fiindcă „dumnealor" nu erau încă copți pentru o asemenea operație, după cum o dovedise încercarea lui Maniu. Era vorba să ajungem cu dânșii la o înțelegere de guvernământ, dar nici aceasta nu era ușor și trebuia chiar și pentru atât să procedăm treptat. Am fost de acord cu Maniu să începem printr-o înțelegere de opoziție, pe care mai târziu, după câteva luni de colaborare și de lupte comune în eventuale alegeri ce s-ar ivi, să o transformăm în înțelegere de guvernământ pe baza unui program determinat. O înțelegere de opoziție putea, în gândul nostru, să fie cu atât mai lesne realizată, cu cât o ceruseră chiar țărăniștii încă cu un an înainte. O singură greutate ne sta în cale: era Iorga. O prevăzusem demult, dar nu m-am gândit un moment să mă împiedic de ea. Iorga

[20] La Iorga, susceptibilitatea bolnăvicioasă și vanitatea care nu admitea nici o contradicție, exasperau toate percepțiile. În realitate, Mihalache vorbise cam acru, dar fără nici o atingere la personalitatea Profesorului.

îmi fusese indispensabil ca să mă apropii de Partidul Național și să fuzionez cu el –, dar odată această fuziune realizată, încetase să devie indispensabil, și până la oarecare măsură devenise chiar un lest. Mi-am luat asupra mea să-l împac, convenind cu Maniu că în cazul în care nu s-ar putea, între Iorga și țărăniști să dăm preferința acestora din urmă. Dar ca și Maniu am socotit și eu, că prezența lui Iorga printre noi era de cel mai mare interes în îndoitul scop al prezentării blocului ce trebuia să însumeze toate partidele democratice, și al unei personalități de opus lui Stere pentru un mai bun echilibru al forțelor în viitoarea colaborare. Luându-mi asupra mea împăcarea lui Iorga, am lăsat lui Maniu sarcina de a se înțelege cu țărăniștii. Era rolul lui, căci era unul din cei doi șefi ai partidului fuzionat și era bine să se învețe lumea de la început că dânsul era purtătorul nostru de cuvânt.

Nu am avut nici un amestec în „pertractările" lui Maniu cu țărăniștii: nu mă interesau. Scopurile mele erau constiuctive, nu destiuctive. Ce urmăream eu era înțelegerea de guvernământ și în aceasta eram hotărât să intervin cu toată puterea convingerilor mele, și tocmai fiindcă eram hotărât să intervin în înțelegerea de guvernământ era politic să nu intervin în cea de opoziție ca să nu am aerul că eu conduc din umbră toate. Pe de altă parte, Maniu, care în materie de guvernământ era vițel la poarta nouă, se pricepea de minune și mult mai bine ca mine în toate „chestiile" de opoziție. Astfel stând lucrurile am hotărât să iau o scurtă vacanță și să mă duc în Elveția, la Lausanne, să-mi văd fata.

Înainte de a pleca mi-am îndeplinit însă două datorii: am adus pe Iorga să primească colaborarea de opoziție cu țărăniștii și am pecetluit pe teren fuziunea cu Partidul Național luând parte la Reghinul Săsesc la o alegere parțială. Fericita idee de a merge la Reghin a fost o consecință a întârzierii lui Iorga de a se înapoia la București, unde n-a debarcat decât la sfârșitul lunii (martie), prevenindu-ne că nu poate mai devreme, cu toate chemările noastre telegrafice. Plictisit de atâta politică înaltă, și nemaifiind reținut de nimic la București, am socotit că ceva politică mai măruntă mă va distra și că gestul meu mă va apropia și mai mult de frații de dincolo. N-am avut să regret hotărârea luată, căci am petrecut câteva zile savuroase, și am avut și prilejul să pătrund mai adânc în sufletul ardelenilor.

Absența mea din București a durat 6 zile. Am plecat în ziua de 18 și m-am înapoiat în ziua de 24 martie. Am plecat cu Marin Șeinescu, cu automobilul lui și călătoria de la București la Târgu-Mureș, unde ni se fixase cartierul, a fost grea. Ninsese, înghețase și se topise, și trecerea prin munți a fost plină de peripeții, de derapări și

de patinaj pe loc. Am crezut că nu vom ajunge niciodată la Predeal, iar coborâșul pe Valea Timișului a fost și mai rău. Am luptat tot drumul cu greutățile; plecați din București în zorii zilei am ajuns la Târgu-Mureș pe la ora 10 seara. Noroc că mașina lui Șeinescu era bună și că șoferul său era iscusit. Cu o mașină mai slabă și cu un șofer mai prost am fi rămas pe drum. La Târgu-Mureș am tras cu Șeinescu la hotel New-York, casă foarte curată și bine ținută; paturi moi, rufarie curată și masă bună. Nu e vorba, mese n-am prea luat la hotel, căci tot pe dramuri, am mâncat mai mult pe la prieteni politici.

Alegerea de la Reghin luase o mare importanță în ochii lumii politice. Liberalii neavând pe nimeni să prezinte în locul de deputat vacant, oferiseră candidatura lui Octavian Goga, sub cuvânt că „cântărețul pătimirii noastre" avea dreptul la un loc în Cameră. În realitate, a fost începutul cârdășiei lui Brătianu cu Averescu, probabil deja hotărâtă în acel moment, dar ținută secretă, așa de secretă încât nimeni n-a bănuit-o măcar. Partidul Național pusese candidatura lui Voicu Nițescu, care pe acea vreme era numai simpaticul conducător al voluntarilor ardeleni, din Siberia până în Moldova, pe timpul Marelui Război. De atunci a fost de câteva ori ministru și și-a dat în petec. Dar în 1925 era încă ușă de biserică. Dacă alegerea ar fi fost liberă, aproape n-ar fi fost luptă, căci Partidul Național avea quasi-unanimitatea alegătorilor. Guvernul a pus însă în joc toate mijloacele lui, de la bătăuși aduși din București până la fraudă prin violarea urnelor și prin falsificarea proceselor-verbale. Partidul Național a avut să sufere consecințele propriilor sale păcate, căci liberalii au profitat de legea electorală promulgată de Consiliul Dirigent, încă în vigoare, ca să-și facă mendrele. Rezultatul a fost că Voicu Nițescu a pierdut locul cu câteva voturi.

Am fost înfrânți, dar am petrecut de minune. Am bătut sat cu sat și cătun cu cătun, Valea Mureșului până la Deda, unde era o secție de vot; ne-am urcat pe Valea Gurghiului, prin Hodac, până la Lăpușna; am cutreierat plaiul dintre Mureș și Niraj. Am fost primiți cu cinste și ospătați în castelul de la Brâncoveni de contele Kemeny și de americanca lui – la Dumbrăvioara de contele Teleki și de ai săi. Mi-aduc aminte cu drag de acest frumos colț de țară, de simpatica piață a Reghinului cu caracteristicele sale construcții săsești și mi se rupe inima când mă gândesc că tot acest ținut ne-a fost furat de unguri[21].

Cartierul general al bătăliei noastre fusese instalat în Reghin, în casa d-lui dr. Truția, notar public și vânător de seamă. Deși

[21] Scris în 1943, iunie.

notar public, dl. Truția purta zi și noapte jambiere de piele, haine verzi cu nasturi ciopliți din os de cerb și pană la pălărie. Tovarăș al tuturor vânătorilor Regelui Ferdinand în masivul Gurghiului, era atât de siderat de cinstea prieteniei Suveranului pe care îl socotea drept urmașul legitim al „împăratului", încât se căznea să-i semene vorbind sacadat, îngânând „da, da, da" la fiecare întrebare, umblând lăsat pe vine și tunzându-și barba după regalul său model. Casa lui era plină de coarne de cerb, de cocoși împăiați și de tot felul de lighioane „naturalizate". Politicește adept al lui Maniu, ca toată lumea în acea regiune, găzduia pe Șef și pe Vaida care conduceau alegerea din biroul său. Seara veneau la raport toți, „băeții", după ce cutreieraseră satele, și povesteau „grozăviile" bătăușilor liberali aduși de la București, care terorizau oamenii și căutau să-i convingă astfel să nu meargă la vot. Procedeele brătieniste demoralizaseră grozav, încă înainte de ziua alegerii, tineretul ardelean neobișnuit cu brutalitatea electorală regățeană. Acolo, la Truția, într-o seară, am auzit „băeții" lui Maniu oftând după „un Știrbei", fără de care socoteau ei că nici o împărtășire cu sfintele taine ale Puterii nu era posibilă, și pe unul din ei lăsând să cadă faimosul „dacă ar vrea Mihai[22]...", de care avea să facă mai târziu atâta haz Regina Maria, căreia mi-am făcut o plăcere să-i povestesc scena...

Goga, care n-avea pe nimeni nici în Reghin, nici aiurea, trăsese la mizerabilul hotel din localitate, împreună cu Burileanu și cu Tilică Ioanid. Nimeni din noi n-a avut vreun contact cu el, și populația i s-a arătat ostilă, pretutindeni. Spilcuit, mănușat, distant, trecea ca un bolid prin sate într-o mașină de lux, aclamat de bătăușii bucureșteni, spaima lumii sfioase din acele pașnice meleaguri.

Majoritatea, aproape unanimitatea alegătorilor, era atât de credincioasă Partidului Național, încât cu toată teroarea, cu toate fraudele prevăzute, nimeni nu se îndoia în lagărul nostru de succes. Dar Guvernul „luase măsurile necesare", și spre stupefacția ardelenilor, dar nu și a mea, Voicu Nițescu a fost bătut cu câteva voturi... Cum a fost primit Goga în Cameră de opoziție, își poate închipui oricine!

M-am înapoiat la București în ziua de 24 martie, în ajunul sosirii lui Iorga. L-am luat de la gară, unde l-am primit cu toții și cu urale (ceea ce l-a măgulit), l-am dus acasă și l-am convins să primească „colaborarea de opoziție" cu țărăniștii, lămurindu-l că o campanie de opoziție nu-l angaja la nici un compromis de doctrină, la nici un „contact indezirabil" (aluzie la Stere) și că la urma urmelor țărăniștii

[22] Mihai Popovici!

vor fi păcăliți căci vor scoate castanele din foc pentru noi. Ideea de a păcăli pe țărăniști (în gândul lui pe Stere), nu i-a displăcut deloc, și a început să surâdă mângâindu-și barba: partida era câștigată. Am sfârșit prin a-i spune că el va fi șeful unic și conducătorul „Opoziției Unite" – și l-am dat gata. Toată operația nu a durat mai mult de o oră...

M-am dus numaidecât la Maniu „cu rezultatul"; acesta a fost încântat. A fost atât de încântat, încât câteva zile mai târziu, când mi-am luat ziua bună de la el (înainte de a pleca la Lausanne m-am dus pentru câteva zile la Breasta, să-mi văd părinții), m-a întâmpinat cu un: „Cum, pleci și mă lași singur?" – ieșit din inimă; se învățase să trateze toate chestiunile cu Iorga, prin mine.

Cu toată durerea domnului Prezident am plecat, lăsându-i în seamă să desăvârșească înțelegerea cu țărăniștii pentru constituirea unei noi Opoziții Unite. Destinul hotărâse ca Ion Brătianu fiul să înfrunte ca și Ion Brătianu tatăl în 1888, coaliția tuturor forțelor noastre politice exasperate, în 1925 ca și în 1888, de atotputernicia Partidului Liberal. Am plecat, și cele trei săptămâni de vacanța, între 16 aprilie și 9 mai, pe care le-am petrecut în Elveția și la Veneția au fost un vis frumos, din nenorocire prea scurt, ca toate visele.

Nu mai fusesem în Elveția de mult, și baia de civilizație pe care am luat-o pe malurile lacului Leman mi-a liniștit nervii și mi-a făcut un bine de nespus. M-am instalat la hotel Beau-Rivage, la Onchy, și de acolo cu trenul, cu automobilul, cu vaporul, pe jos, m-am plimbat zi de zi de-a lungul lacului, de la Geneva și până la Montreux, la Territet și la Chillon. Am trecut și în față, „în Franța", la Evian și la Amphion. Pretutindeni, o încântare pentru ochi, și o desăvârșită odihnă a creierului, căci toate aceste senine priveliști, nu declanșau nici un efort intelectual pentru a fi prețuite. Omenirea-și trăise dramele pe alte meleaguri, și micile tragedii locale ce întunecaseră malurile înflorite ale Lemanului îmi erau necunoscute și nu mă tulburau. Amintirea lui Jean Jacques Rousseau și a cutrei de Voltaire, ar fi putut constitui o complicație, dar această amintire nu m-a pasionat niciodată, și n-am alergat după ea nici la Ferney, nici la Clarens.

Nu m-am prea împăcat în viață cu țările prea civilizate, în care „organizația" și „tehnica" au ajuns să înlocuiască nu numai efortul, dar până și orice inițiativă individuală. Elveția poate fi așezată în fruntea acestor țări în care toate nevoile vieții sunt satisfăcute automat. Am avut totdeauna impresia că capetele elvețienilor sunt mai mici ca ale celorlalți oameni, fiindcă creierul lor se atrofiază întruna, prin

lipsă de exercițiu. În Elveția, „omul mediu" n-are nevoie să cugete, fiindcă toate-i vin pe de-a gata, fără nici o străduință, organizația comunității făcând inutilă orice inițiativă personală. De Elveția mă mai îndepărtau și munții, care în general vorbind nu-mi plac, fiindcă împiedică vederea. De data asta însă totul m-a încântat: și munții în zarea lor luminoasă, și „la ficelle"[23] și aparatele automate și impecabila ținută a străzilor și desăvârșitul confort al caselor... Mă împăcase murdăria de la Iași și sălbăticia Bucureștilor postbelici cu civilizația, căci totul este relativ pe lume (adevăr dovedit înainte de nașterea lui Einstein) și valoarea lucrurilor depinde de perspectiva sub care sunt văzute. O constatare pe care am avut prilejul să o fac o dată mai mult, trecând prin Geneva. Acest oraș îmi fusese până atunci antipatic din cauza lebedelor albe și a calvinismului negru; de când se mai adăugase și Societatea Națiunilor cu grațiile damelor Weiss, Titulescu[24], Tabouis și Văcărescu – îmi devenise odios. Cu toată antipatia mea am pornit într-o dimineață spre Geneva, să-mi verific sentimentele – și deodată s-a întâmplat o minune.

Minunea a fost că am întâlnit pe doctorul Iancu Cantacuzino. Acest mare artist rătăcit printre fiolele cu microbi, mi-a destăinuit înfățișări ascunse ale vechii Geneve, m-a împăcat cu Monumentul Reformei (terrasse de la Treille), mi-a revelat farmecul portretelor din secolul al XVIII-lea agățate pe pereții Muzeului de Artă și Istorie, mi-a deschis sufletul lui Liotard, pictor pe lângă operele căruia trecusem fără băgare de seamă la Paris – mi-a arătat în fine o Genevă pe care nu o bănuisem, o Genevă care nu mai era nici a lui Calvin, nici a lebedelor sarbede, ci a omenirii gânditoare. Au trecut ceasuri după ceasuri, fără să-mi dau seama, și seara târziu m-am prăbușit într-un vagon, în trenul pentru Lausanne, copleșit de oboseală și de încântare. O zi ce mi-a lăsat o amintire neștearsă...

De la Lausanne m-am dus de-a dreptul la Veneția, unde nu mai pusesem piciorul de douăzeci de ani... Venind din București, străbătusem Simplonul noaptea; de data asta am trecut Alpii ziua. Am fost transportat în 20 de minute dintr-o lume într-alta și am putut să-mi dau seama de cât însemnau munții, înainte de progresele tehnicii care au doborât obstacolele de nepătruns și sunt pe cale a face din toți și din toate o apă. Pe Valea Rhonului în sus, până la Brig, priveliștea e impunătoare, dar rece. Vegetația nordică cu monotonia

[23] Numele popular ce se dă funicularului ce leagă localitatea Onchy, pe lac, de Lausanne. Acest funicular circulă fără nici un impegat; călătorii pun 10 centime într-o cutie și se urcă în vagon. La noi, nu numai că nimeni n-ar pune banii în cutie, dar primul călător ar fura și cutia, cu bani cu tot – dată fiind lipsa de supraveghere.

[24] E vorba de Nicu, nu de simpatica lui soție!

bradului lipsit de fantezie, nu înveselește ochii. Oamenii sunt tăcuți, vitele cuminți și până și apele curg liniștite în matca lor „legală". Viață tăcută la umbra munților care frâng razele soarelui de miazăzi. Viață fără nici un prisos de puteri, care să se concretizeze în înfăptuiri fără alt folos decât mulțumirea simțurilor. Lume banală ce-și macină zilele fără izbucniri de patimă și fără ciocniri de idealuri.

Cum cobori în Italia totul se schimbă. Pământul rodește și omul trăiește cu prisosuri. Vegetația își îngăduie fanteziile cele mai neașteptate și oamenii nu mai trăiesc cu singura grijă de a mânca, de a se reproduce și de a muri. Lumina și căldura le-a deschis sufletele, le-a întețit poftele și i-a aruncat în luptă cu patimele și cu ideile. Din încordarea voințelor, năzuințele cele mai îndrăznețe și-au găsit căi de închegare în realizări tot mai perfecte. Urmele luptelor sângeroase s-au șters și n-au mai rămas decât urmele artei, pentru desfătarea ochilor noștri.

În Italia, toate se desfășoară în linii de o perfectă armonie: o casă, o biserică, o alee, o grădină, până și o simplă agățată pe arbori sau bolta unei porți de fermă – evocă chiar pentru cei cât de puțin pregătiți să cerceteze, o străduință milenară către frumos. Peisajele iau astfel un caracter de noblețe ce nu se întâlnește în alte țări și priveliștea lor e o continuă încântare. Cele opt ore de călătorie de la Domodonola la Veneția mi-au părut câteva clipe; aș fi vrut ca drumul să nu se mai sfârșească...

La Veneția mă aștepta o altă delectare. Nu știu dacă era reacția unei minți, mai coapte sau contrastul viziunilor din ultimii ani, dar farmecul Veneției m-a cuprins ca niciodată. Pe timpul petrecerii mele în Italia[25] făcusem lungi popasuri în cetatea Lagunelor, ultima oară cu *Il fuoco* al lui d'Annunzio în mână, dar niciodată nu simțisem în așa măsură „imponderabilele" ce se ridicau din fiecare piatră, din fiecare icoană, și mă copleșeau. Am lăsat la o parte vizitarea sistematică și documentată a locurilor, și timp de cinci zile am hoinărit la voia întâmplării. Palatul Ducal, interiorul bisericei San Marco, monumentul lui Colleoni, tripticul lui Giovanni Bellini la Frari, mi-au revelat însușiri noi pe care nu le bănuisem în repetatele mele vizite anterioare. Mi-aduc aminte de o plimbare la Torcello, ca de un adevărat pelerinaj... Timp de câteva ore mi-am uitat de toate și de toți!

Dar viața e viață și de la Veneția a trebuit să mă înapoiez la... Dacia! Am sosit în București în ziua de 9 mai. Încă pe drum, aflasem prin gazetele cumpărate la graniță că Opoziția Unită se formase,

[25] 1898-1904.

sub forma unui bloc democratic de atac, așa cum îl dorisem în așteptarea unei înțelegeri mai intime de guvernare. Maniu lucrase repede de astă-dată, împins de conjunctura momentului și de imperativul opiniei publice. În Elveția și la Veneția nu voisem să știu nimic despre cele ce se petreceau la București; trei ceasuri după sosirea mea în strada Victor Emanuel eram la curent cu tot ce se întâmplase. O vizită la Maniu și alta la Iorga mi-au permis să constat că Maniu manevrase cu destulă abilitate pentru a calma momentan susceptibilitățile colegului său la Șefie și a-l împăca cu ideea unei colaborări de opoziție cu țărăniștii. Îi pusese în mână steagul răzvrătirii, și atât fusese de ajuns. Cu toate frecăturile de amănunt peste care Maniu alunecase, Iorga primise ideea unei mari întruniri la „Dacia" pentru ziua de 17 mai. Discutarea reformei administrative și a prelungirii privilegiului Băncii Naționale exasperase opoziția, mai ales pe țărăniști, și o mișcare violentă fusese hotărâtă. Am socotit momentul prielnic să pun pe față chestiunea unei înțelegeri de guvernământ cu țărăniștii, să o pun numai, ca să nu sperii pe Iorga, dar să o pun. Era primul pas spre realizarea finală a planului conceput. M-am înțeles cu Maniu să nu spunem nimic lui Iorga, și să dau eu un interviu, prin care – cu toată discreția cerută – domnul Profesor să fie pus în fața unui fapt îndeplinit... „Pe d-ta n-are să se supere – spunea Maniu – pe câtă vreme pe mine nu m-ar ierta niciodată, și ar rupe toate punțile între noi..." Pasul trebuia odată făcut, și era mai bine să-l facem mai devreme decât prea târziu și să „lămurim" situația față de Iorga. Ca să nu se supere că nu i-am supus fițuica și lui pentru aprobare, am luat pe Pamfil Șeicaru cu mine la Breasta, și i-am dat interviul acolo, distanța și insistența lui Șeicaru putând servi la rigoare de scuze (slabe scuze, recunosc) pentru nesocotirea șefiei sale. Reproduc aci acest interviu fiindcă de la dânsul au pornit nesfârșitele noastre negocieri cu Partidul Țărănesc – și-l reproduc împreună cu introducerea lui Șeicaru, fiindcă cred, fără modestie, că această introducere – lăsând la o parte unele exagerări de apreciere – precizează poziția mea în lupta pe viață și pe moarte ce se deschidea între blocul Opoziției și Guvern:

„Dl. C. Argetoianu s-a întors în țară. Cuvântul omului care înfățișează în politica generală realismul robust, iar în Partidul Național o inteligență organizatoare, are o deosebită greutate în situația creată prin neașteptata coaliție a celor două partide de opoziție.

Reîntors din străinătate cu energii împrospătate, l-am văzut în cadrul de patriarhală eleganță de la Breasta unde se complace

să mediteze asupra problemelor politice. Liniștea covârșitoare a splendidului parc îi dă seninătatea de judecată, concentrarea spirituală necesară ca să poată examina ecuațiile politice ale momentului.

Ceea ce caracterizează pe dl. C. Argetoianu este o siguranță impresionantă care emană din gest ca și din cuvânt. Oscilațiile pline de melancolie ale îndoielii nu le-a cunoscut; afirmativ și hotărât, cugetarea sa se desfășoară ca o robustă pagină dintr-un clasic.

Nu neagă, ba le vede în toată linia lor aspră, greutățile politice, măsurând obstacolele just; calculează cu liniștea unui matematician quantum-ul de forțe necesare înlăturării lor.

Convorbirea s-a desfășurat logică, fără risipă de paranteze, situația politică înfățișată brutal, iar posibilitățile de îndreptare precizate cu siguranța unui chirurg.

Redau elementele vorbirii fără nici o alterare:

P.Ș.

— *Ce impresie v-a făcut spontana înjghebare a blocului?*

— Sunt foarte mulțumit de blocul care s-a înfăptuit, iar mulțumirea se amplifică prin acel element de hotărâtoare sinceritate care stă la baza blocului. Am lucrat întotdeauna pentru această unire. Când am început tratativele de fuziune în decembrie trecut, am făcut și atunci toate eforturile ca fuziunea să se facă în trei: îmi pare rău și astăzi că nu s-a făcut de atunci[26], căci nu s-ar fi risipit zadarnic atâta prețioasă energie – mă consolez însă că prin pactul de colaborare încheiat astăzi s-a realizat cel puțin o unire sufletească a forțelor vii.

Socotesc însă că un bloc cu scopuri numai negative, adică de răsturnare a regimului actual nu este de ajuns. Vă mărturisesc că pe mine nu mă preocupă în momentul de față decât politica real constructivă.

Am putut constata, în scurta mea călătorie, că am ajuns în cel mai adevărat și concret înțeles al cuvântului, cea de pe urmă țară din Europa. De la război încoace n-am făcut decât un singur lucru mare, am mutat granițele Orientului de la Carpați la Tisa, și nu mai vorbesc de discreditul de care ne bucurăm în țările apusene; am izbutit să dăm contur de realitate tuturor afirmațiilor calomnioase ale dușmanilor noștri, intransigenți în ura ce ne-o poartă[27].

[26] O pioasă minciună pentru măgulirea țăraniștilor!

[27] Cu privire la modul cum eram judecați chiar în Franța amică, am primit câteva săptămâni mai târziu, următoarea scrisoare (vezi Anexa VII) trimisă de Mișu Seulescu (fostul ministru de Finanțe) în iunie de la Paris:

„Scumpe Argetoiene,

Nu știu dacă fac bine să te amărăsc și pe tine cu impresiile ce culeg p-aici. Se întâmplă că la suprafață se află azi în Franța tocmai generația cu care, student, mă găseam în contact. Am mulți prieteni printre deputați, dar – vai! – mai ales printre senatori!

Zilele trecute am asistat la ședințele Camerei și Senatului, unde am putut avea

Suntem prin urmare la ultimul moment, dacă vrem ca țara noastră să mai fie numărată printre țările civilizate, și să îndreptăm tot răul pe care ni l-a făcut ani de zile o politică de înșelare a altora ca și a noastră însăși.

— *Care sunt elementele politice creatoare?*

— Blocul care s-a format trebuie să aibă un program lămurit, nu de frumoase deziderate, ci de soluții pozitive.

Concentrându-se toate puterile luptătoare să se obțină o cât de grabnică schimbare a regimului care a exasperat întreaga opinie publică și interesele tuturor claselor sociale.

Un program lămurit și limitat pentru acțiune de salvare gospodărească în interior și restabilire a prestigiului moral și a creditului economic în afară.

---

lungi, dar foarte dezagreabile conversații. Am fost supus la interogatorii ca la judecătorul de instrucție. Acela care m-a întreprins însă mai de aproape a fost François Marsal. Dânsul m-a chemat acasă și m-a întrebat cu o precizie care m-a uimit, din cauza exactei informații, asupra tot ce privește viața politică și economică a țării noastre. Mi-a spus între altele, că dânsul ne-a dat, când era ministru de Finanțe, cele 200 milioane franci, încă nu deplin plătite și că fusese indus în eroare asupra situației noastre financiare. Era oripilat de întreaga noastră politică economică și revenea întruna asupra exproprierii care desființând exportul ne-a distrus definitiv valuta. Mi-a declarat că nu înțelege pentru ce reformăm acum Banca de Emisiune și mai ales critica prelungirea privilegiului pe 30 de ani. Cum aveam încă 5 ani, dânsul era de părere să așteptăm experiența Poloniei, Cehoslovaciei etc. și numai cu doi ani înainte de expirarea actualului privilegiu să ne atingem de Bancă. Nu crede în realizarea programului de însănătoșire a monedei, arată de altfel o mare neîncredere în orice concepție a ministrului nostru de Finanțe pe care-lcunoaște, cu care a vorbit: «Courtes vues, manque de limpidité, c'est peut-être un fiscal patriote, mais pas un ministre financier». Restul «à l'avenant...»"

Printre alții am văzut pe bătrânul nostru Clemenceau, care a ținut să mă terorizeze. Cea mai mare greșeală a vieții lui ar fi fost desființarea Austriei, o crimă contra civilizației și progresului omenesc. Că noi toți, cehoslovacii, iugoslavii, românii, ungurii, nu suntem viabili, incapabili să ne organizăm, și că el în memoriile lui va explica ca o confesiune personală înaintea Istoriei, cum a fost adus să comită o astfel de aberație. Tot timpul mi-a servit înțepături și impertinențe cu spiritul lui incisiv. Cugetam în mine: unde te afli tu să-l mai pui la loc! Mi-a spus una bună: el nu poate suferi pe Caillaux, și când a aflat că s-a împăcat generalul Gourand cu dânsul, a chemat pe general, la telefon și i-a strigat: Écoute Gourand, quand on n'a qu'une main, *on ne la souille pas!* Generalul strânsese mâna lui Caillaux...

Marsal mi-a spus că ar dori să vină în octombrie în țară. El prepară acum o broșură asupra datoriilor interaliate; l-am rugat să ne cruțe, ceea ce mi-a promis. Ne va trimite broșura ca s-o răspândim, și-mi va scrie la timp sosirea lui ca să-i pregătim primirea.

Am ținut să împart cu tine impresiile rele ce am adunat ca să mă mai descarc pe mine. Ceea ce ți-am povestit nu e a zecea parte din cât a trebuit să înghit. Până și André Hesse, ministrul Coloniilor, și-a permis să mă agonizeze cu impertinențe pe un ton dulceag și surâzător.

Întreg respectul meu afectuos bătrânilor noștri. Omagiile mele doamnei Argetoianu, iar ție cele mai amicale sentimente.

M. Seulescu"

Schimbarea regimului se impune mai ales față de cele două proiecte care amenință să fie transformate în legi: al reformei administrative și al prelungirii privilegiului Băncii Naționale.

Legi absurde și incapabile, totuși promulgarea lor ar zăpăci în așa mod viața noastră socială și economică încât promulgarea trebuie să fie împiedicată cu orice preț. Vedeți, accentuez ultimele cuvinte, repetându-le: cu orice preț!

— ***Bine, dar pentru această acțiune – vi se va obiecta de Partidul Liberal – acestui bloc i-ar trebui o unitate de acțiune și de cugetare pe care o dă, afirmă liberalii, numai un singur Șef?***

— Spunând aceasta, liberalii nu-și dau seama cât de mult înjosesc viața politică în țara noastră. Partidele noastre nu sunt băgate la stăpân, fiind constituite de adevăratele forțe vii ale națiunii, legate numai prin firul ideilor și disciplina unui *naționalism creator*[28]. Nefiind vorba de interese, înțelegerea între noi a fost, este și va fi foarte ușoară.

Existența partidelor noastre nu atârnă de existența unui om sau de fetișismul unui nume, așa încât numai partidele noastre pot garanta țării o adevărată continuitate a efortului și o adevărată unitate de conducere. Hotărârile noastre nefiindu-ne impuse nici de necesitățile consolidării unei reputații individuale, nici de capriciile unei aventuri triviale, ele vor însemna formularea unor convingeri adânc îngemănate într-un gest unitar.

— ***Care sunt mijloacele prin care credeți că s-ar putea frânge rezistența Guvernului?***

— Față de starea opiniei publice din țară – stare ce încă înainte de plecarea mea în străinătate, știu că era perfect cunoscută Suveranului – cred că mijloacele *legale* vor fi foarte suficiente pentru aducerea schimbării actualului regim la îndeplinire"...

Am așteptat cu oarecare înfrigurare efectul declarațiilor mele asupra lui Iorga. Paragraful interviului relativ la „politica constructivă" lămurea fără niciun echivoc intenția de colaborare la Guvern cu țărăniștii – „cu țărăniștii care erau Stere" și cu care, din acest cuvânt, Puritanul Războiului de Întregire nu voia să intre în relații mai strânse. Mă așteptam la o izbucnire, cu toate străduințele mele de a-l îmbuna lăudând, în aceleași declarații „naționalismul creator" înfățișat ca principalul cheag al partidelor noastre. Spre marea mea mirare, Iorga n-a izbucnit. Cu dânsul nu se putea niciodată prevede nimic, și reacțiile sale erau totdeauna neașteptate. „Eih dhnragă, hai vohrbhit fhoarthe fhrumos – hai dhrrrepthathe, thothul nhu

---

[28] Pentru Iorga!

heste shă dobhorrrhi, he shă phui cevha hân hloc!" Dorea și el să fie *constructiv,* înțelegând prin aceasta să fie prim-ministru.

Trecusem un hop: Iorga înghițise ideea unei colaborări de guvernământ și cu țărăniștii – pentru moment era destul, restul trebuia să vină, treptat. Cred că ceea ce a determinat acceptarea lui, a fost constatarea că Stere nu se amesteca deloc în hotărârile Opoziției Unite. Avea el probabil și acolo cuvântul său de spus, dar îl spunea acasă prietenilor săi care se prezentau în fața lui Iorga și a lui Maniu fără dânsul și fără măcar să invoce autoritatea părerii sale. Iorga își va fi zis că după cum fusese lăsat la o parte în opoziție, tot așa Stere putea fi lăsat la o parte și în Guvern. Cu Mihalache, cu Lupu, cu ceilalți țărăniști pe care „domnul Profesor" îi domina ca pe simpli foști elevi ai „școalei" sale politice, înțelegerea putea la urma urmei să fie.

Stere se ținea, desigur, la o parte și din tact politic, ca să nu îngreuieze situația Opoziției Unite în acțiunea ei, pentru moment indispensabilă –, dar mai ales fiindcă, ca și mine, detesta palinodiile așa-ziselor „lupte de opoziție". Ca și mine, Stere era un om de politică constructivă; deosebirea între noi era că eu căutam să clădesc pe pământ, iar el în nori. Și nici lui Știrbei, omul întunericului, nu-i plăcea să se încurce în acțiuni violente, așa încât am format câțeșitrei, printr-o înțelegere nemărturisită o secție specială de opoziție, mărginindu-ne să lucrăm în culise. O secție ce ar fi putut fi numită secția trădătorilor: Stere trădase România Mare, eu mă pregăteam să trădez pe bietul Iorga, iar Știrbei pe Brătianu. La urma urmei, toată politica nu e decât trădare: înainte de a trăda pe alții, omul politic se trădează pe el însuși!

Maniu, care până atunci nu îndrăznise să vorbească lui Iorga despre o colaborare de Guvern cu țărăniștii de frică să nu fie înșfăcat, a răsuflat și el ușurat și mi-a mulțumit. Țărăniștii au așteptat și ei cu curiozitate reacția lui Iorga și după ce au aflat-o, au făcut pe grozavii în public, comentând perspectiva unei colaborări de Guvern cu rezerve, cu „să vedem" și cu „depinde de program" – pe când între ei și-au mărturisit bucuria, căci începeau să-și dea seama și dânșii că nici după zece ani de trudă nu vor pune singuri mâna pe Guvern. Ca să obție însă cât mai mult de la noi, tactica lor era să proclame că nu urmăresc Guvernul (când în realitate nu visau decât portofolii și automobile ministeriale), că vor mai întâi să schimbe moravurile țării, să deștepte țărănimea și să nu ia răspunderea Puterii decât în ziua în care, peste 5, 10 sau 20 de ani, vor putea să aplice *integral* programul lor. Singurul care, poate, ar fi avut dreptul să mărturisească cu sinceritate o asemenea dezinteresare,

ar fi fost Stere, dacă n-ar fi fost chestiunea reabilitării sale. Dar această reabilitare fiind principalul său obiectiv, urmărea și dânsul Puterea, cu aceeași râvnă ascunsă ca tovarășii săi de firmă.

*

Am lăsat pe Maniu, pe Iorga, pe țărăniști să ia toate inițiativele Opoziției Unite și, deși prezent la mai toate discuțiile lor, m-am lăsat pe planul al doilea și m-am retras în umbră. Din această umbră m-am hotărât să nu ies până nu vor începe negocierile cu țărăniștii pentru constituirea unui Guvern. Amatorii de gălăgie s-au găsit la largul lor în acea lună a lui mai a anului 1925; opinia publică se ridica ca un singur om împotriva liberalilor și a Guvernului Brătianu – părea că psihoza ce înnebunise oamenii în 1888 se redeșteptase. Ionel Brătianu s-a ținut însă mai dârz decât tatăl său (e drept că n-avea 12 ani de domnie în urma lui, ci numai 3) și furtuna nu l-a măturat. Cum nu m-am amestecat în manifestările aproape zilnice ale Opoziției Unite, dezlănțuite mai pretutindeni, dar mai ales la București, voi aluneca asupra lor. Mă voi mulțumi cu câteva cuvinte despre întrunirea de la „Dacia" din 17 mai, nu numai fiindcă într-însa a culminat efortul opoziției, dar și fiindcă a fost cea mai formidabilă manifestare cetățenească din câte s-au văzut în București, de când se face politică. Am asistat ca tânăr de 17 ani la faimoasele întruniri organizate de Opoziția Unită din 1888, am luat parte activă la toate manifestările „Acțiunii Naționale" din 1914, 1915 și 1916 – mărturisesc însă că niciodată n-am văzut așa ceva. A mai fost vechea sală „Dacia" plină de gemea, a mai fost lume neîncăpută în sală pe afară, prin curte și pe piață, dar așa ceva nu s-a mai văzut. Pe lângă sală, curtea era așa de ticsită încât oamenii se striveau unii pe alții iar Piața Sf. Anton era o mare de capete ce se revărsau în strada Carol, în strada Șerban Vodă și în ulițele învecinate. Oricât de sceptic ar fi fost cineva față de acest fel de manifestări, nu putea să nu fie impresionat. Mai târziu întrunirile de la „Dacia" au fost înlocuite prin mari manifestări de mase, țărănime adusă de partide cu mare cheltuială din județe. Această modă nouă a fost inaugurată de Averescu care a adus la „Arenele Romane" din Parcul Carol, 10.000 de oameni. „Național-țărăniștii și liberalii, după 1928 au sporit tarifele și au adus câte 100.000, care defilau ceasuri întregi pe soare și pe ploaie, obosiți și plictisiți, cu pancarte și cu drapele. Cred că cea mai reușită din aceste exhibiții a fost cea organizată de liberali în primăvara anului 1930; oamenii au fost încolonați la Șosea, au trecut prin tot orașul și s-au adunat în grădina Societății de Tir, de lângă Opler, unde s-au ținut discursurile, împrăștiate prin megafoane...; asemenea

manifestări costau mult, n-aveau nicio importanță fiindcă nu erau spontane nici sincere[29] și nu impresionau pe nimeni. Cea dintâi, a lui Averescu la „Arene" a impresionat totuși pe Regele Ferdinand; mi-a spus-o într-o audiență, câteva zile după ce avusese loc. M-am grăbit să-i spun: „Sire, mă angajez în fața Majestății Voastre, nu numai să aduc tot atâția, *dar chiar pe aceiași!*" Regele a râs, și s-a dumirit...

În mai 1925 nu se ajunsese încă la asemenea înscenări costisitoare; toată cheltuiala erau câteva mii de lei – chiria sălii. Lumea venea aproape nechemată, cum afla că o întrunire avea loc. Întrunirea din 17 mai a fost ultima mare manifestație a populației Bucureștilor la „Dacia", un fel de „chant du cygne" la care au cântat o droaie de lebede. Prin numărul celor care se adunaseră și prin însuflețirea lor, această întrunire a fost într-adevăr impunătoare, și a impus. Prin număr și prin însuflețire, căci pentru rest! Pentru a da o idee de calitatea discursurilor, voi reproduce după gazetele zilei câteva crâmpeie din al lui Iorga:

„Dacă-și închipuie cineva că cu câteva mâini lungi, cu câteva obrazuri groase și cu câteva boturi care rânjesc pe banca ministerială, se sfarăma o luptă ca a noastră, apoi dacă nu o înțeleg azi, o vor înțelege mâine că nu! (*Aplauze furtunoase*).....

.....

Dacă vi se pare că aci în sală este cald, eu vă asigur că este cineva căruia, în clipa aceasta îi este mai cald decât acelora din dvs. care suferă mai mult! (*Aplauze, ilaritate*). Cu tot ajutorul pe care i-l poate da Societatea «Frigul»[30], eu vă asigur că îi va fi și mai cald! (*Mare ilaritate. Aplauze. Strigăte de bravo*). Se va încălzi până se va topi! (*Mare ilaritate. Aplauze prelungite*). Este mai bine să se topească el personal, decât să se topească o țară! (*Aplauze îndelung prelungite*)....

.....

Noi ne-am adunat aci; uitați-vă ce steag este acolo (arată un steag tricolor desfășurat), tricolorul sub care ai noștri au vărsat sânge, sub care ai lor au făcut bani! (*Aplauze furtunoase*). Veți asculta pe acei care, după ce au purtat uniforma țării în fața dușmanului (*Strigăte: trăiască!*) poartă acum uniforma țărănimii în fața acelora care-și fac plăcere să-și bată joc de dânsul! (*Strigăte: rușine!*)"

Dacă așa a vorbit bietul Iorga, ajuns să facă reclamă cămășii lui

[29] Mi-aduc aminte că într-o zi m-am pomenit cu vreo 20-30 de oameni din Breasta, *oamenii mei*, în curte la mine. Întrebându-i de rostul lor, mi-au răspuns că veniseră pentru întrunire: „De ce să nu venim, conașule, să vedem și noi Bucureștiul; ne-a plătit drumul și mâncarea, și am venit. Dar noi tot ai dvs. suntem, și înainte de a ne încolona, am trecut să v-o spunem." Era sub Vaida, în 1932...

[30] Aluzie la o afacere liberală; Societatea „Frigul" fusese înființată de Manolescu-Strunga pentru comercializarea peștelui din Deltă.

Mihalache, își poate închipui cineva ce au fost celelalte cuvântări! Președinția întrunirii s-a dat lui Ștefan Cicio Pop; în curte s-a mai instalat o tribună alcătuită din trei mese cu una pe deasupra, iar în Piața Sf. Anton o birjă a fost transformată într-o a treia tribună. O serie de „oratori" au ocupat două ceasuri câteșitrele tribunele, și cum ușile și ferestrele erau deschise, vocile, urletele de entuziasm și aplauzele se amestecau într-o nemaipomenită cacofonie, demnă de România Mare! Sub pretext că eram răgușit, am refuzat – cu toate insistențele lui Iorga, lui Maniu, lui Mihalache – să vorbesc, și am sfătuit și pe prietenii mei personali să se abțină. M-au ascultat mai toți, afară de Ioanițescu și de Ștefan Istrate (de la Ialomița) care au dat năvală...

Întrunirea s-a terminat bineînțeles cu o moțiune, citită de Iorga, după ce a rostit următoarele cuvinte:

„Ne îndreptăm către țară prin acest manifest în numele *amăndoror partidelor legate pentru totdeauna și sigure de biruință*!"[31]

Iată acum, „pentru cei de mâine" și textul acestei moțiuni care a servit de bază propagandei celor două partide în campania electorală din august următor:

„Au trecut trei ani de când un Guvern care s-a impus samavolnic țării, cârmuiește, ajutat de un Parlament ales prin silă și înșelăciune, o țară bună ale cărei legi sunt nesocotite și ale cărei interese sunt jertfite unor combinații personale și unor idei absurde.

Făgăduielile cu care au fost înșelați puținii care l-au voit sunt uitate și singurul temei al acestei stăpâniri fără pereche de trufașă este puterea publică, smulsă de la datoria ei față de noi toți ca să fie întrebuințată, necinstind-o, în folosul unei cete de tirani, pe care nu-i îndreptățește măcar putința de a face binele.

Un singur om, primul ministru, crezându-se mai mare decât Regele și mai sfânt decât Nația, râde la priveliștea tristă a operei pe care o ocrotește.[32]

Această priveliște înseamnă:

1. O administrație fără conștiință și fără răspundere, călcând în picioare orice concepție democratică a vieții de Stat.

2. O monedă discreditată.

3. Un buget înșelător, care nu poate acoperi ruina financiară a Statului.

4. O viață economică în care haosul măsurilor de sus se împletește cu nerușinarea exploatării de jos.

5. Avuțiile țării puse la îndemâna capitalurilor închipuite și îndrăznelii partizanilor.

[31] În acel moment de entuziasm Iorga siderat de cămașa lui Mihalache, uitase pe Stere... Din nenorocire și-a adus aminte după ce s-a trezit!

[32] Stilul lui Iorga, pus în serviciul demagogiei, întrece pe Caragiale!

6. O năvală de legi necugetate din care se desface o singură idee: folosul partidului.

7. O conducere a diplomației care ne-a înstrăinat prietenii scumpe și ne-a lăsat fără sprijin în fața dușmanilor.

8. Nemulțumirea naționalităților, care așteaptă adesea numai o mână frățească pentru a colabora cu noi în folosul Patriei.

9. Tulburarea conștiințelor țărilor unite și zguduirea încrederilor în regimul național care însemnau visurile seculare ale românilor de acolo. În special o brutalitate condamnabilă caută, pare, ca înadins să înstrăineze sufletul țăranului basarabean.

10. O armată care nu are nici azi tot echipamentul și armamentul necesar acțiunii ei de apărare.

11. Dezorganizarea transporturilor pe căile ferate, fatală pentru economia țării.

12. Producția agricolă compromisă în urma neorganizării ei și în urma aplicării neoneste și interesate a reformei agrare.

13. Industria neocrotită printr-un sistem de Stat (?) și convenții externe și sugrumată de un trust bancar în folosul unui partid.

14. Un sistem de impozite lovind în măsură mai mare în munca onestă și spornică, în economiile respectabile, decât în rezultatul jafului în averea publică și speculației criminale.

15. Sănătatea publică părăsită din economii bugetare neroade, în zodia tuberculozei, paludismului și sifilisului.

16. Mizeria publică: a funcționarilor țării plătiți derizoriu, a pensionarilor muritori de foame, a intelectualilor istoviți, unită cu cea mai hidoasă mizerie morală a luxului neînfrânat, a petrecerilor scandaloase, a familiei distruse, a scăderii prin împuținarea copiilor a populației românești.

Opoziția Unită a Partidelor Național și Țărănesc, cu înlăturarea interpușilor[33] unei tiranii pe care speră să o moștenească pentru ca să o continue în condiții și mai rele, cere țării numai două lucruri:

Să înțeleagă că așa nu se mai poate.

Să vie în ajutorul ei ca să scape țara de urgia guvernării liberale și să o ajute a face opera grea de îndreptare, însănătoșire și moralizare.

Mobilizăm conștiințele sub steagul democrației naționale, cerem concursul energiilor oneste și curajoase și nu ne vom opri decât când țara va fi din nou liberă și Regele-și va relua dreptul constituțional de a-și alege miniștrii după interesele singure ale Nației!

Jos Guvernul Brătianu!

Partidul Național și Partidul Țărănesc"

[33] Aluzie la Partidul Averescan.

Cei ce vor citi după câteva decenii această imbecilă peltea, mă vor bănui că am inventat, și totuși n-am născocit nimic. Bănuitorii vor putea găsi capul de operă pe care-l reproduc, așa cum l-am dat, în toate gazetele timpului. Oricât aș fi fost de obișnuit cu tâmpenia acestei literaturi speciale de moțiuni și manifeste cu care partidele otrăveau în opoziție opinia publică, de data asta mi s-a părut că toate limitele au fost trecute.

Când m-a întrebat Iorga, după ce a citit moțiunea: „Eih, cum o găsești?" – n-am fost în stare să-i răspund nimic și m-am mulțumit cu un gest de... admirație. „Nu-i așa?" a replicat Inconștientul. Era în al șaptelea cer. Îl aclama poporul, îi dau patru partide întrunite cu căldelnița, vorbea Nației și amenința pe Rege! Numai catapeteasma ce ascundea Guvernul întârzia să se sfâșie!

Recomand amatorilor de caraghioslâcuri să citească cu atenție punctele 14, 15 și 16 ale moțiunii, și să le savureze.

Ce e mai ciudat, e că în loc să o arunce la coș, ca o proastă manifestare de cugetare și de stil, poporul românesc a răspuns acestei chemări fără rost, și a dat cu primul prilej, cu prilejul alegerilor pentru Camerele de Agricultură, tot concursul său Opoziției Unite. Situația economică a țării era atât de grea și opinia publică era atât de îndârjită împotriva Guvernului, încât alegătorii au trecut peste literatura domnului Profesor și ne-au dat săracii votul în așa măsură, încât, cu tot ce ni s-a furat, am ieșit în majoritate...

Pe când noi cei dinăuntru ne desăvârșeam cu sfințenie programul caragealesc, stăpânirea complecta pe dinafară tabloul prin măsuri tot atât de demne de ironia nepieritorului autor al *Scrisorii pierdute*. Guvernul mobilizase aproape un corp de armată împotriva noastră și dăduse comanda trupelor generalului Florescu[34], sub-șeful Statului Major, înconjurat de ofițeri și de subofițeri, generalul își instalase postul de comandă în strada Carol, colț cu strada Căldărari, ca într-o adevărată bătălie întinsese o hartă „a câmpului de operațiuni" pe o planșetă susținută de un trepied mobil. Mi-a rămas în minte caraghioasa înfățișare. Nu lipsea decât ocheanul ca să complecteze clasica icoană a conducătorului de oști în momentul unei acțiuni decisive! Strada Carol și străzile care duceau spre Nord (!) erau barate de puternice cordoane de soldați – pentru scurgerea publicului fiind lăsate libere numai străzile îndreptate spre Sud, spre Piața Ghica și spre Bulevardul Maria. Palatul Regal cu împrejurimile lui, Piața Teatrului, Sărindarul, Curtea Prefecturii Poliției – erau ocupate de armată, cu puștile și mitralierele încărcate...

[34] Fiul natural al generalului Ion Emanuel Florescu, fostul prim-ministru, căruia semăna ca două picături de apă. Generalul Ion Emanuel nu-l recunoscuse formal, fiindcă legea-l oprise căci avea 3 fete legitime, d-nele Emil Ghika, de Szent Keresty și Băleanu, dar câte-șitrele surorile îl primiseră drept frate...

Păcat că nu mai trăia nenea Iancu Caragiale să vadă pe iscusitul nostru general dând ordine, trimițând ștafetă după ștafetă, ordonând trompeților să sune ca să acopere glasurile „oratorilor" de răspântie, cum l-am văzut eu! Desigur că Napoleon nu era mai preocupat la Austerlitz de victorie ca generalul Florescu în Piața Sf. Anton! Toate aceste pregătiri militare, toate aceste înscenări marțiale erau cu atât mai ridicole cu cât erau mai inutile, căci nimeni în „lagărul" opoziției nu se gândise la violențe și la revoluție. Noi făceam politică, și nimic mai mult! Nu era numai vina noastră dacă așa se făcea politica sub Hohenzollemii valahi...

Generalul Florescu trecea drept una din speranțele, dacă nu chiar „speranța" Statului-Major românesc. Din ziua în care s-a făcut însă de râs la „Dacia", și-a pierdut prestigiul și simpatiile care-l înconjurau, așa încât s-a prăbușit în indiferența generală trei ani mai târziu cu prilejul unui incident care a făcut oarecare vâlvă. Ajuns secretar general al Ministerului de Război sub generalul Mircescu[35], a fost amestecat în afacerea furtului planului nostru de mobilizare, șterpelit de o poloneză la Vatra Domei, din ghiozdanul ministrului. Poloneza a dispărut fără urmă, și Statul-Major s-a văzut nevoit să refacă planul pe alte baze. Faptul nu s-a dat în vileag decât după căderea Guvernului Averescu, Guvernul Brătianu, care a urmat, a ordonat o anchetă și generalul Florescu, *în paza căruia fusese dat planul*, acuzat cel puțin de ușurință, s-a apărat aruncând toată vina pe Mircescu, șeful său. Generalul Zizi Cantacuzino, prieten cu Mircescu, a scris în *Epoca* un articol violent, în care a tratat pe Florescu de „om lipsit de caracter" și de neleal camarad. A urmat un duel, în care generalul Florescu pierzându-și mințile a apucat cu o mână spada lui Zizi pe când cu cealaltă căuta să-i bage fierul în burtă. Din fericire n-a izbutit decât să-l rănească... Martorii n-au putut să se înțeleagă asupra procesului-verbal; s-a mers la arbitraj și supra-arbitraj. Rezultatul a fost că Florescu a trebuit să-și dea demisia din Jockey-Club, și după câtăva vreme și din armată... De inimă rea, bietul om n-a mai trăit mult; s-a îmbolnăvit și a murit.

Fără strategia generalului Florescu întrunirea noastră s-ar fi terminat în liniște, oamenii s-ar fi împrăștiat fără nicio manifestare de stradă, conform ordinelor primite. Barajul din strada Carol a provocat însă buclucul; Iorga, Maniu, Vaida, Popovici și cu mine pornisem pe jos spre club însoțiți de partizani, fără nicio intenție de dezordine. Soldații ne-au oprit; am încercat atunci să vorbim cu ofițerii, dar din ordinul generalului trompetele au sunat și mai vijelios și au acoperit glasurile noastre. Zidul de baionete a început

[35] Ministerul Averescu 1926-1927.

să înainteze și să ne împingă – s-a încins bătaie și un soldat a lovit de mai multe ori cu patul puștii pe Iorga. Ilustrul a început să țipe: „Mă omoară, mă omoară!" și până să ne dumirim ne-am pomenit cu el la 50 de metri înapoi, vociferând și cocoțat în birja care servise de tribună adunării din Piața Sf. Anton. Nici n-am putut să-mi dau seama cum a fost ridicat pe mâini și dus de valuri până pe stânca salvatoare...

Așa fac Guvernele prostii, dând mână liberă subalternilor fără răspundere. Palma încasată de Halipa la Zgurița[36] și patul de pușcă primit de Iorga în piept la „Dacia" au coborât Guvernul Brătianu în opinia publică mai mult decât toate greșelile comise în trei ani de guvernare. Obrazul lui Halipa și țâțele lui Iorga au făurit victoria opoziției în alegerile Camerei de Agricultură din august 1925.

Lunile lui mai și iunie din acel an au fost particular de agitate, dar numai în lumea politică, căci marile mase populare de la țară, cu toată nemulțumirea lor față de greutățile vieții, au stat liniștite. La orașe însă, prin cafenele, prin cluburi, pe stradă, lumea dârdâia. Constituirea Opoziției Unite, întrunirea de la „Dacia" și întrunirile mai mici din sectoare și din provincie, provocările zilnice și nestânjenite ale presei așa-zise independente, toată pornită împotriva Guvernului – întrețineau o atmosferă furtunoasă și dau fiecăruia impresia că regimul era pe ducă. Tonul discuțiilor și diapazonul violențelor era dat de Cameră unde, în mijlocul invectivelor, sancționate prin excluderi temporare, se dezbăteau importantele legi privitoare la reforma administrativă și la prelungirea privilegiului Băncii Naționale, citadela liberală căreia Guvernul era hotărât să-i asigure viitorul, înainte de a depune armele.

Membrii Guvernului și majoritarii erau atât de odioși și atât de sectari în manifestările lor, încât într-o zi m-au exasperat și pe mine și m-au scos din sărite. Am părăsit incinta strigând președintelui: „Asta nu mai este Cameră, asta e adevărat bordel!" Cuvintele mele au avut un răsunet cu atât mai mare cu cât nu mă amestecasem până atunci în certurile și în luptele parlamentare, socotindu-le inutile, ca și violențele de limbaj de la întrunirile publice. În Dealul Mitropoliei ca și la „Dacia", făcusem până atunci pe lordul englez – și într-o clipă mi-am dat în petec și am făcut pe țiganul. Nu știu ce m-a apucat: se vede că nu-mi digerasem bine dejunul și că nerușinarea majorităților trecuse în acea zi limitele permise. Cei injuriați s-au răzbunat pe loc și în ziua de 20 mai am fost exclus din Cameră pe 30

[36] Cu prilejul unei alegeri parțiale în Basarabia (județul Soroca) un cunoscut „zbir" electoral, căpitanul Popescu, trăsese două palme lui Halipa. Incidentul adus în fața Camerei n-a atras căpitanului Popescu-Zgurița nici măcar un cuvânt de blam din partea Guvernului.

de ședințe (se țineau două pe zi). Mulțumită acestui act de autoritate, mai posed și acum autograful ilustrei nulități ce răspundea numelui de Mihail Orleanu, omul care a pus Coroana României Întregite pe capul Regelui, la Alba Iulia – și-l păstrez în amintirea unor timpuri care nu se vor mai întoarce...

Dintr-un lagăr într-altul ajunsesem la ură. Și pentru a se vedea până unde mergeau patimele, voi destăinui un mic incident. Tot ce privește faptele Suveranilor unei țări are dreptul să se încadreze în istoria poporului peste care dânșii domnesc. Din cel mai neînsemnat gest se pot trage concluzii neașteptate. Regina Maria hotărâse pentru sfârșitul lui mai o scurtă călătorie la Craiova, nu mai știu în ce scop de binefăcăreală, și cum ținea foarte mult la mumă-mea, o prevenise că-i va face o vizită la Breasta. Vizita trebuia să aibă loc în ziua de duminică 1 iunie. În ajun, sâmbătă, d-ra Cantemir a trimis mumă-mii un bilet scuzând pe Regină, că nu va putea veni a doua zi la Breasta fiind nevoită să meargă la Segarcea[37] și prevenind-o că vizita a fost remisă pentru luni la orele 5 p.m. Luni în locul Reginei, a sosit următorul răvaș:

„Dragă Doamnă,

M-am obosit atât de mult ieri și astăzi de dimineață încât nu mai îndrăznesc să pornesc într-o excursie azi după-amiază. Îmi pare foarte rău căci aș fi vrut foarte mult să vin să vă văd – dacă bunul Dumnezeu va vrea, voi veni altă dată.

Cu toată prietenia

Maria"

Se întâmplase că Guvernul aflând despre intențiile Reginei, a născocit întâi deplasarea la Segarcea, și văzând că Regina insistă în intențiile ei, *i-a defins pur și simplu să vie la Breasta.* Mi-a mărturisit-o chiar Regina, la prima noastră întrevedere. „Domnul Constantinescu-Porcu este cel care s-a opus, după câte am putut eu să aflu" – mi-a spus Regina și apoi a continuat: „Nu admit să mi se impună cu forța un lucru; a trebuit să mă supun, dar am să le-o plătesc!..." Tâmpiții își închipuiseră că o vizită a Reginei la Breasta – deși eu eram la București și puteau să o afle prin poliție – ar fi dat girul regal apostrofei mele de la Cameră! Era de altminteri natural ca cel cu musca pe căciulă să se alarmeze de o asemenea perspectivă! Am reamintit aci acest mic incident pentru a arăta până unde puteau merge patimele politice în mica noastră Românie devenită mare – pe hartă.

[37] Un domeniu al Coroanei, la 18 kilometri de Craiova.

Între Maniu și Iorga • Situația Guvernului • Noi întrevederi cu Știrbei și discuții programatice cu Stere • Ultima întrevedere cu Prințul Carol în iunie • Raită prin Banat și Ardeal • Întrevedere cu țărăniștii la Olănești • Încurcăturile cu Iorga • Alegerile pentru Camerele Agricole • Excursie la Marea Neagră • Succesul național-țărănist în alegeri și fățărnicia liberală.

Deși exclus din Cameră, am petrecut și ultimele zile ale lui mai și iunie tot la București, de unde „grija zilei de a doua" nu-mi permitea să lipsesc. Pe de o parte trebuia să mențin coeziunea Partidului Național, pe de alta să pregătesc înțelegerea de Guvern cu țărăniștii.

În Partidul Național, abia constituit, a început să scârțâie, îndată după sosirea lui Iorga în țară. Pe amicul nostru Iorga un moment îmbătat prin rolul de conducător al Opoziției Unite – patul de pușcă în piept de la „Dacia" îl rechemase la simțul realităților, și pentru dânsul realitățile erau întrupate în ceata de caraghioși care îi pomeneau numele prin județe. Toți acești apostoli voiau să fie șefi, deși nu reprezentau nimic și în fiecare dimineață făceau anticameră la domiciliul Mântuitorului și parveneau unul câte unul să-l convingă că Maniu îi persecută numai fiindcă erau „oamenii concurenței". La fiecare reclamație, fără să examineze cazul și fără măcar să ceară numele concurentului sau concurenților, Iorga scria pe loc un „bilețel" lui Maniu rugându-l să facă dreptate. Dreptatea era bineînțeles să dea locul iorghistului. Maniu care nu scria niciodată, se temea să dea ochi cu Iorga, căci Iorga îl sidera, nu-l lăsa să spuie un cuvânt, răspundea pentru el la întrebările pe care i le făcea, și domnul Prezident atât de măsurat și de precaut la vorbă, nu putea scoate mai mult dintre buze decât un „dar mă rog...", un „dar să vedeți, domnule Profesor"... căci Nebunul îi tăia fraza și conchidea alandala gândindu-se la altceva. Maniu era terorizat, dar nu putea totuși să-și ia răspunderea năzbâtiilor ce i se propuneau; în nedumerirea lui adoptase un procedeu comod, acela de a recurge la mine și de a mă ruga să împac lucrurile... și pe „domnul Profesor"! Aproape în fiecare dimineață – eram matinali amândoi – pe la 7, 7 și 1/2 îmi zbârnâia telefonul la ureche, și un glas pițigăiat mă întâmpina cu

cuvintele: „Aici vorbește Maniu!" Știam ce mă așteaptă. Mă ruga așa de frumos să mă duc la „domnul Profesor" și să-l conving de cutare sau cutare lucru, încât orice posibilitate de refuz era înlăturată. Era pe de altă parte în interesul meu să mențin fuziunea și să netezesc asperitățile. Raporturile mele cu Iorga erau în acel moment de așa natură încât n-aveam nicio greutate să-mi îndeplinesc misiunile, dar aceste continue operațiuni de redresare mă plictiseau peste măsură, și mă mai obligau să nu mă mișc din București, deși lăsasem lui Maniu grija de a echilibra fuziunea organizațiilor noastre din județe, neamestecându-mă încât mă priveau decât în cazurile excepționale în această bucătărie. Trebuie să mărturisesc că în puținele cazuri în care am fost chemat în ajutor de prietenii mei – mai toți oameni de înțeles – am găsit cea mai mare bunăvoință din partea lui Maniu și un spirit de echitate care îi făcea cinste.

Aceste continue frecături, au enervat însă pe Iorga, și cum n-a căpătat niciodată dreptate fiindcă n-avea – raporturile lui cu Maniu și cu diversele comitete care se bălăbăneau în zeama fuziunii au început să se înăcrească, și au mers tot înăcrindu-se până în august, când a izbucnit criza, prima criză în colaborarea noastră în trei. Voi reveni mai la vale asupra acestei crize, căci a fost destul de gravă și era să se desfacă partidul...

Silit să stau în București, deși părinții și interesele mele mă chemau la Breasta, m-am folosit de orele libere ca să reiau conversațiile cu Stere și cu Știrbei, și să pășesc mai departe pe drumul trasat. Știrbei, totdeauna bine informat, m-a pus în curent cu planurile lui Brătianu. Despre o demisie ca urmare a înverșunatelor atacuri ale opoziției, nu putea fi vorba. Primul ministru convinsese pe Rege că nu trebuie să se supună injuncțiunilor străzii. Sub Carol I, care urmărea înainte de toate liniștea sa personală și nu se solidariza niciodată cu Guvernele demonetizate, soarta Ministerului Brătianu ar fi fost pecetluită de mult. Regele Ferdinand însă era un pătimaș, și știindu-se slab de caracter, se încăpățâna, de câte ori găsea pe cine să se sprijine, tocmai ca să dovedească tărie de caracter... Găsise omul în Brătianu, și se agăța de el. Brătianu era decis să fixeze alegerile Camerelor de Agricultură în august, alegeri ce se făceau după noua lege promulgata pe bazele sufragiului universal, și să încerce astfel opinia publică. Constantinescu-Porcu îl asigura că va avea majorități zdrobitoare (liberalii erau neîntrecuți în materie electorală și nu pierduseră niciodată alegeri generale fiind la Guvern), succes ce i-ar fi permis să ducă guvernarea sa până la sfârșitul legislaturii (primăvara 1926). Fără a crede în majorități zdrobitoare, nu vedeam

nici eu posibilitatea unui insucces pentru Guvern, așa încât în cazul cel mai bun pentru noi nu-mi închipuiam o schimbare de regim probabilă înainte de sfârșitul anului și Știrbei a fost de acord cu mine asupra acestui punct.

Întârzierea schimbării de Guvern îmi convenea. Partidul nostru era în plină organizare, cel Țărănesc numai cu gândul la bătaie și la viitoarele alegeri – momentul nu era prielnic pentru tihnite discuții de program și pentru mai agitate negocieri în vederea distribuirii portofoliilor. Am socotit că în septembrie sau în octombrie, după decepția alegerilor, vom putea sta de vorbă mai liniștit, și ne vom putea înțelege mai ușor. M-am înțeles cu Stere asupra amânării negocierilor de colaborare, de la partid la partid, până în toamnă, și am început să discutăm noi doi, între patru ochi, punctele care mă interesau mai mult. Am expus în câteva ședințe programul meu monetar, financiar și economic și am avut plăcerea să-l văd primit de Stere, aproape fără nicio obiecție. Pe el îl interesa aproape exclusiv organizația administrativă și repeta întruna: „Întâi o administrație bună, restul vine de la sine". Mi-a expus ideile lui, multe erau și ale mele –, dar asupra unora am făcut rezerve, și a rămas să le discutăm cu toții. M-a prevenit că Madgearu îmi va face dificultăți, ca să dovedească că are și el idei, în materie financiară. „Vom fi doi contra lui...", a încheiat Stere, și mi-a făgăduit că până în toamnă va căuta „să netezească drumurile" în partidul său.

În cursul lunii iunie am văzut de două ori și pe Prințul Carol, mai dezlănțuit ca oricând împotriva lui Brătianu și lui Averescu, și foarte nerăbdător să se vadă la putere. Impresia lui era că Regele e sătul de Brătianu, și că nu așteaptă decât un prilej onorabil ca să schimbe Guvernul, iar după câte știa el un Guvern Averescu era cu totul exclus.

Lucrurile puse momentan mai mult sau mai puțin la cale, mi-am luat un concediu de o lună, la începutul lui iulie, din care am petrecut 8 zile prin Banat și prin Ardeal, și restul la Breasta. A plecat și Iorga la Văleni, așa încât a mai răsuflat și Maniu și a putut să se ocupe cu pactul electoral de încheiat cu țărăniștii pentru alegerile Camerelor de Agricultură, pact decis în principiu. N-am avut nici o parte la aceste discuții, nu eram candidat, și alegerile acestea făcând parte din campania de opoziție grija lor cădea în sarcina lui Maniu, nu într-a mea.

După câteva zile de odihnă la Breasta, am plecat cu câțiva prieteni, în două automobile, spre Reșița. Am pornit din zori, am făcut de dejun un popas mai lung la Băile Herculane și prin Iablanița, prin încântătoarea vale a Nerei, prin Bozovici am urcat

la Steierdorf-Anina unde am intrat în minunatul parc forestier al Societății Reșița. Pădurile Reșiței, care ocupă aproape toată întinderea domeniului de 98.000 hectare sunt întreținute cum nu sunt altele în România. Timp de aproape un ceas, coborând și urcând pe aleile acestei imense grădini, am străbătut, trecând prin Klause (reședința de vară a magnaților oțelului), cei 40 de kilometri ce ne mai despărțeau de „Vila Oaspeților" clădită pe o terasă cu vedere pe tot orașul, nu departe de principalele ateliere ale uzinelor. Cum făceam parte din Consiliul de Administrație al Societății am fost primit, eu și prietenii mei – erau și două prietene – cu toate onorurile și cu o masă îmbelșugată. Am apreciat cu toții gustoșii păstrăvi de la Klause și vinul de la Moldova Nouă, din viile Societății, căci proprietățile Reșiței merg până la Dunăre.

Pe vremuri, când nu erau automobile și nici drum de fier, călătoreau boierii cu poștalioanele și erau primiți pe la mănăstirile închinate și bogate, cu tot dichisul oriental, cu masă întinsă și îmbelșugată. Luptându-mă la masă cu un păstrăv minunat, în fața unui pahar de vin auriu și în muzica ciocanelor ce năvălea din afară – m-am dus cu gândul la egumenii grăsuți și primitori, ce ofereau și ei musafirilor aceiași păstrăvi și același vin vechi, și am măsurat în ritmul ciocanelor tot drumul pe care țara noastră l-a făcut în mai puțin de o sută de ani. Tot păstrăvi și vin vechi oferiți cu aceeași generozitate, dar în locul unei arhonderii sfoegite, după model grecesc, o vilă cu confort american după model nemțesc; în locul egumenului simandicos și smerit, un inginer ungur în fața mea, botos și familial în manifestările sale. Grădinița cu merișor și cu lămâiță, îngrădită de ziduri dărăpănate a fost înlocuită printr-un parc englezesc cu „lucrări de artă" betonate, pe întinderi de sute și mii de hectare... Mirosul de gutui și de levănțică ce plutea, aproape nesimțit, prin odăi, a fost gonit de duhorile fabricii ce pătrund până și prin ferestrele închise. În locul poștalioanelor – automobilele; în locul clopotnițelor din care se împrăștia sunetul armonios al talangelor – oribilele coșuri netencuite ce împroașcă cerul cu funingine... Mă întrebam, rumegând, dacă cu tot acest progres oamenii erau mai fericiți acum, sub zodia sirenelor moderne decât erau sub zodia toacei și a clopotelor seculare? Robii mănăstirilor vechi adunau mierea din faguri, săpau pământul și doborau codrii lucrând de voie și în aer curat – robii mănăstirilor moderne în care înflorește tehnica și raționalizarea muncii își ard plămânii și-și istovesc puterile în arșița cuptoarelor, sub controlul cronometrului nemilos. Parcă era mai bine înainte... Noroc că păstrăvii și vinul nu s-au schimbat!

După o zi petrecută la Reșița, după clasica vizită de noapte făcută la topitoria de oțel, unde titanica manevrare a incandescentelor șiroaie de metal domesticit a impresionat adânc cucoanele, am pornit mai departe la drum, și prin Lugoj, Făget și Dobra am ajuns la Deva unde am petrecut o noapte. Din Deva ne-am dus la Abrud, prin Brad. La Abrud am stat o zi întreagă, și de acolo, prin Câmpeni, prin Valea Arieșului și prin Turda am ajuns la Cluj.

La Lugoj și la Deva, pe care le cunoșteam, m-am oprit numai pentru a lua contact cu bătrânul Dobrin și cu „doctor juris" Iustin Pop – conducătorii locali ai Partidului Național și sfetnici ascultați de Maniu – pe care nu-i întâlnisem niciodată. Am socotit asemenea întrevederi utile, pentru a ridica „temperatura fuziunii", și nu m-am înșelat, căci am câștigat astfel doi prieteni. Din aceste două figuri ale trecutului politic ardelenesc, mi-a plăcut mai mult Iustin Pop, a cărui vlagă politică nu se stinsese, deși era pe trei sferturi orb și cu un picior în mormânt, își ducea organizația, puternica organizație a celui mai românesc județ din Ardeal, cu o autoritate pe care nimeni nu o contesta și pe care o datora mai mult înaltei sale probități, decât altor însușiri sufletești mai puțin aparente. Regionalist înfocat, m-a primit cam rece, dar mi-a oferit o masă. Am izbutit să-l dezgheț, și la sfârșitul mesei mi-a mărturisit că-și schimbase părerea asupra „regățenilor", cel puțin în persoana mea. Ne-am despărțit buni prieteni – dar nu trebuia să-l mai văd...

La Abrud, am dat de alt Pop[38], „doctor juris" și el, și șef și el al Partidului Național local. Exemplar de serie, frecat cu Bucureștiul, ambițios și doritor de mai bine, nu călca pe urmele doctorului Iustin și nici o originalitate nu se desprindea din înfățișarea lui. Nu era nici măcar orb.

Punctele culminante în trezire de impresii și sentimente noi, le-am înregistrat, în această călătorie, în Țara Moților, între Brad și Turda. Era pentru mine un ținut străin, în care nu mai pusesem piciorul și care nu semăna cu nimic din câte văzusem până atunci. Țară pietroasă și săracă în înfățișările ei, ca și cum ar fi vrut să ascundă mai bine comorile aurului închise în adâncimi și să nu dea de bănuit trecătorilor, Țara Moților nu e totuși un ținut trist și acești oameni lipsiți de toate, duc în modestele lor căsuțe o viață fericită. Poate fiindcă n-au ambiții mari și se mulțumesc să-și câștige o pâine, spălând aurul, sau cutreierând lumea cu căruțele în care plimbă din târg în târg și din sat în sat rudimentarele obiecte cioplite cu mâinile lor.

Principalul venit al moților, din părinți, a fost însă spălatul

[38] Laurențiu.

aurului. Sistemul de despărțire al minereului prețios de pământul și de impuritățile în care zace, e același ca acum 3.000 de ani. Conglomeratul de piatră, de humă și de metal prețios e bătut cu ciocane hidraulice și măcinat până devine o pastă moale. Această pastă e apoi spălată pe diferite planuri înclinate, iar la sfârșitul spălăturii, parcelele de metal prețios sunt oprite în lâna unei blăni de oaie întinsă pe scândurile ultimului plan. Operația se săvârșește și astăzi exact așa cum e descrisă în povestirea lui Herodot. Și cum nu se cunoaște alt loc producător de aur în bazinul Mediteranei, s-a dedus că miticul Jason a venit după „lâna de aur" până în Țara Moților, destul de departe după cum se vede de Taurida legendei...

De când s-au înființat societățile anonime și fabricile de la Brad, reglementându-se exploatarea filoanelor aurifere, de când s-au introdus atâtea restricții în căutarea prețiosului metal, moții au sărăcit de tot. Au fost reduși să muncească la exploatările de păduri, meserie ce nu-și hrănește omul când găsește de lucru și încă mai puțin când nu găsește – sau să plece la câmp să cerșească din poartă în poartă făină și mălai. Foarte puțini au mai rămas acasă să spele aur, ca pe vremea bătrânilor.

Oaia e tovarășa sărăciei și a moților. Oaia se hrănește cu puțin, nu cere prea multă îngrijire și dă lână și lapte. Lâna se toarce și se țese iarna de femei, iar laptele și urda împiedică populația să moară de foame. Mâncarea de lux a moților este balmoșul, o mămăligă fiartă în zăr de lapte de oaie, laolaltă cu unt și cu smântână tot de oaie. Dar balmoșul nu se fierbe în fiecare zi, și e rezervat pentru zilele mari.

Deși colindă țara până la sute de kilometri depărtare, moții și-au păstrat obiceiurile și moravurile lor. Târgul de fete de pe muntele Găina se mai ține și azi, a „evoluat" însă și el cu timpul. Pe vremuri, moții trăind răzleți prin văi uitate de Dumnezeu, tinerii nu se puteau întâlni și cunoaște. O dată pe an se urcau cu toții pe platoul muntelui Găina și făceau petrecere mare, cu băutură și cu lăutari. Pețirile se făceau la sfârșitul petrecerii, și preoții veniți cu norodul cununau pe loc perechile. Fetele venite cu zestrea lor în legătură, coborau de-a dreptul în casa bărbatului ales. Acum moții s-au mai îmblânzit, căile de comunicație sau înmulțit, flăcăii și fetele nu mai au nevoie să urce muntele ca să se întâlnească. Târgul de fete n-a fost totuși desființat: s-a schimbat într-un mare bâlci. Vin mulți negustori pe Muntele Găina și cum printre moți nu prea sunt prăvălii, fiecare om își cumpără ce îi trebuie pentru un an întreg, și pe cât îl țin curelele.

Abrudul e un oraș simpatic și curățel, așezat între munți. Amintiri din trecut, puține. Singurul „monument" al orașului era

în acele zile doamna Buzoianu, fosta soție a lui Alexandru Davila, născută Keminger, divorțată, recăsătorită cu profesorul Buzoianu și rămasă văduvă – profesoară și ea. Auzisem mult vorbindu-se despre dânsa, dar nu o întâlnisem niciodată. Toată lumea cunoaște romanul ei cu Alexandru Odobescu terminat tragic prin sinuciderea marelui scriitor... După moartea lui Odobescu, d-na Keminger se cuminți se, se măritase cu Buzoianu și nu s-a mai încurcat în romane. După alipirea Ardealului fusese numită directoare a Liceului de fete din Abrud, și o cam uitase lumea: eu, în tot cazul. Iată cum am dat de dânsa: printre tovarășii mei de drum era și Dorel Davila cu tânăra și vioaia lui soție nr. 1, Mioara Cantacuzino, soră după tată cu generalul Zizi – și prietenul meu Dorel nea poftit pe toți la mumă-sa, care, școala fiind în vacanță, dispunea de paturi, berechet. Cu mine mai era și Nicu Ottescu, căpitanul Lupu și soția și nu mai știu cine – cu totul eram opt. D-na Buzoianu ne-a găzduit pe toți afară de Ottescu, care, dacă nu mă înșel, a fost musafirul d-lui dr. Laurențiu Pop. Fără Dorel Davila aș fi trecut prin Abrud, fără să întâlnesc și să admir pe d-na Buzoianu și ar fi fost păcat. M-a cucerit din primul moment, prin autoritatea cu care mi-a poruncit să mă așez pe scaun și să aștept dispozițiile ei de încartiruire. Mă așteptam la o doamnă oarecare, cam coaptă, cu rămășițe de nuri, căci mi se spusese că a fost frumoasă –, dar spre marea mea surprindere m-am găsit în fața Germaniei, coborâtă de pe soclul ei de la Niederwald[39], și venită în România să mustruleze pe valahi... Am priceput imediat înstăpânirea ei asupra bărbaților cu care a trăit, și n-am mai avut decât un gând: să mă supun și eu! Cu toată vârsta ei – trebuie să fi avut peste 60 de ani – era încă frumoasă și seducătoare și nimeni nu se putea gândi privind-o la anii pe care îi purta pe umeri. Deși numai de câțiva ani în Abrud – loc de retragere și de meditare pe care-l ceruse – devenise regina orașului. Toți, civili și militari ascultau de dânsa și era o minune să o auzi împărțind ordine. După ce ne-a rostuit pe toți, a luat telefonul în mână, și în mai puțin de un sfert de ceas, comandantul militar și șefii administrației civile au fost la dânsa. O masă pentru aceeași seară, un dejun pentru a doua zi și câte o excursie pentru înainte și după masă, au fost organizate. Dânsa poruncea, și căpeteniile locale, cu creionul în mână, luau note. „Sărut mâna, sărut mâna, sărut mâna..." și au dispărut câteșitrei reprezentanții autorității, cum veniseră, fără zgomot. Se grăbeau să execute poruncile Reginei...

Știa multe, și știa să le spună. Citise mii de cărți, și reținuse din

[39] Monumentul de la Niederwald, pe Rhin, reprezentând o colosală întrupare a Germaniei a fost ridicat după războiul din 1870.

ele cât trebuia; se înflăcăra și se liniștea, vorbea cu duh și cu miez. Părul ei abundent și roșcat îi făcea o aureolă în jurul capului, și când se mișca, liniile trupului său se profilau în curbe armonioase. Am avut la Abrud, în oropsiții noștri Munți Apuseni, o întâlnire cu una din acele creaturi enigmatice ale Renașterii în fața icoanelor cărora, din nenorocire atât de puține, stăm nedumeriți, prin muzeele Italiei...

Deși icoana, de data asta era vie, numai după ce am părăsit cu regret Abrudul, m-am simțit din nou în mijlocul realităților.

Și prima realitate de care am dat a fost domnul Chirtop, în Câmpeni de Arieș. Domnul Chirtop era șeful Partidului Național local, și a fi șeful Partidului Național în Câmpeni, în Valea Arieșului, în Țara Moților, la poalele Muntelui Găina – nu era „lucru de rând". Domnul Chirtop, senator, era unul din cei doi țicniți notorii ai Ardealului politic. Celălalt era Șerban, nobil de Voina, deputat sau senator și el, care se plimba în haine de vânător, verzi, și cu o pană la pălărie, fiindcă era cavaler; vecin în Făgăraș cu Vasu un averescan „încarnat" (pe care din Vasu... de noapte, nu-l scotea), Șerban se războia cu el trăgând cu pușca peste zid[40]... Chirtop cel puțin trăgea cu gura, nu cu pușca, și nu trădase niciodată cauza românească, ca Șerban care înainte de Unire s-a lăsat de două ori ales de Tisza. Nebunia lui Chirtop era ura sălbatică împotriva politicienilor din Vechiul Regat, cu care refuza să stea de vorbă. Totuși a făcut o excepție pentru mine. Urma ca în acea zi să luăm dejunul la Baia de Arieș, la Maniu – venit și el din București să se răcorească câteva zile – și se vede că șeful prevenise pe Chirtop despre trecerea mea prin Câmpeni și îi ceruse să-mi facă cinste. La Abrud mi se povestiseră din trăznăile lui Chirtop, pe care, deși era parlamentar, nu-l întâlnisem niciodată la București, căci fugea de noi cei spurcați de peste Carpați – și nici prin gând nu-mi trecuse să mă opresc la dânsul. Casa lui fiind însă pe șosea, niște flăcăi mi-au ținut calea și m-au rugat să cobor. Am coborât cu toții. Mi-a ieșit înainte, o namilă mustăcioasă, un om între 50 și 60, cu cap semeț, ce reamintea pe al lui Vercingetorix, așa cum îl înfățișează sculptorii moderni – mi-a întins o labă și mi-a spus rituos: „Domnule Argetoianu ești primul om politic regățean care calcă pragul meu. Ionel Brătianu și Constantinescu iartă-mă Doamne cum îi zice, mi-au cerut, după ce s-au coborât de pe Găina, să-mi facă o vizită: am refuzat să-i primesc în casa mea! Domnule Argetoianu, poftiți, mă onorați!" Și laba mi-a indicat ușa deschisă... Această mare cinste a fost întărită printr-o nouă cuvântare în fața

[40] În grădina lui de la Făgăraș, Șerban aliniase de-a lungul aleilor toate sticlele de șampanie pe care le golise, îngropându-le pe jumătate în pământ, și grădina era mare.

fruntașilor locali adunați în jurul mesei și prin numeroase pahare de vin! Am răspuns cum se cuvenea, am băut idem și după o jumătate de ceas petrecut în casa în care „nu intrase nici un regățean" mi-am continuat drumul. La redeschiderea Parlamentului, la București, Chirtop a venit de mai multe ori la mine: ne făcusem prieteni!

Valea Arieșului, la poalele munților, e una din cele mai frumoase ale Ardealului. Râul șerpuiește între dealuri împădurite și scaldă livezi simpatice și din ce în ce mai simpatice, cu cât cobori spre șes. Ploile din iunie umflaseră apele, care se revărsaseră și făcuseră stricăciuni la poduri și la șosea; totuși am putut să trecem, și puțin înainte de amiază am sosit la Baia de Arieș.

Proprietatea lui Maniu se compune din câteva clădiri ridicate pe un dâmb între malul drept al Arieșului și dealul împădurit. Clădirea principală e veche, din secolul al XVIII-lea, un parter cu acoperișul și cu ornamentele din jurul ferestrelor caracteristice epocii Mariei Tereza. Casa nu e mare – câteva odăi spațioase în jurul unei anticamere mai modeste, ce dă de-a dreptul pe curte. La oarecare distanță, diseminate, dependințe cam dărăpănate, instalația de pisat minereurile și de spălat aurul, un grajd, o magazie. Grădină, plantații, flori sădite, nu există: mâna omului n-a făcut nimic pentru a înfrumuseța locul. A făcut în schimb mâna lui Dumnezeu, și atât era destul. „Home-ul" lui Maniu nu era aici, ci la Bădăcini în Sălaj. La Baia de Arieș, venea mai rar, mai ales de când încredințase nepotului său Romul Boilă exploatarea acestei băi, singura lui avere. Afacerea era de altminteri puțin rentabilă, filoanele conțineau o mică proporție de aur și Boilă se îndatorase cu milioane ca să o puie în valoare. Boilă era un bou, dar un bou speculativ și fără scrupule. Ca să scoată din nămol Baia de Arieș era să bage mai târziu pe Maniu în mocirlă. Lichidarea unei datorii de 18 milioane la Banca Națională, ca și convențiile de exploatare a băii în înțelegere cu șmecherii de la Skoda – afaceri mai mult proiectate decât realizate de Boilă pe timpul guvernării lui Maniu (1928-1930), n-au fost niciodată bine lămurite.

Casa de locuință era foarte simplu mobilată, aproape fără confort, dar curată și o atmosferă de demnitate, aproape de austeritate, domnea peste tot. Maniu adusese cu el o parte din biblioteca sa: manualul tricolor „Le français en quinze leçons", și ultimele trei numere din *Monitorul Oficial*. Ne-a primit cu multă căldură, aproape cu plăcere. Ne-a arătat cum umblă ciocanele, ne-a plimbat pe pajiște și ne-a dat o masă simplă, dar suculentă. Erau de față și nepoții Boilă, și venise și doamna Mamă, o apariție modestă, dar de o mare distincție. În căldura comunicativă a ospățului, și niței și sub influența unui îndrăcit de vin

de Aiud, mi-am dat drumul limbii. Comesenii mei au râs și au fost încântați, inclusiv domnul Iuliu –, dar am aflat mai târziu că doamna Mamă a fost scandalizată, și m-ar fi calificat după plecarea mea cu cuvintele grele drept reprezentant primejdios al corupției bucureștene – primejdios bineînțeles pentru „virtutea" ardelenească! Mi-ar fi luat apărarea Boilă – atât îmi mai lipsea! Biata domană Mamă! N-am mai avut cinstea să o mai întâlnesc pe acest pământ, și nu voi întâlni-o nici în cer: dânsa trebuie să stea în rai la dreapta Domnului, iar eu mi-am reținut biletele pentru fundul iadului!

De la Baia de Arieș ne-am luat drumul spre Cluj, prin Turda, și nu ne-am mai oprit nicăieri. Seara la ora 8 am sosit la Hotel Astoria. La Cluj am stat două zile de vorbă cu fruntașii partidului, și în ziua de 15 iulie am fost înapoi la București. Pe drum, ne-am oprit 24 de ore la Băile Olănești din Vâlcea, unde mi se spusese că se aflau câțiva fruntași țărăniști cu doctorul Lupu în frunte. Mi-am adus aminte de popasul de la Sovata din anul precedent, și de pasul de apropiere cu Partidul Național al lui Maniu săvârșit acolo – și m-am gândit că câteva vorbe schimbate cu țărăniștii, la un pahar de apă sau la un pahar de vin, în intimitatea unei vilegiaturi, puteau fi de folos pentru planul pe care-l urmăream, cu toate obstacolele ce le întâlneam în cale. La Olănești, în vila lui Cemăzeanu (șeful lupiștilor din Vâlcea) am găsit mare sindrofie. Pe lângă Lupu, cu care eram prieten de la Iași se mai aflau acolo Răducanu, Iunian, Gică Măcărescu și vreo 5-6 „dei minores". Am înjurat cu ei pe liberali, am vorbit de una și de alta, dar m-am abținut de la orice propunere „concretă" și am evitat cât am putut tema „schimbării de Guvern", lăsându-i să înțeleagă că atât timp cât nu va fi constituit un bloc de Guvern cu toate forțele democratice, Brătianu va sta la putere. Au încercat ei să mă aducă la o ofertă, dar socotind că poama nu era încă coaptă am refuzat să o cumpăr. Ne-am apropiat însă în acele câteva ceasuri la Olănești mai mult decât ne-am fi putut apropia în câteva luni la București.

Am petrecut luna lui august 1925 făcând naveta între Breasta și București, căci numai vacanță n-a fost vacanța acelui an. Abia îmi desfăceam geamantanul la țară și telefonul mă rechemă în Capitală. Mă chema Maniu în ajutor, căci se încurca zilnic cu Iorga și cu iorghiștii și mai erau și negocierile cu țărăniștii pentru alcătuirea listelor de candidați în vederea alegerilor Camerelor Agricole fixate la 25 august pentru toată țara. În aceste alegeri, rolul meu s-a mărginit să împac pe Iorga înnebunit de partizanii lui, care, deși inexistenți prin majoritatea județelor, voiau toate locurile. Acțiunea mea a fost atât de limitată în aceste alegeri încât aș putea să nu mă ocup de ele.

Rezultatul lor a avut însă o înrâurire atât de mare asupra politicii românești, încât nu le pot trece sub tăcere. Fără să mă întind prea mult asupra lor, le voi consacra câteva pagini după ce voi lămuri cum m-am descurcat din încurcăturile cu Iorga.

Adevărul este că Iorga înghițise cu greu și nu mistuise șefia bicefală. Primise fuziunea în convingerea că va purta singur penele „Șăfiei"; ideea că Maniu, sau eu, sau altul ar duce greul în spinare și ar conduce de fapt partidul nu-l supăra, cu condiția să fie sub ordinele sale și să poată vorbi el, și el singur, în numele partidului. Căci penele și vorbele erau totul pentru dânsul. Faptul că purta și Maniu o pană și că putea vorbi și el în numele partidului, îl otrăvea și îi strica tot cheful. Se supusese totuși condițiilor lui Maniu în nădejdea că Guvernul se va schimba repede și cum nu putea fi decât un singur prim-ministru, nu se îndoia că va fi el chemat să fie și că va putea astfel „recupera" șefia unică pe o cale indirectă. Ca să grăbească această recuperare, primise să se pună în fruntea coaliției de opoziție cu țărăniștii, se dedase la violențele oratorice de la „Dacia" și înfruntase paturile de pușcă – cu nădejdea să trântească Guvernul.

Criza de Guvern amânându-se, cu toate aceste violențe, aproape „sine die", domnul Profesor se acrise de tot. La această acreală, pe lângă considerațiile de mai sus, contribuiseră și partizanii săi, foști apostoli, precum și greutățile materiale prin care trecea cu gazeta lui, *Neamul Românesc*. Lipsiți de orice simț politic, apostolii nu se preocupau decât de micile lor interese și ambiții, și se vârau mereu înainte în vederea „situațiilor" de după venirea la putere. La urma urmei era dreptul lor, dar ceea ce trecea dincolo de acest drept, era să înnebunească pe Iorga cu riscul de a sparge partidul și de a zădărnici astfel posibilitățile de procopseală după care alergau. Am mai spus-o: Iorga nu cântărea cererile partizanilor săi; și le însușea, le susținea cu încăpățânare și făcea „chestie personală" din tot ce îi cerea dl. Chemale, dl. dr. Țopa, dl. Munteanu-Râmnic, zis „căcat", sau alți... rahați. Cu cât primea de la Maniu obiecțiuni mai întemeiate, cu atât se înverșuna mai tare, țipa și amenința. Bietul Maniu recurgea la mine și nu-mi era ușor nici mie, cu toată trecerea pe care o aveam încă, să împac lucrurile. Vai de capul meu până ajungeam nu să-l conving că n-avea dreptate, aceasta era exclus, dar să-l conving să suporte nedreptățile lui Maniu și să nu-și dea demisia din partid sau să denunțe fuziunea. De câte ori nu mi-am zis: ducă-se învârtindu-se, și ducă-se toate!

Din cauza apostolilor care-l întărâtau zilnic, Iorga ajunsese aproape să nu mai vorbească cu Maniu, iar acesta, terorizat, evita

să dea ochii cu dânsul. Dacă la aceasta se mai adaugă și faptul că dl. Profesor când îl căutai era la Văleni, se explică că de multe ori dl. Prezident nr. 2 era nevoit să ia hotărâri fără să mai consulte pe dl. Prezident nr. 1, deși Maniu recunoștea „pro forma" prioritatea lui Iorga în egalitate, după o elegantă formulă pe care o găsise. Trebuie totuși să subliniez că Maniu nu și-a luat singur răspunderea decât pentru decizii de amănunt și numai atunci când nu se putea altfel, când chestiunile cereau o soluționare urgentă, și Iorga nu putea fi găsit nicăieri. Chiar în aceste cazuri Maniu alerga după mine și-mi cerea consimțământul meu, socotind că avându-l pe al meu îl avea și pe al lui Iorga. Cele mai multe hotărâri de felul acesta au fost date cu privire la alegerile Camerelor de Agricultură, țărăniștii dând zor cu înregistrarea semnelor, cu alcătuirea și cu depunerea listelor de candidatură. Iorga nu voia să se amestece în tărâțe cu țărăniștii și tocmai din această cauză evita pe Maniu, dar se supăra foc de câte ori un apostol venea să-l pârască că luase o decizie fără să-l consulte. O nesocotire totală a pretențiilor lui Iorga ar fi dus la o ruptură, și Maniu ca și mine și-a dat seama că o desfacere de Iorga ar fi avut cele mai deplorabile consecințe. Blocul nostru se întemeia înainte de toate pe opinia publică care ne susținea tocmai fiindcă izbutisem să ne unim cu toții și să formăm un bloc al forțelor populare; o sciziune, câteva luni după fuziunea în trei și înainte ca „blocul" să se fi complectat și cu țărăniștii, ar fi constituit o mărturisire de incapacitate și o lipsă de solidaritate ce ne-ar fi fost fatală și ar fi depărtat de noi curentul simpatiilor unanime.

Am spus că Iorga mai era supărat și din cauza greutăților pe care le întâmpina cu scoaterea *Neamului Românesc*. Într-adevăr, *Neamul Românesc* n-avea tiraj și nici publicitate plătită. Redacția, hârtia, tipăritul, costau. Cât timp a durat Partidul Naționalist al Poporului, și *Neamul Românesc* a fost singurul oficios al partidului, acesta, în speță eu și cu prietenii mei, am susținut gazeta. După fuziunea cu Maniu, îndatoririle mele au încetat, era treaba celor doi șefi să-și întreție presa. Deși Maniu care gira fondurile noului partid se obligase să facă față și nevoilor *Neamului Românesc*, de fapt, cum nu dispunea nici el de bani destui, se îngrijea întâi de *România* lui și de foile partidului ce apăreau în Ardeal, iar *Neamului Românesc* îi da cu linguriță mică. Îi mai dădusem eu o sută de mii de lei, după constituirea Partidului Național, și altă sută de mii Banca Țărănească, dar aceste sume fuseseră supte ca o picătură de ploaie de ogorul însetat. Apostolii erau tinichea, și de ar fi avut n-ar fi dat nimic: pentru ei fuziunea însemna să ia, nu să dea! Gongopol nu mai știa pe unde să scoată

cămașa, iar domnul Profesor da din colț în colț. Perspectiva de a nu-și mai scoate foaia, punea capac la toate. Următoarele două scrisori, pe care mi le-a trimis de la Văleni, oglindesc starea sufletească a Marelui Iluminat, obișnuit să-i pice toate în gură, să poruncească, să nu fie contrazis și să fie adulat de tot ce mișuna în jurul lui:

„8 august 1925

Scumpe amice Argetoianu,

Dl. Protopopescu-Pake[41] îmi arată starea deplorabilă a ziarului. Membrii partidului nu aveau să-l susție. Aflu că puținul care s-a dat acum în urmă vine de la alții decât dânșii[42]. Aceasta însă n-o pot îngădui. Și nu pot nici plăti nici datoria de 300.000 lei, care apasă asupra mea ca proprietar.

Așa fiind am luat decizia definitivă de a reveni la o foaie de cultură săptămânală, organ al partidului rămânând *România*.

Doresc ca prin club să se facă ultimul sacrificiu al acoperirii datoriilor. Primește, te rog, cu mulțumiri pentru tot ce ai făcut, salutări amicale.

N. Iorga"

„10 august 1925

Scumpe amice Argetoianu,

Mă grăbesc a răspunde frumoasei și ca întotdeauna, netedei d-tale scrisori.

Nu m-am gândit să cer dubla iscălitură pentru orice act de administrație a partidului. Încă mai puțin a te opri într-o acțiune care nu poate fi decât, cu munca d-tale, folositoare tuturora. Ceea ce am vrut să spun e alta.

Noi n-avem nici o ordine în alcătuirea noastră. În atâtea luni n-am avut prilejul nici să provoc o hotărâre – părerile mele au fost totdeauna aruncate sub masă – nici măcar să pun o iscălitură. Nimeni nu știe ce are de făcut și de aici vine că oricine își poate aroga orice. Un exemplu lămuritor e acel «secretar politic» pe care nu știu cine l-a numit și l-a intitulat și care, la plecarea lui, lasă un subsecretar «politic». Cum s-a făcut un program care mi s-a prezentat gata făcut fără să știu măcar că se lucrează la el, așa fără știrea mea s-au luat toate deciziile cu privire la alegerile apropiate. S-a făcut un aranjament fără garanție, s-a adăugat semnul nostru la acela al unui partid cu care n-am fuzionat, ba chiar s-a admis – prin ștergerea cu creionul pe circulara d-tale a prohibiției – semnul singur al țărăniștilor. Eu

[41] Emanuel Protopopescu-Pake, un prieten politic al meu.
[42] Aluzie la contribuția Băncii Țărănești.

declarasem public în ajun că nu-l admit. A doua zi mi se pune sub nas adresa...

Nu pretind a juca un rol conducător, dar îmi voi permite să nu joc unul ridicol.

În chestiunea ziarului, eu nu înțeleg ca amicul unora personal, om politic, dl. B. Știrbei, să-mi plătească deficitele și nici nu pot rămâne dator cu 300.000 de lei, căci eu răspund ca proprietar. Dacă partidul n-are încredere în ziarul în care n-am nici un amestec[43], dacă vrea *România* și tolerează *Cuvântul*, dă-mi voie să iau acasă biata mea foaie[44] văzută cu ochi răi și părăsită. Sunt foarte hotărât.

Dacă d-ta crezi că din scrisoarea mea către dl. Maniu rezultă o jignire a d-tale, te rog să-mi-o restitui ca s-o rupem. Vom scrie o alta care va cere tot așa de hotărât să avem o organizație în care fiecare din noi să știm ce suntem, dându-ne seamă de ce putem și un program de guvernământ redactat loaial (sic) de cine are dreptul.

Știu tot ce-mi aduci și cât de mult îți datoresc. Dă-mi voie însă a recurge încă o dată și la mijlocirea d-tale pentru ca situația neclară de astăzi să înceteze. Să înceteze pentru toți, dar mai ales pentru mine, care sunt obișnuit a cere să mi se precizeze la ce am dreptul și după aceea să se respecte acțiunea mea în marginele odată fixate.

Ce se produce azi în partid cu veșnicele certuri pentru aparențele întâietății, cu intrigile mărunte și cu aproape zilnicele ieșiri publice, cu noile hărțuieli între noi și țărăniști, mă mâhnește adânc din două motive. Pentru că aceste lucruri se petrec și pentru că eu n-am nici căderea nici mijloacele de a le împiedica.

Nu suntem un partid și nu putem da un Guvern, acesta e tristul adevăr. Îmi pare rău că am spus Regelui altceva decât aceasta. N-aș mai repeta-o, la a grăbi un faliment al speranțelor puse în noi, nu voi mai ajuta. Cu atât mai puțin aș primi fie și numai o părticică de răspundere.

Răbdarea o am, și de aceea nu fac nici un act public. Desființarea ziarului zilnic, la care nu mai trimit nimic, o voi face-o cu toată discreția. Dar încrederea, aceea am pierdut-o. Și fără dânsa, cum aș avea elanul?

Primește te rog încredințarea celei mai sigure prietenii.

N. Iorga"

Alăturată la această scrisoare era și una pentru Maniu, inadmisibilă, fiind în termeni care nu puteau duce decât la o ruptură

[43] ! ! !

[44] Era foaia lui... deși nu se amesteca în conducerea ei, după cum pretindea două linii mai sus!!

a partidului. M-am urcat în automobil, m-am dus la Văleni, am restituit scrisoarea lui Iorga și am obținut de la dânsul să nu mai scrie niciuna. N-a fost ușor, dar am reușit. M-au trecut însă nădușelile.

În scrisoarea adresată mie, Iorga avea și n-avea dreptate. Avea dreptate în general vorbind, căci lucrurile mergeau greu în partid și carul scârțâia, dar dacă mergea greu, vina era în mare parte a lui și a oamenilor lui. Veșnic pe drumuri, veșnic grăbit și enervat, nu-l puteai prinde niciodată, sau dacă-l prindeai îți scăpa din mână. Maniu ar fi fost încântat să împartă răspunderea hotărârilor cu cineva, și numai față de continua carență a colegului său de președinție se resemnase să soluționeze singur chestiunile urgente din partid, luând și avizul meu de câte ori mă avea la îndemână. Cu țărăniștii n-am fi ajuns la nimic, dacă pentru fiecare punct s-ar fi cerut și așteptat binecuvântarea lui Iorga, care acceptase colaborarea cu dânșii în principiu și lăsase, ca și mine și după sfaturile mele, pe Maniu să se descurce cu ei.

Pe de altă parte, din cauza neîncetatelor conflicte provocate de iorghiști, nu se putea ajunge la definitivarea organizațiilor locale și prin urmare la constituirea organelor superioare ale partidului.

Atmosfera din partid nu era ceea ce trebuia să fie, desigur, dar vina nu se putea pune numai în spinarea lui Maniu. Ne lipsea un cheag care să ne strângă la un loc, ne lipsea un drapel pe care să-l urmăm cu toții fără șovăire, ne lipsea un om cu destulă autoritate, cu destulă inteligență și mai ales cu destulă vlagă care să-și impună voința. Maniu făcea ce putea, și în tot cazul făcea mai mult decât Iorga care nu făcea nimic.

Pe chestiunile de amănunt, enumerate în scrisorile sale mai sus reproduse, Iorga nu avea dreptate. Nu i se dăduse nimic să iscălească, fiindcă nu era nimic de iscălit. Programul în fața căruia fusese pus fără să fie consultat, nu era un program, ci un proiect de program, care tocmai i se supunea în vederea observațiilor și modificărilor ce ar fi avut de făcut. De pripit ce era nu-și da niciodată seama de adevăratul rost al lucrurilor. Așa și cu secretarul politic al partidului. Partidul n-avea nici un secretar politic. Într-o zi, Maniu m-a întrebat dacă Iorga ar consimți să numim un secretar al Comitetului de Direcție, ca să dăm o pâine unui tânăr „eminent" („eminent" era calificativul preferat al lui Maniu, când vrea să laude pe cineva) – unui tânăr „eminent" care o ducea greu, și dacă am putea să-i facem o leafă lunară de 5.000 lei. Am răspuns că desigur, și că-mi luam asupra mea răspunderea aprobării lui Iorga. Această aprobare am și obținut-o câteva zile mai târziu, dar Iorga nedând nicio importanță faptului, îl uitase... Tânărul „eminent" care o ducea greu, era Ion Lugoșianu,

care de atunci a urcat toate treptele, a ajuns ministru, ginerele lui Stelian Popescu și multimilionar... S-a zis că Maniu era amorezat de una din surorile lui Lugoșianu, și că din această pricină voise să „încurajeze" pe frățiorul lor. Se poate, și n-ar fi fost nimic de zis căci Lugoșiencele erau fete frumoase, dar nu cred că bănuiala să fi corespuns unei realități, căci Maniu nu se prea încurca cu damele, și-și satisfăcea nevoile pe prețuri reduse, la Hotel Moscova.

Nici în chestiunea cu semnele electorale, n-avea dreptate Iorga. Convenisem cu țărăniștii, după cum se va vedea îndată, să ne prezentăm împreună la alegerile pentru Camerele Agricole, adoptând pentru listele noastre semnele celor două partide (secera și coasa) împreunate și ele. Cum unii din membrii partidelor noastre, care nu încăpuseră pe liste, voiau să candideze independent, adoptând fiecare semnul partidului său, secera sau coasa, am trimis o circulară prin județe, circulară prin care interziceam întrebuințarea semnului nostru „coasa" – și același lucru l-au făcut și țărăniștii pentru „seceră". În capul lui s-au încurcat circulările și Iorga a dedus că fusese sacrificată „coasa" în favoarea „secerii" – ceea ce nu era cazul.

Enervarea lui Iorga și nemulțumirea sa adâncă nu erau în realitate provocate prin fleacurile pe care le evoca, ci prin lămurirea lui progresivă că la o schimbare de Guvern, președinția Consiliului ar putea să-i scape. Ideea că Maniu, sau altul, ar putea să fie prim-ministru, și nu el – îl înnebunea. Aluzia la conversația sa cu Regele e tipică în această privință; după cum se vede Iorga își prepara încă din august 1925 atitudinea pe care a înfățișat-o Regelui în aprilie 1926 pentru a sabota un Guvern Maniu, sub cuvânt că nu-și putea lua răspunderea să recomande partidul al cărui președinte totuși era, ca un partid de guvernământ...

Mulțumit că obținusem renunțarea la scrisoarea adresată lui Maniu, n-am mai căutat să clarific cu Iorga învinuirile lui de amănunt și să justific atitudinea lui Maniu, rezervându-mi să o fac cu alt prilej – și m-am mărginit să vărs puțin balsam pe rănile Nevropatului, mai ales pe cea mai sângerândă, pe a *Neamului Românesc.* Situația acestei gazete era într-adevăr jalnică. Iorga își ținea de scurt redactorii și îi împiedica să dea viață celor două sau patru foi, din cât se compunea jurnalul, ca să nu facă concurență articolului său zilnic. Gongopol era disperat, și gata să treacă la *România...* M-am căznit și am parvenit să conving pe domnul Profesor că *Neamul Românesc* avea un caracter prea personal, că era prea identificat cu pana și numai cu pana lui, ca să poată ține loc de ziar de partid; că partidul fiind sărac nu putea susține două foi oficioase; că astfel stând lucrurile, era

mai cuminte să lăsăm *România* să îndeplinească mai departe rolul său, iar *Neamul Românesc* să apară ca foaie personală a sa, o dată sau de mai multe ori pe săptămână, după cum ne vor permite succesiv mijloacele. Mă obligam în schimb să-i găsesc în partid cei 300.000 lei necesari pentru plata datoriilor. Cu această făgăduială (și știa că țin făgăduielile mele), i-am luat bietului om o piatră de pe piept – l-am mai liniștit și l-am mai îmbunat. Nu știu ce glumeț îi băgase în cap că Știrbei era gata să-i plătească această datorie, și-și închipuise chiar că în realitate voia să i-o plătească Regele și că Știrbei nu era decât un om interpus! I-am sfărâmat iluziile și l-am silit să se pună cu picioarele pe pământ!

Acest angajament m-a silit să mai stau la București, și să mai vin de la Breasta de vreo două ori. O dată a mai venit și Iorga la București, și am putut să-l mai apropii de Maniu. În fine i-am vărsat și paralele făgăduite și s-au mai liniștit lucrurile cu el, căci cu ai lui, nici vorbă! Mult m-au mai plictisit pezevenghii!

Ceea ce a calmat însă aproape de tot – pentru un moment – pe Iorga, a fost formidabilă noastră izbândă în alegerile pentru Camerele Agricole. Înainte de a vorbi de această izbândă și de consecințele ei, voi reaminti cum și în ce condiții s-a ajuns la un cartel electoral cu țărăniștii. Acordul din care ieșise Opoziția Unită, fusese un acord de luptă prin care atât Partidul Național cât și cel Țărănesc se legaseră numai pentru răsturnarea regimului liberal. Acest scop atins, fusese înțeles că fiecare partid își va lua libertatea de acțiune, atât cu privire la succesiunea Guvernului, cât și la eventualitatea alegerilor generale, în cazul instalării unui nou Guvern în afară de Opoziția Unită. Ipoteza unor alegeri generale încă sub guvernarea lui Brătianu nici nu fusese pusă, căci nu s-a gândit nimeni la ea. Dar s-a gândit Brătianu, sau mai precis nenea Alecu Constantinescu-Porcu, care a plănuit o lovitură genială (după părerea lui). Profitând de călduri și de o alegere parțială la Gorj care îndepărtase de la Cameră aproape toată Opoziția Unită, nenea Porcu a trecut la repezeală și fără discuție legea lui de reorganizare a Camerelor de Agricultură. Eu nu eram la Gorj și nu m-aș fi speriat de călduri, dar de când fusesem exclus din Parlament, nu mai luam parte la lucrările lui, așa încât n-am putut lua cuvântul și protesta împotriva unor dispoziții stupide înscrise în lege. De altmintreli, protestările mele, nu numai că n-ar fi impresionat pe Porcu, dar le-ar fi mâncat porcii. În noua lege erau și lucruri bune, dar modul de recrutare al Camerelor era atât de absurd, încât anihila toate măsurile favorabile unei mai bune îndrumări a gospodăriilor noastre agricole. În loc ca în Camerele de Agricultură să fie numite personalități de meserie și competente, sau alese de un corp restrâns de agricultori și

crescători bine calificați, noua lege chema la vot pe toți cei de vârsta de 21 de ani și se îndeletniceau cu munca câmpului, cu crescătoria, sau posedau un petic de pământ rural de orice fel, pământ arabil, livadă, vie sau pădure. Întreg corpul electoral al țării, mai puțin câțiva intelectuali de la orașe (tocmai cei care făcuseră dovadă de mai mult discernământ în politică), era chemat la vot – sufragiul universal fiind astfel pus în mișcare pentru alegerea unor Camere profesionale! Aci era lovitura de geniu a lui nenea Alecu, cel puțin așa credea el. Era să fie după ideea lui un fel de alegeri generale rurale, care, duse după metodele liberale puteau și trebuiau să dea rezultate neașteptate, căci forța opoziției se manifestă întotdeauna la orașe, unde fraudele și violențele erau mai greu de adus la îndeplinire – și de data asta orașele aproape nu mai erau chemate la cuvânt. Guvernul a socotit că putea să-și procure astfel un succes zdrobitor, în sfârșit de legislatură, să dovedească prin vot că țara era cu el și să impresioneze opinia publică diriguitoare și pe Rege, într-o suficientă măsură pentru a impune arbitrajul liberal la schimbarea de regim – dacă de schimbare de regim mai putea fi vorba.

Alegerile Camerelor Agricole au fost fixate la 25 august, iar din iulie Guvernul s-a pus pe lucru. După Constituție, Camerele de Agricultura mai desemnau 6 senatori, așa încât în caz de succes (și de succes nu se îndoia nimeni în Guvern), Partidul Liberal ar fi dispus de aceste locuri în Parlament pe 8 ani, oricare ar fi fost împrejurările politice. Prefecții, șefii de județe și agenții electorali liberali s-au pus în mișcare, amenințând, suduind, ademenind și cumpărând. Goana și prigoana s-au dezlănțuit mai rău ca la alegerile pentru Cameră și Senat. De agricultură n-a mai fost vorba, ci numai de politică. Ca să dau o idee de criteriul care a prezidat la compunerea listelor guvernamentale de candidați, e destul să spun că la Dolj spre pildă, din vreo 24 de locuri, nu s-a dat nici unul vreunui agricultor – toată lista fiind alcătuită din agenții electorali cei mai cu vază și mai lipsiți de scrupule...

Față de această neașteptată lovitură, Opoziția Unită s-a văzut silită să ia hotărâri la repezeală. Și repezeala se împacă foarte greu cu obiceiurile democratice. La centru, hotărârea unor liste comune ale Partidelor Național și Țărănesc a fost repede hotărâtă – greutatea era însă punerea în practică a acestei hotărâri. În județe, organizațiile fiecărui partid, avide de luptă și de onoruri, nu voiau să audă de listă comună, fiecare în parte crezându-se stăpâne pe situație. Era apoi chestiunea semnului. Cu care semn se va înscrie lista? Țărăniștii susțineau cu drept cuvânt că semnul lor, secera, era mai popularizat decât al nostru, coasa. În Partidul Național se folosiseră mai multe semne, și coasa nu trecuse încă un examen serios. Totuși noi nu

puteam renunța la semnul nostru, căci ar fi însemnat recunoașterea unei precăderi ce ar fi putut fi mai târziu invocată, la o eventuală înțelegere de Guvern.

Pe mine, chestiunea semnului era singura care mă interesa. Nu dam o ceapă degerată pe rezultatul alegerilor. Eram convins că listele stăpânirii vor ieși pretutindeni, altfel de ce ar fi făcut Guvernul alegerile?

Cum – era altă chestiune. Și nu mă îndoiam că porcăriile electorale vor fi atât de scandaloase, încât liberalii nu vor putea trage nici un folos politic după ele. Interesant pentru mine, repet, era semnul – căci gândul meu era tot la ziua următoare în care va trebui, ca să perfectăm blocul, să ne înțelegem și cu țărăniștii. Cedându-le semnul listelor noastre comune, le recunoșteam „ipso facto" o superioritate electorală – lucru grav în lumea democratică. M-am amestecat în negocierile privitoare la semn și m-am amestecat cu atât mai vârtos cu cât n-am găsit la Maniu pe această chestiune rezistența pe care eram în drept să o aștept. Discuțiile au fost laborioase. S-a propus un al treilea semn, nou, pentru aceste liste comune. Era soluția cea mai rațională, din nefericire nu aveam răgazul să popularizăm un semn nou, pe când al liberalilor (crucea) era cunoscut, și țăranii nu votau decât după semne. După nesfârșite discuții s-a adoptat o soluție proastă în ce privea succesul electoral urmărit, dar bună din punctul de vedere politic, care singur mă interesa. S-a hotărât să se însemne listele cu amândouă semnele, coasa trecută prin seceră. Era probabil că mulți țărani se vor încurca și-și vor pierde voturile, dar pericolul unei preponderențe electorale țărăniste era evitat – și asta era principalul.

Fiindcă în Ardeal nu erau țărăniști s-a convenit ca acolo listele să se puie numai cu semnul coasa, iar în Basarabia am primit, noi naționalii, să se pună listele numai cu secera, în compensație. Prin această concesie echilibrul nu era stricat în favoarea țărăniștilor, dimpotrivă, căci în Ardeal erau 22 de județe, iar în Basarabia numai 9.

Câteva județe din Vechiul Regat s-au ridicat împotriva hotărârii Centrului, și în această împrejurare, noi, cei din Partidul Național ne-am purtat mai bine ca țărăniștii – căci noi am interzis partizanilor noștri uzul coasei (de unde și una din supărările lui Iorga), pe când țărăniștii au lăsat totală libertate partizanilor lor, în ce privea semnul, acolo unde „înțelegerea nu s-ar putea stabili asupra semnului comun". E drept că în practică oamenii s-au înțeles mai pretutindeni și au depus liste cu semnul comun.

Odată chestiunea semnului tranșată, alegerile – de la care nu așteptam cine știe ce rezultat, față de măsurile ce știam că se vor lua – nu m-au mai interesat. Am lăsat pe Maniu să-și bată capul

cu țărăniștii pentru alcătuirea listelor, pentru aplanarea conflictelor, pentru propagandă, pentru măsurile de apărare, pentru consemnarea fraudelor etc.

Era meseria lui – nu era a mea. Și cu toate învinuirile, atât de nedrepte – pe care i le-a adus Iorga ca să-i găsească nod în papură – Maniu, cu răbdarea, cu tactul și cu încăpățânarea lui, a dus lucrurile de minune, și la bun sfârșit.

Listele depuse, alegerile Camerelor Agricole, repet, nu m-au mai preocupat. Cunoșteam prea bine criteriile după care se schimbau Guvernele la noi, ca să mă mai emoționeze rezultatul lor. Nu mă îndoiam că vom strânge multe, foarte multe voturi, dar pentru mine succesul Guvernului era asigurat. Câștigul nostru era că prin această luptă comună ne apropiam și mai mult de țărăniști și că nu mai rămânea decât o ultimă etapă de străbătut ca să desăvârșim blocul de guvernământ la alcătuirea căruia lucram de doi ani de zile.

Rezultatul alegerilor din 25 august – față de care eram atât de pesimist – m-a preocupat atât de puțin încât m-am hotărât să nu iau parte la vot, în Dolj, ci să mă duc la Tekirghiol, unde se afla soția mea cu copiii și să petrec vreo zece zile la mare. Am plecat din București cu un automobil deschis Steyr, un automobil pe care-l cumpărasem pentru Breasta, și cum mi se spusese că drumul era foarte prost, am plecat în zori de zi ca să ajung până seara la Tekirghiol. O călătorie cu automobilul de la București la Marea Neagra era pe acele vremuri, care nu sunt atât de îndepărtate[45], o adevărată expediție. Dunărea nu putea fi trecută decât la Oltenița sau mai sus de Călărași, în fața Silistrei. Mi s-a recomandat să trec pe la Oltenița; trecerea nu era ușoară, dar pe la Silistra era și mai prost. Mai erau și șoselele; aproape impracticabile până la Călărași, ceva mai bune de la Turtucaia la Silistra. M-am hotărât pentru Oltenița, cu atât mai mult că nu fusesem niciodată în Turtucaia, și nu cunoșteam nici regiunea Cadrilaterului, de-a lungul Dunării. Un singur lucru mă cam îngrijora și mă facea să mai ezit: aproape în fiecare săptămână se semnalau atacuri de bandiți, comitagii bulgari, pe șoseaua Turtucaia-Silistra. Alecu Rioșanu, pe atunci căpitan sau maior activ, doritor și el să petreacă câteva zile la mare, mi-a propus să mă însoțească, înarmat cu o excelentă carabină militară. Eram singur; am primit propunerea lui cu mare plăcere, și ultima mea ezitare a dispărut. A fost scris că Rioșanu să-mi apere viața: în 1925 pericolul nu s-a concretizat – în 1940 în schimb, fără dânsul aș fi trecut pe altă lume...

Bunul Alecu Rioșanu, scumpul meu băiat, cine ar fi crezut vreodată că-l va răpune soarta înaintea mea!

[45] Scris în 1943, iunie.

Peripețiile călătoriei noastre vor înveseli poate pe „cei de mâine" – și pentru acest cuvânt le fac loc în aceste „Amintiri". De la București la Oltenița se mergea acum douăzeci de ani din hop în hop și într-un nor de praf. Am pus două ceasuri să străbatem cei șaizeci și câțiva de kilometri ce despart Capitala de Dunăre. Dar adevăratele plăceri ne așteptau la Oltenița. Vaporașul care făcea serviciul între acest port și Turtucaia nu putea transporta un automobil; despre un „ferry boat" sau despre un „pod umblător" tras de o șalupă, nici vorbă. Fusese unul, dar se stricase! Eram doar în România unde toate se strică și nimic nu se drege. Cum am izbutit să trecem mașina dincolo, mă mir și eu! Am împreunat două bărci, am așezat peste ele de-a curmezișul scânduri groase, am tras pe ele automobilul, l-am legat strâns cu frânghii de improvizata podea, și dă-i drumul! Noroc că erau apele liniștite... Noi am trecut cu altă barcă. După două ceasuri, la Turtucaia, altă pacoste! În lipsă de Chei, a trebuit să ridicăm mașina pe brațe, și în fine, cu chiu cu vai, am văzut-o iar pe pământ...

O scurtă raită prin Turtucaia care nu merită nici cinci minute de atenție, și în sus, printre vii, pe șoseaua Silistrei. Între Turtucaia și Silistra n-am dat de bandiți, dar de altă nenorocire: de bolovani ascuțiți! Șoseaua refăcută, chipul, de administrația românească, fusese împietrită cu pietre mari și colțuroase, care, jumătate îngropate în pământ îndreptau împotriva cerului vârfuri ascuțite și tăioase, moartea cauciucurilor! Am pus nu știu câte ceasuri până la Silistra, altă porcărie de oraș, cu un liceu model, cu un minaret ofticos pe jumătate ros de vreme și de boala necredinței. Mulțămită prietenului meu Melidon, fruntaș local „al partidului" am putut să ne liniștim foamea cu puțină brânză, cu măsline, cu pâine și cu o cafea neagră...

Ce a fost drumul de la Silistra până la Constanța prin Ostrov, Cuzgun, Cobadin și Murfatlar, desfide orice descripție. Plouase tare cu o zi înainte și era să ne împotmolim de mai multe ori; în o sumă de locuri „se lucra" (ô eufemism!) la noua șosea și trebuia să încălecăm terasamente sau să coborâm în tranșee și nu știu cum am scăpat fără să ne răstumăm. Zeci de kilometri nici un sat, nici un om, nici o indicație pe la răscruci de drumuri – înaintam cu frica să ne rătăcim și noaptea alerga după noi și era gata să ne prindă. Am avut noroc și am ajuns la Murfatlar, odată cu dânsa! De la Murfatlar la Constanța, deși se făcuse întuneric, drumul a fost o plăcere, căci n-aveam decât să urmăm șoseaua, drept înaintea noastră. Hopurile, praful, grămezile de pietriș ce debordau până în mijlocul șoselei și în care se poticneau roțile noastre dinainte, ne-au părut fleacuri pe lângă tot ce trăisem. În fine Constanța, și la ora 9 1/2, plini de praf și de noroi, obosiți, dezgustați de turism, am debarcat la vila Popovici,

cea mai simandicoasă din Carmen Sylva – cum începuse să-i zică Tekirghiolului lui Movilă...

Între 1930 și 1939 tot litoralul de la Constanța și până la Mangalia s-a civilizat și s-a transformat. În 1925 era încă sălbatic și pustiu. Eforia nu exista; erau acolo numai sanatoriile, cel vechi al Eforiei spitalelor civile, cel mai nou al Societății Marietei Balș pentru combaterea tuberculozei la copii, un stabiliment de băi rudimentar (tot al Eforiei) și ruinele „hotelului Princiar", al lui Bocu, ars în timpul războiului. Localitatea se numea tot Tekir-Ghiol, ca și Carmen Sylva, cât nu se ridicase acolo decât hotelul Movilă, băile și câteva maghernițe pe malul lacului. În ultimul deceniu înainte de război, Eforia ajunsese să fie o plajă occidentală, cu esplanadă, cu hoteluri foarte bune, cu vile luxoase, cu un stabiliment de băi cum nu se găsesc multe în Europa Apuseană – Carmen Sylva un oraș cu cazino și cu sumedenie de vile una mai cochetă decât alta; o cale ferată și o șosea asfaltată au sfârșit prin a lega aceste frumoase și populate localități cu Constanța, devenită și ea oraș mare. În 1925, în jurul hotelului Movilă erau numai bălării, iar vila Popovici construită de Popovici-Răcăciuni mai la mare, ca să facă concurență lui Movilă, sta singură și izolată în bătaia vântului, între doi salcâmi.

Văduva lui Răcăciuni se măritase cu Hârjeu, fiul generalului, mai tânăr mult decât dânsa, un pervertit ce se plimba cu degetele pline de inele, cumpărate de babă – și amândoi împreună deschiseseră o pensiune „chic", în care trăsese nevastă-mea și ne oprise și nouă, lui Rioșanu și mie, odăi. Nu voi uita niciodată cele 24 de ore pe care le-am trăit acolo – căci am fugit a doua zi!

Ca să mă spăl, a trebuit să cumpăr 10 sticle de Borvis, căci nu era – întâmplător – apă în toată casa! Ca să sting lumina (electrică, mă rog!) din camera mea, trebuia să ies în coridor să caut acolo comutatorul și să mă înapoiez în odaie, aprinzând chibrituri și ca să ajung astfel până la pat... Să mai vorbesc de privată și de mâncare? Singura masă pe care am luat-o la Popovici a fost un supliciu: duceam cu o mână mâncarea la gură și mă apăram cu cealaltă de muște care-mi disputau fiecare bucățică – iar în ce privește funcțiile inverse, după o scurtă inspecție la W.C. am preferat să mă ușurez printre buruienile ce înconjurau casa!

Venisem pentru 10 zile; a doua zi de dimineață am șters-o cu trenul înapoi la București, lăsând nevesti-mi automobilul și pe Rioșanu! Automobilul s-a înapoiat după câteva zile și el la București cu perechea Don; deși aveam un excelent șofer era să cadă cu toții în Dunăre și să se înece!

Înapoiat la București, n-am așteptat rezultatul alegerilor și m-am dus la Breasta, unde mi-au sosit neașteptate știri ale izbândei noastre. După primele telegrame, am luat din nou trenul și am venit la București, unde am găsit pe toți partizanii noștri în fierbere: toți erau convinși că îndată după înapoierea Regelui în țară, fixată la 2 septembrie, Guvernul va demisiona.

Asupra opiniei publice, efectul succesului Opoziției Unite a fost covârșitor. Liberalii și asociații lor averescanii intraseră în gaură de șarpe. Voi reproduce aci câteva extrase din oficiosul Guvernului, *Viitorul*, dinainte și de după alegeri; juxtapunerea lor va lămuri mai bine decât orice comentariu dezamăgirea liberalilor și starea lor sufletească.

Iată ce se putea citi înainte de alegeri, în articolul de fond politic al *Viitorului* din 11 august:

„Alegerile agricole vor aduce cu ele și o indicație probabilă asupra încrederii pe care partidele o au în judecata țării."

Și mai departe în același număr:

„Partidele din opoziție, național și țărănist, s-au angajat într-o adevărată luptă electorală al cărei rezultat vor trebui să-l suporte cu toate consecințele lui."

În numărul *Viitorului* din 14 august se scria:

„Dată fiind situația din întreaga țară, Partidul Liberal poate fi sigur de reușită în ziua de 25 august".

Iar în cel din 20 august fiind iarăși vorba de rezultatele sigure ale alegerilor se preciza:

„Constatările făcute de noi azi și realizate de evenimentele cele mai apropiate din viitor, vor avea importante consecințe în viața politică a României..."

După palmele primite de la corpul electoral, onoratul oficios al onoratului Guvern o schimbă, *ca și cum n-ar fi spus cu zece zile înainte exact contrariul:*

„Rezultatele alegerii de ieri *nu pot avea nici o însemnătate politică* (!!!) din nenumărate motive:

- fiindcă în Camerele Agricole se va face gospodărie iar nu politică[46];

- fiindcă împotriva regimului actual prezentându-se o coaliție ce nu se va putea nicicând contopi într-un singur partid de guvernământ, o indicație pentru viitoarea guvernare este exclusă,

- fiindcă Guvernul și Partidul Liberal nu s-au angajat în luptă pe același teren, cu opoziția coalizată (!!!!)"

(*Viitorul* din 26 august 1925)

Și după două zile:

„Situația politică a unui partid sau altul, nu se poate judeca după rezultatele unor alegeri profesionale (!!), deci cu un număr restrâns de voturi. Sunt alte alegeri, la care participă întreg corpul electoral, așa cum îl prevede Constituția. Acestea singure când se vor face[47] vor avea să aducă cu ele indicații politice de care vor trebui să țină seamă și partidele și Guvernul..."

(*Viitorul* din 28 august 1925)

Apoi dacă era așa, dacă alegerile Camerelor Agricole nu avuseseră nici o importanță politică s-ar fi putut pune *Viitorului* indiscreta întrebare de ce se întrebuințaseră din partea Guvernului cele mai abjecte metode electorale, de ce se îndepărtaseră de la urne alegătorii opoziției cu miile, de ce se furaseră cărțile de alegător, de ce se falsificaseră aproape toate rezultatele, în dauna aceleiași opoziții?

Argumentarea *Viitorului* era copilărească; evident alegerile pentru Camerele de Agricultură ar fi trebuit să aibă un caracter gospodăresc, iar nu politic, dar tocmai patronii *Viitorului* le dedeseră acest caracter politic, mărturisit înainte de alegeri, de însuși *Viitorul!*.

Totuși, pe mine comentariile *Viitorului* de după înfrângere m-au mulțumit, fiindcă am găsit într-însele o prețioasă confirmare indirectă a temeiului străduințelor mele. Într-adevăr *Viitorul* mărturisea că „o indicație pentru viitoarea guvernare era exclusă" (din aceste alegeri) fiindcă împotriva regimului se prezintă o coaliție ce nu se va putea nicicând contopi într-un singur partid de guvernământ. Cu alte cuvinte, dacă o asemenea contopire s-ar desăvârși, lucrurile s-ar prezenta altfel. O mai lămurită încurajare pentru acțiunea pe care o urmăream de atâta vreme nu-mi putea veni din lagărul adversarilor. Și mi-a venit la timp, căci începusem să mă descurajez...

Cea mai jalnică situație, după aceste alegeri, era însă a averescanilor. Incapabili să înfrunte singuri urnele fără să se facă de

[46] De aceea toți candidații liberali fuseseră aleși printre cei mai notorii agenți electorali!

[47] O amenințare cu alegeri generale prezidate tot de liberali...

râs față de toate partidele, primiseră să figureze pe listele Guvernului, miluiți cu câteva locuri. Ca să scape de rușinea unei înfrângeri pe liste guvernamentale, rușine nemaipomenită în țara românească, otreapa generalului s-a aruncat fără scrupule asupra binefăcătorilor partidului ei, și a explicat înfrângerea Partidului Poporului prin impopularitatea Partidului Liberal! Oare nu știau domnii că Partidul Liberal era impopular? Și în acest caz de ce s-au urcat în cârca lui? De ce n-au avut curajul să se prezinte singuri în fața alegătorilor și a opiniei publice? Dacă Partidul Liberal a ieșit înfrânt din alegerile de la 25 august 1925, partidul generalului Averescu a ieșit nimicit. Brătianu a învins un hoit, în aprilie 1926.

Un rezultat secundar, dar apreciabil și el pentru mine, al acestor alegeri, a fost o relativă împăcare a lui Iorga. Socotind și el că înfrângerea liberalilor va trage după dânsa o repede schimbare a regimului, Dezinteresatul, ca să ajungă la prim-ministeriat a lăsat-o mai moale cu celelalte pretenții și a dat următorul interviu:

„Mă uimește ipocrizia liberalilor, care după ce au transformat aceste alegeri de gospodărie în alegeri politice, declară că n-au înțeles niciodată să le dea acest caracter. Am văzut cu ochii mei prefectul organizând, am ascultat plângerile țăranilor cărora li se refuzaseră certificatele. Știu cât de departe poate merge nerușinarea în viața noastră politică: partizanii d-lui I. I. C. Brătianu se pot lăuda că au întrecut această măsură.

— *Dumneavoastră socotiți că aceste alegeri au însemnătate politică?*

— Da, și au o însemnătate dublă. Întâi, nicăieri de fapt n-a reușit Partidul Liberal. Nicăieri. Pe alocurea a reușit administrația, și la Iași elementele de dezordine pe care le patronează aceeași administrație. Ceea ce se numește averescanism se zbate în ridicolul în care a trăit toată vremea.

Apoi, opoziția vie să se înțeleagă pentru a da țării Guvernul de care e nevoie. Forma nu mă interesează, condițiile îmi sunt indiferente. Singur spiritul are valoare pentru mine. «Condițiile» nu creează un spirit. Dacă spiritul este bun, condițiile vin de la sine".

Cu reticențele lui obișnuite, aveam în fine și pe Iorga consimțitor al unui acord de guvernământ cu țărăniștii![48]

Că nu-l interesau „condițiile" (la plural) era adevărat. Îl interesa numai una: să fie el președinte de Consiliu!

[48] În București, după proclamarea rezultatului de la Ilfov, era să curgă sânge din cauza prieteniei național-țărăniste. Ioanițescu strânsese pe ai noștri la clubul Partidului Național, Lupu și Madgearu pe ai lor la clubul Partidului Țărănesc – și au vrut să schimbe vizite. A intervenit poliția, și din nou armata, iarăși cu generalul Florescu. S-a încins o bătaie pe Calea Victoriei, care n-a putut fi potolită decât prin tactul generalului Nicoleanu, prefectul de poliție.

Guvernul nu trage consecințele înfrângerii la alegerile pentru Camerele de Agricultură • Cei doi Constantinești • Situația partidelor în octombrie 1925 • Mă ocup de raporturile cu Coroana și cu alcătuirea programului de guvernământ în înțelegere cu țărăniștii.

În opoziție cu camarazii mei de luptă, nu m-am legănat un moment cu nădejdea unei imediate schimbări de Guvern. Știam prin Știrbei că Brătianu era hotărât să meargă până la capătul legislaturii.

în orice țară din lume, un insucces ca cel înregistrat de Guvern în alegerile pentru Camerele de Agricultură, ar fi tras după el o schimbare de regim. Cu atât mai mult cu cât Ministerul Brătianu făcuse din aceste alegeri o piatră de încercare și scontase o întărire prin dobândirea unor majorități de voturi zdrobitoare. În ce privește Guvernul, singurul rezultat al alegerilor a fost o oarecare demonetizare a d-lui Alecu Constantinescu încărcat cu răspunderea nenorocitei experiențe. Cu cât a coborât Porcu în considerația asociaților săi de exploatare a țării, cu atât a crescut în ochii acelorași asociați prestigiul altui Constantinesc, al domnului Tancred, dacă se poate vorbi de prestigiu în legătură cu un asemenea individ. Vintilă Brătianu, de obicei atât de sensibil pe chestiunile de cinste, și atât de intransigent, primise introducerea lui Tancred în Minister, deși îi dovedisem că pezevenghiul luase bani de la Veith și că trădase în negocierile cu „Reșița" interesele naționale românești.[49] Lui Tancred, ca mai tuturor oamenilor cu multe muște pe căciulă, nu îi plăceau vrăjmășiile; în politică era totdeauna pentru înțelegere și pentru împăcare. Alecu Constantinescu, cu temperamentul său de luptător, provoca dimpotrivă opoziția, și nu fugea de la luptă, pe când Tancred

[49] Vintilă însărcinase pe Tancred să trateze cu Veith naționalizarea definitivă a „Reșiței". Toate acțiunile urmau să fie nominative, dar Tancred a convenit cu Veith să se atribuie un vot la zece acțiuni și prin această simplă combinație majoritatea rămânea în mâinile străinilor care deși nu dețineau majoritatea acțiunilor, ajungeau la majoritatea voturilor deoarece toate acțiunile lor erau într-o singură mână pe când românii, deși în majoritate, ar fi căzut în minoritate fiindcă n-ar fi putut folosi toate voturile. Treizeci de acțiuni străine aveau de pildă trei voturi, pe când treizeci de acțiuni românești, dacă erau împărțite 15 și 15 nu mai aveau decât două voturi. Când i-am denunțat manopera, Vintilă s-a făcut roșu ca un rac, a desărcinat pe Tancred cu negocierile și a amânat Adunarea generală a Societății care trebuia să ratifice înțelegerea. Veith mi-a mărturisit că cumpărase pe Tancred cu 200.000 lei! Pe nimic. Tariful mituielilor s-a înzecit de atunci...

era totdeauna gata să cadă la o înțelegere. Tot „înțelegându-se" făcuse avere, și socotea că în politică ca și în afaceri „se putea sta de vorbă". Deosebirea între cei doi Constantinești era mare.

Alecu Constantinescu a fost de bună seamă un năpăstuit. Burtos, scurt pe picioare, cu ochii sfredeliți în osânză, semăna cu un purceluș, și încă din tinerețe, pe când era un simplu avocat la Creditul Rural, i se zisese „Porcu", poreclă prietenească și fără nici un substrat moral. Inteligent, șmecher, prinzând într-o clipă firul cel bun în toate încurcăturile vieții – fără scrupule morale și meșter la toate, Alecu Porcu s-a ridicat repede în politică și a ajuns pe planul întâi în Partidul Liberal, deși conu' Mitiță nu putea să-l sufere, fiindcă era spurcat la gură. Dar cu cât se ridica, cu atât se ridica în jurul lui invidia, gelozia și valul clevetirilor. Reputația de om necinstit, nu i-au făcut-o lui Alecu Constantinescu adversarii politici, ci prietenii. Hatârgiu din fire, convins că legile puteau fi „interpretate" dacă nu călcate, politician până în măduva oaselor, Alecu Constantinescu și-a îmbuibat partizanii și prietenii partizanilor, întemeindu-se pe lozinca că „scopul scuză mijloacele", și pentru dânsul, scopul era întărirea Partidului Liberal și menținerea lui la putere... pentru binele României, bineînțeles. Se povesteau despre dânsul o sumă de anecdote hazlii. Pe un partizan care ceruse aprobarea mai multor permise de export, l-a întrebat: „Cât câștigi, mă, cu afacerea asta?" Jenat, partizanul s-a codit și a sfârșit prin a mărturisi: „Două sute de mii de lei coane Alecule". — „Ptiu! Și era să-ți aprob hârtia! Ești un dobitoc, cu afacerea asta se pot câștiga cel puțin două milioane! N-o stric eu pe tine!" Altă dată, un liberal de seamă i-a cerut autorizarea să defrișeze o pădure supusă regimului silvic; conu' Alecu voia să-l satisfacă, dar nu știa cum să eludeze legea, precisă și opusă oricărei defrișări de păduri clasate. „Pune și tu mă, acolo că vrei să scoți pădurea ca să pui meri și pruni..." Și de atunci, și din nenorocire, a rămas în Ministerul Agriculturii tradiția acordărilor de defrișări „pentru plantări de arbori fructiferi"! Suflet bun, plăcerea lui „de a servi" era atât de mare încât călca legea nu numai pentru partizani, dar și pentru adversari, după toane, stimă sau prietenie. Îmi aduc aminte că un protopop din Banat a venit să mă roage să merg cu el la dânsul pentru o chestiune cam complicată: îi tăiase granița nouă moșia în două și cum sârbii îi luaseră o jumătate din pământ, omul cerea să fie scutit de expropriere pe jumătatea ce îi rămăsese. Cerere echitabilă, dar care nu se întemeia pe nici un text de lege. Ca să nu refuz un partizan politic, m-am dus cu protopopul și cu Imbroane (pe care mi-l prezentase) la conu' Alecu. Foarte amabil, acesta a explicat

bănățenilor mei că era dezarmat, că reforma agrară nu prevăzuse asemenea cazuri, și că nu putea face nimic. Ne-am sculat să plecăm. Alecu m-a strâns de mână și mi-a șoptit:

— „Mai stai..." Popii au ieșit, și eu am rămas. „Ții să ți-o fac?" – m-a întrebat, cu un surâs șăgalnic grăsulia Excelență...

— „Bineînțeles; altfel n-aș fi venit!"

— „Apoi atunci am să ți-o fac; găsesc eu formula!"

„Găsirea formulelor" devenise specialitatea lui, cu „formulele" lui scotea foarte des Guvernul din încurcătură, dar și mai des pe cei din jurul său. Și cum nu prea avea mâna norocoasă, cei din jurul său se îmbogățeau. Adversarii și concurenții erau convinși că cele mai fericite „formule" le găsea pentru el însuși, că el câștiga milioane și că strânsese o avere colosală. Porecla amicală din tinerețe s-a transformat astfel încetul cu încetul într-o calificare de suveran dispreț și s-a întărit în opinia publică credința că „Porcu era capabil de orice porcărie". La moartea sa, clevetitotii au amuțit însă[50], căci „Porcu" n-a lăsat în urma lui decât o foarte modestă avere, mult mai puțin decât ar fi putut să agonisească o viață întreagă un avocat atât de reputat și cu atâta clientelă. Cel mai mirat – și cel mai păcălit – a fost fiul său, Atta, care credea și dânsul ca atâta lume, că „Porcu" plasase milioane nenumărate în străinătate... Moartea a reabilitat pe Alecu Constantinescu, și a făcut dovada că fusese cât a trăit, un „porc" onorar și aproape onorabil!

Celălalt Constantinescu, Tancred, era cu totul altă speță de om. În locul râtului jovial al Porcului, o față de cioclu. O mustață groasă și cănită nu parvenea să ascundă buzele umflate și stacojii ce păreau întoarse pe dos, după cum veșnicii ochelari nu disimulau altă pereche de mustăți lipită pe frunte în locul sprâncenelor. Întregul său cap, la o primă și superficială privire avea un aspect priapic de parcă era scos din pantaloni; mai da și cu roșu pe obraz cu gândul la patachinele după care alerga – bâlbâia și stropea când vorbea. Conul Alecu era urât, dar atrăgător, pe când Tancred era urât și respingător. Într-însul, totul era cleios, de la mâna pe care o întindea, până la vorba cu care împroșca. Prin platitudine, prin anumite însușiri domestice, printr-o incontestabilă putere de muncă intrase pe sub piele Brătienilor, care nu l-au mai lăsat din brațe, deși îl cunoșteau până în măduva oaselor. În 1927, era să fie iar ministru, Ionel și Vintilă l-au vrut până în ultimul moment. A trebuit să opună Duca un veto absolut și să declare că nu intră în Guvern alături de dânsul, ca să fie sacrificat...

[50] Afară de Pamfil Șeicaru, care a scris în ziarul său un articol necrologic de o cruzime nepotrivită față de un mort.

Până la alegerile din august 1925, raporturile Guvernului cu opoziția fuseseră date în competența lui Alecu Constantinescu. După aceste alegeri, ele au trecut pe nesimțite în a domnului Tancred, care a început să-și plimbe stropitoarea la Cameră, prin rândurile noastre. „De ce să ne vrăjmășim?", „noi plecăm", „succesiunea nu vă poate reveni decât dumneavoastră", „să ne înțelegem" – erau leit-motivele colocviilor d-sale individuale. Și alegea de obicei pe cei mai „moi" dintre noi, și căuta printr-înșii să-și facă atmosferă ca să ajungă și la cei mai dârji – Iorga l-a sictirit până-n ultima zi – la Maniu, la Mihalache, la mine a ajuns abia în primăvara lui 1926...

Conu' Alecu, „bon garçon" îl lăsa să se încuie, surâdea și *trăgea sforile*...

Deși nu clintiseră Guvernul din loc, alegerile pentru Comerț și Agricultură lămuriseră oarecum situația politică prin rezultatul lor. Ele dovediseră:

1) Impopularitatea totală a Partidului Liberal;

2) Impresionanta forță electorală a „blocului democratic" – recunoscută chiar de liberali, care nu mai invocau împotriva lui decât „lipsa de coeziune";

3) Nimicirea Partidului Poporului (averescan).

Pentru lumea întreagă nu mai încăpea nici o îndoială că Guvernul Brătianu își trăia ultimele lui zile, și că după dânsul nu putea veni decât blocul nostru. Prin Știrbei aflasem că aceasta era și părerea lui Brătianu, care se întreba numai cine va fi fericitul în stare să ție în frâu toți armăsarii înhămați la căruța noastră. Întrebare la care Știrbei surâdea, și se vedea deja cu hățurile în mână, chit să fie răsturnat la primul hop.

Un Guvern Averescu se contura pentru toată lumea, și chiar pentru Brătianu, ca imposibilitate. La Averescu, Brătianu nu se gândise niciodată serios; partidul lui fusese angajat prin mijlocirea lui Goga ca „opoziție miluită" ca să strice unanimitatea opiniei publice împotriva Guvernului și Goga fusese recompensat printr-un loc în Cameră, cu prilejul vacanței de la Reghin.

În octombrie 1925, succesiunea Guvernului era definitiv asigurată blocului democratic: nu mai rămânea decât perfectarea înțelegerii de guvernare între țărăniști și noi. Nu încape îndoială că fără lovitura Prințului Carol, care a determinat chemarea lui Averescu, schimbarea de Guvern s-ar fi făcut conform indicațiilor corpului electoral și a bunului simț. După cum voi arăta mai la vale, bunul simț era să învingă și după lovitura Prințului Carol, dar dacă Guvernul ar fi fost înlocuit în octombrie sau noiembrie 1925 în loc

de aprilie 1926, e sigur că în locul unui Minister Averescu am fi avut un Minister Maniu, cu sau fără țărăniști – mai probabil, cu.

Brătianu n-a vrut însă să se retragă în toamna anului 1925, ca să nu plece bătut în alegeri, și de un gest de autoritate al Regelui Ferdinand nu putea fi vorba. Ca să justifice prelungirea guvernării sale, Brătianu a făcut pe constituționalul. A declarat, pe de o parte, că rezultatul unor alegeri făcute pe baza unui program profesional nu putea fi invocat pe terenul politic, iar pe de alta că, conform spiritului Constituției, un Guvern trebuia să dureze 4 ani, cât ținea și legislatura. Pe această chestiune, un violent conflict a izbucnit între Guvern și opoziție. Camerele, a pretins Guvernul că erau alese pe 4 ani calendaristici (martie 1922 – martie 1926), pe când opoziția a susținut că „prin 4 ani" Constituția a înțeles 4 sesiuni. Cum în 1922 avuseseră loc 2 sesiuni, opoziția a contestat cu gălăgie Guvernului dreptul de a deschide o a 5-a sesiune în noiembrie 1925.

Nu m-am amestecat personal în acest conflict și în niciun altul. Am lăsat „politica" și grija „luptei" de răsturnare a Guvernului, altora – și m-am ocupat cu singurele două lucruri pe care le-am socotit importante: *cu menținerea atmosferei nouă favorabile Sus – și cu alcătuirea unui program și unei înțelegeri de guvernare în sânul blocului, ca să înlesnim sarcina Guvernului la momentul oportun.*

În ce privește primul punct am lucrat pe trei căi: prin Știrbei, prin Costică Hiott și direct. Direct conform tacticii pe care am crezut-o mai bună, mai ales în ultimele luni înainte de criză. După alegerile Camerelor de Agricultură, Știrbei, simțind că funia se apropia de par, a socotit că era mai abil – el zicea: mai prudent – să tacă și să se retragă ca melcul în scoica lui. Mi-a trimis pe Căpităneanu rugându-mă să ținem contactul printr-însul. Îmi convenea de minune, căci față de Căpităneanu puteam vorbi mai pe față și printr-însul puteam afla mai multe decât prin discretul Favorit-Cumnat. În tot decursul toamnei și al iernii, am primit o dată, de două ori pe săptămână, vizita lui Căpităneanu. Din câte îi spunea Știrbei, din câte mai afla și de pe la alții, căci cu firea lui de copoi își plimba nasul pretutindeni, Căpităneanu nu s-a îndoit un moment, până în ultima zi de chemarea Partidului Național la succesiunea Guvernului. Singura lui îndoială (îndoială probabil întreținută de Știrbei), era dacă voi putea impune eu (căci de mine nu se îndoia!) președinția lui Știrbei, și dacă Regele va primi o participare a țărăniștilor în Guvern... Căpităneanu a insistat tot timpul pentru colaborarea cu țărăniștii, fiindcă și-a dat seama că numai dintr-un conflict între țărăniști și noi pe chestiunea șefiei Guvernului, putea să iasă o președinție a lui Știrbei. Pentru

această colaborare insista și Știrbei, punând înainte legăturile sale cu Stere. Am convingerea că Știrbei a lucrat tot timpul sincer pentru chemarea noastră la putere, și voi arăta mai la vale sentimentele de decepție și de adâncă ostilitate cu care a primit Guvernul Averescu. Maniu i-a reproșat mai târziu că n-a făcut nimic pentru a obține schimbarea de Guvern în octombrie sau noiembrie 1925 și că a lăsat pe Brătianu să-și joace mendrele. Din punctul său de vedere Maniu a avut dreptate, numai că punctul său de vedere nu corespundea cu al lui Știrbei. Acesta urmărea, în plus de aducerea blocului la putere, chiar locul lui Maniu, și pentru a ajunge la acest din urmă scop avea nevoie de exasperarea opoziției – exasperare care să o ducă la acte destul de violente, încât să inspire teamă Regelui și să îi forțeze mâna la o schimbare de Guvern pe de o parte – la impunerea unei persoane de încredere în fruntea noului Guvern pe de alta... Știrbei a lucrat tot timpul pentru noi, dar desigur – și înainte de toate – pentru el.

Cu Costică Hiott, ministrul Casei Regale, eram legat cu prietenie de pe vremea când făceam amândoi politică cu Nicu Filipescu. Era o ciudată fire de om; inteligent, citit, subțire – nu era bun de nimic, fiindcă-și petrecea vremea tăind fire de păr în patru. Întorcea lucrurile pe față, pe dos și în toate felurile până să ia o hotărâre, și în cele mai multe cazuri nu lua nici una. Elegant pe dinafară și pe dinăuntru, avusese succese la dame în tinerețe, și se ținuse multă vreme cu Simky Lahovari pe vremea când aceasta era una din „leoaicele" Bucureștiului.

Despre tatăl său se spunea că era fiul doamnei Esthiotti – frumusețe celebră, cu casă deschisă și primitoare, peste drum de Biserica Albă, la Cișmeaua Roșie – și a lui Gheorghe Asachi. Alexandru Emanuel Lahovari[51], a cărui mamă, Olimpia Lahovari, era fiica lui Asachi, socotea zvonul întemeiat, și trata pe frații Hiott ca rude „de mâna stângă". De altminteri, Nicu Hiott, fratele lui Costică, semăna ca două picături de apă cu bustul lui Asachi așezat la loc de cinste în salonul lui Alexandru Emanuel. Numele de Hiott ar fi fost dat copilului din flori, luându-se a doua jumătate a numelui doamnei Esthiotti...

Costică Hiott ar fi putut să ajungă ministru, ca toată lumea, prin politică, dacă n-ar fi fost atât de sfios și n-ar fi avut o adevărată repulsie pentru tot ce constituia „miezul" carierei în care intrase fără voie și numai de dragul lui Nicu Filipescu. Cu înfățișarea lui de lord englez, cu oroarea lui de promiscuitățile electorale, Costică Hiott n-a pus o dată picioarele într-o întunire publică, n-a dat mâna

[51] Fost ministru la Roma, la Constantinopol, la Viena și la Paris.

cu un agent, n-a bătut pe umăr un alegător. Activitatea sa politică până la război s-a limitat la articole tipărite în *Epoca*, cele mai multe nesemnate – iar după război a renunțat și la scris. Nu e de mirare că a rămas astfel de căruță, pe când alții, cu mult inferiori lui, s-au ajuns. După încheierea păcii, l-am împins noi, foștii filipescani, și am obținut să fie numit ministru la Praga, fără ca dânsul să facă un demers. Ținuta lui, discreția lui, omenia lui au impresionat pe Regina Maria care l-a impus în locul rămas vacant prin moartea lui Mișu. Brătianu acceptase numirea ca să facă plăcere Reginei, dar nu o prea mistuise, căci era obișnuit să aibă „oamenii lui" în apropierea Suveranilor – și numai „omul lui" nu era fostul devotat al lui Nicu Filipescu. Prin încuscrirea cu Știrbei[52] se mai rupsese gheața între dânsul și primul ministru, dar atât. Toate simpatiile lui Costică Hiott mergeau către Maniu și către Partidul Național, în care se înscriseseră mai toți filipescanii, dar socotind că în postul său nu trebuia să facă nici un fel de politică, își interzisese orice manifestare a sentimentelor sale. Nu se deschidea decât față de Grigore Filipescu și de mine, dar cu câtă prudență, cu câte reticențe, cu câte precauții oratorice! Discreția lui îl împingea câteodată la scene ridicole. Îmi reamintesc una între altele. Dorind să am de la dânsul nu mai știu ce informație de nimic, următorul dialog s-a desfășurat între noi:

— „Argetoianu, am să-ți spun, dar cuvânt de onoare că n-ai să repeți?

— Îți dau cuvântul meu...

— Ei bine, nu știu nimic!"

Insist asupra acestei „discreții" aproape patologice a lui Costică Hiott, pentru a da tot prețul informațiilor sale care mi-au dat atâta siguranță, după cum se va vedea, în demersurile mele din primele trei luni ale anului 1926, care au precedat criza de Guvern.

Partea a doua a misiunii pe care mă însărcinasem să o duc la bun sfârșit, stabilirea unui program de guvernământ comun cu țărăniștii, mi-a dat mult de lucru, mi-a pus mintea și nervii la grea încercare și am fost de mai multe ori pe punctul să renunț la toate și să mă dau bătut. În paginile care urmează, cititorul va găsi un slab ecou al deziluziilor și al suferințelor morale prin care am trecut ca să nu ajung la nimic, la nimic interesant cel puțin în ordinea de idei pe care o urmăream de atâția ani...

În afară de lămurirea situației politice generale notată mai sus, alegerile Camerelor de Agricultură au mai avut consecințe și în sânul

[52] Nicu Hiott, singurul copil al lui Costică s-a căsătorit cu Caterina Știrbei, fiica cea mai mică a lui Barbu, de care s-a despărțit mai târziu.

grupării noastre, a Opoziției Unite – și anume o sporire de pretenții în Partidul Țărănesc și o ușoară deprimare în Partidul Național.

Succesele cele mai masive fuseseră ale țărăniștilor, în Vechiul Regat. Partidul lor se dovedise ca o forță electorală de temut și conducătorii lui, uitând toate contingențele noastre politice s-au crezut arbitrii situației. Oamenii au luat nas și au început să vorbească de sus. Să ne vorbească de sus chiar nouă, aliaților lor din alegeri, deși își dau seama că fără noi nu puteau fi chemați la putere. A fost o greșeală tactică pe care au săvârșit-o, căci prin spectacolul precupețirilor lor, au slăbit vaza blocului și au permis lui Brătianu să obțină mai ușor în aprilie următor înlăturarea unui Guvern ce se prezenta sub aspecte eterogene și fără un cheag care să-i asigure o cârmuire liniștită.

În Partidul Național, popularitatea țărăniștilor a împins pe Maniu să alerge mai mult ca oricând după colaborarea lor, și pe Iorga, intransigentul de până atunci, să o vadă cu ochi mai indulgenți și să se întrebe dacă nu putea deveni el candidatul la președinție al țărăniștilor, lipsiți în rândurile lor de o personalitate cu destulă autoritate personală pentru a pretinde la șefia Guvernului...

Numai eu nu-mi pierdusem cumpătul. Succesul țărăniștilor mă plictisea, fiindcă îmi dam seama că negocierile cu dânșii urmau să fie mai anevoioase, dar fiind hotărât să le duc la bun sfârșit nu mă îndoiam că voi izbuti în străduințele mele. Mai bine informat decât toți ai mei despre stările de spirit din jurul Regelui, știam că cu tot prestigiul lor electoral, țărăniștii nu vor putea sui coasta puterii decât în căruța noastră și că până în cele din urmă vor trebui să se supună condițiilor mele. Și mai știam un lucru, că trebuia să mă grăbesc. Regele se înapoiase la începutul lui septembrie din străinătate și călătoria lui triumfală în Franța și în Anglia îi dăduse curaj, așa încât o criză de Guvern provocată de dânsul putea să se deschidă înainte de primăvară, termenul fixat de Brătianu. Nu era probabil, dar era posibil, și trebuia să fim gata pentru toate eventualitățile.

M-am pus pe lucru și mi-am consacrat tot timpul, de la începutul lui octombrie și până la sfârșitul lui decembrie, la aducerea la îndeplinire a acestui ultim punct al planului meu de acțiune. Pot să spun, că din partea Partidului Național, am lucrat aproape singur – Iorga nu s-a amestecat deloc în negocieri, rezervându-și să pună condiții – de ordin personal, bineînțeles – în ultimul moment, condiții „sine qua non", după obiceiul său. Maniu, încântat „să nu se angajeze personal", și convins că din punct de vedere programatic eram mai în măsură eu decât dânsul, să lupt cu „doctrinarii" țărănismului, mi-a

lăsat mână liberă. Temperament iezuitic, îi convenea de minune să intervie și el în ultimul moment, să facă eventuale rezerve față de angajamentele mele și să mai obție ceva peste ce aș fi obținut eu. Mi-a delegat pe Mihai Popovici ca „reprezentant al Ardealului" (Maniu nu pierdea nici un prilej de a băga Ardealul în toate sosurile), în realitate ca observator al lui. Mihai Popovici nu mi-a adus nici un ajutor, dar trebuie să îi aduc mărturie cinstită că nici nu m-a încurcat în „pertractările" mele.

Prin lungi întrevederi cu Stere, cu Mihalache, cu Lupu, cu Iunian și cu Răducanu am ajuns să conving „conducerea" Partidului Țărănesc că sosise momentul să transformăm înțelegerea noastră de opoziție într-un acord de guvernământ și că înainte de a discuta „chestiunile personale" (împărțirea portofoliilor, prefecturilor și celorlalte demnități) era necesar să ne punem de acord asupra programului de adus la îndeplinire printr-o guvernare comună. Îmi cunoșteam oamenii, și îmi dam seama că ne vom înțelege mai ușor asupra problemelor de rezolvat decât asupra faimosului „echilibru de forțe", formulă abstractă menită să mascheze ambițiile concrete. În vederea acestor discuții asupra programului, am propus să ne întâlnim de două-trei ori pe săptămână, la mine acasă, în comitet restrâns, fiecare partid fiind reprezentat prin 4-5 membri. Propunerile mele au fost acceptate. În gândul meu, aceste negocieri, fără să fie secrete, trebuiau să fie discrete. Spre marea mea mirare, ne-am pomenit la conducerea Partidului Național – era pe la începutul lui octombrie – cu o hârtie de la Mihalache, prin care mi se propunea „oficial" transformarea acordului de opoziție în acord de guvernământ, și am aflat în același timp că „Comitetul Central Executiv al Partidului Țărănesc" fusese convocat, împreună cu parlamentarii și reprezentanții organizațiilor județene, pentru ziua de 13 octombrie „spre a discuta această propunere".

Cam jenați, Stere și Mihalache mi-au „explicat" că partidul lor era un partid democratic (i-a mâncat fripți democrația!) și că înainte de a începe negocieri atât de importante ce puneau în joc viitorul partidului, erau siliți să ceară învoirea acestuia. Erau jenați și unul și altul fiindcă în „pertractările" lor cu mine nu pomeniseră despre această „formalitate" și erau jenați mai ales fiindcă pricepuseră din vorbele mele că ghicisem adevăratul scop al acestei convocări: să-și îngrădească dinainte posibilitățile de concesii și să hotărască ei, anumite puncte, fără să le mai discute cu noi! O ruptură, ce ar fi prăbușit tot planul meu fiind exclusă, am înghițit și această porcărie – făcând însă atenți pe interlocutorii mei asupra faptului că Guvernele

„nu se obțin" prin procese-verbale de Comitete Executive, și că porneam cu piciorul stâng...

Stere și Mihalache au încercat să o dreagă afirmând că „formele" nu pot strica „fondului" – și că asupra „fondului" urma să ne punem de acord noi. „Formele" se vor adapta apoi „fondului", etc. și m-au pisat un ceas cu „formele" și cu „fondul"...

Voi reproduce aci comunicatul Partidului Țărănesc, dat după încheierea discuțiilor din ședințele Comitetului său Executiv din 13 și 14 octombrie 1925, pentru a arăta pe de o parte obrăznicia acestei grupări îmbătată de succesul alegerilor – și pe de alta cât drum a făcut în 4 ani, trecând de la utopiile din 1925 la gheșefturile din 1929...

Citez textual:

„Comitetul Central Executiv al Partidului Țărănesc, împreună cu parlamentarii și reprezentanții organizațiilor județene, în ședințele de la 13 și 14 octombrie, examinând situația politică generală, raporturile cu Partidul Național și chestiunea alegerilor comunale și județene[53] și alte chestiuni de partid, a ajuns la următoarele încheieri:

I. *În ce privește acordul de opoziție cu Partidul Național.*

Având în vedere că acordul de opoziție între partidele Țărănesc și Național – al cărui scop este răsturnarea Guvernului liberal și asigurarea reciprocă de alegeri generale libere – în cazul când aceasta ar depinde de unul din cele două partide;

Având în vedere că Guvernul n-a tras încă consecințele din rezultatele alegerilor Camerelor de Agricultură, părăsind puterea;

Comitetul Central al Partidului Țărănesc înțelege să respecte acel acord până la realizarea obiectivului (stilul e al Partidului Țărănesc!)

În acest scop reînnoiește mandatul Delegației Permanente de a examina de la caz la caz și a executa mijloacele de luptă (stilul e tot al Partidului Țărănesc) în înțelegere cu conducerea centrală a Partidului Național, *până la eventuala înființare a unei conduceri unitare, printr-un comitet unic al celor două Delegații Permanente* – comitet care să fie investit cu puteri depline de a lua imediat orice măsuri obligatorii pentru cele două partide în vederea obținerii mai grabnice a rezultatului urmărit.

II. *În ce privește propunerea de acord de guvernare.*

Având în vedere raportul verbal făcut de președintele Comitetului Central Executiv – dl. I. Mihalache – cu privire la situația politică

[53] Alegerile comunale și județene trebuiau să aibă loc încă în toamna anului 1925. După înfrângerea suferită de Guvern în alegerile pentru Camerele Agricole, ele au fost amânate pentru primăvara anului 1926.

generală, precum și dezbaterile ce au urmat în cursul zilei de 13 octombrie;

1) Comitetul Central ia act și aprobă propunerea pe care Delegația Permanentă a făcut-o conducerii centrale a Partidului Național, anume de a examina necesitatea complectării acordului de opoziție printr-un acord de Guvern – motivată de faptul că rezultatul alegerilor de la Camerele Agricole a creat o nouă situație politică și constituțională din care rezultă noi obligații pentru cele două partide.

2) Comitetul Central ia act și aprobă[54], de asemenea, bazele principiale pe care a stat Delegația Permanentă în propunerea făcută conducerii Partidului Național pentru acordul de guvernare, baze care constituie însăși rațiunea de a fi a Partidului Țărănesc și anume:

a) Adoptarea și executarea unui program minimal de guvernământ, menit, pe de o parte a pune țara pe adevăratele ei temelii de reconstrucție materială, de refacere morală și de ordine legală, iar pe de altă parte, a-i garanta emanciparea de trusturile bancare și de dictatura oligarhică;

b) Punerea în funcție sinceră și corectă a mecanismului constituțional prin Guvern parlamentar izvorât din alegeri libere;

3) Comitetul Central ia act și aprobă, de asemenea, că Delegația Permanentă a propus două soluții de realizare a ideii Guvernului parlamentar:

a) Sau pe bază de libertate de candidare în alegerile generale, fiecare partid cu programul său, Guvernul definitiv alcătuindu-se ulterior, potrivit structurii parlamentare;

b) Sau, determinați – pe lângă considerațiile tehnice – și de noua lege electorală depusă de Guvernul liberal la Cameră – pe bază de cartel electoral încheiat deodată cu acordul de program minimal.

În acest ultim caz însă, pentru a rămâne în cadrul principiilor și indicațiilor constituționale, la temelia cartelului electoral nu pot interveni alte considerații decât indicațiile din ultimul timp ale corpului electoral, precum și diferitele manifestații ale opiniei publice din care se poate constata încrederea ce acordă țara fiecăruia din cele două partide.

Având în vedere acestea, Partidul Țărănesc se simte în drept a socoti că reprezintă forțe cel puțin egale cu Partidul Național și ca atare n-ar putea face altfel decât să stea pe picior de egalitate în examinarea eventualului cartel electoral.

4) Însușindu-și pe de-a-ntregul punctul de vedere al Delegației

[54] Tot stilul Mihalache! Și așa până la sfârșitul Comunicatului...

Permanente, atât în ce privește necesitatea propunerii de desăvârșire a acordului de opoziție printr-un acord de guvernământ în noua situație politică și constituțională, cât și asupra bazelor principiale ale acestui eventual acord;

Considerând, de asemenea, necesitatea pentru Partidul Țărănesc de a se orienta clar cât mai curând, în vederea campaniilor electorale deschise

Hotărăște,

a) Dă mandat Delegației Permanente, ca în întregime sau prin delegații ei anume desemnați și în condițiile mai sus expuse, să poată desăvârși și complecta acordul de opoziție printr-un acord de Guvern.

b) Până la realizarea acestui eventual acord – și pentru a nu fi surprinși de împrejurări – Delegația Permanentă va lua fără întârziere măsurile tactice indicate pentru ca Partidul Țărănesc să intre în campaniile electorale pregătit și liber pe mișcările sale.

III. În ce privește alegerile comunale și județene.

Comitetul Central a formulat o serie de directive cu caracter general lăsând aplicarea lor tactică la libertatea organizațiilor locale cu anume restricții.

Partidul Țărănesc înțelege să tragă consecințe politice din alegerile pentru consiliile județene. Asemenea consecințe vor avea evident și orice alegeri comunale în care Guvernul se va fi prezentat cu liste de partid.

Este de la sine înțeles, pe de altă parte, că necandidarea de către Guvern a actualelor comisii interimare precum și orice renunțare din partea sa la liste de partid, dată fiind practica liberală, va fi socotită ca o recunoaștere din partea Guvernului a impopularității sale și implicit ca o biruință morală a opoziției".

Partea esențială a acestui comunicat, tot cântecul lui, se află tipărită în ultimul alineat din punctul 3 al paragrafului II (relativ la acordul de Guvernare). „Forțe cel puțin egale cu Partidul Național" – și prin urmare pretenții în aceeași măsură... Restul era garnitură, și încă garnitură banală; garnitura cu care se umpleau de obicei golurile peltelelor democratice, pline de declarații teoretice, dar lipsite de cele mai elementare precizări practice. Pe acești „doctrinari" cu buzunarele pline de principii (în așteptarea altor „bunătăți") nu-i interesa decât un singur lucru: să nu-i încalece Partidul Național, și să ocupe ei locurile de prime violine în Guvern. Întemeiați pe incontestabilul lor curent electoral, țărăniștii-și închipuiau că se vor putea impune deși nu puteau ignora că într-o țară necoaptă, ca a noastră, pentru

regimurile democratice, puterea nu se câștiga numai pe bază de popularitate. Singuri, țărăniștii n-aveau nici o șansă să ajungă după liberali la Guvern. La Guvern îi aduceam noi, naționalii, ca să-i împiedicăm să agite mai departe țara în opoziție, și în acest sens și numai în acest sens putea fi primită de Coroană formula noastră. A admite egalitatea cu țărăniștii în alcătuirea Camerelor viitoare și a Guvernului, ar fi fost să ne sinucidem „avant la lettre".

Interesant, era în comunicatul țărăniștilor, și amenințarea la adresa lui Maniu cu „libertatea de mișcări" până la stabilirea acordurilor – libertate ce urma, bineînțeles, să fie folosită înainte de toate, în Ardeal. Știau hoții de ce se temea domnul Prezident...

Ca să evităm o reacție publică prea violență din partea lui Iorga și „un comunicat" tot atât de dârz ca al lor din partea noastră, Maniu – atât de doritor să ajungă la o înțelegere cu țărăniștii – a fost de părere să nu convocăm Comitetul Executiv al Partidului Național pentru răspuns, și să ne mărginim la lămuriri verbale între șefi. Am convins pe Iorga că Maniu avea dreptate, și lui Mihalache i s-a explicat că înainte de a proceda la formele definitive ale unui acord, era „conzult", vorba ardelenilor, să fim fixați, atât asupra programului minimal de guvernământ cât și asupra criteriilor pe baza cărora se va stabili raportul de forțe între cele două partide. Și cum știam că alegerile comunale și județene vor fi amânate, n-am făcut nicio obiecție la hotărârea de „libertate în mișcări" pretinsă de țărăniști până la stabilirea acordurilor de guvernare – acordul de opoziție rămânând în picioare până la răsturnarea regimului Brătianu.

A rămas înțeles că precizarea unui program minimal să continue să fie discutată la mine acasă. Țărăniștii au delegat în acest scop pe Mihalache, pe Stere, pe Lupu și pe Madgearu, iar Partidul Național pe Iorga, pe Maniu, pe Mihai Popovici și pe mine. Iorga a declarat că nu vrea să se întâlnească cu Stere – și de fapt n-a venit decât de două ori la întrunirile noastre, cu asigurarea că nu va veni Stere, iar Maniu o singură dată, fără să ceară nici o asigurare. Astfel încât, prezența lui Stere în comisia țărănistă a avut drept efect să-mi arunce mie pe umeri întreaga răspundere a negocierilor, întrucât privea Partidul Național – căci de părerile lui Popovici nu ținea nimeni seamă.

„Raportul de forțe" a rămas să fie discutat deocamdată, între Maniu și Mihalache. Acest „deocamdată" îl găsise Maniu Cunctator, convins că pe acest teren nu se va ajunge la înțelegere „a priori", și că numai „precipitarea evenimentelor" și „faptelor îndeplinite" vor putea duce la soluții... „Să vedeți dumneavoastră, domnule Argetoianu, altfel voi putea eu vorbi lui Mihalache după ce voi fi

însărcinat cu formarea Guvernului, ca acum. Și apoi de ce să vindem pielea ursului în pădure? Să îi ținem cu vorba și să așteptăm... În „ținutul cu vorba" era Maniu neîntrecut! Pe Iorga l-am adus să lase sarcina acestor negocieri colegului său, facându-l să creadă că tot el va „tranșa chestiunea" în două vorbe, după ce Maniu nu va fi ajuns la nimic!

Îmi pare rău că n-am protocolat întrunirile „programatice" care s-au ținut lanț la mine acasă, în octombrie, în noiembrie și în decembrie până la Crăciun. Au fost savuroase, din toate punctele de vedere și pentru mine foarte instructive căci mi-au permis să pătrund mentalitatea „straturilor noi" și să-mi dau seama de tot golul ce se ascundea în dosul frazeologiei demagogice. Pe lângă delegații oficiali ai partidului au mai venit din când în când – intrarea era liberă și dezbaterile nu erau secrete – și alți fruntași țărăniști ca Halipa, Gică Măcărescu, Iunian, Răducanu, Costache Lupu și încă câțiva pe care i-am uitat. De la noi, nimeni. Dintre toți numai Mihalache, Stere și Madgearu erau sinceri democrați, convinși de misiunea lor pe pământ unde Dumnezeu îi hărăzise ca să lumineze și să ridice poporul românesc. Toți ceilalți erau simpli farsori hotărâți să ajungă miniștri, oameni pentru care problemele sociale erau numai prilejuri de vorbărie și care porniseră în politică cu piciorul stâng fiindcă din stânga sufla vântul și fiindcă în celelalte partide concurența era prea mare. În Partidul Liberal, doctorul Lupu ajunsese cu greu prefect și deputat; în cel Țărănesc – sărise de-a dreptul într-un Minister (și încă la Interne!) și avea pretenții de șef...

Stere, Mihalache și Madgearu erau sinceri democrați, dar temeiurile democratismului lor erau tot atât de diferite pe cât de deosebite erau însușirile lor sufletești și contingențele – în care se dospise temperamentul fiecăruia. Între ei, cel mai recent format deși nu cel mai tânăr, era Mihalache. Până la război orizontul lui fusese limitat de modestele idealuri ale corpului didactic de la sate. Stăpânirea unei cooperative rurale, un râvnit loc de deputat, președinția Asociației Învățătorilor, excursii mănoase prin Ministere cu un ghiozdan la subțioară, erau singurele preocupări ale unei minți bine echilibrate pe care nu o frământau ambiții deșarte. O minte pentru care lumea începea la Topoloveni și se sfârșea dacă nu la granițele Muscelului, cel mai departe la București. Războiul a rupt toate hotarele și toate zăgazurile, revoluția rusească a împins valurile utopiei asupra Europei istovite iar dezechilibrul economic și sărăcia au tulburat capetele oamenilor. Masele populare pierzând respectul „oligarhiei" și încrederea într-însa, s-au ridicat și au cerut altceva. La

noi, unde nimic nu era pregătit pentru o schimbare radicală de regim, lașitatea păturilor conducătoare n-a opus nici o rezistență asalturilor demagogice și s-a grăbit „să arunce lest" în loc să apere organismul politic și social existent și să-l adapteze treptat noilor conjuncturi. Sufragiul universal și expropierea au fost aruncate în „gura lupilor" și la anarhia europeană postbelică s-a adăugat o anarhie morală și materială specific românească. Ambițiile învățătorului Mihalache s-au deșteptat odată cu ambițiile întregii sale tagme și cum se ridicase deja deasupra colegilor săi prin președinția Asociației și prin decorarea cu „Mihai Viteazul", a făcut din cămașa care îi ascundea posteriorul un simbol și s-a pus în fruntea mișcării țărănești. Și fiindcă, deși îndrăzneț la faptă, era smerit la vorbă, a ajuns ministru la un an după sfârșitul războiului, într-o zi în care își pierduse toată lumea mintea. Prea inteligent ca să nu-și dea seama că a ajunge nu era nimic și că a se menține era totul – și conștient de lipsa sa de pregătire pentru posturile înalte de comandă, Mihalache s-a aruncat pe manuale. A citit tot ce a găsit, pe românește; a luat hapuri de franțuzește și a început să descifreze și textele comandate la Paris. A înghiți nu înseamnă însă a și mistui, așa încât în cazul omului nostru asimilarea a fost mediocră. *Mais il y avait la bonne intention.* Grija mare a lui Mihalache, în acele începuturi ale carierei sale, era să nu fie prins în delict de ignoranță și pentru aceasta venea la consfătuiri cu lecția preparată, fără să reușească bineînțeles să impresioneze pe cei de față, mai toți familiarizați cu cărțile, cu doctrinele și cu teoriile. De multe ori se plictisea și el „cu lecția" și lăsând manualele la o parte, o lua mai țărănește, punând numai bunul său simț și inteligența sa naturală la contribuție. Vorbea atunci cu miez, evoca cu talent mizeriile celor mulți, și impresiona. Mai târziu, Mihalache a lăsat la o parte erudiția, care la dânsul era o simplă spoială, s-a mulțumit să fie „le paysan du Danube" și și-a ținut acest rang cu demnitate. În 1925 însă, suferea încă de situația inferioară pe care i-o crea lipsa lui de diplome universitare și de jachetă. Și fiindcă suferea, se arăta arțăgos în discuții, și susceptibil cu exces...

Pe când democratismul lui Mihalache era astfel produsul contingențelor în mijlocul cărora trăise și al năzbâtiilor postbelice – democratismul lui Stere era eflorescența unui suflet excesiv, unei minți supra-acute tulburate prin mania analizei și printr-o enciclopedică erudiție care scrutase toate orizonturile... tipărite. Pe când Mihalache trecuse de la democrație la carte, Stere fusese împins de carte spre democrație. Persecutat, izolat, rupt din legăturile oamenilor – Stere n-a trăit ani și ani de zile decât cu cărțile și cu doctrinele abstracte.

Fără să coboare în mijlocul poporului (n-a făcut-o nici în Rusia, nici chiar în Siberia unde a fost exilat) și să-i cerceteze însușirile, nevoile și posibilitățile, Stere a studiat în cărți toate doctrinele și a sfârșit prin a alege una, pe aceea pe care a simțit-o mai apropiată de suferințele și de pornirile sufletului lui și care se împăca mai bine cu concluziile raționamentului său. Stere a cunoscut omenirea prin operele ei tipărite și a judecat fiecare popor după ce era scris în cărți. Așa a cunoscut pe nemți, pe francezi, pe englezi și chiar pe ruși – și și-a făcut despre dânșii o idee incomplectă. Cum în materie de filozofie și de sociologie românii nu au scris aproape nimic – pe români, Stere nu i-a cunoscut deloc...

Democratismul lui Madgearu era sincer și el, izvoarele sincerității sale nu trebuiau căutate nici în influența mediului, nici în a doctrinelor. Constipat și atrabilar, Madgearu „tâmpise cartea", urmase cursuri în Germania, fusese elevul silitor al lui Werner și al lui Sombart, tocise zeci și sute de volume și se socotea depozitarul tuturor teoriilor, mai ales al celor germane, în materie de economie politică și de sociologie. Era convins că e singurul economist și financiar al României și în această calitate chemat să organizeze noile așezări postbelice, care nu puteau fi aduse la îndeplinire și în România decât sub semnul unei democrații cu atât mai intransigente cu cât binefacerile ei erau mai puțin dovedite. Dezinteresat din punctul de vedere al intereselor sale materiale, Madgearu era lacom de putere și nerăbdător să-și poată valorifica genialele concepții economice și financiare. Fiecare zi de întârziere îi rodea ficații, îi otrăvea sufletul și îl împingea să scuipe venin. În fond, era spurcat numai la vorbă, și sub valurile de răutăți ce îi curgeau dintre buze se ascundea o inimă bună și naivă. Negativ ca toți constipații, Madgearu începea prin a opune un viguros nu, în discuție, la orice propunere – pentru a ceda apoi argumentelor convingătoare, căci nu era un încăpățânat, ci un pornit – deosebire mare. Fiindcă era un pornit se da la oameni, precum câinii prin sate, fără să știe pentru ce –, dar fiindcă nu era încăpățânat, se împăca după ce sfârșea să latre, cu oamenii pe care încercase să îi rupă cu colții. Așa se aruncase asupra mea, din senin, pe timpul Guvernului Averescu – și se împăcase: în loc să-și înfigă colții în mine ajunsese să și-i înfigă în sandwich-urile mele și să mă susție în lupta mea pentru stabilizarea monetară împotriva lui Vintilă Brătianu – care, în sufletul lui Madgearu, luase locul meu de inamic nr. 1.

Casa mea încăpătoare și confortabilă a fost timp de aproape trei luni un centru plăcut de întâlnire pentru fruntașii democrației și ai arivismului. Le serveam ceai și cafele negre, prăjituri, mezeluri și

aperitive... Curățau democrații tot, ca lăcustele, și plecau mulțumiți. Mai puțin mulțumit rămâneam însă eu...

Mai puțin mulțumit fiindcă îmi dam tot mai bine seama, pe zi ce trecea, de greutățile aproape de neînvins ce stau în calea unei înțelegeri de guvernare între țărăniști și noi. Aproape de neînvins, fiindcă nu erau greutăți de ordin programatic, ci greutăți ridicate de ambițiile personale ale unuia și ale altuia. Deși fusese înțeles că în întrunirile de la mine nu se va discuta decât program, fiecare argument, fiecare cuvânt pronunțat nu urmărea decât un singur scop nemărturisit: asigurarea portofoliului râvnit. În loc să fie obiective, discuțiile erau subiective. Lupu pretindea Internele, Madgearu Finanțele, Mihalache Agricultura – și ca să obție aceste trei portofolii făceau cu toții rezerve cu privire la președinția lui Maniu, deși nu îndrăzneau să ceară locul de prim-ministru pentru partidul lor. Bineînțeles aceste pretenții erau schițate numai în treacăt, fără să fie puse în discuție, iar eu mă mărgineam să observ că asemenea chestiuni nu erau încă la ordinea zilei...

Nici chiar Stere, cel mai dezinteresat în materie de portofolii, nu respecta „ordinea de zi". Orice punct în discuție îi da prilejul unor nesfârșite digresiuni în care după ce „debala" cunoștințele lui teoretice se avânta în tot felul de considerații politice – așa încât pierdeam cu toții vremea și băteam cum se zice apa în piuă. Hotărâsem de comun acord să nu ne ocupăm decât de problema administrativă, de cele financiare și economice și de perfectarea reformei agrare – asupra celorlalte probleme de guvernământ înțelegerea între cele două partide neprezentând nicio greutate.

Problema constituțională fusese lăsată la o parte, și acest simplu fapt dovedea cât erau de ahtiați după putere bunii noștri democrați. Și Partidul Național[55] și Partidul Țărănesc declaraseră în Cameră că nu vor recunoaște și nu vor aplica noua Constituție votată de liberali, dar și naționalii și țărăniștii își dau seama că nu îi va chema Coroana la putere decât pe temeiul acestei Constituții. A continua cu „nerecunoașterea" intransigentă însemna și pentru unii și pentru alții înlăturarea de la succesiunea Guvernului Brătianu; a reveni asupra declarațiilor solemne făcute, o umilire greu de înghițit și greu de tălmăcit opiniei publice. În ultima vreme, Maniu declarase că nu recunoaște Constituția în drept, dar că o recunoaștere în fapt, ca lege fundamentală provizorie a Statului. Țărăniștii nu mai declaraseră nimic, și lăsaseră lucrurile încurcate, așteptând să le descurce Dumnezeu. Și unii și alții au primit sugestia mea, și anume

[55] Fracțiunea Maniu, înainte de fuziunea ei cu Iorga și cu mine.

să lămurească că prin declarațiile lor anterioare înțeleseseră numai să urmărească votarea unei noi Constituții, în momentul când convocarea unei noi Constituante va fi posibilă... Mai erau și într-un partid și într-altul intransigenți, dar conducerile lor erau plictisite de situația inextricabilă în care se băgaseră, și neputând ieși dintr-însa cu cinste, amânaseră hotărârile de luat. Am socotit și noi, în comitetul nostru restrâns, că chestiunea nu era la ordinea zilei și am trecut peste dânsa.

Nu voi intra în amănuntele discuțiilor noastre, cât pot să-mi amintesc despre ele, fiindcă amănuntele nu mai prezintă nici un interes. Voi nota numai câteva puncte esențiale. În soluționarea problemei administrative s-a admis ideea descentralizării regionale susținută de mine în 1921 ca un prim pas pentru o descentralizare mai largă. S-a admis, de asemenea, și autonomia satului, cerută de țărăniști, cu toate încercările mele de a demonstra utopia unei asemenea reforme. În materie economică am căzut cu toții de acord să încurajăm inițiativa individuală, să îngrădim intervenția Statului, să garantăm colaborarea capitalului străin și să nu înlesnim crearea unei industrii artificiale și parazitare dăunătoare agriculturii și menită numai să satisfacă interesele băncilor liberale. În materie financiară, principiile sincerității bugetare și stabilizării monetare pentru care mă războiam de trei ani de zile, au fost admise după o lungă discuție în care Madgearu, care le aproba, a vrut să ne arate toată erudiția lui. În ce privește reforma agrară, ne-am înțeles să desăvârșim operațiile de împroprietărire care așteptau încă perfectarea lor, să o sfârșim cu nenumăratele procese încă în curs și să corectăm erorile făcute și datorate în cea mai mare parte necinstei organelor de împroprietărire, și să luăm măsurile legale împotriva delincvenților. N-am avut să refuzăm țăranilor o nouă împroprietărire, *fiindcă n-au cerut-o.*

Discuțiile noastre s-au terminat de Crăciun. A fost un fel de „gentleman-agreement" cum spun englezii, căci n-am așternut nimic pe hârtie, dar a rămas ca punct câștigat – și pentru opinia publică – că cele două partide populare se înțeleseseră asupra unui program de guvernare... Mai rămânea un nimica tot: să se înțeleagă și asupra constituirii unui Guvern și asupra alcătuirii listelor de candidați în alegeri! Cititorii vor vedea mai la vale cum au fost rezolvate și aceste greutăți – sau mai bine-zis cum n-au fost rezolvate!

Din aceste conferințe, cu clipele lor agitate și cu altele monotone ca în toate întrunirile, mi-au rămas câteva icoane de neuitat. Închid ochii și văd pe Iorga, așezat într-un fotei, bătând măsura cu piciorul drept aruncat peste cel stâng, cu ochii ațintiți la ușă ca să vadă dacă

nu cumva intră Stere – tăcând și mâncând. N-a spus un cuvânt, el vorbărețul, în nici una din cele două ședințe la care a asistat. Venise de politețe pentru mine, dar nu era în mediul lui, și nu vorbea niciodată în chestiunile care nu-l interesau. Venise mai târziu, și cum îi oferisem o ceașcă de ceai și sandwich-uri m-a întâmpinat cu un refuz: „Mulțumesc, nu iau niciodată nimic între mese..." Două minute mai târziu, și-a tras fotelul lângă masă, a golit una după alta cinci cești de ceai și a înghițit vreo 20 de sandwich-uri și prăjituri... gândindu-se la altceva! Așa era omul! Nu putea sta fără să facă ceva; hotărât să nu ia parte la discuții, neîndrăznind să-și scoată fițuicele din ghiozdan și să facă corecturi, sau să ia o carte și să citească, se pusese pe mâncare, și trage-i!

Văd pe Maniu, reticent și cu aparențe de fată mare, încercând să contrazică pe Stere și atacându-l așa cum o leoretă ar fi putut ataca un mistreț... „Mă rog dumneavoastră, aveți dreptate, dar nu e tocmai așa... Să vedeți, la Budapesta..." – și dă-i înainte cu argumente subtile și de multe ori cam anemice... Mistrețul, se oprea câteva minute, rumega, râgâia, apoi se arunca asupra leoretei, și o făcea harcea-parcea! Încolțit, Maniu încheia: „Aveți dreptate, desigur, dar vedeți dumneavoastră mă rog, la noi în Ardeal..."

„Ardelenii d-tale au rămas suflete de iobagi!" – urla Stere, și cu o mână puternică ca să dovedească că sufletul lui era suflet de stăpân, înhăța trei sandwichuri deodată și mușca din ele...

Îl văd pe Lupu suduindu-se cu Madgearu, amenințându-l cu gura plină în care prăjiturile se amestecau cu înjurăturile, și pe subtilul Iunian despărțindu-i cu un: „Da ce, vă credeți la Cameră? Nu vă dați seama că ați devenit boieri?"

Din fericire, toate s-au sfârșit fără bătaie și cu bine, relativ. Zic relativ fiindcă deși *pe program* am ajuns, chipul, la o înțelegere, pe măsură ce ne înțelegeam mi-am dat seamă cât de puțin cântărea programul în socotelile acestor doctrinari mânați numai de ambițiile lor personale. Interesele țării și principiile în slujba cărora se declarau cu atâta ifos, erau pentru ei floare la ureche. Și împăcarea ambițiilor personale îmi părea foarte grea, dacă nu imposibilă.

După lichidarea sindrofiilor mele politice m-am întrebat, cuprins de oarecare descurajare, dacă nu trebuia să schimb încă o dată macazul și să văd dacă nu era rost să pun la cale un Guvern fără concursul Partidului Țărănesc. După lungi ezitări am înlăturat însă o asemenea schimbare de plan. Un Guvern al Partidului Național cu rivalitatea Iorga-Maniu înăuntru și cu coaliția Partidelor Liberal și Țărănesc în afară, era dinainte sortit înfrângerii. Mi-am adus

aminte cum au manevrat liberalii pe țărăniști în 1921 împotriva Guvernului Averescu, Guvern ce prezenta o suprafață incomparabil mai rezistentă decât aceea pe care ar fi putut-o înfățișa bicefalul Partid Național. Un Guvern Maniu (de un Guvern Iorga sau Știrbei nu putea fi serios vorba) în flanc cu Brătienii, cu băncile lor, cu toți țărăniștii atât de dârzi, de aprigi și de zgomotoși, cu Averescu gata la orice abdicare numai să guste încă o dată puterea – și pândit de toate săgețile otrăvite ale Camarilei, nu putea ajunge nici până la alegeri. Trebuia să merg înainte pe calea apucată, fie chiar dacă această cale ducea la un calvar. Cu atât mai rău pentru mine, dacă înainte de a porni nu mă preocupasem mai serios de calitatea celor cu care trebuia să fac drumul...

Lovitura Prințului Carol • Întâlnirea cu Lupeasca în Franța • Hotărârea de a nu se mai înapoia în țară • Motivele care au provocat această hotărâre • Renunțarea Prințului la drepturile sale constituționale • Consiliul de Coroană de la Sinaia • Hotărârile de la 4 ianuarie 1926 • Consecințele politice ale actului Prințului Carol și tulburarea raporturilor între partide.

Pe când mă frământam cu gândurile mele și nu găseam soluția ce-mi trebuia, un eveniment se pregătea care urma să tulbure adânc toată viața publică românească și să modifice raporturile dintre diferitele noastre forțe politice: în Ajunul Crăciunului a izbucnit bomba Prințului Carol!

Cam pe la 20 decembrie – nu mai țin bine minte data – Prințul plecase la Londra să reprezinte pe Rege la funeraliile Reginei Alexandra, văduva lui Eduard al VII-lea și mătușa Reginei noastre. Trimiterea Prințului Carol a fost hotărâtă și pusă în executare în câteva ceasuri. Prevenit la ora 11 dimineața, Prințul a trebuit să plece la ora 3 după-amiază ca să poată ajunge la Londra la timp pentru înmormântare, și a plecat însoțit de aghiotantul și confidentul său colonelul Condiescu.

După câteva zile, zvonuri de necrezut au început să circule în București despre purtarea scandaloasă a Prințului la Londra, de unde, îndată după înmormântare ar fi șters-o fără măcar să participe la masa de familie la care fusese poftit, și fără să-și ia rămas-bun de la Regele și de la Regina Angliei. Se mai șoptea că fugise din Londra ca să se întâlnească la Paris cu o doamnă Lupescu și lumea se întreba cine era această doamnă Lupescu. Eu știam cine era, și tocmai fiindcă știam cine era, nu mi-a venit să cred că zvonurile puteau fi întemeiate. Câte nu se povesteau la București, dezmințite a doua zi de fapte! De data asta însă zvonurile n-au mai fost dezmințite a doua zi, ci confirmate. Ba, se mai adăuga că Prințul intenționa să renunțe la drepturile sale de succesiune la Tron și să nu se mai reîntoarcă în țară... Am alergat la Costică Hiott, pe care l-am găsit cu o mutră de un cot și care m-a primit cu cuvintele: „Ce zici de nenorocirea asta Argetoianu? E mai rău decât se spune. A plecat să se sinucidă.

Chestiunea cu femeia e secundară, simplă garnitură! E nebun! Ce zici, Argetoianu?" Ce să zic; mi s-au tăiat picioarele, am căzut pe un scaun și n-am mai zis nimic...

Nu mai văzusem pe Prinț din iunie. Petrecusem foarte puține zile la Sinaia[56], iar în toamnă, înapoindu-mă la București am aflat că lucrurile mergeau prost între dânsul și Prințesa Elena, așa încât nu le-am dat ghies, așteptând să fiu chemat, dacă ar fi avut chef să mă vadă. Dar nu m-au chemat. Raporturile mele cu Prințul Carol erau de natură pur politică, și așa au rămas până la sfârșit. Nu m-am vârât niciodată în intimitățile lui și am rămas totdeauna străin de porcăriile pe care le-a săvârșit. Politicește, știam că continuă să fie alături de noi și atât îmi era de ajuns. Dau aceste lămuriri ca să explic cum s-a făcut că n-am fost deloc în curent cu zbuciumările sale sufletești din toamna anului 1925. Aflasem la Sinaia, ca toată lumea, că se amorezase de soția unui căpitan Tempeanu, de la Vânătorii de Munte, o roșcovană frumușică. Venea noaptea la vila Carola[57], când căpitanul nu era acasă, și da cu pietricele în geam până ieșea duduia la fereastră, și cocoanele care surprinseseră de mai multe ori manevra și mi-o povestiseră, făceau mare haz de această idilă. Într-o zi, luam aperitivul la Capșa; două dame au trecut pe terasă și Paul Prodan mi-a indicat pe una din ele ca fiind doamna Tempeanu despre care începuse să se vorbească. Până să mă întorc – stam cu spatele la terasă – damele au trecut așa încât n-am putut prinde decât farmecele posterioare ale ibovnicei Prințului. Nu i-am văzut fața decât 13 ani mai târziu, în plină glorie, la un bal al „Asociației Finanței și Marei Industrii"... „Știi că e evreică?" a adăugat Prodan... La București am aflat că mai era și curvă și că se da, îndată după război, pe câțiva franci. Dezgustat, Tempeanu ceruse divorțul, care tocmai se pronunțase și doamna Tempeanu de la Sinaia devenise la București doamna Lupescu. Nimeni nu dăduse importanță acestei aventuri banale, și cercurile Palatului erau mai preocupate de crescânda tensiune dintre Prinț și Prințesă decât de legătura cu d-na Tempeanu-Lupescu, socotită un „pass-temps" vremelnic. Se spunea chiar că Prințesa Elena împingea pe Prinț în brațele Roșcovanei, ca să scape de asiduitățile conjugale, care o plictiseau. Prințesa suferise îngrozitor cu sarcina și nașterea fiului său Mihai, și pentru nimic în lume nu vroia să mai rămână o dată însărcinată...

Unii au afirmat mai târziu că Prințul Carol „aranjase" toate

[56] N-am achiziționat vila din Strada Monăstirii decât în 1927 și a trebuit să o refac căci era minată. Nu m-am putut instala în ea decât în 1928. În 1925 soția mea petrecuse vara la Ungarth unde am coborât și eu din când în când pentru 2-3 zile.

[57] O anexă a pensiunii Ungarth.

dinainte ca să nu se mai întoarcă și să rămână în străinătate cu Lupeasca – alții, că toate au fost puse la cale de Brătianu și de Știrbei și că bietul Carol a căzut victima celor doi cumetri care se temeau de Domnia lui. Mulți în fine au rămas convinși că neașteptata hotărâre a Prințului Moștenitor acoperea un mister, și câte legende nu s-au creat! Nu s-a spus că Prințul a surprins pe Știrbei după o perdea, în camera Reginei, și l-a pălmuit? Nu s-a povestit că a trimis lui Brătianu o scrisoare prin care-l prevenea că nu era loc în România pentru amândoi și că unul din ei trebuia să dispară? Nu s-a scris că moralitatea lui (!!) n-a putut să se împace cu „moravurile desfrânate" ale Reginei și cu... coarnele ilustrului său părinte? Nu s-a șoptit că „o dramă îngrozitoare", fără să se arate care, dar se va afla odată, a determinat neașteptatul gest la Moștenitorului Tronului?

Prințul Carol a fost în mare parte răspunzător de crearea acestor legende, care îi conveneau, ca să acopere mârșăvia faptei sale. A lăsat într-adevăr un val de mister, să planeze, de la început până la sfârșit, asupra evenimentelor care au precedat hotărârea sa, hotărâre pe care nu a justificat-o decât prin argumente lăturalnice sau prin invocarea unor fapte pe care le tăinuia. Când s-a înapoiat în țară, prima mea întrebare a fost: „De ce ai plecat?" – întrebare la care mi-a răspuns: *„Am să-ți spun odată* – și ai să vezi că am avut dreptate..." Nu mi-a spus însă niciodată nimic. Și tot așa a fost și cu alții. În interviul pe care l-a dat ziaristului danez Bogholm și care a fost publicat în ziarul francez *Le Matin* din 7 ianuarie 1926, și în care s-a arătat pe rând monarhist, țărănist și fascist, Prințul Carol a explicat dezertarea lui prin faptul că „Brătianu a căutat să-l silească să renunțe la Tron". Adică cum? El, care nu putea să-l sufere, a plecat tocmai ca să facă plăcere lui Brătianu? Fiindcă se supărase că zisul Brătianu nu-l numise în Consiliul de Regență, pe timpul absenței Regelui din țară[58]? Motivul mărturisit era copilăresc. În actul său oficial de renunțare, n-a dat nici măcar atât...

Dacă Prințul Carol ar fi dispărut din Istorie după fapta sa din decembrie 1925, e probabil că aș fi rămas și eu nedumerit – asupra resorturilor care l-au aruncat dincolo de graniță și mi-aș fi făurit probabil și eu o legendă întemeiată pe puținul ce cunoscusem dintr-însul până atunci, puțin care nu îi era defavorabil deloc. Din nenorocire, evenimentele ni l-au readus în 1930 (și cu câtă nădejde l-am primit!) și *l-am păscut zece ani!* Am văzut limpede în sufletul lui de veleitar, și mi-am lămurit pe deplin și actul din 1925. Premeditare? Brătianu? Știrbei? Moralitatea Reginei? Complot? Mofturi! Fuga lui n-a fost decât fapta unui degenerat priapic care a dat cu piciorul

[58] Călătoria Regelui din 1925 la Paris și la Londra.

la tot ca să satisfacă acea „libido" pe care Freud a analizat-o atât de bine în lucrările sale. Că în momentele lui de depresie nervoasă s-o fi gândit la o renunțare la Tron ca să scape de tot ce îi sta în calea pornirilor sale erotice, e foarte posibil, dar ca să fi făcut un plan de evadare e exclus. Că ura cu toată încăpățânarea lui de nevropat și pe Brătianu și pe Știrbei – că nu iubea pe mumă-sa este iarăși sigur, dar ca să le fi sacrificat viitorul său de Rege – este și mai exclus.

Ipoteza unui complot între Brătianu și Știrbei trebuie și ea exclusă, deși, și unul și altul nu-l puteau suferi. Brătianu era foarte tulburat de ideea unei întotdeauna posibile schimbări de Domnie, mai ales că Regele Ferdinand era de sănătate șubredă, și se întreba cu îngrijorare ce va da Carol după suirea lui pe Tron. Dar de aci până „a complota" era deosebire mare. Și în tot cazul un asemenea complot nu putea fi pus la cale cu *complicitatea victimei*. S-a spus că Brătianu a fost acela care a trimis pe Lupeasca după Prinț ca să-l ademenească și să-l hotărască la ruptură. Mai târziu, Brătianu mi-a dezmințit cu energie faptul și Condiescu mi-a mărturisit – era în toate confidențele îndrăgostiților – că Lupeasca a părăsit Bucureștii în secret a doua zi după plecarea lui Carol care n-a aflat decât la Londra despre prezența ei la Paris.

Nu încape îndoială că toată lovitura a fost pusă la cale de Lupeasca și că Carol, care și-a găsit într-însa femeia care l-a îngenuncheat pe viață, s-a supus ca un căzut și decăzut ce era. Fire de masochist, jidoavca făcea dintr-însul ce vrea, când îl strângea... în brațe. Femeie deșteaptă, Lupeasca și-a dat seama că lucrurile nu mai puteau merge cum mergeau, că criza era iminentă și că un deznodământ era fatal. Carol trebuia să lichideze fie căsnicia sa cu Principesa Elena, fie legătura sa cu dânsa. Și cum îl știa slab și influențabil s-a temut, că sechestrat și despărțit eventual de dânsa, sub presiunea Regelui, Reginei și Guvernului, *scăpat de sub influența sa directă*, să nu se scuture de jugul ei, într-un moment de luciditate sexuală, cum făcuse deja cu Zizi Lambrino. La o precară legătură cu Principele Moștenitor al României, Lupeasca a preferat una pe viață cu Principele Carol de Hohenzollern, și a hotărât să se prăbușească cu dânsul de gât într-un scandal din care nimeni să nu-l mai poată scoate. După spusele lui Condiescu, d-na Lupescu a încercat de mai multe ori să convingă pe Prinț să plece cu dânsa, fără să-l poată aduce la o decizie. Probabil că veleitățile sale de renunțare la Tron erau consecutive acestor scene... Văzând că nu-l poate hotărî să fugă cu dânsa, afurisita femeie a găsit în neașteptata trimitere a Prințului la Londra un foarte nimerit prilej să-și încerce norocul, și a plecat după el.

Singur, între craii damei – Carol a fost un om pierdut. E probabil că a încercat să reziste, dar a fost învins, și restul se cunoaște. Că a luptat, că n-a fost el inițiatorul în această dramă, o dovedește decepția cu care a primit pe Costică Hiott la Milano când acesta i-a prezentat la semnătură actul de renunțare, o dovedesc lacrimele pe care le-a vărsat după semnătură[59], o dovedesc ideile de sinucidere, naive și copilărești, care i-au trecut un moment prin minte. Într-adevăr în scrisoarea adresată Reginei[60], prin care anunța părinților săi irevocabila hotărâre de dezertare a datoriilor sale de Prinț Moștenitor și de soț, Carol a propus o soluție romantică pentru evitarea scandalului, și anume să se povestească că într-o plimbare de-a lungul lacului Garda căzuse cu automobilul în apă și se înecase... Și adăuga dezamăgitul Prinț: „Cine știe dacă lucrurile nu se vor întâmpla chiar așa; în tot cazul voi dispare și nu se va mai auzi de mine..." O ultimă dovadă că Prințul Carol n-a fost „promotorul" planului de renunțare la Tron, e că, îndată ce s-a trezit a început să lucreze la recâștigarea drepturilor sale, și nu și-a dat pace până nu s-a înapoiat în țară, în 1930, cu riscul vieții sale.

Am spus mai sus că Brătianu și Știrbei n-au complotat contra Prințului ca să-l împingă să plece, și că nu ei au trimis pe Lupeasca după dânsul. Nu e mai puțin adevărat că n-au făcut nimic ca să împiedice pe Carol să-și desăvârșească prostia. După cum Lupeasca a profitat de prilejul pe care soarta i-l pusese la îndemână, ca să împingă pe nenorocitul Prinț în prăpastie, tot astfel s-au folosit și Brătianu și Știrbei de împrejurări ca să pecetluiască în grabă o situație ce îi scăpa pe ei de un vrăjmaș personal și țara de un Rege nefast. Repede, să nu se răzgândească! Ce e mai greu de lămurit, e cum au izbutit să atragă în jocul lor pe Regina Maria, care, orișicum, n-ar fi trebuit să uite sentimentele ei de mamă – care, după cum mi-a spus-o de atâtea ori, „pregătise pe Carol ca să domnească"! Regina Maria era o mare ambițioasă și legase nădejdi mari de domnia lui fiu-său Carol, socotind că va juca pe lângă dânsul un rol covârșitor de „inspiratoare". Nădejdi, care de altminteri au fost dezmințite ulterior, căci Prințul Carol urcat pe Tron a călcat-o în picioare până a murit. Se vede că cei doi cumetri au convins-o că avea un rol mult mai însemnat de jucat cu un Rege minor, și cu o Regență supusă... Oricum, ce e sigur, e că Regina a devenit punctul de rezistență, împotriva încercărilor de împăciuire ale Regelui Ferdinand, un alt veleitar, galvanizat și el prin voința unei femei – deși la dânsul patima n-a jucat nici un rol,

[59] Fapt mie raportat de C. Hiott.

[60] Copia acestei scrisori mi-a fost citită de C. Hiott. Și Averescu poseda o copie pe care mi-a arătat-o în 1934.

ci numai slăbiciunea. Atât în Consiliul de Coroană de la Sinaia, din 30 decembrie, cât și în audiența lui Iorga de la Cotroceni din ziua de 4 ianuarie 1926, Regele Ferdinand s-a înfățișat abulic, cu ochii scurși, cu gesturi incoerente și sacadate, ca o păpușă ale cărei sfori le trăgeau alții...

Am o dovadă irecuzabilă că Regina, deși făcea pe nenorocita și pe disperata de plecarea fiului său preferat, n-a voit cu nici un preț „revenirea" lui Carol. Într-adevăr, îndată ce am aflat despre primirea scrisorii Prințului, m-am dus la Simky Lahovari, dama de onoare și confidenta cea mai intimă a Reginei, și i-am declarat că îmi iau angajamentul să aduc pe Carol înapoi, dacă Regele și Regina (pusesem pe „Rege" de politețe) mă autorizau să o fac. Simky a fost foarte impresionată de propunerea mea, mi-a mulțumit, și mi-a spus că îmi va da răspuns până seara. Seara a trecut pe la noi și mi-a adus răspunsul Suveranilor: Majestățile Lor îmi mulțumesc foarte mult, dar hotărâseră să trimită pe Costică Hiott, și deplasarea mea nu mai era necesară...

Or, rostul trimiterii lui Costică Hiott era cu totul altul. Hiott n-a avut misiunea să împace pe răzvrătit și să-l convingă să se înapoieze la datorie, *ci dimpotrivă să-l facă să semneze fără nici o rezervă* următoarea declarație de renunțare prin care nenorocitul își pecetluia definitiv soarta:

„Declar prin aceasta că renunț în mod irevocabil la toate drepturile, titlurile și prerogativele de care, în virtutea Constituției și a Statutului Familiei Regale, m-am bucurat până azi ca Principe Moștenitor al României și ca membru al Familiei Domnitoare.

Renunț totdeodată la drepturile ce mi-ar reveni prin legile țării asupra fiului meu și a averii sale.

Mai declar că nu voi avea nici o pretenție asupra drepturilor la care am renunțat de bunăvoie și din propria mea inițiativă și mă angajez, pentru binele tuturor, să nu mă întorc în țară timp de zece ani, iar după expirarea acestui termen să nu mă întorc fără autorizația Suveranului.[61]"

Costică Hiott trăise până atunci o viață de om cumsecade. Făcându-se coadă de topor, și-a necinstit bătrânețile. Dar se încuscrise cu Știrbei, și viața de Curte (!) îi tăiase toată râvna sa de independență... Condiescu care, cu învoirea Regelui, nu părăsise pe Prinț și care l-a asistat în acele grele momente, mi-a povestit că Carol aștepta vizita lui Hiott cu nerăbdare, gata să cedeze la suplicațiile lui și să se înapoieze

[61] Nu lipsea decât formula: „Pentru cheltuieli și speze va îngriji întreprinderea". Hiott era însărcinat să liniștească în această privință pe Prinț!

în țară. Spre marea lui mirare, Hiott a salutat, n-a spus nici o vorbă, i-a remis o scrisoare din partea Reginei și i-a prezentat nota de plată... adică declarația redactată de Constantinescu-Porcu, rugându-l s-o copieze cu mâna lui și s-o semneze. Prințul a deschis scrisoarea Reginei: regrete, lacrimi, reproșuri și sfaturi, dar nici o încercare de împăcare, nici aci... Carol și-a mușcat buzele, a mototolit scrisoarea, și a spus: „bine". A luat declarația, a citit-o, n-a făcut nici o observație, a copiat-o și a iscălit-o, adăugând: „Milano, 28 decembrie 1925"...

Numai după aceste lămuriri ale lui Condiescu am priceput de ce n-au vrut să mă trimită pe mine la Milano, și au trimis pe Costică Hiott. Pe Hiott l-am văzut la înapoierea sa, dar mi-a povestit lucrurile cu totul altfel: „Prințul n-a vrut să știe de nimic, și a semnat actul fără nici o greutate. E hotărât și pornit împotriva tuturor... Nici tu n-ai fi putut să-l înduplecl!" Dovada că propunerea mea fusese discutată și respinsă „în comitet", era că știuse și Costică Hiott despre ea!

*

Ședința Consiliului de Coroană de la Sinaia, din 30 decembrie a fost agitată. Lumea politică fusese surprinsă de eveniment și partidele au fost silite să ia poziție fără deliberări și chibzuiri. În Partidul Național lovitura a fost greu simțită, excluderea Prințului Moștenitor fiind socotită ca o înstăpânire și mai desăvârșită a lui Brătianu și a Partidului Liberal asupra Coroanei. În afară de această considerație de ordin general, Iorga și cu mine eram oamenii politici cei mai apropiați de Prințul Carol, astfel încât intra în joc și o notă personală. Excesiv ca în toate pornirile lui, Iorga luase atitudine pe față ostilă renunțării Prințului la Tron – și perora peste tot locul, ridicându-se împotriva lui Brătianu care „forța nota și mâna Regelui." Fără să scuze purtarea lui Carol, dar aproape, dânsul susținea că actul de renunțare nu trebuia primit, că trebuia „să se vorbească" Moștenitorului Tronului și se oferea și dânsul să plece și să-l aducă înapoi. Încât mă privea pe mine, dezamăgirea era mare. Din câte am povestit până acum s-a putut vedea că pusesem mari nădejdi în viitorul Rege și că politicește mă înțelesesem perfect cu el. Nu era mai puțin adevărat că fuga lui cu limba scoasă după o femeie, da mult de gândit, cu atât mai mult că faptul se întâmpla pentru a doua oară. Eram nedumerit. Îmi venea greu să renunț la iluziile pe care mi le făcusem, dar mă întrebam pe de altă parte dacă se mai putea pune un temei pe mintea unui om care renunțase la formidabila perspectivă de a stăpâni o țară, ca să alerge consecutiv după două târfe. Mă simțeam adânc afectat, dar m-am abținut de la orice comentariu public, rămânând totuși de partea celor care

dezaprobau decapitarea Dinastiei, care cereau anularea actului de renunțare și o readucere a Prințului pe căile normale ale îndatoririlor sale. Maniu și ardelenii, mai puțin apropiați de Carol, pe care-l frecventaseră foarte puțin – doreau totuși și ei o împăcare, din spirit dinastic, și mai ales fiindcă simțiseră cât preț punea Brătianu pe exoflisarea Moștenitorului Tronului.

La țărăniști, sentimentele erau împărțite, și mult mai reci. Partid de stânga radicală, orientat spre Răsărit, monarhismul lor era cât se poate de temperat, și oamenii nu puteau să uite că de când apăruseră pe scena politică, Coroana îi socotise ca inamicii ordinii stabilite și îi tratase în consecință. Cu sau fără Carol, Dinastia nu-i încălzea. Conducătorii țărăniști n-au văzut în scandalul Prințului Carol decât un nou prilej să lovească în Brătianu. Din momentul în care Brătianu s-a ridicat împotriva Prințului, ei s-au declarat pentru el. Dar îi cam dezgusta și pe dânșii nesăbuitul gest, și mai era și lucrătura lui Stere, cumătrul lui Știrbei, care căuta să convingă pe Mihalache, „et consorts" că prilejul era binevenit pentru o apropiere a partidului de Rege, care va fi recunoscător pentru concursul dat în cele mai grele împrejurări ale vieții sale. Și nu va uita nici Brătianu această mână de ajutor... Ura împotriva lui Brătianu a fost însă mai tare, și decât dezgustul provocat de rușinoasa fugă, și decât ademenirile lui Stere: Partidul Țărănesc s-a clasat și el, în marea lui majoritate, împotriva celora care voiau să o sfârșească la repezeală cu Carol.

Singurul partid – în afară de liberali bineînțeles – care s-a pronunțat categoric împotriva Prințului a fost partidul lui Averescu. Între Carol și Averescu, antipatia era reciprocă – și generalul se mai pronunțase o dată la Iași, în 1918, când cu fuga la Odessa, pentru excluderea fugarului de la succesiunea Tronului. Averescu mai avea și un motiv politic să sprijine pe Brătianu: lepădat de opinia publică, cu popularitatea complet măcinată, cu cadre de partid rudimentare – dânsul nu mai spera să ajungă la putere decât impus de șeful Partidului Liberal. Întărirea lui Brătianu față de Coroană, prin alungarea Prințului, convenea deci de minune generalului, care prin atitudinea lui a mai tras, pe de altă parte, o poliță de recunoștință asupra adevăratului Stăpân al țării.

Șefii de partid, Iorga, Maniu, Mihalache, general Averescu au fost convocați în ziua de 30 decembrie la un Consiliu de Coroană fixat pentru a doua zi 31, la orele 4 p.m. la Sinaia. La acest Consiliu, în afară de Guvern și de șefii de partide, au mai fost poftiți președinții Corpurilor Legiuitoare Pherekyde (Senat) și Orleanu (Cameră), Vaida-Voievod și generalul Coandă ca foști președinți de Consiliu,

Buzdugan, primul președinte al Curții de Casație și ca fost șef al Armatei în timpul războiului – generalul Prezan. Și a mai fost poftit, „în partibus infidelium", prietenul nostru Stere adus pe ascuns la Sinaia să nu-l vadă Iorga – în scopul care va apare numaidecât.

Toți cei convocați au sosit la Sinaia joi dimineață 31 decembrie cu un tren special, afară de Stere venit cu automobilul lui Știrbei. Șefii opoziției nu știau exact pentru ce fuseseră chemați, dacă pentru pronunțarea unei decăderi a Prințului de la drepturile sale, sau pentru satisfacerea unei renunțări a acestuia. Precizez faptul mai ales pentru Iorga, Maniu și Mihalache, pe care i-am dus la gară și care, până în acel moment, nu fuseseră lămuriți. Demersul lui Costică Hiott (în ce privea rezultatele lui) ca și scrisorile schimbate cu Prințul Carol fuseseră ținute secrete[62] – și se spusese celor chemați că „Majestatea Sa îi va primi succesiv în audiență înainte de Consiliu și îi va pune în curent cu situația."

Scopul urmărit de Guvern era să obțină unanimitatea în Consiliul de Coroană ca să taie lui Carol orice veleitate de revenire asupra hotărârii sale. Pentru atingerea acestui scop, trebuiau ademeniți recalcitranții: Iorga, Maniu, Vaida și Mihalache. Pe Mihalache, s-a însărcinat Stere să-l întoarcă; pe Iorga, pe Maniu și pe Vaida trebuia să îi convingă bietul Rege, care se abandonase complet inițiativei Reginei montată „à flanc" de Brătianu și de Știrbei. Cum a sosit trenul în Sinaia, Iorga a țâșnit direct la Pelișor și o scenă dramatică a avut loc între el și Rege. După câte mi-a povestit Iorga, bietul Ferdinand era așa de deprimat încât aproape nu putea vorbi. A arătat scrisorile, a citit declarația de renunțare a Prințului și a rugat pe Iorga să-l ajute în nenorocirea sa de Rege și de părinte, silit să primească, în interesul țării, renunțarea fiului său la drepturile sale de Moștenitor al Tronului și de Prinț... Iorga a cerut să se amâne hotărârea, să se intervie pe lângă Prinț și cu tot darul lui de vorbă a căutat să convingă pe Rege de greșeala ce se face și de consecințele posibile într-un viitor mai apropiat sau mai depărtat... Regele asculta ca împietrit, și din când în când repeta cuvintele: „Nu se poate, nu se poate!... Cu Carol s-a terminat, nu e apt pentru Domnie!" În cele din urmă, Iorga a declarat Regelui că rămâne la părerea sa, dar că *nu vrea să-i îngreuieze sarcina și că-l va ajuta să urce calvarul său...*

Nu știu ce va fi vorbit Regele cu Maniu și cu Vaida în audiențele lor – nu mi-au spus-o și nu i-am întrebat. Probabil însă că, cu emoția vechiului prieten al Dinastiei în minus, lucrurile au decurs ca și în întrevederea lui cu Iorga: și Maniu și Vaida au trebuit să ceară o amânare și s-au supus apoi voinței Regelui după ce au constatat că hotărârea sa era ireductibilă.

[62] Costică Hiott nu mi-a făcut confidențele lui decât după 4 ianuarie.

Cu Mihalache s-a făcut mai mult teatru, s-a negociat chiar. Șeful Partidului Țărănesc venise la Sinaia hotărât la o atitudine dârză împotriva lui Brătianu, și să voteze contra acceptării renunțării. Ce îi va fi spus Stere n-am putut afla, și nici nu mă prea interesa. Ce știu e că Stere a făcut de trei ori naveta între Mihalache și Știrbei și că în cele din urmă, în ședința Consiliului de Coroană, Mihalache s-a arătat mielușel și n-a cerut nici măcar o nouă intervenție pe lângă Prințul Carol, ca Maniu, Iorga, și Vaida – cu care nu s-a solidarizat...

Ședința Consiliului de Coroană s-a deschis la orele 4 după-amiază. Deschizând ședința, Regele a început prin a declara că n-a convocat Consiliul ca să-i ceară un sfat, ci ca să-l pună în cunoștință cu hotărârea luată și să ceară membrilor săi să-l ajute să aducă la îndeplinire această hotărâre... Această „intrare în materie" n-a fost reprodusă în nici o dare de seamă, și nici menționată în comunicatele oficiale. Ea a fost însă determinantă pentru atmosfera ședinței a cărei temperatură a căzut imediat sub zero. Averescu a făcut observația că măsura ce se lua ar fi trebuit să fi fost luată de mult, că dânsul o aprobă fără nici o rezervă și că stă alături de Rege cu toate puterile sale. Mihalache a spus că Regele, ca reprezentant al Monarhiei și al Națiunii, și ca unul care cunoaște de aproape împrejurările, este cel mai în măsură să judece dacă gestul Prințului Carol periclitează interesele Monarhiei și deci ale Țării – și mai ales dacă i le periclitează în mod iremediabil. „Dacă Majestatea Sa este irevocabil hotărâtă să primească renunțarea Principelui Carol – a încheiat Mihalache – declar în numele partidului pe care-l reprezint că mă alătur acestei hotărâri". Maniu a cerut ca înainte de a se primi renunțarea Prințului, să se facă un demers solemn pe lângă dânsul, ca să revie asupra actului său. Și în așteptarea acestui demers să se suspende (!) ședința Consiliului de Coroană. „De altfel – a încheiat și dânsul – hotărârea Majestății Sale în această chestiune, ne va găsi alături de M. Sa". Vaida s-a declarat de acord cu cele spuse de Maniu, și a conchis ca și dânsul.

Singur, Iorga a vorbit lămurit în favoarea Prințului. A arătat însă că situația sa era foarte grea, căci se afla pe de o parte față de hotărârea irevocabilă a Majestății Sale, iar pe de alta față de sentimentele ce-l leagă de Prinț. Regele a întrerupt pe Iorga cu cuvintele: „Și hotărârea Prințului Carol e irevocabilă..."— „Sire, – a replicat Iorga – a mai fost o hotărâre, irevocabilă și atunci, la Bistrița[63] am izbutit a readuce Majestății Voastre pe fiul său..." După ce a deplorat „procedura

[63] Iorga făcea aluzie la teatrul pe care l-a jucat Carol „relegat" la Bistrița (Năsăud) ca să scape din surghiun. Și atunci a declarat că vrea să renunțe la Tron. Era la dânsul o metodă obișnuită ca să scape din încurcături...

accelerată" cu care se cerea înregistrarea unei hotărâri atât de grave, Iorga a continuat: „Decis și eu a nu folosi pentru scopuri de partid această situație tragică, nu pot uita nici inima bună, nici inteligența superioară a Alteței Sale Regale, nici puterea sa de a munci pentru țară, nici simțul său pentru nevoile poporului. Și fiindcă se întâmplă că sunt și istoric, eu știu că Regențele copiilor regali au fost totdeauna dezastruoase pentru o Dinastie și pentru o Țară. Doresc să nu fiu profet, dar vorbind astfel am mântuit sufletul meu..."

Brătianu a declarat în trei cuvinte că întreg Guvernul e hotărât să sprijine înalta decizie a Majestății Sale, și toți figuranții de față au declarat la fel. La orele 6,20 ședința a fost ridicată și s-a dat următorul comunicat:

„A.S.R. Principele Carol, Moștenitorul Tronului comunicând în scris M.S. Regelui renunțarea sa irevocabilă la succesiunea Tronului și la toate prerogativele ce decurgeau din această calitate și din aceea de membru al Familiei Regale, M.S. Regele s-a văzut nevoit să primească această renunțare și să convoace pentru azi 31 decembrie 1925 la Castelul Peleș un Consiliu de Coroană. În acest Consiliu, M.S. Regele a comunicat înalta sa hotărâre și a făcut apel la toți fruntașii țării prezenți, de a-i ajuta în executarea ei și la proclamarea A.S.R. Principelui Mihai ca moștenitor al Tronului.

În acest scop, în urma asigurărilor de sprijin date din partea tuturor celor prezenți, Reprezentanța Națională a fost convocată pentru luni, 4 ianuarie 1926".

La despărțire, Iorga a mai spus o dată Regelui: „Sire, faceți o mare greșeală. Să nu fie într-un ceas rău!" Regele, enervat, a observat că și Carp făcuse în 1916 o profeție, care nu s-a îndeplinit.

— Sire, Carp era un om sincer – a replicat Iorga –, dar el nu iubea; eu iubesc pe Prinț..."

În zilele de 1, 2 și 3 ianuarie fierberea a fost mare în București și în toată țara. De ura Brătienilor și liberalilor multă lume a început să se dea de partea Prințului Carol și să protesteze împotriva îndepărtării sale, oricât de blamabilă i-ar fi fost purtarea. Prietenii personali ai Prințului au răspândit chiar zvonul că tot ce se istorisise despre „fuga" lui nu era exact, că Brătianu și Știrbei îi „siluiau" voința și că „dreptatea" era de partea sa. Partidele politice, un moment siderate de neașteptatul eveniment, și-au revenit și ele în fire, și n-ar fi fost partide românești dacă nu s-ar fi gândit să profite de conjunctură. La Sinaia, în fața Regelui, conducătorii lor se arătaseră smeriți, întrecându-se în acea „captatio benevolentiae" care a caracterizat întotdeauna oamenii noștri politici, cu atât mai mult, cu cât erau mai democrați.

La București, în sânul delegațiilor și comitetelor convocate pentru a fi puse în curent „cu situația", sub influența cafenelelor, cluburilor, cocoanelor și a străzii – oamenii s-au îndârjit. S-au îndârjit mai ales când au aflat compunerea Regenței. Căci după noua Constituție „Adunarea Națională" compusă din Cameră și Senat, trebuia „să primească" Regența propusă de Rege pentru timpul minorității Principelui Moștenitor. Opoziția a socotit că pe această chestiune a Regenței putea să facă tărăboi fără să jignească direct pe Rege, cum ar fi fost cazul pe chestiunea Carol. Iorga a fost „încălzit" de carliști, căci începuse să se deseneze, dacă nu un partid cel puțin o tagmă carlistă. Maniu și Mihalache n-aveau nevoie să fie ațâțați căci nici unul nici altul nu se împăca cu desemnarea patriarhului Miron Cristea și a lui Buzdugan, amândoi socotiți ca „oamenii" lui Brătianu. Spiritele se încordaseră și ședința din 4 ianuarie făgăduia să fie distractivă. Ca să evite scandalul, Brătianu a adus duminică seară pe Rege de la Sinaia, și luni dimineața Iorga, Maniu și Mihalache au fost din nou poftiți unul după altul, la Cotroceni. Pretextul convocării: comunicarea listei Regenților. În realitate, Regele a fost însărcinat să liniștească pe cei trei matadori. Și a izbutit: i s-a făgăduit că nu va fi scandal, deși cu Iorga, devenit carlist, a fost mai greu. Căci pe când Maniu și Mihalache s-au menținut în audiențele lor pe terenul Regenței, Iorga a reluat întreaga chestiune și a declarat că va protesta în fața Parlamentului împotriva loviturii de Stat pusă la cale de un Guvern abuziv... Și a plecat de la Cotroceni fără să fie înduplecat să nu mai zgândăre degeaba o chestiune penibilă pentru toată lumea, dar mai ales pentru Rege.

Pe la orele 12 m-am pomenit cu Costică Hiott la mine. Venea să mă roage din partea Regelui să întorc eu pe Iorga... Dându-mi seama că o luare de poziție prea categorică, din partea acestuia, în favoarea Prințului mazilit nu era compatibilă cu șefia unui partid care pretindea succesiunea Guvernului – m-am executat.

M-am repezit la domnul Profesor și l-am prins tocmai în momentul în care se înapoia acasă. A fost destul să-i spun: „Vrei să-l faci pe Maniu prim-ministru?" ca să-l potolesc. Am stat apoi frumos de vorbă cu dânsul ca să-i dau argumente „avuabile" (căci de convins fusese convins pe loc) și am sfârșit prin a conveni cu dânsul că nu va mai ridica chestiunea renunțării Prințului, dacă va fi lăsat să redacteze dânsul declarația partidului ce trebuia citită în Cameră[64] și autorizat să pună într-însa „aprecieri prietenești la adresa sacrificatului și mai

[64] Se convenise cu țărăniștii că fiecare partid va citi o declarație în Cameră în momentul depunerii actului de renunțare al Prințului.

puțin prietenești la adresa sacrificatorului" (Brătianu). Astfel înțeleși, m-am dus să pun la curent pe Maniu, care tocmai redacta un proiect de declarație și care a fost încântat să scape de această sarcină, cu gândul ascuns că Iorga se va compromite și că îi va netezi astfel drumul spre șefia Guvernului viitor...

Înapoiat acasă, am telefonat lui Hiott că totul se aranjase și că Regele putea dejuna liniștit.

Memorabila ședință, sau mai exact memorabilele ședințe, căci au fost mai multe, s-au ținut într-o atmosferă încordată și emoționată, dar fără nici un scandal și fără „lovituri politice", cum se temuse Guvernul. Se poate zice că în ziua de 4 ianuarie 1926, pulsul națiunii a bătut acolo sus, în Dealul Mitropoliei, unde după ședințele Camerei pentru înregistrarea renunțării și pentru votarea Statutului Casei Regale, a avut loc și ședința Adunării Naționale pentru consfințirea desemnării Regenței.

Fiindcă a fost un moment decisiv în evoluția istorică a țării noastre, voi reproduce aci după *România*, oficiosul Partidului Național, darea de seamă a acelei zile. Cei de mâine vor putea astfel să-și dea întrucâtva seama despre starea de spirit a celor de ieri, fără a recurge la cercetări în biblioteci și arhive.

Iată:

„Pentru îndeplinirea formalităților de renunțare la Tron a A.S.R. Principelui Carol și de recunoaștere a A.S.R. Principelui Mihai de Principe Moștenitor, Camera și Senatul au fost convocate pentru luni 4 ianuarie.

Încă din dimineața zilei de luni, șefii opoziției d-nii Nicolae Iorga, Iuliu Maniu și Ion Mihalache au fost chemați la Palat[65] pe rând și primiți în audiență de Suveran. Chestiunile abordate au fost, aceea a Regenței și aceea a Statutului Casei Regale.

Privitor la cea dintâi, șefii opoziției au fost de părere că chestiunea s-a pus cu o grabă excesivă și că în această privință s-ar putea lăsa o hotărâre definitivă pentru mai târziu. Cât despre Statutul Casei Regale, șefii opoziției nu se puteau pronunța înainte de a fi luat cunoștință de textele exacte ale proiectului ce urma să le fie adus la cunoștință abia în ședința de după-amiază a Corpurilor Legiuitoare.

Luni dimineața, numeroase forțe militare se aflau în curtea din dos a Patriarhiei, iar patrulele erau îndoite. Pe dealul care duce la Cameră circulau sentinele și diverși reprezentanți ai poliției.

O lume imensă este oprită de un cordon de jandarmi și polițiști

[65] A fost chemat și Averescu, pe care *România* nu-l pomenește în toată darea ei de seamă deoarece Partidul Poporului n-a făcut decât să ție isonul Partidului Liberal – și să tacă.

care fac trierea, nelăsând accesul Dealului Mitropoliei decât persoanelor îndreptățite.

Lojele sunt arhipline. Într-o tăcere mormântală, președintele Camerei, dl. Orleanu, declară, la orele 4 fără un sfert, ședința deschisă.

Dl. Brătianu vine la tribună și în momentul acela, o parte din majoritari aplaudă. Opoziția subliniază gestul majoritarilor cerându-le să înceteze aceste aplauze necuviincioase. Primul ministru citește Mesajul care cuprinde Actul de renunțare al Principiului Carol, act ce poartă data de 28 decembrie 1925. Prin acest Mesaj, Suveranul cere Camerei să primească renunțarea și să constate că drepturile de Moștenitor al Tronului trec asupra Principelui Mihai.

Iată proiectul de lege împreună cu Mesajul privitor la renunțarea Principelui Carol și recunoașterea A.S.R. Principelui Mihai ca Principe Moștenitor al României:

Domnilor deputați,

A.S.R. Principele Carol, Moștenitorul Tronului, mi-a trimis din Milano următoarea declarație scrisă în întregime și subscrisă cu mâna Alteței Sale:

(Urmează scrisoar ea al cărui text l-am reprodus mai sus).

Domnilor deputați,

Cu adâncă durere constat că pentru a treia oară de când se află în vârstă bărbătească, A.S.R. Principele Carol nu voiește să-și îndeplinească marile îndatoriri ce-i incumbă ca Principe Moștenitor și printr-o hotărâre irevocabilă și repetată cere să fie descărcat de această sarcină.

În fața acestei hotărâri și stăpânit de grija viitorului țării și a intereselor permanente ale Coroanei, atât de neclintit legate de ea, mă simt nevoit să vă înfățișez «Actul de renunțare» al A.S.R. Principele Carol și să vă cer ca să primiți renunțarea, precum am primit-o eu, și să constatați că A.S.R. Principele Carol renunță definitiv la succesiunea Tronului României, la drepturile, titlurile și prerogativele de care se bucura până astăzi, în virtutea Constituției, și a Statutului Familiei Regale, ca Principe Moștenitor al României și ca membru al Familiei Domnitoare.

Domnilor deputați,

Ca o urmare firească a acceptării renunțării A.S.R. Principelui Carol, mai cer să recunoașteți că succesiunea Tronului României revine de drept A.S.R. Principelui Mihai, coborâtorul direct și legitim, în ordinea de primogenitură bărbătească a Dinastiei Domnitoare.

Acest Mesaj purta sub semnătura Regelui Ferdinand și semnăturile tuturor miniștrilor, iar proiectul de lege căruia servea de Expunere de motive avea următorul conținut:

Articol unic. – Adunările Naționale Constituante primesc renunțarea A.S.R. Principelui Carol la succesiunea Tronului și la toate titlurile și prerogativele de care, în virtutea Constituției și a Statutului Familiei Regale, se bucura până astăzi ca Principe Moștenitor al Familiei Domnitoare.

Pe temeiul art. 77 din Constituție, Reprezentația Națională constată că succesiunea Tronului României revine astfel de drept A.S.R. Principelui Mihai, coborâtorul direct și legitim, în ordinea de primogenitură bărbătească a Regelui Domnitor.

Cerându-se și admițându-se urgența, ședința s-a suspendat până la îndeplinirea formalităților în Comisia de legislație.

Ședința s-a redeschis la orele 4,30, și proiectul de lege luându-se în dezbatere, a cerut cuvântul dl. Nicolae Iorga.

Primit la tribună cu îndelungi aplauze și repetate strigăte de bravo, de către Opoziția Unită, d-sa a citit în numele Partidului Național următoarea declarație:

Un proiect al Guvernului se discută; nu se poate face astfel cu un act al Suveranului îndurerat, care ni s-a prezentat în Consiliul de Coroană, chemat numai pentru a primi o comunicare, ca irevocabil, și aceasta chiar când, dezgustați de calomniile care ating și onoarea unui Prinț, așa de legat de toate actele vieții noastre naționale timp de zece ani, în care am trăit cu el toate suferințele și toate gloriile, și de marile speranțe pe care nu le-a trezit numai, ci de atâtea ori le-a realizat, prin inteligența, spontaneitatea și francheța sa, prin disprețul său față de politicianismul orientat, conștiința noastră cere să vorbim.[66]

Cu atât mai hotărât însă trebuie să ne ridicăm – în ceasul când și noi împărtășim durerea pe care, ca părinte, o suferă inima Regelui, și înțelegem a sprijini cu loialitate (sic) Coroana – împotriva unui Guvern, care preocupat de răzbunările sale și ale complicilor săi ascunși... (aplauze prelungite pe băncile opoziției și strigăte repetate de «Jos Știrbei! Jos Știrbei! Jos Brătianu!»)... n-a prevăzut nimic, care n-a luat nici o măsură pentru a împiedica nenorocirea de azi, ce atinge grav prestigiul Dinastiei – care n-a căutat să se informeze direct prin șeful său asupra situației reale, care n-a cutezat să ia asupră-și răspunderea, descoperind astfel încă o dată pe Suveran. (Aplauze îndelungi și strigăte de «Jos Guvernul, jos Brătianu!»).

[66] Redau această nesfârșită frază. – Iorga întreg – așa cum a fost scrisă și citită...

Dintre faptele rele ale Guvernului Brătianu, cea mai condamnabilă e cea de azi prin toate drepturile pe care le sfarmă, prin toate sentimentele pe care le jignește (Aplauze prelungite), prin toate greutățile pe care le trezește și toate amenințările pe care le provoacă (Aplauze prelungite pe băncile Opoziției Unite)."

Magister dixit, și cu pulpanele redingotei în vânt, Apostolul a coborât treptele tribunei de partea opusă a băncii ministeriale ca să nu dea ochii cu Brătianu...

Dar să urmăm darea de seamă a *României:*

„După dl. Iorga, dl. I.Mihalache s-a urcat la tribună, primit și dânsul cu aplauze îndelungate de Opoziția Unită. În numele Partidului Țărănesc, d-sa a citit următoarea declarație:

„Într-un Stat constituțional, întemeiat pe principiul suveranității naționale, colaborarea dintre Coroană și Națiune este baza ordinii de Stat și de drept. După spiritul și litera Constituției[67], Regele este cel mai înalt reprezentant al Națiunii.

Renunțarea Principelui Carol la drepturile sale de succesor al Tronului în forma și condițiile în care s-a produs, creează necesitatea de a pune la adăpost prestigiul Coroanei, împotriva tuturor încercărilor; precum de asemenea creează și necesitatea de a afirma legătura indestructibilă dintre Coroană și Țară. (Aplauze pe băncile opoziției).

Întemeiat pe cele de mai sus:

Partidul Țărănesc ia act de renunțarea Principelui Carol și de devoluția dreptului de succesiune asupra Principelui Mihai.

Partidul Țărănesc constată cu îngrijorare că și în aceste grave împrejurări Guvernul n-a știut să pună Coroana la adăpostul răspunderilor (aplauze, bravo) și prin procedarea adoptată în deplină concordanță cu întreg sistemul de guvernământ inaugurat de dl. I.I. C. Brătianu, expune Țara și Coroana la eventuale frământări.

Partidul Țărănesc își declină răspunderea pentru consecințele acestei atitudini a Guvernului (Bravo! Aplauze îndelungi!)

Credincios sentimentului maselor populare, pe care el se reazemă, Partidul Țărănesc se simte dator cu atât mai mult în aceste împrejurări, să asigure Coroana de sprijinul său, solidarizându-se cu voința Coroanei de a întemeia și întări un regim democratic, constituțional și parlamentar. (Bravo! Aplauze prelungite)."

După dl. Mihalache au luat cuvântul dl. Roth în numele Partidului German și dl. Măgură[68] din Partidul Național, care a vorbit în numele

[67] De notat că Mihalache invoca o Constituție a cărei existență legală o contesta partidul său!

[68] Măgură, un fost takist de la Galați, trecut la Maniu, era un tip care își vâra nasul în toate, plin de bonomie de altminteri. O speță de „enfant terrible" al partidului și nedisciplinat, lua cuvântul la toate legile. Bun simț, dar puține scrupule – în politică ca și în afaceri...

său personal și a cerut d-lui Brătianu să destăinuiască Camerei care sunt motivele abdicării Prințului. Între altele dl. Măgură a spus:

„Țara vrea să știe căror motive se datorește această renunțare; dacă motivele sunt de ordine politică cum s-a afirmat, atunci trebuie să le cunoaștem.

Conflictul dintre Rege și Moștenitor nu datează de ieri. Guvernul care nu l-a ignorat, ce a făcut? Ce măsuri a luat? Vedem acum că a turnat gaz peste foc. Primul ministru e răspunzător de cele întâmplate, Guvernul de asemenea. Nu cumva dvs. cei de la Guvern urmăriți năruirea Dinastiei?

Doresc ca Regele să trăiască mulți ani, căci Regența e o stare de nesiguranță.

Voiesc un Rege și nu o Regență, căci Regențele, cum a spus dl. Iorga, au fost totdeauna fatale...

Sunt scandalizat – a adaus dl. Măgură – de infamiile ce se debitează pe seama Prințului Carol. Să reflectăm înainte de a face un pas pripit, și de aceea cer Guvernului să trimită o delegație la Prinț. Fac apel la partidele democratice să nu-și ia răspunderea pentru un act ale cărui urmări pot fi fatale țării."

După câteva cuvinte ale generalului Averescu, a vorbit dl. I.I.C. Brătianu, fără să destăinuiască nimic nou și afirmând o dată mai mult că țara trebuie să stea strânsă în jurul Regelui iar Camera să ia act de renunțarea Prințului, care e definitivă. Pus la vot, proiectul de lege a fost adoptat, Partidele Național și Țărănesc abținându-se de la votare.

Venind la rând proiectul de lege pentru aprobarea noului Statut al Casei Regale[69], dl. Gr. Iunian a arătat în numele Partidului Țărănesc că și cu acest prilej s-a călcat legalitatea. În consecință, a declarat d-sa, Partidul Țărănesc nu poate lua parte nici la dezbaterea proiectului nici la votarea lui. Declarații identice au fost făcute de dl. D. R. Ioanițescu în numele Partidului Național. Declarațiile d-lor Iunian și Ioanițescu au fost viu aplaudate de membrii Opoziției Unite.

După votarea proiectului de lege referitor la Casa Regală, ședința a fost suspendată pentru așteptarea senatorilor, proiectul de lege privitor la Regență urmând să fie votat de Adunarea Națională.

Sosind și domnii senatori, ședința Adunării Naționale a fost deschisă la orele 18, pentru instituirea Regenței, în conformitate cu articolele 79 și 83 din Constituție. A prezidat dl. Mihalache Orleanu, președintele Camerei.

[69] Articolul esențial: orice membru al Familiei Regale care se va căsători fără autorizația Regelui, va fi exclus „ipso factor" din Familia Regală.

D-sa a dat cuvântul d-lui I. Brătianu care a dat citire următorului proiect de lege, precedat de Mesajul Regal:

Domnilor deputați,
Domnilor senatori,

Pe temeiul dreptului ce-mi conferă art. 83 din Constituție de a numi, în timpul vieții, o Regență compusă din trei persoane, care să exercite puterile regale și tutela succesorului Tronului, în cazul când acesta ar fi chemat să se urce pe Tron în timpul minorității sale, cer Reprezentației Naționale, întrunită conform art 78 din Constituție, să primească următoarele numiri ce fac în această Regență: fiul meu A.S.R. Principele Nicolae, I.P.S.S. dr. Miron Cristea, patriarhul României și dl. G. Buzdugan, actualul prim-președinte al Înaltei Curți de Casație și Justiție.

Ferdinand

Iată și textul proiectului de lege care a fost supus Adunării Naționale:

„*Articol unic.* Reprezentanța Națională întrunită conform art. 79 din Constituție primește Regența instituită de M.S. Regele Ferdinand I pe temeiul art. 83 din Constituție, pentru a exercita puterile Regale și tutela A.S.R. Moștenitorul Tronului, în cazul când acesta ar fi chemat să domnească în timpul minorității Sale.

Reprezentanța Națională primește numirea celor trei persoane care compun această Regență: A.S.R. Principele Nicolae, I.P.S.S. dr. Miron Cristea, patriarhul României, și dl. Gheorghe Buzdugan, actualul prim-președinte al Înaltei Curți de Casație și Justiție."

După citirea Mesajului și proiectului de lege, ședința a fost suspendată și proiectul de lege trimis spre examinare în Comisiile de legislație întrunite ale Camerei și Senatului, care au ales pe dl. C. Dissescu ca raportor.

La redeschidere, dl. C. Dissescu citește raportul său, fără să se audă nimic, căci d-sa nu mai are voce. Protestări, invective, întrebări („Ce spune?", „Ce vrea?", „Mai tare!") de pe băncile Opoziției Unite. În sfârșit, după cinci minute penibile, președintele dă cuvântul d-lui Ion Brătianu.

Dl. Brătianu se urcă la tribună, se așează cu coatele pe pupitru și începe un discurs care a stârnit de mai multe ori protestele și ilaritatea Opoziției Unite, mai cu seamă când d-sa i-a cerut să se înalțe până la dânsul...

Primul ministru declară că a socotit «o datorie către sine însuși» să facă apel la adversari și să le ceară ca, după voturile date, să uite tot

ce poate despărți. Să uite și Guvernul care le stă în față și să privească numai în viitor.

Regența are dreptul la încrederea dvs. – a spus textual dl. Brătianu – fiindcă va fi ferită de patimi, prin faptul că persoanele care o compun sunt în afară de luptele care ne pot separa. (Ilaritate și proteste pe băncile Opoziției Unite). Vă rog înălțați-vă până la mine (râsete și proteste pe aceleași bănci) și dați siguranță țării, votând Regența de care are nevoie!

După dl. Brătianu s-a urcat la tribună dl. Iuliu Maniu, în aplauzele prelungite și ovațiile Opoziției Unite, care strigă: «Trăiască Ardealul!»

După ce s-a făcut liniște dl. Iuliu Maniu a spus următoarele:

„Rog pe dl. prim-ministru să mă absolve de la îndatorirea de a răspunde apelului d-sale așa precum ar trebui. Momentele de față mă îndreptățesc la aceasta.

Trec la chestiunea care ne preocupă.

Instituirea Regenței constituie o prerogativă regală și de aceea nu voim să o discutăm. Proiectul de față e ca o urmare tehnică a hotărârilor luate. Să ne permiteți să ne arătăm mirarea pentru graba pe care ați pus-o (aplauze pe băncile Opoziției Unite). Nu intru în discuția persoanei înalților demnitari care au fost propuși, dar nu găsesc măsura oportună nici necesară...

Regele se bucură de o sănătate complectă (aplauze prelungite în rândurile Opoziției Unite, la care sunt siliți să se asocieze majoritatea și banca ministerială, care manifestă în picioare)... și să dorim ca Dumnezeu să i-o păstreze mulți ani.

Nu găsim oportună Regența și nu credem că e bine să se instituie alături de Rege, o autoritate la fel (aplauze pe băncile opoziției). Pentru pripeala cu care se prezintă acest proiect, cu nesocotirea formelor legale, noi nu vom lua parte la dezbateri și nici la votarea lui. (Aplauze prelungite în rândurile Opoziției Unite)."

D-lui Maniu a succedat la tribună doctorul N. Lupu. Primit cu aplauze, d-sa declară următoarele în numele Partidului Țărănesc:

„Nu cred să fie cineva care să nu-și dea seama că trăim cele mai importante momente de la 1866 până azi[70]. Prin Dinastia stabilită țara noastră a propășit. A propășit sub Vodă Carol, și-a realizat visul milenar sub Regele Ferdinand și socoteam că va fi condusă mai departe de Principele Carol, tânărul iubit al țării (aplauze în rândurile Opoziției Unite).

Ca un trăsnet însă, această creangă sănătoasă a Dinastiei a căzut!

[70] Exagerat...

(Aplauze) Mă voi ridica și eu la înălțimea pe care mi-o cereți și la care (adresându-se către dl. Brătianu) dvs. credeți că v-ați ridicat.

Ce a spus Regele a fost adânc gândit, și încă o dată și-a rupt rădăcinile, dând dovadă de tărie (aplauze).

Partidul Țărănesc și-a spus cuvântul. Ne-am executat.

Puteți afirma că aceeași necesitate cere, acum, Regența? Nu! Întâi fiindcă Regele va trece singur și peste greutatea momentului. Al doilea, ce vă face să vă grăbiți? Numai de la înălțimea unui tiran (!?) se pot concepe asemenea acte! Suntem toți conștienți de greutatea zilei istorice pe care o trăim; de ce să nu ne sfătuim ca să găsim garanția cea mai bună?

Regența înlocuiește Dinastia. Dvs. numiți persoane pe temeiul demnităților pe care le ocupă, dar dacă aceste persoane decad din aceste demnități? (Senzație. Patriarhul se face palid, banca ministerială surprinsă, șușotește). La rândul meu, fac eu apel la Guvern și îl rog să retragă proiectul de la ordinea de zi. Ne opunem la votarea unui proiect pripit, prin nimic justificat și adus prin surprindere."

Gândiți-vă, domnilor, la ceea ce faceți! (Aplauze îndelungate, ovații).

După cuvântarea doctorului Lupu s-a trecut la vot prin apel nominal. Membrii Partidului Național și ai Partidului Țărănesc s-au abținut. Președintele a proclamat proiectul de lege adoptat cu 384 voturi pentru".

Am reprodus această dare de seamă gazetărească ca să dau o idee de felul cum s-au înfățișat partidele noastre în ceasurile de mare tulburare provocată prin nesăbuitul gest al Principelui Moștenitor. Grija fiecăruia „să nu se strice" cu Coroana și să se folosească de împrejurări ca să lovească cât mai tare în Guvern, apare lămurită. Dinasticismul atâtor oameni fără tradiții monarhice, coborâtori direcți și succesori de tabără ai „roșilor" care voiau să înlăture în 1871 Dinastia și din mijlocul cărora se ridicase baronul de Hahn (D. A. Sturdza) – s-a conturat pentru ochii observatorului obiectiv tot atât de fățarnic ca învinuirea adusă de opoziție Guvernului, că lăsase Coroana descoperită. Parcă putea Guvernul să primească sau să nu primească renunțarea Prințului Moștenitor la Tron! Singurul care putea și trebuia să se pronunțe în această schimbare pe linia de devoluție a Coroanei, era Regele. Era unul din puținele acte constituționale în care Regele nu putea fi acoperit de Guvernul său. Guvernul, ca și Parlamentul nu era chemat decât să ia, sau să nu ia act de hotărârile Suveranului, ca șef al Dinastiei. Pe de altă parte, lăsând Constituția la o parte, din punct de vedere pur omenesc, toată drama

se desfășurase în sânul Familiei Regale și în jurul Regelui. Că vor fi contribuit intrigile cutăruia sau cutăruia la o anumită întorsătură a evenimentelor, e altă chestiune. Intriganți sunt pretutindeni și intrigi se urzesc peste tot locul; vina este a celor ce nu se feresc și se lasă prinși în mrejele spurcate... Toți cei ce se indignaseră împotriva demiterii lui Carol, ar fi trebuit să aibă curajul să lovească în Rege și în Regină, nu numai în Brătianu vinovat numai de a fi executat ordinele Suveranilor cu prea multă plăcere și de a fi aruncat untdelemn pe foc.

Cu toate că puternica aripă a Istoriei fâlfâise o clipă deasupra ședințelor din 4 ianuarie, pe fețele celor prezenți se citea numai lăcomia de putere; în ochii lor scânteia ura împotriva celor înscăunați și sufletele lor de iobagi politici erau cuprinse de singura stăruință de „a se plasa mai bine" pe drumul ce ducea la Guvern. Vorbeau oamenii ca să fie auziți la Cotroceni și să li se dea o notă bună la examenul de conștiință pe care-l treceau...

Caracteristică, în această privință, a fost atitudinea lui Maniu, care, deși atât în Consiliul de Coroană de la Sinaia, cât și la Cameră în ziua de 4 ianuarie, se arătase cât se poate de respectuos față de voința Regală – a socotit totuși că declarația citită de Iorga, colegul său de șefie, putea să-l compromită, și a simțit nevoia să facă și el, personal, o declarație mai categorică de supunere. Cum nu putea să o mai facă în Cameră (unde n-a vorbit decât despre Regență) după Iorga, fără să supere pe acesta, a făcut-o în afară de Cameră, dictând-o reprezentanților presei, după sfârșitul istoricelor ședințe. Pentru complectarea tabloului schițat mai sus dau aci și aceste cuvinte ale semișefului Partidului Național:

„Nu cred că chestiunea succesiunii la Tron trebuie atrasă între problemele vieții politice. Prin hotărârea adusă, oricare ar fi fost anterior părerile personale, chestiunea s-a rezolvat în mod indiscutabil.

Ținerea ei la suprafață nu poate folosi nimănui, cel mult dușmanilor noștri, deci trebuie fără întârziere scoasă din discuția publică. Avem atâtea probleme mari de Stat de discutat și de rezolvat, încât ar fi o neiertată greșeală dacă am distrage de la ele atenția publică prin discutarea acestei chestiuni.

Durerea înduioșatului Părinte nu trebuie să o împovărăm stârnind pe tema aceasta noi frământări sufletești Suveranului.

Sper că aceasta o va înțelege fiecare."

Mulțumit de acest supliment de ploconeală, domnul Prezident și-a șters obrazul cu hârtia pudrată care nu-l părăsea niciodată și a

coborât maiestuos Dealul Mitropoliei, încadrat de câțiva Severdani și de câțiva Popamani. Ajuns în Piața Bibescu și-a scos masca și a redevenit carlist în conversația sa familiară cu cei ce-l însoțeau. Căci Maniu a trecut prin patru faze: a fost carlist de la 4 ianuarie 1926 la noimebrie 1928, regentist de la noiembrie 1928 la 6 iunie 1930, din nou carlist din iunie 1930 până în decembrie 1932 și anti-carlist de la ianuarie 1933 înainte. Departe de mine gândul de a insinua prin aceste schimbări de atitudine o lipsă de consecvență. Maniu a fost cel mai constant om politic din țara noastră: n-a urmărit întotdeauna decât interesul său, și nu e vina lui dacă acesta l-a purtat când cu Carol, când împotriva lui Carol...

Dacă în fața sau în auzul Regelui fiecare politician s-a încadrat în plutonul de execuție a Prințului Carol, departe de ochii și de urechile lui Ferdinand fiecare și-a reluat libertatea de gândire și de simțire. Ura împotriva lui Brătianu era atât de mare, încât mai toată lumea a simpatizat cu Prințul, cu tot scandalul dezlănțuit în jurul lui, cu toată plecarea lui rușinoasă. Părăsirea Tronului numai pentru plăcerea unei împerecheri cu o târfă, era atât de neexplicabilă, pentru un om în toată firea, și misterul de care era înconjurată această plecare atât de nepătruns, încât legendele au început să-și facă drum, legende care transformau trăznaia unui erotoman sadic în sacrificiul unui suflet de elită dezgustat de turpitudinele familiei sale. Lupeasca cădea în născocirea acestor legende pe planul al doilea. O luase martirul cu dânsul, ca să nu fie singur, și să se distreze, cum ar fi luat un cățeluș iubit sau o colecție de timbre. Autorii de legende merseseră până la absurd afirmând că Prințul Carol propusese Principesei Elena să fugă împreună și că nu își încărcase bagajele cu Lupeasca, decât după refuzul Principesei! Ce e mai ciudat – așa încep toate psihozele – e că această poveste era crezută chiar de oamenii ce fuseseră în curent cu scenele violente dintre cei doi soți Princiari, cu plângerile disperate și cu cererile de ajutor moral adresate de Prințesă Regelui și Reginei! Afară de liberali – interesați în afacere – și de averescani – atât de puțin numeroși – toată lumea era pentru Carol. Problema înapoierii lui s-a pus astfel de a doua zi după votul Adunărilor Naționale care pecetluia ca definitivă renunțarea sa la Tron.

Comitetul Executiv al Partidului Național fusese convocat pentru ziua de 5 ianuarie. În această ședință, „în intimitate și fără publicitate" Iorga și-a dat drumul și a judecat cu severitate actul săvârșit de Rege, act a cărui răspundere a pus-o în seama Reginei, împinsă de Știrbei sub inspirația lui Brătianu. Mai moderat, Maniu a vorbit în același sens aducând însă numai acuzări acoperite. Au

vorbit o droaie, și toți la fel. După ce s-au răcorit oamenii, au votat, după obiceiurile noastre politice, un fel de moțiune care conținea exact contrariul de ce spuseseră: partidul se închina înaintea voinței Regelui și declara chestiunea renunțării Principelui Carol ca tranșată și definitiv închisă. Moțiunea era pentru public și pentru urechile Urechiatului... Bineînțeles, această primă parte a moțiunii era complectată cu cele mai „strașnice" învinuiri la adresa lui Brătianu (tot pentru urechile Regelui).

La țărăniști, atmosfera era tot pentru Carol, dar mai calmă – căci la dânșii intervenise prietenul lui Știrbei, Stere, ca să mai domolească spiritele. Totuși, Prințul Carol fiind pentru moment cea mai bună „falcă de măgar" pentru a lovi în Brătianu, o luaseră și țărăniștii în mână, și îi trăgeau cu dânsa. Cafenelele, restaurantele, saloanele începuseră și ele să o ia razna. În presă numai *Viitorul liberal* și *Adevărul* sub influența lui Stere erau anti-carliste; toate celelalte gazete, simpatizau cu Prințul, mai mult sau mai puțin pe față, de teama cenzurii.

Curentul carlist a mers astfel tot umflându-se și cum era clandestin putea deveni periculos. Guvernul s-a văzut silit să ia măsuri de reacție și între altele să întindă cenzura la toate gazetele și publicațiile, mai puțin de două săptămâni de la abdicarea oficială a Moștenitorului Tronului.

Deși scriu aci amintirile mele, m-am învârtit în jurul altora în cele câteva file consacrate însemnatului eveniment. Dacă n-am spus nimic despre mine și despre atitudinea mea, sau aproape nimic – n-am făcut-o din modestie, ci fiindcă nu aveam nimic de povestit: în toată această nenorocită afacere m-am ținut cât am putut mai mult la o parte. Poate că din toți am fost cel mai atins prin fapta Prințului. Deși ne văzuserăm rar, fusesem desigur omul cel mai legat politicește de dânsul. Ne pricepusem din două cuvinte și pusesem temeiuri mari, în planurile noastre, unul pe altul. Pentru mine, plecarea Prințului a însemnat o prăbușire, nu atât fiindcă plecase, dar fiindcă plecase cum plecase. Dacă ar fi fost o plecare onorabilă, determinată cum s-a încercat să se spună printr-un sentiment de neputință față de situații inadmisibile imposibil de îndreptat – m-aș fi pus în fruntea carliștilor, aș fi înfruntat orice prigoană, aș fi trecut peste toate obstacolele și nu m-aș fi lăsat până n-aș fi adus pe Prinț înapoi. În nădejdea că toate câte se spuneau în sferele guvernamentale nu erau decât patimă și calomnie mă oferisem să plec la Milano și să aduc pe răzvrătit înapoi. Când mi s-au deschis ochii însă, și am văzut cum stau lucrurile, o mare descurajare și un mare dezgust m-au cuprins la

ideea că-mi pusesem toată încrederea, pentru regenerarea poporului românesc în papucul unei târfe.

Un sentiment de decență și acea mică flacără a prieteniei care nu se stinge odată ce a fost aprinsă, m-au împiedicat să iau poziție contra, dar dezamăgirea fusese prea mare ca să mă pun luntre-punte pentru. Am stat la o parte, fără să mă amestec în toată cearta – și în așteptare. Se putea prea bine ca toate să se schimbe, ca însuși Carol să sfârșească prin a-și da seama de marea greșeală ce săvârșise și lepădându-se de Satana, să mai poată fi utilizabil. Toate se puteau — ... și s-au putut, dar nu cum le-am dorit eu!

O campanie pornită de *Adevărul*, câteva zile după evenimentele povestite mai sus, m-a silit să ies din rezerva mea. De frică să nu fie socotit ca simpatizant cu Guvernul și cu Brătianu, *Adevărul* care nu asculta decât de Stere, nu se dăduse pe față contra lui Carol –, dar pe nefață urmărea o linie neted anticarlistă, și sub cuvânt de „informație" denunța pe toți cei ce se agitau în favoarea fostului Prinț Moștenitor. Așa, într-o bună zi, m-a desemnat pe mine drept conducătorul ocult al carlismului, și ca dovadă a dat orientarea ziarului meu, *Cuvântul*, care luase o atitudine curajoasă, deși nu foarte chibzuită, în favoarea Prințului mazilit. *Adevărul* persistând mai multe zile în aluziile sale, pentru mine foarte neplăcute, și publicând în ziua de 12 ianuarie un reportaj intitulat „O nouă mare campanie politică", am crezut de cuviință să-mi spun și eu cuvântul. Cu atât mai mult cu cât și prietenii mei se mirau de tăcerea pe care o păstrasem până atunci și pe care mulți nu o pricepuseră, taxând-o de echivoc și de oportunism. Mi-am luat condeiul și am scris domnilor din Sărindar:

„București, 13 ianuarie 1926

Domnule Director,

Adevărul de aseară binevoiește să se ocupe și de mine și de atitudinea mea în legătură cu situația actuală politică. Am luat de mult obiceiul să nu intervin în nici o polemică de presă, oricare ar fi aprecierile ce s-ar aduce, fie persoanei mele, fie actelor mele. Față de reportajul dvs. de ieri, însă, socotesc că tăcerea mea ar putea fi dăunătoare cauzei și partidului ce servesc. Vă rog prin urmare să aveți bunăvoință de a publica aceste câteva rânduri.

Atitudinea Partidului Național în chestiunea schimbării succesiunii la Tron, a fost limpede și definitiv fixată din chiar momentul deschiderii acestei chestiuni: Partidul Național nu putea fi decât alături de Rege.

În acest sens au fost rostite ambele cuvântări ale președinților

partidului, în întrunirea de la clubul nostru din 5 ianuarie curent. Din declarațiile d-lor Iorga și Maniu reiese clar:

1) Că Partidul Național se înclină înaintea hotărârii Majestății Sale, și socotește chestiunea renunțării A.S.R. Principelui Carol la drepturile sale, ca definitiv tranșată și închisă.

2) Că Partidul Național socotește că actualul Guvern nu și-a îndeplinit datoriile sale nici înainte de criză, nici în timpul crizei, nici după criză.

Atât, întrucât privește partidul[71].

Dl. Iorga a mai adăugat cuvintele de caldă emoție prin care își exprima părerea de rău față de hotărârea Moștenitorului Tronului, cuvinte pe care numai cei ce n-au cunoscut legăturile sufletești dintre Principele Carol și Profesorul Iorga, nu le pot înțelege.

De la atitudinea fixată de partid, nu m-am abătut și nu mă voi abate cu o singură iotă. Nu din disciplină de partid, ci din adâncă convingere. Nu sunt eu primul care va împinge țara, prin vorbe sau prin fapte, pe calea care duce spre anarhie.

Afirmația *Adevărului* că intervențiile mele se produc totdeauna «post factum» și nu «antefactum», e cu totul gratuită. Ziarul dvs. recunoaște singur că în anumite cazuri intervenția mea a fost hotărâtoare; cum ar fi putut fi astfel dacă această intervenție s-ar fi făcut după săvârșirea faptului?

Întrucât privește acțiunea ziarului meu *Cuvântul* mă siliți să repet pentru a zecea oară că *Cuvântul* nu este ziarul meu[72]. Nu am nici un amestec în publicarea acestui ziar. Am acolo prieteni, și chiar prieteni foarte stimați și iubiți. I-am rugat stăruitor, nu «post factum», ci «antefactum», să renunțe la atitudinea pe care au luat-o. Izbindu-mă de adânci convingeri nu am putut să le înving, nici să le atenuez. Iar ponosul îl port eu; vorba veche: Ferește-mă Doamne de prieteni căci de vrăjmași mă feresc eu singur!

Și fiindcă am luat condeiul în mână, dați-mi voie să dau o categorică dezmințire unei alte afirmări conținută în același reportaj. Niciodată dl. Maniu nu a declarat că Partidul Național e sigur de succesiunea actualului Guvern, fie singur, fie în colaborare cu alte

[71] În reportajul cu pricina, *Adevărul* insinuase că Partidul Național era foarte înclinat să urmeze îndrumările mele carliste!

[72] *Cuvântul* fusese într-adevăr întemeiat de mine, după despărțirea mea de Averescu, dar greutăți de ordin financiar mă determinaseră să-l cedez lui Titus Enacovici, unul din copărtașii mei. Ziarul a devenit astfel proprietatea lui și a apărut ca un organ independent, fără să mai am eu sau partidul meu nici un amestec în îndrumarea lui. A apărut ca ziar personal al lui Enacovici. Dacă a devenit cu timpul un fel de Monitor al carlismului, aceasta se datorește exclusiv simpatiilor lui Enacovici și mai ales lui Nae Ionescu a cărui înrâurire asupra lui Enacovici a mers tot crescând până a rămas el stăpân asupra gazetei.

partide. Un om politic de talia d-lui Maniu nu face asemenea declarații. Dl. Maniu a declarat că Partidul Național e gata să ia răspunderea formării unui Guvern, fie în colaborare cu Partidul Țărănesc, fie dacă nu se va putea, singur. Deosebirea este mare, cum vedeți. Această dezmințire nu o dau ca un împuternicit al d-lui Maniu, absent din București, ci ca martor personal al declarațiilor făcute la 5 ianuarie.

Pot să vă asigur că atât dl. Maniu, ca și noi toți, așteptăm cu nerăbdare momentul înțelegerii celor două partide, a căror colaborare singură poate da țării liniștea necesară și un regim politic normal.

Cu mii de mulțumiri

C. Argetoianu"

Adevărul din 14 ianuarie mi-a publicat scrisoarea în loc de cinste, însoțind-o cu următoarele comentarii:

„Remarcăm în primul loc, afirmarea precisă și categorică pe care o face dl. Argetoianu că Partidul Național «se înclină înaintea hotărârii Majestății Sale Regelui și socotește chestiunea renunțării A.S.R. Principele Carol la drepturile sale ca *definitiv tranșată și închisă.*»

Dacă este astfel, cum se explică faptul că o mare parte a presei Partidului Național, atât cea oficioasă cât și cea în legătură cu acest partid, continuă să agite această chestiune?

Și cum se face că unele din aceste ziare atacă violent pe cei ce nu se pretează la astfel de agitații?

În privința intervențiilor d-lui Argetoianu «post și ante factum», evident nu putem să luăm decât de bună explicația d-sale. Ținem însă să arătăm că am spus în numărul nostru de ieri – *că adversari* de-ai d-lui Argetoianu îl acuză de unele mașinațiuni anume puse la cale pentru ca d-sa să poată apărea ca un zeu salvator. Am înregistrat legenda – luăm act și de dezmințire.

În fine dl. Argetoianu asigură că atât dl. Maniu cât și ceilalți naționali așteaptă cu nerăbdare înfăptuirea acordului dintre cele două partide «a căror colaborare, singură, poate da țării liniștea necesară și *un regim politic normal.*[73]»

Că dl. Argetoianu gândește în acest sens, este perfect exact. Fapte concrete cunoscute de noi ne îndreptățesc să dăm deplină confirmare acestui lucru. Că sunt și alții în Partidul Național, care au convingeri la fel ca d-sa, este iarăși neîndoios. Dar aceleași fapte de care vorbim, fac îndoielnică chestiunea dacă și dl. Maniu are convingeri tot atât de categorice în ce privește înțelegerea cu țărăniștii..."

[73] Sublinierile sunt ale *Adevărului.*

Observațiile lui Blumenfeld-Scrutator, căci ale lui erau – după cum al lui fusese reportajul *Adevărului* căruia, răspunsesem prin scrisoarea de mai sus, ridică un colț al perdelei ce ascundea forfoteala de intrigării puse la cale de diferitele „cercuri politice". Fără nici o îndoială, lovitura lui Carol „dezaxase" viața noastră politică, tulburând adânc raporturile partidelor cu Coroana și cu cei care o stăpâneau. „Chestiunea Carol" a devenit peste noapte pivotul politicii românești. Oamenii politici și partidele au fost supuși unei noi clasificări și socotiți apți sau inapți pentru guvernare după cum puteau fi sau nu fi bănuiți că ar favoriza o eventuală revenire a Prințului. Din acest punct de vedere Partidul Național sta cel mai prost, căci prin atitudinea sa manifestase cele mai calde simpatii pentru Prințul mazilit. Iorga se făcuse la Sinaia, în audiență și în Consiliul de Coroană, avocatul lui Carol. Evenimentele se succedaseră cu o repeziciune care ne buimăcise, și n-am avut vremea nici gândul, o mărturisesc să stau de capul Profesorului și să obțin de la el moderația necesară și prudență, în tot ce ar fi avut de spus. Lăsat în voia lui, Iorga și-a dat drumul, iar atitudinea lui Maniu, deși mult mai cumpătată, n-a fost totuși la Sinaia destul de categorică ca să compenseze vijelioasele ieșiri ale colegului său de șefie și să liniștească *Sus* asupra intențiilor partidului. Mai eram și eu. Relațiile mele cu Prințul Carol nu erau un secret pentru nimeni; deși îmi ținusem gura, făcusem demersul pe care l-am semnalat, propunând să împac pe fugar și să-l aduc înapoi. Cu toate sforțările noastre de a frâna manifestările „pro-Carol", în bună parte provocate de ura împotriva Brătienilor, partidul, prin membrii și fițuicele lui, accentuase primele porniri ale conducătorilor – și călcase cu toate picioarele în strâchini.

Țărăniștii care nu ne iubeau și primiseră colaborarea cu noi numai din convingerea că puteam să îi aducem la putere, au început să se îndoiască de posibilitățile noastre, și unii din ei, printre care și amicul meu Stere (vrăjmașul de moarte al lui Maniu și al lui Iorga), au început să se întrebe dacă n-ar putea pretinde Guvernul și fără noi. Atitudinea Partidului Țărănist fusese cu totul diferită de a noastră. Țărăniștii n-au cerut într-adevăr, o amânare, în soluția cerută de Coroană, cum o ceruseră Iorga și Maniu, și s-au supus fără nici o observație hotărârii Regelui, mulțumindu-se să înjure Guvernul „care nu știuse să împiedice scandalul". În partidul lor, nu se ridicase nimeni, afară de doctorul Lupu, izolat, în favoarea Prințului Carol care nu era simpatizat de masele țărăniste.

Era desigur un partid și un șef care fuseseră și mai lealiști ca țărăniștii față de Rege și de stăpânire – era Partidul Poporului cu

generalul Averescu în frunte. Dar ipoteza unui Guvern Averescu părea atât de ridicolă, încât conducătorii țărăniști n-au luat-o un moment în seamă și cei mai îndrăzneți au întrevăzut posibilitatea unei formații pur țărăniste, în cazul cel mai rău cu Știrbei prizonier în frunte...

Cei care făceau aceste planuri au și început să răspândească zvonuri de ruptură între naționali și țărăniști, ruptură provocată de naționali bineînțeles și de antipatiile personale nutrite de Maniu... Nu trebuie uitat că Blumenfeld, ca mai toți domnii de la *Adevărul*, era omul lui Stere...

Ca să arăt până unde mergeau intrigile, și de unde porneau unele din ele, voi reproduce următoarea scrisoare a lui Grigore Filipescu, publicată în *Adevărul* și în legătură și ea cu faimosul reportaj al lui Blumenfeld:

„Domnule Director,

Reportajul politic din *Adevărul* de ieri mă obligă să abuzez încă o dată de bunăvoința dumneavoastră. Voi căuta să fiu cât se poate de concis.

Tema reportajului *Adevărului* este: Dacă Partidul Național se crede absolut sigur pe succesiune, pentru ce începe o campanie violentă împotriva d-lui Știrbei?[74]

Înainte de toate vă rog să faceți o distincție între acțiunea Partidului Național și acțiunea mea personală. Nu înțeleg să cer nici o autorizație grupării politice căreia aparțin, de a demasca țării pe un simplu particular, oricâtă influență ar avea acesta, precum nu înțeleg să solidarizez pe coreligionarii mei politici cu campania mea.

Dacă Partidul Național crede că acțiunea mea personală poate să îi păgubească, el o va spune lămurit prin organele sale de conducere și vă puteți închipui că nu voi întârzia să trag consecințele. Sunt însă absolut hotărât să nu schimb absolut nimic la ce-mi dictează conștiința.

Aștept bineînțeles în cazul acesta să fiu dezavuat de partid, iar nu de câteva persoane care ar putea avea alte păreri ca mine în privința mecanismului constituțional.

Da. Sunt convins că Partidul Național va veni la putere, nu pentru că cutare sau cutare «lucrează la Palat» pentru dânsul, ci pentru că socotesc că prin numărul reprezentanților săi în Adunările actuale, prin succesele dobândite de dânsul în alegerile parțiale, el este indicat de țară.

În ce mă privește, nu cunosc alte norme.

[74] După cum arată Filipescu în scrisoarea sa, nu Partidul Național, ci dânsul Filipescu, ducea în *Epoca* o campanie contra lui Știrbei. Din cele povestite de mine până aci, reiese dimpotrivă lămurit că Partidul Național trăia în termenii cei mai buni cu Știrbei care urmărea chiar o colaborare cu acest partid și cu cel Țărănesc...

Credincios acestui principiu am luptat din răsputeri împotriva tendinței unei minorități a partidului nostru, de a primi puterea în orice condiții.

Cred că nu vă învăț nimic nou amintindu-vă înaltele presiuni de acum două luni pentru ca Partidul Național să nu se angajeze cu țărăniștii. Lozinca era: «Singuri da, cu bolșevicii, nu!»

Îndată ce am fost înștiințat de această ofensivă a cercurilor înalte[75] am crezut de datoria mea să înștiințez pe țărăniști. Dl. Iorga a mers mai departe ținând discursul de la Galați[76].

Nu vom putea fi acuzați deci niciodată că am alergat după putere.

Voi ataca cu ultima înverșunare pe dl. Barbu Știrbei, pentru că influența sa ocultă nu încetează cu plecarea de la cârmă a d-lui Brătianu. Ceva mai mult: am convingerea că adevărata sa acțiune (o acțiune de sabotare de data aceasta) începe cu intrarea în opoziție a cumnatului său. Nici un Guvern nu va putea cârmui în mod normal cât timp el se va izbi de acest factor extra-constituțional, al cărui rol este îndeajuns de cunoscut ca să mai fie nevoie de demonstrații.

Lumea s-a obișnuit așa de mult, ca fiecare să alerge după o vorbă bună a lui Barbu Știrbei, încât astăzi foarte puțini din politicienii noștri pricep că acțiunea lui mai poate stârni revolta într-o fire independentă. Vă pot asigura că în ce mă privește, eu nu fac parte din acea categorie de oameni care amenință pentru a ajunge la o tranzacție favorabilă partidului lor, căci prefer opoziția pe vecie puterii câștigate în asemenea condiții.

Rolul d-lui Știrbei fiind prin definiție ocult, am convingerea nestrămutată că va lua sfârșit odată cu popularizarea lui. Îl voi populariza deci.

Înainte de a încheia țin să rectific o ultimă părere a reporterului d-voastră, asigurându-vă că între dl. Știrbei și mine n-au existat vreodată diferende personale. Da, am adus la tribuna Parlamentului «o chestie de ordin intim» a familiei Știrbei, atunci când s-a cerut anularea pentru clandestinitate, a unui act public la care a participat întreaga Familie Regală[77]. Gingășia unor situații nu poate să te îndreptățească să calci legile țării.

[75] Prin C. Hiott (nota autorului Amintirilor).

[76] În acel discurs Iorga a declarat că un acord sau un dezacord cu țărăniștii nu putea fi condiționat prin argumente de oportunism sau prin presiuni venite de unde nu trebuia să vie.

[77] Căsătoria fiicei mai mici a lui Barbu Știrbei, Caterina, cu colonelul în rezervă Nicu Arion a fost desfăcută prin anulare, soțul, atins de paralizie generală progresivă, refuzând să divorțeze. Căsătoria fusese celebrată la Buftea, în casa lui Știrbei, de față fiind Regele, Regina, primul ministru și o sumă de invitați. Trecerea lui Știrbei a fost destul de mare încât să obție de la Justiție recunoașterea clandestinității acestei ceremonii, fiindcă nu avusese loc la oficiul Stării Civile! De necrezut, dar a fost așa!

Mulțumiți-vă pentru ospitalitatea dvs. vă rog să primiți etc. etc.

Gr. N. Filipescu"

Scrisoarea aceasta a lui Grigore Filipescu cere o scurtă lămurire. Fiecare om urmărește în politică scopul lui. Filipescu urmărea înainte de toate dărâmarea lui Știrbei, socotind că prin această dărâmare ar fi sfărâmat „oculta" sau „camarila" din jurul Regelui. Împotriva moravurilor noastre politice m-am ridicat și eu la Iași și am nădăjduit că prin popularitatea lui Averescu să pot determina o mișcare care să schimbe moravurile noastre politice. Am înregistrat în cursul acestor „Amintiri" decepțiile prin care am trecut și năruirea planurilor mele prin trădările succesive ale generalului. Despărțindu-mă de Averescu, *și în neputință de a schimba fața lucrurilor, am recurs la Știrbei, nu pentru a obține printr-însul puterea cum lăsa Filipescu să se înțeleagă, ci pentru a-l întrebuința împotriva celor ce ar fi ales această cale.* În afară de faptul că o afirm, îmi mai stau mărturie convorbirile mele cu Știrbei, raportate în aceste „Amintiri" și mai ales faptul că am urmărit formarea unui bloc democratic care să se impună la Guvern, nu să-l cerșească. Dacă ar fi fost vorba de cerșire, Partidul Național singur ar fi fost mult mai la largul lui, căci „colaborarea cu bolșevicii", cum spune Filipescu, a fost un mare obstacol, la Palat, în calea mea. Am crezut aceste câteva cuvinte de lămurire necesare pentru cititorii mei, care-și vor fi dat seama că Filipescu, denunțând pe Știrbei ca pe capul răutăților, în materie de intrigă, încearcă și el una mică împotriva mea și „a minorității" din partid pe care o reprezentam. Auzise și el de întrevederile mele cu Știrbei, dar nu fusese niciodată pus în curent cu scopul lor...

Scrisoarea mea urmărise două țeluri: primul era să liniștesc pe cei de *Sus* asupra „sentimentelor mele carliste" și să afirm printr-un angajament public, că socoteam și eu afacerea renunțării Prințului Carol la Tron ca lichidată și definitiv rezolvată – al doilea, să mă afirm ca partizan hotărât al unei colaborări cu țărăniștii, și să dezmint legenda unui Maniu adversar al acestei colaborări.

Scrisoarea mea a făcut impresie și *Sus* și *Jos* –, dar n-a restabilit situația dinainte de „lovitura Carol" și nici nu putea să o facă, și nici n-a avut pretenția să o facă. Chestiunea cu țărăniștii era mai puțin gravă, și nu mă îndoiam un minut că vor reveni la sentimente mai bune față de noi, îndată ce se vor convinge că cu toată atitudinea lor cuminte în cursul ultimelor evenimente, continuau să fie socotiți ca inapți și periculoși pentru formarea unui Guvern, fără balastul unei grupări de ordine, destul de puternică ca să îi ție în frâu.

Mai periculoasă pentru desfășurarea planului meu era reacția de *Sus* față de bănuiala de carlism pe care partidul nostru o meritase prin independențele verbale ale unora și ale altora. Ce era mai nostim, era că duceam ponosul unor învinuiri închipuite. Căci nu eram carliști, nimeni, în Partidul Național! Nu era carlist nici Iorga, nu eram carlist nici eu, și mai puțin Maniu! A fi fost carlist ar fi însemnat să fi îndrumat o acțiune pentru restabilirea situației dinainte de 4 ianuarie. Or, la așa ceva nu se gândise și nu se gândea nimeni. Manifestările noastre în favoarea Prințului avuseseră un caracter pur sentimental, ne părea rău de ce se întâmplase, găsisem că se procedase cam brusc, dar atâta tot. Nu plângeam plecarea Prințului, ci prăbușirea lui – căci cu dânsul se prăbușiseră și multe nădejdi de viitor. La o restabilire a drepturilor sale, la o restaurare cum s-a zis mai târziu, nu s-a gândit nimeni – vorbesc de oamenii cu răspundere – în ianuarie 1926, și nu ne-am gândit nici noi.

În politică „imponderabilele" își fac însă de cap, și trebuie socotit cu ele. Așa cum se întorseseră lucrurile, aveam într-adevăr o restaurare de săvârșit, restaurarea situației noastre de partid, față de Coroană. Cred și repet, că până la criza Carol, nimeni nu s-a gândit la posibilitatea ocolirii Partidului Național în ordinea de succesiune a Guvernului, nici măcar Brătianu. Cochetăriile lui cu Averescu, alegerea lui Goga la Reghin, am mai spus-o, nu fuseseră decât mijloace de șantaj și de presiune pentru a calma opoziția democratică. Fără motive de ordin constituțional și de înaltă siguranță a Statului, Brătianu n-ar fi îndrăznit să treacă „din capriciu politic" peste partidele ce se aflau a fi exponentele întregii opinii publice – și Regele încă și mai puțin. Un Guvern sprijinit pe o mână de oameni, cum a fost Guvernul Averescu din aprilie 1926, nu putea fi conceput decât ca un Guvern polițist menit să apere o situație pe care celelalte partide o amenințau, și o amenințau cu atât mai vârtos, cu cât erau tocmai partide majoritare, față de corpul electoral.

Am văzut pericolul numaidecât. Iorga a plecat la Paris să-și facă cursurile, să-și ție conferințele și la plecare, cum spune francezul „il a secoué la poussiére de ses sandales" – dezgustat de tot ce auzise și trăise. Maniu, convins că Regele „nu se va juca" cu o forță ca aceea pe care o reprezentam noi, cele două partide democratice reunite, era liniștit și se uita cu mirare la mine când îi spuneam că nu era un minut de pierdut și că Brătianu era în stare de orice ca să împiedice până și cea mai vagă posibilitate de înapoiere a Prințului Carol.

Încerc să dreg ce se stricase • Audiență la Regină • Audiența la Rege din februarie • Regele vrea un Guvern Maniu • Planul lui Maniu față de țărăniști • Alegerile comunale • Intru în Sanatoriul Brâncovenesc • Dificultăți cu Iorga și cu țărăniștii • Demisia lui Brătianu • Consultările • Suntem arși • Ministerul Averescu • Atitudinea lui Știrbei • Debandada • Alegerile lui Goga.

Cu toată zăpăceala determinată în politica românească prin dramatica renunțare la Tron a Prințului – cu toată modificarea raporturilor dintre partide și factorii constituționali și pseudo-constituționali ca urmare a acestui eveniment, numirea Guvernului Averescu la începutul lui aprilie, după demisia Guvernului Brătianu, a fost pentru noi (și pentru toată lumea de altminteri) o lovitură neașteptată. În cele trei luni care s-au scurs între hotărârile de la 4 ianuarie și demisia Guvernului Brătianu, afară de 15 zile (6-21 februarie) petrecute în Sanatoriul Brâncovenesc unde m-a operat Juvara de o hernie ombilicală, m-am trudit și am muncit, cât nu muncisem până atunci în trei ani, ca să scot din nămol căruța la care mă înhămasem. Scrisoarea adresată *Adevărului* nu fusese decât o prefață la acțiunea pe care am întreprins-o și pe care am dus-o metodic. Și acum pe când scriu, după atâția ani, și acum când toate patimile s-au potolit, îmi dau seama că am făcut tot ce se putea face spre a atinge țelul urmărit, și că, dacă n-am reușit, n-a fost vina mea. A fost vina împrejurărilor, și a fost vina altora, în bună parte a tovarășilor mei de luptă care au pus până în ultimul moment, patimile lor mai presus de interesele țării.

Toată lumea își dădea seama că schimbarea de Guvern era apropiată și Brătianu nu mai ascundea nimănui intențiile sale de a se retrâge după ce va fi efectuat alegerile comunale și va fi votat legea electorală. O nouă lege electorală și alegerea consiliilor comunale menite să formeze cel mai important colegiu pentru alegerile senatoriale – erau indispensabile Partidului Liberal ca să se poată prezenta în opoziție înaintea urnelor. După toate socotelile, luna lui aprilie era sortită pentru schimbarea de Guvern. Până atunci trebuia

să fim gata, să ne fi înțeles adică cu țărăniștii asupra alcătuirii listei ministeriale și asupra modului de prezentare a celor două partide în fața alegătorilor. Și înainte de toate trebuia să ne asigurăm de chemarea la putere...

Am arătat mai sus că criza Carol zdruncinase oarecum siguranța noastră în această privință. Cea dintâi grijă a mea a fost să dreg ce se stricase și să restabilesc încrederea Coroanei în lealitatea partidului nostru. Trebuia să lămuresc această chestiune înaintea oricărei alteia, ca să nu se creeze în anturajul Regelui o stare de spirit dăunătoare pentru noi. Prima mea vizită, chiar în ziua de 6 ianuarie, a doua zi după ședința Comitetului nostru Executiv, a fost la Costică Hiott, ca să aflu de la dânsul ce gândește Regele, și să-l conving întâi pe dânsul, pe Hiott, că Coroana nu avea un instrument politic mai loial și mai devotat ca Partidul Național. Nu era ușor de scos ceva de la Hiott, cu toată prietenia care ne lega, căci făcea pe discretul – am mai spus-o. Am aflat totuși lucruri interesante de la dânsul. Am aflat astfel – cu toate reticențele sale – că Regele era inconsolabil de actul săvârșit de fiul său și că moralul influențase fizicul, deși de obicei se întâmplă contrariul. E probabil că primele simptome ale bolii sale încă nedepistată, erau luate drept repercusiunile nopților fără somn și sângelui rău ce-și făcuse... Regele nu se simțea bine, se plângea de dureri în picioare – „și pricepi, dragă Argetoianu, nu are omul acum chef să vorbească de politică. Mie îmi e greu să-l trag de limbă, dar din câte pot să-mi dau seama nu și-a schimbat părerea asupra constituirii noului Guvern. Ar fi totuși bine să vezi pe Regina – c'est elle qui méne la danse depuis l'affaire du Prince... Să știi de la mine, fără Regina, Regele n-ar fi primit niciodată renunțarea Prințului Carol..." — „De asta nu mă îndoiesc – i-am răspuns eu – voi căuta să văd pe Regina"...

Înainte de a vorbi cu Regina, am socotit însă prudent să prepar terenul prin Simky Lahovari pe care am văzut-o în ziua de 7 ianuarie. Inteligentă, și în curent cu toate gândurile Reginei, în calitatea ei de confidentă, Simky – mult mai deschisă ca Hiott – m-a primit cu cuvintele: „Qu'est-ce qui se passe en politique, je n'y comprends plus rien!" Nici o mirare că nu mai pricepea nimic. În politică – care nu o interesa – Simky urma orbește indicațiile lui Barbu Știrbei, și Barbu Știrbei tulbura apele ca să poată pescui mai lesne... Am explicat prietenei mele Simky situația și i-am lămurit că Partidul Național – ca și cel Țărănesc de altminteri – nu înțeleg câtuși de puțin să facă jocul lui Carol, că pentru aceste partide hotărârea de la 4 ianuarie era definitivă și că singurul pericol de a le arunca în brațele carlismului

ar fi înlăturarea lor de la succesiunea Guvernului. În acest caz într-adevăr, și Maniu și Mihalache ar trage cu drept cuvânt concluzia că nu e nimic de făcut pentru dânșii și pentru partidele lor cu actualul regim constituțional, și și-ar îndrepta privirile spre altul... „Pourquoi n'allez-vous pas dire ces choses à la Reine?" – m-a întrerupt Simky — „J'étais venu vous demander de m'obtenir une audience", – am replicat eu. Am convenit să-mi ceară o audiență și până atunci să prepare pe Regină în sensul celor spuse de mine. Seara am primit un bilețel: Regina mă aștepta în ziua de 10 ianuarie, la orele 11 a.m. A doua zi m-am pomenit cu Știrbei la mine. Se vede că era ținut în curent cu tot ce se petrecea la Palat și voia să stea de vorbă cu mine, înainte să văd pe Regină. Nu-l mai văzusem de mult, nu-l văzusem de la faimoasele „evenimente". Probabil că reputația mea de carlist îl împinsese să se arate și mai sfios ca de obicei; n-a început să se deschidă decât după ce l-am asigurat că pierdusem orice nădejde în omul care se arătase atât de inferior chemării sale și că pentru mine, ca și pentru toți ai mei „chestiunea era definitiv închisă". „Dar Iorga?" – m-a întrebat dânsul. — „Iorga a plecat la Paris, și la Paris ca și la București trăiește în nori. Carlismul lui nu e de ordin politic, e o «cantilenă» de ordin sentimental pe care o cântă ca să se consoleze de multe altele..." Răspunsul meu i-a plăcut, și legând, m-a întrebat numaidecât: „V-ați înțeles pentru președinția Consiliului?" Voia să știe ce gândesc eu în această chestiune, căci știa el bine prin Stere că nici nu o discutasem. L-am satisfăcut imediat răspunzându-i că nu, și că nici n-aveam intenția să ne înțelegem, șefia Guvernului urmând să fie fixată în ultimul moment, „conform intereselor țării" – și am adăugat: „Știi d-ta, când doi se ceartă, profită un al treilea și ia locul!" Știrbei a surâs, și n-a mai zis nimic. S-a și văzut prim-ministru! „Faci bine să vezi pe Regina – a continuat «omul meu» (!!) – s-a purtat admirabil în toate aceste afaceri, a remontat pe Rege și l-a încordat în voința lui șovăitoare... Țara îi datorește mult!" N-am îndrăznit să-l întreb dacă într-adevăr, țara sau mai exact Brătianu, și dânsul, Știrbei! Cu privire la schimbarea de Guvern, mi-a povestit că nu știa lucru mare, că dânsul nu chestionează niciodată, și nu află decât ceea ce i se spune (inocentul!) – că credea și el că Brătianu va demisiona prin aprilie, și că Regele nu se poate gândi decât la Partidul Național, cu atât mai mult că colaborarea acestuia cu Partidul Țărănesc, i-ar aduce liniștea... „Căutați numai să ștergeți impresia că vreți să reveniți asupra renunțării lui Carol... Și vorbește și cu Regina..." Venise să se asigure de „lealitatea" mea și „să aprobe" audiența mea la Regină, ca să se găsească în treabă. Îl ghicisem, și îi cântasem în strună, ca să

nu-l ridic împotriva noastră! Ce meserie, politica în țara românească!

Audiența mea la Regină a durat un ceas și jumătate. Am găsit-o într-o stare de supraexcitare aproape patologică. Aflasem că era dezlănțuită împotriva fiului său. Cu două zile înainte spusese Cellei Delavrancea: „Comment le Roi si noble et moi si loyale, avons nous pu mettre au monde un pareil être?" M-a primit în micul ei „boudoir" de la Cotroceni, în care avusese loc scena cu Boyle și cum am intrat m-a întâmpinat cu un „que ditez-vous de tout cela?" care dovedea că gândul ei era încă pironit pe defecțiunea lui fiu-său. Am lăsat-o să vorbească și să-și descarce sufletul. Mi-a lămurit ce reprezenta pentru dânsa renunțarea lui Carol la Tron: un faliment al propriei sale vieți! Îl pregătise (!) pentru domnie, îi sădise în suflet sentimentele și credințele ei, era să fie un Rege bun și ascultător (?) cu care ar fi fost fericită să colaboreze[78], pentru binele țării! Și dăi, și dăi. Un ceas mi-a povestit. Principesa Elena n-a știut să-l ia; cu ceva mai multă dibăcie ar fi putut face dintr-însul ce ar fi vrut. Dânsa ca mamă, nu și-a dat seama că prăpastia era atât de adâncă. Dacă ar fi știut cu ce intenții a plecat Carol, l-ar fi împiedicat desigur să facă ce a făcut. „Me faire ça, à moi – à moi! C'est un suicide! On ne peut plus, on ne doit plus, le sauver!" După ce „s-a golit" și s-a mai liniștit, am început eu. I-am spus și eu câte nădejdi pusesem în Prinț și cât de bine mă înțelegeam cu el în politică; am regretat și eu că n-am putut să-l opresc pe marginea prăpastiei, din totala ignoranță a planurilor sale. Și am pus întrebarea: „Când v-am propus să merg la Milano și să-l aduc înapoi, de ce n-ați primit și ați trimis pe Hiott, cu scrisoarea fatală?" Regina s-a fâstâcit, a început să-și răsucească batista cu amândouă mâinile și după un moment de gândire (căuta evident un argument prezentabil) mi-a aruncat: „Oh! c'était trop tard! Tout était fini!" Ceea ce era o minciună, căci nimic nu era isprăvit, deoarece nimic nu era început! Cum era să-mi mărturisească că se înțelesese cu Știrbei și cu Brătianu, că se vedea deja Regentă[79], și că de la începutul audienței îmi jucase teatru? Am rugat-o să lăsăm trecutul să fie trecut; nimeni nu se mai gândește să-l deștepte. Și trecând la scopul imediat al audienței mele i-am demonstrat că siguranța Coroanei și liniștea țării cereau un Guvern popular, un Guvern care să canalizeze toate năzuințele spre „altceva" și spre mai bine – un Guvern ce nu putea fi dat decât prin colaborarea Partidului Național cu Partidul Țărănesc. Am insistat: „Să ferească Dumnezeu Coroana de o nouă perioadă de opoziție a acestor două partide!" Am

[78] A făcut încercarea în 1930 și i-a reușit!

[79] Brătianu îi făgăduise că lista Regenților va fi modificată „la momentul oportun", și că va intra dânsa în locul Prințului Nicolae.

golit și eu sacul meu; am vorbit bine și cu căldură și am avut impresia că vorbele mele nu cădeau în urechea unui surd. Regina mă asculta, nedumerită: vădit, *nu primise încă instrucțiuni* în această privință și nu știa ce să spună. Repeta întruna „Certainement, mais certainement!" – dar nu aveam impresia că acest „certainement" venea din fundul inimii. Ca să ajung până în fundul inimii ei, am adăugat: „Il y a bien une difficulté, c'est la rivalité entre Iorga et Maniu pour la présidence. Mais peut-être que cette rivalité servira a quelque chose: je pense à la présidence de Știrbei pour les mettre d'accord!" — „Mais c'est une excellente idée, une excellente idée, ce serait parfait!" – și cum mă sculasem deja ca să plec, mi-a strâns mâna cu amândouă ale ei, și privirea i s-a înveselit, dintr-odată. Băgasem otrava în gaura șoarecelui...

Din toate câte le vorbisem cu Hiott și cu Simky, pe care i-am văzut de mai multe ori în cursul lunii ianuarie, cu Știrbei și cu Regina, reieșise că orizontul se înseninase din nou pentru noi la Palat și că puteam aborda direct pe Rege, pe care nu-l mai văzusem din toamnă. Am cerut o audiență și Majestatea Sa m-a primit la Cotroceni în ziua de 5 februarie.

M-a primit într-un salonaș din al 2-lea etaj al Palatului Cotroceni, întins pe o „chaise-longue".

„Iartă-mă că te primesc așa, dar am vrut să-ți vorbesc...", au fost primele lui cuvinte, și mi-a explicat că suferă de o flebită, că trebuie să stea liniștit, și cu piciorul întins. A adăugat că resimte dureri foarte tari, fulgurante, în pântece, mai ales noaptea și m-a întrebat dacă cred că sunt provocate de flebită... Mărturisesc că în acel moment, preocupat de alte gânduri, nici nu mi-a trecut prin cap că putea fi altceva și l-am liniștit, încredințându-l că trebuia să fie dureri nevralgice provocate de tulburări circulatorii, de pe urma flebitei. Totuși, starea Regelui m-a impresionat: era galben la față, cu ochii cerniți și întins cum zăcea, părea foarte deprimat. A început și el prin a-mi vorbi de cele întâmplate, dar cu tact și cu nobila reținere caracteristice perfectei sale educații. „Pentru mine personal, Argetoianu, e o mare nenorocire: mi-am pierdut copilul, și am fost silit[80] să fiu călăul lui... Pe mine însă sentimentul datoriei îndeplinite și credințele mele religioase, mă vor susține; mă tem însă că noua stare de lucruri să nu aducă cu timpul mari tulburări în țară..." Mi-a spus mai departe cât a fost de mișcat de simpatia lui Iorga și de atitudinea lui față de amintirea fiului său, de corectitudinea lui Maniu, de tăcuta mea comprehensiune... Era în curent cu tot, și bănuiala – de care mă

[80] Regele n-a precizat dacă a fost silit de împrejurări sau prin voința altora...

temusem atât – că ne-ar putea învinovăți de „carlism" nu îi trecuse prin minte. Mai mult am plecat de la dânsul cu convingerea că primul carlist era el, și că, cu toate cuvintele de definitivă osândire, tot mai spera pentru mai târziu o posibilă reîntoarcere a fiului risipitor...

Mă pregăteam tocmai să aduc conversația pe terenul politicii și să-i pun foarte lămurit chestiunea succesiunii Guvernului, când a apucat dânsul taurul de coame și mi-a vorbit precum urmează:

„Argetoianu, am vrut să-ți vorbesc, pentru că după cum vei vedea, numai față de d-ta puteam să mă deschid. Luna viitoare, Brătianu se va retrage (și ochii săi s-au animat un moment, sclipind după cum se părea, de ură). A stat patru ani, ajunge. Vreau să chem la putere Partidul Național și aș fi foarte mulțumit dacă s-ar putea forma un Guvern în colaborare și cu țărăniștii, dar cu două condiții: președinția Consiliului să o ia Maniu și Stere să nu figureze în Guvern. Și mai pun o condiție: nu vreau să exclud eu pe Iorga. Trebuie voi să vă înțelegeți între voi, și să-mi prezentați pe Maniu drept candidatul vostru pentru președinție.

— Sire, pot să comunic aceste cuvinte ale Majestății Voastre lui Maniu?

— Da. Dar să nu afle Iorga...

— E la Paris...

— Dar se va întoarce!"

Am reprodus cuvânt cu cuvânt vorbele Regelui, pe care le-am notat îndată ce m-am înapoiat acasă. După cele ce s-au întâmplat și chemarea lui Averescu, cititorii mei și-ar putea închipui fie că Regele și-a bătut joc de mine, fie că n-am priceput eu bine vorbele lui și că am visat. Cine a cunoscut pe Regele Ferdinand nu se poate îndoi însă de sinceritatea lui. Avea el alte cusururi, dar nu era perfid nici cu ascunzișuri în manifestările lui. Dacă n-ar fi fost hotărât în chestiunea schimbării de Guvern, m-ar fi lăsat pe mine să vorbesc și ar fi intrat în criză de „da, daism", fără să se angajeze la nimic. Faptul că a luat el inițiativa declarațiilor pe care mi le-a făcut dovedește dimpotrivă cât era de hotărât. Această hotărâre a Regelui corespundea de altminteri cu tot ce îmi spusese Costică Hiott. Până la izbucnirea crizei, Regele nu m-a mai chemat să-mi spuie că-și schimbase părerea; Costică Hiott n-a știut despre chemarea lui Averescu nici în ziua demisiei lui Brătianu, iar Știrbei n-a vrut să creadă în realitatea unui Guvern Averescu nici în momentul când acesta depunea jurământul, după cum voi arăta mai la vale.

Dar să lăsăm deocamdată chestiunea schimbării de Guvern căci

n-am ajuns încă la demisia Cabinetului Brătianu și să ne întoarcem puțin la Partidul Național și la daraverile lui. Am schițat în paginile precedente străduințele mele pentru restabilirea încrederii între Coroană și conducătorii partidului și am arătat că aceste străduințe au fost încununate de succes. Dar raporturile cu Coroana nu erau singura greutate ce-mi sta în cale – mai aveam de furcă și cu partidul, mai ales în ce privea negocierile lui cu țărăniștii.

Regele mă primise seara la orele 6, așa încât n-am văzut pe Maniu decât a doua zi. Maniu a fost atât de încântat, încât era să-mi sară de gât și să mă sărute. Din fericire s-a abținut și s-a mulțumit să-mi spună cât de recunoscător îmi era pentru vestea precisă ce îi aduceam de la Vodă. Nu se îndoise niciodată – afirma el – că viitorul Guvern nu putea fi alcătuit decât de Partidul Național, dar până atunci nu avusese niciodată o informație atât de precisă ca aceea pe care i-o aduceam eu. După chemarea lui Averescu, m-am temut ca Maniu să nu mă ție drept un mincinos, și nu m-am liniștit în această privință decât după ce Stârcea[81] mi-a povestit, că cu 15 zile înainte de demisia lui Brătianu, Regele l-a însărcinat să previe pe Maniu că-l va chema la putere. S-a aranjat un dejun la care, în afară de Stârcea și Maniu au participat și Vaida și Mihai Popovici, și au băut cu toții în sănătatea viitorului prim-ministru!

După ce mi-a mulțumit, Maniu a încheiat: „Tot d-ta trebuie să aranjezi chestiunea cu Iorga, căci altul n-ar putea!" — „Desigur – am răspuns eu – cu o condiție: să nu știe nimeni că înlăturarea lui Iorga a fost cerută de Rege"... Maniu mi-a dat cuvântul său de onoare că nu va destăinui lucrul nimănui – și totuși s-a aflat după două zile... Maniu a fost atât de încântat că Regele a pus condiția și că n-a fost nevoit să o pună el, încât probabil n-a putut să-și țină gura față de confidenții săi Vaida și Popovici. A fost o mare greșeală, căci Regele nu voise să se știe că înlăturase el pe Iorga și a fost foarte, foarte supărat de indiscreția făcută. Maniu luat de scurt a tăgăduit, dar cum eu nu spusesem nimic, vinovatul tot el a trebuit să fie.

După cum am mai spus-o, Maniu luase asupra sa negocierile cu țărăniștii, în vederea alcătuirii unei liste ministeriale și a unei înțelegeri pentru alegeri – și nu făcuse nimic. Mi-a explicat întârzierea prin tot ce se întâmplase și oprise atenția partidelor asupra problemelor de ordin constituțional, creând o atmosferă neprielnică înțelegerilor noastre. Dată fiind noua conjunctură creată prin confidențele Regelui, am rugat pe Maniu să accelereze pertractările și să ajungă mai repede la un rezultat. Maniu mi-a obiectat însă alegerile comunale sorocite

[81] Ion Stârcea, mare maestru al Ceremoniilor Curții Regale.

pentru sfârșitul lui februarie, și mi-a făgăduit că îndată după aceste alegeri va ajunge fără îndoială la rezultatul dorit de toți. Vorbise de mai multe ori cu Mihalache, care se arătase înțelegător, și era probabil că acordul se va încheia fără prea mari dificultăți. Maniu îmi vorbise astfel ca să mă liniștească, dar nu era sincer față de mine. Venisem la el de la Rege cu Guvernul peșcheș și cu președinția Consiliului pe tavă și nu îndrăznea să mă contrazică – în gândul lui însă își făcuse alt plan și anume să lase lucrurile cum erau până va fi însărcinat cu formarea Guvernului și să trateze numai atunci, la repezeală, cu țărăniștii, ca „un împuternicit" al Suveranului. Nu știu dacă metoda mea de înțelegere prealabilă ar fi dus la ceva, dată fiind lăcomia și încăpățânarea țăraniștilor; vom vedea însă numaidecât unde ne-a dus metoda lui Maniu.

Alegerile comunale, cu tot succesul lor pentru opoziție au fost pentru mine prilej de supărare și de enervare. Cartelul cu țărăniștii se făcuse pe baza înțelegerilor din toamnă și amănuntele lui fuseseră stabilite între Maniu și Mihalache pe când eu alergam de la unul la altul, printre toți cei ce aveau glas la Palat ca să refac partidului o virginitate în materie de carlism. M-am pomenit într-o bună zi cu averescanii în poală, în Partidul Poporului existau două curente: unii urmăreau o apropiere de țărăniști, alții erau de părere că generalul trebuie să se sprijine numai pe Brătianu. Averescu s-a pronunțat pentru politica de apropiere cu țărăniștii, și a cerut să participe și el la alegerile comunale pe listele Opoziției Unite.

Atitudinea lui Averescu, cu o lună și jumătate înainte de a fi chemat de Brătianu la succesiunea lui, se explică prin faptul că Brătianu nu și-a dat jocul pe față decât în ultimul moment. Știa că Regele voia un Guvern național și cunoscându-și omul și-a dat seama că era mai lesne să-l întoarcă în două ceasuri în preajma hotărârii decât să discute cu el zile și săptămâni și să dea adversarilor săi putința de a-i combate și de a-i dejuca planurile. Probabil că Averescu văzând că termenul schimbării de Guvern se apropie și că Brătianu nu lua angajamente formale față de dânsul, și-a zis că „puțin șantaj" nu putea strica, și a vrut să demonstreze că s-ar putea înțelege și cu Opoziția Unită. Țărăniștii pe de altă parte, care știau că vor fi siliți să se înțeleagă cu Maniu asupra împărțirii portofoliilor, au vrut să facă și ei puțin șantaj, dovedind că s-ar putea înțelege pentru un eventual Guvern și cu alt partid de ordine. Și șantajiștii și-au dat mâna... Noi, cei din Partidul Național, ne găseam într-o situație neplăcută pentru a respinge pe averescani, căci se hotărâseră liste cetățenești pentru orașe în care să figureze și persoane neînregimentate în partide,

iar la țară liste „gospodărești". De altminteri lupta n-a fost dată decât la orașe, căci la țară agenții noștrii n-au putut pătrunde din cauza nămeților și timpului scurt pentru a revizui în termen listele electorale alcătuite numai de agenții administrației liberale. Ne-am supus exigențelor țăraniștilor și am primit să figureze averescani pe listele unde prezența lor putea aduce un contingent apreciabil de voturi, cum era cazul de pildă la Iași.

M-am supus și eu, dar n-am putut să înghit prezența averescanilor în comitetele de conducere ale alegerilor, și am declarat că mă abțin de la orice contribuție în această luptă, invocând și un motiv de sănătate. Sufeream într-adevăr de o hernie ombilicală care mă amenința cu o strangulație și care trebuia să fie operată. Mi-am zis că la Guvern (!!) va fi foarte greu să găsesc vreme pentru o internare de 15 zile într-un sanatoriu și că era foarte indicat să mă folosesc de retragerea mea „sub cort" ca să scap de infirmitatea care mă jena. În ziua de 5 februarie am încheiat prin audiența mea la Rege însărcinarea politică ce-mi luasem; în ziua de 6 am pus dimineața pe Maniu în curent cu ce obținusem, și seara înainte de masă, înțeles cu Emest Juvara, am intrat în Sanatoriul Brâncovenesc.

Cele 15 zile pe care le-am petrecut la Brâncovenesc mi-au rămas în amintire printre cele mai plăcute ale vieții mele. Juvara era un artist și m-a operat cu o artă neîntrecută. M-a anesteziat printr-o injecție de novocaină în canalul midian: înțepătura a fost așa de bine făcută încât nici n-am simțit-o. Anestezia a fost complectă și n-a produs nici o tulburare. În timpul ei ca și după operație, nici o senzație neplăcută măcar. Douăzeci de minute după operație (era ora 12) m-a apucat o foame, și mă simțeam atât de bine încât am vrut să mă îmbrac și să mă duc la Capșa să dejunez. Numai printr-un efort de voință am stat în pat...

Și am stat 15 zile să mă odihnesc, să nu mai aud de politică și de nimic. Am pus pe ușă, dinafară, o pancartă cu inscripția: „Bolnav grav, vizitele interzise", n-am primit pe nimeni afară de nevastă și de părinți și mi-am petrecut vremea citind romane polițiste.

Am aflat în Sanatoriu rezultatul alegerilor comunale și triumfalul nostru succes. Listele noastre reușiseră în toate centrele mari, în București, Iași, Craiova, Chișinău, Cluj, Oradea Mare, Timișoara, Cernăuți, Galați, Brăila, Constanța – în general în toate municipiile și în aproape toate capitalele de județ. În Basarabia, opoziția a biruit în toate orașele și târgurile fără excepție: Guvernul nu s-a putut impune decât la Tatar-Bunar. În comunele rurale administrația a stârnit o adevărată urgie, așa încât opoziția aproape n-a putut pătrunde prin

sate. Totuși, și acolo, Guvernul n-a putut dobândi decât rezultate foarte aleatorii.

Deși succesul opoziției a fost tot atât de mare în aceste alegeri ca în cele pentru Camerele de Agricultură din august precedent, efectul lor a fost aproape nul, asupra opiniei publice. Toată lumea știa că Guvernul pleacă, cu sau fără succes în alegeri, așa încât lumea nu aștepta o nouă întorsătură în politică de la rezultatul lor. Și mai era ceva: lumea era decepționată, căci se așteptase după izbânda din august, la o colaborare constructivă între Partidul Național și cel Țărănesc, iar nu la certurile și la tocmelile care au ținut luni de zile, și nu izbutiseră până atunci la o înțelegere... Am priceput perfect această decepție, căci era și a mea!

Înapoiat acasă – unde am mai stat câteva zile în pat – duminică 21 februarie, am și avut seara vizita lui Maniu, foarte alarmat de poziția luată de Iorga în chestiunea Carol. Înainte de a intra în Sanatoriu, după ce văzusem pe Maniu, scrisesem lui Iorga la Paris ca să-i dau și lui vestea bună cu care ieșisem din audiența mea la Rege. Bineînțeles, nu i-am spus tot. Desemnarea lui Maniu ca viitor prim-ministru nu-i putea fi împărtășită prin scrisoare, și nici precizările Regelui n-am vrut să le subliniez, căci îl știam gură de petece. M-am mulțumit să-l asigur că am părăsit pe Rege cu convingerea că va face apel la partidul nostru. Și mai adăugam în scrisoarea mea că pactul cu țărăniștii se va încheia, oricare ar mai fi greutățile de învins. Iorga îmi răspunsese imediat prin următoarele rânduri:

„Paris, 9 februarie 1926

Dragă prietene,

Mulțumesc pentru știrile pe care mi le dai.

Eu n-am încredere într-un rezultat bun. Sunt prea multe ambiții personale și e prea puțină inteligență la aceia care le au mai mari. Orice pact nu va duce decât la noi greutăți fiindcă nimic nu leagă pe oamenii care sunt chemați a colabora. Dar datoria noastră e să încercăm imposibilul, orice ar ieși din silințele noastre.

Eu nu voi putea veni atât de repede cum dorești[82]. Dacă aș călca angajamentele luate înainte de a fi fost înștiințat de cele ce se petrec în țară, la ce aș folosi? *Între mine și acela pe care l-ai văzut este și va rămâne mult timp – un resentiment al lui pe care nu mă voi umili să-l îndulcesc*[83]. Și cum în viața mea n-am lucrat cu un om pe care să nu-l fi și stimat și iubit, cum aș putea acuma să sprijin ceva pe o detestabilă opinie din ambele părți?

[82] Rugasem pe Iorga în scrisoarea mea să se înapoieze cât mai repede la București, ca să pot lămuri cu dânsul chemarea lui Maniu...

[83] Subliniat de mine C. A.

Noroc bun cui crede și poate altfel... Vremea mea, care și așa cam întârziase, pare a fi cu totul înlăturată. Te trezești că e un avantaj pentru o situație politică simplificată prin aceasta... În orice caz, gata și de acuma cu orice osteneli, *eu nu rămân din îndeplinirea unei imperioase datorii de conștiință, înțeleasă de la început cu toate urmările ei, cu nici o părere de rău?*[84]

Primește, te rog, încredințarea sentimentelor pe care le știi și a călduroasei dorinți ce am de a mai asculta cuvintele d-tale de pătrundere și înțelepciune.

N. Iorga"

Iorga nu-mi trimisese scrisoarea lui prin poștă, ci printr-un prieten sosit de la Paris, așa încât am primit-o cu întârziere, în ajunul ieșirii mele din spital. Adusă la cunoștința lui Maniu în aceeași zi, ea a avut darul să-l alarmeze, cum am spus-o și să-l mâne la mine.

Pe mine nu mă îngrijorase deloc, dimpotrivă, mă ușurase, căci mă lăsa să întrevăd o aducere la îndeplinire a condiției puse de Rege pentru Guvern, fără prea multă bătaie de cap. Pentru mine care-l cunoșteam, scrisoarea lui Iorga însemna că-și dăduse seama, din atâtea imponderabile, că Maniu îi va fi preferat pentru șefia Guvernului și căuta să-și acopere anticipat înfrângerea printr-o explicație sentimentală și onorabilă. Ce ființă complexă era și prietenul nostru Iorga! N-am văzut om mai lipsit de simțul politic, și totdeodată mai înzestrat cu acel dar de intuiție care-l făcea să ghicească de departe succesiunea evenimentelor...

Am izbutit să liniștesc pe Maniu, dar numai pe jumătate. El se temea ca nu cumva colegul său de șefie să nu ia contact la Paris cu Carol, și să nu se afle cumva la București și la Palat. Și-l știa vorbăreț, și că da drumul la tot ce-i trăsnea prin cap... „Dacă va vorbi pe unde e, cum vă scrie d-voastră – îmi ofta Maniu – suntem curățați..."

— „Nu, domnule Maniu, în acest caz poate că se va curăța dânsul, dar prețul ce se va pune pe înhămarea noastră la jug, va fi și mai mare!" Am fost însă de acord cu Maniu să-l aducem cât mai repede în țară, să-l avem în mână. Și i-am bătut o telegramă: „Cu toate cele comunicate în scrisoare, socotim prezența dvs. imediată în București, indispensabilă." Și am semnat-o împreună cu Maniu. Iorga ne-a răspuns că are încredere în noi, „je m'en remet à votre tact", și că nu poate sosi în București înainte de 15 martie. A sosit la 19...

Maniu m-a pus la curent cu ce făcuse în timpul retragerii mele, adică aproape cu nimic. Cu țărăniștii situația era neschimbată, – eram înțeleși să formăm Guvernul împreună, dar nu eram înțeleși cum.

[84] Subliniat de mine C. A.

Maniu persista în ideea lui: pentru moment „conversații", „lucrări (mai exact: «lucrături»!) de apropiere", „schimburi de vederi"– dar chestiunea pusă numai în ultimul moment. Atmosfera continua să ne fie favorabilă, ca și în momentul intrării mele la Brâncovenesc.

Tancred Constantinescu, devenit omul de mare încredere al Brătienilor, fusese însărcinat de Guvern să se înțeleagă cu noi asupra noii legi electorale și spusese lui Maniu: „Înțelegi d-ta, domnule Maniu, cine are să aplice această lege? D-ta și partidul d-tale căci succesiunea Guvernului vă este asigurată, o știu – și iată de ce trebuie să cădem de acord!" Se numise chiar o comisie mixtă, care lucra la Senat...

Îndată ce am putut ieși, mi-am reluat legăturile mele, și am putut constata că într-adevăr nimic nu se schimbase în situația politică: continuam să fim moștenitorii prezumtivi ai Guvernului. Nu mai aveam, după câte se părea, decât două greutăți de învins: înțelegerea definitivă cu țărăniștii și împăcarea lui Iorga cu șefia de Guvern a lui Maniu. În așteptarea lui Iorga m-am înhămat și eu la chestiunea cu țărăniștii. Am întâmpinat aci o mare greutate, căci omul cu care tratam la țărăniști era Stere, și Stere fusese înlăturat de Rege. Resortul care împingea pe Stere era marea lui râvnă de reabilitare – ori un Guvern cu Partidul Țărănesc și fără dânsul, nu numai că nu era o reabilitare ci era dimpotrivă o agravare a situației sale. Eram hotărât să nu vorbesc lui Stere de „exclusiva" pronunțată de Suveran, și chiar să o neg la trebuință, dar știam că era totdeauna bine informat prin Știrbei, și acesta nu putea ignora hotărârea Regelui. Și mai era și chestiunea lui Știrbei. Stere lucrase tot timpul pentru o președinție a lui Știrbei și „pentru interesele cauzei" mă prefăcusem și eu partizan al acestei formule. În ajunul schimbării Guvernului nu mai puteam însă continua acest joc.... Am luat totuși întâlnire cu Stere și am avut o lungă convorbire cu dânsul. Primele lui cuvinte au fost: „Vasăzică Maniu?" — „Dacă așa vrea Regele"... Ce era să-i răspund? Din aceste patru cuvinte mi-am dat însă seama că omul era în curent cu tot, prin urmare și cu ostracizarea sa, deși despre aceasta nu mi-a spus nimic. Dar l-am găsit abătut și „detașat" de toate. Vădit, treaba nu-l mai interesa. Era însă prea inteligent și prea dibaci ca să pună înainte chestiunea sa personală. Și s-a pus să dea o șuetă asupra dificultăților de amalgamare între spiritul, tradițiile și lăcomia ardelenilor și mentalitatea celor din Vechiul Regat și din Basarabia. Mai era apoi și dl. Maniu... „Vezi d-ta, domnule Argetoianu, Iorga e un nebun și cu dânsul ar fi mers greu, dar tot ar mai fi mers, căci la urma urmelor simte românește și mai erai și d-ta, care îl puteai învârti.

Maniu nu simte nici românește, nici ungurește, nici... englezește, nu simte deloc! E un butuc ambițios, un butuc pe care nu-l învârtește din nenorocire nimeni! E «tenace», domnule Argetoianu în prostia lui, și merge în prăpastie cu surâsul pe buze..."

Am mai vorbit multe, și am priceput „qu'il avait tiré son épingle du jeu" – căci nu mi-a mai vorbit de Știrbei... Ne-am despărțit totuși prieteni și mi-a făgăduit că va face ce va putea pentru a împăca capra cu varza – dar n-am pus nici un temei pe făgăduiala lui.

Lăsând pe Mihalache pe seama lui Maniu, am avut pe rând lungi conferințe cu Madgearu, cu doctorul Lupu și cu Iunian. Flecare din ei mi-a declarat lămurit că nu există altă soluție a crizei politice virtual deschise decât un Guvern de colaborare al partidelor noastre sub președinția lui Maniu, pe care ei, țărăniștii, nu înțeleg să o discute, în semn de omagiu către Ardeal. Dacă Partidul Național ar propune însă un prim-ministru regățean, Partidul Țărănesc ar putea pretinde și dânsul să desemneze pe viitorul președinte de Consiliu... Am priceput deprimarea lui Stere: până și în partidul său candidatura lui Știrbei se lovea de dificultăți. Și Lupu, și Iunian, și Madgearu erau bineînțeles pentru un Guvern de colaborare cu condiția să obțină flecare portofoliul râvnit. Madgearu fiind cel mai sigur să obție Finanțele, pe care socotea dânsul că nimeni nu i le va disputa în Partidul Național, s-a arătat în aceste conferințe cel mai acomodant, deși ca și caracter era cel mai ciufut. Lupu a urlat, s-a făcut stacojiu, a spus prostii și a sfârșit prin a declara „că oricum, înțelegerea trebuie făcută, și cât mai repede". Cu Iunian am avut mai multă bătaie de cap; inteligența lui subtilă m-a plimbat pe unde i-a plăcut ca să mă facă să pricep ceea ce nu voia să spună. N-avea nici o încredere în Maniu, pe care îl socotea dezorientat în afară de comitetul lui de o sută, dar nu vrea nici pe Mihalache „care-și cam luase nasul la purtare". Era vădit influențat de Stere, fără să vrea să o mărturisească. Totuși, când am pronunțat în fața lui numele lui Știrbei, a tăcut un minut, apoi mi-a spus scurt: „Nu se poate..." În cele din urmă s-a raliat și el la formula Maniu, dar fără nici un entuziasm.

Toți trei mi-au promis să insiste pe lângă Mihalache ca să o termine mai iute. Eu le-am lămurit cum am putut mai bine că lipsa unei liste ministeriale și a unui acord definitiv de guvernare putea să ne fie fatală și să justifice cine știe ce năzbâtie ar mai sugera Brătianu Coroanei.

Cu Lupu și cu Iunian n-am avut decât o singură întâlnire la începutul lui martie; cu Madgearu am stat de 4-5 ori de vorbă în cursul acelei luni și de fiecare dată mi-a arătat mirarea sa față de atitudinea lui Maniu: „pertracta" ceasuri întregi cu Mihalache și

refuza regulat să pună punctele pe i... Cum nu puteam să destăinuiesc fruntașului țărănist hotărârea „domnului Prezident" de a pune fierul pe nicovală numai în ultimul moment, i-am explicat tergiversările lui Maniu prin sentimentul de delicatețe care-l împiedica să ajungă la precizii concrete în absența colegului său de șefie, Iorga. Nu știu dacă Madgearu a luat sau nu de bună explicația mea, dar s-a mulțumit cu dânsa. Și și-a liniștit nervii certându-se cu Tancred Constantinescu, în comisia specială, asupra legii electorale.

Insistențele mele pe lângă Maniu, de a renunța la planul lui și de a discuta imediat compunerea viitorului Cabinet – au fost zadarnice. Dânsul îmi repeta întruna că cu țărăniștii nu era nimic de făcut până „nu vom avea blidul cu linte" în mână... Îndoielile mele, ivite odată cu criza Carol, asupra izbândei finale a străduințelor noastre au început să se întărească, căci aveam impresia netă că Maniu călca tot mai mult în strâchini – și când mă gândeam și la sosirea celuilalt șef, mă apuca groaza! Maniu n-a vrut să stea nici măcar de vorbă cu noi, pe chestiunea constituirii Guvernului, deși aveam și noi de drămuit atâtea ambiții și de împăcat pe ardeleni cu iorghiștii, pe foștii takiști cu partizanii mei – și pe toți împreună! Nici chiar pe mine, care dusesem tot greul ascensiunii partidului către putere, nu m-a întrebat o dată ce portofoliu urmăream. Pentru mine personal lucrul era indiferent, căci nu mai aveam nici o încredere în viitoarele posibilități ale Guvernului nostru care mi se înfățișa ca o adunătură de interese mărunte, fără vlagă și fără cheag. Continuam să trag în ham, fiindcă obiceiul meu era să duc o sarcină până la sfârșit, și fiindcă eram împins și eu de o ambiție meschină, aceea de a împiedica pe Averescu să ajungă la putere...

În fine, în ziua de 19 martie a sosit și Iorga din străinătate. Cu două zile înainte, Delegația noastră Permanentă dăduse lui Maniu depline puteri pentru a încheia acordul cu țărăniștii, ceea ce n-a împiedicat pe Maniu să tărăgănească lucrurile mai departe, introducând un element nou în discuție: fuziunea ambelor partide, fără să mă consulte nici pe mine, nici pe Iorga. După cele comunicate de mine în urma audienței la Rege și de Stârcea „din ordinul" Majestății Sale, domnul Prezident s-a crezut atât de sigur pe putere, încât a început să ocolească sfaturile mele – de ale lui Iorga nu mai vorbesc, căci le-a ocolit de la început.

Iorga s-a înapoiat la București, după cum era de prevăzut din scrisoarea reprodusă mai sus, și mai sceptic decât plecase. Era convins că Brătianu nu va demisiona, și că dacă va demisiona, un Guvern de colaborare între noi și țărăniști nu era de pus în picioare; Regele nu

va face niciodată apel la dânsul, și fără dânsul toate se prăbușeau. Așa gândea cel puțin, căci de spus nu o spunea, dar altfel nu se putea explica pesimismul său față de optimismul celorlalți. M-am hotărât să-l abordez chiar a doua zi după sosirea sa pe chestiunea lui Maniu, ca să nu-l las să se angajeze pe o cale din care ar fi fost greu de întors.

Demersul mă plictisea grozav, și nu știam cum să aduc pe bietul domn Profesor la renunțarea ce i se cerea, fără să descopăr pe Rege. Era greu, și am intrat în cabinetul său plin de sfială. Cum m-a văzut, Iorga și-a lăsat corecturile (ceea ce nu i se întâmpla niciodată), s-a sculat și venind spre mine m-a primit cu cuvintele: „Știu ce ți-a spus Regele; mă așteptam, ți-am scris-o, și nu mă miră! Nu mă poate suferi, pentru toate adevărurile pe care i le-am spus totdeauna în față! Maniu, prim-ministru! Ha, ha! Foarte bine, dar cu o condiție: îl voi propune eu Regelui, va fi pentru mine un prilej să îi mai spun câteva adevăruri să aibă barem pentru ce să fie supărat!" Fumega, se învârtea în jurul rafturilor cu cărți, se așeza, se scula iarăși – se vedea că știrea decapitării lui era proaspătă... Cine-l pusese în curent? Cum s-a putut afla un secret pe care nu trebuia să-l știe în afară de Rege, decât Maniu (prin autorizație specială a Majestății Sale) și cu mine? N-am putut afla niciodată. În tot cazul printr-o indiscreție a Regelui sau a lui Maniu, căci eu am fost mut ca un pește. Am încercat să neg, sau mai bine-zis să atenuez sentința regală. Și am căutat să explic că Regele nu l-a exclus de la șefia Guvernului, mulțumindu-se să exprime o dorință și anume aceea de a da o satisfacție Ardealului, prea nesocotit în materie de guvernare, de la Unire; că bineînțeles Regele nu s-a gândit niciodată să-l jignească pe dânsul și nu s-a gândit „să cheme" pe Maniu, ci dimpotrivă să-l vadă desemnat, chiar de colegul său din fruntea Partidului Național... Iorga mă asculta, sarcastic, și-și bătea în mintea lui joc de pledoaria mea – o simțeam. În fine, nodul Gordian fusese tăiat, am răsuflat, și l-am lăsat pe el să-și răcorească sufletul, spunându-mi tot ce avea pe inimă. Și i-a dat drumul! Mi-a mărturisit că de când a făcut fuziunea cu Maniu, s-a simțit ca într-o pușcărie, cu lanțuri de mâini și de picioare, că am vrut toți să punem stăpânire pe el, că Maniu l-a umilit cum n-ar fi putut crede el că s-ar lăsa vreodată să fie umilit, dar că toate au un sfârșit, și s-au sfârșit!! Și a apăsat pe cuvântul „sfârșit". Eram convins că va încheia într-o răsunătoare demisie, când colo m-am pomenit cu el urlându-mi: „Foarte bine, Maniu – Guvernul! Eu însă – cu partidul! Nu mai admit să împart șefia partidului cu nimeni. Nu voi face parte din Guvernul domnului Maniu, dar înțeleg să rămân, în afară de Guvern, singurul șef al partidului! N-am nevoie de investiturile și

de miluirile Regelui – mă mulțumesc cu autoritatea pe care mi-am câștigat-o singur... Te rog spune lui Maniu irevocabila mea hotărâre, și să mă lase în pace, și să fie sigur că-l voi recomanda Regelui!"

Patatras! Vorba francezului. O clipă, am avut viziunea întregului edificiu la pământ, a întregului edificiu pe care mă căznisem de doi ani și mai bine să-l ridic. Pe loc, n-am găsit decât cuvântul lui Cambronne ca să-mi dau pe față gândul și sentimentele: Merde! M-am stăpânit însă și nu i-am dat drumul. Am strâns mâna Paranoicului și am plecat. M-am dus la Maniu și i-am povestit scena. „Lăsați, domnule Argetoianu, e bine – a întâmpinat blajinul blăjean – am rezolvat chestiunea Guvernului; ce era mai important. Pentru partid, îl împăcați dumneavoastră. Așa e domnul Profesor, pripit la vorbă, dar e om bun, și dumneavoastră știți să-l luați..." Și blajinul blăjean, impasibil, a început să-și șteargă obrazul cu hârtia lui pudrată; o nenorocită invenție pe care Mihai Popovici, arbitrul eleganțelor, i-o adusese de la Paris.

A doua zi am primit de la Iorga scrisoarea care confirma intențiile lui:

„Scumpe domnule Argetoianu[85],

Situația de dublă conducere a partidului pe care o confirmă cuvântarea d-voastră la o adunare neconvocată și neștiută de mine[86] e imposibilă pentru simțul meu de demnitate, fără a mai vorbi de tot ce am putut aduce partidului nostru.

Ca vicepreședinte al organizației, veți binevoi să ajutați pe dl. președinte Iuliu Maniu a aduna imediat după sărbători Congresul care singur are a se ocupa de situația creată astfel.

Primiți vă rog, încredințarea întregii mele simpatii personale[87].

N. Iorga

Am decis ca ziarul meu, susținut până acum de partid cu atâtea jertfe, să devie o revistă periodică pe seama mea".

De câte ori se supăra, Iorga își suprima ziarul, și de câte ori îi trecea, continua să ni-l lase în spinare...

Și acestea erau raporturile partidului, cu țărăniștii pe de o parte, cu Iorga pe de alta, în ceasul în care Brătianu și-a dat demisia!

Ziua pătimirii noastre a fost ziua de duminică 28 martie. Brătianu își dăduse demisia în ajun, și „consultările" au avut loc în după-amiaza acelei duminici. Pentru Partidul Național, Costică Hiott a luat contact cu mine și m-a întrebat pe cine să convoace, căci după

[85] Nu mai eram „scumpul prieten"!

[86] Ședința Delegației Permanente din 17 martie.

[87] „Personale" adică nu ca președinte al partidului!!!

tradiție, zicea el, nu pot fi convocați doi șefi ai aceluiași partid. Faptul că n-a insistat, că nu fusese însărcinat să insiste pe lângă noi ca să desemnăm pe Maniu, nu mi-a plăcut. Am întrebat pe Hiott dacă Regele a manifestat vreo preferință și mi-a răspuns că niciuna...

Dacă ar fi vrut să însărcineze pe Maniu cu formarea Guvernului, ar fi cerut să vie acesta. Mi-am zis totuși că poate voia să audă din gura lui Iorga desistarea sa, dar în acest caz i-ar fi chemat pe amândoi, pe unul ca să se desiste și pe celălalt ca să-l însărcineze sau cel puțin să-l previe că avea de gând să-l însărcineze cu alcătuirea noului Cabinet, conform obiceiului. Nedumerit, am întrebat pe Hiott dacă s-a schimbat ceva în intențiile Regelui și ministrul Palatului mi-a răspuns textual: (am notat cuvintele ca să le raportez lui Iorga și lui Maniu) „De trei zile Regele nu mi-a mai spus nimic, dar nu am nici un motiv să cred că s-a schimbat ceva..." Întrucâtva liniștit, dar zdruncinat în încrederea mea, am comunicat lui Hiott că „partidul" (!) desemnase pe Iorga pentru audiență și că Iorga va aduce la cunoștința Majestății Sale, că domnul Iuliu Maniu era desemnat pentru președinția Consiliului în cazul în care Majestatea Sa s-ar gândi la Partidul Național.

Hiott s-a înapoiat la Palat și mi-a telefonat că Regele a fixat audiența lui Iorga pentru duminică după-amiază la orele 5. Toate acestea s-au întâmplat sâmbătă seara. Am prevenit pe Iorga despre convocare și am pus și pe Maniu în curent cu evenimentele, fără să îi ascund și nedumerirea mea. Maniu n-a fost însă deloc impresionat de procedura Regelui, pe care a găsit-o naturală. „Mă va chema pe mine după consultări, căci pe mine n-are să mă consulte, ci să-mi dea un mandat..."

L-am lăsat în optimismul său și am telefonat lui Căpităneanu, omul cel mai bine informat din București, și confidentul lui Știrbei. Căpităneanu mi-a răspuns că nu știe lucru mare; aflase că liberalii lucrau pentru Averescu, dar Știrbei îi spusese că Regele nu va face o „astfel de prostie". Dânsul credea că criza va ține câteva zile, că va fi lucrătură multă și că „planurile noastre" (voia să zică un Minister Știrbei) aveau sorți de izbândă... M-am culcat enervat, și am dormit prost.

Duminică dimineața la ora 9, întâlnire cu Maniu la Iorga, unde a fost apoi poftit și Mihalache, pentru alcătuirea listei: o conferință prealabilă... Maniu era de părere să nu discutăm distribuirea portofoliilor și să așteptăm să fie întâi însărcinat el cu formarea Guvernului. Iorga n-a vrut însă să audă de așa ceva și a declarat net că el nu se prezintă Regelui fără o listă în mână. Și cum sosise

și Mihalache, a început târgul... Peste noi au venit grămadă toți candidații noștri și ai țărăniștilor; pe la orele 10 și jumătate ne-am aflat într-o adevărată atmosferă de bâlci. Ca să satisfacem toate poftele ar fi trebuit să dispunem de 30–40 de portofolii și tot atâtea subsecretariate de Stat! Iorga a declarat de la început că nu cere și nu primește nimic; eu stam pe un scaun, ascultam, și nu mai ziceam o vorbă: enervarea mea din ajun și de peste noapte făcuse loc unei scârbe adânci. Maniu, deși fusese contra alcătuirii unei liste, a scos una din buzunar gata ticluită de acasă, în care majoritatea portofoliilor era încredințată... foștilor takiști!

Mi-am dat seama că totul era pierdut: chiar dacă Regele va însărcina pe Maniu cu Guvernul, nu vom ajunge niciodată să alcătuim un Guvern ca lumea, care să însemneze ceva și să poată aduce la îndeplinire programul de refacere a țării. Or, eu nu mă trudisem ca să aduc pe cutare sau cutare la putere, ci să ajung acolo unde nu putusem ajunge cu Averescu... Am căzut într-o stare de prostrație; stam pe scaun, aprindeam o țigaretă după alta, ascultam și nu mai pricepeam ce se urzea în jurul meu – mi se înecaseră toate corăbiile... Nu m-am mai amestecat în nimic, în nici o discuție. Țărăniștii cereau toate portofoliile mai importante și nu admiteau nici un takist pe listă; apostolii lui Iorga voiau să fie miniștri – numai ai mei stau la o parte, copleșiți și ei de copleșeala mea, și mai ageri și mai experimentați în politică ca ceilalți, începuseră să simtă falimentul... Iorga rânjea; avea el planul lui, și petrecea privind cum se agitau și se certau „proștii" întinzând mâna după o nălucă! S-au certat până la ora 1. La ora 1 am plecat cu toții să mâncăm și la ora 3 ne-am întors la Iorga. M-am dus acolo și eu, nu știu pentru ce, probabil împins de curiozitate – căci fără să știu încă ce se va întâmpla la Palat, am socotit deja în acel moment partida pierdută. Pe când în casa lui Iorga se redeschidea bâlciul, la Palat, Regele primea pe Averescu și-l însărcina cu formarea Guvernului...

În fine la ora 4 și jumătate s-a căzut de acord asupra unei liste provizorii (!!), în fața fiecărui Minister – și se mai creau două – erau câte două sau trei nume: să aleagă Regele! „O să aleagă, n-aveți nici o grijă!" – rânjea Iorga, căruia se oferise „solemn" de către Maniu și Mihalache, președinția Camerei sau a Senatului „au choix". Mărturisesc că nu i-am priceput jocul în acel moment; mă tâmpiseră evenimentele, și nu l-am aflat decât după audiența lui. În fine la ora 5 fără un sfert Iorga a plecat la Palat, cu „lista" în buzunar. Nu cerusem nimic, dar mi se făcuse cinstea sa fiu propus ministru de Externe, fără concurent!!!

La ora 5 fără un sfert a plecat, și la ora 6 s-a înapoiat. Așteptat cu nerăbdare, o tăcere mormântală l-a întâmpinat: „Am remis lista Majestății Sale și Majestatea Sa mi-a spus că va aviza..."

— „Și altceva nimic?" – a întâmpinat Maniu.

— „Nimic...!"

Între timp ne sosiseră însă zvonurile despre însărcinarea lui Averescu, dar nimeni nu voia să le creadă. Chestionat din toate părțile, Iorga n-a vrut să spună un cuvânt, deși era evident că într-o audiență de aproape o oră se vorbise mult și de multe... Neputând scoate nimic de la Iorga, cei mai agitați au plecat după știri.

În fine pe la orele 7, nu mai era nici o îndoială: Regele însărcinase pe Averescu cu formarea Guvernului. Cei care veneau din oraș povesteau că în toate cercurile domnea o adevărată stupoare; oamenii din afară care nu erau în curent cu ce se petrecea „în sânul" partidelor noastre, nu puteau pricepe o asemenea bătaie de joc, și se vorbea pe față de revoluție. Dacă acestea erau sentimentele publicului, las pe oricine să ghicească ce sentimente au izbucnit în casa Profetului, plină de gemea. Ca o furtună s-au ridicat valurile de blesteme și de înjurături la adresa Regelui și a lui Brătianu, și toți caraghioșii adunați acolo au început să urle și să ceară care mai de care capul lui Brătianu, detronarea Regelui – și Revoluția! Că se săvârșise un adevărat asasinat moral împotriva celor două partide populare ale țării, era adevărat, dar nu era mai puțin adevărat că dacă nu ar fi fost săvârșit, rezultatul ar fi fost același căci le osândiseră proprii lor membri la pieire...

Reacția opiniei publice, și zvonurile răspândite de cei interesați au fost în primul moment atât de violente încât teama de o revoluție a pătruns până în cercurile liberale și în Guvernul demisionat care gira încă afacerile. Pe la orele 8 – eram încă toți fruntașii adunați la Iorga – ne-am pomenit cu vizita generalului Nicoleanu care a venit să ne conjure „să nu punem la cale ceva căci trupele erau concentrate în cazărmi, gata să intervie, și sângele ar fi curs șiroaie pe străzile Capitalei"... Maniu și Mihalache, galbeni de ciudă, au asigurat pe prefectul poliției că nu se va întâmpla nimic și l-au însărcinat să transmită „tot disprețul lor" celui care a pus la cale „această adevărată lovitură de Stat"... Nicoleanu a plecat mai liniștit; eu m-am luat după el și afară, în întuneric i-am spus: „Revoluție, domnule? Te-ai uitat la capetele lor? Nu știu pe unde să-și scoată cămașa! Spune lui Brătianu să n-aibă nici o grijă! Încep să-l pricep și să cred că a avut dreptate! Dar de ce Averescu?" Nicoleanu a dat din umeri și mi-a răspuns: „Nu știu, dar nu cred că va putea rezista..." Nici el, nici eu

n-am putut să ne închipuim atunci că după un an, tot Brătianu îl va da peste cap. Și mai puțin eu, că voi fi atunci alături de Brătianu ca să-mi iau în fine revanșa asupra lui Averescu...

Abia a doua zi dimineața am aflat de la Iorga ce se petrecuse în audiența lui. Văzându-mă tot atât de dezgustat ca și dânsul de „democrația integrală", mi s-a deschis și mi-a povestit tot. Cum a intrat la Rege, Iorga i-a întins lista cu Maniu în cap, și i-a spus că îi aducea propunerea de Guvern rezultată din deliberările partidelor, în favoarea cărora țara se pronunțase în toate alegerile din ultimul an. „Cu aceasta misiunea mea oficială era îndeplinită și terminată. Ceea ce a urmat nu mai privea partidele, și de aceea m-am abținut să o împărtășesc domnilor adunați ieri seară la mine..." Mie însă nu vrea să-mi ascundă nimic. „Regele s-a arătat foarte abătut și nu știa cum să înceapă ce vrea să-mi spună. Și atunci am început eu. I-am deslușit marea greșeală inițială pe care a făcut-o dându-se pe mâna lui Brătianu și impunând țării atâta vreme un Guvern nesuferit. Ca să-și scape pielea, Brătianu l-a dus la crima imolării fiului său și-l va duce din treaptă în treaptă tot mai jos, până la prăbușirea Coroanei. Am vorbit trei sferturi de ceas, mi-am ușurat sufletul, și am încheiat rugându-l să nu dea nici o atenție părții formale a audienței mele. Eram convins că va forma Guvernul pe care-l va ordona Brătianu. Dacă mă prezentasem în fața lui cu o listă, era ca să îndeplinesc o formalitate constituțională. În cazul în care lista nu i-ar plăcea – l-am prevenit cu un zâmbet că mai aveam alte două și chiar mai multe, acasă, alcătuite din competențe tot atât de remarcabile! Regele a surâs și el – și l-am părăsit fără să mai aștept răspunsul lui!"...

Iorga își plătise polițele și Regelui și lui Maniu și își freca mâinile. L-am invidiat, căci el, cel puțin, avea o satisfacție – pe când eu rămăsesem „knock-out" și-mi pierdusem odată cu iluziile și aproape tot prestigiul politic.

Ce să mai vorbesc de frământările care au avut loc toată ziua de luni 29 martie – căci Averescu n-a putut să-și constituie Ministerul decât marți dimineața – frământări în care nu m-am amestecat deloc. Regele, ca să dea aparențele că impusese și el ceva, și că mai avea cât de puțin obraz, ceruse lui Averescu o colaborare fie și ridicolă, sau „simbolică" cum se zicea, cu Ardealul. S-a alergat toata ziua de luni după un ardelean de vază și depunerea jurământului a fost amânată pe marți, a doua zi. Ardeleanul a fost găsit în persoana lui Goldiș, fruntaș de frunte al Partidului Național, pe care l-a „capacitat" Alecu Constantinescu. Ezitările lui Goldiș, care s-a hotărât cu greu, au dat lui Maniu și lui Mihalache răgazul să mai intervie pe diferite căi la

Palat, și să supună Regelui diferite liste. Regele le-a luat succesiv la cunoștință, „da, da, da..." și a semnat marți dimineața decretul lui Averescu...

În momentul când ieșeam din casă am aflat că la amiază Cabinetul Averescu depunea jurământul, și cum treceam prin fața Palatului Știrbei, am vrut să văd ce cap făcea Măria Sa și am intrat. Am găsit pe Prințul Barbu scriind în vestitul birou al lui Vodă Știrbei, cu mobile din lemn de lămâi. Scria liniștit.

— „Ei, ce zici de frumoasa lovitură? – au fost primele mele cuvinte...

— Nu s-a terminat nimic...

— Ești înapoi cu informațiile, Averescu depune jurământul la ora 12...

— Nu se poate!"

Și în același timp Știrbei a luat telefonul și a chemat pe Costică Hiott la Palat. Și iată ce am auzit cu urechile mele:

Știrbei: „E adevărat că Averescu depune jurământul la ora 12?

Hiott: ...

Știrbei: Nu pot să cred! Ați înnebunit cu toții! Încă ieri seară am avut asigurări contrare...

Hiott: ...

Știrbei: E o adevărată nebunie! Cred că Regele va regreta amarnic prostia pe care o face..."

Și a închis telefonul.

M-am întrebat de multe ori dacă Știrbei a fost sincer în acel moment, sau dacă mi-a jucat teatru, cu cuscru-său Hiott. Înclin a crede că a fost sincer, căci oricât de fățarnic era, nu putea să-și schimbe fizionomia cum și-a schimbat-o pe măsură ce Costică Hiott îi confirma de la capătul firului știrea pe care i-o adusesem. A închis telefonul, și palid ca ceara (i se înecaseră și lui corăbiile?), cu sprâncenele încruntate, a ridicat brațele spre tavan, și a lăsat să cadă: „C'est la fin de tout!"

Și dacă a fost sincer, cum se făcea că nu era în curent cu cele întâmplate de 48 de ore, el, *confidentul Regelui*? Îi fusese rușine Regelui să-i vorbească și să-i destăinuiască hotărârile luate de alții în numele lui? Îl lăsase Brătianu afară din complot, simțindu-l ostil? Încercase să „întoarcă" pe Vodă, și crezuse că reușise în ajun? Atâtea întrebări care au rămas și vor rămâne fără răspuns, căci Știrbei nu mi-a spus o vorbă, și eu n-am căutat să-l descos: nu mai aveam nimic de împărțit.

Lovitura a fost atât de cruntă, încât mi-au trebuit două zile ca să-

mi revin în fire. Pipăiam realitățile și nedumerit, nu puteam pricepe. Pentru ce-mi spusese Regele că era hotărât să cheme Partidul Național la putere și mă autorizase să o comunic lui Maniu? Pentru ce trimisese cu 15 zile înainte pe Stârcea aceluiași Maniu să-i confirme același lucru? Pentru ce discutase cu noi Tancred Constantinescu legea electorală, două luni, socotindu-ne ca succesorii desemnați ai Guvernului? Fuseseră toate comedie? Jucase comedie și Știrbei, depozitarul tuturor secretelor și confidențelor, complicele credincios al lui Brătianu? Se înșelase atât de adânc Costică Hiott, care numai prost nu era? Atunci ce? Atunci ce?

Încetul cu încetul am putut afla ce s-a petrecut, și numai târziu de tot m-am lămurit. Ne-a curățat Prințul Carol. Până la lovitura lui, nimeni, nici chiar Brătianu, nu s-a gândit să înlăture Partidul Național de la succesiunea Guvernului. Regele se cam temea de colaborarea cu țărăniștii, dar o admisese până în cele din urmă, și dorea să se împace cu Ardelenii, chemându-i la putere. Brătianu socotea și el că trebuie trecut prin această experiență, dar voia să o îngrădească pe cât se putea. Cochetăriile sale cu Averescu și cu Goga din vara anului 1925 nu reprezentaseră – după cum s-a spus – decât încercări de șantaj și de presiune asupra partidelor democratice. Lovitura Prințului a schimbat fața lucrurilor – o văzusem bine. *Chestiunea Carol a devenit de la ianuarie 1926 înainte pivotul politicii românești* – pentru Brătianu, bineînțeles și Brătianu ține tot în mână. Față de atitudinea lui Iorga și a lui Maniu (până la un punct și de a mea), față de tonul ziarelor noastre, Brătianu ne-a osândit. Condamnarea era însă greu de dus la îndeplinire, căci țara era cu noi. O spunea în fiecare zi opinia publică, o spunea la fiecare alegere corpul electoral. Partidul Liberal era demonetizat, iar el, Brătianu, odios. O luptă pe față n-ar fi avut sorți de izbândă, și omul s-a hotărât, neavând altă posibilitate, să ne asasineze pe la spate. Nu s-a deschis nimănui, nici Regelui, nici lui Știrbei, nici vreunuia din tovarășii săi de luptă, nici lui Averescu pe care îl alesese ca înlocuitor vremelnic și ca coadă de topor ca să dea în partidele democratice. A tăcut, a lăsat pe Rege și pe cine voia să se joace cu succesiunea Guvernului, și a așteptat ultimul moment ca să dea și el lovitura lui. Dacă cineva din ai lui a știut ceva, e poate Alecu Constantinescu – poate – în tot cazul la el acasă și numai în ajunul demisiei Guvernului s-a pus la cale Ministerul Averescu, și tot Alecu-Porcu a adus acestuia colaborarea lui Goldiș. În ultimul moment, Brătianu a invocat pactul încheiat pentru îndepărtarea Prințului Carol, a declarat Regelui că un Guvern național sau național-țărănist ar pregăti readucerea surghiunitului – și i-a forțat

mâna cum i-o forțase la sfârșitul lui decembrie pentru executarea fiului său. De data asta însă nu mai avea nevoie de colaboratori: Regele era silit să golească până la fund paharul început, și Brătianu era în măsură să-l silească singur. Iată de ce nici Regina, nici Știrbei, nici Hiott n-au știut nimic – și cu atât mai puțin Regele, până n-a simțit mâna stăpânului în grumaz.

Pentru mine, înfrângerea a fost mai mult o înfrângere de amor propriu decât una politică. Politicește pierdusem partida de când mă convinsesem că nu era nimic de făcut cu tovarășii cu care plecasem la drum. Una urmărisem eu, și alta ajunsesem. Nădăjduisem pentru a doua oară să pot realiza cu oameni noi un Guvern de mari înfăptuiri, și ajunsesem să mă conving că nu duceam în spinare decât ambiții meschine și lăcomie fără frâu. De la jumătatea drumului nu mai mersesem înainte decât de rușine fiindcă apucasem pe calea pe care călcam. Îmi dam seama că pe acest drum voi duce câțiva oameni la izbândă, dar ideile mele, nu. E mai mult ca sigur că decepția de la sfârșitul lui martie 1926 m-a scutit de decepții mai mari, mai târziu. Amorul meu propriu ar fi sângerat mai puțin dacă beneficiarul loviturii ar fi fost altul decât Averescu, și poate chiar că m-aș fi bucurat de rezultatul ei. Triumful lui Averescu mi-a fost însă atât de dureros, încât am înlăturat toate pornirile de părăsire a politicii, ce mă asaltau, și am rămas ca să mă răzbun.

*

Cu această memorabilă înfrângere s-au încheiat pentru mine doi ani și mai bine de trudă ce ar fi meritat o soartă mai bună. La Amintirile consemnate în aceste pagini, voi adăuga un epilog, ca să închei un capitol dureros al carierei mele politice – și voi spune câteva cuvinte despre cele ce au urmat dezastrului nostru și despre alegerile rămase de pomină și prezidate de poetul Octavian Goga, la sfârșitul lui mai 1926.

Înainte de alegeri, am avut calvarul pregătirii lor. Dacă aș fi ascultat numai de îndemnul inimii mele, aș fi lăsat tot și m-aș fi retras la Breasta, să nu mai aud de politică și de nimeni. Am socotit însă că era de datoria mea să nu părăsesc vasul cât mai plutea încă, deși „făcea apă" din toate părțile, și să nu dezertez în ajunul luptei, care probabil urma să fie ultima... Și nu numai că am stat la postul meu, dar în acele zile agitate am fost aproape singur la postul de comandă. Iorga tuna, fulgera și triumfa, lăsând să se înțeleagă că toate merseseră strâmb fiindcă nu fusese ascultat el – când în realitate prăbușirea partidului fusese provocată în mare parte prin nebuniile și prin carlismul lui. Maniu se îmbolnăvise, și după ce a

zăcut câteva zile în casă, s-a închis la Sanatoriul Elisabeta și n-a mai vrut să audă de nimic.

După constituirea Guvernului Averescu, în partidul nostru a fost dezastru. Toate fuziunile și pactele încheiate în ultimii doi ani avuseseră de scop cucerirea Guvernului și acest scop prăbușit s-a dovedit cât de slab era cheagul care legase diferitele grupări în afară de urmărirea țelului propus. Fiecare grupare s-a strâns în jurul șefului ei, iorghiștii – în jurul lui Iorga, Ardelenii în jurul lui Maniu și ai mei în jurul meu. Nu fără pierderi; au fost și oameni practici care și-au căutat culcușul aiurea. Au trecut mulți din Partidul Național la țărăniști care ieșiseră din criză mai puțin atinși. Partida nu o pierduseră ei, o pierduserăm noi. Dânșii trataseră cu noi o colaborare de Guvern, întemeiată pe siguranța noastră de a fi chemați și nici nu o încheiaseră măcar definitiv. Popularitatea Partidului Țărănesc, bazată la sate pe o ideologie vagă și falsă, dar totuși vie, nu fusese atinsă. Partid nou, Partidul Țărănesc avea viitorul pentru el, și mai putea să-și aștepte ceasul. Deși erau și conducătorii țărăniști, care se văzuseră aproape miniștri, destul de deprimați, masele organizațiilor se țineau dârze și fără îndoială constituiau în Vechiul Regat și în Basarabia cel puțin, cea mai importantă forță electorală din opoziție. La țărăniști n-a fost nici o dezertare; dimpotrivă, au trecut de la noi mulți la dânșii.

În Partidul Național, în afară de Ardeal unde masele care urmau pe Maniu erau încă compacte, situația era dezastruoasă. Bizuindune pe Guvern și pe liste comune cu țărăniștii, nu făcusem nimic în Vechiul Regat. Ne certasem doi ani de zile, prin toate județele, mai întâi iorghiștii cu ai mei, apoi iorghiștii și argetoianiștii cu ciurucurile takiste înscrise la Maniu alături de toți caraghioșii ademeniți de perspectiva puterii. Se certau toți pe șefii, pe eventuale prefecturi și deputății și nimeni nu se mai ocupase de propagandă și de organizare electorală. În alegerile din anii 1924, 1925 și 1926 ne mulțumisem cu *curentul*, și eram atât de siguri de Guvern încât nu ne-am preocupat niciodată de eventualitatea unor *alegeri generale în opoziție*. Țărăniștii dimpotrivă, hotărâți să *ne* încalece în alegeri, chiar și mai ales în ipoteza unei colaborări de Guvern, lucraseră pe capete și se întăriseră în toate județele, afară de Ardeal, unde totuși se deșteptase un curent puternic și pentru dânșii. Nu mai vorbesc de Basarabia unde, cu Pelivan și cu de-al de Ciugureanu în frunte, eram cu totul inexistenți.

În asemenea condiții era pentru noi o chestiune de viață și de moarte să ne prezentăm în alegeri în cartel cu țărăniștii. Singuri,

n-am fi fost în stare să scoatem decât câțiva deputați în Ardeal, și cum numărul celor aleși depindea de masa voturilor pe țară, nu știu câți ar fi ieșit, foarte puțini în tot cazul. Cu țărăniștii, aveam un pact de tovărășie în alegeri, limitat la răsturnarea Guvernului Brătianu, și mai aveam altul pentru colaborarea la Guvern, dar care nu fusese măcar complectat. Astfel stând lucrurile, țărăniștii se aflau liberați de angajamentele lor față de noi, o dată cu demisia Guvernului Brătianu și numirea Guvernului Averescu. Aveau însă și țărăniștii un interes să încheie cartel electoral cu noi: *era tot chestiunea masei electorale pe țară, masă la care aportul voturilor compacte ardelene nu era de disprețuit.* Legea electorală era așa de întortocheată, încât voturile lui Maniu de la Alba Iulia puteau să scoată un deputat țărănist la Covurlui sau aiurea în Vechiul Regat.

De data asta, negocierile cu țărăniștii le-am dus eu. Maniu, sub pretext de boală s-a dat la o parte. Boala a fost însă numai un pretext. În realitate, la început, Maniu n-a voit *cartel*, și până la sfârșit s-a lăsat greu, și după cum voi arăta mai departe, n-a semnat pactul de colaborare în alegeri cu țărăniștii decât aproape cu sila, și terorizat de Iorga, care, deși încurca toate țițele, a fost de la început până la sfârșit cel mai aprig susținător al cartelului. Și Iorga și Maniu n-au urmărit ca de obicei prin atitudinea lor decât interese personale. Lui Iorga îi explicaseră apostolii lui, că fără voturile țărăniste nu se va putea alege nicăieri în Vechiul Regat, și că va fi silit să cerșească un loc lui Maniu în Ardeal, umilire inutilă, căci Maniu i-ar fi dat desigur un loc în care n-ar fi putut să iasă. În ce privește pe Maniu, raționamentul lui era – în necunoștință totală a noii legi electorale – că va scoate singur mai mulți deputați în Ardeal decât vor alege țărăniștii în Vechiul Regat și că va dovedi astfel forța Partidului Național, căci pentru dânsul Partidul Național era nucleul lui inițial de dincolo de Carpați. De noi, care trăseserăm un an în jug ca să-l scoatem la iveală, puțin îi păsa domnului Prezident...

Și mai era ceva care reținea pe Maniu să încheie o înțelegere cu țărăniștii, mai erau intrigăriile unui grup de ardeleni cu Vaida în frunte, care trata cu Guvernul. Goldiș, rușinat oarecum de trădarea sa, căutase să rupă din Ardeleni și luase contact cu Vaida, cu Lugoșianu, cu Aurel Dobrescu și cu alții.

Se mai amestecase în dans și Grigore Filipescu, gata de câte ori era o porcărie de pus la cale. Vaida și consorții au declarat însă că de o trădare a lor nu putea fi vorba, ci numai de o înțelegere cu Maniu. Averescu a oferit atunci lui Maniu, două locuri în Guvern și 32 în Parlament. Ardelenii erau atât de demoralizați și de descurajați, încât

cred că „combinația" ar fi reușit, dacă n-ar fi toipilat-o Goga, care nu voia să audă de Maniu și de oamenii lui în Guvern.

Negocierile au fost însă lungi și laborioase, paralele cu cele pe care le duceam eu cu țărăniștii, „ajutat" de un comitet (eram doar un partid democratic!) desemnat de Maniu și însărcinat să-mi pună bețe în roate! Se mai aduna la fiecare 4–5 zile și Delegația Permanentă, emițând de fiecare dată noi pretenții! Cum am dus la bun sfârșit negocierile mele, întâi cele de principiu, apoi cele privitoare la capetele de listă (singurele locuri cu importanță electorală), nu știu nici eu! Mai ales că ai noștri nu voiau să audă de cedarea capetelor de listă țărăniștilor și s-au opus în mare parte listelor comune. A trebuit să aduc de vreo două ori pe Iorga să urle și să înjure în Delegația Permanentă și să trimit în ultima zi[88] pe Davila la Sanatoriul Elisabeta să smulgă semnătura lui Maniu, care probabil că n-ar fi dat-o dacă ar fi avut vreo nădejde din partea Guvernului...

Țărăniștii pretinseseră locuri și în Ardeal și Maniu „a pretextat" că nu vrea să-i „introducă" în fieful său electoral, ca să explice rezistența sa – rezistență care n-a cedat, în afară de insistențele noastre și de retragerea propunerii Guvernului, decât știrii că țărăniștii erau hotărâți să rupă tratativele cu noi, să pornească chiar în acea seară în Ardeal, și să pună candidaturi în tot locul.

În afară de dificultățile negocierii de principiu a cartelului, am avut greutăți nesfârșite pentru fixarea candidaturilor. A trebuit să fac concesie peste concesie, și să înghit toate umilințele. Până și în Dolj mi-a fost contestat, mie, capul de listă, de către pezevenghiul de Potârcă, trecut de la noi la țărăniști, a doua zi după înscăunarea lui Averescu, și proclamat imediat șeful organizației țărăniste din Dolj. Potârcă era un caraghios fără nici o valoare și fără nici un scrupul, dar un agent electoral de primă ordine. Avea în mână toate firele organizației mele din Dolj, și dezertarea lui îmi dărâmase toate centrele din județ. Plecase de la noi și trecuse la țărăniști ca să se aleagă: cu ce rupsese de la mine și cu „corentul" noului său partid era sigur de succes. L-a pedepsit Dumnezeu, căci a intervenit Mihalache și i-a dat ordin să-mi cedeze locul. M-am ales eu și a rămas el de căruță...

Acest Potârcă și-a dat mai târziu arama pe față, căci ajuns subsecretar de Stat și chiar ministru a furat ca în codru și și-a sfârșit cariera politică disprețuit de toată lumea.

Negocierile cu țărăniștii și sforțările de a opri debandada în Partidul Național a cărui soartă mă mai interesa cel puțin până după

[88] Înainte de ziua fixată de comun acord pentru depunerea candidaturilor.

alegeri, m-au reținut în București toată luna lui aprilie. În ziua de 9 mai am plecat la Craiova unde convocasem pentru aceeași zi șefii noștri de organizație din județ. Am căutat să le ridic moralul, să le explic și eu cum am putut mai bine că „aventura" Averescu era trecătoare, că apa curge și pietrele rămân etc. etc. Am reușit să-i mai însuflețesc, căci erau tare deprimați și ei – și mi-am dat cu părere de rău seama că ceea ce îi înviorase mai mult era cartelul cu țărăniștii. Dacă ar fi îndrăznit, ar fi făcut toți ca Potârcă. Dar mai toți erau oameni de treabă, nu pierduseră de tot încrederea în mine, și au rămas la locul lor.

A doua zi, am alcătuit cu Potârcă listele de candidatură: cinci naționali și cinci țărăniști la Cameră – doi naționali și doi țărăniști la Senat. La Cameră, al doilea pe listă a fost pus Potârcă, iar al treilea Georgescu B. Ion, prietenul meu. La Senat, în fruntea listei a fost pus tot un membru al Partidului Național, generalul Bebe (Iosif) Gârleșteanu.

Și am pornit la luptă, fără vlagă, dar cu tot restul... Cred că niciodată, nici înainte, nici după, nu s-au săvârșit în România alegeri ca în 1926. Însuși *Viitorul*, oficiosul Partidului Liberal care adusese pe Averescu la Guvern nu s-a putut abține de a scrie: „Aceste alegeri au avut caracterul unei furtuni ce-a trecut asupra întregii țări, măturând legalitatea, ordinea și chiar încrederea în legi și așezăminte[89]". Tot ce se poate închipui a fost pus la cale pentru împiedicarea opoziției de a-și face propaganda. Și au mobilizat mai multe contingente și au împănat țara cu armată. Satele, șoselele, podurile, au fost puse sub pază militară și s-a interzis nu numai agenților, dar chiar și candidaților noștri să circule.

În sate, oamenii cunoscuți sau numai bănuiți că țineau cu Partidul Național sau cu Partidul Țărănesc, au fost arestați, menținuți închiși și până în ziua alegerii, insultați, amenințați sau chiar și crunt bătuți. Ceea ce a făcut în Dolj Milcoveanu (fostul escroc din anticamera lui Averescu, pe timpul Guvernului acestuia din 1920-1921), o bestie fără pereche, le-a întrecut pe toate. A făcut pur și simplu pe nebunul. Avansat din escroc prefect, a cutreierat toate satele județului, bătând ca mâna lui oamenii până la sânge.

Teroarea a fost atât de mare în Dolj, încât nimeni n-a mai îndrăznit să se miște. De altminteri, de la 15 la 25 mai (alegerile au început în ziua de 25), nimeni din noi nu a mai avut voie să circule. Pezevenghiul a împins nerușinarea până a mă opri și pe mine să ies din Breasta. Pornit din dimineața zilei de 15 mai spre Craiova, ca să

[89] *Viitorul* din 30 mai 1926. Articolul intitulat: *În urma furtunii.*

plec de acolo cu câțiva prieteni spre Bîrca unde aflasem că Milcoveanu stâlcise în ajun lumea în bătăi – am fost oprit de jandarmi la podul de peste Brestuica și somat să mă înapoiez acasă și să nu mai ies. M-am supus și mi-am permis numai să dau broscoiului cu ochii beliți ce se urcase în copacul de la Interne următoarea telegramă:

„Dacă mai ai un pic de rușine și îți mai aduci aminte că ți-ai scăpat pielea în 1917 fugind în Franța cu banii mei, dă ordin vechilului d-tale din Dolj care m-a sechestrat în casă să mă lase să circul."

A treia zi a venit șeful de post să-mi comunice că eram liber să merg unde voiam. L-am sictirit și l-am dat afară...

Milcoveanu, pe lângă că era escroc, era și jumătate nebun. A adus pe Averescu la Craiova, cu câteva zile înainte de alegeri și l-a plimbat de la gară la Prefectură și de la Prefectură la sala Belle-Vue (unde îi pregătise o întrunire) într-un camion automobil, așezându-l în dosul șoferului, pe un scăunel, între două țațe cu marame. În spatele lor, o ceată de derbedei, împănată cu cruci de verdeață, cânta cântece patriotice. În coada camionului asuda și scârțâia un taraf de lăutari. Nemișcat ca o momâie, Averescu a defilat astfel în fața mulțimii, ca un fel de Tutankamon național, spre nedumirirea oamenilor care priveau. Unii își făceau cruce, alții râdeau.

Ca să rămână pentru posteritate, Opoziția Unită a trimis Regelui un memoriu care suna astfel:

„Sire,

Cu durere suntem siliți să tulburăm liniștea Majestății Voastre, dar dacă trăind sub un regim de fraudare constituțională, am voi să nu inoportunăm pe Majestatea Voastră zadarnic, invocând noi fapte de dispreț desăvârșit pentru Constituția și legile țării din partea Guvernului Majestății Voastre, nu putem însă în situația gravă în care se află țara, să nu adresăm apelul nostru șefului suprem al armatei.

Noi, în lupta electorală nu mai întâlnim în calea noastră adversari politici. Pretutindeni numai Armata și Jandarmeria duc campanie împotriva partidelor noastre – Jandarmeria activă care face și ea parte din oastea țării.

Un ordin îndrăznet al d-lui general Ștefănescu, comandantul Jandarmeriei, ne scoate de sub protecția legilor, ne interzice circulația, propaganda, tipărirea și răspândirea de manifeste, chiar publicarea listelor de candidați, iar pe alocuri depunerea listelor la Tribunal.

Jandarmul este transformat în arbitrul libertăților constituționale și aplicării legii electorale.

Satele și orașele sunt izolate și imobilizate ca în vreme de război,

iar ofițerii activi sunt întrebuințați în funcții și propagandă politică.

Fruntașii noștri sunt arestați, candidații sunt stâlciți în bătăi și chiar împușcați.

Guvernu, prin agenții săi și chiar prin ofițerii puși la dispoziția sa în scop electoral, îndrăznește să invoce în deșert numele Majestății Voastre pentru a acoperi toate neomeniile și fărădelegile împotriva dreptului de vot acordat de Constituția sancționată de Majestatea Voastră.

În astfel de împrejurări lupta electorală e transformată în atac militar.

Nu voim să ne adresăm direct oastei țării, pentru a-i arăta că și noi suntem fiii patriei, că țara e cu noi, că legea e cu noi și să protestăm noi că oastei i se încredințează rolul josnic de a fi instrument de partid și de fraudare a legilor.

Fără, dar, să facem noi apel la simțul de demnitate al corpului ofițeresc, și să-l îndemnăm să respingă rolul degradator ce i se rezervă – conștienți de primejdia ce amenință țara prin amestecul armatei în politică, ne adresăm înțelepciunii Majestății Voastre de șef suprem al Armatei, implorându-vă de a interzice de urgență orice amestec al Armatei și al Jandarmeriei în luptele electorale, așa cum poruncesc Constituția și legile țării.

Ai Majestății Voastre, prea plecați și devotați supuși

În numele Partidului Național
Iuliu Maniu

În numele Partidului Țărănesc
Ion Mihalache"

Acest memoriu mai stabilește și faptul interesant că atât Maniu cât și Mihalache – ca mai toți tovarășii noștri de luptă de altminteri – nu și-au dat seama de adevărata situație a lucrurilor: dânșii socoteau că se află în mijlocul unei lupte electorale obișnuite, și invocau legile și Constituția – pe când ne aflam în realitate, de la chemarea generalului Averescu în fruntea Guvernului, în fața unei adevărate lovituri de Stat. Și loviturile de Stat nu pot reuși decât sprijinite de baionete...

Memoriul adresat de Maniu și de Mihalache Regelui a avut totuși un rezultat: a doua zi după alegeri (!!) generalul Mircescu, ministrul de Război a dat o circulară prin care a pus în vedere ofițerilor și militarilor însărcinați cu funcții sau „misiuni" politice, să se aleagă între aceste funcții și însărcinări și Armată, dându-și demisia dintr-o parte sau din alta. Regimul nu se mulțumise să combată opoziția „manu militari", își mai bătea și joc de ea!

Cu toată nemaipomenita urgie, cu toate falsificările de rezultate, Opoziția Unită (Partidele Național și Țărănesc) au dobândit un rezultat neașteptat: 727.202 voturi, voturi reale, față de 1.366.066 furate de Guvern și de 192.399 obținute de Partidul Liberal. Mai mult decât jumătate din voturile adunate cu bâta, cu pușca și cu măsluirea cifrelor, de către Guvern! Și aceasta după falimentul din 20 martie, după demoralizarea cadrelor și stâlcirea în bătăi a aderenților! Ce ar fi fost dacă cele două partide ar fi făcut alegeri libere la Guvern! Cred că am fi avut aproape unanimitatea voturilor...

Formidabil a fost succesul Partidului Național în Ardeal, unde mai pretutindeni listele lui Maniu au avut cel mai mare număr de voturi. Rezultatele din Ardeal, în aceste alegeri, au avut un efect covârșitor asupra evoluției noastre politice în lunile care au urmat, căci au subliniat valoarea electorală a grupului ardelenesc din Partidul Național, au ridicat acțiunile lui Maniu și au hotărât pe țărăniști să ceară fuziunea cu dânsul.

Rezultatele din Ardeal erau cât pe-aci să mai provoace și o criză ministerială. Luând în Guvern pe Goldiș, pe popa Lupaș la Siringi, și pe gemenul Lapedatu (Ion), la Finanțe, Averescu și broscoiul ce îi ținea loc de barometru politic[90], încercaseră să distrugă electoralicește pe Maniu, și Goldiș luase în acest sens angajamente formale. Față de realitatea faptelor, Goldiș, care în afară de politică era un om cumsecade, s-a simțit foarte jignit și a vrut să-și dea demisia. L-am întâlnit întâmplător câteva zile după alegeri; a plâns în sânul meu și era atât de pocăit încât nici nu mi-a venit să-i spun ce gândem despre porcăria pe care o săvârșise și pe care voia să o ispășească retrăgându-se din viața politică. Ar fi fost ce ar fi avut mai bun de făcut, dar n-a făcut-o. Am auzit că nu l-ar fi lăsat popa Lupaș, devenit duhovnicul său politic și care nu voia să-și părăsească portofoliul și automobilul ministerial, pe care – vis de o viață întreagă – abia pusese mâna!

Deși ales la Dolj, m-am abținut de la orice manifestare politică în Camera domnului Averescu, și am apucat-o pe alte căi...

[90] Goga își închipuise că prin ademenirea lui Goldiș, și a tovarășilor săi, rupsese „în două" Partidul Național din Ardeal!

Situația în Partidul Național • Călătorie în Olanda și în Belgia • Reiau jugul în țară • Agitația din partide • Viața la Sinaia • Maniu-mi comunică propunerea lui Mihalache de fuziune • Mă duc la București: întrevederi și pertractări • Alegerile parțiale și raportul de forțe între partide • Împărțirea părerilor în Partidul Național • Întrevedere cu Duca • Se vorbește de sănătatea Regelui

Înapoiat de la Breasta și de la alegeri, am găsit partidul nostru în aceeași stare de deprimare în care-l lăsasem. Numai ardelenii mai prinseseră ceva curaj de pe urma voturilor masive înregistrate peste munți. Dar dibuiau și ei în întuneric și căutau o ieșire la lumină. Se bizuiseră pe mine, și eu dedesem faliment. Iorga făcea mai mult decât oricând pe nebunul, și nu dânsul era omul care să-i aducă la putere. Ceva trebuia făcut, fie și numai pentru a se da oamenilor o nouă lozincă și încredere în viitor. Printre ardeleni se formaseră două curente: unii, printre care cei mai de vază erau Vaida, Mihai Popovici, Aurel Dobrescu, popa Man doreau o înțelegere cu liberalii, singurii oameni serioși în materie de guvernare - alții (cei mai mulți) cereau o fuziune cu țărăniștii. Maniu înclina de partea acestora din urmă. Foștii takiști, cărora li se dedeseră candidaturi proaste, așa încât nu se alesese niciunul, erau foarte supărați și cei mai mulți dintre ei se îndrumaseră deja spre liberali. Grigore Filipescu și Nolică Antonescu cochetau cu Averescu, gata să se înscrie în partidul Boborului, devenit o „sucursală" a Partidului Liberal.

Iorga, care trecuse prin greutăți mari electorale, era și mai acrit ca înainte. Ironic, sarcastic, plin de venin în manifestările sale verbale - nemulțumit de toți și de toate - cerea cu insistență ca partidul „să-și lămurească situația". Prin „lămurire" profetul de la Văleni înțelegea înainte de toate șefia unică în persoana sa, și urla după un Congres. Dar mai cerea să „se lămurească" și atitudinea partidului față de chestiunea Carol, față de Rege și față de Partidul Țărănesc, despre o colaborare cu care voia din ce în ce mai puțin să audă.

Partizanii mei erau resemnați și răbdători; unii ca Hălăuceanu, Meitani, Petre Dragomirescu etc. voiau ca și Vaida și prietenii săi o

apropiere de liberali. Davila, Popovici-Tașcă și Ioanițescu împingeau cu patimă la o fuziune cu țărăniștii. Grupul meu atât de compact de la Craiova, care întrunea desigur elementele cele mai distinse și mai cinstite din oraș și din județ, și de care nu puteam să nu țin seamă nu voia să audă de o apropiere cu țărăniștii, și s-ar fi înțeles mai repede cu liberalii, cu toată antipatia pe care o nutrea împotriva lui C. Neamțu, anostul și pătimașul satrap liberal al Olteniei. Pe mine unul nu mă mai interesa nimic din câte se petreceau sau se plănuiau în partid; zvârcolelile prezentului, ca și nădejdile viitorului mă lăsau rece. Luptasem din răsputeri pentru constituirea Partidului Național într-un scop determinat. Scopul nu fusese atins și conjunctura politică era de așa fel încât imposibilitatea de a-l atinge în viitor apărea și mai vădită. În asemenea condiții, instrumentul pe care-l făurisem prin două fuziuni consecutive devenea inutil. Pentru mine cel puțin, căci o îndrumare spre scopuri noi prin săvârșirea unei a treia fuziuni putea fi încercată de alții, dar nu de mine. O fuziune între Partidul Național și Partidul Țărănesc se contura din ce în ce mai probabilă ca singura soluție logică pentru înmănuncherea forțelor democratice românești. Pe mine însă nu mă interesau forțele democratice în ideologia și în metodele cărora nu aveam nicio încredere - pe mine mă interesau posibilitățile de guvernare și de executare a unui program constructiv. Crezusem că mă voi putea ridica până la Guvern pe aripile democrației, și aripile democrației se rupseseră. Alții puteau încerca noi zboruri, eu nu: eram un prăbușit, și prăbușit înțelegeam să rămâi, sprijinit pe cârje, până la vindecare. Tot ce puteam face era să rămân în partid ca soldat indiferent atât timp cât partidul nu se va îndruma spre scopuri incompatibile cu convingerile mele și nu se va asocia cu oameni alături de care - un scop imediat de atins fiind exclus - nu aveam ce căuta. Și fiindcă sufletește nu mai aveam nicio legătură cu „electoralii" care prin forța lucrurilor luaseră conducerea partidului, așteptam fără nicio emoție evenimentele, care, nu mă îndoiam, mă vor sili la o nouă despărțire politică. Și fiindcă nu-mi plăcea să înșel pe alții după cum nu-mi plăcea să mă înșele alții, am cerut și eu, ca și Iorga, dar cu totul în alt scop, o lămurire a situației. Pe prietenii care veneau să-mi ceară instrucții, și care au binevoit să le asculte, i-am rugat să aștepte până în toamnă, convins că până atunci toate se vor lămuri pe deplin. După o serie de convorbiri avute în cursul lunii iunie cu Maniu, cu Iorga, cu Mihai Popovici și cu mai toți fruntașii partidului - întrevederi în care am ascultat mai mult decât am vorbit - după o ședință a Delegației Permanente în care s-a bătut apa în piuă, după ce am

cerut celor doi șefi ai partidului de toți mult dorita „lămurire", am plecat în ziua de 5 iulie în străinătate, pentru o mai lungă vacanță, lăsând lucrurile „să se așeze" în lipsa mea.

Am început printr-o cură la Marienbad unde am ajuns în ziua de 7 iulie și am stat până la 1 august. Departe de orice preocupare politică, au fost pentru mine 23 de zile de perfectă odihnă a nervilor. M-am întremat atât de bine încât mi-a revenit pofta să văd lucruri frumoase în locul mutrelor Ioanițeștilor și Severdanilor noștri autohtoni. Și am pornit-o spre Belgia și Olanda. Nu pusesem niciodată piciorul în Olanda pe care nu o cunoșteam decât din cărți și din pânzele pictorilor săi, răspândite prin muzeele Europei - iar prin Belgia „trecusem" de vreo 2-3 ori, oprindu-mă foarte puțin timp în Bruxelles și Liege. Ca băiat de 16 ani, mai făcusem „un sezon" la Ostanda, în 1887...

Marienbadul făcând parte din deplasările „raționale" pentru întreținerea sănătății - mi-am acordat călătoria de 15 zile prin Țările de Jos ca o răsplată pentru toate amărăciunile prin care trecusem, fără nicio vină din partea mea...

Am părăsit Marienbadul în ziua de 1 august și m-am dus de-a dreptul la Amsterdam, prin Leipzig, Hanovra și Münster fără să mă opresc.

Pe cât m-a încântat drumul de la granița[91] până dincolo de Utrecht, căci trenul a trecut printr-o neîntreruptă serie de grădini spilcuite și numai flori, pe atât m-a decepționat Amsterdamul, despre care-mi făcusem o idee mai bună. Vorbesc de prima impresie pe care de altminteri au corectat-o cele următoare. Mai întâi n-am găsit loc în hotelurile bune și a trebuit să mă mulțumesc cu unul de clasa a treia, nu departe de gară. Nu pot suferi hotelurile proaste sau mediocre, îmi strică cheful, și am oroare de vecinătățile gărilor în orașele vechi, dinamismul modern al gărilor stricând armonia clădirilor îmbătrânite. Insolente, zgomotoase și pline de mișcare, gările sunt lipsite de viață sufletească și tulbură degeaba liniștea caselor de prin împrejur, care, în imobilitatea lor seculară, păstrează amintirea atâtor generații, cu urmele lor de necazuri și de plăceri. Din camera mea inconfortabilă auzeam locomotivele șuierând toată noaptea și șuieratul lor îmi tulbura gândurile ispitite de frumusețea „graachturilor"[92] și a minunilor închise prin muzee.

Apoi, o viață întreagă auzisem și citisem despre curățenia olandeză

[91] Am intrat în Olanda prin Bentheim.
[92] Numele canalelor ce străbat tot orașul.

și puține orașe mi s-au înfățișat mai murdare și mai împuțite ca Amsterdamul de august. Canalele acestei Veneții septentrionale miros de trăsnesc; gunoaie de tot felul plutesc pe o apă verzuie și stătută - fetidă și ea. Străzile erau destul de bine întreținute, dar pe lângă ale orașelor germane păreau neîngrijite și murdare. Nu apreciez prea mult orașele spilcuite, cu străzile spălate cu săpun, și am preferat totdeauna meticuloasei edilități nemțești „laisser-aller"-ul plin de viață al orașelor italiene și franceze - dar în Olanda mă așteptam la excese de curățenie, fiindcă așa mă obișnuisem o viață întreagă să o cred, și faptul că în locul acestor excese am dat de grămezi de gunoi neridicat și de ape împuțite, m-a dezamăgit.

De altminteri Olanda e o țară care nu se dă din primul moment - e o țară care nu-i place să fie violată. Cu Olanda trebuie să stai de vorbă, să te iei bine, să te apropii încetul cu încetul - să te obișnuiești și să te familiarizezi cu ea. Numai atunci îi simți farmecul. Altfel, morile de vânt, nesfârșitele „florării" (sere) menite să adăpostească garoafe și lalele, vacile imobile pe „holders"-uri, bicicletele pe șoselele bazaltate, șlepurile pe canale și tramvaiele care aleargă de la un oraș la altul[93] par decoruri fără viață sau jucării pe care uriașii din povești le-ar fi scos din cutii și le-ar fi așezat pentru distracția progeniturii lor, pe câmp. N-am început să simt Olanda decât în ziua în care am părăsit-o, opt zile după ce i-am călcat pentru prima dată pământul...

Călătoria mea nu fusese pregătită, fusese o improvizare de ultimul moment, și până în ultimul moment ezitasem între Olanda și Londra, amândouă necunoscute pentru mine - și nu mă gândisem la o adevărată călătorie, ci numai la o raită de recunoaștere; adevărata călătorie, pentru care nu aveam nici vreme, nici parale, rămânând să o fac altă dată...

În opt zile cât am stat în Olanda, am consacrat câte două zile Amsterdamului și Hagăi, iar în restul de patru zile am văzut Enckhuizen, Haarlem, Leyda, Utrecht, Delft și Rotterdam. Date fiind distanțele mici, am vizitat și câte două orașe pe zi. Ba într-o zi chiar trei: Rotterdam, Delft și Leyda. Nu voi transcrie aici impresiile mele, fiind foarte grăbit să mă înapoiez la dl. Iuliu Maniu. Mă voi mulțumi să însemnez ce mi-a rămas mai adânc întipărit în minte, pentru a pune pe cei ce vor citi aceste „Amintiri" pe calea cea bună și a le semnala ce trebuie să vadă dacă cumva ar merge în Olanda și ar mai găsi lucrurile la locul lor - date fiind împrejurările de azi[94].

[93] Orașele olandeze sunt foarte apropiate unele de altele. Locuitorii din Haga pot merge la teatru în Amsterdam, iar cei din Harlem, de pildă, pot lua aperitivul la Leyda, dejuna la Rotterdam și pot fi înapoiați acasă pentru „siesta" de după masă...

[94] Scris în plin război - cu Olanda ocupată și bombardată!

La Amsterdam, la Ryksmuseum, Rembrandt (mai ales „Rondul de noapte", formidabil); la Haarlem tot ce a zugrăvit Franz Hals; la Haga, întreg „Moritzhuis"-ul, în care tot e de prim ordin, de la peisaje la portrete trecând prin Rembrandt care cuprinde întreg sufletul omenesc. La Leyda, Muzeul Egiptean, unul din cele mai interesante din Europa. În afară de muzee, mult pitoresc și nimic de mâna întâi. Graachturile din Amsterdam, catedrala din Utrecht, câteva case vechi mai ales în Delft, în Rotterdam, în Utrecht - și încolo canalele, și iarăși canalele, cu nesfârșita lor poezie... Și să nu uite călătorul care va călca în Haga să mănânce la hotel Royal, unul din cele mai bune restaurante din lume, dacă va mai fi existând!

Cu aceeași iuțeală ca prin Olanda am trecut prin Belgia. Am vizitat la Anvers, altminteri oraș banal, Muzeul Plantin, unic în felul său. Casa și atelierul ilustrului tipograf Plantin au fost transformate în muzeu, menținându-se tot caracterul clădirii și încăperilor din timpul secolului al XVI-lea. În acest delicios local a fost găzduită o remarcabilă colecție de incunabile și tipărituri vechi, cum greu se mai văd aiurea. Toate bibliile din primele tipărituri, inclusiv a lui Gutemberg, se găsesc acolo. Pentru amatorii de tipărituri, casa Plantin la Anvers, e raiul pe pământ.

Orașul Gand, mi-a fost o plăcută surprindere - și Bruges, o decepție. La Gand, perspectiva pieței pe care se ridică bisericile Saint Bavon, Saint Nicolas și turnul zis Beffroi e o minune, și o minune e și vederea malului drept al râului Lys cu vechile case ce-și răsfrâng armonioasele linii în oglinda apelor. Ce să mai spun de minunatul poliptic din biserica Saint Bavon datorit penelului fraților Van Eyck? Mâna omului nu a ajuns decât rareori la o asemenea perfecție. Biserica în ea însăși e un model desăvârșit al goticului din veacul al XIV-lea.

Bruges, „Bruges-La-Morte", cântată de Rodenbach și de atâția poeți, cere probabil și ea o mai prelungită inițiere. Ce am văzut în câteva ceasuri, de la „Béguinage" la „Hotel de Ville" trecând prin canaturile care șerpuiesc de-a lungul zidurilor seculare, m-a lăsat rece. Mai ales „Béguinage"-ul. M-am crezut la mănăstirea Pasărea... Mă gândesc la stil, bineînțeles. Dar îngenunchi în fața minunii cunoscute sub numele de „châsse de Sainte Ursule" - o casetă dreptunghiulară cu pereții pictați de Memling! Alături de polipticul fraților Van Eyck din Gand, e una din cele două splendori ale școlii flamande. Și aici arta a ajuns la o desăvârșită perfecțiune...

După o zi la Bruxelles (o masă cu Henry Catargi la „Couteau d'Argent" - o minune și ea -, alta la „Filet de sole", parcă și mai

bună), după câteva ceasuri la Luxemburg, subprefectură suverană cu Dinastie și „tout á l'égout", după 24 de ore la Metz (oraș a cărei înfățișare a rămas franceză cu toată ocupația germană de o jumătate de veac, și unde am găsit cu emoție urmele tată-meu, elev la școala de Aplicațiune de Artilerie și Geniu de pe timpul celui de-al Doilea Imperiu), după câteva ceasuri la Strassbourg, după 36 de ore la Viena - am sosit în ziua de 19 august la Sinaia și mi-am reluat jugul. Răsuflasem șase săptămâni - dar ca și viața, plăcerile sunt scurte, mult mai scurte chiar - și din nefericire - decât viața!

La Sinaia mă așteaptau Citta Davila și Popovici-Tașcă, care m-au pus în curent cu cele întâmplate în lipsa mea - adică cu mai nimic. Naționaliștii regățeni de mâna a doua luaseră pe ici pe colea contact cu liberalii, dar negocierile nu trecuseră de nivelul lor. Printre ardeleni, Vaida, Mihai Popovici, Cicio Pop, Sever Dan, Aurel Dobrescu, popa Man, continuau să se agite și ei pentru o asemenea înțelegere, dar disciplinați, lăsau inițiativa lui Maniu. Acesta nu-și deschisese sufletul nimănui, dar cei în contact cu dânsul îl considerau câștigat pentru o fuziune cu Partidul Țărănesc. Iorga, retras la Văleni, fulmina împotriva țărăniștilor și a lui Maniu, se îndeletnicea numai cu Universitatea lui Populară, și declara că îndată după închiderea cursurilor va cere imperios șefia partidului. Sosirea mea era așteptată cu nerăbdare, pretindeau Davila și Tașcă, ca să împac lucrurile în partid și să lămuresc situația cu Maniu. Am mai aflat prin cei doi prieteni ai mei că se încheiase cu țărăniștii o înțelegere pentru alegerile parțiale ce urmau să aibă loc în luna septembrie, fixându-se patru candidaturi naționale (Lascu la Bihor, Pelivan la Chișinău, Georgescu-Bârlad la Tutova și G. Lucasievici la Galați pentru locul de senator al Camerelor Agricole) și patru candidaturi țărăniste (Potârcă la Vâlcea, Pan. Halippa la Ilfov, Răducanu la Ialomița și Pompiliu Ioanițescu la Buzău). Pentru rezolvarea definitivă a crizei, Davila nu vedea decât o fuziune cu țărăniștii - dar Popovici-Tașcă era mai rezervat în această privință.

Îndată după sosirea mea la Sinaia am primit vizitele lui Mirto și a gazetarului Nedelea, de la *Adevărul*. Mirto, purtătorul de cuvânt al lui Mihalache, a venit să-mi spună că ei, țărăniștii, vor fuziunea cu noi numaidecât, și că se bizuiau pe mine ca să silesc pe Maniu să iasă din rezerva și nehotărârea sa. Ca să mă câștige pentru ideea fuziunii și să mă ademenească, Mirto mi-a șoptit: „Nu știi cât te apreciem noi, tinerii din Partidul Țărănesc și nu-ți dai seama ce rol însemnat vei fi chemat să joci în partidul fuzionat!".

— „Dragă Mirto, după experiențele făcute, îmi dau seama de toate - am replicat eu - dar lasă-mi un răgaz de câteva zile, ca să mă orientez. Nici n-am văzut pe Maniu...".

Nedelea venise după un interviu. Cine-și mai aduce aminte de domnul Nedelea, poreclă sub care se ascundea jidanul Nadler? Și totuși domnul Nedelea a avut momentul lui de celebritate, și a fost cel mai iscusit „interviewer" al presei române. Tip interesant de arivist jidovesc, primea cu aceeași bunăvoință o idee ce i se arunca în față ca un picior în partea opusă. Din zdrențuros și împușcă-franc ajunsese în câțiva ani gentleman cu pantaloni de flanelă cu dungă, cu cămașă curată și cu pantofi imaculați albiți cu cretă. Îl descoperise Petrovici la Adevărul, unde făcea toate meseriile, și-l numise în 1921 șef de cabinet la Ministerul Lucrărilor Publice pe care-l deținea. După căderea Ministerului Averescu, s-a înapoiat la Adevărtd cu rangul de reporter politic și o viață nouă a început pentru dânsul. A înghițit înjurături la Capșa, țuici și pelinuri la Mircea; a stat de capul oamenilor și dat afară din Ministere pe ușă, și-a pândit victima pe trotuar. Ignorant, analfabet chiar, nu se da înapoi de la interpretările celor mai spinoase probleme și „spovedea" cu un nemaipomenit tupeu vedetele indigene și străine în treacăt prin București. O muncă atât de încordată merita o recompensă, și Nedelea a primit-o în persoana fiicei „cuconașului" Schwartz, bogatul proprietar al firmei „Socec-Galleries Lafayette" și al celui mai important grajd de curse! Și astfel a ajuns și Nedelea „coconaș", om cu frac și cu pantaloni albi...

Ca să scap de dânsul i-am dat câteva rânduri care mi-au servit să dezmint în modul cel mai categoric un lung articol - cu portret - publicat în Politica lui Hefter în preziua sosirii mele, articol în care eram salutat ca „șeful mișcării fasciste" (!!) în România...

După cum se vede, evenimentele nu mă demonetizaseră complet, și cu tot falimentul muncii mele de doi ani, „cercurile politice" tot se mai interesau de răbufnelile mele. Mi-a confirmat-o și vecinul meu, doftorul Angelescu, care a venit și el la mine, cum a aflat că am sosit: „Mă, liberalii trebuie să fuzioneze numaidecât cu voi!..." - au fost primele lui cuvinte și apoi mi-a lămurit gândul său. Era dezlănțuit contra Guvernului. Nu putea să uite urgia alegerilor de la Buzău, unde omul lui, candidatul Nestor, fusese bătut îngrozitor și nu putuse pătrunde până la secția lui de vot. Cele două partide trebuiau să fuzioneze și să înceapă imediat o campanie de răsturnare pe tema ideii naționale, căci Goga dedese școlile din Ardeal pradă ungurilor... „E prăpăd, mă, e prăpăd...", tot îngâna bietul doctor! Leonte Moldoveanu, care venise cu dânsul, a riscat un „dar nu vor

ardelenii" discret, la care eu am adăugat un: „dar vor liberalii?" la care Angelescu a răspuns: „Vor, mă, vor și unii, și alții, am vorbit eu cu ei, dar nu îndrăznesc să ia taurul de coarne! Trebuie să-l iei tu, numai tu poți să-l iei!". După cum se vede reputația mea de îmblânzitor de fiare... politice, era încă intactă!

În Guvern, două luni după alegeri, situația departe de a se consolida, devenise din cele mai precare. Tutela liberală era mai apăsătoare ca la început. Ion Lapedatu la Finanțe era observatorul și agentul lui Vintilă Brătianu - de pe altă parte Garoflid la Agricultură și Manoilescu subsecretar de Stat la Finanțe erau adversari neîmpăcați, dar și nelămuriți ai politicii vintiliste și reprezentau curentele noi economice și financiare - dar le reprezentau fără vlagă și fără vreun plan de acțiune, fiind și unul, și altul lipsiți de spirit de continuitate în idei și de caracter. Ceilalți miniștri rumegau liniștiți la iesle și se căsneau să fie și pe placul lui Averescu, și pe al lui Brătianu - adică pe al lui Goga și pe al lui Alecu Constantinescu-Porcu. Plecarea generalului Averescu în concediu a pus în lumină dependența Guvernului de atotputernicia Brătienilor. Garoflid fiind cel mai vechi ministru, urma să fie, după uzanțele constituționale, înlocuitorul generalului absent, în calitate de prim-ministru interimar. Lui Vintilă Brătianu i-a fost însă teamă până și de activitatea „interimară" a lui Garoflid și n-a lăsat pe Averescu să părăsească țara până ce n-a numit pe generalul Coandă ministru fără portofoliu, ca să preia dânsul președinția Consiliului, în calitatea sa de fost prim-ministru. Coandă a fost adus valvârtej din Bretania (Franța), unde-și petrecea vacanțele în sânul familiei[95], fără să se gândească că țara era în pericol și că avea nevoie de dânsul ca să fie salvată! Decretul generalului Coandă a fost semnat de Rege la Vichy, unde i-a fost prezentat de tovarășul său de cură Alecu Constantinescu! Pe lângă că era caraghioasă, numirea lui Coandă a mai fost și ilegală, fiindcă noul ministru n-a putut depune jurământul în fața Suveranului, precum prevedea legea, ci l-a depus în fața Consiliului de Miniștri însărcinat în lipsa Regelui numai cu expedierea provizorie a actelor de guvernământ.

Tutela liberală a mai apărut și sub alt aspect într-o chestiune delicată de mânuire de fonduri. Partidul Poporului rămăsese dator din alegeri vreo 16 milioane lei („excusez du peu"!), cheltuieli rămase în sarcina iluștrilor partizani și a câtorva organizații. Averescu își dedese cuvântul că va despăgubi pe cei interesați din binecuvântatele fonduri O.P.[96] și în acest scop președinția Consiliului redactase două

[95] Avea o fată măritată după un francez foarte bogat, Hebert.
[96] Ale „Ordinei Publice"...

jurnale de deschidere de credite, unul de 12 milioane și altul de 7. Toți miniștrii au semnat jurnalele, afară de unul al Finanțelor! Dl Lapedatu, surd la toate insistențele colegilor, de piatră față de ademenirile lui Averescu, n-a putut fi mișcat. Primul ministru a luat atunci o hotărâre supremă și utilă: a trimis pe Goga la Vintilă Brătianu să-l roage „să dea un telefon" lui Lapedatu! Vintilă a fost înduplecat, telefonul a fost dat și Lapedatu s-a executat!

Conjunctura politică nu mi-a părut de natură să ceară prezența mea urgentă la București, și mi-am îngăduit în consecință încă câteva zile de răgaz la Sinaia, unde vremea era frumoasă și animație destulă. Centrul mișcării „mondene" era golful de la Poiana Țapului, instalat pe un mal deasupra liniei ferate - golful a cărei existență se datora neobositelor străduințe ale lui Mimi Plesnilă, distinsul fost diplomat de la Helsinki, și generozității Casei Regale care pusese terenul la dispoziția d-lui Mimi. Se constituise o asociație pe care zisul Mimi o prezida zgomotos; de dimineața până seara era „la fața locului", controlând și înjurând personalul. Dar dintre buzele lui umflate ca două lipitori nu ieșeau numai înjurături, ci și sfaturi și axiome sportive pe care acest negru cu piele albă le lăsa să cadă asupra coconetului indiferent. Mulțumită lui, „casa clubului", o construcție de lemn simpatică, cu vestiar, cu o sală de mâncare, cu o prispă umbrită și cu o bucătărie - era foarte bine ținută. Un francez[97] da lecții de golf, și nevasta lui, bucătăreasă eminentă gătea de minune dejunuri și prânzuri simple, dar suculente. Prispa și peluza dinaintea prispei erau pline de lume de dimineața până seara - de lume simandicoasă venită de la Sinaia și de pe toată Valea Prahovei. Erau acolo în permanență, ca și când ar fi fost angajate cu ziua, fete frumoase ca Marie-Angela Polizu, Ella Manu (fiica deplorabilului Comșa, soția lui Henry Manu[98]), soru-sa Gong măritată cu Jean Niculescu și în așteptarea prăbușirii sale în brațele jidanului Litman. Mai erau și altele, de tot soiul - „tout Sinaia" cum ar fi zis Claymoor cu 40 de ani înainte - dar regina locului era frumoasa între frumoase Rose Nanu, fiica unui ministru mexican la Berlin și la Londra[99], și soția lui Fred Nanu, fiul diplomatului, diplomat și el. Rose Nanu era una din cele mai plăcute apariții ce se puteau ivi în calea omului: avea tot - figură, talie, zâmbet și un farmec nespus ce fascina pe loc orice bărbat. Alergau de altminteri toți după dânsa cu limba scoasă. Urmărită pas cu pas de Alexandru Zănescu tatăl și de Paul Zănescu,

[97] Audre La Maison.
[98] Care după moartea acestuia urma să se căsătorească cu Puiu Dumitrescu, favoritul Regelui Carol al II-lea.
[99] Cunoscutul Covarubia.

fiul, de Nicu Lahovari zis Tzotzoi, de Henri Manu, de Citta Davila - „et j'en passe" - ca o cățea în căldură de o haită de dulăi, „divina" călca cu indiferență și cu pași de zeiță „green"-urile lui Mimi, în timp ce tristul și ireproșabilul gentleman Fred Nanu, soț gelos, dar resemnat, plimba mai la o parte o javră lățoasă și spurcată. Divina avea însă un cusur: bea de stingea pământul: la masă bea țuica cu paharul mare, în loc de apă! Aceste excese au dus-o unde trebuiau să o ducă[100], la spital - adică la sanatoriu, în București. În zilele care au precedat plecării ei, haita care se ținea după dânsa s-a întristat atât de rău încât sta gata să plângă și să-și pună cenușă în cap. Privindu-i, un glumeț a exclamat: „Les derniers jours de Pompez-y!"...

Tot acolo la golf am avut „onoarea" să văd pentru prima dată fața unsuroasă, nasul tăiat într-o felie de bostan și părul muiat în gălbenuș de ou al scârbei în două picioare strâmbe care a devenit după câțiva ani madama Doletti-Princesse Nicolas, dar care pe atunci era numai Tohan-Săveanu sadea.

Printre cei ce nu se învârteau decât între Palace-Hotel și Casino mi-au rămas întipărite în minte chipurile lui Poulet Ghica[101] cu capul lui de nap, al lui Xeni banal și trivial (însoțit fie de doctorul Dumitrescu-Brăila, fie de Stelian Popescu, oaspeții lui în vila doctorului Stoicescu pe care o cumpărase și o renovase), al fraților Romalo (Georges și Țibică, doi beți vi împărătești), al junelui Trixi Mironescu minor alcoolic, al lui Tabacovici, copoi veșnic în căutare de vânat, al lui Grigore Duca, ieratic ca o icoană rusească de duzină, al lui Nicu Chirculescu, bleg ca un vițel și alte câteva. Dar nici una nu era mai impresionantă ca mutra lui Zara, Laurențiu. Chel, cu barba lui neagră tăiată în lemn, apărea, dispărea și apărea iarăși fără să spună o vorbă, mulțumindu-se să vestească prin simpla lui apariție cele mai negre catastrofe. Nu se schimbase nimic în el, înlemnise în vreme, era același ca zece ani înainte când îl întâlneam în câteva case prietene din București și-l vesteau copiii țipând speriați: „Mamă, mamă, vine coșarul!". Cu toată înfățișarea lui sinistră, Zara mi-a fost totdeauna simpatic, căci îmi reamintea din tinerețe, de la Paris, un tip de la Olympia care aprindea chibrituri frecându-le pe propria lui barbă.

În afară de această plebușcărie ambulantă din centru și fără să

[100] Băutura a dat-o gata pe frumoasa Rose Nanu, în câțiva ani, fizicește și moralicește. După ce s-a despărțit de Fred Nanu, care n-a mai putut suferi excesele ei, a dus câțiva ani o viață destrăbălată, a ratat pe Ducele de Westminster, a trăit cu Bernheim celebrul și scârbosul autor dramatic parizian, s-a sinucis pentru el, și a sfârșit la Dângeni, soția lui I. Mavrocordat.

[101] Fiul lui Alexandru Ghica, Eforul.

se amestece cu dânsa, mai petreceau vara aceea la Sinaia Familia Princiară și Regina Sofia a Greciei, Principesa Maruca Cantacuzino, Principesa Eufrosina Ghica, zisă „Șipilica", văduva lui Alexandru Eforul și mama lui Poulet. Dar toate aceste înalte dame nu se arătau; Principesele Regale nu ieșeau din ocolul Peleșului decât în fuga automobilelor, Prințesa Șipilica urca și cobora toată ziua munții[102] ca pocăință pentru păcatele tinereții ei - iar Prințesa Maruca se ascundea în „Luminișul" lui Enescu, vila Maestrului pe poalele Cumpătului...

Ca omul fără treabă, mă plimbam peste tot. Colindam dimineața munții unde întâlneam pe Șipilica sau pe Principele Mihai, purtat într-o cărucioară și convalescent după un tratament antirabic, căci îl mușcase un câine turbat cu o lună înainte - hoinăream la ora aperitivului în junii Palace-ului, mă întindeam la soarele după-amiezei pe iarba golfului, ascultam seara pe Enescu evocând pe Wagner la pian, căci eram din puținii favorizați cu prietenia Prințesei Maruca...

Și în ziua de 21 august am făcut și o dublă excursie. Am luat dejunul la Brașov, la Știrbei - iar după masă am împins-o împreună cu nevastă-mea și cu Anie Zănescu până la contele Mikes la Zăbala. Pe Știrbei l-am găsit cam ofilit și făcând pe odalisca. Sub cuvânt că nu se simțise bine toată vara, stă mai mult întins, oftând după „lasă-mă să te las". Mi-a declarat că nu se mai ocupa de politică (ca și mine!!!) și că singura lui preocupare era caraghioasa călătorie proiectată de Regină în America, după instigațiile îmbătrânitei dansatoare Loïe Fuller. Mi-a mărturisit că facea tot ce putea ca să împiedice această rușine, dar- că era aproape sigur că nu va reuși.

Contele Armin Mikes a fost un tip ce și-a însemnat locul în galeria personalităților care au animat filmul desfășurat în România între cele două războaie. Înalt și arătos, drept ca un brad, deși ducea mai bine de 70 de ani în spinare, Mikes semăna cu Regele Franței Henric al IV-lea, dar această asemănare se mărginea la fața lui. Încolo, trupul, eleganța, glasul și toată firea lui realizau prototipul magnatului ungur. Cu acea „nonchalence", cu acel „laisser-aller" al marilor seniori occidentali, avea un suflet și o minte de negustor care nu-și abandona o secundă interesele materiale. Atârna ca de mațele lui de moșia sa părintească Zăbala (pe ungurește Zabolyia) și de pădurile care o înconjurau, optase pentru cetățenia română, deși ne disprețuia și nu știa o buche românească, numai ca să nu se despartă de avere. Inteligent și fără scrupule, învârtise sub unguri afaceri multe și câștigase bani buni, pe care îi cheltuise însă în parte

[102] Și a dus această viață, în fiecare vară până la vârsta de peste 80 de ani.

prin luxul în mijlocul căruia trăise. Era cunoscut în toată Ungaria, și chiar în Europa pentru caii și echipajele sale, pentru vânătorile pe care le organiza, pentru belșugul casei sale la Zăbala ca și la Budapesta. Căsătorit cu o contesă Bethlen, era cumnatul celui mai de seamă om politic sub Domnia lui Horthy. Măritase o fiică cu un Principe Auersperg și mai avea încă două nemăritate, din care una de o rară frumusețe și simpatică, era să devie la un moment dat Regina Albaniei, înainte ca Zogu să se căsătorească cu contesa Apponyi. Pe vremea ungurilor, pusese la cale faimoasa societate Tișitza, care, pe lângă păduri de-ale lui, dobândise și aproape tot masivul Vrancei în România. Luase ca avocat al afacerii, în București, pe Alecu Constantinescu, cu care legase o prietenie strânsă și interesată și devenit cetățean român se bizuia pe fostul său tovarăș de afaceri, devenit la rândul lui ministru al agriculturii, pentru „a îndulci" exproprierea moșiei sale. Nu știu ce s-a întâmplat însă între ei[103], căci în loc să fie ocrotit, Mikes a pierdut și jumătate din pământul la care avea drept. Am cunoscut în toate amănuntele lui dosarul afacerii Mikes, căci bietul om a căzut cu dragostea pe mine, și în timpul ministeriatului meu la Agricultură am încercat să-i fac dreptate, dar a fost foarte greu și n-am reușit decât să îi redau pământul provizoriu. Sentințele Comitetului Agrar erau după lege definitive și fără nicio posibilitate de recurs, și nu puteau fi casate nici chiar pe temei de „eroare de fapt". Mikes făcuse dovada că i se falsificaseră actele; Comitetul Agrar recunoscuse eroarea sa, dar neputând reveni asupra unei hotărâri definitive, îmi recomandase în scris să fac eu dreptate, ca ministru, printr-un act administrativ. Pe baza acestei adrese a Comitetului Agrar, am restituit în 1928 lui Mikes suprafețele la care avea drept. Sub Guvernul Maniu care a urmat, demagogia domnind, Voicu Nițescu a obținut anularea hotărârii mele, și afacerea Mikes a pornit din nou, ca să nu fie rezolvată decât în ultimele zile ale domniei Regelui Carol al II-lea, printr-o tranzacție.

Această afacere Mikes a fost una din rușinile regimului românesc în Ardeal; ea a fost plimbată prin toate cancelariile europene și adusă până și la dezbaterile comisiilor de la Geneva. În 1926 însă, ea era într-o fază mai puțin acută, căci Garoflid promisese să o rezolve echitabil, și Mikes nu-și pierduse încă toată răbdarea.

Instalația lui Mikes la Zăbala avea pretenții de confort englezesc. Casa era încăpătoare, cu două caturi, dar fără ifose exterioare. Bine așezată în mijlocul unui mare parc forestier, care se continua cu

[103] Alecu Constantinescu a pretins că Mikes l-a acuzat de sperțărie, și ca „să-i arate el", în loc să-l ocrotească l-a devalizat cu prilejul exproprierii.

pădurea agățată pe poalele Carpaților - ea domina toată valea spre Covasna, și de pe terasa dinspre apus ochii îmbrățișau o minunată priveliște. Perechea Mikes ne-a primit cât se poate de bine și nobilul conte, care era departe de a prevedea evenimentele din 1940, mi-a vorbit lung și inteligent despre posibilitățile de împăcare între elementele maghiare din Ardeal și suveranitatea românească. Mi-a propus cu insistență serviciile sale, ca mediator pe lângă Bethlen[104], și mi s-a arătat foarte sceptic față de acordurile lui Goga. „Goga - spunea el - nu avea autoritate să vorbească în numele României, și nimeni nu-l ia în serios în Transilvania...". Mikes m-a rugat să vorbesc Regelui despre propunerile sale; i-am făgăduit, fără să-i destăinuiesc că raporturile mele cu Regele se cam răciseră de când cu „chiulul" din aprilie...

Hotărâsem să prelungesc șederea mea la Sinaia unde nu mă plictiseam deloc - dar „politica" veghea și mi-a întrerupt plăcerile unei vilegiaturi cu atât mai plăcută cu cât nu fusese prevăzută în programul meu.

Politica s-a manifestat în persoana lui Maniu, care a venit în ziua de 23 august să mă pună în curent cu „situațiunea" și „să-mi ceară sfat". Domnul Prezident mi s-a înfățișat în același veston negru încheiat cu grijă, în care-l văzusem cu 7 ani înainte și de atunci de fiecare dată, purtând aceiași pantaloni cu dungi negre și verzi-măcănii, aceiași cipici negri de lac, aceeași cămașă, același guler monumental și aceeași cravată curată, dar uzată. Nu lipseau decât foile de hârtie de closet pudrate, pentru șters sudoarea, pe care le lăsase din mână, răcoreala Sinaiei scutindu-l de grija obrazului său. Tacticos, politicos, măsurat, domnul Prezident mi-a urat „bun venit" în țară și mi-a spus că venind din Ardeal și în trecere spre București, se oprise câteva ore în Sinaia ca să stea de vorbă cu mine[105]. I-am mulțumit pentru cinstea pe care mi-o făcea și l-am poftit să ia loc. Convorbirea care a urmat între noi fiind punctul de plecare al unei orientări în cariera mea politică, o voi reproduce aci, așa cum am notat-o îndată după plecarea lui Maniu:

Domnul Prezident a început prin a-mi expune că se afla în fața

[104] Cumnatul său, marele om de la Budapesta, nu omonimul său din Ardeal cucuțat în fruntea Partidului Maghiar din România.

[105] În realitate Maniu nu venise din Ardeal, ci din București, și venise dinadins să vorbească cu mine. Am aflat-o de la Bușilă, care făcuse călătoria cu dânsul, chiar în acea seară. Dar așta era Maniu! Bănuia că poate voi refuza net propunerile lui de fuziune cu țărăniștii și ca să-și diminueze aparențele unui eșec posibil, căuta să devalorizeze importanța demersului său! Maniu a pus totdeauna aparențele și formele mai presus decât fondul, și din această cauză a compromis multe situații în cariera lui politică...

unei propuneri concrete de fuziune cu Partidul Țărănesc. Negocierile prealabile au fost duse de dânsul cu Mihalache și n-au fost până în acel moment aduse la cunoștința nimănui. Autorizat de către Delegația sa Permanentă, Mihalache propunea fuziunea Partidului Țărănesc și Partidului Național într-un singur partid, care să poarte numele de Partid Național-Țărănesc. Președintele noului partid să fie dânsul, Maniu. Mihalache socotea însă că numele său trebuia să figureze, pentru cei din Vechiul Regat, printre numele conducătorilor noului partid - de unde necesitatea creării câtorva vicepreședinții. Vicepreședinții și membrii comitetelor de direcție ar fi să fie fixați în număr egal din ambele foste partide. Programul fuziunii - faimoasele 10 puncte din 1924, în ce privea organizațiile noastre din Vechiul Regat, convorbirile cu Mihalache ar fi fost satisfăcătoare. „Nu pot intra acum în amănunte - povestea Maniu -, dar pricepeți că dacă urmează să fiu eu președinte al partidului, nu mă pot lăsa majorat de țărăniști[106], și nu putem ajunge noi la majoritate decât având ale noastre multe organizații din Regat. Pot să vă spun că dv. sunteți cerut ca șef în Dolj, dar dv. personal - căci țărăniștii nu ar primi un alt membru al partidului nostru...".

Bietul Maniu! Cu ce voia el să mă ademenească! Șefia Doljului! Vorba românului „mă c.c.m pe ea"! Simpaticul ardelean mi-a povestit apoi diferitele conversații care au avut loc între unii din membrii partidului nostru și unii din fruntașii Partidului Liberal și a insistat asupra faptului că aceste convorbiri au avut toate un caracter personal.

„În rezumat - a încheiat Maniu - nu am nicio propunere concretă din partea liberalilor, am însă una din partea țărăniștilor, în condițiile în care vi le-am expus. Vă rog să-mi dați părerea dv. asupra acestor propuneri!".

— „Ne aflăm, domnule Maniu, în fața nu a două, ci a patru soluții. Putem face o fuziune cu țărăniștii, putem face o fuziune cu liberalii, putem face o fuziune cu averescanii (am informații foarte serioase că Guvernul ar fi încântat de o asemenea fuziune[107] și ne-ar face o punte de aur) și în fine, putem să nu facem nimic...

— „Aceasta nu se poate!"

— „Mi-e frică că tocmai asta să nu fie soluția pe care o veți alege! După cum v-am spus înainte de plecarea mea în străinătate, eu cer partidului o lămurire a situației. Oricare din aceste patru soluții veți

[106] Frumoasă fuziune în care se prevedeau deja antagonismele!

[107] O tratase, neautorizat de nimeni Grigore Filipescu, care venise să-mi spună că averescanii erau sătui de liberali și că erau gata să se înțeleagă cu noi, pe bază de alegeri noi în toamnă, și de un număr impunător de portofolii!!

adopta, ea va constitui o lămurire. Chiar a patra, căci ea va dovedi că Partidul Național e incapabil de orice acțiune constructivă. Acum, fiindcă îmi cereți părerea mea, iată ce vă pot spune. Din cele patru soluții, serioase sunt numai cele două dintâi. Pricep foarte bine ezitarea, și chiar repulsia dv. față de o fuziune cu liberalii, căci dv. reprezentați astăzi singura forță electorală populară în Ardeal; în ziua în care vă veți întoarce peste Carpați de brat cu Brătianu, nu știu dacă popularitatea dv. nu va primi o serioasă lovitură, dată fiind antipatia de care se bucură liberalii în mase, și dacă favoarea acestor mase nu va trece în Ardeal de la dv. la țărăniști, care vor face tot posibilul să vă prezinte alegătorilor dv. ca pe niște trădători...".

— „Aveți perfectă dreptate! Așa va fi! Iată de ce nu putem primi o fuziune cu liberalii!" — „Să nu credeți că o asemenea fuziune ne-ar fi mai ușoară de mistuit aici, în Vechiul Regat. Mai toți membrii Partidului Național din Vechiul Regat, de când au deschis ochii în politică au combătut pe liberali din cauza sectarismului și gheșeftarismului lor. Ar trebui să uităm un întreg trecut[108], sau liberalii să-și schimbe obiceiurile - și una și alta lucruri grele de îndeplinit. Dar oricum ar fi, pentru o clară judecată a pasului ce urmează să facem, e bine mai întâi să ne punem de acord asupra următorului punct de plecare: o fuziune cu liberalii ar însemna o foarte apropiată venire la Guvern - o fuziune cu țărăniștii, o perspectivă de îndelungată opoziție...".

— „Sunt perfect de acord cu dv. asupra acestui punct!".

— „Eu sunt gata să stau și până la sfârșitul vieții mele în opoziție, chiar prefer cu mult să fiu în opoziție, dar trebuie să știu pentru ce și cu cine... Cele 10 puncte sunt literatură. Opinia publică se învârtește într-un cerc limitat de interese, iar de rest nu se preocupă. Dar în acest cerc limitat dorește precizii. A spune că vom urmări stabilizarea monetară spre exemplu, sau refacerea căilor ferate, nu înseamnă nimic. Toată lumea vrea stabilizarea și refacerea căilor ferate... Chestiunea e să precizezi cum ai să le aduci la îndeplinire. Decât 10 puncte de program în termeni generali, mai bine două-trei puncte bine precizate în toate amănuntele lor. Dacă d-ta, domnule Maniu poți să-mi aduci un asemenea program de fuziune cu Partidul Țărănesc, și dacă - condiție esențială - poți să înfăptuiești fuziunea în condiții de așa fel încât lupta pentru realizarea punctelor din program să fie posibilă și cu sorți de izbândă, n-aș avea nimic de zis împotriva înființării noului partid. Dar o fuziune numai pentru

[108] Sau poate amenințarea unei catastrofe de ordin constituțional care să pună orice altă considerație pe un plan secundar - dar o asemenea catastrofă nu putea fi întrevăzută în acel moment.

plăcerea de a zice că am făcut o fuziune, pentru plăcerea de a mai face un banchet la Suzana și a mai vorbi de democrație, de oligarhie și de legalitate - o asemenea fuziune fără scopuri bine lămurite și în care de a doua zi să înceapă să se certe steriștii, lupiștii, iorghiștii, maniștii, takiștii etc. etc. între ei - o asemenea fuziune, nu i-aș pricepe rostul...

Rămân prin urmare pe poziția aleasă înainte de plecarea mea din țară: aștept să văd ce faceți și cum faceți, și voi lua atitudinea pe care mi-o vor dicta capul și conștiința. Un lucru este cert, îl repet: într-o aventură nu mă voi încurca, și onanism politic nu vreau să mai fac!".

Maniu s-a declarat mulțumit cu ce i-am spus, deși nu voia să se scape de mine, căci altfel de ce ar fi venit până la Sinaia să mă consulte? Dar era sistemul său de a se declara totdeauna mulțumit de cuvintele interlocutorului său. Cuvintele erau doar una, și gândul alta! Mi-a spus că va continua să trateze cu Mihalache în sensul dorințelor mele și că nu va părăsi Bucureștii până nu va ajunge la o lămurire cu țărăniștii. Despre un ultimat al acestora - zvon răspândit de rău-voitori - n-ar fi fost vorba niciodată, dar țărăniștii ca și noi erau grăbiți să o termine într-un fel sau în altul. Dacă va putea ajunge la un acord cu Mihalache va convoca Delegația Permanentă a partidului și va proclama fuziunea fără Congres sau altă formalitate...

— „Bine, dar ce faci cu Iorga?".

— „Eu? - a răspuns Maniu - nimic... Va face dânsul ce va voi față de fuziune...".

Am vorbit apoi despre starea Regelui și despre criza dinastică și am fost de acord cu Maniu că situația țării, din acest punct de vedere era îngrijorătoare. Schimbarea de itinerariu a Regelui și înlocuirea curei de la Bagnoles prin aceea de la Vichy mă mirase, pe când eram încă în străinătate; sosit în țară aflasem că consultat la Paris, doctorul Bensaude ar fi găsit la Maiestatea Sa o ciroză atrofică a ficatului și în consecință a consiliat o cură la Vichy în locul celei de la Bagnoles. Căutând confirmarea acestor știri în anturajul Familiei Regale, am întrebat pe Simky Lahovari, pe Irina Procopiu și pe dr. Mamulea despre exactitatea lor. Câteșitrei mi-au afirmat că nu erau întemeiate și că Regele era foarte bine. Știrbei mi-a mărturisit însă confidențial (vorba lui Costică Hiott: „Argetoianu? Între noi: să nu spui mai departe!") că Regele suferea foarte mult de hemoroizi (!!) și că pentru alinarea acestora fusese trimis la Vichy! Vindecarea hemoroizilor era o nouă însușire a apelor de la Vichy, pe care nu o bănuisem încă! M-am întrebat un moment dacă n-a fost trimis acolo pentru a folosi vecinătatea Porcului, devenit client anual al Vichy-ului de la război încoace, de când se împrietenise cu generalul

Berthelot[109]. Mi-am dat totuși seama că cura de la Vichy indica mai mult o afecțiune hepatică decât una rectală și că oamenii Palatului vorbeau din poruncă. După câte-mi spusese și doctorul Angelescu auzise ceva despre o stare hepatică a Suveranului, dar nu da mare importanță faptului. De adevărata leziune a Regelui n-am aflat decât mai târziu - ceea ce nu m-a împiedicat să-mi dau seama că sănătatea Regelui era un punct negru la orizont și aducea din nou în discuție chestiunea Regenței.

Era evident pentru toți cei ce cunosc intrigăriile Seraiului - și am spus-o deja în paginile precedente - că Regența proclamată la 4 ianuarie înfățișa numai o etapă a unui plan. Înjghebată de Regină și de prietenii ei, lichidarea Prințului Carol trebuia să ducă în cele din urmă la Regența ambițioasei femei. Fie că Brătianu nu se învoise de la început, fie că tovărășia Regina-Știrbei-Brătianu nu îndrăznise să-și dea imediat jocul pe față, s-a recurs la etapa intermediară a Regenței Nicolae-Buzdugan-Miron Cristea, amânându-se pentru mai târziu soluția finală. Sănătatea Regelui dând însă loc la îngrijorări, a trebuit să se grăbească lucrurile și s-a găsit în persoana generalului Averescu licheaua care să aducă la îndeplinire planul conceput. Iată de ce s-a forțat mâna Regelui pentru aducerea la putere atât de boacănă a generalului, iată secretul dragostei atât de brusc născută și atât de fățiș arătată de Regină lui Averescu după 4 ianuarie, de unde până atunci relațiile lor fuseseră destul de reci, iată explicația atitudinii lui Moș Teacă în Consiliul de Coroană de la Sinaia - iată în fine rostul tribulațiilor lui Goga la Cotroceni și la Sovata[110]. Planul era următorul: să se demonetizeze și Prințul Nicolae, singurul element stabil al Regenței, să se facă la momentul oportun semn figuranților de la Patriarhie și de la Casație să descompleteze Înalta Instanță și față de o asemenea criză să se propună Regența unică a M. Sale Regina Maria. În acest scop s-a lăsat frâul pe gât Prințului Nicolae care o ducea la Constanța din scandal în scandal și din beție în beție și se lega de toate fetele. Viața destrăbălată pe care o ducea Prințul Nicolae, afișarea lui cu fiica lui Andrei Corteanu, chefurile lui sălbatice care speriau lumea erau cunoscute și de Familia Regală, și de Guvern și totuși nicio măsură nu se lua, nicio observație nu se făcea... Nenorocitul de Prinț era împins la rândul lui pe calea pe care se curățise Carol...

M-am întrebat cu Maniu dacă lovitura va reuși și dacă „Doamna

[109] Printr-o lege trecută prin Parlament pe când era ministru al agriculturii, Alecu Constantinescu împroprietărise pe generalul Berthelot în Ardeal, dându-i o frumoasă moșioară în județul Hunedoara. La moartea sa, Berthelot a lăsat moșia Statului român.

[110] Regina a făcut o cură la Sovata în vara anului 1926.

Regentă" va fi în curând chemată să iasă din magazinul accesoriilor dinastice[111]... Am fost de acord că totul depindea de Brătianu care „laissait faire", dar nu părea să-și fi dat încă formal aprobarea pentru noua lovitură - și nu era el omul să dea ceva pe gratis. Situația ne-a părut destul de încurcată, dar n-am crezut nici unul, nici altul într-o precipitare a evenimentelor, căci în cazul cel mai tragic tot socoteam că Regele va mai trăi 5-6 ani, durata obișnuită a unei ciroze hepatice. E drept că mai era de ținut seamă și de „elementul Carol", care nu putea fi trecut cu vederea și amenința să rupă toate țițele țesute la Buftea. Nu era într-adevăr deloc exclus ca în preajma unei schimbări de Domnii să coboare dintr-un aeroplan acela care pentru popor și pentru o bună parte din armată rămăsese Moștenitorul Tronului. O debarcare neprevăzută a „fiului risipitor" nu era imposibilă chiar în timpul Domniei Regelui Ferdinand și se punea întrebarea dacă în asemenea caz ar îndrăzni cineva să-l aresteze și dacă armata nu l-ar primi cu urale, și dacă Regele nu i-ar deschide brațele... O revenire și o reabilitare a Prințului Carol ar însemna însă sfârșitul atotputerniciei lui Brătianu și al intrigilor lui Știrbei...

Maniu a examinat în fața mea toate aceste ipoteze și a conchis: „în asemenea condițiuni, mai poate cineva pretinde să mă arunc în brațele lui Brătianu, ele înseși foarte șubrede după câte știu[112], tocmai în momentul în care principalii săi sprijinitori, Regele și cârdășia Știrbei-Regina sunt amenințați să dispară?".

— „Regele n-a murit încă - am replicat eu - și Prințul Carol nu s-a coborât încă din aeroplan!".

Maniu m-a părăsit rugându-mă să viu cât se poate de repede la București, unde „fierul trebuia bătut cât era cald". De când îl tot băteam eu, mi se urâse!

Convorbirea cu Maniu a determinat o nouă cotitură în linia mea politică - cotitură pe care o prevăzusem și o așteptam de patru luni de zile. Fuziunea cu țărăniștii trecea din domeniul proiectelor în acela al realităților. Nu mai era acum vorbă de zvonuri și de ipoteze: șeful partidului meu mi-o anunțase ca un fapt quasi-îndeplinit. Mai lipseau formele, adică nimica tot. Ori, nicio clipă nu m-am gândit că aș putea sta într-un partid alături de Mihalache, de Stere, de Lupu și de atâția alții și mai la stânga decât ei. Voi fi schimbat eu multe partide în viață, dar convingerile și ideile mele fundamentale,

[111] Lovitura nu a fost încercată fiindcă Averescu odată înscăunat a schimbat macazul și a urmărit numirea lui ca Regent. Îndată ce Brătianu a simțit lucrul l-a dat peste cap și planul care era mai mult al Reginei și al lui Știrbei nu s-a mai executat. Lui Brătianu îi convenea Regența cum o numise el, căci o avea în mână.

[112] Brătianu suferise toată vara de o eczemă generalizată și se arăta foarte slăbit.

niciodată. Am rămas în toată cariera mea politică „conservatorul" broșurii din 1913 împotriva exproprierii și ministrul cu mână de fier care a restabilit ordinea în 1920. Omul își schimbă cămașa - dar pielea și-o schimbă numai șarpele. Despărțirea mea de Partidul Național după fuziunea sa cu Partidul Țărănesc a fost prin urmare hotărâtă în gândul meu în clipa în care Maniu m-a lăsat să înțeleg că fuziunea se va face, oricare ar fi obiecțiunile ce s-ar aduce împotriva ei. Din acea clipă am renunțat la orice propunere socotind-o inutilă și nu m-am preocupat decât de modul cum să-mi scot turta din spuză cu un minimum de scandal și de neplăceri, atât pentru mine, cât și pentru foștii mei tovarăși. Cei care au urmărit în aceste „Amintiri" străduințele mele pentru o colaborare cu Partidul Țărănesc se vor mira poate că deși am vrut să stau alături de țărăniști într-un Guvern, nu mă împăcăm cu ideea vecinătății lor în același partid. Dar mai e necesar, după toate câte le-am înșirat, să lămuresc că o colaborare cu un scop determinat, o colaborare cum am arătat că o concepusem, în capitolele precedente, e cu totul altceva decât îmbrățișarea unui crez comun în sânul aceluiași partid? Eu, și revendicând o nouă expropriere agrară - eu, și lupta de clasă împotriva clasei din care făceam parte! Cam greu de pus pe note!

Vizita lui Maniu a pus astfel sfârșit - momentan - plimbărilor mele prin munți, excursiilor mai îndepărtate și „șuetelor" din preajma Casinoului. Am părăsit cu regret fâșnețele pipițe de care începusem să prind gust, și 48 de ore după destăinuirile domnului Prezident, am sosit la București.

Înainte de a pleca, am avut însă vizita finului meu, gazetarul Georgescu-Cocoș, care a venit să mă roage să nu iau nicio atitudine definitivă până nu stăm de vorbă cu toată lumea: o sută cincizeci de deputați din majoritatea averescană erau gata să primească orice condițiuni, dacă binevoiam să mă întorc în partid! Guvernul se simțea atât de slab - a adăugat Cocoș - încât nu putea dăinui... Bietul Cocoș! La ce se gândea el! Și ce zevzeci mai erau și averescanii! Era ciudat cum acești oameni nu pricepeau că tocmai și numai fiind slabi puteau dăinui la putere. Dacă s-ar întări și ar deveni independent, Guvernul Averescu ar fi măturat de Brătianu în 24 de ore!

Abia sosit la București, Maniu și Mihai Popovici m-au chemat la telefon unul după altul. Deși venisem „pe defensivă", le-am dat la amândoi întâlnire împreună, la Athénée-Palace la Maniu. Am găsit pe domnul Prezident încântat: „Lucrurile merg bine, Mihalache

primește punctul dv. de vedere și a telegrafiat lui Madgearu la Constanța să vie imediat la București. Eu vă rog foarte mult pe dv. să luați contact cu el și să fixați cele 3 puncte ale programului de fuziune pe care mi le-ați schițat la Sinaia. Totdeodată vă dau ultimul meu exemplar din programul de guvernământ întocmit pentru fuziunea din 1924 care nu a reușit, și vă rog să-mi mai faceți o dată adnotările dv....". Maniu mai îmi dedese un exemplar din acest program, cu prilejul negocierilor noastre de fuziune din ianuarie 1925; studiat și adnotat de mine, exemplarul ajunsese în mâinile lui Iorga - care bineînțeles nu-l citise, dar îl pierduse.

Am explicat lui Maniu că-mi era foarte greu să primesc însărcinarea pe care mi-o da să tratez cu Madgearu. Mai întâi nu era vorba de trei puncte; la Sinaia îi vorbisem de trei puncte „comme d'un pis aller" și îi citasem trei probleme de rezolvat dintr-o sută. Dacă era însă vorba de discutat serios, trebuiau alese chestiunile esențiale și o înțelegere trebuia atinsă asupra lor. Pentru asemenea discuții și negocieri, nu mai eram indicat eu. Eu îmi făcusem datoria: doi ani de zile lucrasem la colaborarea așa-ziselor partide democratice. Nu reușisem. Era rândul altora. Eu doream să-mi păstrez libertatea de judecată față de rezultatele la care se va ajunge. „Îmi pare bine - am spus lui Maniu - că v-ați înțeles cu Mihalache asupra lozincilor fuziunii; dar cum rămâne cu partea a doua a dezideratelor mele, cum veți ajunge să realizați unitatea de conducere și să obțineți disciplina de partid indispensabilă urmăririi scopurilor propuse? Să-mi permiteți să rămân deocamdată simplu spectator, ca să pot judeca în toată libertatea actului la care veți ajunge. Cum aș putea-o face, dacă în loc de spectator aș fi eu însumi actor?".

Maniu mi-a răspuns „că poate se vor aranja" (!) și m-a rugat cu insistență „să nu-l las". Am încercat să scap pe altă cale, invocând necesitatea de a pleca peste câteva zile la Breasta, unde trebuia să-mi sosească fiica, din străinătate, „și cu Madgearu e peltea lungă" - am adăugat râzând. Dar n-a fost chip să scap de tot. Față de insistențele lui Maniu, am primit să mă întâlnesc cu Madgearu pentru un schimb de vederi principial, urmând ca Mihai Popovici să continue discuțiile.

Intrasem în camera lui Maniu pe la ora 6 ½ seara, și am găsit acolo pe fratele Mihai (Popovici), care tot timpul convorbirii noastre tăcuse ca un pește. Pe la orele 8 fără un sfert le-am propus la amândoi să luăm masa împreună. Au primit cu plăcere și ne-am hotărât să mâncăm la Enescu[113], unde Mihai Popovici știa că sunt prepelițe. În

[113] În strada Sf. Ionică, restaurantul la modă pe vremea aceea.

momentul să părăsim odaia Maniu ne-a poftit să mergem înainte și să comandăm, dânsul urmându-ne după un sfert de ceas, căci avea ceva de notat. Am coborât scara hotelului și abia ajunși în stradă, Mihai îmi spune: „Bine nene, ai să lași să se facă fuziunea asta cu țărăniștii?". Și luând-o de unde o lăsase în iunie, mi-a povestit diversele convorbiri și tratative dintre „ai noștri" și liberali, urmate în cursul verii. Aflasem deja ceva la Sinaia despre aceste negocieri, prin Petre Dragomirescu[114] venit dinadins la mine să-mi comunice rezultatul misiunii cu care chiar Mihai Popovici îl însărcinase pe lângă Vintilă Brătianu, la Vatra Dornei. Dragomirescu fusese însărcinat să comunice lui Vintilă că Partidul Național ar fi dispus să fuzioneze sau să colaboreze la Guvern cu Partidul Liberal, sub următoarele trei condițiuni: 1) să nu se ceară naționaliștilor nicio dezavuare a acțiunii lor politice trecute; 2) să se facă membrilor partidului situațiuni în așa fel ca amor-propriul partidului să nu fie jignit; 3) să se discute și să se ajungă la un acord asupra politicii viitoare. După spusele lui Dragomirescu care s-a prezentat ca trimisul oficios al direcțiunii Partidului Național, Vintilă i-ar fi cerut 24 ore de reflecție, după care i-ar fi spus că colaborare nu, dar că o fuziune sub arătatele condiții s-ar putea face. Argumentul lui Vintilă era că pentru organizarea României o lungă continuitate de guvernare era necesară, cel puțin două legislaturi. Ei, liberalii, au încercat, dar singuri n-au putut-o duce decât o legislatură, și încă în mijlocul celor mai neplăcute hărțuieli. O fuziune cu un partid popular ar putea da posibilitatea unei lungi și liniștite guvernări... Despre această misiune a lui Dragomirescu și despre atât de importanta părere a lui Vintilă Brătianu - dat fiind rolul pe care-l juca în partidul său - Mihai Popovici nu mi-a suflat o vorbă; mi-a vorbit în schimb de tratativele sale cu Tancred Constantinescu, cutră bătrână și mai apoi cu Guță Tătărescu, trompet liberal de avangardă. Toate convorbirile lor au conchis la posibilitatea și la necesitatea unei fuziuni între ambele partide. Dar cum niciun cuvânt nu venea de la Ionel Brătianu, ardelenii au cerut ca Dalai Lama să se pronunțe. Tătărescu s-a însărcinat să aducă cuvântul lui, și trebuia să se întoarcă de la Florica cu el, chiar în cursul săptămânii (pentru asta mi-o fi declarat Maniu la Sinaia că nu va părăsi Bucureștii până nu va fi terminat într-un fel sau altul cu Mihalache?). Popovici nu credea că o fuziune cu liberalii ar strica popularitatea Partidului Național în Ardeal unde lumea e sătulă de opoziție și ar vrea să mai guste din binefacerile puterii, și fratele Mihai s-a lansat într-o ademenitoare enumerare

[114] Profesor la Universitatea din Iași, care părăsise pe Averescu odată cu mine.

a binefacerilor unei fuziuni cu un partid de guvernământ... „Să știi - spunea el - că și Vaida, și toți oamenii de bun simț gândesc la fel în Ardeal...". Maniu, care trebuia să ne ajungă din urmă, n-a sosit la masă decât după o oră (poate pentru a da lui Popovici timpul să mă pună în curent cu tratativele duse cu liberalii?) și îndată ce s-a așezat, fratele Mihai n-a mai spus o vorbă, lăsând cuvântul lui Maniu care ne-a întreținut despre însușirile lui Mihalache și s-a plâns de zigzagurile sentimentale și politice ale lui Iorga...

M-am întrebat, mergând mai târziu singur spre casă, ce vor acești oameni. Când asculți pe Maniu nu poți să nu-l crezi convins, și sincer convins, de necesitatea unei fuziuni cu țărăniștii și de imposibilitatea unei alianțe cu liberalii. Iar dl fost și viitor ministru Mihai Popovici - ca și Vaida încă din iunie - cântă alt cântec. Ori, de când îi știu eu pe acești trei oameni, Maniu, Vaida și Popovici - și am ajuns să-i cunosc bine - nu i-am văzut o singură dată în divergență de opinie. Stau împreună, mănâncă împreună, mistuie împreună și dorm împreună. Vaida și Popovici - mai ales Popovici sunt umbrele lui Maniu. De obicei, chiar când Maniu susține o prostie, Vaida și Popovici îi țin isonul. Și iată deodată că pe o chestiune vitală pentru partidul lor, îi găsesc în dezacord și călcând pe poteci deosebite... Dar articolul lui Sever Dan (Doi oameni care trebuie să se împace, Brătianu și Maniu), al lui Sever Dan umbră și el a lui Maniu de care ține ca bășina de cur, dar interviul lui popa Man („numai cu liberalii putem face un partid solid"), dar declarațiile lui Sever Bocu („să lăsăm ideologia și să facem politica realităților") - toate neblamate și nerectificate de dl Maniu ce scop au putut urmări? Simplu șantaj îndreptat împotriva țărăniștilor ca să le încălzească zelul? Sau incoerență și nehotărâre?

Cred că ardelenii au voit sincer o unire cu liberalii. Toată mentalitatea lor, toată firea lor, toate concepțiile lor burgheze de procopseală se încadrau perfect în ideologia și apucăturile Partidului Liberal, și câtuși de puțin în ale Partidului Țărănesc. Dacă nu s-au contopit cu liberalii și s-au contopit cu țărăniștii, vina - dacă vină a fost - o poartă exclusiv Maniu, ambiția nelimitată a lui Maniu. Și Maniu era născut și fusese crescut pentru Partidul Liberal. Dar înainte de toate Maniu voia să fie șef, și în Partidul Liberal chestiunea șefiei sale nici nu se putea pune. Erau acolo, din tată în fiu alți șefi - și nu era Maniu de talie să discute șefia lui Brătianu. Nici n-ar fi îndrăznit să pună chestiunea. Ca să fie șef, Maniu și-a călcat pe conștiința sa, și-a violentat prieteniile și și-a disprețuit devotamentele. Ca să fie șef, Maniu și-a trădat toate tradițiile lui și în loc să se înscrie la liberali, cum ar fi fost normal, a dat mâna cu

țărăniștii și s-a lăsat pradă celei mai deșănțate demagogii din câte a cunoscut țara românească...

Scârbit de toate câte le văzusem și le ghicisem de când sosisem la București, m-am hotărât și mai mult să mă mențin în atitudinea mea de spectator amuzat, să stau la o parte și să nu mă amestec în această tărâță politică.

Madgearu nesosind în București, cu toată chemarea lui Mihalache[115], și fiind așteptat la Breasta, m-am decis să plec lăsând lui Popovici o însemnare în care notasem câteva puncte de discutat în materie de economie și de finanțe. Fixasem aceste puncte fără nicio convingere, ca să fac plăcere lui Maniu și să scap de sarcina ce-mi luasem. Am restituit în același timp lui Maniu „exemplarul de program" adnotat la repezeală. Am căutat să tulbur cât mai puțin liniștea viitorilor asociați, știind bine că nu voi face parte din asociație și că, prin urmare, obiecțiunile mele nu puteau fi de folos, cel puțin pentru mine. Am insistat asupra unui singur punct pe care l-am declarat inadmisibil: asupra punctului prin care se prevedea că proprietățile nearendate (!) vor fi reduse la 250 de hectare, dar numai cele exploatate sub formă de fermă model, și la 100 de hectare cele lipsite de instalații tehnice speciale. Am lămurit lui Maniu că exproprierea trebuie să rămână un capitol închis și că nu trebuie îngăduit nimănui să-l redeschidă. Maniu a încercat să-mi explice că a primit acel punct în 1924 fiindcă țărăniștii luaseră angajamentul să nu-l pună în aplicare decât cu voia naționalilor! Textual, nu invent nimic! Maniu a mai adăugat că această „tranzacție" (!) fusese aprobată în 1924 și de Mișu Cantacuzino, și de G. Lucasievici... Mișu Cantacuzino mai trădase o dată proprietatea la Iași, în 1917, iar Lucasievici era un ramolit în anticamera paraplegiei. Am declarat lui Maniu că nu pot decât înfiera atitudinea acestor domni și că nu pot primi sub nicio formă un asemenea punct de program. Mulțumită protestării mele (mai puseseră și țărăniștii apă în vinul lor, de la 1924!), nu s-a mai vorbit de expropriere în programul noului partid: e ultimul serviciu pe care l-am adus democrației române!

M-am înțeles cu Maniu să continue negocierile cu Mihalache, și să mă previe la Breasta îndată ce va fi ajuns la un rezultat definitiv. L-am sfătuit să previe și pe Iorga la Văleni... — „Te voi preveni pe d-ta întâi, și te voi ruga să mergi cu Mihalache la Văleni, să pui pe Iorga în curent cu situația...". Am mulțumit de încredere, dar am

[115] Făcea plajă la Mamaia. Devenise curtezan și se plimba toată ziua în pielea goală pe nisip jucându-se cu un balon. Am văzut o fotografie hidoasă reprezentându-l în această situație. N-am văzut ceva mai urât decât o altă fotografie de nud, a fiicei lui Mussolini, Edda, soția lui Ciano, punând lumea pe fugă la Lido (publicată de o revistă franceză).

prevenit pe Maniu să nu se bizuie pe mine pentru această misiune: îmi era greu să merg cu Mihalache să anunț lui Iorga o fuziune asupra căreia nu mă voi fi pronunțat eu însumi...

Fie că Maniu nu „s-a ajuns" așa de repede cu Mihalache, fie că i-au mai pus frații lui ardeleni (care tot mai sperau o înțelegere cu liberalii) bețe în roate - am fost lăsat două săptămâni în pace la Breasta. În pace relativă, căci dacă nu m-au plictisit cei de la București, au venit pe capul meu aproape zilnic cei din provincie. Oamenii erau nedumeriți, și nu mai știau încotro să o apuce. Pentru a da o idee despre încurcătura spiritelor, voi spune de pildă că într-o zi mi-a venit de la Craiova o delegație compusă din Nae Romanescu, Șaban Făgețel, doctorul Laugier, Georgescu Beion primar încă al Craiovei, G. Negrețu și M. Paveliu să mă roage ca nu cumva să las partidul să fuzioneze cu țărăniștii - și a doua zi mi-a sosit alta de la Severin cu doctorii Gruescu și Trăilescu, cu M. Mihail, cu Retezeanu și cu Corneliu Rădulescu să mă conjure „să nu-i dau pe mâna liberalilor.

Cu răbdare îngerească am ascultat toate părerile și am făcut prietenilor o expunere destul de pesimistă a situației, cerându-le să aștepte sfârșitul comediei, și să ia apoi hotărârile pe care le vor crede de cuviință, dându-le să înțeleagă că eu unul nu mă voi alinia niciodată în frontul bolșevic.

Alegerile parțiale care au avut loc la începutul lui septembrie n-au influențat asupra negocierilor dintre Maniu și Mihalache, căci au menținut neschimbat raportul de forțe dintre cele două partide. La Galați a ieșit Lucasievici (național) și la Ialomița I. Răducanu (țărănist). La Covurlui a votat un colegiu restrâns, dar împărțirea voturilor a fost interesantă în Ialomița, unde candidatul liberal a întrunit 6.000 de voturi, al Guvernului - 14.000 și cel țărănist - 23.000. În a treia alegere, la Bihor, a ieșit Guvernul grație teroarei exercitate de agenții lui Goga care au îndepărtat peste 20.000 alegători de la vot, împiedicându-i să ajungă la urne. Și cu toată urgia care a domnit, Guvernul n-a putut strânge decât 27.000 voturi față de 22.500 obținute de Lascu, candidatul lui Maniu. Și încă, Guvernul n-a îndrăznit să prezinte un adevărat averescan: a propus și a ales pe cunoscutul scriitor Mihail Sadoveanu, neînscris în niciun partid. Ca și înainte de aceste alegeri, naționalii și țărăniștii s-au dovedit și după ca cele mai puternice forțe electorale din țară. Din nenorocire, capacitatea lor politică nu era la înălțimea popularității lor...

În ziua de 13 septembrie mi-am întrerupt odihna de la Breasta fiind chemat de interesele mele personale la București, pentru trei

zile. Cu o săptămână înainte primisem o scrisoare semnată de Mihalache și de Ioanițescu prin care zișii domni îmi cereau să fiu în ziua de 12 septembrie la Oltenița pentru alegerea lui Halipa! Eu și Oltenița! Ces gens ne doutaient de rien! Nici n-am răspuns unei asemenea obrăznicii. Pentru ziua de 12 septembrie fuseseră sorocite celelalte alegeri parțiale rămase neefectuate. De data asta Guvernul, speriat de rezultatele din 6 septembrie a strâns în așa fel șurubul încât candidații naționali și țărăniști au fost pretutindeni înfrânți. La Oltenița, citadela electorală a lui Ioanițescu, Halippa n-a putut obține decât 27 de voturi. Nu numai că a învins pretutindeni Guvernul, dar a împins chiar pe liberali înaintea național-țărăniștilor. Escrocul de Tancred Constantinescu a fost ales, chiar la Chișinău, de către Camerele de Comerț! Dar nici acest rezultat n-a influențat asupra raporturilor dintre cele două partide care tratau fuziunea, căci au împărtășit amândouă aceeași soartă. Dimpotrivă, suferințele și umilirile comune le-au apropiat...

La București n-am găsit pe niciunul din cloncanii naționali sau țărăniști, unii erau duși la alegeri, alții plecaseră prin provincie să facă propagandă pentru sau contra fuziunii, după pofta inimii. Lugoșianu și Blumenfeld (Scrutator), confidentul țărăniștilor, mi-au afirmat că înțelegerea se făcuse deplină între Maniu și Mihalache și că ar fi semnat chiar un protocol provizoriu. Greutățile din Partidul Țărănesc ar fi fost aplanate și până și doctorul Lupu, cel mai aprig adversar al fuziunii, ar fi dat consimțământul său. În Partidul Național domnea încă oarecare nedumerire și Maniu plecase în Ardeal să pledeze pentru fuziune. Era vorba să convoace la Brașov, pentru 25 septembrie, pe cei mai apropiați partizani ai săi, și acolo să-i convingă. În general, în Ardeal, intelectualii erau contra fuziunii - poporul însă, dimpotrivă, pentru. După Lugoșianu, ieșisem în negocierile cu țărăniștii din faza „pertractărilor" și intrasem în faza „capacitărilor", ca să întrebuințăm două ardelenisme.

În timpul scurtei mele petreceri în București, a venit să mă vadă Duca, nu ca să afle ce mai era cu fuziunea, pe care o considera ca și făcută, dar ca să-și dea seama de ce voi face eu. Cum nu aveam niciun motiv să-i destăinuiesc ce se petrecea în sufletul meu, i-am spus că în cazul în care condițiile puse de mine lui Maniu vor fi îndeplinite voi merge mai departe cu actualii mei tovarăși - dacă nu, nu. Duca n-a părut foarte convins, căci mi-a dat să înțeleg că Partidul Liberal m-ar primi cu brațele deschise. Brătianu nu uita că restabilisem ordinea în țară, scăpând-o de comunism. Și mai știa cât mă străduisem ca să

împiedic pe Averescu să facă ireparabile prostii. „Argetoianu, vino cu noi; locul d-tale e lângă noi - nebunii cu nebunii și oamenii cuminți cu oamenii cuminți!" — „Te-a trimis Brătianu?" — „Îți dau cuvântul meu că nu m-a trimis Brătianu, dar știu ce gândește el; gândește ca și mine, și te asigur că așa gândește și Vintilă!".

I-am mulțumit de măgulitoarea opinie ce aveau toți despre mine (ces confidences ne sout pas tombées dans l'oreille d'un sourd!), i-am mărturisit însă în același timp că în cazul în care fuziunea nu m-ar mulțumi, era foarte probabil că m-aș retrage cu totul din viața politică, sau cel puțin din viața de partid. În tot cazul, îmi voi lua libertatea de acțiune și voi vedea mai târziu dacă voi mai avea ceva de făcut... Duca n-a insistat - nici nu era cazul - și a început să-mi vorbească de criza dinastică. „E sfârșitul Monarhiei, dragă Argetoianu", repeta el la fiecare trei fraze. După informațiile sale, Regele ar fi fost atins de „endocardită cronică" (?) și n-ar mai putea-o duce mult. Se temea de Prințul Carol „care ne mai poate face multe bucluri" - și nu conta deloc pe Regină. „Nu se mai gândește la Regență (vasăzică s-a gândit?), și nu-i mai arde decât să plece în America cu Loïe Füller!". O unire a tuturor partidelor de ordine, față de zilele tulburi ce ne amenință, ar fi bine-venită - a încheiat Duca, fără să precizeze care erau, după dânsul, partidele de ordine.

Din spusele lui Duca am tras concluzia că Regele nu avea endocardită (dar ce avea?), că Regina e mai hotărâtă ca oricând să devie Regentă și că liberalii erau hotărâți să pescuiască în apă tulbure cu ajutorul meu! Sănătatea Regelui, și în legătură cu ea chestiunea Prințului Carol, începuse să preocupe de altminteri pe toți cei din anturajul Palatului. Elena Perticari, întâlnită, mi-a afirmat că Regele suferă de „enterocolită muco-membranoasă" - i-a spus-o chiar el. Stârcea (maestrul ceremoniilor), înapoiat de la Sinaia unde a fost să întâmpine pe Rege întors din străinătate, nu s-a sfiit să povestească, în prostia sa, că a fost adânc impresionat de mina și de starea de deprimare a Suveranului, vădit atins în forțele sale vitale... dar în tot orașul a circulat zvonul că ofițerii mai tineri încep să vorbească din nou și pe față de Carol...

Săvârșirea fuziunii între Partidul Național și cel Țărănesc • Mă despart de partidul fuzionat • Atitudinea lui Iorga • Adevărul asupra bolii Regelui • Călătoria Reginei în America • Merg la Brătianu • Destăinuirile dr.-ului Romalo • Proiectele Prințului Carol • Întâlnire cu Stere • Încerc o înțelegere între Brătianu și Maniu în vederea readucerii lui Carol • Operația Regelui, starea lui fizică și morală

În ziua de 17 septembrie m-am înapoiat la Breasta, în așteptarea liniștită a evenimentelor din București, distrându-mă cu ziarele străine care-mi aduceau ecoul evenimentelor mult mai interesante din străinătate: admiterea Germaniei în Societatea Națiunilor, alegerea noastră pe 3 ani în Consiliul S.D.N.-ului (unde urma să fim reprezentați prin Titulescu), vizita lui Averescu la Roma etc. Tot la Breasta am aflat numirea lui Gioni Crețeanu la Washington - numire grăbită, căci trebuia să avem un ministru în Statele Unite ca să primească pe Regină. Grăbită, dar nimerită, căci Crețeanu era un bărbat simpatic, binecrescut, cu tradiții diplomatice, tăcut și mucalit. De altminteri, acest „parfait homme du monde" ignora cu seninătate tot ce un reprezentant al României în Statele Unite ar fi trebuit să știe în aceste vremuri de anevoioase lămuriri financiare și economice. Și mai avea o calitate: nu știa englezește!

De data asta răgazul ce mi s-a îngăduit n-a fost decât de 5 zile. În ziua de 21 septembrie am primit o convocare telegrafică de la Lugoșianu la ședința Delegației Permanente a partidului, sorocită pentru 26 septembrie - și a doua zi altă telegramă semnată de Maniu: „Neapărat necesară întâlnirea. Rog veniți neîntârziat București. Eu nu pot absenta. Rog răspuns". Se apropia sfârșitul! Am răspuns că sosesc, și am și sosit în București joi seara 23 septembrie. În tren, am citit în ziare buletinul medical prin care se aducea la cunoștința publică că Regele fusese operat de Juvara - „o ușoară operație" preciza comunicatul - și se adăuga că intervenția fusese provocată de o inflamație dureroasă a hemoroidelor...

A doua zi dimineața Maniu m-a pus în curent cu mersul tratativelor de la ultima noastră întrevedere, tratative care au

dus la acordul ce urma să se supună aprobării Delegației noastre Permanente convocată pentru duminică 26 septembrie. Fuziunea se va săvârși pe baza unei propuneri făcute de Partidul Țărănesc. În acest scop, Mihalache a adresat două scrisori, una lui Maniu, alta lui Iorga. Cea adresată lui Iorga a fost trimisă la Văleni prin dl Gheorghiu, redactor la ziarul Țărănismul și va parveni destinatarului în acea zi de vineri, după-amiază. Maniu îmi explică că scrisoarea lui Iorga n-a putut fi remisă deodată cu cea adresată lui, deoarece Iorga a fost dus în Ardeal la înmormântarea părintelui Bogrea. „Crezi că se va supăra dl Profesor?", m-a întrebat Maniu. — „E supărat gata - am răspuns eu, nu va admite niciodată șefia d-tale!" — „Dar pe dânsul nu-l vor țărăniștii..." — „Parcă d-ta îl vrei!"... Dl Prezident n-a mai spus nimic și mi-a dat să citesc „programul de guvernământ", ultima ediție, în care se ținuse seama - spunea d-sa - de observațiile mele. Deși mai dezvoltat, „programul" era redactat în termeni tot atât de generali și de vagi ca „punctele" din 1924, și nu însemna nimic. Cu el în mână se putea păși, indiferent, spre dreapta ori spre stânga. Maniu introdusese o frază de care era foarte mândru, frază prin care se sublinia necesitatea consolidării principiului de proprietate; din nenorocire se menținuse un alineat precedent în care se vorbea de reducerea proprietății nearendate, alineat în vădită contradicție cu cel introdus de Maniu. Arătând lui Maniu această contradicție, dânsul a recunoscut că aveam dreptate și m-a rugat să vorbesc cu Madgearu și să punem lucrurile la punct. Dânsul, „durere", nu putea interveni fiindcă trebuia să plece la Brașov unde convocase pentru a doua zi sâmbătă 25 septembrie organizațiile ardelene ale Partidului Național.

Madgearu a venit la mine vineri după amiază și m-a lămurit mărturisindu-mi că alineatul cu pricina fusese introdus ca să nu se zică că țărăniștii au primit fuziunea fără o vorbă despre expropriere. O disidență sau un nou Partid Țărănesc ce s-ar putea forma ar putea exploata cu succes o asemenea neglijență a actualilor „reprezentanți ai țărănimii"! Am priceput; am priceput chiar așa de bine încât n-am mai insistat - afacerea nu mă mai interesa! Madgearu a încercat totuși să mă convingă, arătându-mi că limitele de 100, 250 și 500 hectare la care „se va reduce proprietatea nearendată"[116] erau chiar cifrele prevăzute în legile în vigoare... Am întrerupt: „Pentru ce mai introduceți în program un deziderat deja realizat?" — „Ca să se spue ceva!" - a fost frumosul răspuns pe care l-am primit! Madgearu a

[116] În program, proprietatea arendată nu era cuprinsă, fiindcă după lege nu putea fi arendată decât obștilor, și astfel era deja scoasă din patrimoniul marilor proprietari.

subliniat mai departe îngrădirea de la începutul paragrafului, prin care se specifica că nu se va păși la realizarea punctelor prevăzute în program decât la momentul oportun și cu consimțământul ambelor grupări! Frumoasă fuziune cu două grupări antagoniste care se vor tocmi asupra aplicării programului! Și Madgearu a continuat să mă încânte: alineatul lui Maniu cu „consolidarea principiului proprietății", și simpla cerere de aplicare sinceră a unor dispoziții deja prevăzute în lege puteau să satisfacă pe orice „reacționar"! „Reacționarul" bineînțeles eram eu! Nici n-am mai ascultat balivernele pe care mi le-a înșirat, timp de o jumătate de ceas. Pentru mine procesul era judecat, și nici n-am mai insistat pentru o modificare a textului: de ce să stric cheful oamenilor cu care nu mai aveam nici în clin, nici în mânecă, și de care eram deplin hotărât să mă despart...

Către seară Ioanițescu a venit să-mi spună că din cei 4 vicepreședinți ai noului partid, țărăniștii au desemnat pe cei doi ce le revin, pe Mihalache și pe doctorul Lupu[117] - și că Maniu i-a spus că Vaida trebuie să fie neapărat unul din ai noștri. Pentru al doilea loc, după câte știa Ioanițescu din izvor sigur, Maniu voia să desemneze pe Ghiță Mironescu, „fiindcă dă parale"! Ioanițescu venise să mă previe „ca să parez lovitura" și să nu-mi pierd locul! Bietul Ioanițescu nu putea ști că renunțasem deja în gândul meu nu numai la locul de vicepreședinte, dar și la cel mai modest de simplu membru al partidului. Știrea adusă de Ioanițescu m-a încântat însă: punerea mea în cumpănă cu Ghiță Mironescu era aproape o insultă nu numai față de însușirile noastre personale, dar mai ales față de tot cât făcusem pentru acești caraghioși. Până atunci, Maniu se purtase perfect cu mine, și nu știam cum să învârtesc lucrurile ca să plec din partid fără să-l jignesc... După cele raportate de Ioanițescu, nu mai aveam niciun motiv să-l menajez, și am răsuflat ușurat.

În ziua de sâmbătă 25 septembrie Maniu și-a întrunit toți fruntașii fostului Partid Național ardelean la Brașov. S-au strâns acolo toți „intelectualii" Ardealului, popii și șefii organizațiilor locale, ca să hotărască ei între ei fuziunea. Odată hotărâtă de ardeleni, Maniu și-a dat bine seama că fuziunea nu mai putea fi respinsă de regățeni, oricât s-ar fi putut opune Iorga pe față și eu în culise. La Brașov discuția a fost vie. Au luat mai mulți cuvântul contra, printre care clandicantul Severo Dano, popa Man, Aurel Dobrescu și alții - dar supunerea lui Vaida, care și-a înghițit convingerile și a vorbit pentru fuziune, a determinat și pe ceilalți opozanți să revie asupra

[117] Lupu a rămas recalcitrant până în ultimul moment față de fuziune. Întâlnit de Petrică Dragomirescu de la Iași, acesta i-a spus: „Regret că n-am să fac parte din fuziune..." - iar Lupu i-a răspuns: „Și eu regret că am să fac parte!"

părerilor lor și să voteze o moțiune prin care fuziunea Partidului Național cu Partidul Țărănesc, propusă de dl Maniu, pe baza scrisorii dlui Mihalache, era aprobată. Votul a fost dat cu unanimitate. De fapt, fuziunea a fost astfel realizată încă de sâmbătă seara: ședința Delegației Permanente a partidului de a doua zi, duminică, nu mai era decât teatru - și forme.

Ședința Delegației Permanente fusese convocată de Maniu cu aprobarea scrisă a lui Iorga. Acesta își dedese însă consimțământul cu condiția ca la ordinea zilei să fie numai „revizuirea statutelor" (!!), iar dacă s-ar aduce și chestiunea fuziunii cu țărăniștii, ea să nu fie discutată decât „în particular, între prieteni"! Iorga mai adăugase în scrisoarea sa că nu va asista la ședință. Maniu, bizuindu-se pe absența lui Iorga, redactase ordinea zilei cu un singur punct: fuziunea - dar avusese grijă să nu comunice indiscreților hârtia. Fie că a aflat planul d-lui Prezident, dar mai probabil alarmat de cele petrecute în ajun la Brașov, amicul Iorga, poftit, dar neașteptat, a venit totuși la ședință - a venit chiar înainte de ora 11 fixată pentru deschiderea dezbaterilor.

Ca să nu fiu tentat „să fac atmosferă", am sosit la orele 11 precis. Am găsit toată lumea deja adunată în jurul lui Maniu și al lui Iorga, care vorbeau între ei cu vioiciune. Iorga părea că face imputări și Maniu că se apără. Am dat mâna lui Iorga și lui Maniu fără să le spun nimic, m-am așezat și am așteptat. Atmosfera era agitată și pe fața oamenilor se citea mai mult îngrijorare decât însuflețire. Iorga și Maniu s-au apropiat de masa verde, și Iorga a propus „să prezideze ședința domnul Maniu, după cum a luat obiceiul și până acum!" - răutate nedreaptă, căci Maniu a luat obiceiul să prezideze mai ales fiindcă Iorga nu venea la nicio ședință și se dezinteresa de „forurile" și de „formele" partidului. Fără să replice nimic, Maniu s-a înclinat, s-a așezat în fotoliul prezidențial și a deschis ședința. Apoi, îndreptându-și privirile către Lugoșianu a spus: „Să citească dl secretar numele celor îndreptățiți să asiste la ședință...". Pe când Lugoșianu se ridica de pe scaun cu o listă în mână, Iorga a țipat: „Care secretar? Eu nu cunosc decât pe unul, dl Cihodariu!" — „Dl Lugoșianu e secretarul politic al partidului...", a îngânat Maniu - dar Iorga a bătut cu pumnul în masă și a continuat să țipe: „Nu se poate, nu se poate, să citească dl Cihodariu!". Murmure și agitație în jurul mesei. În fine, Maniu a făcut un semn și Cihodariu, după ce a scotocit într-o servietă deschisă în fața lui, și-a extras o coală, a început să citească. Printre primele nume am prins pe ale lui Xeni, lui Stelian Popescu, lui Hălăuceanu, lui Dumitrescu-Brăila... „Dar

au plecat, domnule, din partid, ești înapoi cu injecțiile!..." - i s-a strigat din jurul mesei. „Eu n-am altă listă...", s-a scuzat blegul și s-a oprit din citit. Jenă generală, murmure... În fine Maniu a salvat situația luând lista lui Lugoșianu și făcând dânsul apelul... Șefii de organizații ce nu făceau parte din Delegația Permanentă n-au fost lăsați în sală, și unii din ei, veniți de departe, ca Teofănescu (de la Roman), Georgescu-Bârlad (de la Tutova), G. Crișan (din Ardeal) au plecat supărați foc.

După aceste agitate preliminări, Iorga a luat cuvântul și a contestat Delegației Permanente dreptul de a hotărî asupra fuziunii cu Partidul Țărănesc, o asemenea hotărâre fiind de competența exclusivă a Congresului partidului. A cerut ca partidul să-și valideze întâi un statut, apoi pe temeiul acestui statut să se convoace un congres căruia să se supună propunerea de fuziune. Va veni la acel congres și-și va arăta părerea sa. Apoi, cu câteva scrisori în mână, pe care le agita, a declarat că numai sub această condiție a autorizat convocarea Delegației Permanente - și a încheiat, spre mirarea tuturor, prin următoarele cuvinte fără nicio legătură cu cele spuse înainte: „Lăsând la o parte orice modestie, nu eu pot fi onorat prin situațiile ce mi se oferă, ci eu onorez pe cele ce ocup!". Aceste cuvinte nu erau legate de cele spuse înainte, dar erau strâns legate de gândul lui care nu urmărea decât șefia noului partid. Nu voia să se discute fuziunea, cerea statute și congres fiindcă partidul fuzionat trebuia să fie prezidat, după propunerea țărăniștilor, de Maniu. Dacă Mihalache l-ar fi propus pe dânsul, fuziunea ar fi fost minunată și nici n-ar fi așteptat votul Delegației Permanente ca să o proclame. Așa era Iorga, și nu era altul. I-a răspuns Maniu lămurindu-i pe de o parte că statutele partidului au fost aprobate chiar de dânsul, Iorga, mai puțin 2-3 articole rămase în suspensie, și pe de altă, că Delegația nu putea lăsa fără răspuns propunerea de fuziune adresată partidului. Deși nimeni n-a mai spus nimic, s-a simțit că tăcerea generală era o solidarizare cu punctul de vedere al lui Maniu. Lumea adunată pentru discutarea fuziunii nu putea pricepe ridicarea unor șicane de pură formă când însăși soarta partidului era în joc. Chiar iorghiștii erau jenați, și n-au spus un cuvânt. Simțind că pierde partida, Iorga și-a luat pălăria și a plecat declarând că va aduce chestiunea înaintea congresului - iar până după prânz și-a schimbat părerea, cum se va vedea numaidecât. Iorghiștii au rămas. Cu Iorga a părăsit clubul numai Cihodariu.

După plecarea lui Iorga, Maniu a făcut o expunere a negocierilor sale cu Mihalache și a terminat prin citirea scrisorii primită de la

acesta, scrisoare ce conținea propunerea de fuziune. Ora fiind înaintată, s-a suspendat ședința după expunerea lui Maniu, urmând ca discuțiile să fie reluate după-amiază, la orele 2 ½. La redeschiderea ședinței s-a constatat absența tuturor iorghiștilor. Maniu a întrebat dacă cere cineva cuvântul pentru discutarea propunerii de fuziune. Tăcere sepulcrală... și după un minut, văzând că nu se ridică nimeni, m-am sculat eu. Am subliniat mai întâi că vorbeam numai în numele meu personal; în oroarea mea de bisericuțe n-am vrut să întrunesc prietenii mei mai intimi la consfătuiri, deși mi s-a cerut atât la București, cât și în provincie. Vorbind numai în numele meu, am vorbit deschis, și am arătat că nu eu puteam fi considerat ca un adversar principial al colaborării cu țărăniștii, cu care m-am străduit atâta vreme să închei o înțelegere de guvernare. Am mărturisit însă că însuflețirea mea nu mai era aceeași ca în trecut. Doi ani m-am trudit să pun în picioare prin colaborarea celor două partide un organism politic de ordine și de construcție. Azi era vorba să se înfăptuiască un partid de luptă și de opoziție. Pentru un asemenea partid, o înțelegere între conducători nu era însă de ajuns - mai trebuia și vlagă, de o parte și de alta. Această vlagă - am afirmat eu cu tărie - nu există nici la noi, nici la țărăniști. Lipsa ei nu putea fi în parte compensată decât prin precizarea scrupuloasă a scopurilor urmărite și printr-o disciplină de partid riguroasă, chiar de la început. „Știind unde mergeam, și mergând strâns și sincer uniți, pe drum ne va veni, poate, și însuflețirea care ne lipsește". Și am încheiat dând votul meu pentru fuziune.

În același sens, au spus câteva cuvinte, insistând asupra disciplinei, moș Ghiță Mironescu și Aurel Iliescu, cu elocința lui căznită de decemvir îmbătrânit.

Pe când vorbeam eu, au sosit in corpore toți iorghiștii. Gheorghe Tașcă, profesor universitar și bariton cu părul creț a cerut voie să citească următoarele rânduri adresate de Iorga membrilor Delegației:

„Scumpii mei prieteni,

Neputând reveni asupra hotărârii mele repetate și solid întemeiată de a nu admite discuția fuziunii în Delegația Permanentă, utilizez această cale pentru a arăta d-lui Maniu mulțumirile mele pentru aprecierile binevoitoare privitoare la persoana mea. Oricare ar fi vicisitudinele politice, pe care nu eu le voi provoca, rămânând credincios ideologiei unui partid național de stânga burgheză, sunt sigur că voi putea păstra cu d-sa relațiile care permit oamenilor politici de a discuta și colabora împreună.

Am prea mult experiența realităților ca să nu apreciez după dreptate ținuta d-lui Maniu față de mine. Ca să nu se creadă că ascund părerile mele după artificii de procedură, ceea ce ar fi nedrept și m-ar ofensa, țin să vă fixez și pentru dv. și pentru Delegația Permanentă și pentru presă, punctul meu de vedere cu privire la fuziune.

Principial, am fost și rămân partizan al oricărei fuziuni democratice, oricare ar fi elementele oneste ce ar intra în ea, considerând titlurile ca simple formule de oportunitate[118].

Această fuziune trebuie să îndeplinească trei condițiuni care lipsesc în propunerea d-lui Mihalache:

1. Ca din fuziune să rezulte un adevărat partid, guvernat cu autoritate de un adevărat șef. N-aș consimți pentru nimic în lume să primesc umbra de șefie oferită Partidului Național[119].

În micul Partid Naționalist-Democrat am putut trăi mai bine de zece ani, în atmosfera sfătuitoare, frățească, în unitatea de acțiune care deriva din persoana conducătorului.

2. Stabilirea unui program care să nu cuprindă numai generalitățile celor 10 puncte, ci să definească o ideologie de partid de o perfectă legătură între diferitele clase sociale, și de o afirmație hotărâtă a principiului național. Ar urma ca aceasta să se simtă în titlul partidului, ca și în metodele care le anunță și care trebuie să fie de natură a nu neliniști țara și Coroana.

Cum mulți țărăniști sunt de această părere, nu văd ce i-ar împiedica de a da satisfacție cererii mele.

3. Și mai ales a garanta o atmosferă de sinceritate și dreptate, contrar politicianismului acaparator de situații câștigate prin intrigă și - recunoașterea meritelor incomparabile pe care împotriva vechilor partide și le-au câștigat vechii naționaliști democrați, din a căror propagandă a ieșit ceea ce e mai sănătos în ideea țărănistă.

Nu poate fi mai absurd și mai condamnabil, decât prigonirea sistematică în alegeri, în timpul negocierilor și în însăși actul de față a acelor dintre naționali în care oricare țărănist să recunoască un frate mai mare, iar nu un adversar care trebuie distrus pentru ambiții personale.

La Congresul viitor, care trebuie convocat pe baza unui statut precis, voi veni ca să susținem acest punct de vedere în speranța că voi fi înțeles.

N. Iorga"

[118] Afară de unul, acela de șef al partidului!

[119] Iorga făcea aluzie la șefia Vechiului Regat păstrată de Mihalache în calitate de vicepreședinte. Pentru Iorga, Vechiul Regat era cu drept cuvânt elementul care trebuia să dea tonul și îndrumările politice în România Întregită.

Cu tot ultimul alineat care mai lăsa o portiță deschisă pentru revenire, Iorga a pecetluit prin această scrisoare despărțirea sa de Partidul Național. Mai pripit decât mine, a invocat și el impreciziunea programului și pericolul încălecării țărăniste, dar fără să aștepte o mai palpabilă concretizare a faptelor. La aceste motive de ordin principial a adăugat, în subînțeles, chestiunea șefiei și pe față maltratarea partizanilor săi. Singurul punct asupra căruia nu avea nicio dreptate, căci cu partizanii lui nu era nimic de făcut. Au dovedit-o cu prisosință sub Ministerul prezidat de dânsul în 1931-1932, când ne-au curățit pe amândoi...

După citirea scrisorii lui Iorga, Maniu a aruncat câteva flori pe sicriul fostului său coleg de șefie, regretând că domnul Profesor nu va participa la fuziune, dar exprimându-și speranța că d-sa se va răzgândi și că vom avea să ne bucurăm și mai departe de luminile d-sale! (!!!) Niciodată cuvintele n-au fost mai mult menite să ascundă gândul cuiva ca în această scurtă cuvântare!

Dintre ai mei, singurii care au fost pentru fuziune, au fost Ioanițescu și Davila. Amândoi cu entuziasm - Ioanițescu fericit să îmbrace o cămașă cu care să se poată prezenta la țară, iar Davila fiindcă era din naștere zevzec și din vina unor lecturi fragmentare, democrat. Ioanițescu a dat drumul elocinței sale speciale - Davila însă a tăcut (mulțumindu-se să voteze cu amândouă mâinile), căci sosise de la Sinaia cam obosit de pertractările sale cu Ella Manu și cu o tânără și nostimă americană, mrs. Wilson. Deși incapabil să satisfacă o singură femeie, Davila alerga după două, îmbătându-le cu vorbe. Așa sunt democrații, lucrează mai mult cu... gura.

După ce au mai vorbit fără rost câțiva nechemați, Maniu a vrut să pună la vot aprobarea fuziunii. Am luat atunci încă o dată cuvântul, ca să atrag atenția Delegației că nu se spusese un cuvânt despre program, și am rugat pe Maniu nu să-l citească, căci era prea lung și fastidios, dar să-l rezume în câteva cuvinte. Spre marea mea mirare, Maniu s-a dat după degete, dar întreaga asistență alăturându-se cererii mele, domnul Prezident a decis să supună programul... unei comisii, care să-l citească și să-și comunice „părerea" Delegației! Abia a treia zi am priceput reticențele lui Maniu, după ce am constatat că țărăniștii în textul lor nu renunțaseră la utopiile demagogice ce le erau scumpe! Maniu se învoise cu Mihalache să nu dea în vileag programul, ca să nu se încurce ițele! Eu nu căutam să le încurc - toată treaba nu mă mai interesa - ci numai să găsesc un pretext valabil pentru gestul de adio pe care-l hotărâsem. Maniu a numit numaidecât o comisie compusă din G. Lucasievici, G. Tașcă, G. Mironescu, A. Dobrescu,

Valer Moldovan, părintele Man și prezidată de mine, și ne-a poftit într-o cameră vecină. Am citit programul celor prezenți, n-au făcut nicio observație, dar la punctul cu exproprierea Mironescu a ciulit urechile. Lucasievici i-a explicat că alineatul lui Maniu era precumpănitor, că fraza țărăniștilor fusese admisă „pro forma" și că toate erau bine. Dezbaterile comisiei n-au durat nicio jumătate de oră, Lucasievici a citit în plenul Delegației un raport de zece rânduri, și toată lumea a fost mulțumită. în cele din urmă, propunerile de fuziune țărăniste au fost primite prin „consens" unanim, o formulă nouă - de aclamare sau de vot unanim neputând fi vorba. Petre Dragomirescu, dintre prietenii mei, s-a pronunțat contra, iorghiștii au declarat că se abțin, și mulți n-au mai spus nimic...

La țărăniști, treaba a mers și mai greu decât la noi. S-au certat până la ora zece seara. Ca și Iorga, doctorul Lupu, Iunian și alți câțiva au cerut un Congres al partidului. În cele din urmă s-au împăcat și au votat fuziunea cu 27 voturi pentru și 1 contra. Și astfel s-a întemeiat, aproape în silă marele Partid Național Țărănesc, care n-ar fi dus-o departe - cum a dus-o - dacă nu murea un an și ceva mai târziu Ionel Brătianu...

A doua zi după ședințele istorice (cum au fost calificate mai târziu!) de la clubul Partidului Național și de la acela al Partidului Țărănesc a apărut o ediție specială[120] din ziarul Dimineața cu cuvântările din ajun. Din rezumatul expunerii lui Mihalache reieșea că acesta considera președinția lui Maniu ca provizorie, până la hotărârile Congresului partidului fuzionat și mai reieșea că conducerea noului partid, în Vechiul Regat era încredințată fostei organizații a Partidului Țărănesc. Aveam în mână, și mai repede decât credeam, și mai lămurit decât speram, dovada încălcării țărăniștilor asupra naționalilor și prin urmare temeiul plecării mele din partid.

M-am dus îndată la Maniu cu ziarul în mână. Maniu, care citise deja Dimineața mi s-a arătat foarte plictisit și a pretins că darea de seamă a ședinței de la clubul țărănist era tendențioasă și inexactă. „Cunoști d-ta - spunea dl Prezident - simpatiile și antipatiile domnilor de la Adevărul și Dimineața, toți în slujba patimilor lui Stere. Voi da chiar azi o dezmințire în România...". Am făcut însă atent pe Maniu că o dezmințire din partea fostului Partid Național n-ar avea nicio valoare și ar mai putea da loc și la interpretări rău-voitoare. A convenit și dânsul că aveam dreptate și mi-a garantat

[120] Ziarele nu apăreau în acea vreme lunea decât după-amiază. Ediția specială în chestiune a fost lansată dis-de-dimineață.

că va da Mihalache însuși dezmințirea și că în afară de aceasta se va publica scrisoarea lui cu condițiile fuziunii, propuse în numele Partidului Țărănesc. M-am despărțit de Maniu cu nădejdea că nici dezmințirea nu va apare nici scrisoarea nu va fi publicată. Îmi cunoșteam eu oamenii... Nu fusesem la Maniu ca să reclam o dezmințire, ci ca să marchez un punct de plecare pentru actul pe care-l pregăteam.

După cum mă așteptam, nici luni după-amiază, nici marți dimineața n-a apărut nici dezmințire, nici scrisoare. În schimb, în toate ziarele, rezumatul expunerii lui Mihalache, așa cum apăruse în foaia specială. Fără să mai iau contact cu Maniu, m-am urcat în tren și m-am dus la Breasta unde am redactat următoarea scrisoare:

„Stimate Domnule Maniu,

În întrevederea pe care am avut-o în ziua de 24 septembrie ați binevoit a-mi expune rezultatul final al negocierilor dv. cu Partidul Țărănesc și mi-ați citit scrisoarea d-lui I. Mihalache conținând propunerea Partidului Țărănesc de fuziune cu Partidul Național. Mi-ați dat în același timp să citesc programul propus pentru noul partid fuzionat. Mi-ați declarat că ajunseseți la o completă înțelegere cu dl Mihalache, afară de un singur punct mai important care rămăsese de fixat. Nu se hotărâse, într-adevăr, dacă se va înființa o singură organizație provincială pentru tot Vechiul Regat sau mai multe (Muntenia, Moldova, Oltenia, Dobrogea). Mi-ați adăugat că dl Mihalache ca și dv. înclinați pentru o singură organizație. Insist asupra acestui punct, fiindcă el este de mare importanță pentru cele ce urmează.

V-am arătat imediat că consider propunerile de fuziune ca acceptabile; am făcut însă câteva rezerve cu privire la programul agrar. Mi-ați propus să iau contact cu un reprezentant al Partidului Țărănesc și să-i arăt obiecțiile mele. M-am întâlnit în după-amiaza zilei de 24 septembrie cu dl V. Madgearu și după o amicală discuție ne-am pus de acord și asupra acestui punct, fapt pe care am avut plăcerea să vi-l comunic în aceeași zi.

În asemenea condiții, am luat cuvântul în ședința Delegației Permanente a Partidului Național din 26 septembrie, și am adus adeziunea mea la actul fuziunii, nu fără a insista asupra necesității ca lipsa de însuflețire (constatată în ambele partide) cu care se pecetluia această unire, să fie cel puțin compensată prin stricta precizare a scopurilor urmărite și printr-o disciplină riguroasă introdusă în noul partid, chiar de la început.

Delegațiile ambelor partide deliberând separat, au aprobat cu mare majoritate fuziunea în ziua de 26 septembrie. A doua zi luni 27 septembrie, a apărut într-o ediție specială a ziarului Dimineața o dare de seamă a ședințelor ambelor comitete. Darea de seamă a ședinței Delegației noastre Permanente fiind exactă, nu aveam niciun motiv să mă îndoiesc de exactitatea celor relatate cu privire la ședința Comitetului Central al Partidului Țărănesc, cu atât mai mult cu cât relațiile de prietenie dintre ziarul Dimineața și Partidul Țărănesc sunt bine-cunoscute. În această dare de seamă se rezuma expunerea d-lui Mihalache, expunere din care reieșea: 1) că președinția dv. era primită ca un provizorat (până la întrunirea primului congres al partidului fuzionat) și al 2-lea) că conducerea organizațiilor fuzionate din Vechiul Regat va reveni actualului Partid Țărănesc.

Primul punct era în contradicție cu precizările stabilite în cursul negociațiilor dintre ambele partide și cu spiritul, dacă nu chiar cu textul scrisorii d-lui Mihalache. Al doilea punct era în legătură cu organizația Comitetului Provincial din Vechiul Regat, organizație rămasă - după cum am însemnat mai sus - nerezolvată.

Alarmat de cele citite în Dimineața, am alergat imediat la dv. și v-am împărtășit mirarea mea. Mi-ați declarat că cele conținute în Dimineața sunt inexacte și că dl Mihalache va publica imediat o dezmințire. Mi-ați mai spus că credeți o publicare a scrisorii d-lui Mihalache (deja cunoscută de ațâți membri din ambele Delegații ale partidelor) nu numai ca oportună, dar chiar necesară. V-am părăsit în aparență satisfăcut, dar cu îndoiala în suflet. Marți dimineața am plecat la Craiova, după ce putusem constata că dezmințirea d-lui Mihalache nu apăruse în niciun ziar, nici luni seara, nici marți dimineața. Nu apăruse nici dezmințirea, nici scrisoarea cu propunerea de fuziune a d-lui Mihalache (desigur nu din vina dv.) - dar apăruseră în toate ziarele dări de seamă ale celor petrecute în Comitetul Central țărănesc în ședința de duminică 26 septembrie, identic cu cea publicată în Dimineața (ediția specială) de luni.

Vă rog să-mi iertați această lungă reamintire de fapte dv. cunoscute, dar ea era necesară pentru a ajunge la concluzia pe care sunt silit să o trag din chiar succesiunea acestor fapte, numai în aparență mărunte. Aspectul sub care se prezenta fuziunea înainte de ședințele de duminică este cu totul altul ca cel ce se înfățișează în urma acestor ședințe.

Înainte de duminică, fuziunea se făcea pe baza unui program și a unei înțelegeri definitive; în urma celor întâmplate duminică, reiese clar că atât înțelegerea, cât și program nu mai au decât un caracter

provizoriu, pe 3 până la 12 luni, până la hotărârile Congresului partidului fuzionat, singur chemat să dea aspectul său definitiv noului partid.

Care va fi acest aspect e lesne de prevăzut. Un calcul ușor vă poate dovedi că majoritatea organizațiilor noului partid vor fi țărăniste; dar în afară de aceasta, faptul că conducerea organizațiilor Vechiului Regat (care, orice s-ar crede în această privință, vor continua încă multă vreme să dea tonul în îndrumările politice ale oricărui partid) va fi încredințată țărăniștilor și dinamismul incontestabil al cadrelor țărăniste față de inerția, iarăși incontestabilă, a cadrelor naționale - sunt indicații sigure că în Congresul care se va ține de noul partid „cel mai devreme peste trei luni și cel mai târziu peste un an", țărăniștii vor dicta voințele lor. Veți rămâne sau nu veți rămâne președintele noului partid, după cum veți primi sau nu veți primi să fiți prizonierul altora. Programul convenit pentru fuziune se va modifica după cum vor voi țărăniștii. Notați că acest program chiar azi nu face parte integrantă din convenția semnată de dl Mihalache, care bazează propunerea d-sale de fuziune numai pe faimoasele 10 puncte, puncte atât de elastice încât pot încadra orice program.

Perspectiva posibilității acestei schimbări de orientare între provizoratul de azi și definitivul de mâine a făcut probabil pe țărăniști să primească pentru înfăptuirea fuziunii condiții a căror acceptare pe mine m-a mirat, mai ales în ce privește politica agrară. E locul să insist aici că nu bag nicio vină Partidului Țărănesc pentru această năzuință neînfrântă, dar legitimă de a-și impune pe orice cale concepțiile cu care a pornit la drum; constat numai că fuziunea plănuită într-un spirit cu totul altul de Partidul Național se îndreaptă cu pași siguri spre o poziție de extremă stângă, poziție în care nu poate fi loc pentru mine.

Când pe la sfârșitul lui august, la înapoierea mea din străinătate, mi-ați făcut cinstea să-mi cereți părerea asupra unei eventuale fuziuni cu Partidul Țărănesc, v-am răspuns în mod foarte precis, că sunt pentru sub două condiții: 1) Să ajungeți la stabilirea unui program fixat în toate amănuntele lui - și al 2-lea) să creați prin fuziune un organism politic capabil să ducă la îndeplinirea programului stabilit.

În momentul în care mi-ați prezentat un proiect de fuziune care satisfăcea la aceste două cerințe, n-am putut decât să vă dau adeziunea mea (cu toate opunerile unora din prietenii mei), ceea ce am și făcut.

Astăzi, când a doua zi după fuziune văd spulberate cele două condiții pe care nu numai față de dv., dar și față de toate persoanele cu care am venit în contact le-am susținut ca imperative categorice,

nu pot decât să-mi retrag adeziunea dată și să mă abțin de la un act pe care convingerile și conștiința mea nu-l aprobă.

Am fost cel mai aprig apărător al ideii de apropiere între Partidul Național și Partidul Țărănesc. Am lucrat din răsputeri doi ani de zile pentru realizarea acestei uniri. Era însă vorba atunci de înfăptuirea unui organism de ordine și de guvernământ, tocmai pentru a bara calea unei posibile îndrumări a fragedei noastre democrații spre extrema stângă.

Astăzi se zămislește dimpotrivă, după toate probabilitățile, un organism de luptă îndreptat tocmai contra concepțiilor pe care le apăram împreună cu dv. atunci, favorabil tuturor frământărilor sterpe de care am voit să scutim țara.

În asemenea circumstanțe, mă văd silit, scumpe domnule Maniu, să mă dau de la început la o parte și să nu aștept ceasul când vor pleca și alții - mulți din cei mai apropiați de dv. Am consolarea, în tristețea despărțirii mele de bunii prieteni și tovarăși de luptă ce ați fost cu toții pentru mine, am consolarea că «defecțiunea» mea, pe de o parte va deschide multora ochii, iar pe de altă va înlesni cristalizarea diverselor noastre forțe politice - fie și a celor negative - plecarea mea lăsând în urmă mai multă omogenitate în partidul ce se încheagă.

Și fiindcă până duminică Partidul Național este încă în ființă, să-mi dați voie să închei aceste rânduri cu cuvinte de rămas bun față de cei doi președinți ai lui. Le mulțumesc din toată inima pentru prietenia și încrederea pe care mi-au arătat-o în tot timpul grelelor noastre încercări. Mă despart de dânșii cu o adevărată mâhnire că n-am putut contribui, în mod mai eficace, la izbânda curatelor idealuri la care i-am văzut totdeauna închinați.

Domnul Profesor Iorga își va da seama, când valurile furtunii prin care trecem se vor potoli, că sentimentele mele față de dânsul au rămas neschimbate. Astăzi, fără nicio maliționitate, îl asigur că nu-mi aduc aminte decât de dovezile de prietenie ce le-am înregistrat din partea d-sale.

Întrucât vă privește pe dv., stimate domnule Maniu, nu voi putea uita niciodată toate câte ne-au legat; dacă politica ne desparte, îmi permit să nădăjduiesc că nici în această clipă nu vă îndoiți de sentimentele mele de prietenie personală, care rămân intacte.

Rolul meu de spectator dezamăgit nu-mi va interzice să mă bucur, dacă în contra prevederilor mele, veți izbuti, pe urmele neobositului Sisif, să împingeți noul bloc al așa-ziselor noastre forțe democratice până pe culmi ce astăzi par încă inaccesibile.

Primiți vă rog, scumpe domnule Maniu, încredințarea sentimentelor mele cele mai devotate".

Profitând de vecinătatea Craiovei, și putând să mai zăbovesc câteva zile la Breasta, deoarece socotisem politic să nu înmânez lui Maniu scrisoarea mea decât după răgazul necesar reflecției, ca să nu se zică că procedasem în pripă - mi-am convocat amicii politici din Dolj spre a-i pune în curent cu hotărârile mele. Pornisem cu ei la luptă în 1914; îmi fuseseră toți credincioși și mă urmaseră, cu o singură defecțiune, a lui Potârcă, în toate vicisitudinile agitatei mele cariere politice. Am vrut să fie dânșii cei dintâi informați de actul pe care urma să-l săvârșesc. Crezând că îi chemasem ca să le iau consimțământul la fuziune, au venit toți cu urechile pleoștite, căci erau toți împotriva oricărui contact cu țărăniștii. Erau atât de legați de mine, încât e probabil că cu toată antipatia lor față de noua încumetrire, ar fi rămas totuși neclintiți în noul partid ieșit din fuziune, dacă aș fi rămas și eu. Când au aflat însă hotărârea mea, s-au solidarizat cu ea într-o însuflețire mișcătoare. După ce s-a potolit puțin entuziasmul lor, le-am lămurit situația fără să le ascund nimic din dezamăgirile mele. Le-am lămurit că n-aveam nicio intenție să refac un partid, și niciuna să mă leg de alt partid. Politica mea dedese faliment, eram prea sincer ca să nu o recunosc - și îmi trebuia vreme ca să-mi mistui înfrângerea. Nu puteam lua niciun angajament asupra viitorului și nu puteam pofti oameni fără vină să-și pună cenușa pocăinței pe cap. Într-o caldă cuvântare le-am arătat toată recunoștința mea, le-am mulțumit pentru tot concursul dat și i-am sfătuit să se îndrepte fiecare către grupările politice în care s-ar simți mai la largul lor. Într-o prietenească unanimitate, au declarat toți că vor face ce voi face eu; dacă voi sta la o parte, vor sta și ei - dacă voi da mâna cu cineva, cu acela vor da și ei! Insistențele mele au fost inutile: niciunul nu s-a clintit... Dar toți ar fi dorit o apropiere de liberali! Cum se schimbaseră timpurile!

M-am înapoiat la București luni seara 4 octombrie. Nicu Ottescu mă aștepta la gară. A venit cu mine acasă și i-am citit scrisoarea. A aprobat-o fără rezerve. Marți dimineața am dat-o la copiat și la orele 5 p.m. am înmânat-o lui Lugoșianu, Maniu nefiind în București. În același timp am trimis câte o copie la ziarele Cuvântul, Dimineața, Universul și Politica.

Scrisoarea a apărut în gazete miercuri dimineața, ziarele de seară au scos ediții speciale și vâlva a fost enormă. Pe lângă vâlva de pe stradă și din cafenele, lumea politică cu răspundere a fost și ea impresionată de gestul meu, cu atât mai impresionată cu cât măsura și

obiectivitatea lămuririlor mele excludeau orice imbold de patimă sau de resentiment. Câteva zile, foile Capitalei mi-au consacrat articole de laudă sau de critică, după temperamente și simpatii. Cele care nu mă iubeau au scris că voisem „să torpilez" fuziunea, că încercasem să „rup șalele" lui Maniu, că nu mă puteam împăca cu ideea că nu mi se oferise o vicepreședințe, și câte și mai câte! Politica lui Hefter m-a calificat drept „omul loviturilor" (titlu dat unui lung articol) și a comentat scrisoarea mea cu o trivialitate de gândire, care, venind din partea cui venea, m-a onorat.

Hotărârea pe care o luasem se aflase la București înainte de sosirea mea, prin indiscreția prietenilor din Craiova (nu cerusem de altminteri secretul nimănui) și grija unor eventuale defecțiuni care puteau să-i slăbească autoritatea față de țărăniști pătrunsese în sufletul lui Maniu, cu atât mai mult cu cât pe lângă prietenii mei, pe lângă foștii conservatori și takiști - mai urla împotriva fuziunii și tata Iorga, cât îl țineau bojocii. Mai era și echivocul programului pe care-l subliniasem în declarațiile mele și care, oricum, neliniștea opinia publică. Ca să curmeze răul și să aducă liniștea în noul partid, Maniu s-a înțeles cu Mihalache să convoace congresele celor două foste partide pentru ziua de duminică 10 octombrie și să ratifice fuziunea.

În timp ce ardelenii și țărăniștii pregăteau congresele lor, la mine acasă era în fiecare zi bâlci. Veneau oamenii să mă întrebe ce fac și să-mi ceară sfat. Le explicam la toți pentru ce mă hotărâsem să nu mai fac politică și-i sfătuiam pe toți să rămâie în partidul fuzionat, fiindcă eu o sfârșisem cu partidele. Plecau de la mine decepționați, dar toți declarau, ca și cei din Craiova, că „vor face ce fac eu". Printre prietenii mei mai apropiați, n-am avut decât o singură defecțiune: D.R. Ioanițescu, care a venit să-mi ceară încuviințarea să rămâie în partidul fuzionat „fiind prea angajat ca să se mai poată retrage!". I-am dat cu mare plăcere binecuvântarea, încântat să scap de el.

Cu Citta Davila - suflet mai subțire - despărțirea a fost mai grea, și a trebuit să o provoc eu; ca să-i fac plăcere! Prieteni comuni îmi povestiseră zbuciumările prin care trecea junele nostru democrat: murea de poftă „să fuzioneze", dar se socotea legat de mine și nu voia să mă părăsească. L-am chemat și l-am rugat să rămâie în partidul fuzionat, contra căruia nu aveam nimic, cu atât mai mult că nu aveam nicio intenție „de a grupa" oameni în jurul meu. Aproape un ceas, Davila a refuzat - deși-l simțeam că murea de poftă să meargă cu prietenii săi de stânga. În cele din urmă mi-a declarat că nu va rămâne în Partidul Național-Țărănesc decât dacă „i-aș cere-o eu

formal"! — „Ei bine, ți-o cer!". Cittulică al nostru mi-a strâns mâna cu efuzie afirmând totuși că „rămâne prietenul meu personal"[121] și că vrea să se mai consulte și cu Stere... Pentru ce cu Stere?

Am rugat de asemenea pe toți cei cu organizații compacte în spatele lor, ca Petre Irimescu de la Botoșani, Georgescu-Bârlad de la Tutova, Teofănescu de la Roman, Avram de la Tecuci etc., să nu urmeze exemplul meu și să continue activitatea lor în partidul fuzionat. Unii m-au ascultat și au mers înainte ca vai de ei, alții s-au lăsat de politică și cel puțin n-au mai avut decepții... Intenția mea fiind să nu mai fac politică de partid, am făcut tot ce am putut ca să împiedic partizanii mei să se dea la fund cu mine. Totuși mulți, cei mai mulți din ei, mi-au rămas credincioși, mai încrezători în „viitorul meu" decât eu însumi. S-au întrunit cu toții în ziua de 17 octombrie la Nicu Ottescu acasă și au hotărât să nu adereze la fuziune și să stea și ei în expectativă alături de mine.

Cu prilejul acestor frământări ale fuziunii, am câștigat chiar un colaborator ce mi-a devenit din an în an mai prețios: pe Jean Pangal. Pangal a început cariera sa politică sub Take Ionescu (era nepotul lui Pavlică Brătășanu) și și-a făcut prima ucenicie la gazeta La Roumanie, foaia franceză a takiștilor. După război, s-a vârât până în gât în Masonerie, pe care a redeșteptat-o în țara noastră, după o lungă adormire. În acest scop a strâns legături puternice cu lumea masonică din Franța, din Anglia și din Statele Unite. Legături care ne-au servit mai târziu foarte mult. După moartea lui Take Ionescu, Pangal se rătăcise în plutonul doctorului Lupu. Scârbit de demagogia din jurul său, s-a folosit de prilejul fuziunii ca să părăsească pe Lupu. Deși îl cunoșteam atunci foarte puțin, a venit la mine și mi-a cerut să facă politică cu mine. „Bine, dar eu nu mai fac politică!" - au fost cuvintele cu care am întâmpinat cererea sa. — „Atunci să-mi permiteți să nu mai fac politică, alături de dv.!". Mai era ceva de zis? L-am primit în cercul intimilor mei, și de atunci nu ne-am mai despărțit.

Din tot ce s-a spus pe socoteala mea, o bănuială și o învinuire nu mi-au convenit deloc: bănuiala că mă despărțisem de partidul meu fiindcă nu putusem obține un loc de vicepreședinte în partidul fuzionat - și învinuirea că lucram din răsputeri la destrămarea fuziunii. De o vicepreședință a mea nu putea fi vorba de vreme ce se dedese Vechiul Regat pe mâna țărăniștilor, iar Basarabia și Bucovina, de care nu mă lega nimic, nu puteau cădea decât în botul „alipiților". Cât a fost vorba de o șefie a Olteniei, Maniu mi-a oferit-o, dar eu

[121] În iulie următor l-am făcut ministru la Varșovia!

am refuzat-o și atâta tot. În ce privea „acțiunea mea" de destrămare a fuziunii, nimic nu era mai inexact. N-aveam, cum se zice, nici în clin, nici în mânecă, cu un partid pe care-l părăsisem și care nu mă mai interesa. Pentru a tăia scurt intrigăriile, am dat un interviu Cuvântului pe care-l reproduc fiindcă completează cele spuse în scrisoarea adresată lui Maniu și conturează mai bine evenimentele petrecute la sfârșitul lui septembrie și începutul lui octombrie 1926. M-am folosit de acest interviu ca să pun mai multe lucruri la punct.

Iată documentul:

„Comentariile cele mai vii și cele mai varii se fac zilnic în toată presa și în publicul mare asupra scrisorii d-lui C. Argetoianu și retragerii d-sale din fuziune.

Am socotit că noi declarații ale d-sale, în privința diverselor interpretări date unui act, care a făcut o impresie atât de adâncă și este susceptibil de consecințe importante, vor fi de un mare interes.

Dl Argetoianu ne-a satisfăcut legitima curiozitate, declarându-ne cele ce urmează la întrebările ce i-am adresat:

— Ați luat cunoștință din ziare despre repercuția celor conținute în scrisoarea ce ați adresat d-lui Maniu. Aveți ceva de adăugat la acea scrisoare, sau ceva de răspuns la unele obiecțiuni ce vi s-au adus?

— Am spus tot ce aveam de spus și cu toată obiectivitatea și cu toată sinceritatea în scrisoarea ce am adresat dlui Maniu. Nu înțeleg să intru în polemică cu nimeni pe această chestiune, fiindcă nu intenționez să conving pe nimeni. N-am întreprins o acțiune: am făcut un gest personal, am plecat dintr-o alcătuire politică, unde cu sau fără dreptate, am socotit că nu mai este locul meu. Am luat hotărârea de a pleca fără să consult pe niciunul din prietenii mei, fiindcă n-am voit să angajez pe nimeni prin gestul meu, am așteptat cu publicarea scrisorii mele (deși era redactată în ziua de 28 septembrie) până ieri ca să permit organizațiilor Partidului Național să-și aleagă în liniște delegațiile pentru Congresul de duminică.

Țin să precizez - fiindcă s-au dat diverse interpretări scrisorii mele, deși am căutat să mă exprim cu toată claritatea posibilă - țin să precizez că nu vreau întru nimic să împiedic fuziunea celor două partide; singura mea pretenție e să nu fiu târât într-o aventură contrară convingerilor mele.

Oricâte fire s-ar tăia în patru, nimeni n-ar putea demonstra astăzi că fuziunea se face în sensul ideologiei Partidului Național; ea se face evident în sensul ideologiei Partidului Țărănesc. Și nu văd de ce s-ar nega acest lucru; nu e nicio rușine. Dar într-un Partid Țărănesc, lățit și peste munți, situația mea ar fi fost cel puțin ridicolă...

— S-a vorbit de nemulțumiri de ordin personal...

— Da, știu, de locul de vicepreședinte al partidului fuzionat care mi s-ar fi oferit și apoi mi s-ar fi retras. Nu mi s-a retras nimic, fiindcă nu mi s-a oferit nimic. Dl Maniu mi-a spus că din cei patru vicepreședinți, cei doi țărăniști au fost desemnați în persoana d-lui Mihalache și Lupu, iar că cei doi naționali urmează să fie desemnați de partidul nostru. Cine mă cunoaște știe cât țin eu la galoane, nu de subșef, dar chiar și de șef! Vă dau cuvântul meu că am aflat și eu despre «chestiunea» vicepreședinției mele nu numai după ce redactasem scrisoarea mea, dar chiar după ce o dedesem spre publicare. Dacă cele ce mi s-au spus sunt adevărate[122], ele au importanță, nu pentru situația mea, dar ca o confirmare a spiritului în care se face fuziunea, indicând în mod clar că politica noului partid se îndrumează spre extrema stângă.

Eu n-am susținut altceva. Deși sunt hotărât să nu polemizez, nu pot să nu rectific o afirmație apărută în reportajul ziarului Adevărul nr. 13131, reportaj care, evident, a fost inspirat de direcțiunea Partidului Țărănesc. Se spune acolo, că în scrisoarea d-lui Mihalache se află fraza: «programul de guvernământ va fi cel stabilit în 1924, cu revizuirile ce i s-au adus de comun acord». Aceasta pentru a se infirma afirmația mea că programul detaliat al fuziunii nu face parte integrantă din propunerea de fuziune[123] a d-lui Mihalache. Ori această frază nu înseamnă nimic, căci programul «cu modificările» nefiind și el parafat sau semnat și anexat scrisorii, dispozițiunile lui rămân într-un vag absolut. Probă: după ce se citează această frază în reportajul mai sus-pomenit, se adaugă: «programul de guvernământ, nu programul teoretic, să nu se facă confuzie...». Vasăzică sunt două programe, unul teoretic și unul practic? Unul pentru public și altul pentru sertar?

Vedeți prin urmare că nu numai cele ce s-au petrecut în ziua de duminică 26 septembrie, dar și tot ce mai vine în fiecare zi confirmă vederea mea despre spiritul în care se săvârșește, dar nu se mărturisește, o fuziune plănuită de cei din Partidul Național în altă mentalitate, bine definită...

— Fricțiunile de ordin personal care s-au ivit din primul moment între diverse personalități și între diverse organizații din ambele partide nu v-au determinat și ele la gestul pe care l-ați făcut?

[122] Din sursă bine informată am aflat că Maniu voise să mă propună pe mine și pe Vaida ca vicepreședinți, dar că Partidul Țărănesc s-a opus la desemnarea mea. Mi s-a mai povestit că doctorul Lupu, ostil fuziunii, s-a împăcat cu ea și a devenit partizanul ei după ce Iorga și cu mine am părăsit Partidul Național...

[123] Observația mea a determinat partidele fuzionare să introducă și programul în hotărârea de fuziune votată de congresele din 10 octombrie.

— Dacă n-aș fi avut motive de ordin principial poate că m-ar fi determinat și acestea, dar n-am avut vreme să ajung până la ele. Aceste fricțiuni rămân totuși un punct foarte negru în viitoarea desfășurare a activității noului partid[124]. După plecarea mea rămâne în partidul fuzionat prea multă omogenitate: toată lumea cu caracter irascibil și cu ambiții neînfrânate! Serviciul de «tampon» pe care l-am îndeplinit atâta vreme, nu știu în seama cui va rămâne!

— Mulți membri din Partidul Național s-au solidarizat cu gestul dv.: ce planuri aveți pentru viitor?

— Dacă n-aș fi prins în angrenajul politic ți-aș răspunde din tot sufletul că sunt gata să fac în viitor orice, numai politică nu! Dar sunt prins în angrenajul acesta și prin urmare voi continua să fac politică. Cum și ce fel, să-mi dai voie să nu ți-o spun încă! Dar un lucru pot să-ți afirm chiar în acest moment, e că nu am luat niciun angajament, cu nimeni, și că tot ce se povestește în această privință sunt simple fabule[125]...".

Pe când eu adoptam astfel o atitudine hotărâtă, dar liniștită și obiectivă față de fuziunea celor două partide - Iorga luase una de dezlănțuită violență. În afară de articolașele și de bilețele pline de venin publicate în Neamul Românesc, părintele țărănismului a trimis o circulară organizațiilor Partidului Național, adresându-le partizanilor săi, pe unde avea, circulară prin care cerea „consultarea imediată a comitetelor județene și insistând asupra consemnării în scris a părerilor emise. Iorghiștii, zăpăciți, urmau mai multe curente: unii, cei mai puțin numeroși, doreau să rămâie în partidul fuzionat; câțiva unelteau o apropiere de Guvern și de averescani[126] - cei mai mulți roiau însă în jurul Magistrului rămas singur reprezentant al Partidului Național, după fuziunea firmei lui Maniu cu a lui Mihalache. Noul Partid Național, sau mai bine zis reînnoitul Partid Național a și luat ființa într-o consfătuire întrunită la domiciliul lui Cihodariu - cap de lemn - consfătuire la care au participat „peste 100 de persoane" (după câte a afirmat a doua zi Neamul Românesc), de la profesorul universitar Pompei până la dl Mazăre (din Tulcea). Iorga a făcut „o largă" expunere a situației și a citit un manifest-program către „țară" în care, după un istoric al vicisitudinilor prin care a trecut

[124] Moartea lui Ionel Brătianu și consecința ei: chemarea național-țărăniștilor la putere, a suprimat aceste fricțiuni. Cheagul afacerilor mănoase a cimentat legăturile dintre naționali și țărăniști...

[125] Se povestea că eram înțeles cu liberalii, într-un moment când nici nu luasem contact cu Brătianu!

[126] Au mers până a obține de la Averescu trimiterea unei fotografii lui Iorga, cu o măgulitoare dedicație, în semn de împăcare!

partidul său de la începutul începuturilor, a enumerat cu mult avânt, dar cu mai puțină precizie postulatele unui program politic inutil.

În același timp a trimis lui Maniu o scrisoare de protestare împotriva fuziunii, declarând-o nelegală (!!). În această scrisoare, între altele scria:

„Nu voi califica pe marii proprietari urgisiți de țărăniști, pe care îi detestă și care pentru preocupații electorale îmbrățișează pe aceia în care vedeau niște revoluționari internaționali.

Nu voi condamna pe prietenii de odată ai lui Take Ionescu care ating mâna lui Stere!".

Și mai departe, după ce subliniază caracterul nestatutar al hotărârilor care au desăvârșit fuziunea, noul șef unic (!!) al Partidului Național încheie:

„E inutil să vă spun că nu mă cred legat prin nimic din aceste acte abuzive și că rămân cu numele la care am dreptul[127], cu prietenii mei, nedezlipit de steagul de democrație națională pe care cei ce fuzionează arată că-l părăsesc.

Primiți vă rog încredințarea celor cuvenite (sic!)

N. Iorga

Președintele Partidului Național"

Congresele partidelor fuzionate s-au întrunit în liniște, duminică 10 octombrie, cel național - în sala „Transilvania", cel țărănesc - în sala „Amiciția" și totul s-a sfârșit printr-o fotografie „în grup" în care Maniu sta atârnat de brațul lui Mihalache. Totul s-a sfârșit în ce privea fuziunea, căci cariera de prostii a noului partid abia începea...

În aceeași zi am întâlnit la dejun la socru-meu Boambă pe Jean Duca. Cum m-a văzut: „Ei, când te hotărăști să stai de vorbă cu Brătianu?". — „Într-o zi cu soare..." și am vorbit despre altceva. Dacă mi-ar fi spus cineva că nu vor trece cinci zile și voi bate la ușa Marelui Maker al politicii românești, aș fi râs... Pentru priceperea acestui neașteptat demers, câteva lămuriri asupra sănătății Regelui și asupra celor ce se petreceau în sânul Familiei Regale sunt însă necesare.

Toată lumea știa că Regele se înapoiase din străinătate mai bolnav decât cum plecase, dar nimeni nu știa exact de ce suferea. Se vorbea de o criză de ficat, de o posibilă ciroză, de un diabet, de câte și de mai câte. Eram cu toții îngrijorați de starea lui și ne temeam de posibile complicații în cazul unui deznodământ fatal, dar nimeni nu-și închipuia că un asemenea deznodământ ar putea supraveni

[127] Tot teatrul cu statutele și cu ilegalitatea hotărârilor luate nu avusese de scop decât confirmarea dreptului de a păstra pentru grupulețul iorghist titulatura de Partid Național...

înainte de câțiva ani; un sfârșit tragic iminent nu intra în prevederile nimănui.

A doua zi după congresele fuzionaților - îmi aduc perfect aminte ziua - am întâlnit pe camaradul meu Juvara și l-am întrebat despre starea Regelui, pe care-l operase în septembrie - se spusese de hemoroizi. Cerându-i amănunte asupra intervenției sale, Juvara m-a tras la o parte: „Ce hemoroizi, mă? Ție ți-o spun, că ești și medic și om politic, și trebuie să o știi, are un neoplasm intestinal..." — „Cum?" — „Un neoplasm intestinal, și încă foarte înaintat. L-au găsit deja medicii francezi astă-vară la Paris și l-au trimis la Vichy în loc să-l opereze...". „Și tu n-ai spus nimănui nimic, n-ai propus o intervenție?". „Să mă ferească Dumnezeu! Eu n-am fost chemat la consultație, am fost chemat să reduc niște «franje» ale tumorii care jenau în rectum, atâta tot, și m-am executat. Acum nu mai e operabil, s-a prins tot rectum-ul. De ce să vorbesc eu? De ce nu vorbește Romalo, medicul lui curant, care știe. Ți-o spun ție ca să-mi descarc conștiința, fiindcă văd că timpul trece și nimeni nu se sinchisește de ziua de mâine..." — „Și pronosticul tău?" — „Poate să mai ție un an, poate și mai puțin...".

M-am înapoiat acasă buimăcit și trei zile m-am tot gândit la ce trebuia să fac. Cu Guvernul nu aveam nicio relație. Dar era posibil ca Guvernul să nu știe că Regele era atins de cancer? Dar dacă totuși nu știa? Se părea că Brătianu în tot cazul nu știa nimic, căci Duca îmi susținuse în ajun ipoteza unui diabet, după informațiile culese de la șeful său.

Atunci? Orice părere ar fi avut cineva despre dânsul, era incontestabil că Brătianu ținea în politica românească bastonul de șef de orchestră și îmi părea indispensabil ca un om ce ducea atâtea răspunderi să fie cât mai repede informat despre ce ne aștepta la o scadență foarte scurtă. Și astfel s-a născut în mintea mea ideea de a preveni pe Brătianu...

Eram însă nedumerit. Regina plecase spre America, și era greu de admis că s-ar mai fi gândit la o asemenea călătorie, și să lase pe Rege muribund la București. Dar dacă nu știa cât de gravă era starea soțului ei? Și mai era o ipoteză: poate că știa, și că-și zicea că această atât de râvnită călătorie era ultima sclipire înainte de văduvie... Căci voiajul în America devenise în ultimele șase luni o adevărată obsesie a răsfățatei femei. Îl pusese la cale nebuna de Loïe Füller, cu care Maritza noastră făcuse greșeala să se lege printr-o prietenie inadmisibilă între o Regină și o dansatoare, fie și fostă. Intimitatea ajunsese până acolo, încât madama cu jocurile de lumină trata pe

Suverana României, în scrisorile ei, de „My darling"! Scrisoare văzută de mine... Călătoria fusese pusă la cale de Loïe Füller în complicitate cu un inginer american Samuel Hill, antreprenor de lucrări publice, care clădise cu banii altora „un muzeu de bele arte" la Maryhill lângă Seattle (în statul Washington) și se gândise să facă publicitate în jurul operei sale cu numele unei Regine, invitând-o la inaugurare! Loïe Füller a mai obținut și o invitație de la primarul orașului Philadelphia (pe cine nu invită un primar democratic!) - și cu toate opunerile lui Știrbei și a oamenilor de bun simț, ne-am pomenit pe la începutul lui septembrie cu un comunicat al Guvernului nostru de blegi, prin care se anunța „invitația oficială adresată M.M. L.L. Regelui și Reginei de a vizita Statele Unite" - adăugându-se că Majestatea Sa Regele nu putea accepta invitația, din cauza stării sănătății sale, dar că Majestatea Sa Regina o acceptase cu plăcere... Acest comunicat a stârnit însă încurcături: ministrul Statelor Unite la București, mirat de o invitație oficială care să nu fie cunoscută de dânsul, a telegrafiat la Washington, și lămurit, a cerut o rectificare a comunicatului dat. Guvernul nostru de blegi a trebuit să se execute, și 15 zile după primul comunicat a apărut altul prin care se arăta că invitația adresată Suveranilor noștri nu avea un caracter oficial, dar că „ținând seamă de marea dorință a Majestății Sale Regina de a vizita America, Guvernul a încuviințat această călătorie, și Majestatea Sa va porni spre Statele Unite la începutul lui octombrie". Regina, de fapt, ademenită de Loïe Füller, voise deja să meargă în America cu un an înainte, dar se opusese Guvernul de atunci. Ceea ce nu se putuse sub Brătianu, s-a putut însă sub Cioc-de-Vată - cu toată impopularitatea acestei călătorii, în întreaga noastră opinie publică. Aceste câteva explicații incidentale cu privire la călătoria Reginei le dau aici ca un temei pentru ipoteza că Regina a putut să plece chiar cunoscând gravitatea bolii soțului ei. Plecarea Reginei nu putea astfel fi considerată ca o dezmințire categorică a stării alarmante a Regelui, deși pleda în favoarea acestei dezmințiri.

În nedumerirea mea, primul meu gând a fost să mă adresez la intimii Familiei Regale. Trebuia însă să-i fac să vorbească fără să spun eu cuvântul fatal, căci nu vream să apar ca un cioclu, și mă mai temeam, dacă aș fi spus ceva, să nu ajungă spusele mele până la urechile Regelui, care, el, nu trebuia să afle nimic. Simky Lahovari și Irina Procopiu plecaseră cu Regina în America, mai aveam pe Știrbei și pe Hiott de la care puteam afla ceva. Am trimis numaidecât pe Căpităneanu la Știrbei, să-l întrebe ce știe despre boala Regelui, iar la Costică Hiott m-am dus eu. Am avut impresia netă că Hiott nu

știa nimic despre un cancer, din chiar întrebările pe care mi le-a pus ca să se dumirească și el asupra bolii Suveranului. Ipoteza diabetului - diagnoza oficială - nu-l satisfăcea, dar nici de departe nu s-a gândit la o tumoare. A doua zi Căpităneanu mi-a adus aceeași impresie de la Știrbei, și mi-am dat seama că nu știa nici acesta nimic.

Din ce în ce mai nedumerit, m-am întrebat dacă cumva Juvara nu se înșelase, sau dacă nu-mi povestise brașoave. Am mai ezitat, și în ziua de 15 octombrie m-am hotărât să merg la Brătianu și să-i comunic informația dată de Juvara; el era omul cel mai în măsură să controleze exactitatea ei - dacă cumva nu era în curent cu secretul, admițând că secret exista. Ori lămuream eu pe Brătianu, ori mă lămurea el pe mine. Brătianu, convins că veneam pentru politică, m-a primit cu bucurie și cu mâna întinsă. Dar eu i-am spus numaidecât: „Am venit să-ți aduc o știre foarte gravă, dacă nu o cunoști deja...". Și i-am povestit întâlnirea mea cu Juvara, și tot ce-mi spusese el.

Pe când vorbeam, Brătianu îngălbenise, trăsăturile feței sale se contractaseră: îmi sorbea cuvintele... „Cum se poate, cum se poate așa ceva și să nu știm nimic! Ia mai povestește o dată!". Evident, primea și el lovitura de măciucă, cum o primisem și eu cu patru zile înainte. Am tăcut și unul și altul câteva minute. Apoi Brătianu mi-a spus: „Aș fi vrut să stăm de vorbă și să vorbim politică. Mă simt însă adânc emoționat... Dă-mi voie să controlez spusele lui Juvara; voi afla tot - și apoi să ne revedem și să vedem ce e de făcut. Dacă afirmarea lui Juvara este exactă, ne aflăm în fața unei situații noi, care cere măsuri politice în consecință...". Am mai stat două minute și am plecat. Întrevederea noastră durase un sfert de ceas... Bébé Brătianu care mă pândea în anticameră și care presupusese și el că venisem „să mă înțeleg" a socotit probabil că nimic n-a mers, și mi-a strâns mâna cu răceală!

A doua zi la amiază, Brătianu m-a rugat prin telefon să trec pe la el: avea toate informațiile. Am așteptat cu nerăbdare ora 5 fixată pentru întâlnire și am fost pe deplin lămurit. Brătianu a chemat imediat după ce l-am părăsit pe doctorul Romalo, și strângându-l cu ușa, a obținut toate mărturisirile lui. Sosit în iulie cu Regele la Paris, în drum spre Bagnoles, doctorii Bensande și Labbé, consultați, au stabilit diagnoza unei tumori neoplazice în partea inferioară a intestinului gros aproape de rectum și au comunicat acest diagnostic lui Romalo, și numai lui Romalo, sfătuind, fiindcă cură vrea să facă, pe Augustul pacient, să meargă la Vichy în loc de Bagnoles, unde nu avea ce căuta. Medicii francezi fiind de părere - au fost

consultați și doi chirurgi - că o intervenție operatorie ar fi fost și inutilă, și foarte riscantă, Romalo n-a comunicat nimănui diagnoza bolii, pentru două motive, zice el. Primul, ca nu cumva să ajungă adevărul la urechile Regelui - al doilea, ca să nu tulbure pregătirile Reginei pentru călătoria în America. Și hotărâse să împărtășească Guvernului secretul său numai după înapoierea Reginei din America. Și era indignat împotriva indiscreției lui Juvara, care călcase regulile secretului profesional, deși își dedese cuvântul că nu va spune nimic. Brătianu a scuturat violent pe Romalo și l-a făcut să înțeleagă că nu avusese dreptul să tăinuiască adevărata stare a Regelui, mai ales în împrejurările politice în care ne aflam - și l-a trimis la Averescu să-i expună și lui neîntârziat cum stau lucrurile. Romalo, pe care Brătianu-l terorizase prin amenințarea sancțiunilor față de răspunderea ce-și luase, și-a priceput în fine datoria și urma să facă chiar în acea zi (16 octombrie) raportul său șefului Guvernului.

Odată cu sentința de moarte a Regelui mi-au venit și știri alarmante cu privire la intențiile și la mișcările Prințului Carol, care, dezmeticit întrucâtva din brațele Lupeascăi după ce golise toate „cupele voluptății", cântărise prostia pe care o făcuse și începuse să-și pregătească înapoierea în țară. Alexandru Cusin și Ion Sângeorgiu, doi șmecheri, partizani ai lui Iorga, înapoiați de la Paris unde fuseseră pentru afaceri, au venit să-mi povestească că au vizitat de mai multe ori pe Prinț, că l-au găsit de fiecare dată „studiind" (ce?), foarte în curent cu tot ce se petrecea în țară și hotărât să se înapoieze să-și valorifice drepturile, dar nu îndată, ca să se ție de cuvântul dat lui tată-său. Carol ar mai fi povestit celor doi șmecheri că avea multiple și serioase legături în România și că Goga îi trimisese un emisar cu „propuneri" pe care dânsul le-a respins însă, fiindcă nu voia să aibă de-a face cu un Guvern condus de politicieni care-l dedeseră peste graniță... Și Cusin, și Sângeorgiu erau însă convinși că la moartea Regelui, Prințul va debarca pe neașteptate dintr-un avion. Nici unul, nici altul - și nici eu în acel moment (era cu câteva zile înainte de a întâlni pe Juvara) - nu știa cât de apropiat era sorocul...

În toate cercurile bucureștene începuse iar să se vorbească de Carol, după o liniște de mai bine de șase luni, și cu cât știrile despre sănătatea Regelui erau mai proaste, cu atât „carlismul" ridica capul mai sus. Tot felul de zvonuri începuseră să circule, unele mai fanteziste ca altele. Într-o zi am aflat că Prințul era la Belgrad și că 8 ofițeri din armata română au trecut să se pună la dispoziția lui; a doua zi mi s-a spus că e tot la Paris dar că a închiriat deja un aeroplan ca să vie - și așa zi de zi. Mai serioase erau informațiile ce-mi parveneau despre

starea de spirit din armată; aproape toți ofițerii tineri erau carliști. Mai ales în aviație. Comandantul Corpului de armată din Craiova, generalul Dumitrescu-Turcu, a vorbit pe față prietenului meu politic generalul Iosif Gârleșteanu despre eventualitatea înapoierii lui Carol și i-a mărturisit fără nicio jenă că majoritatea ofițerilor ar vedea cu ochi buni această înapoiere. Curentul carlist începuse să ia proporții serioase și să înlocuiască în mase curentul național-țărănist, după dezamăgirea provocată prin lovitura de Stat din aprilie. Pe aripile noului curent, oameni de mâna a zecea începeau să se ridice: Dinu Cesianu vorbind despre Prinț nu-l numea decât „Regele meu", iar Ion Sângiorgiu se pregătea să se prezinte la prima alegere parțială ca candidat carlist, cu patalama la mână de la Neuilly. Și toți carliștii îmbătau lumea vorbindu-i de intențiile Prințului, care vrea nu numai să domnească, dar și să guverneze și să pună capăt desfrâului partidelor care au dus țara la marginea prăpastiei... Și după domnii aceștia, Lupeasca - punctul negru al aventurii - nu va fi un obstacol, căci, femeie inteligentă, ea își va da seama că nu era decât un episod în viața Prințului și se declara gata să se dea la o parte, la momentul oportun. După cum s-a văzut mai târziu...

Destăinuirile lui Romalo au produs o adevărată consternație printre cei câțiva oameni politici puși în curent cu starea Regelui. A fost și asta o nouă și neașteptată lovitură politică. Toată lumea se gândise la o eventuală vacanță a Tronului, și se gândise cu îngrijorare la ivirea ei încă în timpul minorității Regelui Mihai, dar în gândul tuturor problema transmisiei Coroanei nu urma să se pună decât după mai mulți ani, bolile cronice dăinuind vreme îndelungată. Puși înaintea unui deznodământ apropiat, oamenii noștri politici s-au buimăcit, căci nu-și fixaseră niciunul, afară de Ionel Brătianu, o linie fixă de procedură. La început furtuna a suflat numai printre micul număr de inițiați - dar numărul acestora sporind încontinuu prin indiscrețiile zilnice ce se făceau, țara a început să se împartă între carliști și anticarliști, gata să se înhațe și să provoace războiul civil...

Pe mine unul grozava știre m-a doborât și câteva zile n-am putut să-mi vin în fire. Am stat ceasuri întregi de sfat cu mine însumi, întrebându-mă ce era de făcut. Nu vedeam decât o singură posibilitate pentru evitarea războiului civil - pacoste ce nu ne încercase până atunci - și această singură posibilitate era unirea tuturor partidelor față de pericolul comun. Frumos de spus, dar greu de realizat. Și cine să încerce înfăptuirea unei asemenea uniri între oameni care se urau de moarte? Restaurarea Regelui Carol s-a făcut cu atâta ușurință și țara noastră a trecut prin atâtea încercări de atunci încât temerile și

zbuciumul meu din acele vremuri pot apare ca copilărești. Dar dacă faptele nu pot fi cântărite decât după săvârșirea lor, stările sufletești pe care le provoacă înainte de această săvârșire a lor nu trebuiesc judecate decât prin reacțiunea pe care teama necunoscutului o provoacă. Nu numai eu, dar oamenii cei mai cumpăniți ca Brătianu și Maniu priveau viitorul cel mai apropiat cu inima strânsă.

Pe când mă zbăteam în întuneric, o întrevedere cu Stere a contribuit foarte mult să-mi lumineze calea și să determine o nouă cotitură în cariera mea politică. Davila, care deși rămăsese în partidul fuzionat național-țărănist, nu încetase de a veni pe la mine, mi-a propus, în nădejdea probabil de a mă apropia de noul partid, o întrevedere cu Stere, dorită de acesta. Am primit cu plăcere, căci nu m-am dat niciodată în lături de a sta de vorbă cu un om inteligent. Întâlnirea a avut loc la Davila acasă, și a fost cordială. Stere a început prin a-mi declara că a priceput atitudinea mea, dar ca o regretă. Nu era nici dânsul mulțumit de modul cum se săvârșise fuziunea și cum se organiza noul partid, iar părerea lui despre Maniu era și mai proastă ca înainte - totuși a rămas și va rămâne alături de foștii săi tovarăși de luptă. Mi-a mărturisit apoi că situația lui în partid se schimbase și nu mai era aceeași; nu mai stăpânea pe țărăniști, dar credea că poate încă influența serios pe Mihalache, și prin acesta să determine, în liniile mari, îndrumarea partidului. După această intrare în materie, Stere m-a întrebat dacă aș fi dispus să colaborez într-un mod oarecare cu Partidul Național-Țărănesc în vederea prevenirii dezastrului ce l-ar putea provoca amestecul militarilor în criza dinastică ce ne amenința. Era în curent cu boala exactă a Regelui, cu atitudinea Prințului Carol, cu uneltirile carliștilor și cu spiritul anarhic din cadrele tinerilor ofițeri. N-am făcut nici un „fason" ca să mărturisesc lui Stere că eram gata să dau tot concursul meu Partidului Național-Țărănesc pentru evitarea unui război între frați, dar că nu vedeam nicio posibilitate de soluție „civilă" a problemei fără concursul lui Brătianu. A prins fraza mea, și numaidecât, cu insistență, a încheiat: „Desigur, desigur, numai cu Brătianu se poate ajunge la ceva!". Și intrând în aceste vederi, și-a exprimat părerea că nemaifiind înregimentat într-un partid, eu singur aș putea încerca punerea la punct dacă nu a unui consens general, cel puțin a unuia între liberali și naționali-țărăniști, și apoi eventual între aceste partide și Prințul Carol... Și ca să mă încurajeze și să-mi arate „cât ține Brătianu la mine" (!!), Stere mi-a povestit că în toamna anului 1913 și în primăvara lui 1914, el Stere combătându-mă cu foc de mai multe ori în fața lui Brătianu, din

cauza scrierilor și cuvântărilor mele împotriva exproprierii, acesta mi-a luat de fiecare dată apărarea și încă cu căldură, spunând cel mai mare bine despre mine... Am surâs și am declarat lui Stere că în niciun caz nu m-aș putea îndeletnici cu urmărirea unui „consens general", fiindcă nu aveam, și nu înțelegeam să am niciun raport cu Guvernul și cu generalul Averescu, dar că eram gata să încerc ceva cu cele două mari partide, cu național-țărăniștii și cu liberalii, în sensul unei împăcări cu Prințul Carol singura soluție care ar pune toată lumea de acord și împotriva căreia Averescu și Guvernul n-ar putea lua o atitudine ostilă, mai întâi fiindcă sunt la ordinele lui Brătianu și apoi fiindcă ar ridica întreaga opinie publică împotriva lor. Am adăugat, vorba Regelui: „Numai să vrea Brătianu!". Stere a fost cu totul de acord cu mine și m-a rugat să încerc. „Ar fi bine - a mai spus el - să vezi și pe Maniu. Eu mă voi ocupa de Mihalache și de țărăniști. D-ta convinge pe Brătianu - pe Maniu va fi mai ușor, e carlist! Și să ne mai vedem...". — „Să ne mai vedem!". Și ne-am despărțit iarăși complici!

M-am mai gândit mult înainte de a face un demers. Dar cu cât mă gândeam mai mult, cu atât îmi dam mai bine seama că singura soluție, soluție care împăca și vechile mele simpatii, era întoarcerea lui Carol și repunerea lui în drepturile sale pe care - o știam acum cu precizie - ar fi fost chemat să le exercite înainte de împlinirea unui an. Împotriva acestei soluții, vedeam limpede că un singur om putea să se ridice, dar era de talie, era Brătianu. Cine știe însă, poate că în fața tragediei și anarhiei, și cea mai neîmpăcată ură putea ceda. în ultima mea întrevedere cu el, lăsasem pe Brătianu foarte abătut, foarte nesigur pe stăpânirea momentului... Era de încercat, și m-am hotărât să încerc.

Dar înainte de a aborda „das grosse Thier", cum îl poreclise Nadeja Știrbei pe Brătianu, trebuia să lămuresc situația cu Maniu. O formalitate. Maniu fusese contra mazilirii Prințului, nu putea să nu fie pentru readucerea lui. Și era și un prilej să reiau contact cu șeful noului partid, care-mi trimisese pe Mihai Popovici să-mi mulțumească pentru termenii prietenești și obiectivi în care redactasem scrisoarea mea de despărțire. Popovici îmi afirmase că Maniu nu putea aproba pe față plecarea mea din partid, dar că pricepea și el gestul meu, și am avut chiar impresia că fusese mulțumit să se scape de mine ca să se supună mai ușor exigențelor țărăniștilor. Fratele Mihai mă asigurase totuși că Maniu îmi păstra „o deosebită stimă, o mare recunoștință pentru trecut, și o sinceră nădejde de colaborare pentru viitor". Am asigurat și eu pe domnul Prezident, prin Mihai Popovici, de toate

cele cuvenite și am adăugat că voi căuta să mă întâlnesc cu dânsul, „să mai vorbim politică". Venise și ceasul să mă țin de cuvânt.

Am cerut să-l văd, și Maniu m-a primit îndată după înapoierea sa din Ardeal. Întrevederea a avut loc în casele lui Costică Simpson din Bulevardul Lascăr Catargiu, colț cu Clopotarii Vechi, unde se instalaseră I. Lugoșianu și Ghiță Crișan, tinerele speranțe ale Partidului Național-Țărănesc, ramura ardelenească.

După câteva banalități schimbate, dânsul exprimându-mi părerea sa de rău de a mă fi pierdut, eu - plăcerea de a-i fi regăsit, am intrat numaidecât în miezul chestiunii pentru care venisem. Perfect în curent cu boala Regelui, Maniu mi-a declarat că nu era nici carlist, nici mihaist, nici republican, ci numai român și ca atare foarte îngrijorat și el de cele ce ne amenință. Era gata să discute o înțelegere pe chestiunea succesiunii Tronului între toate partidele, sau numai cu Brătianu și cu Averescu, sau numai cu Brătianu (numai cu Averescu, n-a spus) - și vede trei soluții posibile, și numai trei: 1) cu Prințul Carol, 2) cu Regina Maria și 3) cu proclamarea republicii. O a 4-a soluție nu exista, după credința lui - fiindcă soluția adoptată cu un Rege minor și o Regență nu putea fi o soluție definitivă, România nefiind în situație să suporte o Regență de 14 ani...

Din cele trei soluții, Maniu credea că cea mai puțin rea era cea cu Prințul Carol, fiindcă împăca și dorințele armatei și se putea evita astfel amestecul militarilor în politică. Șeful Partidului Național-Țărănesc era convins că la moartea Regelui Ferdinand aproape toată armata - adică ofițerimea, că ofițerii sunt purtătorii de cuvânt ai armatei - va fi cu Carol. Mihai Popovici, care tocmai intrase, a întrerupt pe Maniu ca să povestească că un general din apropierea lui Averescu, un general pe care acesta se bizuie, ar fi spus primului-ministru că nu exista decât o singură soluție, aducerea lui Carol. „Dar dacă vine cu jidoavca?", a întrebat Averescu. — „Avem noi leac și pentru aceea, să vie cu cine o vrea" - a fost răspunsul generalului. După ce a insinuat că Averescu lucra pentru Regină, Maniu a reluat firul conversației întrerupte de Popovici, ca să-mi spuie că nu se opunea deloc unei înțelegeri, dar că convingerea lui era că soluția problemei care ne preocupa pe toți se găsea în mâinile Regelui, și numai în ale Regelui. Dânsul socotea că în această afacere armata va avea ultimul cuvânt, dar cât va trăi Regele Ferdinand armata nu va ieși din ordinele lui. „Degeaba ne zbatem noi, domnule Argetoianu. Dacă Regele vrea să aducă pe Carol, îl va aduce - dacă nu vrea, Carol nu se va întoarce, căci armata este și va fi credincioasă Regelui. După moartea Regelui, armata va face de capul ei; oricât ne-am învârti noi!

Și tocmai de aceea sunt și eu foarte îngrijorat pentru ziua de mâine!". Am rămas înțeles cu Maniu să ne revedem după ce voi fi vorbit și cu Brătianu.

Cu Brătianu am avut două lungi convorbiri, două zile de-a rândul. Prima ședință a fost consacrată în întregime Prințului Carol. Am găsit față de această chestiune un om de piatră. Pentru Brătianu principalul avantaj al Monarhiei era continuitatea; aceasta primise o serioasă lovitură prin defecțiunea Principelui Moștenitor. O nouă ordine de succesiune s-a stabilit; a veni și a desface din nou ce s-a făcut, a te juca cu renunțările și cu reintegrările, ar însemna sfărâmarea completă a acestui principiu al continuității. Și în afară ce aceasta era „chestiunea personală". Știa că Carol îl ura, deși el nu-l urăște, ci se mărginește să-l judece cu sânge rece. Carol era un închipuit care credea că știe tot, și nu știa în realitate nimic - un veleitar țicnit care aleargă după năluci, o ființă total lipsită de simțul moral: pe Tronul României ar fi o nenorocire -, cel mai deplorabil Domnitor din câți a avut țara, chiar în vremurile cele mai rele! Am întâmpinat că nu era judecată fără revizuire, că cu vârsta defectele tinereții puteau să se mai atenueze, că răspunderea putea să deștepte în om însușiri nebănuite, și am mai înșirat și eu ce am putut ca să înduplec pe nemilosul judecător. I-am arătat că lumea îl ținea pe el, Brătianu, drept cel ce pusese la cale mazilirea lui Carol și că ar fi fost un foarte frumos gest din partea sa să se înfățișeze ca reînscăunătorul Prințului și să dezmintă prin această faptă simpatică opiniei publice pe cea precedentă și antipatică, ce i se pusese în spinare. Recunoștința Prințului pocăit i-ar asigura pe de altă parte o influență aproape fără limite și ar fi sfătuitorul ascultat al noii Domnii. Am căutat pe de altă parte să-l conving că soarta lui Carol era la urma urmei în mâinile armatei, că armata voia reîntoarcerea lui și că era mai bine să-l reîntroneze dânsul decât militarii... Acest din urmă argument a pus pe Brătianu puțin pe gânduri - apoi deodată a izbucnit: „Nu, nu, și nu! Pentru nimic în lume nu voi ajuta pe Carol să revie în țară - dar voi face tot ce voi putea ca să-l țin cât mai departe! Ascultă-mă: nu am pretenția să fiu un erou, dar chiar pus la zidul ăla (și-mi indica zidul din fața ferestrelor sale), și cu 12 puști țintite asupra pieptului meu, tot n-aș ceda! Decât să văd pe Carol pe Tronul României, mai bine să fiu împușcat!".

Ce puteam să mai spui? Am plecat cu coada între picioare, dar înainte de plecare am rugat pe Brătianu să se mai gândească... „E gândit gata - mi-a replicat dânsul. Eu mă hotărăsc greu, dar când mă hotărăsc nu mai schimb. N-am cerut eu excluderea lui Carol, și

când m-a chemat Regele să-mi spuie că a hotărât-o, am cerut timp de gândire. După o matură examinare a situației am spus Regelui că poate pune temei pe mine pentru executarea hotărârii sale, și așa a fost, și așa este și așa va rămâne!". Și ca să-mi dovedească că nu se supusese Regelui din slugărnicie (parcă-l învinuise cineva de așa ceva!), ci din convingere, și că știe să se opună la nevoie Suveranilor, mi-a povestit ce i s-a întâmplat cu Regele Carol I în conflictul pe care l-a avut cu Vasile Lascăr. „În acest conflict, dacă ții minte, am ajuns la demisie. În audiența de rămas bun, Regele Carol, care fusese tot timpul conflictului de partea lui Lascăr, mi-a spus că-i pare rău de despărțire fiindcă fiind bătrân, nu va mai avea probabil plăcerea să lucreze cu mine. Mod delicat de a mă preveni că nu voi mai fi ministru! N-am răspuns nimic, dar am trimis a doua zi vorbă Regelui prin Kalinderu, că m-am bucurat să-l văd atât de sănătos, așa că va avea timp să mai lucreze cu mine, vrând-nevrând! Și am ajuns prim-ministrul său! Azi, chiar dacă m-ar chema Regele Ferdinand și mi-ar cere să revin asupra convingerilor mele în ce privește pe Prințul Carol, aș fi tot atât de dârz ca față de Regele Carol I!".

Acasă, am examinat și eu situația pe îndelete și m-am întrebat ce era de făcut. Intransigența lui Brătianu făcea o înțelegere imposibilă pentru readucerea lui Carol. Cum alte partide se înfățișau însă accesibile acestei soluții care mai era îmbrățișată și de o bună parte a armatei - conflictul putea izbucni oricând și degenera în război civil. M-am gândit că, dată fiind ireductibila atitudine adoptată de Brătianu, și pe de altă parte quasi indiferența lui Maniu, care socotea mai simplă soluția Carol, dar se înclinase și în fața soluției contrare - m-am gândit că poate s-ar putea ajunge la o înțelegere între cele două partide pe baza unei formule fără Carol. Tot ar fi ceva, poate chiar că ar fi mult și că față de cele două mai importante partide din țară, și Carol, și armata vor ezita să încurce lucrurile. Iorga și Averescu singuri nu erau periculoși, cu condiția ca cel din urmă să fie dezarmat, adică să i se ia din mână Guvernul. Era probabil însă că Maniu să nu primească un asemenea pact, împotriva simpatiilor sale ascunse, fără un profit serios. Ca să știu ce i s-ar putea oferi trebuia să vorbesc cu Brătianu, și în acest scop m-am dus a doua zi iar la dânsul.

A trebuit să-l aștept mult. Era la clubul liberal unde, ca să întărească, pentru cine trebuia, cele ce-mi spusese mie în ajun, făcea declarații senzaționale și lua poziție în public împotriva oricărei aventuri, de oricine ar fi ea încercată sau sprijinită... Un pas însemnat,

după cum se vede, pentru lămurirea tuturor partidelor[128]... În fine pe la ora 7 a sosit și mi-a spus râzând:

„D-ta ești de vină dacă am întârziat, dar propunerile d-tale de ieri m-au silit să «ies în public» și să iau poziție!" — „Nu e nimic, am răspuns eu, m-am obișnuit cu așteptatul! Și am venit cu alte propuneri care sper că nu te vor mai sili să te ostenești până la club!". Și i-am dezvăluit noul meu plan. Cât timp am vorbit despre necesitatea de a întări poziția luată de cel mai puternic partid din țară, și de a o întări mai ales împotriva unei posibile intervenții militare, Brătianu m-a aprobat fără rezerve. Când am început însă să desfășor proiectul meu de pact cu național-țărăniștii și i-am cerut să ia inițiativa închegării lui, s-a cam strâmbat din nas și mi-a declarat că nu crede în posibilitatea unei asemenea alianțe: „La național-țărăniști sunt două curente: țărăniștii înclină spre o formulă fără Carol, dar naționalii sunt carliști. Și mai e și Iorga care va face mai degrabă carlism, și de opinia căruia în această materie, naționaliștii se lasă influențați... Și toți la un loc vor să pescuiască în apă tulbure...". I-am răspuns că nimic nu costă să încercăm, și a recunoscut și dânsul că problema era prea importantă ca să nu se facă tot posibilul pentru rezolvarea ei de comun acord. El era dispus să meargă foarte departe, era gata să primească formula unui Guvern național în care să fie reprezentate toate partidele, dar nu putea lua niciun angajament pentru a doua zi, fiindcă nu știa ce se va putea întâmpla a doua zi și nu voia să fie stânjenit prin vreo legătură. „Eu mă hotărăsc greu, dar când iau o hotărâre, o respect și mă țin de ea, ți-am mai spus-o și ieri. N-aș putea să mă leg azi printr-un angajament față de alte partide și să fiu silit să nu mă țin de el din cauza împrejurărilor ce ar putea să fie potrivnice intențiilor mele actuale". Și ca să-mi arate, că totdeauna a gândit la fel și să-mi dovedească că împrejurările pot fi mai determinante decât voința omului, Brătianu mi-a servit și de astă-dată o amintire din trecut. „În primăvara anului 1916 a venit Take Ionescu la mine și mi-a spus că el și Filipescu s-au convins că voi intra în război și că prin urmare acțiunea lor era inutilă; că sunt gata să-i pună capăt și să mă lase să lucrez în liniște și să-mi aleg eu momentul mobilizării noastre, dacă mi-aș lua angajamentul să fac un Guvern național în ziua declanșării războiului - Guvern în

[128] Brătianu nu s-a mărginit aci. A mai pus la cale o scrisoare a Regelui adresată Guvernului Averescu, scrisoare prin care Suveranul stăruia asupra hotărârilor din 4 ianuarie, socotite definitive. în același timp Brătianu a obținut, prin Familia Regală, ca Prințul Carol însuși să dea un interviu ziarului Le Marin, interviu reprodus de toate ziarele din București și prin care Prințul afirma din nou că nu are nici o intenție de „a da o lovitură" și că rămânea respectuos al stărilor legale stabilite. Scrisoarea Regelui a fost obținută la sfârșitul lui noiembrie - interviul Prințului la începutul lui decembrie.

care ar intra și el și Nicu Filipescu. Am răspuns lui Take Ionescu că era în intenția mea să alcătuiesc un Guvern național în momentul declarării războiului - l-am și făcut la Iași, când am putut[129] - dar că nu eram în măsură să iau un angajament, fiindcă nu voiam să o pățesc ca dânsul și să nu mă pot ține de vorbă. Făceam aluzie la defecțiunea lui din 1913. Încheiasem într-adevăr cu Take Ionescu un pact, în 1911: ne înțelesesem să combatem împreună pe Carp și să-l răstumăm, iar odată Carp răsturnat să nu cer puterea, ci să-l ajut pe el să intre în Guvernul ce se va forma; Take, la rândul lui, se angajase să nu creeze dificultăți pentru succesiunea mea după acel nou Guvern conservator, iar în caz de război, să alcătuiască un Guvern național cu mine, mergând pentru aceasta până la demisie. Pactul fusese verbal. Alexandru Djuvara m-a sfătuit cu insistență, ca bun prieten al lui Take, să cer acestuia angajament scris. I-am mărturisit că nu puteam face așa ceva și dânsul mi-a propus atunci să încerce el. L-am autorizat, și mi-a adus o scrisoare de la Take Ionescu pe care o am și acum. A venit războiul cu Bulgaria și Take mi-a spus că nu putea să se ție de vorbă, că nu vrea Regele Guvern Național, și că demisia lui n-ar schimba nimic. Eu nu vreau, repet, să o pățesc ca Take Ionescu...".

Față de gravitatea situației, am obținut totuși de la Brătianu să mai reflecteze câteva zile înainte de a-mi da un răspuns categoric și am adăugat: „Sper că-mi vei da un răspuns care să-mi permită să-ți aduc adeziunea național-țărăniștilor la punctul d-tale de vedere...". Brătianu a surâs enigmatic, și mi-a promis răspunsul său definitiv până în opt zile. Am vorbit apoi despre chestiunea Carol, despre eterna chestiune Carol, și despre boala Regelui.

În afacerea Carol, Brătianu mi-a vorbit atunci pentru prima dată despre divorțul Prințului, pe care-l socotea util, cu condiția să fie cerut de dânsul. Principesa Elena se arăta însă refractară acestei idei; el, Brătianu, a sfătuit-o să primească divorțul dacă i s-ar propune, dar nu a parvenit încă să o convingă. Și m-a rugat pe mine să aflu prin Dinu Cesianu și prin greci (George și Elisabeta) care sunt intențiile intime ale lui Carol și ale Elenei.

Cu privire la boala Regelui, Brătianu mi-a vorbit despre chemarea doctorului Bensaude de la Paris, chemare pe care o dezaproba, căci, pretindea el, trebuiau întâi consultați medicii români, destul de competenți. Romalo și Mamulea nu erau de acord asupra bolii:

[129] Când l-au strâns evenimentele cu ușa și a socotit prudent să împartă răspunderea dezastrelor.

Romalo se arăta foarte pesimist, iar Mamulea - foarte optimist. Optimismul lui Mamulea era întemeiat pe faptul că îndată ce Regele se pune la regim, diareea și scurgerile de sânge se opreau, iar greutatea corpului se ridica în câteva zile cu câteva sute de grame. Am aflat însă în aceeași zi prin Știrbei că optimismul lui Mamulea era relativ: dânsul afirma că erau 50% șanse să fie un cancer la mijloc și 50% să nu fie - dar că în tot cazul boala era foarte gravă, iar despre o câștigare de greutate nu putea fi nici vorbă: regimul oprise slăbirea progresivă și atâta tot.

Brătianu mi-a povestit și un întreg roman cu Romalo. Doctorul era un carlist convins și plin de ură împotriva lui Averescu, pe care nu-l putea ierta că nenorocise pe fiu-său șterpelindu-i în Moldova pe Elisa Suțu[130]. Era convins că numai Carol îl va putea răzbuna și nimici pe trufașul general... și în vederea răzbunării sale a făcut tot ce a putut - și mai face - ca să împace pe Rege cu Carol. La Paris a mijlocit o întrevedere între tată și fiu, și a tăinuit boala Regelui ca să faciliteze anumite pregătiri pentru înapoierea Prințului. Romalo a tăinuit boala Regelui față de toți cei cărora trebuia să o dezvăluie, dar n-a tăinuit-o față de Maniu, pe care-l socotea carlist. Din acel moment Maniu a tablat pe moartea Regelui și a făcut imediat fuziunea cu țărăniștii - afirma Brătianu - pe baza sugestiilor lui Romalo (!), ca să poată pune, la momentul oportun, un partid puternic la dispoziția Prințului Carol! Fără să dau crezare ipotezei unei sugestii din partea lui Romalo, mi-am adus aminte de atitudinea aproape „mistică" a lui Maniu în ultimele sale pertractări cu țărăniștii și de fraza lui de la Sinaia: „nu e momentul să ne apropiem de liberali, când ei sunt în ajunul de a se prăbuși...". Și mai mi-am adus aminte că în acel sfârșit de august eu mă mărgineam la impresii de îngrijorare cu privire la sănătatea Regelui, pe când Maniu era foarte afirmativ și pesimist... Brătianu era bine informat. Și ca să încheie confidențele sale mi-a declarat: „Romalo trebuie măturat de la Palat - dar e greu, căci ține Regele la el!".

Pe la sfârșitul lui noiembrie s-a înapoiat și Regina din America, unde timp de o lună ne făcuse de râs, lăsându-se plimbată de o bandă de caraghioși printre care strălucea un farsor cu numele de Napoleon Cromwell, nume care singur ar fi îndreptățit o condamnare la moarte a posesorului său! Regina fusese vestită în America despre agravarea bolii Regelui și rugată să-și scurteze călătoria. Deși a încercat mai

[130] Romalo a avut un singur fiu, Grigore, despre care am amintit ceva într-un capitol precedent, în legătură cu afacerea Wexler. Grigore Romalo era aproape logodit cu Elisa Suțu în preajma războiului. După război s-a căsătorit cu o domnișoară Gruef, bogată, și a murit de tuberculoză...

întâi să reziste chemării, după un schimb de telegrame s-a înapoiat, renunțând la două treimi din programul său. Nici la Paris, unde generalul Angelescu (Paul) fusese trimis întru întâmpinarea ei și unde entuziasta călătoare nu s-a oprit decât 24 de ore, n-a fost exact pusă în curent cu boala Regelui, adică nu i s-a vorbit de cancer, de teamă să nu facă „un coup de tête" și să aducă pe Carol cu ea la București. Abia după ce a sosit i s-a spus tot adevărul. Averescu îi pregătise o primire „populară" la Gara de Nord. Trenul Simplon la care se atașase vagonul regal trebuia să intre în Gara de Nord la ora 11 ½ dimineața. Cu două ore înainte s-a aflat că trenul avea 3 ore întârziere, și alaiul a fost comandat la gară pentru ora 1. Simplonul a sosit însă pe neașteptate la ora 12; vijelia din ajun stricase liniile telegrafice, și trenul n-a putut fi semnalat decât din Chitila. Câțiva membri ai Guvernului, alertați, abia au putut ajunge în timp la gară, astfel încât manifestația pregătită viitoarei Regente a dat chix - semn rău pentru planurile făurite cu complicitatea lui Averescu. Generalul Paul Angelescu a povestit că la Paris, Carol a făcut tot ce a putut ca să vadă pe Regină, dar pe baza ordinelor primite de la București, dânsul a împiedicat întrevederea. Carol ar fi încercat să forțeze ușa Reginei, dar Angelescu nu s-a lăsat și i-ar fi vorbit „verde" - spunea el - „prevenindu-l că de va veni în țară se va proclama republica (?!) și că atunci nu va mai avea nici măcar parale ca să-și întreție amorezele în străinătate!!". Paul Angelescu a mai pretins că Prințul avea aerul foarte abătut și că, după câte a putut afla, nici prin gând nu-i trecea să părăsească pe Lupeasca.

Cu vreo zece zile înainte de înapoierea Reginei în țară, a sosit la București doctorul Bensaude, specialistul în rectoscopie, chemat la căpătâiul Regelui. După examene și analize care au durat mai multe zile, Bensaude a semnat împreună cu Romalo și cu Mamulea un buletin sinistru: „inflamație atipică", „infiltrație a ganglioanelor" etc. - eufemisme care învăluiau diagnoza unui neoplasm. Toată lumea a priceput și a fost consternată; Ferdinand era iubit de popor, și apoi fiecare se mai gândea la tot ce se putea întâmpla la moartea Regelui.

Tumoarea progresând repede, a provocat o ocluzie intestinală aproape totală. Crearea unui anus artificial devenind indispensabilă, a fost chemat chirurgul Hartmann din Paris să o desăvârșească, pe la începutul lui decembrie. Bietul Ferdinand a fost întins pe masă în ziua de Sf. Nicolae. Operația relativ ușoară, a reușit perfect - dar din acea zi Regele a devenit un infirm, și lunga lui agonie a început... Lucru ciudat, dânsul nu și-a dat seama de starea lui și chiar după operația care făcea dintr-însul un impotent, a spus Reginei: „Închipuiește-ți

că primesc scrisori în care mi se propun leacuri contra cancerului! Prostii, cred că sufăr de această oribilă boală!".

Optimismul Regelui nu trebuia să dureze însă multă vreme: dintr-o conversație pe care am avut-o cu Regina Elisabeta în ianuarie, mi-am dat seama că Ferdinand își cunoștea în acel moment boala și că nu-și mai făcea nicio iluzie asupra soartei ce-l aștepta. Elisabeta mi-a mărturisit într-adevăr că suferințele fizice pe care le îndura tată-său nu erau nimic pe lângă suferințele sale morale. Profund religios, catolic habotnic, Regele Ferdinand nu se putea împăca cu ideea să moară certat cu biserica sa, și demersuri presante se făceau la Roma pentru ridicarea „micii excomunicări" ce fusese pronunțată de Curie după botezul Prințului Carol în religia ortodoxă. Se știe că biserica catolică nu tolerează căsătoriile mixte decât cu condiția ca copiii ieșiți din ele să rămână catolici. Catolicul care calcă această tradiție, este exclus din comunitatea romană. Și a fost exclus și Ferdinand. Diplomația noastră a negociat mai bine de 25 ani la Vatican ca să obțină ridicarea „interdictului" - fără să poată obține decât o îndulcire de fapt, situația de drept rămânând neschimbată. Abia în aprilie 1927, și în fața morții, biserica s-a mai muiat și Papa a trimis un prelat la București cu iertarea deplină și cu binecuvântarea sa apostolică. Din acel moment Ferdinand a fost un alt om: nervozitatea sa a făcut loc unui sentiment de resemnare și de beatitudine care i-au permis să-și trăiască ultimele luni ca un erou și ca un sfânt fără o revoltă, fără un murmur, fără o clipă de protestare împotriva morții implacabile... Puterea credinței este nemărginită!

Luna lui noiembrie a fost ultima lună de viață normală a Regelui Ferdinand, și în acea lună l-am văzut pentru ultima oară întreg, cu prilejul vizitei Ducelui de Spoleto[131]. L-am mai văzut de două ori pe jumătate mort, la Scroviște, în iunie 1927, când am depus jurământul

[131] Ducele de Spoleto (Aimone di Savoia al 2-lea fiu al Ducelui de Aosta și viitorul Rege „in partibus" al Croației) a sosit la București în ziua de 4 noiembrie, însoțit de mareșalul Badoglio. Averescu, care fusese în septembrie în Italia, încheiase la Roma un tratat de amiciție, obținuse semnătura Italiei pe protocolul de garanție de la Londra privitor la Basarabia (semnătură pe care Guvernele italiene ne-o refuzaseră până atunci) și contractase și un împrumut pe termen scurt la Banca Italiei. Averescu și-a închipuit că apucase pe Dumnezeu de un picior, fiindcă obținuse protecția diplomatică a Italiei (!!) și ajutorul ei financiar (!!!). Italia, care avea ea însăși nevoie de protecție și care trăia din firimiturile bancherilor de la Londra, ajunsă puterea noastră salvatoare! Trebuia capul lui Averescu ca să creadă așa ceva și să-și imagineze că aventura putea da roade! La înapoierea sa în București (chiar în ziua congreselor național-țărăniste din 26 septembrie) poporul lui Trancu-Iași a făcut „o primire entuziastă" generalului pentru care alianța cu Italia era „la grande idée du Régne". Vizita lui Spoleto și a lui Badoglio trebuia să pecetluiască legăturile noastre cu frații de la Roma... În consecință, s-a dat recepției lor o amploare foarte mare. Am fost siliți să creăm și la Băneasa o cursă specială, Premiul Savoia, cu o alocație de 100.000 lei!!!

întâi cu Ştirbei şi apoi cu Brătianu. Dar în amândouă aceste triste şi solemne momente, Regele ne-a spus numai câteva vorbe, întins pe scaunul de suferinţă - aşa încât ultima mea convorbire cu dânsul a avut loc în acel noiembrie 1926, pe când sufletele noastre erau agitate de teama viitorului, iar el nu ştia încă că soarta lui fusese pecetluită... Nu-l mai văzişem din luna mai: l-am găsit foarte redus, slăbit mult din ce era, dar fără aspect cașectic. Şi mi-a rămas din convorbirea noastră, care s-a întins câteva minute asupra politicii externe o amintire amară, căci Regele m-a întâmpinat cu cuvintele: „Me, Argetoianu, je ne suis pas aussi mort qu'on le dit!". Mi-am dat imediat seama că tribulaţiile mele politice provocate de grija unei succesiuni agitate la Tron, că „petractările" mele cu Maniu şi cu Brătianu ajunseseră până la urechile lui - şi am fost nenorocit. Avusesem grijă să nu pun pe nimeni în curent cu demersurile mele, în afară de cei iniţiaţi, şi totuşi indiscreţia se făcuse. Ce gură de petece mai sunt şi românii noştri, şi nici în faţa morţii nu pricep că toate au o limită. Deşi am priceput reprosul Regelui, m-am făcut că nu-l pricep, şi cam buimăcit am răspuns: „Votre Majesté a en effet une mine excellente!". Mi-au scăpat cuvintele, şi numai după ce mi-au scăpat mi-am dat seama că puteau fi socotite şi ele ca o ironie, şi m-am simţit şi mai nenorocit...

Tot chestiunea Carol • Goga propune să numim pe Regină, Regină de-a binelea • Moartea lui Alecu Constantinescu • Dorinţa naţional-ţărăniştilor de înţelegere cu Brătianu • Răspunsul lui Brătianu • Brătianu mă poftește în Partidul Liberal, amân hotărârea mea • Înţelegerea între Brătianu şi naţional-ţărănişti nu s-a putut face • Atitudinea mea şi a prietenilor mei • Săptămâna Politică• Ghiveciul naţional • Mă lămuresc cu Brătianu şi-l asigur de tot concursul meu • Situaţia politică în ianuarie 1927

Dar să lăsăm pe Rege să-şi dapene zilele amare ce îi mai rămăseseră de trăit, şi să ne înapoiem la politică. Ca să fac plăcere lui Brătianu, căci pe mine mă lămurise de mult Sfântul Duh, am stat de vorbă la Jockey-Club cu Dinu Cesianu, care tocmai sosise de la Paris unde văzuse zilnic pe „Regele său". Am aflat astfel - căci asta interesa pe Brătianu - că Carol nu numai că era dispus să divorţeze, dar chiar că dorea divorţul, spre marea indignare a lui Cesianu, devotat desigur Prinţului, dar suflet cinstit. Am mai aflat că tot tineretul carlist strâns în jurul lui Cesianu era foarte nemulţumit şi descurajat de faptul că în loc să se gândească să se despartă de Lupeasca, Carol se gândea să se despartă de Principesa Elena. Cesianu şi prietenii săi au cerut în zadar Prinţului să se despartă cel puţin aparent de d-na Lupescu şi să nu mai locuiască împreună. Nenorocitul era însă complet sub papucul târfei, şi nici nu putea sta de vorbă cu cineva fără ca uşa ce ducea în odaia de alături să fie crăpată şi să permită celor ce pândeau acolo să asculte totul. Cesianu s-a arătat convins că în ziua în care Carol va divorţa de Elena, toate elementele curate ce îi erau încă devotate, îl vor părăsi. Şi s-a mai ridicat şi împotriva atitudinii nehotărâte a Prinţului, care într-o zi vrea să se înapoieze la Bucureşti, iar într-alta afirma că-şi va sfârşi zilele în Franţa sau în America, cu dama lui în braţe şi departe de orice plictiseli... Am întrebat pe Cesianu dacă a adus de la Paris o scrisoare pentru Rege: mi-a afirmat că nu, cu atâta energie încât am rămas convins că a adus una. De altminteri, după părerea lui, împăcarea cu Familia Regală şi înapoierea Prinţului în ţară ar trebui să se facă cât timp mai trăia

Regele. Am pus pe Brătianu în curent cu cele vorbite cu Cesianu precum și cu o lungă conversație pe care am avut-o cu Principesa Elena însăși, din care reieșea că nu se va opune la divorț dacă-l va cere Carol, dar dânsa nu-l va cere. Brătianu n-a fost mulțumit, și mi-a spus: „Mai bine era contrariul, căci cum să silim pe Carol să ceară divorțul? Cu Principesa Elena, dacă ar fi vrut, ar fi fost mai lesne, căci o avem în mâinile noastre..." Eu însă, care nu pierdusem toate nădejdile legate de Carol, am fost mulțumit, căci socoteam divorțul inoportun până ce nu trecusem hopul succesiunii la Tron...

Trebuie să însemnez aci, pentru cei de mâine, că în acele clipe de dezorientare, singurul care a manifestat o hotărâre fără preget și a urmat o linie dreaptă a fost Brătianu. Noi toți ceilalți am ezitat. Maniu nu știa ce să aleagă între Regență și Carol, gata să primească orice soluție, numai să fie prim-ministru, și la urma urmelor lăsând soluția în sarcina Regelui și a armatei. Țărăniștii ezitau între Regență și republică. Iorga „sentimental" cu Carol și „rațional" cu o Regență modificată în compunerea ei, dar în ce sens nu știa nici el. În Guvern, nu știu ce gândea Averescu, dar întâlnind pe Goga două zile consecutive la dejunurile oferite de Legația Poloniei și de Ministerul de Externe în cinstea profesorilor universitari din Varșovia - broscoiul de la Interne a venit să se împace cu mine (nu ne mai văzusem de când venise la putere) și am stat mult de vorbă pe chestiunea dinastică. Am fost de acord că toate soluțiile erau proaste și după această constatare, Goga m-a luat de un nasture, s-a uitat în ochii mei și cu tonul unui om care-și dă pe față jocul, mi-a spus: „Ascultă, hai să numim pe Regină, Regină de-a binelea!". Nu m-a surprins, căci Tilică Ioanid, tovarășul lui de pahărele, vorbise deja prietenului meu Popovici-Tașcă despre un asemenea proiect. Am primit propunerea lui Goga cu un surâs și cu replica: „De ce nu? Toate soluțiile sunt mai bune ca Regența..." și am schimbat conversația.

Mărturisesc că chiar eu șovăiam. Continuam să cred că cea mai normală soluție era Carol, dar mă cam dezgustasem de ea, și tot ce aflam de la Paris nu era menit să mă încurajeze... Repet, singurul om care n-a șovăit în pragul agoniei Regelui Ferdinand a fost Brătianu. Fără dânsul, cred că nu am fi ajuns la Regență. Dânsul a galvanizat până în ultimul moment voința Regelui, dânsul i-a impus faimosul testament, dânsul a menținut pe Averescu pe căile trasate și când nu l-a mai putut menține, l-a dat peste cap și i-a luat locul...

Pe la jumătatea lui noiembrie a murit, după o scurtă congestie pulmonară, Alecu Constantinescu, și a fost o mare pierdere pentru

Ionel Brătianu. Om fără scrupule, dar cu un enorm bun simț, amicul Porcul exercita o mare influență asupra șefului său, mai ales în chestiunile de amănunt, care de obicei determină politica, când nu e dominată de o mare idee sau de un mare scop. Politica lui Brătianu era dominată de un scop și de o idee - acelea de a se menține veșnic la putere, dar acest scop și această idee nu aveau nimic mare și nu puteau însufleți decât lăcomia partizanilor de duzină, așa încât tot amănuntul prima. Și în această bucătărie de amănunt, în care de altminteri și Brătianu era tare, Alecu Constantinescu era neîntrecut. Devenise cu timpul cel mai ascultat sfetnic al Partidului Liberal și al șefului său, așa încât, dintr-un anumit punct de vedere, moartea lui a fost o eliberare. Am putut să constat, când m-am apropiat mai mult de Brătianu, că cel care avea mai multă influență asupra lui era frate-său Dinu; de Vintilă se temea, dar nu se încredea în el considerându-l prea sectar. Duca, deși desemnat de dânsul ca succesor la șefia partidului, n-avea nicio influență asupra lui. Brătianu îl stima pentru corectitudinea sa, pentru puterea lui de muncă, pentru darul lui de a se împăca cu toată lumea, dar am avut prilejul să mă conving că nu ținea nicio seamă de părerile sale. Brătianu îl desemnase ca succesor fiindcă-și da seama că-l vor primi toți cointeresații firmei, pe care intransigența și fanatismul lui Vintilă îi speria. Și totuși, după moartea atât de neașteptată a lui Ionel, partidul a preferat pe Vintilă lui Duca, care n-a ajuns în vârful piramidei decât după ce s-a prăpădit și Vintilă...

Cât a trăit Alecu Constantinescu, el a fost omul chemat de Ionel la sfat de câte ori da de o greutate. Prețuit de șef, „Conu Alecu" a fost însă disprețuit de lumea întreagă. A trebuit să moară, ca un reviriment să se facă în opinia publică și ca acest om defăimat să fie reabilitat. A trebuit să se vadă că lăsase lui fiu-său decepționat o avere mai mult decât modestă, ca să se admită că nu furase; a trebuit să se vadă la înmormântarea lui sute de oameni scăpătați și nenorociți plângând cu inima strânsă ca să se constate că fusese bun și generos; a trebuit profuzia de flori cu care a fost acoperit sicriul său, cum n-am mai văzut la altă înmormântare, ca să apară în ochii celor de față nenumăratele legături sufletești pe care nu le bănuise nimeni... Înmormântarea lui Alecu Constantinescu a fost o înmormântare populară, în adevăratul sens al cuvântului, și a fost poate pentru sufletul lui o compensație față de toate înjurăturile pe care le-a primit în viață, căci luptător neînfricat, a dezlănțuit și multe vrăjmășii. Alecu Constantinescu mort, a avut o presă excelentă cu singura excepție a unui articol feroce, publicat de Pamfil Șeicaru

în Cuvântul sub titlul De profundis... În schimb, Dumnezeu i-a îngăduit consolația să aibă la înmormântare un nepot de Domn, ca familie, și a fost și asta „o atracție" neașteptată pentru publicul bucureștean atât de avid de spectacole. Văd și acum, la ridicarea corpului de acasă, la căpătâiul sicriului pe Prințul Barbu Știrbei, pe Principesa Nadeja, pe Principesele minore - alături de unicul fiu al defunctului, Atta[132].

Dar să revenim la politică. Am reamintit aci moartea lui Constantinescu fiindcă cred că lipsa lui, sau mai exact lipsa bunului său simț, a contribuit mult să împingă pe Brătianu spre mine, ca să-și regăsească echilibrul. Cititorul s-ar putea mira de această mărturisire, căci „înlocuirea" lui Alecu Porcu nu are nimic măgulitor în sine. Îmi permit însă să observ că Brătianu a căutat și a găsit la mine numai bunul simț al lui Alecu Constantinescu - căci pentru rest nu era nevoie de nicio „înlocuire"... În așteptarea răgazului cerut de Brătianu pentru a-mi da un răspuns privitor la o colaborare cu național-țărăniștii pe tărâmul menținerii stricte a regimului creat la 4 ianuarie, am avut lungi conversații la Cameră cu Stere și cu Mihai Popovici. Deosebire fundamentală: pe când Popovici „era ahtiat" după o înțelegere cu liberalii ca să ajungă la putere - Stere nu o respingea, dar nici nu alerga după dânsa. Pentru Stere, formula cu sau fără Carol era indiferentă; el nu cerea decât un singur lucru - instaurarea stării de drept în viața noastră publică. Pentru aceasta însă își da seama că o înțelegere cu Brătianu era indispensabilă, căci altfel sistemul în vigoare amenința să dăinuiască cât va trăi despotul liberalilor. Mihai Popovici mi-a lămurit că Maniu era și el gata să se înțeleagă pe o formulă cu sau fără Carol, numai să scape țara de o dictatură militară și de un război civil! Și ca să mă împingă la „tratative" cu Brătianu, fratele Mihai mi-a povestit că Averescu a trimis la Maniu, să-i propună și el „un acord". Generalul ar primi „tot", și pe Prințul Carol, și orice program, numai să fie lăsat prim-ministru. Și trimisul lui a lămurit că generalul a fost pentru îndepărtarea Prințului fiindcă așa a vrut Regele; dacă Regele voia să-l aducă pe Prinț înapoi, generalul era gata să aprobe și asta - deoarece în această materie, Regele este singurul arbitru... Am priceput că istorioara cu Averescu înfățișa o mică presiune (un „avem mușterii!") menită să decidă pe Brătianu. După cum se vede, ardelenii nu învățaseră nimic, și în politică rămăseseră tot cam... naivi!

[132] Atta Constantinescu se logodise cu a treia fiică a lui Știrbei, Nadeja - de care s-a despărțit mai târziu. Decepții reciproce...

Împlinindu-se răgazul cerut de Brătianu, m-am dus la el după răspuns. Brătianu a început prin a-mi povesti că național-țărăniștii au trimis la el să-i spună „să nu le vorbească prin mine", fiindcă eu vreau să-l înșel (pe dânsul, Brătianu). Brătianu le-a răspuns ironic că dânsul mă spera de bunăcredință, căci dacă n-aș fi fost, l-aș fi înșelat într-adevăr foarte ușor, fiindcă e om care se lasă întotdeauna înșelat, după cum a dovedit-o în deja lunga sa carieră politică! Și a conchis față de mine, prin cuvintele: „Qu'y a-t-il a faire avec une pareille engeance?". Ca să-i pedepsească, Brătianu a refuzat să intre cu ei în vorbă, cum ar fi vrut dânșii, dar îmi putea comunica mie, pentru știința mea, condițiile în care crede că s-ar putea ajunge la un acord. Acestea ar fi: 1) Partidul Național-Țărănist s-ar ralia la menținerea „statu-quo-ului" legal fără nicio rezervă; eventuale schimbări de persoane în Regență putând însă fi discutate; 2) Dânsul, Brătianu, ar face în schimb declarația că este pentru o cât mai grabnică revenire la normalitatea constituțională (respectul indicațiilor electorale) - bineînțeles numai după ce împrejurările vor permite acest pas (formulă de găsit...).

Pe Brătianu, care își dă probabil seama că cu Maniu nu se poate ajunge la nimic, această chestiune îl plictisea și a trecut numaidecât la altele, vorbindu-mi la început de Carol, iarăși și de Averescu. În privința lui Carol, era îngrijorat de acțiunea Elisabetei asupra Regelui și de a lui Romalo. Lui Romalo i-a trimis vorbă prin Știrbei că va fi arestat, dacă nu se astâmpără. Cu Elisabeta era mai greu, și m-a rugat pe mine să intervin. În ce privea pe Averescu, încrederea lui Brătianu începuse să fie zdruncinată, dar mi-a mărturisit că ar întâmpina mari greutăți ca să-l înlocuiască... „Prin cine? - întreba el - eu nu pot lua succesiunea, abia am plecat și aș ridica toată opoziția împotriva mea... Iorga e un nebun, nu e nimic de făcut cu el!". Și după câteva considerații neîntrerupte de mine (la ce să mai zgândăr un trecut mort și înmormântat?), Brătianu a adăugat: „În neagra problemă ce ne stă înainte, Averescu va fi poate cea mai mare greutate...".

Și asociindu-mă astfel planurilor și gândurilor lui, m-a întrebat fără nicio pregătire: „D-ta ce proiecte politice ai?". I-am răspuns foarte sincer că niciunul; în întrunirea din 17 octombrie de la Ottescu comunicasem prietenilor mei hotărârea luată de a nu mai lua parte la nicio acțiune politică și de a rămâne câtva timp în așteptare. De atunci, mă ținusem de cuvânt și eram decis să continui. Scoteam o fițuică la fiecare opt zile, Săptămâna Politică, în care, fără să fiu înregimentat nicăieri, spuneam ce credeam că trebuie și puteam să

spun. „Știu - m-a întrerupt Brătianu - cunosc Săptămâna Politică și o citesc și eu! E bine scrisă!". Am mulțumit pentru această mare cinste și am lămurit că succesul Săptămânii (într-adevăr se vindea bine, și în cercurile intelectuale era prețuită) se datora în bună parte prietenilor mei politici, rămași și ei cu mine în espectativă; printre dânșii erau băieți de mare talent. „De ce nu vii cu dânșii la noi; Partidul Liberal și eu în special v-am deschide larg brațele..." — „Fiindcă nu mai fac politică! Și chiar dacă aș mai face, lasă-mă să răsuflu puțin, prea am tras în greu la jug! Vom vedea ce ne va mai aduce și ziua de mâine!".

Brătianu n-a insistat: aruncase undița și probabil că nici nu avusese intenția să facă mai mult în acea zi... Înainte de a-l părăsi, și de vreme ce eram hotărâți să nu părăsim planul legalității, i-am propus să facem față greutăților în rate: sub cuvânt de a-și vedea de sănătate, Regele să plece în străinătate, împreună cu Regina, iar absența Suveranului urmând să fie mai lungă, să se pună în funcțiune Regența. Se va obișnui lumea cu ea, și la moartea Regelui departe de țară, n-ar mai fi de efectuat în practică o transmisiune de puteri... Ideea place lui Brătianu, și a rămas să o rumege. „Numai să vrea să plece..." — „N-ai nicio grijă, oamenii foarte bolnavi sunt încântați să schimbe locul".

După porcăria pe care mi-o făcuse, am renunțat să mai încerc pe lângă Maniu demersul pe care-l proiectasem și care avea de scop să-l aduc pe aceeași linie politică cu Brătianu, în legătură cu problema succesiunii Tronului. Am renunțat cu atât mai ușor cu cât mi-am dat seama că Brătianu nu voia în realitate nicio înțelegere cu național-țărăniștii, că era hotărât să joace singur partida și că formulele pe care mi le dedese, mi le dedese ca să nu mă refuze, cu convingerea că nu vor fi găsite suficiente și cu rezerva mintală că, în cazul când ar fi primite ca baze de discuție, să ducă negocierile în așa fel încât să nu se ajungă la nimic. Ionel Brătianu mărturisea o profundă admirație pentru Cesare Borgia, și avea pentru acest aventurier al Renașterii un adevărat cult - și faptul m-a surprins. Aș fi priceput mai lesne la dânsul un cult pentru Ignazio de Loyola, căci în toată cariera lui politică s-a servit de „rezervele mintale" iezuitice și n-a recurs niciodată la otravă și la pumnal ca fiul deznădăjduit al Papei Alexandru al VI-lea...

N-am mai căutat o convorbire cu Maniu, dar am stat de vorbă cu Stere, din nou, și l-am pus în curent cu condițiile lui Brătianu. Mi-a spus că le va comunica lui Maniu și lui Mihalache, dar că nu crede că se va ajunge la ceva. Maniu stă „pe terenul legalității", dar nu va lua

niciodată vreun angajament împotriva Prințului Carol, ca să nu-și taie o cale de acces la putere. Pe Mihalache, îl va putea convinge mai ușor de utilitatea unei apropieri de liberali. „Dar greutatea cea mare, domnule Argetoianu - a adăugat Stere - nu va veni de la Maniu, ci de la Brătianu. Îl cunosc mai bine ca d-ta: cât timp se va crede stăpân pe situație - și se crede încă - nu se va combina cu nimeni! Condițiile pe care le pune azi, și care sunt acceptabile, sunt menite să arunce praf în ochi! Le va schimba «prin interpretare», după conveniență, ca să nu ajungă la nimic și să pună vina neizbutirii pe ceilalți! Dar în fine, voi încerca. Îți făgăduiesc, căci văd și eu toată gravitatea situației. Dar să știi că treaba tot militarii au să o descurce!".

Am încheiat prin această convorbire demersurile mele pe lângă Partidul Național-Țărănesc, și mi-am văzut de treabă, lăsând evenimentele să meargă și timpul să aducă soluția lui și să descurce ițele viitorului. M-am împăcat cu „eșecul" meu dându-mi seama că Partidul Național-Țărănesc n-ar fi putut constitui un aport serios pentru apărarea legalității, fiind lipsit de coeziunea necesară unei asemenea acțiuni. Aproape toți fruntașii partidului se certau între ei și unele din aceste certuri mergeau până la amenințarea cu ruptura. Așa a venit Pangal să-mi spună din partea lui Lupu că acesta e gata să părăsească partidul și să se înțeleagă cu Brătianu. Așa a venit Mihai Popovici să mă pună în curent cu pretențiile țărăniștilor de încălecare și de greutățile pe care trebuie să le ducă Maniu în spinare. „Așa nu mai merge, dragă Argetoianu, dă-o dracului de fuziune!". E drept ca Mihai Popovici nu fusese niciodată partizanul unei colaborări cu țărăniștii și că toată firea lui îl purta mai degrabă spre liberali. Așa a venit Bogos, basarabeanul takist și fuzionat[133], să mă pună în curent cu gravele neînțelegeri din ținutul lui: Halippa s-a învrăjbit cu Stere, Pelivan se înjură cu toți țărăniștii, și toată lumea era dezgustată...

Întrevederile mele cu Brătianu și cu național-țărăniștii în scopul unei apropieri menite să liniștească spiritele în ajunul deznodământului ce se pregătea, nu m-au împiedicat să-mi aștern un culcuș politic în ajunul iernii, un culcuș în care să mă pot odihni și să pot aștepta primăvara și furtuna ce se anunța odată cu înfloritul pomilor.

Am avut oarecare greutate să împiedic pe toți credincioșii mei prieteni politici să facă un partid, după demisia mea din Partidul Național - să-i împiedic, fără să-i supăr sau să-i jignesc. La București mi-a fost mai ușor, căci am putut să adun pe cei mai de seamă din ei într-o consfătuire (consfătuirea din 17 octombrie de la Ottescu,

[133] Fost ministru în Cabinetul Take Ionescu.

pomenită mai sus) și să le explic situația. Cu toate lămuririle mele, au fost mulți care mi-au cerut de lucru și n-au vrut să se supună unei complete - deși provizorii - inacțiuni. Printre ei, cel mai aprig a fost Alexandru Perieteanu. Țineam foarte mult la dânsul din cauza colaborării noastre pe terenul stabilizării monetare, și nu voiam să-l nemulțumesc. Dânsul mi-a cerut, că fără să formăm un partid propriu-zis, să ne considerăm ca un grup de oameni solidari, să ne supunem unei orientări politice unitare și în acest scop să înființăm o gazetă. Pe lângă dificultățile de ordin material, greu de învins, am obiectat că o gazetă ca să fie vie, trebuie să intre zilnic în polemică pe toate chestiunile și cu toată lumea - ceea ce tocmai doream să evit în perioada pe care trebuia să o consacrăm reculegerii. Față de insistența prietenilor mei, am făcut o tranzacție și am primit publicarea unei foi hebdomadare, independente, adică fără caracter de partid - și astfel s-a născut Săptămâna Politică, care cât a trăit mi-a dat numai satisfacții, căci a fost prețuită de toată intelectualitatea românească.

În provincie, lucrurile au mers mai greu, căci n-am putut veni în contact cu oamenii mei (afară de Dolj) și să-i domolesc. În mai multe județe s-au încercat alcătuiri de organizații, pe care am putut să le opresc la timp. A fost însă un județ unde n-am putut opri „entuziasmul" partizanilor - a fost județul Constanța. M-am pomenit cu un comitet întreg, ales și înscăunat - chiar cu două, unul pentru județ și altul pentru oraș! Acest comitet a vegetat, cu manifestațiile locale, ca o celulă desprinsă dintr-o matcă necunoscută[134], și a sfârșit prin a se contopi în decembrie 1927 cu Partidul Liberal, după ce m-am înscris eu într-însul.

Pe lângă Săptămâna Politică, adunări aproape săptămânale, la unul sau la altul, și șuete zilnice la mine acasă în fiecare dimineață au menținut în cursul iernii 1926-1927 prietenia, bunăvoința și încrederea între oameni făcuți să se înțeleagă, și care priveau viața și politica prin aceeași prismă. Deși le lăsasem toată libertatea, deși îi încurajam chiar, pe cei mai mulți dintre ei, să se înscrie în partidele existente - mai nici unul nu m-a părăsit și mi-au rămas mai toți credincioși.

Pentru liniștea mea sufletească, am hotărât în același timp să nu mă mai cert cu nimeni și să mă împac cu toată lumea - cu o singură excepție, cu Averescu, cu care socoteam încă că niciun contact nu era posibil. Nu m-am împăcat cu dânsul, dar nu l-am atacat, nici în Cameră, nici în Săptămâna Politică până în ziua în care, cu concursul lui Brătianu, m-am achitat față de dânsul.

[134] Organizatorii ei, Berea, Nicolau, Comandor Negru, Botea, ei i-au dat numele de „Organizația Constanța a grupării din Partidul Național sub conducerea d-lui C. Argetoianu" — Și au scos și o gazetă locală: *Ordinea*".

De Maniu și de țărăniști mă despărțisem în termeni foarte buni, și raporturile mele cu dânșii n-au fost tulburate prin stupida intrigă (în negocierile cu Brătianu) pe care am semnalat-o deja. Cu Brătianu și cu liberalii, mă împăcasem de tot, cum s-a văzut; mai rămăsese Iorga, supărat pe mine fiindcă la despărțirea de Maniu nu rămăsesem cu dânsul. Pentru buna regulă și liniștea sufletului meu trebuia să mă împac și cu el: faptul a fost săvârșit pe la jumătatea lui noiembrie. Am telefonat coanei Catincăi, să-mi spună când mă poate primi Semizeul. Iorga nu punea niciodată telefonul la ureche, nici la gură, de teama microbilor, așa încât, drept răspuns la mesajul meu pe fir, am primit o carte de vizită (aceeași carte cu 4 rânduri de titluri reprodusă într-un capitol precedent) astfel libelată:

„N. Iorga
(urmează cele 4 rânduri de titluri)

este oricând, cu cea mai mare plăcere la dispoziția amicului său personal dl. C. Argetoianu, pentru orice chestiuni care nu privesc viața politică". (Subliniat chiar de Iorga). Prieten personal! Orice chestiune afară de politică! Dl Profesor voia să-mi indice astfel că nu mai era dispus să facă politică cu mine[135], și nimic nu putea să mă încânte mai mult! Ezitasem două luni să-l întâlnesc numai de frică să nu-mi ceară să continui alianța încheiată cu dânsul în 1924 în scopul pe care l-am expus deja. Bine că nu mai voia! Nimic nu ne mai împiedica să ne pupăm!

M-am dus la el a doua zi, și ne-am lămurit. I-am explicat că dacă n-am rămas mai departe alături de dânsul în Partidul Național, era că nu mai voiam să aud de politică de partid și că singurul meu regret, luând o asemenea hotărâre era că mă despărțeam de dânsul! A crezut-o, cum credea tot ce-i gâdila vanitatea, și s-a îmblânzit. Am căutat mai departe să-i demonstrez, că de fapt, nici dânsul nu mai făcea politică de partid. Partide, în acel moment, în țara românească, nu erau decât două, Partidul Liberal și Partidul Național-Țărănesc. Cel dintâi, cu vechea lui tradiție și organizație, canaliza interesele burgheziei noastre sau mai precis ale acelor îmbuibați și preocupați numai să păstreze și să valorifice bunurile câștigate - cel de-al doilea strângea într-un mănunchi poftele și ambițiile celor lihniți și ahtiați, mânați de lăcomie și de ambiții. Masele ademenite de făgăduieli și minți te mereu se împărțeau între aceste două partide sau treceau de la unul la altul, după oscilațiile conjuncturii politice care le apropia sau le îndepărta de putere. Partidul Poporului, al cărui loc îl luase

[135] Din nefericire a revenit asupra acestei hotărâri în 1931!

Partidul Țărănesc, nu mai era un partid, ci o adunătură de „cadre" în jurul pamponului lui Averescu, el însuși devenit o păpușă de manevră în mâinile lui Brătianu. Dacă în aprilie precedent Brătianu nu l-ar fi făcut prim-ministru, Averescu n-ar mai fi avut aproape pe nimeni lângă el. Și am îndrăznit să afirm că Partidul Național nu mai era un partid din ziua în care firma ardelenilor trecuse în dulapul de accesorii al tipografiei din Văleni. „Partidul Național" era dânsul, Iorga, și tot ce mișuna în jurul său era o simplă garnitură fără importanță, un cor ce ținea isonul marelui său conducător - o distracție pentru vremurile de opoziție, dar un balast greu pentru cele de guvernare, care vor veni cu siguranță, căci „țara" avea nevoie de singurul animator ce îi mai rămăsese! Încruntat la început, Iorga bea lapte pe măsură ce îi dam mai tare cu cădelnița și a sfârșit prin a mă întrerupe: „Ei dragă, ai dreptate, țara nu mai are nevoie de partide, n-are nevoie de oameni, n-are nevoie de un om!".

— „Dragă domnule Iorga, politică voi mai face - am replicat eu -, dar politică de partid nu, m-am săturat. Țara românească nu are nevoie de partide care să o zăpăcească, ci de guvernare - de o guvernare care să-i facă toaleta și să o așeze în rândurile țărilor europene, din care astăzi face parte numai cu numele. Dacă vei fi solicitat într-o zi să te înhami la această operă - după cum nu mă îndoiesc - și vei avea nevoie de mine, voi fi omul dumitale!". Nici nu mă gândeam, în acele clipe, că așa ceva s-ar putea întâmpla - venisem să mă împac cu o gură de petece, și îi trăsesem cu cădelnița numai în acest scop. În 1931, când Regele Carol m-a aruncat în brațele lui Iorga, mi-am adus aminte de această convorbire și în același timp și de zicătoarea franceză: „il ne faut jurer de rien!". Am părăsit pe Iorga în cei mai buni termeni. De unde-mi scrisese că era gata să stea de vorbă cu mine asupra oricărui subiect afară de politică - la plecare mi-a strâns mâna spunându-mi: „Fără d-ta nici n-aș înțelege să iau o răspundere politică; ai să vezi la Guvern ce bine avem să ne înțelegem!". A dat Dumnezeu de am văzut... Dar n-am ajuns încă acolo cu spovedaniile mele!

Am folosit răgazul sărbătorilor ca să mai cumpănesc o dată bine situația și să iau o hotărâre definitivă față de evenimentele ce se profilau deja la orizont. Schimbarea de Domnie ce ne sta înainte era marea preocupare a tuturor și lumea politică fără răspundere se pregătea să profite de tulburarea apelor - fiecare nădăjduind să pescuiască ceva. Pericolul cel mare era Carol, sau mai exact eventuala lui înapoiere după moartea Regelui. Dacă Carol sta frumos la

Paris, nu era probabil să se întâmple nimic; Averescu singur nu era omul loviturilor, și dacă ar fi încercat ceva ar fi fost repede pus la punct. Dacă Carol ateriza în România și-și revendica drepturile la Coroană, lucrurile puteau să se încurce, și chiar dacă Averescu s-ar fi declarat de partea lui, să ne ducă la un război civil, căci Brătianu era implacabil și chiar în opoziție foarte tare. Încercasem să înjgheb o înțelegere între partide, mai întâi pe temeiul reabilitării Prințului Moștenitor, apoi pe al „Statu-quo-ului" sau al „legalității" - adică împotriva înapoierii Prințului. Demersurile mele nu dedeseră niciun rezultat, și la 1 ianuarie partidele noastre se găseau pe următoarele poziții: Partidul Liberal contra lui Carol, și cu înverșunare; Partidul Național-Țărănesc nehotărât, dar înclinând (cel puțin prin șeful lui) mai mult spre Carol, iar Iorga hotărât carlist, fără să o mărturisească însă, oficial[136]. În fața partidelor și a politicienilor, Averescu închis și suspect. Se declarase fără nicio rezervă împotriva Prințului cu un an înainte, ca să ajungă la Guvern; odată ajuns, n-a mai spus nimic, dar asigura pe de o parte pe Brătianu de neclintirea sentimentelor sale și pe de altă trimitea emisari lui Carol pe ascuns. Pe Averescu, și prin urmare pe Guvern, se putea cu atât mai puțin pune temei cu cât un aventurier politic, un om fără busolă la cap și lacom de putere fusese cocoțat în fruntea Ministerului de Interne.

În acest „ghiveci național" bucata de rezistență era Brătianu. Cât timp trăia Regele Ferdinand, puterea lui rămânea aproape nelimitată, și nu era om să-și piardă momentul. M-am gândit și m-am răzgândit și am ajuns la concluzia că singurul om în măsură să împiedice anarhia în cazul unei intervenții a lui Carol, era Brătianu. În politică, ca să ajungi la ceva trebuie totdeauna să întărești pe cel mai tare; să cauți să întărești pe cel mai slab e o greșeală, căci cel mai slab chiar întărit e osândit să fie învins și întărirea lui nu face decât să îngreuneze și să învrăjbească lupta. Deși simpatiile mele mergeau spre Prințul Carol, pentru care, cu toate scăderile lui morale, continuam să am o slăbiciune de ordin sentimental, m-am hotărât să merg cu Brătianu și să-l ajut - în limitele posibilităților mele - să păstreze ordinea în țară. M-am mai gândit că, dacă trebuia să debarce Carol în țară, era bine să aibă pe lângă Brătianu un prieten care să împiedice un exces de zel sau de severitate.

Gestul meu fiind un gest strict personal și fără nici alienare de libertate, ca înscriere în partid sau adeziune formală la un program

[136] Cu prilejul punerii pietrei fundamentale a palatului Ligii Culturale (8 noiembrie 1926) Iorga a vorbit, în prezența Principesei Elena ce e drept, despre „venerabila mamă a viitorului Rege Mihai" - spre dezamăgirea zgomotos manifestată a partizanilor săi, care în nădejdile lor de lihniți confundau pe Prințul Carol cu bugetul țării!

determinat în amănuntele lui, am socotit cu atât mai inutil să-mi consult prietenii politici cu cât pasul pe care voiam să-l fac trebuia în gândul meu să rămână deocamdată secret.

În ziua de 10 ianuarie 1927 m-am dus la Brătianu și în legătură cu invitația pe care mi-o făcuse în mai multe rânduri de a intra în Partidul Liberal, i-am declarat:

1) Că sunt ferm hotărât să nu mai fac politică de partid și în consecință nu putea fi vorba de înscrierea mea în Partidul Liberal;

2) Că socotesc de datoria mea - ca de datoria oricărui român - să dau tot concursul meu pentru menținerea ordinei și liniștei în Stat cu prilejul schimbării de Domnie;

3) Că sunt convins că dânsul și Partidul Liberal sunt singurele forțe politice în stare să mențină această ordine și această liniște și că în consecință sunt gata să-i dau lui și Partidului Liberal, tot concursul meu - fără a mă înscrie în aceasta din urmă sau a adera formal la programul său;

4) După trecerea crizei și restabilirea normalității politice în țară, libertate de acțiune de o parte și de alta.

Brătianu a părut încântat (și cred că a și fost), mi-a mulțumit cu efuziune și m-a asigurat râzând că „odată ce vom colabora împreună nu ne vom mai despărți". Am vorbit de multe, m-a pus în curent cu ultimele vești primite de la Palat cu privire la boala Regelui, vești care numai îmbucurătoare nu erau și m-a făcut să înțeleg că încrederea sa în Averescu, „care joacă pe două tablouri" scăzuse mult, și că „vagmistrul" trebuia supravegheat...

În alt ordin de idei - hotărât cum era să mă atragă în partid - m-a întrebat cum „stau cu Vintilă": „Știu că ai în materie de finanțe idei foarte tăioase; eu nu pricep nimic în finanțe, dar aș vrea să știu dacă te-ai putea înțelege cu Vintilă - știi că a pus multă apă în vinul lui?". — „Știu - am răspuns eu -, dar Vintilă nu mă va ierta niciodată că am avut dreptate! Pe două puncte, stabilizarea monetară și sinceritatea bugetară, am fost, sunt și voi rămâne intransigent. Cea mai importantă e chestiunea monetară. Am constatat cu plăcere că raportul ultimului buget întocmit de Vintilă (Lalescu) a spus: «Realizarea stabilității monetare este de dorit», sau așa ceva, nu mai țin minte fraza exactă. Dacă a spus-o cu consimțământul lui Vintilă, apoi marele pas s-a făcut. Și la urma urmelor, «Cum stau eu cu Vintilă» e o întrebare cu interes foarte relativ, căci eu nu înțeleg să dau concurs lui Vintilă și să iau o răspundere oarecare de guvernare, ci să-ți dau concurs d-tale ca să te ajut să menții ordinea constituțională în țară și să împiedici războiul civil..." — „Da, da, desigur, dar despre toate astea vom mai vorbi...".

Brătianu și-a luat asupra lui să supravegheze pe Averescu și toată urzeala din jurul Regelui. „Îți voi face semn îndată ce voi simți un pericol; dacă afli și d-ta ceva, înștiințează-mă. Ceea ce nu vrea să zică că nu trebuie să ne mai vedem până atunci - dimpotrivă...". De fapt, nu ne-am mai întâlnit până în aprilie decât de două ori. Țineam legătura cu dânsul prin Duca, ștafeta lui de încredere.

Cele câteva întrevederi avute cu Brătianu au rupt complet gheața dintre noi și am revenit la vechile raporturi de camaraderie din timpul tinereților noastre, la Paris. Trăisem aproape zece ani printre neciopliți, politicește vorbind, și contactul cu un om care prindea fiecare nuanța a gândirii și nu călca mereu în strâchini era aproape o scuzațiune de voluptate. Partizanii lui Brătianu îl socoteau drept „om genial" și Istoria îl va clasa foarte sus, ca pe toți cei care au reușit să înfăptuiască ceva. În realitate, Ionel Brătianu n-a avut nici măcar o licărire de geniu și succesele sale sunt datorite în bună parte norocului și mai ales împrejurărilor, din care n-a tras de altminteri decât un minimum de folos. Că n-a fost un geniu politic, o dovedesc tocmai planurile lui, care au dat toate greș în măsura în care nu au fost completate sau ajutate prin evenimente independente de voința lui și imprevizibile. Ionel Brătianu n-a fost un conducător genial de popoare, dar a fost un om foarte inteligent, desigur cel mai inteligent om politic al României în ultimii 50 de ani, fără a excepta chiar pe P.P. Carp. Caip avea o superioritate asupra lui Brătianu: o formidabilă forță morală întemeiată pe adânci convingeri, forță morală din care se ridica o voință de fier. Ionel Brătianu era un sceptic și un șovăitor și singura lui convingere era că în țara românească i se cuvenea primul loc, în toate. Leneș, plin de duh - dar și de goluri - din toată personalitatea lui emana un farmec nespus. Seducător în toată puterea cuvântului, cucerea cu aceeași înlesnire și cu o elegantă „nonchalence" bărbații și femeile. Mi-aduc aminte de Nicu Filipescu, spumegând și trăsnind, plecat la o întâlnire cu dânsul hotărât să-l ucidă - și înapoiat acasă îmblânzit și cucerit... Acest dar de seducție al lui Ionel Brătianu era cu atât mai neașteptat cu cât frații și surorile lui înfățișau toți cele mai odioase mutre de pe fața pământului.

Deși mai puțin ocupat ca în iama precedentă, iarna anului 1927 a trecut repede pentru mine. Jumătate din februarie l-am petrecut la Viena, unde m-am dus să-mi vizitez părinții și fetița care iernase acolo. Am consacrat restul timpului campaniei mele pentru stabilizarea monetară (conferințe, articole), revistei Săptămâna Politică și relațiilor „mondene" și politice. Prin Mihai Popovici și

prin Stere am ținut contactul cu Partidul Național-Țărănesc - prin Simky Lahovari, Hiott și Știrbei cu Palatul. Pe la sfârșitul lui ianuarie Gogu Vălleanu (ministrul comunicațiilor) a încercat să mă împace cu Averescu, dar am refuzat net.

Boala Regelui și-a făcut drumul, și cu cât autoritatea Suveranului slăbea, cu atât Averescu și Goga și-au luat nasul la purtare...

Într-un vechi caiet am găsit câteva note referitoare la acel ianuarie 1927, care, în așteptarea evenimentelor ce ne pândeau, a trecut atât de repede. Deși foarte succinte, ele dau o idee despre atmosfera ce domnea și pentru acest cuvânt le reproduc aici.

„Ultimele zile ale anului 1926 ca și primele zile ale anului 1927, ne aduc soare și căldură. Nu ne credem la București, ci la Nizza. Pe la 10-12 ianuarie a început să bântuie o gripă urâtă cu localizări pulmonare; poate că tocmai din cauza moinei.

Starea Regelui, cu toate aparențele contrare, e rea. Tumoarea face mari progrese, medicii sunt foarte pesimiști și nu cred că pacientul va putea să o ducă mai mult ca până la Paști.

Cella Lahovari (Delavrancea) îmi trimite vorbă prin soțul ei Filip să comunic lui Brătianu că Averescu lucrează pentru Prințul Carol. M-am executat.

10 ianuarie. Pare că a fost și Brătianu informat despre așa ceva, căci mi se arăta îngrijorat. Nu mai are aceeași încredere în Averescu și se miră de faptul că primul-ministru face tot ce poate pentru a demonetiza «avant la lettre» Regența. Îl găsesc descifrând telegramele lui tată-său din 1876-1877 în vederea unei conferințe ce vrea să țină. Îmi exprimă din nou dorința de a mă vedea în Partidul Liberal. Ca să scap, nu discut, dar cer ca prilej un eveniment senzațional. Convine și el...

Primesc vizita lui Mircea, gazetarul, de la Paris. Prietenul și sfetnicul lui Carol îmi povestește că Prințul nu vrea să audă de o mișcare militară și că se înfurie când i se vorbește despre așa ceva. Dânsul n-ar voi să vie în țară decât chemat de toți factorii constituționali. Trăiește sub papucul Lupeascăi, deși susține față de prieteni că această femeie nu contează în viața lui.

Bogos îmi aduce o listă de intelectuali din Basarabia, hotărâți să facă în politică ce voi face eu. Obțin de la liberali, prin Duca, 100.000 lei pentru a ajuta pe Bogos să scoată o gazetă la Chișinău.

18 ianuarie. Blumenfeld îmi aduce vești interesante. Averescu ar fi complet câștigat pentru Prințul Carol și lucrează în favoarea lui direct pe lângă Rege, dar mai ales prin doctorul Romalo, care e nedespărțit de Suveran. O înțelegere personală, pe acest punct,

ar fi completă între Averescu și Maniu. Acesta ar da necondiționat concursul său lui Averescu, în cazul unei rechemări a lui Carol. Ar primi toate propunerile lui Averescu, a cărui succesiune ar urma să o ia mai târziu. Înțelegerea ar fi de ordin personal, în afară de partide și ar trebui să fie dată în vileag numai la momentul oportun. Fracțiunea țărănistă ar fi împotriva unei înțelegeri a Partidului Național-Țărănesc cu Averescu. Pe acest punct, acordul ar fi deplin între Mihalache, Lupu și Stere. Stere ar fi fost însărcinat să susțină punctul de vedere țărănist față de Maniu și chiar de Averescu. Într-o lungă întrevedere pe care a avut-o cu Maniu, basarabeanul a fost impresionat de hotărârea intențiilor ardeleanului - în sensul Averescu - Carol. Prințul Carol ar fi scris Reginei și generalului Averescu că e gata să se supună la tot ce i s-ar cere pentru a-și relua rangul și locul. Anumite cercuri pun în legătură plecarea Principesei Elena cu Prințul Mihai la Rapallo, cu ideea unei împăcări între Prințul Carol și soția sa. Blumenfeld mă roagă să-i facilitez o întrevedere cu Brătianu.

D-na general Poenaru a fost numită Mare Maestră a Curții Principesei Elena. De necaz, Elena Perticari, care conta pe acest loc, s-a îmbolnăvit. Numirea a fost pare-se făcută fără agrementul Principesei Elena, care a primit foarte rece pe d-na Poenaru, spunându-i că o va chema de câte ori va avea trebuință de dânsa. D-na Poenaru a reclamat la generalul Averescu, care a intervenit și a putut îndulci lucrurile. Și Coleta Plagino (fiica lui Al. Em. Lahovari), damă de onoare a Principesei, își dăduse demisia din cauza acestei numiri, dar și-a retras-o.

Aflu că contrariu zvonurilor răspândite în lumea medicală, sănătatea Regelui n-ar fi încă așa de alarmantă. Doctorul Gerota, chirurg eminent și omul de încredere al lui Averescu, pretinde că ar fi constatat numai tendințe spre metastaze, că tumoarea se menține neschimbată și că evoluția ei nu e prea rapidă. Să dea Dumnezeu! Regele s-ar simți chiar atât de bine încât ar voi să plece în Egipt și ar cere zilnic să i se închidă anusul artificial de care „se bucură" din decembrie...

Pangal vine să-mi spună că va trece cu mine la liberali, dacă voi face un gest în acest sens. Ar voi însă să-l facă cu doctorul Lupu, care va părăsi Partidul Național-Țărănesc dacă nu cumva îl va îndupleca Mihalache să mai rămână. Și Pavlică Brătășanu[137] s-ar retrage din Partidul Național-Țărănesc, dar fără a se înscrie în Partidul Liberal. El sfătuiește însă pe Pangal să se înscrie în acest partid.

[137] Unchiul lui Pangal - și fostă vedetă takistă.

Hălăuceanu îmi afirmă că doctorul Lupu este definitiv înțeles cu Brătianu.

Maria Poenaru confirmă mumă-mi că Prințesa Elena a primit-o prost când i s-a prezentat, i-a spus: «Țin să te previn că nu am fost consultată asupra numirii d-tale». Foarte jenată d-na Poenaru a replicat: «Alteță Regală, nu-mi rămâne decât să renunț la un loc pe care nici nu l-am solicitat!» — «Nu, a încheiat Principesa, te rog să nu faci așa ceva. Nu trebuie să supărăm pe Rege. De altminteri, dacă mi s-ar fi prezentat o listă pe care ai fi figurat și d-ta, te-aș fi ales pe d-ta!». Maria Poenaru, care se mulțumește cu puțin, a rămas, «ca să nu supere pe Rege»[138].

Mai toată lumea crede că Averescu și-a schimbat părerile și că a devenit favorabil revenirii lui Carol. Sunt însă și oameni bine informați din apropierea generalului, care socotesc că Averescu nu urmărește decât intrarea sa în Regență. Pentru aceasta, caută pe de o parte să capteze favoarea Regelui, iar pe de alta, să tulbure opinia publică (de aici simpatia carlistă arătată lui Maniu, propunerile lui Goga în favoarea Reginei) ca să justifice intrarea unui «homme à poigne» în Regență.

23 ianuarie. Brătianu e din nou optimist, plin de încredere și dominator. Regele nu se gândește să schimbe nimic. Averescu (pe care-l califică de altminteri de aventurier, dar incapabil să sfărâme barierele legale) l-a asigurat că rămâne neschimbat pe liniile stabilite. Brătianu crede că Averescu își bate joc de Maniu și că-l împinge spre carlism pentru a-l pierde. Îmi pare un joc periculos, și o spun.

Doctorul Gerota, trimis de Averescu, a fost la Brătianu și i-a povestit călătoria lui[139]. A văzut pe cei mai cunoscuți specialiști din Viena, Berlin, Paris, Liverpool (?) și Londra. Toți au fost de acord să nu se facă nicio intervenție chirurgicală și să se încerce un tratament cu radium. S-au mirat însă toți că Hartmann n-a examinat în decembrie și ganglioanele peri-hepatice. Acolo stă acum pericolul de metastază. Pronosticul e foarte rezervat, în tot cazul mai multe luni de supraviețuire sunt asigurate.

25 ianuarie. Întâlnire cu doctorul Lupu la Pangal. Suntem de acord asupra situației: foarte tulbure, cu atât mai gravă cu cât avem un aventurier în capul Guvernului. Orice politică de partid trebuie lăsată la o parte. Numai salvarea țării în vedere. Toți oamenii de bine și de ordine să se strângă la un loc pentru apărarea legalității. El rămâne

[138] Femeie plină de tact și simpatică, s-a înțeles foarte bine cu Principesa Elena, căreia i-a devenit mai târziu o bună prietenă.

[139] Gerota, după ce examinase pe Rege, a fost trimis de Guvern să consulte principalii specialiști din Europa asupra tratamentului de impus Augustului pacient.

în Partidul Național-Țărănesc până ce un eveniment îi va permite să se afirme în adevărata direcție pe care interesele superioare ale țării o cer (adică să intre în Partidul Liberal!). Pe când vorbeam cu Lupu, a sosit Adevărul cu senzaționalele declarații făcute de Mihalache la Craiova. Carlism pe față. Lupu se face stacojiu: «Nu mi-au spus nimic, canaliile, despre așa ceva! Își bat joc de mine! Nu știu nimic!» Și a plecat să se răfuiască cu Maniu și cu toți ai lui!

29 ianuarie. Ziarele antiliberale sunt pline de reportaje și de informații privitoare la «afacerea despre care nu se vorbește» (înapoierea Principelui Carol). Ziarele național-țărăniste anunță că «evenimente importante sunt în curs, și nu Viitorul le va opri din mers». Ele susțin că generalul Averescu și-a schimbat părerea și că a avut un schimb de vederi cu șefii de partide pentru o nouă îndrumare a problemei constituționale. Aceleași ziare anunță ruptura liberalo-averescană de pe urma acestei schimbări și apropierea Guvernului de punctul de vedere al Partidului Național-Țărănesc, punct de vedere expus de Mihalache la Craiova și care va fi confirmat în Comitetul Executiv al partidului convocat pentru ziua de 31 ianuarie.

Neamul Românesc al lui Iorga merge până a pretinde că Guvernul va cere și concursul Partidului Liberal pentru revenirea asupra hotărârilor de la 4 ianuarie".

Vizită la Florica • Înțelegere cu Brătianu pentru răsturnarea lui Averescu • Semicentenarul Independenței și triumful generalului • Tratativele lui Averescu cu Partidul Național-Țărănesc torpilate de Brătianu • Acțiunea de răsturnare pusă la cale prin cererea unui Guvern național • Doborârea lui Averescu • Cărămida • Formațiunea Ministerului Știrbei • Primul jurământ la Scroviște • Guvernul de 15 zile

Până în duminica Floriilor nu s-a întâmplat însă nimic. Moara palavrelor a măcinat fără odihnă, dar fapte n-au fost de semnalat. A doua zi după Florii, a început destinul să-și ascută cuțitele.

Hotărâsem să petrec Paștele ca de obicei la Breasta, și trebuia să plec de Florii cu automobilul, căci căram cu mine copiii soției mele și pe guvernanta lor. O conferință la Institutul Social[140] m-a silit să amân plecarea pe a doua zi 18 aprilie; țin minte data fiindcă în acea zi s-a pecetluit soarta Guvernului Averescu, după cum se va vedea.

Nu mai văzusem pe Ionel Brătianu de câtăva vreme, dar mâncam de două ori pe săptămână cu Duca, la soacră-mea, în strada Batiște. Duca a aflat astfel programul meu de deplasare și se vede că l-a comunicat lui Brătianu la Florica, căci vorbea cu dânsul la telefon cel puțin o dată pe zi. Așa se explică că în ajunul plecării mele, Duca a venit să mă poftească din partea lui Ionel să mă opresc în treacăt la Florica și să iau dejunul acolo, fiindcă avea să-mi spună ceva important. Știa că nu sunt singur, că eram cu copiii și cu Plätzchen, bătrâna lor guvernantă, și ne poftea pe toți.

Cunoșteam obiceiurile lui Brătianu și-mi dam seama că ar fi fost pentru el o mare plictiseală să renunțe la siesta de după masă. M-am aranjat prin urmare să ajung la Florica cât mai devreme, ca să putem vorbi înainte de dejun și să pot să o șterg îndată după. Am sosit pe la ora 11 și pentru prima dată în viața mea am pătruns în Mecca liberalilor pe care nu o zărisem decât de departe din tren, căci de pe șosea nu se vede decât un zid, o poartă și o îmbâcseală de verdeață. Din tren, se mai zăresc și dependințele și pe coastă la dreapta o

[140] Asupra Bucureștilor în funcție de Capitală.

biserică nouă, pe care o identificasem cu mausoleul lui Ion Brătianu.

Florica merită o vizită. Ar merita-o și fără amintirile istorice care se leagă de ea, și fără mausoleul mai mult pretențios decât frumos care adăpostește oasele fondatorului Dinastiei. De mai bine de 20 ani Florica e loc de predilecție al unui om de gust care a răsturnat aproape tot ce rămăsese de la tată-său, și care, dintr-o căsuță lângă o vie a făcut o instalație confortabilă cu parc, cu fermă și chiar cu... un observator astronomic. Noua înfățișare a reședinței de la Florica e datorită împletirii a două patimi: patima lui Ionel pentru construcții și aceea a soției sale Eliza pentru grădini. Vechea casă părintească ale cărei încăperi au fost păstrate cu pietate, mobilate cum erau pe vremea bătrânilor, a fost mărită prin adaosul altor încăperi în față, în dos, în flanc și în sus. Succesivele sporiri în jurul nucleului primitiv dau întregii clădiri un aspect „sui generis" în care amintirile trecutului, cârpeala economică și tendințele unui plutocratic confort își dau mâna. Diferitele adaosuri și modificări interioare au complicat atât raportul odăilor cu scările și cu coridoarele încât n-am putut să mă descurc în ele nici după a cincea sau a șasea vizită. Însorită și veselă, casa era simpatică așa încurcată cum era și plină de amintiri. Gemea de cărți: cei doi Brătieni, tatăl și fiul, adunaseră la Florica cea mai însemnată bibliotecă particulară din România! După fundația „Bibliotecii Ion I.C. Brătianu" adăpostită într-o clădire specială ridicată în grădina caselor din strada Biserica Amzei, Eliza Brătianu a transportat multe cărți de la Florica la București. Cât a trăit însă Ionel, nimeni nu s-a atins de stocurile de la Florica, așa încât în 1927, când am fost eu acolo pentru prima dată, casa n-avea acel aer întristat și golit pe care l-a căpătat după moartea lui.

În afară de cărți, podoaba cea mai interesantă a casei de la Florica era nesfârșita colecție de amintiri fotografice instantanee din viața lui Brătianu cel bătrân, dar mai ales din a lui Ionel, încadrate fie câte una fie mai multe la un loc și agățate pe toți pereții, în locurile pe care dulapurile cu cărți le mai lăsau disponibile, dar mai ales de-a lungul scărilor și a coridoarelor. Nu știu ce s-a făcut cu toate aceste fotografii, de la moartea lui Ionel - multe au rămas pe loc după câte știu, altele au fost ridicate. Ar fi păcat să se piardă, și dat fiind că fotografiile se alterează și cu timpul se șterg, nimic n-ar fi mai nimerit ca una din fundațiile Brătianu să le reproducă într-un album în care s-ar fixa astfel adevărate momente istorice și s-ar sluji mai bine amintirea celor doi dispăruți decât prin publicarea discursurilor lor în nesfârșite volume pe care nimeni nu le citește.

Atât de precaut și de măsurat în politică, Ionel Brătianu își

pierdea cumpătul în materie de construcție și de crescătorie. Aici era adevărata lui slăbiciune. Îi plăcea să cumpere cărți din spirit de curiozitate, ca să le citească; nu era un adevărat bibliofil care să mângâie o legătură veche cu degete amorezate sau care să schimbe fețe, de emoție, în fața tipăriturilor divine ieșite din presele unui Giunti sau unui Elzevier. O altă patimă a lui era să zidească întruna, fără să se mai uite dacă avea cu ce sau nu. Așa a ridicat an după an, complexul de construcții a cărui masă se zărește de departe, din tren și pe care cei mai mulți călători o iau drept „castelul" de la Florica pe când reprezintă numai dependințele, grajdurile și păsărăriile fermei. Așa a ridicat de-a lungul coastei, între vechea casă părintească ascunsă în tufiș și trufașa capelă-mausoleu proțăpită pe un dâmb în văzul tuturor, o serie de edificii cu destinațiile cele mai variate. Unele adăpostesc florile iarna, altele mașinile pentru electricitate sau pentru pompat apa, ateliere de tot felul până și un observator cu un telescop, un telescop nenorocit ce nu putea servi la nimic, fiindcă în frigurile construcției Ionel îl așezase deasupra motorului pentru lumină, și vibrațiile mașinii pământești stânjeneau precizia observațiilor cerești.

O a treia patimă a lui Ionel Brătianu erau dobitoacele. Se vede că din această cauză și-a iubit atât partidul... Era în stare să facă o călătorie de 24 de ore ca să vadă un taur, un vier, un armăsar sau un gâscan dintr-o rasă pe care nu o mai văzuse. Îmi reamintesc cum în cele câteva luni cât am fost ministrul agriculturii în Cabinetul prezidat de dânsul, mă ruga să-l duc, o dată, de două ori pe săptămână, ba pe la o herghelie a Statului, ba pe la o fermă, și nu cruța nicio oboseală ca să vadă și să pipăie ultimul reproducător - oricare ar fi fost speța - importat de Ionescu-Brăila, alt pasionat al crescătoriei. În monumentalele clădiri ale fermei de la Florica, Ionel adunase ca într-o adevărată corabie a tatălui Noe, toate neamurile de lighioane domestice. De la cornute și cabaline, trecând prin ovine, porcine și canine, și până la păsările de tot soiul - acestea din urmă puse sub speciala oblăduire a d-nei Eliza Brătianum care avea o slăbiciune specială pentru ele - toate rasele posibile și imposibile, și mai ales corciturile erau reprezentate. Fericirea dobitoacelor pe care le creștea era preocuparea de căpetenie a Șefului, politica și politicienii veneau cu mult în urmă, numai Bébé Brătianu avea pasul asupra catârilor și asupra gâscanilor.

Farmecul cel mare îl exercita însă la Florica grădina. Nu fusese croită după un plan inițial, grija perspectivelor sau a efectelor neprevăzute fusese cu totul lăsată la o parte. O șosea care urca

spre casă, alta care ducea la capelă în serpentine mai mult sau mai puțin calculate, apoi poteci care toate duceau undeva sau la ceva, pe firul cel mai scurt, ca și lipsa totală a unei preocupări estetice - mărturiseau drepturile democrației până și în fasonarea priveliștilor care înconjurau „coliba" omului de la pașopt. În modestia „vie" a Brătienilor a pătruns însă prin capriciul împerecherilor nepotrivte larga fantezie și dârza încăpățânare a Elizei Știrbei care a început a lupta împotriva unei tradiții milenare - căci toată lumea știe că de la 1848 au trecut zece veacuri. Fără să schimbe nimic esențial, fiindcă n-ar fi lăsat-o „dinastia", s-a mulțumit cu cârpeala, a așezat câțiva stei de piatră aici, a croit o terasă sau a ridicat o boltă dincolo, a zugrăvit în roșu și în alb pe trepte succesive partere miraculoase de trandafiri, a deschis priveliști largi doborând câțiva arbori, a aruncat pe unde a putut pete de lumină semănând cu profuzime flori de munte, flori de câmp și flori din glastre cărora toate nu le cerea decât un lucru: să fie veșnic înflorite. Și astfel sub umbra copacilor care închid vederea și în largul teraselor care o poartă pe toată valea Argeșului, și în fața pajurei împărătești mutată de la vechea graniță în preajma mormântului celui mai glorios moșnean al timpurilor, și în fața bisericuței de lemn smulsă de pe poalele munților Apuseni și răsădită printre ulmi și printre stejari în această margine a plaiurilor - pretutindeni, puternicele miresme ale florilor amestecate cu dâra balsamică desprinsă din garniturile de merișor și din grupurile de rășinoase, reamintesc celor care calcă aceste locuri, că calcă un pământ consacrat. Consacrat din nefericire mai mult unei mari amintiri decât unei mari nădejdi.

Ionel Brătianu ne-a primit cu brațele deschise în raiul său de la Florica și luându-mă de braț a început să-mi arate toate, plimbându-mă pe la cai, pe la tauri, pe la râmători și pe la găini. M-a dus prin toate clădirile semănate prin parc, pe la ateliere, pe la uzina de electricitate, pe la observatorul astronomic - numai de capelă n-a vrut să se apropie, parcă se temea deja că-i va veni prea repede rândul să fie așezat și el în criptele ei. După o jumătate de ceas în sus și în jos, ne-am așezat pe o bancă printre trandafiri, și jucându-se cu vârful bastonului pe nisip a început: „Acum să facem și puțină politică. Te-am rugat să te oprești la Florica fiindcă trebuie să luăm hotărâri importante. Îți aduci aminte că mi-ai spus astă-toamnă că Averescu e capabil de orice, chiar și să nu facă nimic. Ei bine, eu cred că de data asta va încerca să facă ceva. Regele merge din ce în ce mai rău; după știrile pe care le am, deznodământul se apropie și tot

după știrile pe care le am, Averescu va încerca în ultimul moment să pună mâna pe conducerea Statului, sub o formă oarecare. Formula importă puțin, oricare ar fi, ea va însemna dictatura generalului. Îngrijorarea mea e cu atât mai mare cu cât mi-am dat seama că Goga - pe care contam - n-are nicio trecere pe lângă Averescu și nicio influență asupra situației. Nu e decât o soluție: schimbarea cât mai repede a Guvernului. E indispensabil să fiu eu în fruntea Guvernului la moartea Regelui. Cred că voi putea obține schimbarea de Guvern; te rog și pe d-ta - de vreme ce am hotărât să lucrăm împreună - să-mi dai o mână de ajutor în această operație destul de delicată, dată fiind starea Regelui; dar nu în această direcție am nevoie de inteligenta d-tale colaborare. Căci la urma urmelor, luxarea lui Averescu socotesc că pot să o obțin și singur, dar pentru altceva am nevoie de d-ta.

Până acum, de câte ori am fost la Putere m-am mulțumit cu încrederea și cu chemarea Regelui. Cât timp Regele a fost în deplină sănătate, în deplină posesiune a facultăților sale, încrederea Coroanei mi-a ajuns. Acum s-au schimbat însă lucrurile. Chemarea unui Rege muribund nu-mi mai e de ajuns: trebuie să mă cheme și țara. M-am gândit la un Minister de tranziție, de foarte scurtă durată, care n-ar avea decât o singură însărcinare, aceea de a face alegeri noi. M-am oprit asupra lui Prezan ca să-l prezideze; d-ta ai lua Ministerul de Interne și...".

— „Și - am continuat eu - aș face alegeri libere cu o mare majoritate pentru Partidul Liberal, ca rezultat...".

— „M-ai priceput de minune, a urmat Brătianu mai departe. Cu d-ta la Interne și cu generalul Prezan în fruntea Guvernului nu mă mai tem de nimic, chiar dacă s-ar întâmpla ca Regele - Doamne ferește - să moară înainte ca întreg programul să fie executat. Primești? Bineînțeles că ai rămâne la Ministerul de Interne și în Guvernul meu".

Și măgulindu-mă:

—„Nu văd alt ministru de interne care să se compare cu d-ta!".

Propunerea lui Brătianu mă tenta foarte mult; pentru nimic în lume n-aș fi vrut ca Averescu să ne încalece pe toți, iar pe de altă parte mă înveselea mult ca tocmai Brătianu care-l scăpase politicește de pieire în 1926 aducându-l la putere - ca tocmai Brătianu să fie acela care abia un an mai târziu să-i dea lovitura de moarte. Eram cu atât mai atras să mă amestec și eu în treabă, cu cât aveam socoteala mea personală cu Averescu de reglat: generalul câștigase - grație altora - manșa întâi, îmi venea și mie rândul să câștig una. Și apoi nu degeaba

mă împăcasem cu Ionel și mă apropiasem de el în ultimele luni. Cu toate cusururile lui, tot el era cel mai tare; începeam să îmbătrânesc și să pierd gustul luptelor sterile. O ocazie unică se prezenta pentru mine „pour me mettre du coté du manche", trebuia să o iau de păr și să-mi pregătesc o bătrânețe dacă nu fericită cel puțin liniștită.

În ciorba pe care mi-o oferea Brătianu era însă un păr. „Ce știi - l-am întrebat înainte de a îi da un răspuns categoric, răspuns al cărui sens nu mai putea face îndoială după întreruperea mea, mai sus înregistrată - ce știi despre Prințul Carol și despre dorința ce se tot zice că ar fi exprimat-o Regele, să-și revadă copilul?" — „Chestiunea Carol nu mai există, mi-a răspuns tăios Brătianu. Regele e omul datoriei, și oricare ar fi sentimentele lui de tată se va ține până la ultima lui clipă de cele solemn hotărâte și semnate. De altminteri știu cu certitudine că nici Prințul Carol nu se mai gândește la o înapoiere. Niciunul din puținii lui partizani - mai mult prieteni personali decât partizani - n-ar admite înapoierea lui împreună cu Lupeasca, și el de Lupeasca nu se desparte. Crede-mă, chestiunea Carol e sfârșită și înmormântată. Cât voi avea eu un cuvânt de spus în această țară, Carol nu va trece hotarele ei. Dar pericolul nu e acolo, pericolul e întrupat astăzi de Averescu, care, vorba d-tale, poate să nu facă nimic, dar poate să-și împingă țara în cea mai teribilă aventură și în prăpastie. Trebuie să veghem. Ești hotărât?

— Sunt hotărât. Primesc". Și am dat mâna. „Ei acum, hai să mergem la masă, că ne așteaptă Sabina, și se supără și ne ceartă dacă întârziem. Să știi că în afară de d-ta numai frate-meu Vintilă și Duca sunt și vor fi în curent cu planurile noastre. Sunt foarte mulțumit că ne-am înțeles. Sunt sigur că ne vom înțelege întotdeauna"... și luându-mă de braț Ionel m-a dus spre casă. Din pridvorul de sus, Sabina da deja semne de nerăbdare.

Nerăbdarea Sabinei[141] era însă numai exteriorizarea unei intime și adânci mulțumiri. Nu că n-ar fi fost pripită și autoritară din fire, dar în momentele de intensă fericire sentimentele mărunte, cele meschine ca și cele generoase, sunt copleșite de sentimentul principal și întunecate. Sabina era în culmea fericirii fiindcă putea face, în lipsa Elizei Brătianu, pe stăpâna de casă la Florica. Leită tată-său la față, la trup și la minte - iute la vorbă și la mișcări - Sabina trăia, respira și dormea în mitul Brătianu. Pentru dânsa, România, întreg neamul românesc și bună parte din omenire nu se valorificau decât în legătură cu Ion Brătianu tatăl. Nu numai tot ce gândea și făcea ea,

[141] Sabina Cantacuzino, sora mai mare a lui Ionel Brătianu, văduva doctorului Constantin Cantacuzino, mamoșul.

dar tot ce gândeau sau făceau alții era măsurat și calificat în raport cu principiile, cu tradițiile și cu nădejdile familiei Brătianu. De când murise tată-său, frate-său Ionel devenise idolul ei și-l omora cu dragostea. Visul ei ar fi fost să fie o soră-tovarășă, o colaboratoare și o dădacă a fratelui proslăvit. Detesta pe cumnată-sa Eliza numai fiindcă exista, și ca atare se interpusese între Ionel și dânsa. Pe Eliza o enerva perpetua agitație a Sabinei, țăcăneala ei continuă și monotonă ca a unui aparat de telegrafie, și mai ales brătienismul ei agresiv. Ca să o lase să-și verse focul, Eliza îi ceda din când în când locul la Florica[142]; Sabina se instala imediat în capul mesei și zile și săptămâni de-a rândul nu scotea decât vorbe ca acestea: „la noi la Florica", „tata, mama, Ionel, eu", „eu la Florica am obiceiul să...", „eu la Florica nu permit", „aici sunt doar la mine acasă" și câte altele. Ca să arate tuturor că era la ea acasă îi turuia gura de dimineața până seara, se înfigea peste tot locul, își băga nasul în toate - exaspera pe toată lumea până ce și Ionel plictisit, părăsea Florica ca să pună capăt anarhiei.

Cu toate cusururile ei, Sabina era plină de intuiție, în politică, și ghicea dacă frate-său era mulțumit sau nu numai privindu-i vârful nasului. Se vede că de data asta examenul a mulțumit-o, căci a fost în tot timpul mesei de o veselă seninătate și de o neașteptată gentilețe față de mine, față de Plätzchen și față de copii. Mâncarea a fost sănătoasă și din belșug, cu creme și brânzeturi extraordinare produse de fermă.

După masă, știind că lui Ionel îi place să se culce, am șters-o numaidecât și am continuat drumul spre Breasta.

După o săptămână petrecută la țară m-am înapoiat la București și am putut constata că nimic nu transpirase din hotărârile noastre de la Florica. Guvernul Averescu se considera mai sigur pe situație ca oricând; atât de sigur încât a căutat și a găsit un prilej ca să exteriorizeze în fața întreg norodului românesc necontestata autoritate a șefului său. În opoziție cu Regele istovit de boală și gata să scape Puterea din mână, trebuia să apară generalul victorios de la Mărăști, încărcat de glorie, depozitar al încrederii poporului și Coroanei, singur deținător al autorității de Stat și arbitru suveran al zilei de mâine. Așa-l vedeau cel puțin partizanii lui, căci uitaseră cu toții că autoritatea generalului și a Guvernului său nu era câtuși de puțin legată de isprăvile de la Mărăști, ci de sforăriile lui Constantinescu-Porcu.

Prilejul căutat a fost găsit în serbarea zilei de Zece Mai. Se

[142] Ca să scape de familia Brătianu, Eliza s-a instalat la Cumpăna, pe valea Argeșului în sus - iar după moartea lui Ionel, la Balcic.

împlineau tocmai 50 de ani de la proclamarea Independenței și era foarte natural ca semicentenarul neatârnării noastre să fie prăznuit într-o formă specială. Din nenorocire, starea sănătății sale nu permitea Regelui să ia parte la serbări; starea Regelui era chiar atât de rea încât serbări prea zgomotoase și veselie prea multă pe străzi ar fi însemnat o lipsă de tact. Lui Averescu nu-i lipsea însă tactul - nici șiretenia. Renunțarea la reviste militare și la alaiurile de vicleim și concentrarea serbării într-o ședință solemnă a Camerei și a Senatului reunite a fost o dovadă de tact - iar apariția generalului în cizme și în uniformă ca să ia cuvântul în mijlocul „țivililor", cu mâna pe sabie, o dovadă de șiretenie. Într-adevăr prezența în uniformă a celui mai glorios general din marele război, la o paradă militară, ar fi fost atât de naturală încât nimeni n-ar fi putut vedea în acest gest o intenție sau o tendință politică. Pe câtă vreme apariția omului în uniformă la tribuna Camerei, a omului care până atunci lăsase galoanele la o parte în toate manifestările lui politice și încercase să se „civilizeze" cât putuse - era menită să provoace senzație și să dea de gândit celor care ar fi vrut să se ridice împotriva autorității lui. Îndrăzneții care voiau să uneltească trebuiau să-și dea astfel seama că aveau în fața lor nu numai un șef de Guvern plin de autoritate, dar și un general glorios și popular care se putea sprijini, la un moment dat, pe armată. Pentru o asemenea demonstrație nu era însă de ajuns o uniformă, trebuia și un suflet - care a lipsit totdeauna lui Averescu.

Ca să dea un preț și mai mare uniformei pe care urma să o puie în spinare „a exonerat" de la Regele muribund prin ministrul de război Mircescu „un spor de salariu". Sub Regele Ferdinand nu se transformase încă biata noastră țară într-o scenă de operetă și tatăl Regelui Carol al II-lea n-ar fi îndrăznit să se facă de râs creând mareșali, așa încât Averescu (care nu s-a gândit nici el la așa ceva) a trebuit să se mulțumească cu „proprietatea" unui regiment, după moda prusacă. Aducându-și aminte de vechea rivalitate din timpul războiului, Regele Întregitor de Neam a acordat însă aceeași demnitate și generalului Prezan. Generalul Averescu a fost numit colonel-proprietar al Regimentului I de Roșiori, iar generalul Prezan al Regimentului 25 de Infanterie (Vaslui) cu dreptul de a purta uniforma Regimentului lor (fiecare comandase pe vremuri unitatea al cărui șef era numit). În afară de aceasta amândoi generalii au fost decorați cu Marea Cruce a ordinului Carol, înaltă distincție pe care a primit-o și generalul Coandă, președintele Senatului.

Pregătită cu grijă, cu invitații protocolare și cu tot ce avea țara mai

reprezentativ în tribune, cu popor entuziast în curtea Mitropoliei și jos în piață până dincolo de gârlă - ședința solemnă din ziua de 10 Mai s-a desfășurat ca o lungă glorificare a Dinastiei, a Armatei și a generalului Averescu, strânși într-un mănunchi. Dacă cuvintele oratorilor au preamărit mai mult Dinastia și Armata, gesturile, aplauzele și ovațiile majorităților în păr au proslăvit mai ales pe general.

Averescu și partidul lui au atins în această zi punctul culminant al carierei lor. A fost un apogeu, care, durere - cum zic ardelenii - n-a durat decât o clipă. Ședința a fost prezidată de generalul Coandă cu incontestabila lui prestanță și eleganță. În frac impecabil, cu lenta albastră și proaspătă a ordinului Carol peste piept, cu fața înecată în fericire, era o adevărată plăcere să te uiți la el. Primit cu ropote de aplauze Coandă a îngânat cu greu câteva vorbe ca să explice rostul întrunirii ambelor Camere, chemate nu numai să asculte Mesajul de deschidere a sesiunii extraordinare, dar și să comemoreze cinquantenarul Independenței - apoi a dat cuvântul generalului Averescu.

Momentul în care generalul s-a urcat la tribună a fost impresionant. Era îmbrăcat în uniformă de general de cavalerie numai că gulerul tunicii era în întregime galben, culoarea regimentului său; uniforma-l prindea bine, nu era cine știe ce ținută de gală sau de vicleim ca cele cu care a trebuit să ne deprindem mai târziu, era tunica albăstruie cu care ne obișnuisem în zilele tragice și mari ale războiului. În fața noastră, a celor care trăisem vremurile pribegiei, se desena silueta generalului de la Mărăști și de la Bacău și fără să vrem ne copleșeau amintirile trecutului și parcă resimțeam mai tare deziluziile prezentului. În afară de zgarda lui galbenă, larga lentă albastră a ordinului Carol însemna în culori vii tot drumul străbătut în ultimii zece ani de eroul care ținea piept Coroanei în 1917, și în care ne pusesem atâtea nădejdi, ca să ajungă slugă în dârloagă în 1927, gata să primească cărămida în cap! În acea zi nu era însă vorba de cărămidă, și reprezentația fusese atât de bine înscenată încât aproape ne îndoiam și noi, care știam ce se pregătește, că va putea cădea vreodată pe un cap purtat cu atâta ifos.

Chemat la tribună, generalul a înaintat încet dinspre banca ministerială, ocupată de militari, în mijlocul urletelor și ovațiilor delirante ale majorităților sale. Mulți strigau „Trăiască dictatorul!", alții „Jos Brătianu", ca oameni care își dau seama de unde putea veni pericolul - dar marea majoritatea bătea din palme și răcnea „Trăiască Averescu!". Vintilă Brătianu, nu departe de mine, era verde-galben,

iar Duca care sta lângă el, galben-verde. Ionel Brătianu nu venise - și faptul era simptomatic, dat fiind că se celebra aniversarea Independenței pe care, după catehismul de la Florica, țara o datora numai lui Ion Brătianu tatăl. Generalul a înaintat încet, indiferent în fața furtunii de aclamații ce se ridica din toate părțile, clasându-și câteva foițe pe care însemnase șirul cuvântării ce urma să țină. Ocupat cu această operație, și-a lăsat sabia să zdrăngănească de-a lungul pulpei și, călcând apăsat, să-i sune pintenii. Viziune de o clipă, dar viziune netă a posibilității unei lovituri militare - viziune, care, probabil raportată lui Ionel Brătianu l-a făcut să mă întrebe a doua zi: „ce crezi de armată?".

Aclamațiile au durat mult și după ce Averescu a ocupat tribuna. Lângă mine, generalul Prezan, înțolit și el într-o uniformă nouă de șef de regiment și cu cordonul „bleu-ciel" peste buric - sufoca. Se apleca spre mine și-mi spunea la ureche: „Fățarnicul, fățarnicul! Dacă crede că armata e cu el, se înșală! Va pieri, domnule Argetoianu, dacă va încerca ceva!". — „N-ai nicio grijă, domnule general, nu va încerca nimic. N-a încercat el când putea, dar acum când nu mai poate!" — „Tocmai d-aia va încerca, nu-l cunoști, a fost totdeauna lipsit de bun simț!". Am putut astfel constata încă o dată că ura e mai durabilă ca iubirea, căci noul meu prieten Prezan vorbea cu aceeași patimă ca în 1917!

În piesa care s-a jucat în fața noastră, prologul a fost mai interesant decât miezul reprezentației, căci în prolog se grămădiseră toate acele imponderabile care preocupau mințile noastre și apariția armată a lui Averescu în Parlament a fost gestul zilei care a însuflețit pe unii și a îngrijorat pe alții. Îndată ce a deschis gura, Averescu a distrus jumătate din efectul pe care-l făcuse intrarea lui mută, căci bietul general, orator de mâna a zecea, n-a avut niciodată secretul cuvintelor tăioase sau al formulelor adaptate împrejurărilor. După ce a citit Mesajul Regal de deschidere a sesiunii extraordinare, Mesaj remarcabil prin concizia și simptomatica lui scurtime, Mesaj prin care Regele Ferdinand aducea prinosul lui de recunoștință Regelui Carol I și armatei române și în care activitatea noii sesiuni era definită în șase cuvinte: desăvârșirea operei legislative din sesiunea ordinară - Averescu s-a încurcat într-o lungă și anostă peltea în jurul evenimentelor de la 1877. Urmărindu-și discursul pe fițuici, se strâmba din nas și din gură ca să nu-i cadă monoclul din ochi și acea figură căznită din care și vorbele ieșeau căznite, monotone și fără viață, constituia un supărător contrast cu alura cuceritoare care ne impresionase pe toți cu câteva minute înainte.

Poliloghia generalului s-a încheiat cu o neașteptată propunere, în acele momente în care toată lumea aștepta ceva - cu propunerea ridicării unui monument în memoria celor care s-au jertfit în războiul neatârnării! Cu o hieratică solemnitate, și în urletele de entuziasm ale majorităților care nu se descurajau ușor, generalul Coandă a cerut adunării, ca excepțional, pentru această singură dată, în vederea însemnătății momentului și a recunoștinței pe care o datorăm toți morților noștri, propunerea domnului prim-ministru să fie înaintată sub formă de moțiune comisiilor respective ale Camerei și Senatului pentru a fi luată în considerație!

După această înmormântare de clasa I, au urcat pe rând calvarul tribunei:

Vintilă Brătianu, în numele Partidului Național-Liberal;
Iuliu Maniu, în numele Partidului Național-Țărănesc;
Nicolae Țorga, în numele grupării sale și al omenirii;
D-rul N. Lupu[143], în numele disidenței sale;
A.C. Cuza, în numele Ligii Apărării Creștine;
Iosif Șandor, în numele Partidului Maghiar;
Hans Otto Roth, în numele Partidului German;

și în fine Pipi Negulescu, președintele Camerei în numele Partidului Poporului și al majorităților.

Deși discursurile au fost scurte în banalitatea lor, publicul a început să se plictisească și atmosfera s-a schimbat încetul cu încetul. Conferința lui Negulescu, cea mai lungă, dar și cea mai substanțială, a fost ascultată cu bunăvoință ca o pledoarie bine-venită în favoarea procedurilor constituționale. Cu finețea lui obișnuită, subtilul teoretician a disipat astfel ultimele îngrijorări care încrețiseră fruntea câtorva dintre noi după triumfala și marțiala „intrare" a generalului. După o ultimă aclamare a generalului de către mamelucii lui, adunarea s-a risipit în liniște, fiecare comentând evenimentele după pornirile lui. Majoritarii exultau. „Averescu nu va lăsa Guvernul din mână pe tot timpul Regenței", „s-a terminat cu Brătianu și cu liberalii", „trebuie împușcat", „o să vedeți voi", și câte alte apoftegme de același soi se ciocneau în aer. Namila de Alexandru Oteteleșanu exulta, se înfățișa ca un vulcan în erupție, și arțăgos, ne amenința pe toți: „O să vedeți dv., degeaba vă zbateți, a început dictatura lui Averescu, să vă țineți bine!". Mai blând, Anibal Teodorescu mă întreba cu un grăunte de ironie: „Ei, domnule Argetoianu, nu regreți că te-ai despărțit de general?". Ce ușor aș fi putut să-i răspund, dar am tăcut, dând din umeri - știam că îi vor răspunde pentru

[143] Lupu se despărțise de național-țărăniști și „refăcuse" Partidul Țărănesc!

mine evenimentele, și încă foarte curând. Vintilă Brătianu și Duca socoteau că Regele mersese prea departe cu distribuirea favorurilor; decorațiile ar fi fost de ajuns, șefiile de regiment erau cu atât mai mult de prisos cu cât asemenea numiri nu se încadrau în datinele noastre. Numirea generalului Averescu, în special, sublinia în mod cel puțin inutil legăturile primului ministru cu armata.

Dacă ședința parlamentară din ziua de 10 Mai a însemnat apogeul puterii generalului Averescu, ea a marcat totdeodată începutul prăbușirii lui. Exaltarea partizanilor, amenințările proferate, zăngănitul săbiei primului ministru, toate raportate și exagerate după obiceiul pământului, au impresionat adânc pe Ionel Brătianu și au accelerat acțiunea lui de răsturnare.

Pentru a salva aparențele, Brătianu pusese chestiunea schimbării de Minister pe tema Guvernului național, temă simpatică întru toate opiniei publice. Nimeni nu-și mai făcea vreo iluzie asupra stării Regelui Ferdinand; toată lumea știa că deznodământul fatal era o chestiune de câteva luni, și toată această lume se întreba cu îngrijorare cum se vor învârti lucrurile cu Prințul Carol în străinătate, cu ambițiile lui Averescu la cârmă și cu ale lui Brătianu după perdea. Un Guvern național, compus din oamenii mai de seamă ai tuturor partidelor, părea tuturor formula cea mai nimerită ca să asigure o liniștită transmisiune a puterilor regale. Brătianu simțise pulsul opiniei publice și nu voia să ia pe față atitudine împotriva ei, dar pe de altă parte nu voia Guvern național, ci un Guvern la cheremul lui, un Guvern de tranziție, care să-i asigure chemarea lui la putere în cea mai scurtă vreme. Ca să satisfacă opinia publică pe de o parte și să-și ajungă scopul pe de alta, Brătianu trăsese toate sforile necesare și aranjase lucrurile cum era mai bine.

Tratative serioase de colaborare avuseseră loc în cursul iernii și primăverii între Partidul Național-Țărănesc și Averescu. Pactul dintre el și Brătianu, care-l adusese la putere, devenit literă moartă[144], generalul și-a dat seama că protectorul său din 1926 se schimbase în cel mai de temut adversar și că va trebui să dea piept cu dânsul, înainte de sfârșitul Regelui. E ciudat cum acest om care a avut vederi atât de clare pe câmpul de luptă, se mișca numai în ceață pe terenul politic, teren pe care n-a fost niciodată în stare să ia o hotărâre decisivă. Și în cazul acestor propuneri de colaborare ale lui Maniu a ezitat ca întotdeauna. A vrut și n-a vrut.

[144] Brătianu și-a pierdut toată încrederea în Averescu din momentul în care acesta a luat contact, indirect, cu Prințul Carol.

În fond, nu vrusese. Aversiunea față de Guvernele eterogene a fost singurul sentiment constant pe care Averescu l-a dovedit în cariera sa politică și în zilele în care încrederea Regelui îi părea mai asigurată și influența lui Brătianu mai atenuată, în zilele în care se credea în stare să susțină singur șocul concurentului său, ideea unui Guvern de colaborare sau a unui Guvern național (pentru el era totuna) îi părea o simplă gogoriță, de la care se îndepărta cu hotărâre. Avea însă și zile de descurajare, în care partida îi părea pierdută (erau probabil clipele lui de luciditate politică), și în acele zile nu vedea altă scăpare decât într-o strâmtă alianță cu Partidul Național-Țărănesc, adversarul de moarte - credea el - al Partidului Liberal. În această alternativă de sentimente, Averescu tărăgănise tratativele (le tărăgănea și Maniu, dar din alte motive care se vor vedea numaidecât), dar sfârșise prin a le termina primind toate condițiile puse de național-țărăniști, cu nădejdea ascunsă că până în cele din urmă Maniu tot nu se va hotărî (și nu s-a înșelat!).

Tratativele au fost duse din partea național-țărăniștilor de Grigore Filipescu, de Emanuel Antonescu și de George Lucasievici, conservatori rămași împreună cu Mișu Cantacuzino în Partidul Național și după fuziunea lui cu Partidul Țărănist[145] - iar din partea Guvernului - de Averescu însuși. Mandatarii național-țărăniștilor, în ura lor împotriva lui Brătianu și-au pus toate puterile-în joc ca să ajungă la o înțelegere cu Averescu, și după destul de anevoioase negocieri au izbutit să obțină și cea mai grea condiție din câte pusese Maniu: dizolvarea Parlamentului și alegeri noi în toamna următoare. Cu toate că Averescu primise toate condițiile, Comitetul Central al Partidului Național-Țărănist, în realitate Maniu, n-a aprobat colaborarea cu Guvernul[146] căci se amestecase puțin și nenea Ionel

[145] Conservatorii strânși după războiu în jurul lui Take Ionescu fuzionaseră după moartea acestuia cu Partidul Național prezidat de Maniu. La fuziunea acestuia cu Mihalache, takiștii propriu-zis au demisionat din partid, au rămas însă foștii conservatori (filipescani).

[146] Nolică Antonescu mi-a povestit cu privire la aceste negocieri o istorioară de toată nostimada. Cu greu, cu ezitări Averescu primise toate condițiile lui Maniu rezumate în 6 puncte. Triumfător, Antonescu venise să-și facă raportul în fața Comitetului Central al partidului, după ce pusese bineînțeles pe șef în curent cu totul. Comitetul își ținea ședințele acasă la Maniu. Acasă la Maniu, era „acasă" la Lugoșianu și Caius Brediceanu, care închiriaseră casa lui C. Simpson - Bulevardul Lascăr Catargiu colț cu strada Clopotarii Vechi - numai pentru a putea oferi o ospitalitate demnă cu situația lui, domnului Prezident. Ședințele comitetului se țineau jos la parter - dl Prezident și intimii lui din Ardeal aveau însă obiceiul să se întrunească și să pertracteze sus. Sosind mai devreme la ședință, Nolică Antonescu a fost luat de fecior drept un ardelean și poftit sus. Jos așteptau deja, pe scaune, câțiva nenorociți, printre care și Mișu Cantacuzino, care juca în partid un rol de fațadă, dar nu și de încredere. Ajungând sus în dreptul camerei în care hotărau augurii, și ușa fiind întredeschisă, Antonescu a auzit pe Vaida încheind: „bine, atunci a rămas hotărât, mergem cu liberalii". Lămurit, Antonescu a intrat în cameră jenat, dar mai jenați au fost

în treabă. Brătianu aflând despre tratativele dintre Averescu și Maniu și hotărât deja de pe atunci să pună în mișcare, la timpul oportun, formula unui Guvern național, a trimis și el emisarii săi lui Maniu. N-a fost greu acestora să convingă pe precautul șef al ardelenilor că Guvernul Averescu era condamnat și că asociindu-se cu generalul, Partidul Național-Țărănesc lua un cadavru în brațe. În cei opt ani care trecuseră de la Unire, Maniu învățase să cunoască pe Brătianu, și-și da seama că nu era de jucat cu el. Iar în momentul în care atotputernicul șef al Partidului Liberal s-a hotărât să treacă pe la nasul domnului Prezident, istovit de atâta amar de opoziție, posibilitatea unei colaborări cu dânsul într-un Guvern național, combinația cu generalul Averescu, al cărui Guvern nu mai făcea două parale fără îngăduința adevăratului dictator al României, s-a năruit.

Brătianu nu s-a mulțumit însă să torpileze la vreme posibilitatea unei înțelegeri între Averescu și Maniu. Și-a mai luat și alte precauții. A încurajat, și a pus la cale chiar, disidența lui Lupu, căruia i-a promis formal un portofoliu în Guvernul lui, chiar dacă ar fi fost chemat să formeze un Minister de partid. În gândul lui Brătianu, doctorul Lupu și cu mine eram destinați să dăm o coloratură de colaborare viitorului său Guvern. Cu mine ca „personalitate" și cu doctorul Lupu ca „partid țărănesc" socotea că putea satisface tendințele opiniei publice care se pronunța mai hotărât împotriva formațiunilor exclusive de partid. Înțeles pe jumătate cu Maniu (în sensul că nu intrase față de dânsul în preciziuni), pe deplin înțeles cu doctorul Lupu și cu mine, Brătianu izolase pe Averescu, și cu neîntrecuta lui dibăcie își pregătise terenul pentru lupta pe care urma să o dea.

Asigurat că Averescu n-avea nicio șansă să reușească în această direcție, Brătianu și-a pus toți agenții - pe Știrbei, pe Regina Maria, pe Costică Hiott, pe Prezan - să convingă pe Rege că era de datoria lui „să nu lase" țara în mâna unei fracțiuni, ci să-și încredințeze moștenirea numai unui Guvern de unire națională. Această luptă în jurul patului unui muribund conștient de sfârșitul său, această competiție bizantină a unor năzuințe personale și meschine, ascunse sub vălul cunoscutelor interese naționale gata să acopere toate fățărniciile, constituie unul din capitolele cele mai tragice și

cei care l-au primit, fără nicio plăcere de altminteri. S-au coborât toți jos, și timp de vreo două-trei ceasuri au tăiat fire de păr în patru. Rezultatul deliberărilor a fost că Partidul Național-Țărănesc a respins orice înțelegere cu generalul Averescu, crezul democratic al partidului neputându-se împăca cu metodele dictatoriale și cu „scopurile" urmărite de șeful Guvernului. în urma acestor hotărâri, Emanuel Antonescu, Grigore Filipescu și mulți alții au demisionat din partidul d-lui Maniu.

mai dureroase ale istoriei noastre contemporane. Mulțumesc lui Dumnezeu că n-am fost amestecat întru nimic în această acțiune îngrozitoare în care moartea unui om a fost speculată în fața lui însuși pentru satisfacerea unei nemăsurate ambiții. Politica a otrăvit ultimele săptămâni ale vieții Regelui Ferdinand cu o cruzime care l-a făcut să ispășească toate greșelile vieții lui, și cine știe dacă sfârșitul atât de neașteptat al lui Ionel Brătianu, câteva luni după al Regelui său, n-a fost o pedeapsă a Providenței pentru tortura sufletească pe care a impus-o altuia. Încă o dată, mulțumesc lui Dumnezeu că colaborarea mea la evenimentele din iunie și iulie 1927 a fost îndreptată în alte direcții și întru nimic în direcția presiunii de exercitat asupra Regelui.

După cele întâmplate la 10 Mai, Brătianu a sporit această presiune strângând toate șuruburile. Bietul Ferdinand, nici înainte de boală nu era în stare să ia hotărâri virile și să vorbească răspicat oamenilor. Cu atât mai puțin în halul în care se afla! Aproape nu-și mai vedea miniștrii și nu mai lucra cu ei. Ciocănit de dimineața până seara - ca să scape de exigențele celor care nu se gândeau decât la sfârșitul său, a chemat într-o zi pe Averescu și l-a rugat să-și lărgească Guvernul în sensul unei colaborări a tuturor partidelor - și fără să îndrăznească a spune pentru ce voia aceasta (deși, dacă nu-i vorbeau buzele, îi vorbeau ochii), l-a mai rugat să discute această chestiune cu ministrul Casei Regale și omul său de încredere, Costică Hiott.

Situația lui Averescu era foarte grea, era chiar- inextricabilă: cu Partidul Liberal nu era de gândit la o colaborare; oricât era de orbit Averescu își da el bine seama că întreaga acțiune pornită împotriva lui fusese pusă în mișcare de Brătianu, și ultima încercare făcută de Goga pentru a reînnoda firul dedese cu totul greș. Cu Partidul Național-Țărănesc, după ruptura tratativelor din iarnă, relațiile se înăspriseră din zi în zi. Gruparea lui Lupu, cu multe pretenții, dar abia formată și cu acțiune foarte redusă asupra opiniei publice, gravita în jurul lui Brătianu, cu care doctorul se înțelesese. Iorga nu fusese încă prim-ministru și împreună cu apostolii săi nu ieșise încă din rândul caraghioșilor. Cuza, socialiștii și comuniștii nu puteau fi luați în seamă pentru o formațiune ministerială. Oricât ar fi vrut Averescu să facă un Guvern național (lasă că nu vrea), n-ar fi putut să-l alcătuiască, fiindcă, după cum se vede, n-avea cu cine. Și nici măcar un Guvern de colaborare, căci n-ajunsesem încă în zilele fericite ale Domniei lui Carol al II-lea și nu aveam încă 17 partide din combinația cărora să poată rezulta fericirea țării. N-aveam decât cele 3-4 mai sus arătate.

Marea greșeală a lui Averescu, în acel moment, a fost că n-a știut

să ia taurul de coarne. Și-a nesocotit adversarul, și pe de altă parte a crezut că poate să se sprijine pe o anumită legătură, reală, dar nu desfid de lămurită, între el și Rege, ca să se strecoare printre greutățile ce îi stau în cale, uitând că în politică obstacolele nu trebuiesc ocolite, ci doborâte. Regele Ferdinand era inconsolabil de defecțiunea și de dezertarea Prințului Carol de la datorie. Mi-aduc aminte că în lunga audiență pe care mi-a acordat-o în primăvara anului 1926 - îl am înaintea ochilor lungit pe o canapea cu piciorul întins, se zicea că suferă de o flebită - îmi aduc aminte că-mi vorbea de Prinț cu ochii umezi și îmi spunea: „Am pierdut un fiu iubit și nu pot să-l plâng fiindcă nu este mort", și-mi reamintesc cât m-au zguduit aceste cuvinte care ridicau un colț al perdelei ce ascundea o dramă sufletească atât de intensă încât sunt convins că a contribuit să scurteze zilele nefericitului părinte. Resentimentele omului, mai ales ale unui tată, își pierd cu timpul vioiciunea lor și evenimentele își schimbă și ele aspectul după cum sunt privite cu ochii aprinși de mânie sau scăldați în lacrimi. Regele Ferdinand începuse prin a vedea în actul lui fiu-său o enormă culpă, așa încât cei interesați putuseră să-l aducă în câteva zile la starea de paroxism care i-a dictat procedura drastică și sumară de la 4 ianuarie. Firea Regelui era însă bună, și iertătoare; ca laptele, mânia lui se ridica și spumega cât sta pe foc, și scădea și cădea cum se potolea flacăra. După câteva luni „enorma culpă" nu mai era pentru dânsul decât o ireparabilă nenorocire. În cursul verii 1926, Regele întâlnise la Paris pe Prinț, plânseseră împreună și fiul se spovedise pe jumătate tatălui care se înapoiase în țară zguduit în sentimentele sale. Cu timpul, mai cu boala, mai cu una, mai cu alta „ireparabila nenorocire" se transformase într-o „nenorocire reparabilă". Nu îndată bineînțeles, cu tact, la o ocazie, și înainte de toate cu anumite condiții: Prințul trebuia să dea dovadă prealabilă de cumințire schimbându-și moravurile și despărțindu-se de Lupeasca. Cu cât boala înainta, cu cât îi scădeau puterile, cu atât dorința Regelui de a-și revedea fiul și de a reveni la o transmitere normală a Coroanei creștea. Dacă n-ar fi vegheat Brătianu și agenții săi din anturajul Regelui, e probabil că Prințul Carol ar fi fost rechemat în țară înainte de moartea lui tată-său. Averescu, care nu putea suferi pe Prințul Carol, care fusese cel mai dârz împotriva lui în Consiliul de Coroană întrunit la Sinaia, care se legase printr-un pact cu Brătianu pentru împiedicarea unei eventuale înapoieri a fostului Moștenitor, Averescu își schimbase cu totul atitudinea după ce se urcase cu ajutorul complicelui său pe scaunul președinției Consiliului și începuse să încurajeze nădejdile Regelui și să favorizeze raporturile acestuia cu fiul exilat.

Am spus că Averescu n-a avut curajul să ia taurul de coarne: dacă ar fi avut curajul să aducă pe Prințul Carol în luna mai, la patul lui tată-său în agonie, nu încape nicio îndoială că soarta lui Brătianu ar fi fost pecetluită, iar el, Averescu, ar fi rămas stăpânul situației și după întronarea lui Carol. Ca de obicei însă, Averescu a jucat pe mai multe tablouri și iarăși ca de obicei n-a fost în stare să ia o hotărâre lămurită. Încurajând și servind până la un oarecare punct pornirile părintești ale Regelui, a socotit că îi va deveni indispensabil și că nu va putea fi sacrificat urii lui Brătianu, vrăjmașul oricărei apropieri cu Prințul Carol. Pe de altă parte, de frica lui Brătianu s-a declarat pe față împotriva unei chemări a Prințului la căpătâiul părintelui muribund, chemare mult discutată prin mai și iunie 1927 și incontestabil simpatică opiniei publice, în afară de orice considerație politică. Socotindu-se foarte dibaci, Averescu trimitea pe de o parte pe colonelul Rădulescu de la Statul Major să trateze cu Carol, iar pe de alta pe Goga la Brătianu să-l asigure că nimic nu se schimbase în pactul pe care-l încheiase. Încercând să se așeze pe două scaune, a alunecat, cum se întâmplă, între ele. E de necrezut cum a putut, cu atâta experiență în urma lui, să aibă cea mai mică încredere în voința Regelui abulic. Se vede că a crezut că iubirea părintească poate galvaniza toate slăbiciunile. S-a înșelat și a pierdut partida.

Revin la înșirarea evenimentelor care au determinat răsturnarea lui Averescu. Regele ceruse, după cum am spus, primului său ministru să-și lărgească Ministerul în sensul unui Guvern național. Că Regele să-și fi făcut vreo iluzie în sensul unei asemenea formațiuni, e puțin probabil, dar nu este cu totul exclus: știa că-l pândea moartea și socotea oamenii mai buni decât erau. Dar Averescu, nu putea să-și facă - el - nicio iluzie. Era deja foarte greu să se înțeleagă cu național-țărăniștii, cu care se sfădise cu câtăva vreme înainte, dar chiar dacă s-ar fi putut înțelege cu ei, știa bine că nu se va înțelege niciodată cu Brătianu, și fără liberali nu se putea constitui un Guvern național. Dar nici față de cererea Regelui Averescu n-a avut o atitudine hotărâtă. În loc să îi spună pe șleau că nu vrea să facă un Guvern de colaborare ca cel cerut fiindcă e împotriva Guvernelor eterogene, sau că nu poate, fiindcă nu va izbuti niciodată să facă pe Brătianu să renunțe la planurile lui secrete - a preferat să o scalde și să spună Regelui „că va încerca". Dacă Averescu s-ar fi arătat chiar și numai în acea împrejurare un om hotărât, un om de voință, poate că Regele fără voință și-ar fi cramponat slăbiciunea lui de tăria generalului și ar fi putut rezista asaltului celorlalte voințe din jurul lui. O slăbiciune nu se poate sprijini însă pe altă slăbiciune.

Averescu a făgăduit Regelui că va încerca, dar n-a pus nici zor, nici interes în aceste încercări. Pe la sfârșitul lunii mai a început să ia contact cu diferiți oameni politici și a încercat să reia firul tratativelor cu național-țărăniștii. Cu Brătianu, care a refuzat să mai primească pe Goga, tratative au fost încercate prin generalul Coandă, om politic anodin, devenit prieten al lui Averescu, dar rămas și devotat al lui Brătianu care-l făcuse prim-ministru în noiembrie 1918. În toate aceste tratative domnea însă o atmosferă de „lasă-mă să te las" căci în diferitele întâlniri se contura, de o parte și de alta, hotărârea fiecăruia de a nu izbuti. Cu național-țărăniștii, Averescu și trimișii lui tăiau în patru fire de păr doctrinale și principiale, iar cu liberalii nu discutau nimic, Coandă mulțumindu-se să transmită lui Averescu recriminațiile lui Brătianu cu privire la „scandaloasa" și „nepatriotica" atitudine a generalului în chestiunea Carol, a generalului care își călcase cuvântul - și să aducă înapoi protestele și argumentele prin care Averescu încerca să dovedească că se ținuse de cuvânt.

Pe când primul ministru tărăgăna lucrurile ca să câștige timp, agenții lui Brătianu puneau zilnic Regelui sulița în coaste, căci puterile lui scădeau repede; Hiott sta de capul lui Averescu, dar lipsit de autoritate și de darul persuasiunii, nu izbutea să obțină lucru mare de la general. Pentru mai multă liniște, Regele fusese instalat la castelul de vânătoare de la Scroviște, la 30 de kilometri de București; Hiott făcea încontinuu naveta între Scroviște și Capitală, și ca musca de coada calului se ținea întruna de ciocul generalului și îi cerea, în numele Suveranului, rezultatul demersurilor sale. În ultimele lui audiențe, nici Regele, nici generalul nu mai vorbiseră de Guvernul național, unul din timiditate, iar celălalt din șiretenie. Brătianu bătea însă din pinteni, așa încât, față de slabul rezultat obținut numai prin strădaniile lui Hiott, banda neagră a convins pe Regele martirizat să cheme pe Averescu și să-i ceară formal constituirea unui Guvern național sau demisia. Averescu a fost chemat în ziua de 31 mai, dar nu s-a dus la Scroviște nici în ziua de 1, nici în ziua de 2, nici în ziua de 3, nici în ziua de 4 iunie - pretextând tot felul de împiedicări care îl opreau să părăsească București. Întârzierea lui Averescu de a răspunde la chemarea Regelui, interpretată ca un refuz[147] înnebunise tagma lui Brătianu. Tot felul de știri, dovedite mai târziu inexacte, soseau de la Ministerul de Război și de la comandamente: mișcări de trupe, concentrări spre București, mutări de ofițeri, schimbări în înaltele posturi - știri ce păreau să confirme intenția generalului de a da o lovitură militară și de a se menține la putere cu forța.

[147] La toate apelurile telefonice ale lui Hiott, Averescu răspundea: „Am să vin, dar nu pot preciza când, depinde de o sumă de lucruri..."

În realitate Averescu, care era omul operetelor nu al dramelor, își făcea formele ca să probeze Regelui că nu putuse forma un Guvern național, convins că Regele se va mulțumi cu încercarea făcută și cu dovada adusă și nu va mai insista. Pentru această „probă" redactase un fel de spanac-program și-l trimisese șefilor de partide convocându-i totdeodată la Președinția Consiliului cu rugămintea să-i aducă răspunsul lor cu privire la formarea Guvernului național. Cum era de așteptat, niciun șef de partid nu s-a deranjat și răspunsurile, toate negative, au fost trimise prin câte un delegat.

Înarmat cu acest rezultat, generalul Averescu s-a hotărât în fine să meargă la Scroviște în ziua de sâmbătă 5 iunie. Înainte de a urma pe primul ministru în ultima lui audiență, cer voie cititorilor să povestesc ce s-a petrecut la București, în jurul meu, în acea memorabilă zi.

Extrem de enervat și îngrijorat și el de ce s-ar putea întâmpla din momentul în care Averescu ar pune armata în joc, Brătianu luase în ajun, prin Știrbei și prin Regină, toate măsurile pentru ca „evenimentele să se precipite". Înaltul sinedru hotărâse ca schimbarea de regim să fie bruscată, și dată fiind conjunctura, să se îndeplinească a doua zi sâmbătă 5 iunie, în afară de formele obișnuite în asemenea împrejurări. Formula noului Guvern nu se schimbase în capul lui Brătianu după cum nu se schimbase planul convenit între noi la Florica în ziua de 18 aprilie - Guvern Prezan cu mine la Interne, cu doctorul Lupu, cu profesorul Mrazek și cu alte umpluturi liberale. Întâmplător nu văzusem de două zile nici pe Duca, nici pe Brătianu, așa încât sâmbătă dimineața nu fusesem încă pus în curent cu hotărârile luate vineri. Însemnez acest amănunt fiindcă din această cauză m-am purtat prost, în acea sâmbătă dimineață, cu un vechi și bun prieten care a avut tot dreptul să se creadă jignit. Iancu Mitilineu sosise de la Paris fericit și cu Marele Cordon al Legiunii de Onoare de gât, și săracul de el de la gară venise drept la mine să-mi aducă o valiză plină de bunătăți cu care-l însărcinase nevastă-mea. M-a găsit tocmai pe când mă îmbrăcam, lipsea de câteva săptămâni din țară și a început să-mi vorbească politică. Ca ministru al afacerilor străine era plin de optimism și de proiecte pe care trebuia să le pună la cale cu Beneș, cu Teneș, cu Gheneș și nu mai știu cu cine. Am observat că Ministeml de Externe pune regulat pe titularul său într-o stare de adevărată euforie. L-am lăsat să spună fără să-l previn cum o făcusem la Iași[148] în toamna lui 1918 ca nu mai era ministru, dar n-a fost vina mea, fiindcă de data asta nu știam nimic. Cel puțin nu știam că se sorocise deja de către zeii atotputernici chiar ziua prăbușirii

[148] Mitilineu a aflat la Iași în ziua de 23 noiembrie, la mine la dejun, că nu mai era ministru. Nu știa.

și că se alesese tocmai acea zi de sâmbătă. Mitilineu a fost multă vreme supărat pe mine, convins că-mi bătusem joc de el.

Pe la amiază, a venit Duca la mine să mă pună în curent cu cele petrecute. Duca avea un temperament de complotist, de complotist fricos. De obicei venea dimineața fără nicio sfială (și de ce s-ar fi sfiit?). Emoționat de tot ce se zvonea, convins probabil că de data aceasta își risca viața, Duca s-a furișat până în antreul meu, m-a chemat acolo (ca să nu-l vadă nimeni) și mi-a explicat în două vorbe „că s-a pus forcepsul". Îl trimisese Brătianu să-mi spună să nu mă mișc din casă după dejun căci pe la ora 3-4 voi fi chemat pentru constituirea Guvernului Prezan. Abia l-am asigurat că sunt gata, și că nu-mi voi părăsi domiciliul în așteptarea evenimentelor, și a și șters-o.

Am dejunat în isihie, am luat o carte și am așteptat. Până la ora 4 am așteptat liniștit. Patru și jumătate, cinci, cinci și jumătate, șase - nimic. De la șase și jumătate înainte am fost convins că „operația" a dat greș și am început și eu să mă îngrijorez și mi-am pus întrebarea dacă nu cumva mă înșelasem în disprețul meu față de lipsa lui Averescu de hotărâre și dacă generalul încolțit nu se aruncase în ultimul moment și cu ochii închiși în marea aventură. Cu omul acesta toate erau posibile, mai ales cele neașteptate. Nu voiam să telefonez nici lui Duca, nici lui Brătianu, sigur că dacă se întâmplase ceva rău telefoanele noastre trebuiau să fie supravegheate. Pe de altă parte, faptul că nu-mi telefonau ei mie, dovedea că ori nu știau nici ei nimic, ori nu puteau să telefoneze. Răbdarea era singura soluție, ca de cele mai multe ori în politică.

Pe când mă zbăteam astfel în tot felul de gânduri, pe la ora 7 și ¼, un automobil s-a oprit la poartă, a coborât din el Ștefănică Pleșoianu, secretarul lui Brătianu și m-a poftit la căpătâiul lehuzei. „Și-a dat Averescu demisia?" a fost prima chestiune pe care am pus-o lui Pleșoianu.

Mi-a răspuns că da și a adăugat pe franțuzește: „mais il y a eu du tirage". N-avea nici el amănunte, dar avea impresia că toate nu merseseră după programul stabilit; apoi fie din discreție profesională, fie din neștiință, nu mi-a mai spus nimic. Ne-am urcat în automobil, și mare mi-a fost mirarea auzind pe Pleșoianu poruncind șoferului: „la palatul Știrbei!". Am socotit că era o mare lipsă de tact din partea lui Brătianu să puie pe Prezan să-și alcătuiască Ministerul în casa lui Știrbei, atât de deochiat în politică. Am făcut repede în gând turul tuturor neajunsurilor la care năștia „favoritului" ne va expune

și a început să-mi pară rău că mă amestecasem în tărâță; am crezut însă inutil să mă deschid față de Plești și m-am mărginit să-l întreb: „La Palatul Știrbei, ești sigur?" — „Da, acolo mi-a spus dl Brătianu să vă conduc!" — „E și dânsul acolo?" — „Nu știu. Nu cred". Pricepeam din ce în ce mai greu.

Junele Plești m-a depus la ușa Prințului Barbu. În curtea palatului - niciun automobil; casa urla a pustiu - nimic din forfoteala de profitori și de gazetari nelipsită la leagănul oricărui Guvern. Feciorul m-a dus prin anticamera goală și întunecată, la stânga în vastul birou, gol și el și m-a rugat să aștept. Acum, curat că nu mai pricepeam deloc. Unde era Prezan, unde era Brătianu, unde era Știrbei? Să fi complotat în pivniță în jurul unei lumânări? Nu era posibil. În casa aceasta tăcută, ritmul vieții era absent; aici nu se zămislea nimic și un Guvern mai puțin decât orice. Am socotit că toate planurile lui Brătianu se năruiseră și că fusesem adus în cabinetul lui Știrbei ca să aflu cine știe ce prăpăstii și să fiu rugat să mai îndeplinesc cine știe ce roluri de salvare într-o situație pierdută. Abia făcusem ocolul acestor gânduri și s-a deschis ușa din fund și m-am aflat în fața lui Știrbei. A venit spre mine cu pași măsurați, palid ca o cârpă, cu mâna întinsă, și a început să vorbească cu o ușoară tremurătură în voce, trădându-și astfel fără să vrea emoția ce-l stăpânea: „Majestatea Sa Regele a binevoit să-mi încredințeze sarcina de a forma noul Guvern. Vrei să-mi dai concursul d-tale?". Am rămas tâmpit; la toate mă așteptam, numai la asta nu! Nu știam de unde să încep, aș fi vrut să-l întreb întâi cum luase locul lui Prezan, să-i cer să-mi povestească ce se întâmplase și pentru ce mă adusese la el secretarul lui Brătianu. Atâtea întrebări se îmbulzeau în capul meu încât n-am pus niciuna și m-am mulțumit să-i spun: „Nu știu dacă știi, dar în ce privește schimbarea Guvernului, am o înțelegere cu Brătianu!" — „Știu". — „Însărcinarea d-tale e aprobată de Brătianu?" — „Da, am primit sarcina de a forma Ministerul cu învoirea lui Brătianu". — „Dacă e așa, am continuat eu, poți conta și pe sprijinul meu".

Știrbei mi-a înșirat apoi o serie de brașoave din care rezulta că Regele, nu se știe pentru ce, nu voise să cheme pe generalul Prezan, și-l obligase pe dânsul să primească o foarte grea sarcină la care nu se gândise niciodată (vorba vine). Obținuse și asentimentul lui Brătianu, deși programul pe care îl impunea Regele nu mai era cel pregătit de Brătianu. Regele cerea lui Știrbei să formeze un adevărat Minister de uniune națională, chiar limitat la mai puține grupări, dacă n-ar voi toate să primească, și să facă alegeri libere. În asemenea

condiții, el, Știrbei, se vedea obligat să ia Ministerul de Interne, căci de l-aș fi luat eu, conform planului inițial, nici un partid afară de liberali n-ar fi intrat în Guvern. Regele cerea pe generalul Paul Angelescu la Război și pe Titulescu la Externe - încolo puteam să-mi aleg orice departament. La Interne tot ce putea face - adăuga el - în vederea alegerilor și în vederile lui Brătianu, se mărginea la numirea lui Nae Căpităneanu ca subsecretar de Stat. Căpităneanu era un om devotat și sigur, care, fără să fie înscris în Partidul Liberal, nu ieșea din cuvântul lui Ionel, bineînțeles în limitele decenței la care era ținut un Guvern de colaborare între partide. Nu-mi venea să cred că Brătianu primise asemenea condiții, sau dacă le primise că puteau să-i convină, căci zădărniceau întregul lui plan de înscăunare la moartea Regelui. Am declarat prin urmare lui Știrbei că nu voi putea să-i dau un răspuns definitiv decât a doua zi dimineața după ce voi fi vorbit cu Brătianu. „Nu, te rog, dă-mi răspunsul imediat, căci trebuie să constituim Ministerul chiar în această seară. Nu se știe ce se va putea întâmpla la noapte. Două batalioane aduse de Mircescu sunt în marș spre București; nu e exclus ca Averescu să încerce un coup de main și trebuie să luăm toate măsurile. Vom forma deocamdată Ministerul în patru, d-ta, generalul Angelescu, Dumitriu și cu mine, și mâine voi lua contact și voi începe tratativele cu ceilalți". Am arătat noului prim-ministru că nu puteam totuși să mă hotărăsc definitiv până ce nu luam contact cu Brătianu, i-am promis însă că răspunsul meu îi va fi transmis îndată ce voi fi văzut pe prietenul nostru comun, și că va fi afirmativ dacă și dânsul va fi de acord cu intrarea mea în Cabinet. Și m-am dus de la Știrbei de-a dreptul la Brătianu, unde știam că voi găsi dezlegarea enigmei.

Pentru ca cititorii să priceapă enervarea și zorul lui Știrbei, trebuie să mă întorc înapoi și să povestesc cele întâmplate în acea istorică după amiază la Scroviște și la Președinția Consiliului. Am arătat mai sus, că chemat patru zile de-a rândul la Scroviște, generalul Averescu găsise diferite pretexte să nu dea ochi cu Regele. Se anunțase în fine în audiență pentru acea zi de sâmbătă la amiază și s-a prezentat Suveranului ca într-o zi obișnuită de lucru, ca și cum ar fi ignorat - deși le cunoștea foarte bine - toate uneltirile puse la cale în jurul patului de suferințe al Regelui. A vorbit de diferite chestiuni, și la sfârșit, ca și cum lucrul n-ar fi avut nicio importanță, și de sus, a mărturisit Majestății Sale că încercările de a constitui un Guvern național dedeseră greș, și că era mai bine așa, introducerea unor elemente eterogene în Minister neputând avea ca consecință

decât o slăbire a Guvernului. Istovit de puteri, Regele a dat din cap și a lăsat să cadă dintre buze obișnuitul lui „da, da, da" care semnifica în realitate un „nu, nu, nu" impus de alții conștiinței sale mai șovăitoare ca oricând.

Îndată ce Averescu a părăsit Scroviștea, cei care se înstăpâniseră pe gândul și pe mâna Regelui s-au aruncat asupra muribundului și nu i-au dat pace până n-a consimțit la imediata înlocuire a generalului. „Bine, dar n-a dat demisia" a obiectat nenorocitul care se simțea părăsit de toți, și de soție, și de copil, și de Dumnezeu și nu mai era decât o pârghie manevrată de alții în folosul ambiției unui singur om. „O va da-o" i-a răspuns cine ar fi trebuit să tacă. Ca să scape mai iute de tortura morală la care era supus, Regele a consimțit la toate. După ce a fost lăsat să îmbuce ceva și să-și facă siesta, pe la orele 3, Costică Hiott s-a prezentat cu decretul de numire a generalului Prezan. Regele a citit numele, s-a răsucit, s-a uitat lung în ochii lui Hiott și în fine a refuzat să iscălească, scuzându-se: „Non, pas Prezan, pas Prezan, cela ferait trop de peine au général[149]...". A stat apoi omul un moment pe gânduri, în fața lui Hiott înmărmurit, care, din lipsă de instrucțiuni, nu știa ce să facă, și după un minut sau două a propus pe Știrbei sau - de necrezut - pe... Oscar Niculescu, fost prim-președinte al Curții de Casație, geamandură răsuflată în portul Uitării... Hiott nu știa ce să spună și cum să o descurce. Norocul lui că ușile, mai ales ușa bietului Ferdinand aveau urechi!... În clipa în care prietenul nostru „Costică" se întreba pe unde să scoată cămașa, a intrat Regina Maria, a dat Regelui o înghițitură de apă, și l-a determinat să se hotărască pentru Știrbei. „După cum ne-am înțeles"... a fost argumentul decisiv - a povestit Hiott mai târziu lui Brătianu, dovedind astfel că Regina trăsese chiulul lui Brătianu și lucrase de la început pentru Știrbei. Până să se completeze decretul, până să-l semneze Regele, până să ajungă cu el în București, a trecut vreme, așa încât Hiott nu s-a putut prezenta la Președinția Consiliului decât pe la orele 6. Mai lipsea într-adevăr o mică formalitate: contrasemnătura generalului Averescu!

Generalul își adunase Consiliul și se afla în plină ședință la sosirea lui Hiott. Expusese colegilor săi că nu putuse ajunge la nicio înțelegere cu celelalte partide în vederea constituirii unui Guvern național, că de altminteri un asemenea Guvern nu prezenta niciun interes, chiar în circumstanțele grele prin care țara era chemată să treacă și care cereau dimpotrivă un Guvern omogen animat de o

[149] Cuvinte raportate de C. Hiott lui Duca, care mi le-a comunicat a doua zi.

singură voință (aplauze nesfârșite printre miniștrii-mameluci), că în fine nici Regele, în audiența de dimineață nu mai insistase asupra unei formule de colaborare. Pe când în sala de Consiliu Averescu vorbea de sus, iar miniștrii ovaționau pe șeful lor și declarau că nimic nu-i va putea urni de la Guvern, în jurul Președinției, în curte și chiar în culoarele de jos partidul se revărsa pe căprării și pe culori, vociferând și amenințând cu „rivoluția". Hiott, cel mai sfiicios și mai fricos creștin, a sosit în toiul învălmășelii și povestea mai târziu că-i era inima cât un purice; abia a putut să răzbească spre scara care ducea sus, înghiontit și înjurat. Nu se știe cum și de unde se răspândise știrea mazilirii generalului, așa încât îndată ce a fost recunoscut bumbașirul de la Scroviște a fost luat în huiduieli. Era cât pe aci să fie bătut de-a binelea și murea de frică să nu i se fure ghiozdanul cu Înaltul Decret. Recunoscut și apărat de câțiva funcționari și de câțiva agenți a putut în fine să ajungă până sus. A trimis pe Crăiniceanu să previe pe dl prim-ministru despre prezența lui și să-l roage să-i acorde câteva minute pentru o comunicare urgentă. Crăiniceanu, pișicher - a priceput și a îngălbenit. Se vede că fața lui vorbea de la sine, căci după ce a intrat în sala de Consiliu și a spus ceva la urechea generalului, toți miniștrii au încremenit și voinicoșii s-au schimbat în fricoși. Generalul s-a sculat, a cerut voie să se absenteze câteva minute și a ieșit cu Crăiniceanu.

Câțiva ani mai târziu, Hiott mi-a povestit emoțiile prin care a trecut cu prilejul îndeplinirii neplăcutei misiuni cu care fusese însărcinat. Personal în termeni foarte buni cu Averescu, se simțea jenat în executarea unei proceduri aproape lipsită de omenie și în tot cazul în afară de toate tradițiile constituționale. Se simțea cu atât mai jenat cu cât fusese amestecat în tratativele recente pentru constituirea unui Guvern național și că generalul putea să creadă că jucase un rol activ și în epilogul acestor tratative, deși nu fusese decât unealta altora în tot ce se întâmplase în acea zi de sâmbătă. Neștiind cum să înceapă, Hiott a spus foarte simplu generalului că venise pentru semnătura sa pe decretul de numire a noului prim-ministru, ca și cum lucrul ar fi fost hotărât în audiența de dimineață la Rege și n-ar fi avut prin urmare nevoie de o explicație. Averescu și-a pus monoclul, a citit încet decretul, s-a uitat lung la Hiott, și a lăsat să cadă numai aceste cuvinte: „Înainte de a semna, mai am o formalitate de îndeplinit, trebuie să-mi dau demisia". Și cum primise pe Hiott într-un mic salonaș, a trecut alături în biroul său să-și scrie demisia. Hiott îmi spunea că cele câteva minute cât a rămas singur în salonașul lui Averescu au fost printre cele mai teribile din viața

lui: se întreba dacă într-adevăr primul ministru trecuse alături să-și scrie demisia sau dacă se dusese să dea ordin să aresteze pe trimisul Regelui și să declanșeze lovitura de Stat. Frica încălzește imaginația celor slabi, dar potolește în același timp veleitățile lor de acțiune; iată pentru ce pe când Hiott tremura în salonaș, Averescu își redacta și își semna liniștit demisia în birou. A adus-o lui Hiott, i-a dat-o, a cerut decretul și l-a semnat și pe acesta fără nicio șovăire. A strâns apoi mâna ministrului Palatului, s-a uitat iar lung la el și n-a mai spus decât o singură vorbă: „Știrbei!" și a început să râdă.

Înapoiat în Consiliu, Averescu a anunțat colegilor săi că Guvernul demisionase. Consternați un minut, miniștrii au început să se agite și să susțină că Regele nu putea primi demisia generalului, că țara se va opune, că partidul va face zid și câte și mai câte bazaconii. Averescu le-a tăiat însă avântul explicându-le că demisia era nu numai definitivă, dar că și noul Guvern fusese alcătuit de Principele Barbu Știrbei. S-au potolit oamenii într-o clipă și li s-au lungit mutrele: simțiseră deodată cu toții că le căzuse o cărămidă pe cap, cum au mărturisit-o chiar ei mai târziu. Jos, prin curte, pe stradă, partidul s-a liniștit însă mai greu: încă o jumătate de oră după catastrofă, tot mai vorbeau unii de „revoluție". E drept că cea mai mare parte dintre partizani se și repezise să se înscrie aiurea.

De la Averescu, Hiott s-a dus cu decretul de-a dreptul la Știrbei care se înapoia tocmai de la Brătianu. Probabil că scena între cei doi cumnați a fost lipsită de amenitate, căci pe la ora 7 și un sfert, când am dat eu de el, l-am găsit pe Știrbei încă tremurând, după cum am spus-o deja - iar o jumătate de ceas mai târziu am găsit și pe Brătianu încă în plină fierbere.

Promisesem lui Știrbei să iau imediat contact cu Brătianu și să-i dau un răspuns definitiv cât de repede cu privire la intrarea mea în Guvern și la portofoliul pentru care m-aș fi hotărât. Am găsit pe Brătianu singur, se plimba în lung și în larg în cabinetul lui de lucru, cu mâinile încleștate la spate, și când am intrat la el m-a primit cu cuvintele: „E de necrezut! Trebuie să începem tot de-a capul!". Deși vizibil, era „hors de lui", au fost singurele cuvintele prin care și-a trădat față de mine adânca nemulțumire, singurele cuvinte prin care mi-a mărturisit că fusese învins! Această mărturisire n-a mai făcut-o însă nimănui. Întregul lui prestigiu politic se întemeia pe legenda atotputerniciei sale la Palat. Sosisem la dânsul în ultima clipă în care, singur cu el însuși de când îl părăsise Știrbei, judecase și rezolvase un întreg proces sufletesc. Decât să lase să se creadă

criza se deznodase la Scroviște în afară de instrucțiunile sale, prefera să-și ia el răspunderea unui deznodământ ridicol din punct de vedere politic și aproape scandalos prin numele celui pus în fruntea listei ministeriale. Numirea lui Știrbei era aproape o sfidare aruncată de puterile oculte în obrazul tuturor. Dacă această numire n-a fost primită mai rău de opinia publică, faptul se datorește pe de o parte unanimei antipatii de care se bucura Guvernul Averescu (de veleitățile dictatoriale ale căruia toată lumea se temea), iar pe de alta instinctului sănătos al românului, care - deși nu era în curent cu toate secretele Seraiului și cu toate afirmările contrare ale celor interesați - își da seama că numirea lui Știrbei fusese în fond o înfrângere a lui Brătianu și o încercare de emancipare a Coroanei. Redevenit stăpân pe nervii lui, după ce îi descărcase pe spinarea lui Știrbei, Brătianu a priceput că înainte de toate trebuia salvată legenda atotputerniciei sale. Ministerul Știrbei trebuia să apară în ochii lumii ca un Guvern vrut, pregătit și constituit de el. Va vedea pe urmă ce va fi de făcut ca să îndrepte lucrurile și să restabilească balanța în favoarea sa.

Mânat de aceste sentimente și de remarcabilul său simț politic, Brătianu și-a dat imediat seama de greșeala pe care o făcuse lăsându-se în voia nervilor, în fața mea. Îl luase gura pe dinainte și era prea inteligent ca să nu vadă că nu mai putea drege o impresie pe care explicațiile și reticențele nu puteau decât să o întărească. A preferat - și a avut dreptate - să se bizuie pe complicitatea mea: legasem doar partidă cu dânsul și nu aveam niciun interes să-i știrbesc autoritatea. Pierdusem prima mânecă, dar planul nostru era numai amânat și Marele Macher nu se îndoia în gândul lui - și așa gândeam și eu - că până la sfârșit tot el va câștiga partida. Subit calmat, și ca o urmare a unui proces de cugetare care se desfășurase simultan și în tăcere în conștiința fiecăruia din noi doi - Brătianu s-a oprit din mers, m-a fixat în ochi ca și cum ar fi vrut să mă facă să înțeleg mai mult decât spunea și în câteva cuvinte mi-a explicat că în ultimul moment a trebuit să schimbe tot planul convenit, fiindcă generalul Prezan n-a mai primit în ruptul capului să prezideze noul Guvern. A luat pe Știrbei pentru că n-avea pe altul sub mână care să asculte de el, deși știa că efectul nu va fi bun în țară, și mă ruga să intru cu orice preț în noua combinație ca să-i servesc de pârghie înăuntrul Guvernului, pentru viitoarele lui operațiuni. „Căci pricepi d-ta, că nu putem merge la alegeri cu un asemenea Minister". Pricepeam foarte bine. Ceea ce aș fi putut pricepe mai greu - dacă n-aș fi ghicit de la început că Ministerul fusese constituit în afară de influența lui, și chiar împotriva influenței lui - ar fi fost pentru ce mai avea

nevoie de mine „ca pârghie", dacă Știrbei asculta de el și pentru ce înlocuise comoda noastră formulă prin aceea a unui Guvern „realmente" național și cu alegeri libere. O insistență din partea mea pentru a lămuri situația ar fi fost de prost gust și nu s-ar fi încadrat în atitudinea de complice pe care o adoptasem față de el în întrevederea noastră de la Florica și pe care o elementară eleganță morală mă obliga să nu o părăsesc într-un moment critic al acțiunii noastre. Am răspuns lui Brătianu că, credincios planurilor noastre, voi intra în Guvernul Știrbei, cu toată repulsia pe care mi-o inspira această neașteptată și imposibilă formulă, dar că nu voi funcționa în noua formație decât ca un agent al acțiunii noastre, și atât timp cât voi avea ceva de făcut în această direcție. Brătianu a fost încântat de răspunsul meu și am convenit împreună să lucrăm mână în mână, peste capul lui Știrbei, dacă acesta „nu și-ar pricepe interesele și nu și-ar veni în fire". Am convenit de asemenea să iau un departament cât mai puțin amestecat în politică, ca să nu mă colorez în favoarea unui regim sau al altuia, și am căzut de acord asupra Ministerului de Domenii. Înțeleși, perfect înțeleși, am părăsit pe Brătianu și m-am dus iar la Știrbei să-i confirm acceptarea mea și să-i spun că eram la dispoziția lui pentru depunerea jurământului chiar în noaptea aceea, după cum fusese vorba. Știrbei mi-a mulțumit cu efuziune, dar mi-a spus totdeodată că se modificase „planul" de constituire a Guvernului. Ca să nu i se îngreuneze negocierile cu național-țărăniștii, se hotărâse să depună în acea seară jurământul numai miniștrii de interne și de război siliți să facă față eventualelor evenimente, și poate al comunicațiilor, din cauza transporturilor. Era o procedură de forță majoră, care nu putea să irite pe nimeni. Rămânea ca eu să depun jurământul odată cu ceilalți miniștri. Mă lăsa prin urmare slobod până a doua zi dimineața, ceea ce-mi convenea de minune.

Îmi reamintesc că în acea seară fusesem poftit la masă de Callimachi, la Colonade. Era o seară încântătoare de vară și terasa și grădina gemeau de lume. Schimbarea de Guvern se făcuse atât de repede, încât mulți nici nu aflaseră despre dânsa, iar alții nu voiau să creadă și luau știrea unui Guvern Știrbei ca o glumă de prost gust. La masa lui Callimachi erau adunate vreo 10-12 persoane care m-au primit (din cauza tribulațiilor prin care trecusem întârziasem și sosisem cel din urmă) cu hohote de râs: „Auzi, domnule, ce se spune, că s-ar fi constituit un Minister Știrbei! Cine o fi născocit și gluma asta!". Și toți să rădă înainte. „Nu râdeți, dragii mei, nu numai că nu e o glumă, nu numai că avem un Minister Știrbei, dar fac parte și eu din el!!!". Am crezut că le vine rău, au tăcut toți ca peștii,

și apoi au început să mă întrebe. Callimachi era liberal, la masă mai toți invitații erau liberaloizi, și nu le venea să creadă cum Brătianu „permisese" o asemenea farsă. „Nu numai că a permis-o, dar a pus-o la cale. Știe el ce vrea, aveți încredere într-însul până la sfârșit". Mi-am luat, după cum se vede, din primul moment rolul meu de „complice" în serios! Nu pot însă să ascund că impresia făcută de noul Guvern a fost dezastruoasă.

La o altă masă se afla Duca, cu o bandă de prieteni. Cum m-a văzut s-a precipitat spre mine, pretindea că nu știa nimic, că nu văzuse pe Brătianu, și-mi cerea mie deslușiri. N-am putut să-mi dau seama dacă într-adevăr nu știa nimic sau dacă se prefăcea. În acele vremuri era atât de amorezat încât de multe ori - lucru de necrezut - își uita și de politică, și iarăși mai era lucru cunoscut că nu-i plăceau încurcăturile. Nu-i venea să creadă că se constituise definitiv Ministerul Știrbei și-mi tot cerea lămuriri. Știind ce cutră e, nu m-am abătut nici față de el de la formula fixată cu Brătianu, așa încât, dacă a vrut numai să mă pună la încercare și să mă dovedească indiscret, n-a reușit câtuși de puțin.

Sferele guvernamentale - reprezentate deocamdată prin Știrbei, generalul Paul Angelescu și Vlahide - ca și cercurile liberale au trăit în emoții noaptea din 5 spre 6 iunie. E un fapt cert că generalul Mircescu pusese la cale, în ultimele zile ale Guvernului Averescu, o dislocare de trupe cu scopul de a întări garnizoana București. Unele din aceste trupe, vreo două batalioane de jandarmi, porniseră chiar în zilele de 4 și 5 iunie spre Capitală. Generalul Mircescu a pretins mai târziu că aceste trupe erau menite să întărească forța publică, pentru menținerea ordinei, în cazul în care sfârșitul Regelui ar fi dat naștere la tulburări. Se poate să fi fost așa. Liberalii pretindeau însă că aceste forțe noi, trupe încadrate de ofițeri devotați lui Averescu, aveau dimpotrivă misiunea să provoace tulburări, ca să dea primului ministru un pretext pentru instaurarea dictaturii. Deși e puțin probabil, se poate să fi fost și așa, căci din partea lui Averescu toate erau posibile. Dar erau posibile numai câtă vreme se afla în fruntea Guvernului și putea astfel ține piept oamenilor și evenimentelor. Se lăsase însă „să fie scos" cu atâta ușurință, cu o atât de neexplicabilă lipsă de reacțiune, cu o atât de smerită supunere loviturilor destinului încât chiar în ipoteza unor bunăvoințe și unor complicități existente, acestea nu puteau fi, după brusca schimbare de regim, decât descurajate și lipsite de orice poftă de acțiune. Frica „succesorilor" nu poate fi explicată în asemenea condiții decât printr-un coeficient de lașitate personală, de ordin aproape patologic. Spaima a fost reală și

mare; Ştirbei, Paul Angelescu, cei de la Siguranţă, de la Comenduire şi de la Poliţie n-au dormit toată noaptea.

Cel dintâi pus la casnă a fost bietul Rege. Deşi i se anunţase că Ştirbei şi generalul Angelescu vor veni chiar în acea seară să depună jurământul, până să ia amândoi contact cu autorităţile însărcinate cu menţinerea ordinei şi să le dea instrucţiile menite să zădărnicească „revoluţia" sau o eventuală lovitură militară (?) a trecut multă vreme, aşa încât istovit de puteri cum era Regele n-a mai aşteptat şi s-a pus în pat. Nefiind în curent cu cele ce se petreceau la Bucureşti, se vede că omul socotise, în dureroasa lui linişte de la Scroviştе, că mica formalitate a jurământului putea fi amânată şi pe a doua zi. Cei doi miniştri au sosit însă la 11 ceasuri şi mai bine şi au declarat celor din preajma Regelui că „interesele superioare ale Statului" cereau ca autoritatea lor să fie întregită chiar în acea seară. Om al tuturor datoriilor, până la ultima lui clipă, şi supus, Regele Ferdinand a ieşit din aşternut şi a luat jurământul lui Ştirbei şi al zevzecului de Paul, la o lumânare, ca într-o dramă shakespeariană.

Cei „întregiţi" s-au înapoiat la Bucureşti şi au vegheat toată noaptea la cârma ţării. Ca odinioară gâştele Capitoliului, se poate spune că gâscanul Paul Angelescu a salvat ţara românească şi Tronul. Până în zori şi-a înstrunit umerii ca să poată da din braţe ca din aripi, şi-a proţăpit capul său de lemn şi a fâsâit din plisc până au intrat toţi „nemicii" sub pământ. O oră după răsăritul soarelui nu mai rămăsese nimic din armatele generalului Averescu. Bietul general Averescu! Îşi obloja ţeasta să-şi vindece rana de pe urma cărămizii ce primise în cap şi nu ajunsese încă să priceapă cum şi pentru ce se întâmplase tot ce se întâmplase. Pe când Paul gâscanul şi Barbu Prinţul se uitau cu ocheanul spre barierele Bucureştiului ca să vadă dacă nu cumva înaintau armatele averescane, generalul se văita cu comprese pe cap şi pe inimă, iar aghiotanţii săi Goga şi Mircescu se gândeau numai cum să pună în siguranţă milioanele şterpelite - ultimele disponibilităţi ale fondurilor secrete - de la respectivele lor Ministere[150].

Duminică dimineaţa toate au reintrat în normal şi Ştirbei a putut să se ocupe în toată liniştea cu completarea Ministerului său. Eu unul, petrecusem o noapte liniştită. De o lovitură a lui Averescu nu mai avusesem nicio teamă din momentul în care aflasem că contrasemnase decretul succesorului său. Căci periculos nu putea fi decât în fruntea Guvernului, cu toate firele de comandă în mână. În armată, popularitatea lui personală era aproape nulă, şi niciun ofiţer

[150] Goga a fost mai mult sau mai puţin prins procedând la mutarea celor circa 13 milioane rămase. Mircescu a fost mai şmecher, şi n-a fost trădat decât prin casele şi imobilele cumpărate la Bucureşti şi Cernăuţi.

n-ar fi ascultat de ordinele generalului demisionat. Schimbarea de Guvern se făcuse atât de repede încât buimăcise lumea. Complotiştii, dacă complotişti au fost, nu se gândiseră probabil să se miştе înainte de sfârşitul lui Ferdinand şi nu erau gata, admiţând că ar fi avut intenţia să fie gata vreodată. Pe de altă parte, Prinţul Carol nu putuse fi prevenit, dat fiind secretul păstrat în jurul loviturii, aşa încât nici de pericolul unei neaşteptate debarcări a Pretendentului înainte de înscăunarea noului regim nu putea fi vorba. Transmisiunea puterilor s-a făcut sâmbătă seara în două ore, astfel încât orice surprindere era exclusă.

Am dormit somnul dreptului, fiindcă pentru mine dreptate se făcuse. Averescu, care cu un an înainte mă porcăise, fusese concediat ca un rândaş şi vârât cu nasul în dejecţiile tuturor. Eram răzbunat. Gândurile amare erau acum pentru dânsul, iar eu, oropsitul din aprilie 1926, urcasem din nou treptele puterii. Restul, mi-era indiferent. Că Brătianu fusese păcălit, nu mă durea prea mult. O mică lecţie nu strica prezumpţiei sale. Guvern Ştirbei, Guvern Prezan, Guvern Brătianu erau pentru mine, la urma urmelor, formule echivalente şi indiferente. Echivalente - fiindcă de fapt sub oricare din ele tot Guvern Brătianu era, şi astfel ordinea publică garantată. Indiferente - fiindcă nicio patimă politică nu mă mai agita: ultima mea dorinţă pe acest plan, sfărâmarea lui Averescu, fusese realizată şi încă într-o formă atât de înjositoare încât nici nu aş fi îndrăznit să o nădăjduiesc. Eram pe deplin satisfăcut, şi nu mai aveam nicio pretenţie. Prin lovitura dată lui Averescu, Brătianu (căci el, şi el singur o dăduse) câştigase însă drepturi la bunăvoinţa mea: fără să-i închin o recunoştinţă eternă, am hotărât înainte de a adormi să-l ajut după puterile mele „să se răzbune" şi dânsul de chiulul pe care iubitul său cumnăţel i-l trăsese.

Ştirbei a pus două zile ca să-şi completeze Ministerul în sensul dorit de Rege: duminică am depus jurământul eu (Agricultura), Dumitriu zis Dovlecel (Comunicaţii) şi Mrazec (Industrie) iar luni, ceilalţi miniştri. Dar înainte de orice, Ştirbei a ţinut să se împace cu Brătianu. Pentru a lămuri tot jocul lui Brătianu în această împrejurare, sunt nevoit să ridic un colţ de perdea şi să intru în amănunte de ordin familiar, ceea ce mi-am interzis până acum în aceste „Amintiri" de ordin aproape exclusiv politic. O fac, fiindcă altfel atitudinea lui Brătianu faţă de Ştirbei n-ar putea fi pricepută - fără să mai adaug că „secretul" pe care am să-l destăinuiesc era cunoscut de jumătate de Bucureşti. Ionel Brătianu, „nenea Ionerr", cum îi ziceau fetele lui Barbu (care pronunţau pe l, r) era amorezat

turtă de cea mai mare din ele. Amor platonic sau amor neplatonic, nu s-a putut ști decât de cei interesați - în tot cazul amor senil, dar amor împărtășit. Eliza Brătianu, care cărase pe Marie Știrbei în toate călătoriile lor în ultimii ani, încurajase fără să vrea această patimă - până să afle ce foc se ascundea sub cenușă. Când a aflat, s-a înfuriat, dar a fost prea târziu. S-a certat cu Ionerr, care a protestat - s-a certat cu frate-său Barbu pe care l-a acuzat că-și precupețește fata ca să-și facă treburile, fără să provoace mai mult din partea lui decât un surâs sceptic și s-a certat și cu nepoată-sa. Toate aceste certuri au înveninat raporturile „de familie", dar n-au schimbat nimic, nenea Ionerr nu era fericit decât la Buftea unde mergea și petrecea ziua, de 2-3 ori pe săptămână. O ceartă între el și Barbu Știrbei ar fi însemnat sfârșitul acestor vizite și a multor alte plăceri - și astfel se explică că trufașul Despot al politicii românești n-a primit cu un picior în posterior pe de obicei supusul său cumnat și complice, care îndrăznise, pentru o dată, să-i calce poruncile și să tragă spuza pe turta lui. Brătianu, care pe de o parte nu voia să lase să se creadă că Guvernul Știrbei fusese alcătuit fără voia sa, iar pe de alta nu voia să se strice cu Buftea, și-a înghițit necazul (desigur însă că el a petrecut o noapte rea, nu ca mine) și s-a arătat „acomodant". Și cum prima grijă a lui Știrbei, care își atinsese țelul, era „să îmblânzească fiara" și să restabilească vechile raporturi de pe urma cărora se folosise atât în trecut - pacea s-a încheiat repede.

Țelul lui Știrbei era într-adevăr limitat. El nu avea planuri politice, el nu voia să pună țara la cale, nici măcar să o apere de pericolul unor sfâșieri interne; cu Carol, prefera de o mie de ori, sfios cum era, să lupte altul și el să culeagă nu laurii victoriei, ci roadele ei. El nu urmărea decât un titlu și un rang: voia să fie fost prim-ministru și să nu-și mai dispute locul la mese cu domnii de la Protocol în calitate de Pompaduro, ci de Mare Demnitar al Statului. Am mai spus-o: același scop îl urmărise în 1925 și în iarna anului 1926, când, cu ajutorul lui Stere - și, Doamne, și cu al meu - se străduise pentru alcătuirea unui Minister național-țărănist, prezidat provizoriu de dânsul. Ceea ce nu-i reușise în 1925 și 1926 izbutise să realizeze în iunie 1927. Numit prim-ministru, se mulțumea să semneze câteva decrete și era gata să cedeze apoi locul lui Brătianu. Patima - câtă ar fi putut să fie în sufletul acestuia - fiind lăsată la o parte, cei doi cumetri s-au înțeles numaidecât.

Ideea Regelui - în ultimele sale zile a crezut și dânsul că-și putea impune o umbră de voință - ideea Regelui a fost să înlocuiască pe Averescu printr-un Guvern național, care să garanteze liniștea și

ordinea în momentul deschiderii succesiunii la Tron. Un Guvern național în toată puterea cuvântului, așa cum îl voia Regele, adică ieșit din colaborarea a două sau mai multe partide, nu putea însă fi primit de Brătianu, dată fiind poziția pe care o adoptase în chestiunea Carol. Un Guvern național nu putea fi în acel moment decât un Guvern alcătuit prin înțelegerea dintre Partidul Liberal și Partidul Național-Țărănesc; ori Brătianu nu avea nicio încredere în Partidul Național-Țărănesc, în Maniu și în Mihalache, cu privire la chestiunea Carol. După fuziune, atât ardelenii, cât și țărăniștii își îndreptaseră privirile tot mai mult spre Prințul mazilit, în care vedeau cu drept cuvânt un aliat împotriva liberalilor și a lui Brătianu. Maniu fusese încă de la început un simpatizant al lui Carol și nu aprobase hotărârile din 4 ianuarie 1926 decât din motive de oportunism politic. Mihalache însă, care la 4 ianuarie se pronunțase categoric împotriva Prințului, a evoluat repede după fuziune, ajungând și dânsul să-și dea seama că numai Carol pe Tron putea să o sfârșească cu atotputernicia lui Brătianu. Fostul șef al țăraniștilor și-a formulat noua orientare în faimoasele sale declarații de la Craiova. Invitat să participe la Congresul Cooperativelor și Băncilor Populare ținut în acel oraș la 24 ianuarie (1927) - prietenul Potârcă i-a organizat un banchet, la care subșeful Partidului Național-Țărănesc a declarat între altele:

„Nu este vina noastră dacă s-a putut pune în discuție și o eventuală criză constituțională.

Dorim Suveranului grabnică însănătoșire pentru iubirea și recunoștința ce-i poartă țara - dar și pentru că Monarhia este o necesitate în garantarea unității și solidarității neamului nostru.

Punctul nostru de vedere în chestiunea actului de la 4 ianuarie 1926 a fost limpede și a rămas același[151]. S-a pus multă grabă și nu credem că s-a dat cea mai bună soluție. Atât Partidul Național, cât și cel Țărănesc, în audiențele la Suveran, au spus limpede Suveranului că se comitea o eroare. Iar în Consiliul de Coroană au declarat că se supun voinței Suveranului, fără a-și lua răspunderea[152]. Numai șeful Guvernului liberal a declarat mai pe urmă că-și asumă răspunderea, și numai dl general Averescu n-a făcut nicio rezervă[153].

Dar când a fost vorba de Regență, am votat categoric contra. Atitudinea noastră de azi? Interesul țării mai presus de toate. Și

[151] Adică tocmai contrariul!

[152] Inexact. A se vedea mai sus, capitolul referitor la actul din 4 ianuarie.

[153] În aceeași cuvântare Mihalache a lămurit că partidul său a declinat propunerile de fuziune făcute de averescani fiindcă generalul „se găsea angajat într-o politică de continuitate" pe care nici Maniu, nici dânsul nu o puteau admite. E amuzant de constatat că Brătianu a trântit pe Averescu, tocmai fiindcă îl bănuia că nu se va ține de această politică de continuitate!

credem că interesul țării este garantat prin întronarea principiului de Monarhie constituțională. Socotim ca acest principiu este mai asigurat prin revenirea Prințului Carol decât printr-o Regență de 13 ani, care de fapt pune un partid politic pe Tron, cu atribuții de Monarh, dar fără răspunderea morală a Monarhului.

Și evident că această soluție ar fi posibilă dacă ar fi găsită bună. Cum la 4 ianuarie s-a făcut un act pe baza unui acord între Coroană și Țară - tot pe baza unui acord între Coroană și Țară se poate reveni asupra lui.

Nu înțelegem să facem agitație de partid pe această chestiune, ceea ce ar fi criminal, dar nici să ne lăsăm intimidați de amenințările unui partid care vrea să dispună de Tron...".

Și câteva zile mai târziu, ca să nu se creadă că Mihalache vorbise la Craiova de unul singur, Maniu a dat următorul comunicat:

„Comitetul de Direcție al Partidului Național-Țărănesc, întrunit în zilele de 31 ianuarie și 1 februarie, a luat act de raportul biroului partidului și a aprobat activitatea acestuia[154].

Comitetul de Direcție, față de împrejurările actuale, cercetând situația creată prin consecințele actului de la 4 ianuarie și având în vedere necesitatea asigurării ordinei monarhice constituționale, ca temelie a unei vieți de Stat democratice, socotește că se impune revizuirea pe cale legală a actului de la 31 decembrie 1925 și 4 ianuarie 1926.

În acest scop, Partidul Național-Țărănesc crede oportună convocarea unui Consiliu de Coroană".

Declarațiile lui Mihalache de la Craiova și comunicatul lui Maniu făcuseră o vâlvă enormă și Brătianu nu uitase cele câteva nopți de insomnie pe care i le provocase grija ca nu cumva Regele Ferdinand, slăbit de boală, și doritor, orice s-ar spune, să-și revadă fiul reabilitat, să ia pe Maniu în brațe și cu el împreună să readucă pe Carol. Deși după neizbutita lor încercare de a ademeni pe Rege, Maniu și Mihalache puseseră multă apă în vin, deși era mai mult ca probabil că pentru a participa la un Guvern național, conducătorii Partidului Național-Țărănesc erau gata să mai schimbe o dată de părere - Brătianu era un prea precaut și prudent politician ca să-și riște miza într-un asemenea joc. Cum pe de altă parte însă voia să respecte în limitele posibile ultima dorință a unui muribund ce îi fusese atât de credincios, Brătianu a admis formula unui Guvern național, golită însă de orice miez. La rândul său, Știrbei, redevenit

[154] În acest raport erau povestite negocierile de fuziune sau de colaborare cu partidul averescan, negocieri terminate negativ.

slugă supusă, a primit fără niciun scrupul de conștiință să saboteze ideea Regelui și să trădeze misiunea cu care fusese însărcinat.

Înțelegerea între cumetri s-a făcut pe bazele următoare: Știrbei să nu trateze cu partidele o colaborare și un cartel electoral, ci să ceară Partidului Liberal și Partidului Național-Țărănesc reprezentanți în Guvernul său, prin care să se trateze ulterior o adevărata colaborare de partide, pe bază de program de guvernământ și de cartel electoral. Știrbei se mai obliga să dizolve imediat Corpurile Legiuitoare, să fixeze termenul noilor alegeri cât mai scurt și să demisioneze în timp util pentru soarta listelor de candidaturi liberale, fiind bine înțeles că succesorul său va fi Brătianu. Pentru acceptarea acestui plan din partea Regelui și-a luat de asemenea Știrbei răspunderea, ca și pentru chemarea lui Brătianu, îndată ce va suna clopoțelul. Acest „pact de familie" a fost încheiat la Brătianu acasă, chiar sâmbătă seara târziu, pe când Paul Angelescu gâscanul veghea pe zidurile Capitoliului, iar eu dormeam. Și ca să încurajeze pe Maniu, Brătianu a și desemnat pe loc 2-3 miniștri liberali, oameni de clasa a 3-a, a căror simplă prezență în Guvern, ca reprezentanți ai partidului lor, bagateliza formula și torpila bunele intenții ale Regelui.

Brătianu și Știrbei m-au pus a doua zi dimineața în curent cu cele convenite între dânșii, și cred că am fost singurul om pus în confidență, afară bineînțeles de Vintilă Brătianu și de Duca, pentru care nenea Ionel nu avea niciun secret. Brătianu m-a rugat cu insistență să dau tot concursul meu acestei farse, asigurându-mă că era numai o prefață[155] pentru lucruri mari... Mă arsesem de atâtea ori cu politica încât nu m-am iluzionat niciun moment cu nădejdea acestor „lucruri mari" (și bine am făcut), dar am promis, cum primisem în ajun să fac parte din noul Guvern, o mărturisesc încă o dată, mai ales pentru plăcerea sadică de a călca cadavrul lui Averescu în picioare. Îl mai crezusem mort o dată, pe Averescu, în 1923, când m-am despărțit de el - dar de data asta nu m-am mai înșelat: n-am putut să-l înviu nici eu, în 1934, când am mai încercat să-i dau viață, ca să petrec...

Știrbei mi-a mulțumit cu emoție, afirmând că prezența mea în Guvern „îi va da față" și m-a asigurat - mai era nevoie? - că în vederea pregătirii unui Guvern Brătianu va lucra în conformitate cu instrucțiile acestuia...

După ce a plecat Știrbei - ne aflam întruniți la Brătianu - Marele Maker mi-a explicat că dată fiind trădarea Prințului Barbu și Regelui Ferdinand, nu mai era sigur de nimeni și nu se mai putea gândi la

[155] O prefață cam searbădă!

formula Prezan. Avea aerul să se scuze că nu mai eram ministru de interne și că nu mai aveam să mă ocup de alegeri! L-am liniștit repede, asigurându-l că primisem sarcina „de a înlocui voința țării" fără nicio plăcere, și numai ca să-l ajut să treacă un hop greu. Era mult mai bine așa, cum se aranjaseră lucrurile. Nu făcea de dânsul să facă pe lupul învelit în piele de oaie! Să dea lupta pe față, și cum o vrea Dumnezeu. Și am încheiat: „De acum înainte voi fi un ministru al agriculturii și nimic altceva". — „Așa să fie cu Știrbei - m-a tăiat Brătianu - dar cu mine nu! Avem să facem lucruri mari și bune împreună!". Ciudat, cu toate prin care trecuse, omul mai întreținea iluzii! Acestea sunt adevăratele temperamente politice!

Duminică 6 iunie la amiază, m-am dus cu Știrbei la Scroviște și am depus jurământul. Am găsit pe Rege întins pe o canapea, galben și sfrijit, dar încă destul de vioi. Vorbea liniștit, fără greutate, contrariu obiceiului său; când mi-a strâns mâna cu mâna lui rece și s-a uitat lung la mine - au început să i se moaie ochii și l-au podidit lacrimile... o mărturisire îngrozită și tăcută, că își cunoștea soarta și că nu mai avea nicio nădejde. După această clipă de sinceritate, s-a silit să surâdă și mi-a spus: „Sunt mulțumit că lucrez iar cu d-ta..." - și apoi luând-o pe franțuzește mi-a mărturisit: „J'aurais voulu autre chose... Je regrette que cela ne soit pas encore possible! J'ai toujours voulu ça, mais je n'y suis jamais parvenu! Enfin!". În acest „enfin" era toată resemnarea omului bine intenționat dar fără voință, pe care-l mânaseră alții, de când era copil și până la moarte! O milă imensă m-a cuprins în fața acestui „ales" al soartei, care zăcea în fața mea deja prins în ghearele morții... Inutil să mai spun că n-a mai primit până la sfârșit miniștrii la lucru... A mai semnat, cât a putut, decretele, dar fără să întrebe măcar de conținutul lor...

Ministerul Știrbei a durat 15 zile; a fost un fel de „gerență" și n-am priceput cum s-a lăsat Maniu prins să delege pe Mihai Popovici și pe Grigore Iunian în această ridicolă aventură, menită să pregătească o nouă și lungă domnie a lui Brătianu. Și Maniu, și Mihalache cunoșteau prea bine sforăriile noastre politice ca să-și închipuiască că propunerile lui Știrbei erau întemeiate pe ceva serios. Se pot face două ipoteze, una întemeiată tocmai pe buna informație a celor doi șefi ai Partidului Național-Țărănesc, care, în curent cu înfrângerea lui Brătianu (proiectul Prezan) și-au închipuit că Regele își va impune voința până la sfârșit și nu va consimți să moară decât în brațele unui Guvern național - alta, că de vreme ce Brătianu delegase miniștrii în Guvernul Știrbei, nu puteau nici

Maniu, nici Mihalache să se lase mai jos și să nu fie reprezentați în ultimul Guvern al Regelui Ferdinand. Oricum ar fi, guvernarea de 15 zile a lui Știrbei a fost o păcăleală pentru toată lumea. Singurul care s-a luat în serios a fost bietul Căpităneanu, numit subsecretar de Stat la Interne. S-a găsit acolo în elementul lui, căci a avut 70 de prefecți de numit. Din nenorocire, primise instrucții să numească liberali, în vederea alegerilor, astfel încât n-a putut strecura decât foarte puțini takiști. În Ardeal, ca să se dea iluzii lui Maniu și să-l liniștească, au fost numiți și din partizanii lui. Bineînțeles că aceștia, ca și takiștii, au fost măturați, două ore după înscăunarea lui Duca la Interne.

Mi-au rămas amintiri foarte șterse despre cele două sau trei ședințe ale Consiliului de Miniștri, ședințe pe care Știrbei le-a prezidat după tipicul ședințelor consiliilor sale de administrație. Din puterea obiceiului, domnul prezident cerea mereu lui Căpităneanu „ordinea de zi", și aceasta n-a parvenit decât cu greu să-l convingă „că nu era uzul" unei asemenea „ordine de zi" în Consiliile de Miniștri. Ca cel mai vechi ministru, Măria Sa mă așeza la dreapta sa și mă consulta din ochi. Personajul dezinteresat în toată această comedie, eu tăceam ca peștele, priveam și petreceam. Național-țărăniștii erau foarte plictisiți de lipsa mea de interes față de chestiunile supuse Consiliului, căci, tot prin puterea obiceiului, mă considerau și acum drept „capul răutăților" și tăcerea mea le dovedea că altceva se prepară, „altceva" care numai pe placul lor nu putea să fie. De fapt, în Guvernul Știrbei, eu n-am avut alt rol decât să determin căderea lui: mă angajasem față de Brătianu să dau demisia și să provoc criza la momentul oportun! Dar nici Popovici, nici Iunian nu erau în curent cu tot ce se lucrase în culise, și-mi atribuiau un rol mult mai strălucit, și atitudinea mea i-a pus pe gânduri. Nu e vorba, mari iluzii nu-și făcuseră ei, de la început!

Știind că Guvernul nu trebuia să țină decât câteva zile, nu m-am băgat în tărâțe nici la Departamentul meu. M-am mulțumit să iau contact cu diferitele direcții și cu numeroasele instituții și regii dependente de Ministerul Agriculturii și mi-am făcut un plan de lucru pentru Guvernul Brătianu, în care eram hotărât să păstrez acest portofoliu în lipsa Ministerelor de Externe, de Interne și de Finanțe, rezervate partidului. Cu toată abținerea mea, am comis sub Guvernul Știrbei trei acte politice: m-am împăcat cu patriarhul Miron Cristea, am scăpat pe Dim. Ghica de mazilire și am ridicat pe Citta Davila!

În ședința de la 4 ianuarie 1926, sfânta ghină așezase pe Miron

Cristea lângă mine. Când a venit votul cu apel nominal[156], patriarhul a răcnit cu glas răsunător: „Pentru" - iar eu, sub stăpânirea enervării, m-am sculat i-am aruncat în obraz: „Să-ți fie rușine, popă!" și am plecat, „stupind" alături de el... De atunci nu-l mai văzusem și eram chemat să dau de dânsul, ca Regent! Urâtă situație! Regretasem gestul făcut chiar de a doua zi și așteptasem în zadar o ocazie ca să exprim „popii" regretele mele. O violență de limbaj, chiar când e îndreptată împotriva unei lichele. Ca ministru nu puteam fi certat cu patriarhul țării, așa încât m-am hotărât să fac un pas. Patriarhul fiind dus la Londra să întoarcă vizita prelaților anglicani, care veniseră cu un an înainte în București „să strângă legăturile dintre Biserica Anglicană și Biserica Ortodoxă Română" - am depus, a doua zi după jurământ, carta mea de vizită la Mitropolie. Era o piatră de încercare: dacă după înapoierea sa patriarhul îmi întorcea politețea, împăcarea urma de la sine - dacă nu, era de văzut ce era de făcut. Lucrurile au mers însă pe șleau. Abia înapoiat în țară, patriarhul mi-a trimis următoarele rânduri:

„Prea stimate d-le Argetoianu!

Sosind acasă din lunga mea călătorie, aflu carta de vizită a d-tale, devenit ministru. M-am bucurat mult de aceasta, știindu-te nu numai un bărbat de adencă (sic) pătrundere a lucrurilor și chestiunilor și cu o largă experiență de viață și cu voință energică și mână tare. Doresc deci, să-ți dea Dumnezeu viață și timp cât mai lung pentru a pune aceste calități în slujba țării.

Cu arhierești binecuvântări
Miron
patriarh

București 15.VI.1927"

Succesul gestului meu întrecuse toate așteptările. Scrisoarea patriarhului era concepută în termeni care făceau orice explicație ulterioară inutilă. Ca și dânsul, m-am făcut și eu că am uitat scena de la 4 ianuarie, și cum nu ne-am revăzut decât la înmormântarea Regelui Ferdinand, n-am mai vorbit de dânsa, și am înmormântat-o și pe ea. Pe timpul Regenței, și mai târziu sub Carol al II-lea, am avut cele mai bune raporturi cu Miron Cristea, care-mi trimitea fiecare cărțulie ce scotea din tipar, cu câte o măgulitoare dedicație. Numai o singură dată, în 1938, amenințând nu mai vreau să știu pe cine, în prezența lui, cu blestemul meu, blajinul prelat a murmurat într-un surâs: „Lasă, că te știu eu, ești iute la gură!".

[156] Cu prilejul acestui vot, numai Iorga și cu mine am votat „contra" - restul prietenilor noștri politici „s-au abținut". Liberalii și liberaloizii au votat toți „pentru".

Cu Ghica, lucrurile au mers mai greu. Chiar luni dimineață, a doua zi după constituirea Ministerului, Știrbei mi-a comunicat că Brătianu îi ceruse să destituie imediat pe Ghica. Prietenul meu „Démétre" se certase cu dânsul la Paris și-l încondeiase în saloanele și în cluburile pe care le frecventa. Venit la putere în 1922, Brătianu îl pusese în disponibilitate, și Ghica, nenorocit, „șomase" 4 ani de zile. Îl repescuise Mitilineu[157] și-l numise secretar general al Ministerului Afacerilor Externe - post din care tutorele regimului cerea să fie destituit. Știrbei, prieten și el cu Ghica, era foarte plictisit, căci în calitatea sa de ministru interimar al afacerilor străine (portofoliu rezervat lui Titulescu) trebuia să execute chiar el ordinul. „Fă-l uitat!" - l-am sfătuit eu. „Nu se poate; mi-a cerut să-i comunic până diseară că s-a făcut. Am insistat cât am putut pe lângă dânsul rugându-l să revie și arătându-i cât de greșită și de sumară fusese judecata sa. Toate au fost inutile. Încearcă și d-ta. Poate că ai mai multă trecere ca mine...". M-am dus numaidecât la Brătianu, și am scăpat capul lui Ghica. S-a mirat și Știrbei - dar eu și mai mult. Iar Eliza Brătianu, care intervenise și ea zadarnic, mi-a spus: „Mare trecere ai pe lângă Ionel - ferește-te de cei din jurul lui, dacă vreți să faceți treabă împreună...". Și cine știe ce ar fi făcut „cei din jurul lui", dacă Brătianu n-ar fi murit după câteva luni! N-au avut timpul.

Dacă salvarea lui Ghica[158] a avut un caracter aproape tragic - înălțarea lui Davila s-a desfășurat într-un ritm aproape comic. După cum am arătat, Davila, la despărțirea mea de Maniu, rămăsese în partidul fuzionat, dar totdeodată în raporturi intime de prieteni cu casa mea și cu mine. Venea des pe la mine și-mi povestea dezamăgirile sale față de reprezentanții democrației integrale românești. După formarea Ministerului Știrbei, a venit să-mi spună că era cam scârbit de politică, că ar vrea să se aerisească, și că „ar primi" (sic) Legația din Varșovia! Am crezut întâi că nu pricepusem bine. Socoteam pe Davila băiat simpatic; fusese câteva luni prefect de Vlașca și alte câteva luni deputat, încasase în această calitate două palme de la Milcoveanu și tocase ca soț dotal al smintitei de Ara, averea lui Charles Yarca. Toate aceste titluri puteau fi la urma urmei invocate pentru obținerea unei Legații, și dacă ar fi cerut-o frumos și sfios, n-aș fi avut nimic de zis - fiindcă aș fi avut prea multe! Dar când l-am auzit, condescendent, că „ar primi" postul din Varșovia dacă s-ar recurge la el și ar fi „solicitat" de Guvern, ca să aducă un serviciu țării - mi-a venit cam rău. Am reținut însă pentru mine cuvintele

[157] Ministru de externe sub Averescu.

[158] Care m-a răsplătit bătându-și joc de mine, în 1931-1932, în cabinetul Iorga. Recunoștința lui a fost închinată lui Mitilineu și lui Titulescu...

ce erau să-mi țâșnească dintre buze și am spus megalomanului că voi vorbi cu Știrbei, titularul Externelor. I-am făgăduit cu rezerva mintală de a nu mă face de râs...

Întâlnind în aceeași zi pe Știrbei, după ce am vorbit de multe, i-am povestit în treacăt scena cu Davila ca să facă și el haz și fără nicio intenție de a pune serios candidatura ușuratecului meu prieten la Legația vacantă din Varșovia. Spre marea mea mirare, Știrbei n-a făcut deloc haz, și a întâmpinat: „De ce nu? E o foarte bună idee!...". M-am întrebat dacă eram treaz. Dar eram! Am dat din umeri și am vorbit de altceva. De altminteri, eram convins că în cele câteva zile câte le avea înainte Știrbei nici nu avea timpul să facă o numire în diplomație (numai cererea și sosirea agrementului cereau câteva săptămâni), și nici nu avea căderea, fiind ministru interimar. După câteva zile, Știrbei îmi spune: „Știi că am vorbit lui Brătianu de Davila. E de acord, dacă nu e carlist!". De data asta mi-a venit să râd! Dar băiatul mi-era simpatic și nu i-am stricat treaba. Dimpotrivă, paradoxala numire sfârșise prin a mă amuza! Am „exoperat" - vorba lui Maniu - declarația lui Citta de „ne-carlism", declarație cam în doi peri („Paris vaut bien une messe") pe care am mai căptușit-o eu, și numirea s-a făcut. Dar era cât pe aci să nu se facă: numirea nu a ajuns la perfectare decât sub Brătianu, și domnul Davila a avut „scrupule de conștiință" întrebându-se dacă poate primi postul din mâinile șefului Partidului Liberal!!! A trecut însă peste aceste scrupule de conștiință și a început la Varșovia strălucita carieră care l-a dus apoi la Washington - tot ca ministru - și azi[159] la situația invidiată de „șef al Partidului Românilor Liberi din Statele Unite!". Cine știe dacă mâine nu va ajunge și prim-ministru, și președinte al Republicii Române? Toate sunt posibile, dar în ce privește pe Davila nu au fost posibile decât fiindcă am glumit eu cu Știrbei în iunie 1927 și fiindcă l-am scăpat un an mai târziu de destituire în urma unei scrisori de 24 de pagini de o rară insolența[160] adresată șefului său Titulescu, pe tema Prințului Carol. Dacă Titulescu ar fi arătat scrisoarea lui Vintilă, Vintilă l-ar fi și împușcat pe îndrăznețul nostru scriitor, și „Românii liberi" ar fi fost astăzi fără șef! Titulescu a înghițit obrăznicia fără să răspundă, „de dragul meu", a pretins el. În tot cazul, obrazul meu a salvat atunci situația și pe imprudentul diplomat redevenit carlist.

[159] Scris în august 1943.

[160] Vintilă Brătianu, prim ministru, pusese să se traducă în franțuzește o ignobilă broșură plină de ignominii la adresa lui Carol, broșură scrisă pe românește de escrocul Ștefan Florescu, și o trimisese „spre răspândire" Legațiilor noastre. Davila a refuzat să distribuie stocul trimis Legației din Varșovia, calificând această „operație de propagandă", după cum și merita, de porcărie!

În aceste zile numărate ale Guvernului Știrbei, am primit acasă și la Minister pe mai toți foștii mei colaboratori politici și am stat de vorbă cu ei. Aveam față de dânșii o datorie morală. Se solidarizaseră cu mine în octombrie 1926 și adoptaseră și ei o atitudine de expectativă, așa încât ar fi fost de datoria mea să-i previn în momentul în care mă hotărâsem să părăsesc această expectativă. Planul elaborat cu Brătianu la Florica în ziua de 18 aprilie nu putea însă fi dat în vileag, așa încât, evenimentele precipitându-se, n-am putut consulta pe nimeni înainte de intrarea mea în Ministerul Știrbei. Am socotit însă ca o datorie de onoare să o fac după - cu atât mai mult cu cât Ministerul Știrbei nu era decât o prefață la un Guvern Brătianu și că în realitate la ordinea zilei era colaborarea mea cu liberalii, care după cele întâmplate nu mai făcea dubiu pentru nimeni. Ca să nu mai încurc lucrurile deja destul de încurcate, nu mi-am mai întrunit prietenii, ca în octombrie precedent, și i-am primit câte unul, doi sau trei, succesiv. Aproape toți au fost de părere că colaborarea mea cu Brătianu se impunea; unii voiau chiar înscrierea noastră imediată în Partidul Liberal. Au fost și păreri contrare, oameni care nu se puteau împăca cu despotismul din Partid Liberal. Reproduc aici scrisoarea primită de la cel mai inteligent și apreciat colaborator al meu, Alexandru Perieteanu, cu care dusesem cot la cot campania stabilizării monetare, și o reproduc fiindcă ea oglindește starea de spirit a celor mai mulți din prietenii mei, mai ales a acelora care s-au înscris mai târziu, o dată cu mine în Partidul Liberal. Și e de subliniat că această scrisoare mi-a fost scrisă la începutul lunii mai, adică înainte să se știe că un Guvern Brătianu era iminent și înainte ca eu să fi fost reînscăunat la putere.

În ziua de 8 mai 1927, Perieteanu-mi scria:

„Iubite amice,

Când m-am decis, acum câțiva ani, a te ruga să mă primești printre prietenii d-tale politici, aveam în primul rând în vedere grija de a oferi slabele mele mijloace omului de caracter, politicianului patriot, care va avea întotdeauna în vedere numai interesele țării. Mă grăbesc a adăuga că nu regret ceea ce am făcut, deoarece nu m-am înșelat în speranțele mele.

Credeam însă atunci că în aceste timpuri, când țara are atâta nevoie de oameni și când oamenii lipsesc, nu va fi posibil ca oameni ca d-ta, și lăsând modestia, să zic, și ca mine - să fie lăsați în inacțiune. Tentativele sincere ce ai făcut de a ne lega rând pe rând cu alte partide s-au lovit de egoismul unora și de incapacitatea altora, așa că, după

câțiva ani de pertractări ne-am găsit, anul trecut, în aceeași situație în care se găsea grupul nostru în momentul intrării mele.

La consultația la care realmente ai chemat pe prietenii noștri, ai urmat fără șovăire opinia majorității, pe care eu în special am susținut-o cu tărie.

Am rămas în espectativă și am decis scoaterea revistei. Intenția mea era de a vedea ce valoare prezintă grupul nostru și dacă această valoare era de natură a face din noi o rezervă gata de a intra în acțiune, la orice chemare sinceră pentru serviciul țării.

Din nenorocire convingerea mea este astăzi că grupul nostru nu reprezintă o valoare reală. După apariția a 22 numere ale revistei[161] nu văd niciun elan țâșnind nici din capul, nici din inima colegilor noștri. Cu asemenea compoziție, care e de altfel compoziția mai tuturor partidelor politice, espectativa nu va putea avea alt efect decât evitarea acestui conglomerat până la izolarea completă a sâmburelui în jurul căruia se grupase. O asemenea izolare ar însemna negațiunea oricărei activități politice, iar elementul de valoare care se mulțumește cu o asemenea izolare nu e decât un egoist, care caută un pretext spre a-și micșora răspunderea inacțiunii față de sine însăși. Răspunderea însă nu încetează, căci în politică fiecare trebuie să dea cât poate, dacă nu poate da tot ce dorește.

Iată pentru ce m-am decis să-ți scriu scrisoarea de față. Convins că am greșit în ziua când te-am sfătuit să rămâi în espectativă, vin astăzi să-ți redau, în ceea ce mă privește, libertatea ce poate ai crezut și cu drept cuvânt angajată de solidaritatea grupului.

Vei zice poate că argumentele ce invoc nu conduc la concluzia spargerii unei colaborări, ci mai curând la schimbarea de direcție a activității comune și ai putea conchide că putem continua a naviga împreună, schimbând numai bara. La aceasta îți voi răspunde că sunt cel puțin astăzi motive serioase care impun o despărțire.

Există între d-ta și mine o notabilă deosebire, atât ca temperament, cât și ca tradiție și activitate. D-ta ești omul politicii militante, singura capabilă de a deschide cuiva drumul, chiar când nu merge să ia, ci să-și dea ofranda către țară. Desigur ai tot ce trebuie ca ofranda să fie frumoasă, dar aceasta nu ar servi la nimic, dacă nu ai avea și mijlocul de ați deschide calea și menține locul necesar spre a fructifica ofranda. Acțiunea pur combativă este necesară nu numai spre a ajunge să-ți depui obolul, dar mai ales spre a împiedica pe alții care vin să ia obolul depus de fideli, pe alții care dispun de forța de a-și deschide calea, dar care vin cu mâinile goale. Eu am

[161] Săptămâna Politică.

poate ceva în mână și oricât ar fi de mică ofranda ea e demnă de a fi primită, când e făcută cu toată inima. Trecutul și temperamentul meu m-au lipsit însă totdeauna de mijloacele de a-mi deschide calea prin noroiul care înconjura altarul. Recunosc eroismul celor care ca d-ta îndrăznesc să afrunte cloaca, cu scopul curat de a ajunge acolo unde se depune sacrificiul, sunt însă incapabil de a întreprinde o asemenea acțiune, mai ales la sfârșitul unei cariere întregi de izolare și de studiu.

Am crezut un moment că voi putea ajunge acolo pe drumul deschis de altul, doritor de a spori ofranda, și m-am legat de d-ta, dar constat că, în loc să facem accesibile împreună ambele ofrande, nu am reușit decât să fac inaccesibilă și pe a d-tale și să te antrenez în inacțiunea la care mă condamnă insuficiența mea.

Aceasta nu trebuie să fie și de aceea cred că trebuie să tăiem legătura, dacă nu voim să ne înecăm împreună. Desigur aceasta nu înseamnă ruperea totală a unei legături, care în ultimul timp nu a făcut decât să se întărească cu cât ne-am cunoscut mai bine, legătură ce o cred durabilă și gata la orice încercări, ci numai o separație necesitată de diferența de roluri.

Intrarea d-tale în Partidul Liberal mi se pare că se impune în momentul de față. Desigur idealul ar fi fost altul, dar nu trăim cu idealuri, ci cu realități. Nu încerc să argumentez această necesitate, căci cred că o vezi mai bine ca mine, dar voi încerca numai să te conving de ce nu cred posibil să te urmez cum aș avea dorința.

În Partidul Liberal este o atmosferă irespirabilă, provenită dintr-un autocratism feroce. Această atmosferă este mult mai compactă în ceea ce privește politica economică, decât cea generală. D-ta ai destulă forță personală prin suprafața d-tale politică spre a ține capul ceva mai sus decât stratul irespirabil, mai ales dacă te vei mulțumi a evolua în politica generală, fără a pătrunde în cea economică. Eu nu numai nu am această posibilitate, dar ofranda mea ar fi nulă dacă nu aș putea evolua în partea economică. Autocratismul lui Ion Brătianu în partea politicii generale e mult mai luminat și mai elastic decât autocratismul rigid și din nenorocire greșit al lui Vintilă Brătianu, căruia, nu înțeleg pentru care motive, Ion Brătianu îi lasă toată răspunderea. Mă tem că sunt aceleași motive care l-au decis să lase generalului Iliescu de tristă memorie întreaga libertate de a pregăti războiul și că, prin urmare, rezultatele vor fi identice.

Această situație cere intrarea d-tale urgent în Partidul Liberal, cu două scopuri: întâi spre a nu lăsa în inacțiune o forță ca a d-tale,

astăzi când țara are nevoie de toate forțele - și al doilea pentru că vei reuși poate a deschide ferestrele acestui așezământ necesar țării, care se numește Partidul Liberal. Cine știe dacă ideile noastre nu-și vor face drum, când vor fi expuse de o voce clară și puternică ca a d-tale; cine știe dacă într-o zi drumul deschis de d-ta nu-mi va permite și mie a depune ofranda pe altarul Patriei?

E mai ușor să trecem unul câte unul, decât toți de front.

Poți fi sigur că în ziua când vei crede util să mă chemi, voi răspunde la apel, fiindcă am convingerea că d-ta însuți socotești ca mine, că o asemenea chemare nu trebuie să provoace o sinucidere prin asfixie.

Și acum, iubite amice, dă-mi voie să-ți urez vânturi bune în călătoria periculoasă ce-ți propun și te asigur că cei rămași cu regret pe țărm îți păstrează întreaga lor stimă și speră în zile mai bune".

N-am ascultat de sfaturile prietenilor mei, cum nu ascultasem în luna mai de ale lui Perieșeanu, și nu m-am înscris la liberali, preferând să încerc întâi o colaborare de Guvern și să văd cum se putea lucra cu Brătienii. Prea mă arsesem cu celelalte partide ca să nu fiu prudent cu această ultimă hotărâre. Am sfătuit însă pe toți cei ce se mai credeau legați de mine să treacă la liberali, unde era foarte probabil că într-un viitor nu prea depărtat ne vom regăsi toți împreună. Unii din ei m-au ascultat, dar cei mai mulți au așteptat, și s-au înscris odată cu mine.

Demisia Guvernului Știrbei • Constituirea Ministerului Brătianu pentru alegeri • Cearta liberalilor • Al doilea jurământ la Scroviște • La Regina Maria • Pertractări cu perechea Prezan • Paul Angelescu • Al. Perieșeanu subsecretar de Stat • Alegerile • Neamțu • Convin cu Ionel și cu Vintilă Brătianu despre înfăptuirea stabilizării monetare • Cum a fost înfăptuită stabilizarea • Pădurile basarabene • Rist și portofoliul putred • Masoneria Americană și împrumutul

Astfel împăcat cu mine și cu ai mei, eram gata să intru în vizuina ursului și să joc hora cu el. Tocmai se împlinise și sorocul acordat de Brătianu lui Știrbei. Național-țărăniștii deveniseră cei mai aprigi partizani ai Guvernului, căci preferau să treacă hopul alegerilor cu Știrbei la Interne decât cu Brătianu. Deși miniștrii lor se certau toată ziua cu Căpităneanu pentru numirile lui liberale, o adevărată criză nu era de așteptat de la ei, și nici n-ar fi convenit lui Brătianu, căci un Guvern răsturnat prin demisia național-țărăniștilor ar fi înscris o ipotecă a acestui partid asupra Guvernului următor. Brătianu, care avea toate sforile în mână, s-a hotărât în ziua de 21 iunie să facă dintr-una un lat și să treacă capul lui Știrbei sinucis benevol - într-însul.

În acea zi ne-a poftit, pe mine și pe Știrbei, la un aperitiv, la dânsul. Coana Eliza ne-a pregătit cârnăței, sandwichuri cu icre, pelin și țuică de la Florica, din cea bună rezervată zilelor mari. A fost de față și Duca - care făcea pe secretarul -, dar Vintilă nu. În patru, am hotărât procedura și programul zilei. Regele fusese „pregătit" și era gata la orice. Sufletește se despărțise de toate și nu mai avea nicio ambiție pe acest pământ... Discretă - era totdeauna discretă când lucrurile nu o interesau - Eliza Brătianu s-a retras după ce a constatat că aperitivele erau la înălțime. Am rămas în patru pe terasa care da spre grădina înflorită, căci acolo fuseseră întinse pe o masă zacușile; de pe pragul ușii, coana Eliza a mai aruncat o privire de dispreț asupra lui frate-său Barbu și a lui Ionel - și a dispărut.

„Ei, acum la treabă" - a început Brătianu. „Pe unde o scoatem? Pe ce motiv îți dai demisia, domnule Argetoianu?" — „Pe temeiul

totalei incapacități și a numeroaselor gheșefturi săvârșite de primul ministru...", am răspuns eu foarte serios, acoperind cu această glumă mult adevăr[162]. „Ha, ha!", au întâmpinat Brătianu și Duca, încântați de înțepătura mea la adresa lui Știrbei - iar acesta ne-a arătat toți dinții rânjind cu afabilitatea lui obișnuită, deși probabil că ar fi preferat să ne strângă pe câteși trei de gât. Lucru ciudat, acești trei oameni, care uneltiseră atâtea împreună și care erau legați prin atâtea cadavre morale, se detestau între ei și un curent de simpatie reală nu exista decât între Brătianu și mine, deși eu eram un „intrus" printre dânșii și un colaborator de ocazie. După ce am marcat gluma printr-un păhăruț de pelin, am continuat: „Și fiindcă știam pentru ce fusesem convocat, dați-mi voie să vă citesc scrisoarea pe care am pregătit-o..." - și am dat citire următoarele rânduri:

„București în 27 iunie 1927

Domnule Președinte și scumpe amice,

Când mi-ați făcut cinstea să-mi cereți colaborarea în Ministerul ce prezidați, am primit bucuros să vă stau alături în greaua sarcină ce vi-o luați de a încerca o împăciuire între partide, în vederea viitoarelor alegeri.

Din primul moment însă, după cum vă este cunoscut, nu am văzut posibilitatea unei asemenea împăciuiri decât pe baza unei înțelegeri electorale între partide, manifestată prin alcătuirea de liste comune în alegeri. Numai asemenea liste comune, stabilite cel puțin între Partidul Național Liberal și cel Național-Țărănesc ar fi justificat în ochii mei prezidarea alegerilor de către un Guvern neutru. Din nenorocire, o asemenea înțelegere nu s-a putut și nu se poate încheia[163]. A prezida cu brațele încrucișate o luptă întețită între partide, luptă în care nici violențele, nici cea mai deșănțată demagogie nu vor lipsi, îmi pare, în momentul prin care trecem, o încercare periculoasă pentru ordinea în Stat. Eu unul, n-aș putea lua asupră-mi nicio părticică de răspundere într-o asemenea aventură. Iată, domnule Președinte și scump amic, rostul aci alăturatei demisii.

Nu-mi rămâne decât să-ți mulțumesc pentru încrederea și prietenia pe care mi le-ai arătat și să te asigur de sentimentele mele devotate.

C. Argetoianu"

[162] Gheșefturile, Știrbei le săvârșise înainte de a fi prim-ministru...

[163] Știrbei și Căpităneanu înscenaseră pertractări cu cele două partide, dar de câte ori național-țărăniștii se arătau mai „tratabili", liberalii ridicau tariful pretențiilor, ca să nu se ajungă la niciun rezultat, căci Brătianu era hotărât să facă el alegerile.

„Perfect!" - a exclamat Brătianu, în timp ce ceilalți doi mușchetari dădeau din cap în semn de aprobare - „nicio vorbă de schimbat! Dă scrisoarea și demisia lui Știrbei" și îndreptându-se spre acesta: „Sper că ești mulțumit?" — „Încântat!" a mormăit cam acru decapitata Excelență. Am convenit apoi repede asupra procedurii. Știrbei trebuia să meargă imediat la Scroviște cu demisia mea și să convie cu Regele (a cărui lecție era deja făcută): 1) că Ministerul nu putea fi completat deoarece o personalitate de suprafața mea nu putea fi înlocuită (!!!), 2) că Brătianu trebuia chemat să formeze noul Guvern. Această formalitate îndeplinită, Brătianu trebuia convocat pentru ora 4, ca să nu se mai lase nimănui răgaz de intrigărie. Brătianu ne-a mai spus că vrea să lase până după alegeri Guvernul cum era (cu Știrbei în minus) și să nu introducă decât doi miniștri noi, pe Duca la Interne și pe Vintilă la Finanțe. După alegeri va constitui Ministerul definitiv...

Ca să țină seamă de prima dorință a Regelui, va propune și lui Popovici și lui Iunian să rămână, dar speră că nu vor primi ei. Și a încheiat: „Mâine dimineață la ora 9 ½, întâlnire aci la mine, să mergem la Scroviște să depunem jurământul!". Am dat gata mai repede Guvernul decât aperitivele. Am mai luptat cu ele, Duca, Brătianu și cu mine, după plecarea lui Știrbei și nici nu le-am fi învins, dacă nu ne-ar fi venit în ajutor Bebe Brătianu și Pleșoianu, chemați din camera de alături, unde probabil că ascultaseră la gaura ușii cele petrecute între noi...

Am plecat foarte mândru că mai trântisem un Minister și atât de preocupat de mersul evenimentelor încât nu m-am mai sinchisit de ele până a doua zi dimineața. Ca să nu mă plictisească prietenii, am petrecut toată după-amiaza la Jockey-Club recomandând portarului și feciorilor să spună că nu sunt acolo. M-a căutat Blumenfeld (Scrutator) cu limba scoasă, dar n-a putut da de mine. Nici el, nici alții.

A doua zi de dimineață, am sosit la Brătianu, cum fusese convenit, la ora 9 ½, ca să mergem la Scroviște, și am înregistrat cu acest prilej prima mea mare decepțiune în colaborarea cu Ionel Brătianu. Din afară și de departe, crezusem (ca și Perieșeanu) că Partidul Liberal era dus autocratic de șeful său atotputernic, și că nimeni nu crâcnea când acesta lua o hotărâre. Socotisem prin urmare că convocați la ora 9.30 vom porni la Scroviște la ora 9.45, foștii miniștri mai puțin național-țărăniștii care refuzaseră să intre în noul Guvern, și cu Vintilă și cu Duca în plus. Dar de unde! Am găsit în casa lui Brătianu o vraiște ca în Târgul de Afară și o forfoteală de candidați

ministeriali care pretindeau care mai de care un portofoliu. Era plin cabinetul de lucru al lui Brătianu, plină odăița secretarului ce despărțea biroul șefului de anticameră, plină anticamera, sufrageria și cele două saloane! Un zgomot infernal: vorbeau sau se certau toți deodată; partizanii fiecărui candidat - căci candidații, ca pretendenții Penelopei, veniseră fiecare cu oamenii lui - făceau gălăgie care mai de care, enumerând „drepturile" patronilor și amenințând ca în cârciumile din Dealul Spirii. Era o atmosferă oribilă; abia am putut răzbi până la Brătianu, dând din coate, și cu pardon-pardon! Bietul Ionel era tras în toate părțile, de mânecă, de umeri și fiecare căuta să obțină câte ceva, căci în afară de portofolii mai erau de față și poftitorii de gheliruri mai mărunte. Vintilă, Dinu (Brătianu), Duca constituiau centre de cristalizare secundare a acestei mase informe... Ajuns în preajma lui Ionel, n-am putut scoate de la el decât un „te rog, un moment!" - și m-am așezat și eu pe un scaun, în salonul cu cupolă[164], mai puțin îmbâcsit. Priveam, și nu-mi venea să cred! Asta era Partidul Liberal! Și eu care crezusem în „disciplina de fier", în „autoritatea necontestată a șefului", în spiritul de solidaritate aproape „iezuistică" a „celui mai bine organizat partid din țară!". Încă o serie de iluzii pierdute!

Doctorul Angelescu urla și țipa, și nu admitea ca el „care a cheltuit" (!!) atât pentru partid să nu fie ministru odată cu Duca și cu Vintilă. Tancred Constantinescu bâlbâia, cerea, înjura pe Duca și lua se vede pe toți cei din jurul său drept flori, căci îi stropea fără preget. Nicușor Săveanu declara rezemat de un perete că va face moarte de om, dacă nu va fi ministru. Chirculescu amenința cu „niciun vot la Putna și mai ales în Panciu, de va fi lăsat la o parte. Dovlecel Dimitriu, surd, crezând că i se dispută locul trecea dintr-o cameră în alta urlând: „nu cedez, nu cedez!". Duca, roșu ca un rac, sufoca în mijlocul bandei care voia să-l înăbușe, Vintilă resemnat și dezgustat părea un Cristos coborât de pe cruce - iar Dinu plictisit și indiferent „graseia" cuvinte fără șir și-și recapitula în minte numărătoarea boloboacelor de la Drăgășani. Printre cei mai agitați, erau însă Guță Tătărescu și Richard Franasovici. Amândoi voiau să fie subsecretari la Interne - Tătărescu „pour mettre le pied à l'étrier", iar Franasovici, compromis în ultima guvernare liberală prin afacerea pașapoartelor, ca să se reabiliteze...

Priveam, așteptam, dar nu mă plictiseam... Asta era Partidul Liberal! Asta era Partidul Liberal! Aceste patru cuvinte îmi tot tocau în cap, și puținul cât mai rămăsese în mine de vlagă politică s-a dus

[164] Devenit mai târziu anticamera Bibliotecii.

pentru totdeauna! Mi-am adus aminte de atmosfera din jurul lui Averescu în ajunul formării Ministerului din 1920, mi-am adus aminte de Maniu și chiar de Iorga - și comparația a fost dezastruoasă pentru Brătianu. Se vede că acesta mi-a ghicit gândurile, căci dus de valurile partizanilor a trecut de mai multe ori prin fața mea. Pe la ora 10 ½a venit la mine, m-a luat repede sub bolta ferestrei și mi-a spus: „Iartă-mă că te fac să aștepți - suntem numaidecât gata - je suis submergé, dar ce vrei, partidul are exigențele lui..." — „Văd, i-am răspuns eu, și sunt încântat că nu mai am partid!". În fine, după nesfârșite pertractări și după făgăduieli solemne pentru după alegeri, am putut porni la Scroviște la ora 12, după 2 ore și jumătate de așteptare. Brătianu a trebuit să mai adauge listei sale pe doctorul Angelescu, iar de Tancred Constantinescu n-am scăpat decât printr-un veto absolut al lui Duca, care a declarat net că nu intră în Guvern alături de Tancred... Escrocul nici nu s-a mai întâlnit de atunci cu un portofoliu ministerial! Au reușit și Tătărescu, și Franasovici să se agațe de Guvern, ceruți de Duca cu insistență, la Interne. Ca să se scuze, Brătianu mi-a spus: „Ce vrei, nu putem jigni un vechi colaborator și un om așa de cumsecade ca Angelescu - iar pe Franasovici l-am numit fiindcă-l cred cinstit și trebuia reabilitat (!!!). Numind pe Franasovici, trebuia însă să primesc și pe Tătărăscu... E mai bine văzut în tineretul partidului decât Franasovici! Am prevenit de altminteri pe Franasovici că îl pun la probă: să vedem cum va ieși la examen!".

Acestea și multe altele Brătianu mi le-a spus în mașină până la Scroviște, căci m-a luat cu dânsul, să mă încânte și să nu mă lase sub oribila impresie sub care ghicise că mă aflam... Și a căutat să mă lămurească că sistemul lui era să lase pe fiecare să urle și să-și verse focul - în cele din urmă tot cum voia el se învârteau lucrurile... Pe când vorbea - nu mă mai interesa - gândul meu pornise înainte la Scroviște și m-am pomenit și eu repetând ca Ferdinand: „Da, da, da!...".

Am ajuns la Scroviște pe la ora 12 ½. Pe scară, prin culoare mirosea deja a mort. Regele ne aștepta sus pe terasă, întins în vederea lacului pe un scaun lung de paie; pe fața lui de ceară numai ochii mai aveau viață. În cele 16 zile de la ultimul meu jurământ, făcuse drum mult și fiecare privire, fiecare mișcare, fiecare gest al nenorocitului trăda apropiatul sfârșit. Aproape tot atât de emoționat ca și Regele mi s-a arătat Ionel Brătianu, în fond un sentimental; nu văzuse de mult pe tovarășul zilelor lui rele și zilelor lui bune - și priveliștea omului ce se zbătea sub aripa de plumb a morții îi răscolise sufletul.

O lacrimă sub gene, un tremurat mai pronunțat în primele sale vorbe au trădat pe Rege fără să vrea... „Vă luați o grea răspundere, nu mă îndoiesc că vă veți îndeplini datoria... Eu am făcut ce am putut și mi-am iubit țara... Unire, unire, căci numai așa veți putea răzbi... Să aveți grijă de toate...". Cuvintele muribundului cădeau încet și greu, în tăcerea ce ne înconjura. Toropeala amiezii de vară se întindea asupra apei și asupra pădurii, noi toți smeriți și muți, și numai zânzănitul unui muscoi, care a tulburat prin câteva zigzaguri liniștea sepulcrală și a dispărut. Scena era tragică: acest Rege care nu știuse să fie la înălțimea soartei lui își răscumpăra toate păcatele prin stoicismul cu care își înscăuna Ministerul funeraliilor sale... Brătianu era prea mișcat ca să spună ceva, și ce putea să spună? A asigurat pe Rege de tot devotamentul nostru, pe când îi strângea mâna - și a urmat jurământul. Când a intrat popa, ni s-a strâns inima, ca și cum n-ar fi fost chemat pentru noi, ci pentru îndeplinirea altei datorii...

De la Rege am trecut la Regină. Pe vremea aceea, la Scroviște, Familia Regală și personalul de serviciu locuiau în trei case deosebite. Nu trecuse încă nici peste Scroviște valul de milioane și de refaceri dezlănțuit de Regele Carol Lupescu. Regele Ferdinand ocupa cu serviciile sale vila cea mai mare, reclădită în ultimii ani, iar Regina Maria - un pavilion mai modest în susul lacului. Nu pot să zic că Regina ne-a primit foarte bine. Se supusese ca totdeauna injuncțiunilor lui Brătianu, dar nu mistuise încă înlocuirea lui Știrbei, „formula ei" - iar situația sa de „Regină văduvă" (chestiune de zile, dacă nu de ore) o tulbura adânc. Cu Brătianu la cârmă, orice încercare de a pătrunde în Regență era zadarnică și ambițioasa femeie se vedea deja trecută în inventarul accesoriilor inutile. Ne-a întâmpinat cu maximul de răceală compatibilă cu protocolul unor asemenea audiențe. Îmbrăcată într-o rochie de vară albă cu picățele violete, nu purta încă doliul decât pe dinăuntru, dar incapabilă să disimuleze, amărăciunea sufletului ei se proiecta și în afară. De altminteri după emoționanta întrevedere cu Regele, nu eram nici noi porniți pe veselie. După prezentări și ploconeli - ne cunoștea pe toți - ne-a poftit să ședem și o conversație căznită în jurul stării Regelui a început. Aci nu mai era emoție, ci plictiseală și cea mai plictisită părea Regina; căuta fraze banale ca să treacă minutele și să pună capăt supliciului. În această atmosferă de înmormântare, a pufnit-o deodată râsul, un râs nervos pe care nu l-a putut stăpâni... Ne uitam unul la altul și nu puteam pricepe, când deodată mi s-a lămurit totul. Privirile ei se încleștase asupra lui Vintilă și urmărindu-le și eu, am

dat de o vedenie care până atunci îmi scăpase, preocupat cum eram cu gânduri mai abstracte. Bietul Vintilă purta în spinare o jachetă ce fusese odată neagră, dar care bătea acum în verde, cu guler soios și cu doi nasturi din trei lipsă. Fie că croită după o modă veche, fie că „intrată" la prea desele curățiri chimice, sta pe dânsul ca o vechitură de împrumut, căscată pe o jiletcă imensă de mătase albă presărată cu buchețele de flori și plină de pete ce rezistaseră vizibil frecăturilor repetate cu benzină. Moștenită de la Carada, această splendoare istorică prea deschisă la gât lăsa un gol pe care o cravată model 1895 căuta să-l umple, iar spre buric, trecând mult de cingătoare căuta să întâlnească genunchii... Mânecile jachetei prea scurte, lăsau să treacă 20 de centimetri de manșete albe roase ca și gulerul, dar curate. Pantalonii verzi „de culoarea găinațului de gâscă" cu dungi negre, păreau mâncați de molii și abia acopereau gleznele ca nu cumva să ascundă labele, care, ele, se prezentau încălțate cu ghete cu șireturi, dar fără limba de piele pe care de obicei sunt încheiate, așa încât se vedeau ciorapii: unul cafeniu și celălalt cenușiu! Dacă n-ar fi avut barbă, ar fi semănat leit cu Charlie Chaplin în rolurile sale de „purotin" - și probabil că tocmai această asemănare provocase râsul Reginei! Privirile Reginei au tras după ele pe ale tuturor celor prezenți și nici măcar Ionel Brătianu n-a putut să se abție de a surânde. Numai Vintilă nu-și da seama de nimic... Ca să o taie, Regina s-a îndreptat către inenarabilul nostru ministru de finanțe cu cuvintele: „Sper că veți reuși să seduceți pe toată lumea și că nu vă veți face prea mulți dușmani!". Vintilă tot n-a priceput - dar gheața se rupsese, și după câteva minute de convorbire mai cordială, ne-am luat ziua buna. La ieșire Vintilă m-a întrebat nedumerit: „Dar ce o fi avut asta cu mine?" — „De, Vintilă - i-am răspuns eu - așa sunt femeile, când le cade unul cu tronc!" — „Crezi?" — „Nu cred, sunt sigur...".

Am părăsit Castelul Morții, ne-am înapoiat în București și după dejun am avut primul Consiliu de Miniștri. Așa a fost înscăunat al 5-lea și ultimul Guvern al lui Ionel Brătianu[165]... Ministerul constituit în 22 iunie 1927 a mers până în decembrie 1928, fără mari schimbări, prezidat de Ionel Brătianu până la moartea sa, și apoi de Vintilă Brătianu până la sfârșit. O singură mare schimbare a avut loc în august 1928, prin demisia lui Titulescu și preluarea Ministerului de Externe de către mine, ca interimar.

[165] Compus din: Vintilă Brătianu la Finanțe, generalul Paul Angelescu la Război, I. Gh. Duca la Interne, dr. Angelescu la Instrucția Publică, Inculeț la Sănătate, Nistor la Lucrări Publice, C. Dimitriu la Comunicații, Mrazek la Industrie, Stelian Popescu la Justiție, Al. Lapedatu la Culte, dr. Lupu la Muncă și C. Argetoianu la Domenii și Agricultură.

Era să mai fie încă una: la Ministerul Apărării Naționale. Prin octombrie 1927, stând de vorbă cu Ionel Brătianu, acesta mi s-a plâns de Paul Angelescu. „Cu armata nu merge cum trebuie - spunea Brătianu - generalul Paul Angelescu nu e la înălțime și încurcă lumea; ar fi mai la locul lui la Palat, drept câine de pază... M-am gândit la generalul Prezan... D-ta cum ești cu el, și mai ales cu dânsa (căci dânsa hotărăște în casă) - eu n-aș vrea să-i vorbesc și să mă refuze... N-ai vrea să-l sondezi, și dacă vezi că prinde să-i propui chiar Ministerul?". Fusesem întotdeauna în cei mai buni termeni cu Prezan și cu coana Olga, iar de când mă despărțisem de Averescu, simpatia lor pentru mine se înzecise. Neavând niciun motiv să refuz, am primit misiunea încredințată și am făcut trei vizite succesive perechii Prezan: în prima am stat de vorbă cu Prezan singur, în a doua - cu coana Olga singură și în a treia - cu amândoi împreună. Pe Prezan singur l-am convins greu, dar l-am convins. Când să-l părăsesc mi-a făcut însă o rezervă: să vorbească și cu nevastă-sa, să vadă ce zice și ea! Această rezervă m-a determinat să cer imediat o întrevedere între patru ochi doamnei Prezan. Mi-a acordat-o pentru a doua zi, și timp de un ceas și jumătate mi-a argumentat pentru ce era contra participării lui Prezan la orice acțiune politică. „Domnule Argetoianu - insista coana Olga - bietul Prezan a ajuns la o situație frumoasă și liniștită de om respectat de toți; de ce să și-o strice? Nu e în stare să facă ceva la Ministerul de Război, domnule Argetoianu, îl cunosc eu mai bine ca toți; nu e în stare decât să se încurce și să-și facă vrăjmași! Vă rog lăsați-l în pace; spune-i-o lui Brătianu, am să i-o spun și eu...". Destoinica femeie, care „făcuse" cariera soțului ei, nu înțelegea să-și compromită opera și să se pună iarăși „pe lucru" ca să repare stricăciunile...

Toate argumentele invocate de mine și repetate într-o a treia ședință, cu amândoi soții de față, n-au dus la un mai bun rezultat: Prezan a revenit asupra tuturor concesiilor făcute, mulțumindu-se să întâmpine fiecare atac al meu prin cuvintele: „nevastă-mea are dreptate, nevastă-mea are dreptate". Poate că și rolul de ministru de război să-i fi părut prea modest, căci patru ani mai târziu, în 1931 sub Regele Carol a primit să prezideze un Guvern, care nu s-a alcătuit din motive independente de voința lui... și astfel a rămas Paul Angelescu ministru. Bietul Paul Angelescu, „băiat bun" și devotat Regelui și lui Brătianu, era o adevărată halima. Drept ca un stâlp de telegraf, acoperit cu decorații și cu eghilete, cu capul veșnic în sus - fiindcă era gol și ușor - cu uitătura la 30 de pași înainte, pășea fudul și semeț de parcă cucerise lumea. Îl cunoscusem la Iași în timpul războiului,

la un dejun, nu mai știu la cine, și mă impresionase atât prin volumul prostiilor strategice pe care le debitase, cât și prin tonul tăios cu care le povestise. Capul lui era gol și ușor, dar țeasta era solidă, căci a primit într-o zi o glastră de flori căzută de la etajul al 5-lea de la Imobiliara, fără să reacționeze măcar cu un cucui. A fost un ministru de război nul (și a fost ministru în două rânduri!), dar cred că a fost cinstit, deși nu se prea încurca cu regulile contabilității publice. Din acest punct de vedere a pricinuit grele suferințe lui Vintilă, căci a construit actualul Minister de Război fără să dea nicio socoteală la Finanțe, „din economiile realizate de la furniturile armatei!". Mi-aduc aminte că într-o ședință a Consiliului de Miniștri Vintilă insinuând cu timiditate că „nu văzuse nicio cerere de credite pentru construcția clădirilor din Piața Valter Mărăcineanu", generalul Angelescu a ridicat capul și mai sus și a ripostat: „V-am cerut eu un ban pentru construcția mea?" — „Nu, și tocmai asta mă miră" - a încercat să opună fâstâcindu-se ministrul de finanțe care mai era și președintele Consiliului de Miniștri... Scurt și cuprinzător, generalul a încheiat: — „Asta e treaba mea. Nu cer nimic Finanțelor, n-am să dau nicio socoteală!". Se înșela, dar n-a îndrăznit nimeni să i-o spună. Grație lui s-a ridicat Ministerul de Război, căci era bun gospodar, dar a rămas armata fără echipament și fără unelte...

Îndată după constituirea Ministerului Brătianu am încercat să ameliorez echipa tehnică a Guvernului prin înrolarea lui Alexandru Perieșeanu. Atunci a fost întrebuințată pentru prima dată la noi expresia de miniștri tehnici, în opoziție cu miniștrii politici, expresie ce trebuia să dobândească mai târziu un deosebit răsunet. Ziarele ne-au desemnat, pe mine, pe Mrazec, pe Stelian Popescu (?) și pe Titulescu ca miniștri tehnici, ca să sublinieze faptul că nu dobândisem portofoliile noastre pe cale de partid, ci pe temeiul capacității noastre personale, reală sau presupusă. Brătianu deplorând în prezența mea anarhia de la Căile Ferate lăsate pe mâna lui Dovlecel Dimitriu, pe care Ionel avusese slăbiciunea să-l mențină ministru, i-am propus să numească pe Perieșeanu subsecretar de Stat și să-l însărcineze cu punerea la punct a mijloacelor noastre de comunicații. Brătianu mi-a obiectat că, cu caracterul său imposibil, Perieșeanu nu va ajunge la nimic, dar a consimțit fără greutate la numire. Mi-a fost greu să înduplec pe fostul meu tovarăș de luptă, dar am sfârșit prin a-l înduplec întemeindu-mă pe făgăduiala făcută în scrisoarea lui din luna mai (reprodusă mai sus), scrisoare în care îmi declara că „va răspunde prezent" când voi face apel la dânsul. Nu erau tocmai

condițiunile pe care le sperase el în luna mai, dar în fine, tentat de reorganizarea Căilor Ferate pentru care i se da mână liberă, a primit să se înhame la jug, cu condiția să nu i se ceară „politică". Experiența a fost din nenorocire dezastruoasă. Perieteanu a intrat în funcțiunile sale cu bâta și cu înjurătura - dânsul susținea, și poate că avea dreptate, că numai așa putea pune ordine în Vlăsia de la Căile Ferate - învrăjbindu-se astfel din prima zi cu toată lumea. Cât s-a certat și s-a înjurat cu domnii de la Căile Ferate și cu Dovlecel Dimitriu, lucrurile au mai mers cum au mers, dar când a luat pe Tancred Constantinescu de urechi și a început să repeadă și pe Vintilă Brătianu, lucrurile n-au mai mers deloc. De trei-patru ori pe săptămână, Perieteanu venea la mine să reclame - fiindcă eu îl băgasem, zicea el, în tărâță. Trebuia de fiecare dată să caut pe Ionel Brătianu și prin dânsul să împac lucrurile - îndeletnicire neplăcută și pentru mine, și pentru Brătianu. Când s-au întețit certurile cu Vintilă, Ionel a refuzat să mai intervie, căci nu voia să tulbure raporturile sale cu irascibilul său frățior. Mi-aduc aminte, în această privință, un incident nostim din viața noastră ministerială, petrecut prin octombrie dacă nu mă înșel. Piața Bucureștiului era cu totul lipsită de pește din cauza dificultăților de transport, și peștele pe de altă parte se irosea prin cherhanalele noastre; o scurtă linie ferată de 11 kilometri de la Jurilovca (pe lacul Razelm) la linia Medgidia - Babadag, ar fi soluționat problema și ar fi permis peștelui să sosească la București în 6 ore, în timpul nopții și să alimenteze piețele la ora 5 dimineața. Am cerut lui Vintilă creditul necesar pentru construirea unei linii rudimentare, fără gări și fără lucrări de artă, și Vintilă mi-a refuzat cele 30 milioane lei necesare. M-am înfuriat, am dat cu pumnul în masă, am țipat - toate n-au servit la nimic: la toate, ministrul de finanțe mi-a opus un nu încăpățânat. M-am dus de-a dreptul la Ionel și i-am povestit scena. „Ai toată dreptatea - a întâmpinat Ionel - dar eu nu intervin pentru creditul acesta, deși îi recunosc toată justificarea, fiindcă, dacă te certi d-ta cu Vintilă, vă împac eu, dar dacă mă cert eu cu dânsul, cine ne împacă?". Am râs și mi-am văzut de treabă...

Ce păcat de Perieteanu! Toate însușirile lui bune, toată inteligența lui, toată puterea lui de muncă erau anihilate prin cel mai infernal caracter din câte am cunoscut! S-a încurcat din ce în ce în propriile sale ițe, și a sfârșit prin a-și da demisia. În acea zi, cel mai ușurat am fost eu! Perieteanu n-a înțeles niciodată că cu teroarea și cu violența nu se poate ajunge la nimic! Experiența din 1927 mi-a servit de lecție în 1931...

Guvernul Brătianu constituindu-se cu 15 zile înainte de alegeri, prima lui grijă a fost să-și constituie majorități compacte. „Membru tehnic" al Cabinetului n-am avut niciun amestec în aceste alegeri care au fost conduse de Duca și de Tătărescu după bine-cunoscutele metode liberale; rezultatul a fost conform cu programul dinainte stabilit. Eu unul m-am mulțumit cu un manifest către alegătorii mei din Dolj și cu o raită prin județ. În acest manifest spuneam: „Mă prezint înaintea urnelor cu credința că mi-am făcut pe deplin datoria către țară, către dv. și către mine însumi. M-am străduit timp de 9 ani, de la război până acum în urmă, să pun în picioare un al doilea partid de guvernământ care, împreună cu Partidul Național-Liberal, să asigure pentru țara noastră, prin sincera aplicare a principiilor constituționale, o liniștită propășire pe tărâmul politic ca și pe cel social.

Încercarea pe care am făcut-o mai întâi, creând un partid în jurul celei mai extraordinare popularități ce a existat vreodată, a dat greș - dar nu din vina mea. Toată activitatea pe care am consacrat-o apoi acestei mari idei: fuziunea forțelor noi democratice într-un singur partid de ordine, conștient de menirea lui, nu a dus nici ea la rezultatul urmărit. Din toate aceste frământări la care am luat o parte atât de mare, mă desprind acum cu oarecare melancolie, dar împăcat cu mine însumi. Am mulțumirea sufletească de a fi încercat ceea ce trebuia să fie încercat.

Dea Dumnezeu ca alții să reușească acolo unde nu am reușit eu, și ca rodul pe care am vrut să-l culeg, dar pe care l-am lăsat necopt, să ajungă într-o zi la maturitate.

Ieșit din luptele de partid, mă întorc astăzi în serviciul exclusiv al intereselor țării...".

Am avut o mică neplăcere cu domnul Neamțu, despotul liberal al Craiovei, care ținea „mordicus" să figureze în fruntea listei pentru Cameră. Printre adversarii săi, fusesem până atunci unul din cei mai temuți electoralicește și domnia sa voia să folosească prilejul ca să mă umilească așezându-mă al doilea pe listă, după dânsul. Neamțu mai era adânc amărât că nu fusese „promovat" și el ministru, pe când eu, deși nu făceam parte din partid, dețineam un portofoliu. Și Neamțu avea dreptate să fie supărat, căci era cu mult superior, din toate punctele de vedere, atâtor nechemați pe care Brătienii îi făcuseră pe rând miniștri, ca Săveanu, Chirculescu, Tancred Constantinescu, Victor Antonescu - și chiar în Ministerul din 1927, Dovlecel Dimitriu. În Partidul Liberal însă, meritele cele mai apreciate erau supunerea și disciplina: Dimitriu era supus, iar Neamțu era nedisciplinat. Și au

mai fost și alte cauze care au minat cariera politică a acestui aprig și înzestrat liberal: au mai fost vrăjmășiile combinate ale lui Vintilă Brătianu, lui Duca și lui Tătărescu. Cu Vintilă Brătianu, vrăjmășia lui Neamțu era veche; data din 1912. Directorul și dictatorul Băncii Comerțului își permisese să ție piept Băncii Naționale, pe vremea în care această instituție se găsea cu totul sub influența lui Brătianu - și Banca Națională se folosise de o scadență grea, în toamna anului 1912 ca să strângă de gât Banca Comerțului. Amenințat să fie silit să-și depună bilanțul, Neamțu a venit disperat la mine (mă aflam în concediu în București) să mă roage să-l duc la Marghiloman, pe atunci ministru de finanțe, mărturisindu-mi că nu-i mai rămâne decât să-și tragă un glonț în cap. Eram pe atunci încă în serviciul diplomatic, nu intrasem în politică, și omul mi-a făcut milă. M-am dus cu el la Marghiloman și Marghiloman l-a salvat. Vintilă, furios, i-a trimis vorbă că nu-l va ierta niciodată de a se fi adresat unui adversar al Partidului Liberal, și s-a ținut de vorbă. Tătărescu, la rândul lui, nu iartă pe Neamțu pentru amestecul său în treburile Gorjului. Pe lângă șefia Doljului, Neamțu mai luase cu timpul și pe a Gorjului și se pretindea și șeful Olteniei liberale - ori Guță Tătărescu, care începuse să urce treptele vertiginoasei sale cariere, voia să ia el șefia Gorjului și aspira deja la șefia Olteniei. Pe câmpul acestor mari ambiții s-a încins o luptă seculară care a durat zece ani și care s-a sfârșit prin înfrângerea completă a lui Neamțu, detronat de tribul Tătăreștilor și în Gorj, și în Dolj, și în Oltenia întreagă. În 1927, Neamțu era însă încă în picioare, și Tătărescu nu era încă în măsură decât să lucreze împotriva lui pe sub mână - dar lucrătura lui era cu atât mai eficace. Duca, puțin ca să complacă lui Vintilă, mai mult sub sugestia lui Tătărescu, luase și el poziție împotriva lui Neamțu „care prea se ridicase în Oltenia", în Oltenia unde și el Duca își făcuse cuib la Măldărești, în județul Vâlcea, din care își făcuse un fief electoral. Aceste trei vrăjmășii au fost fatale carierei lui Neamțu: nu numai că n-a ajuns să fie ministru, dar a fost doborât și după piedestalul pe care și-l înălțase în Craiova și în Oltenia.

Socotind că Neamțu își va cunoaște lungul nasului și își va da seama de situație, am plecat la Craiova fără să cer Centrului instrucții speciale pentru domnul șef al organizației de Dolj. Domnul Neamțu m-a convocat la o discuție „de comitet" și mi-a oferit locul al doilea pe listă, după dânsul - cerându-mi în schimb 100.000 lei (ca și celorlalți candidați)! Am declarat (ce era să discut cu dl Neamțu și cu golanii lui?) că voi da răspunsul a doua zi și m-am dus la poștă de unde am comunicat telefonic lui Duca, fără niciun comentar, propunerea ce

mi se făcuse. A doua zi o notă fulgerătoare a pus pe Neamțu cu botul pe labe: am fost pus în fruntea listei și mi s-au făcut scuze pentru banii ce mi se ceruseră. Neamțu s-a dus să candideze la Gorj[166] - iar lista Guvernului cu mine în frunte a luat 9 locuri din 10. Locul pierdut a revenit lui Virgil Potârcă, „fostul meu om", așa încât succesul meu a fost complet. Deși Neamțu nu numai că s-a dezinteresat de alegerea din Dolj, dar a căutat chiar să o saboteze ca să dovedească că fără dânsul Partidul Liberal era decapitat în acel județ. Într-adevăr, argumentul pe care-l dedese ca să justifice prezența sa în capul listei fusese că alegerea era foarte grea (dat fiind curentul țărănist) și că numai numele lui putea atrage voturile. Adevărul a fost că numele meu a adus la urne pe lângă voturile liberale pe toate ale mele, și că succesul a fost dobândit aproape fără ingerințe.

De altminteri, în alegerile din 7 iulie, în toată țara ingerințele au fost minimale. Reîntronarea lui Brătianu a convins majoritatea alegătorilor că lupta era zadarnică împotriva atotputernicului Satrap, și faptul că național-țărăniștii au fost excluși de două ori pe rând (în martie 1926 și în iunie 1927) de la succesiunea Guvernului a descurajat mult pe aderenții lor. Partidul Național-Țărănesc a întrunit totuși 607.916 voturi față de 1.707.528 date liberalilor. Este interesant de subliniat că Partidul Poporului (Averescu) care fusese preferat Blocului Național-Țărănesc în 1926 pentru succesiunea la Guvern, n-a întrunit decât 50.752 de voturi[167]! O mai concretă constatare a batjocurei la care era supus regimul nostru reprezentativ nu putea fi făcută. A fost o zi frumoasă pentru național-țărăniști, cu toate dezamăgirile lor, și o justificare retrospectivă pentru truda mea de a pune în picioare blocul democratic menit să preia succesiunea liberalilor în 1926.

Alegerile din iulie 1927 au mai dovedit că 15 zile erau suficiente în țara noastră unui Guvern pentru a-și „fabrica" majorități zdrobitoare, și că lungirea campaniei electorale nu profită decât opoziției.

Primisem să intru în Guvernul Brătianu „par la force des choses" și fiindcă - am mai spus-o, mi se pare - nemaihrănind ambiții politice mari, mă mulțumisem cu satisfacerea celor mărunte, printre care cea dintâi era umilirea lui Averescu și pedepsirea broscoiului său cu lira acordată pe tantieme și pe fonduri secrete. Era totuși o chestiune de principiu pe care a trebuit să o rezolv înainte, căci fără o soluție pozitivă și conformă vederilor mele în problema stabilizării monetare,

[166] Guță Tătărescu s-a ales cap de listă la Hunedoara și la Hotin...
[167] S-au ales astfel 54 de deputați național-țărăniști și niciun averescan.

n-aș fi participat la formarea noului Guvern. Am avut în acest scop, în timpul guvernării Știrbei, o întrevedere specială cu Ionel și cu Vintilă Brătianu - căci Ionel n-a vrut să „vorbească finanțe" decât în prezența lui Vintilă - întrevedere în care le-am arătat că față de campania mea care ținea de 4 ani, fără să mai vorbesc de interesele țării, nu puteam lua nicio părticică de răspundere în viitoarea guvernare fără hotărârea unei imediate stabilizări monetare. Vintilă s-a declarat de acord, și fiindcă s-a declarat Vintilă, s-a declarat și Ionel. Nu am vrut să învrăjbesc pe viitorul ministru de finanțe întrebându-l pentru ce a pierdut atâta timp și împrejurările cele mai favorabile, opunându-se unei reforme pe care ajunsese și dânsul patru ani prea târziu să o socotească indispensabilă.

Trecutul era trecut, și am preferat să-l las să doarmă - ne-o judeca odată cineva și pe unii, și pe alții - ca să nu compromit viitorul, și am preferat să jalonez proiectata operație, jalonând drumul de făcut prin stabilirea câtorva puncte fixe. Am avut marea satisfacție să constat că în fine ajunsese și patronul lui Oromolu (cel cu urcarea săptămânală a leului, până la 100 centimi aur) la principiile sănătoase și că micile noastre divergențe în aplicarea lor nu puteau compromite reforma. O discuție mai lungă s-a încins asupra cuvântului „imediat", Vintilă înțelegând să prepare terenul înainte de a proceda la operația stabilizării propriu-zisă. Am expus celor doi reprezentanți ai dinastiei stăpânitoare a României că o pregătire a reformei monetare era evident interesantă, dar că cea mai bună preparare a terenului în materie de stabilizare era stabilizarea însăși. N-am insistat însă prea mult: m-am mulțumit cu admiterea principiului, convins că pentru rest, dată fiind competența mea în materie, voi avea nu numai un cuvânt de spus, dar chiar un cuvânt de hotărât. Nu încape îndoială că așa ar fi fost, dacă ar fi trăit Ionel; în iunie nu puteam însă prevede catastrofa din decembrie și pune condițiuni care, date fiind raporturile mele cu viitorul prim-ministru, ar fi constituit o indelicatețe. În cazul în care Vintilă ar fi nesocotit părerile mele, aveam la dispoziție intervenția lui Ionel. Soarta mi-a fost însă și aci vitregă, căci mi-a răpit singurul element din Guvern cu care mă înțelegeam pe deplin și care învârtea pe toți ceilalți după degete. Cu Vintilă nu aveam nicio legătură sufletească și așa se explică că eu, omul stabilizării, făcând parte din Guvern, nu numai că nu am avut niciun amestec în organizarea reformei, dar nici nu am fost ținut în curent cu etapele ei. Am aflat stadiul săptămânal al negocierilor[168] indirect, prin Duca, care afla și

[168] Sub pretext că trebuia să-și strângă materialul, Vintilă nu a început serios negocierile decât după decembrie, adică după moartea lui Ionel Brătianu.

el ce putea prin colaboratorii lui Vintilă, căci Vintilă nu-l ținea nici pe el în curent. A lucrat și a pregătit stabilizarea cu o hahaleră de cafenea ca Victor Antonescu, cu un escroc internațional ca faimosul Zeze, cu un constipat fost adversar al stabilizării ca Rist și cu salahori terorizați sau interesați „de afacere", supuși capriciilor sale financiare. Peste aceștia toți a mai venit și Titulescu, acest „touche à tout" isteric, care, colac peste pupăză, însărcinat cu anumite negocieri în legătură cu împrumutul[169], a mai încurcat și lungit și el lucrurile.

Deși stabilizarea noastră monetară a fost „prelucrată", mai ales în ultima jumătate a anului 1928, și realizată numai în 1929 sub Guvernul Maniu - îmi voi spune anticipat părerea asupra ei, ca să lămuresc în câteva cuvinte pentru ce nu a dat rezultatele așteptate.

„Res acta inter alios", n-ar avea ce căuta în aceste „Amintiri", dacă n-aș simți toată răspunderea campaniei pe care am dus-o în anii 1923, 1924, 1925 și 1926 - campanie care, după cum se știe, a dus la convertirea recalcitranților și îndrăznesc să adaug incapabililor care au realizat reforma. După scurtele lămuriri care urmează, nu mă voi mai ocupa de stabilizare, lăsând-o în seama lui Vintilă, a lui Rist și a Domnului, și voi relua firul povestirilor mele. „Debleiez" terenul...

Deși actele finale au fost semnate de Guvernul Maniu, toată răspunderea modalităților stabilizării revine lui Vintilă Brătianu. El a fixat cota leului stabilizat și quantumul împrumuturilor de lichidare a pasivului Băncii Naționale. Și în greșita fixare a acestor două cifre a stat tot răul. Valoarea leului a fost într-adevăr stabilizată arbitrar la 2.31 centime aur, atunci când prin fluctuațiile lui naturale căzuse sub această valoare. Și eu, și Perieșeanu explicasem destul de limpede pentru ce o monedă nu poate fi stabilizată decât sub cursul ei, și în tot cazul niciodată peste acest curs. Literatură privitoare la această chestiune nu există în străinătate, căci toată teoria stabilizării monetare a fost făcută la noi în țară. Chemând pe Rist și ascultându-l orbește, în loc să mă consulte pe mine sau pe Perieșeanu, Vintilă n-a făcut numai o porcărie, dar și o mare greșeală, căci pentru a se menține leul la un curs superior valorii sale de schimb au trebuit să se facă sacrificii grele bănești în alte direcțiuni. N-am avut niciodată obiceiul să mă vâr acolo unde nu eram chemat; Vintilă mă jignise ținându-mă, din invidie și gelozie, în afară de pregătirea stabilizării, și pentru nimic în lume n-aș fi luat eu inițiativa unei intervențiuni. Până la sfârșit n-am schimbat două cuvinte cu domnii de la Finanțe și cu experții lor străini asupra operațiunilor ce se pregăteau. Dl Rist mi-a făcut o vizită la Minister și dl Zeze mai multe. Dl Rist a venit însă să mă întreție despre crearea

[169] Indispensabil înfăptuirii stabilizării.

unui Credit Agricol ieftin (!), iar dl Zeze - despre pădurile expropriate de la proprietarii basarabeni. I-am primit foarte rece, și ei neatingându-se de problema monetară în fața mea, m-am abținut și eu de la orice critică privitoare la operațiunile ce se proiectau. D-nii Rist și Zeze aveau cel puțin scuza că nu știau românește și nu mă citiseră, scuză pe care Vintilă nu o avea. Rist, cu firea lui de târcovnic protestant, ascunsă și șireată nu mi s-a deschis, dar Zeze, ovrei fără scrupule, și-a dat arama pe fața spunându-mi pe șleau că concursul său la Paris, pentru reușita împrumutului (fără de care stabilizarea nu se putea face), era în funcție de soluția ce vom da afacerii pădurilor basarabene. Această afacere a pădurilor basarabene era una din cele mai grele și mai urâte și apăsa greu asupra prestigiului Statului român. După legea exproprierii pentru Basarabia, mai tâmpită decât toate, pădurile puteau fi expropriate de Stat cu condiția să fie plătite proprietarilor. Pezevenghii care au aplicat reforma între Prut și Nistru, au luat toate pădurile și le-au expropriat în aceleași condițiuni ca pământul arabil, dând în schimbul lor proprietarilor sume derizorii și încă în rentă de expropriere. Proprietarii au protestat, au refuzat renta și au intentat proces Statului. De comun acord cu Ministerul de Agricultură s-a ales un caz-tip (afacerea Mitcova) pentru a se ajunge la o jurisprudență. Procesul a fost câștigat de proprietari în fața Tribunalului din Chișinău și a Curții Marțiale din același oraș. Curtea de Casație, secțiuni reunite, a confirmat hotărârea Curții din Chișinău prin hotărârea sa din 12 octombrie 1923, stabilind că exproprierile de păduri efectuate în Basarabia pe baza art. 2 și 8 din Legea Reformei Agrare nu erau exproprieri făcute în interes social, precum au fost exproprierile de teren arabil - ci exproprieri „de utilitate publică", care nu puteau fi îndreptățite decât pe bază de dreaptă și prealabilă indemnitate. În consecință Curtea de Casație a declarat toate aceste exproprieri ilegale. Urma prin urmare fie restituirea pădurilor din partea Statului către proprietari, fie indemnizarea acestora pe baza valorii lor reale. O restituire era însă aproape imposibilă, fiindcă cea mai mare parte din materialul lemnos se irosise (dată fiind buna administrație a Statului și tâlhăria funcționarilor publici) și multe păduri fuseseră alienate. O indemnizare a proprietarilor era iarăși anevoioasă, căci suma de plătit se ridica la 2-3 miliarde de lei, pe care Statul nu avea de unde să le ia. E drept că Alecu Constantinescu „estorcase" de la Curtea de Casație pe cale incidentală o nouă jurisprudență care se bătea în cap cu cea dintâi, dar care era fără valoare, hotărârea din 12 octombrie 1923, dată în secții reunite, fiind legal valabilă și nemodificabilă timp de 5 ani. Se mai complicase chestiuneaa și prin faptul că proprietarii de păduri

murind de foame, Ministerul de Agricultură le da din când în când exploatarea unor parchete reduse „în costul plății despăgubirilor", și că aceste favoruri devenise obiectul unui târg nerușinat din partea funcționarilor însărcinați cu eliberarea permiselor și cu controlul tăierilor. Despuierea proprietarilor basarabeni era o rușine pentru Statul român și am făcut ce mi-a stat în putință ca să rezolv diferendul prin bună învoială; în 1927 și 1928 n-am putut însă să fac nimic, izbindu-mă de încăpățânarea de catâr a lui Vintilă Brătianu care nu voia să dea un ban - și m-am mulțumit să dau la câți mai mulți „cote de exploatare". Am reluat chestiunea în 1931, ca ministru de finanțe, și am ajuns la votarea unei legi prin care se stabilea o tranzacție echitabilă, consimțită de proprietari. Diferendul n-a putut fi însă lichidat nici atunci din cauza crizei Tezaurului, și procesul nu s-a putut stinge decât mai târziu.

Oricât aș fi fost de convins de dreptatea proprietarilor basarabeni, nu puteam admite ca un avocat străin să-mi facă un șantaj, precupețindu-mi servicii plătite, și condiționându-le de soluția pe care urma să o dau cererilor clienților săi. Căci proprietarii basarabeni angajaseră ca avocat, plătindu-l scump, pe dl Gaston Zeze, unul și același cu „expertul" angajat de Vintilă, după recomandarea lui Rist, pentru fixarea procedurii stabilizării noastre monetare și contractarea împrumuturilor necesare în Franța[170]. Ca să nu stric tr eburile lui Vintilă, m-am abținut să dau afară de urechi pe obraznicul misit, mulțumindu-mă să-i spun: „Șantajele în legătură cu stabilizarea sunt de resortul colegului meu de la Finanțe. Venind la mine ați greșit adresa!". Și sculându-mă l-am făcut să priceapă că audiența d-sale luase sfârșit. A plecat cu coada între picioare și nu l-am mai văzut până în 1931. Am povestit toată scena lui Vintilă, care a schimbat fețe, dar a continuat să lucreze cu Zeze mai departe! Ce era să iasă dintr-o asemenea colaborare!

A doua mare greșeală a stabilizării a fost defectuoasa lichidare a pasivului Statului. Aci a fost mai mult vina lui Rist decât a lui Vintilă, și a financiarilor național-țărăniști care au încheiat convențiile definitive din 1929. Rist a inventat faimosul „portofoliu putred", care a dat loc la atâtea potlogării. Fiindcă nu s-a inventariat exact întreg pasivul Statului, fiindcă nu s-au lichidat toate datoriile flotante ce paralizau Tezaurul și circulația monetară, contractându-se în acest

[170] Vintilă mersese atât de departe cu slugărnicia față de străini (el, omul lui „prin noi înșine!") încât ceruse lui Callimachi și obținuse de la el (Callimachi făcea politică liberală din 1916, când se înscrisese în partid ca să fie trimis la Paris și să scape de concentrare) să găzduiască pe Zeze și să-l hrănească, împreună cu o secretară puchioasă pe care o coțăia. Aceasta fără prejudiciu de sutele mii de franci acordate escrocului pentru întreținerea sa și a personalului său (o secretară!) la București...

scop un împrumut suficient, leul stabilizat s-a dus în mai puțin de trei ani peste cap...

Dacă pregătirile lui Vintilă ar fi dus la un deznodământ, mi-aș fi ușurat conștiința la sfârșit protestând în Consiliul de Miniștri în fața protocoalelor finale. Luasem această hotărâre, și dat fiind caracterul lui Vintilă, e probabil că m-aș fi despărțit de atunci de dânsul și de liberali. Dar Vintilă a pisat atâta apă în piuă încât n-a încheiat nimic, lăsând succesorilor noștri răspunderea prostiilor sale. Răspunderea mea a fost în tot cazul nulă, fiindcă n-am fost amestecat în nimic și n-am știut nimic. Am adus totuși cu acest prilej un mic serviciu - poate chiar mare - țării mele: am obținut un reviriment în favoarea noastră în opinia publică din Statele Unite. Ca să fac plăcerea prietenului meu Pangal intrasem de curând în Masoneria Națională[171] și ajunsesem mare patron al Supremului Consiliu Român. Prin august 1928 a venit la București Coroles, șeful Masoneriei americane, într-o vizită amicală, și Pangal mi-a spus că am putea da o lovitură dacă l-am decora cu Marele Cordon al Coroanei. Masoneria controla 5.200 de gazete în Statele Unite, și Coroles ar fi dispus să le pună în serviciul propagandei noastre, dacă i-am acorda distincțiunea pe care o râvnea. Aveam o presă detestabilă în America, fiindcă nu plătisem datoriile noastre de război, și lozinca târtanilor din New York era: nici un dolar pentru România! Ori, știam prin Duca că Parisul nu primea să ne finanțeze decât cu concursul Angliei și al Statelor Unite. Statele Unite erau însă o țară de opiniune publică, și bancherii erau foarte greu de urnit în favoarea unei țări cu presă împotriva ei. Am transmis lui Vintilă propunerea lui Pangal și Vintilă a sărit pe dânsa. Eram interimar la Externe, și am fost rugat să pregătesc numaidecât un decret. Prințul Nicolae și Buzdugan l-au semnat fără greutate - cu Patriarhul au mers însă lucrurile mai greu. A trebuit să merg la Dragoslavele, unde-și petrecea vara, să-i fac o conferință și să-i explic deosebirea dintre Masoneria Națională și Marele Oriente - dar în fine l-am convins. Coroles s-a ținut de vorbă, și în câteva luni simpatiile publicului american ne-au fost recâștigate...

Înecarea planurilor mele de reformator monetar în hârdăul politicii vintiliste lămurită (pe cât am putut de scurt) prin rândurile precedente, reiau firul povestirilor mele. Completez însă lămuririle de mai sus printr-o mărturisire: Stabilizarea nu mă mai interesa așa de mult, îi trecuse vremea, și începusem deja să mă gândesc la conversiunea datoriilor, singurul mijloc de a normaliza o situație economică pe care întârzierea stabilizării o adusese într-o stare disperată.

[171] Toată tărășenia „masoneriei" mele e lămurită mai departe.

Brătienii și Partidul Liberal • Lipsa de coordonare în Guvern • Consiliile de Miniștri • Vintilă și Titulescu • Incidentul Manoilescu • Moartea lui Ionel Brătianu • Vintilă prim-ministru și șef • Mă înscriu la liberali • Atmosfera în Guvern după moartea lui Ionel Brătianu • Parastas la Florica • Testamentul lui Ionel • Eliza și Gheorghe Brătianu • Călătorie la Viena • Seipel

Realizarea stabilizării monetare a fost singura condiție pe care am pus-o lui Ionel Brătianu pentru intrarea mea în Guvernul său, căci condițiunile puse și acceptate alcătuiesc legături și intenția mea era să mă leg cât mai puțin. Voiam să fac o încercare, să văd dacă nu cumva puteam realiza cu Partidul Liberal ceea ce voiseм să realizez contra lui. N-aș fi pus nici măcar condiția stabilizării dacă n-ar fi făcut parte din Guvern Vintilă, adversarul ei timp de 4 ani; nu voiam să apar ca un învins tocmai pe terenul pe care înregistrasem cele mai răsunătoare succese morale.

N-am avut decât să mă felicit de această hotărâre de a nu mă lega de Partidul Liberal, înainte de a pipăi realitățile în colaborarea mea cu el. Căci deși raporturile mele personale cu Ionel Brătianu au continuat să fie excelente și au devenit din ce în ce mai intime, până la moartea lui - am putut să-mi dau seama, pe fiecare zi ce trecea, că nici cu Partidul Liberal nu era mai mult de făcut decât cu celelalte. Aceleași ambiții, aceleași lăcomii, aceeași încăpățânare ca pretutindeni. Ionel Brătianu era atotputernic numai întrucât cânta în struna „partidului", condus în realitate de oamenii de afaceri ai căror exponenți erau Vintilă și Dinu Brătianu. Vintilă Brătianu era omul cel mai curat, și nu și-a mânjit mâinile în cursul întregii sale vieți prin cel mai mic beneficiu realizat de pe urma politicii. Era însă convins că interesele băncilor și societăților liberale se confundau cu însăși interesele țării, și din acest motiv le susținea cu neînfrânta lui energie. Dinu era cu totul altă fire și nu urmărea decât sporirea patrimoniului său, operând în limitele diverselor coduri. Ca să fie mai la largul lui în operațiunile sale, a refuzat orice demnitate politică, cât au trăit frații săi, și n-a primit să fie ministru decât după moartea lor, sub Duca, și n-a stat la Finanțe decât o lună. După asasinarea lui

Duca, șefia partidului i-a căzut în spinare ca o sarcină grea cu care nu s-a împăcat decât din respectul principiului de continuitate al firmei. Leneș, răsfățat și cu gândul la altele, Ionel Brătianu n-a avut niciodată curajul să înfrunte „oculta" și a preferat în raporturile sale cu partidul să domnească și să lase fraților săi sarcina de a guverna. Vintilă și Dinu hotărau totul și toate, de la diferendele electorale până la cele mai delicate probleme economice și financiare. Ionel dormea, mânca, făcea curte fetițelor, citea memorii și articole istorice și nu-și rezervase decât raporturile cu Coroana și cu Puterile Străine - și încă, și aci, nu lucra direct, ci mai mult prin persoane interpuse.

M-am convins destul de repede că, oricât m-aș fi apropiat de dânsul, oricât i-aș fi câștigat încrederea, nu l-aș fi putut mobiliza niciodată împotriva fraților săi și sili să deschidă ferestrele clubului în care domnea o atmosferă îmbâcsită și irespirabilă, otrăvită prin diversele veninuri secretate de Vintilă și de oamenii lui. Dar în afară de constatările privitoare la partid și la conducerea lui, cea mai crudă dezamăgire mi-a dat-o Guvernul însăși. În Guvernul liberal domnea anarhia. O lipsă totală de plan și de coordonare era caracteristică lui. Fiecare Minister își făcea de cap și de multe ori două Departamente luau măsuri contradictorii. În tainele Ministerului de Finanțe nu putea pătrunde nimeni, iar ministrul de finanțe tăia și ajusta creditele după criterii arbitrare, fără să ia vreodată contact cu șefii de resort răspunzători. Între miniștri, nicio solidaritate: se pândeau unii pe alții și căutau să-și înfigă reciproc cuțitul pe la spate. Cine n-a asistat la un Consiliu de Miniștri prezidat de Ionel Brătianu n-a văzut nimic; era mai rău ca într-o consfătuire de mahala. Fiecare ministru voia să-și treacă proiectul sau jurnalul înaintea celorlalți, vorbeau toți deodată, țipau, cereau cuvântul, dau cu pumnul în masă, vorbeau tare între ei în grupulețe de doi-trei. Impasibil, în capul mesei, obișnuit cu asemenea ședințe, Ionel lovea cu un cuțit de tăiat hârtie în masă, și repeta întruna: „Domnilor, domnilor, domnilor!... Vă rog... un moment de liniște!". Dar liniște nu se făcea niciodată. Am asistat în lunga mea carieră la atâtea Consilii de Miniștri, dar n-am văzut un asemenea spectacol sub nici un alt Guvern. Am asistat e vorba exactă în ce privește mai ales Guvernul Brătianu din 1927, căci nu m-am amestecat în tărâță și n-am luat niciodată cuvântul în ședințele Consiliului de Miniștri. Prezentam jurnalele mele primului ministru înainte de ședință și după ce le semna, le încredințam lui Vlahide, care le făcea să circule pe la domiciliile miniștrilor. În timpul ședințelor eram un personaj mut, așezat la dreapta lui

Ionel, care nu știu dacă din dragoste[172] sau fiindcă mă considera ca oaspete, mă punea întotdeauna la locul de onoare. Cu toate urletele, certurile nu degenerau în bătăi și comedia nu se schimba niciodată în dramă, deși doctorul Lupu, roșu ca un rac, trecea deseori pe lângă apoplexie, în tumultuoasele sale manifestări. O singură dată era să se termine ședința printr-o criză și cel care a provocat-o n-a fost altul decât fratele Vintilă! Ca să obție o clipă de liniște, Ionel strigase în mijlocul tumultului: „Domnilor, vă rezerv o mare bucurie!". Și cum toți tăcuseră să asculte, Ionel a continuat: „Am să dau cuvântul lui Vintilă!". Hohote de râs! Vintilă însă și-a mușcat buzele, s-a roșit, s-a sculat și a lăsat să cadă cu demnitate, dar cu energie protestul său: „Nu admit să fiu obiect de petrecere în Consiliu. Vă rog să înregistrați demisia mea!". Și a plecat. Ionel a pornit după el în cabinetul ministrului (ședința avusese loc la Ministerul de Externe) - să-l împace. Dar n-a parvenit și a chemat în ajutor pe Titulescu, care, după un sfert de ceas de meremeturi, a izbutit să împace pe boier Arțag, și ședința a putut fi reluată.

Raporturile lui Vintilă cu Titulescu erau o adevărată molimă. Titulescu izbutise să îmblânzească fiara, și fiara se gudura pe lângă dânsul ca un cățel râios. Vistiernicul cârpănos cu sertarele zăvorâte își deschidea larg punga și umplea buzunarele scopitului obișnuit să arunce banii pe fereastră. Văd și acuma - și-mi vine să râd - pe Titulescu afanisit într-un fotel (în același cabinet ministerial de la Externe) și pe Vintilă aplecat peste dânsul mângâindu-i fața cu degetele lui neexperimentate - gest prin care se scurgea toată dragostea ce-i lucea în ochi! Mai târziu, după ce a preluat succesiunea lui Ionel, Vintilă a convocat regulat Consiliul de Miniștri acasă la colonelul Pleniceanu (în strada Polonă), cumnatul lui Titulescu, unde paranoicul locuia și de unde nu voia să iasă ca să nu-i înghețe nasul pe iarna cumplită din acel an. Și când l-a trimis în străinătate să-i negocieze împrumutul, Vintilă s-a dus cu câteva ceasuri înainte la gară să controleze vagonul, să constate dacă era bine încălzit și dacă nu lipsea nimic din cele trebuincioase jăvruței, de câte ori se punea pe drum. Și în momentul plecării i-a mai adus două pleduri și o blană, ca nu cumva să răcească!

Titulescu, care cucerise pe Vintilă la Londra unde acesta făcuse o prelungită vizită, sub precedentul Guvern liberal, ca să regleze

[172] După moartea lui Ionel, Eliza Brătianu mi-a povestit de mai multe ori că defunctul îi mărturisise că nu s-a înțeles cu nimeni atât de bine ca cu mine și că regreta din suflet că nu ne apropiasem mai devreme. Ne-am înțeles cu atât mai bine cu cât nu i-am cerut niciodată nimic.

datoriile de război - Titulescu și-a bătut joc de acest mare amor demisionând la începutul lui august 1928, cum a simțit că Guvernul se clătina. Această ultimă porcărie a deschis până și ochii orbitului Vintilă; cu durere în suflet și-a înăbușit sentimentele și până a murit n-a mai iertat pe cel ce înșelase buna lui credință.

Experiența, începută în iunie 1927, cu regimul liberal n-a fost de natură să mă atragă și reiese deja din cele consemnate în paginile precedente că m-am ferit de „politică" în raporturile mele personale cu Ionel Brătianu - și așa ar fi rămas lucrurile până la prematurul său sfârșit, dacă n-ar fi supravenit „incidentul Manoilescu", în care am fost amestecat fără să vreau din cauza pusilanimității conducătorilor Guvernului.

Plecasem liniștit sâmbătă seara 22 octombrie la Breasta să petrec câteva zile cu ai mei, nicio afacere urgentă nereclamând prezența mea la București. Luni 24 octombrie, la amiază, am primit următoarea telegramă: „Domnul prim-ministru m-a însărcinat a vă ruga a fi mâine marți dimineața în Capitală, Director de cabinet Pleșoianu". Mai mult decât textul telegramei m-a alarmat adresa ei, astfel concepută: „Extraurgentă, cu mare precădere. A se confirma înmânarea d-lui ministru C. Argetoianu, comuna Breasta, Dolj sau Craiova". Trebuie să se fi întâmplat ceva extrem de grav, pentru ca chemarea mea la București să ia o asemenea importanță. Mă întrebam ce putea fi... Să fi murit Regele Mihai? Să fi dat un Regent într-un gard și să-și fi belit obrazul? În ziare, care tocmai sosiseră, n-am găsit nimic... Pe când mă frământam și-mi luam dispozițiunile pentru plecare cu trenul de noapte, m-am pomenit cu prefectul de Dolj. Primise ordin să-mi pună mașina sa la dispoziție, și să „mă expedieze imediat la București"! Despre cele ce putuseră să se întâmple în Capitală, nu știa nici prefectul nimic! Telefonase și aflase că totul era în ordine acolo, și la Minister nimeni nu-l putuse informa asupra rostului chemării mele atât de urgente. „O fi venit Carol?" - a îngânat ispravnicul meu. — „Fugi, domnule, că s-ar fi știut într-o clipă, de la Dorohoi până la Severin"... În douăzeci de minute mi-am strâns lucrurile și am plecat. Pe vremea aceea nu instalasem încă telefonul la Breasta, așa încât n-am putut chema pe Brătianu ca să obțin cheia enigmei. Mărturisesc că nici nu țineam să o obțin; prin prefect aflasem că nimic catastrofal nu se întâmplase, și incertitudinea în care mă aflam asupra scopului chemării mele îmi permitea tot felul de ipoteze care venea să-mi gâdile imaginația și să-mi ție tovărășire pe lungul drum până la București... La orele 5

p.m. am trecut bariera Griviței și am coborât la ora 5 și 7 minute la Brătianu acasă, căci m-am dus direct la dânsul...

Am găsit în jurul lui Ionel pe Vintilă, pe Duca și pe doctorul Angelescu. Toți cu mutre de un cot... Ca Victor Antonescu pe timpuri, mi-am zis: „trebuie să fie latã rău!". Ionel m-a pus în curent în trei vorbe cu nenorocirea: sosise Manoilescu de la Paris cu o scrisoare a Prințului Carol, prin care acesta anunța partizanilor săi intenția de a reveni în țară! La întrebarea mea: „Ei, și apoi?" s-au uitat toți consternați la mine, iar Duca a rezumat gândul tuturor prin cuvintele: „Ce, nu e de ajuns?". Și au început să povestească. Duca aflase prin spionii săi din jurul Prințului despre intențiile acestuia, și că Manoilescu fusese însărcinat să ducă și să răspândească în țară „un document". Filat, Manoilescu fusese văzut urcându-se în Orient-Expresul care părăsise Parisul vineri seara și trebuia să sosească la București duminică seara. Brătienii și Duca au hotărât arestarea lui, și ca să nu dea loc la incidente zgomotoase și poate chiar la manifestări neplăcute pentru Guvern, arestarea a fost operată în gara Timiș, între Brașov și Predeal. Manoilescu cu tot bagajul lui a fost ridicat din Orient-Expres și transferat într-un vagon-salon pregătit dinainte în zisa gară. De acolo, vagonul, păzit la fiecare ușă și la fiecare fereastră (!) a fost dus în cursul nopții de duminică spre luni la Jilava, unde ambasadorul Prințului fusese găzduit în fort. Asupra lui nu s-a găsit lucru mare, și în niciun caz elementele unui complot... Toată afacerea era o prostie, și mă întrebam în gândul meu, pentru ce mă aduseseră de la Breasta - și am și pus chestiunea. Mi-a răspuns Ionel: „Voiam părerea d-tale. Ai experiență în asemenea chestiuni (dar de unde!); eu vreau judecarea și condamnarea lui Manoilescu, fiindcă vreau să se știe că cu chestiunea asta nu se poate juca nimeni! Trebuie un exemplu și un avertisment! Și încă un avertisment drastic! Sunt însă și unii, ca Stelian Popescu, și alții, care sunt împotriva dării în judecată... Dumneata de ce părere ești?" — „Cred mai întâi că chestiunea nu e bine pusă. Înainte de a se ști dacă trebuie dat omul în judecată sau nu, ar fi bine să știm dacă va fi condamnat sau nu. Căci veți conveni că o achitare ar fi un dezastru? Cine-l va judeca?" — „Ai dreptate, pui bine chestiunea" - a replicat Brătianu - „va fi judecat de Curtea Marțială..." — „Cum e compusă?" — „Nu știu, trebuie chemat Paul Angelescu...".

Pe vremea aceea Manoilescu nu ajunsese încă la o mare notorietate. Nu semnase încă arbitrajul de la Viena, nu inventase încă corporatismul, nu încheiase încă contractele Șoricanilor cu Clujul și nu pusese încă la cale afacerea cu Dicio-Sân-Martin; nu adusese încă

pe Lupeasca în țară și nu fusese încă decorat cu „Coroana de Spini" („La Couronne des pines" - oh pardon, „d'épines!"). Nu operase încă în stil mare și se mulțumise cu ciupeli modeste, ce nu ajunseseră la o mare publicitate. Se mulțumise să dea gata Banca Țărănească în capul căreia-l așezasem eu, din greșeală, sedus de strălucitele lui acrobații verbale. Se zice că mușteleau ochi cu o sută de „fațete" și că pot forma o sută de imagini în același timp. Așa trebuie să fie și creierul lui Manoilescu, cu multiple fațete pentru fiecare celulă sau pentru fiecare centru, și grație acestei însușiri - defect sau calitate - la dânsul nicio percepție nu se fixează, ci se scurge într-un șir de concepții fără început și fără sfârșit. Inteligența lui ar fi putut totuși să-l servească, dacă ar fi fost pusă numai în serviciul lăcomiei și ambiției - din nenorocire pentru el, Manoilescu s-a mai născut și pripit, și pripeala l-a dat gata. La fizic, ca și la moral i-a stricat nasul, obrazul, nasul pe care l-a avut prea mare. Vorba românului: brânză bună în burduf de câine!

Până să vie generalul Paul Angelescu, după care se trimisese, am încercat să calmez pe Brătianu, pe Vintilă și pe Duca, cei trei înverșunați împotriva lui Manoilescu. „Peine perdue", vorba aia. Ionel voia o victimă, îi trebuia una, și regreta numai că n-avea la îndemână pedeapsa cu moartea. În fine a venit și „frumosul Pol", mai semeț ca întotdeauna, cu capul sus, deși fără cap! Ionel i-a pus chestiunea. — „Simt sigur de condamnare. Repede. Fără ezitare O garantez cu capul meu (adică cu nimic!). Sunt oamenii mei. Redactăm aci sentința!..." — Eu: „Desigur dragă generale, nu mă îndoiesc despre influența dumitale, dar totuși ar fi bine să te informezi. Îți dai seama de efectul unei achitări? Mai bine lipsă...". Brătianu a întărit vorbele mele: „Argetoianu are dreptate, domnule general, chestiunea e prea importantă ca să neglijăm cel mai mic amănunt. Vorbește mâine dimineață cu președintele Curții Marțiale și poate chiar cu judecătorii, și adu-mi rezultatul pozitiv al investigărilor d-tale...".

Ne-am despărțit, și am avut impresia că am părăsit pe tovarășii mei de lanț mai liniștiți: atitudinea mea obiectivă și punerea lucrurilor la punct, pe care încercasem, le mai potolise nervi. Ne-am întrunit din nou la Brătianu a doua zi la amiază. Paul Angelescu a venit să ne spuie că luase toate „contactele" și că condamnarea era asigurată. S-au pus apoi să discute „la cât" să condamne pe Manoilescu! Ionel Brătianu repeta încontinuu: „Vreau o condamnare severă, să taie pofta altora!". În fine au căzut de acord pentru o condamnare la 5 ani, și Angelescu a plecat „să dea instrucțiuni". Rămas cu Ionel, cu Vintilă și cu Duca, le-am atras atenția asupra greșelii pe care o

săvârșeau. Toată afacerea era ridicolă, scrisoarea Prințului Carol era concepută în termenii cei mai vagi, „il, n'y avait pas de quoi fouetter un chat"! De ce să transforme o scenă de operetă într-una de dramă? Descurajarea altora? Samavolniciile și condamnările nedrepte sau exagerate nu descurajează pe nimeni, ci dimpotrivă biciuiesc inițiativele. Opinia publică va judeca cu severitate o sentință dată din ordin, căci toate se află, și se va afla și presiunea făcută asupra Curții Marțiale. Rezultatul final va fi exact opus celui urmărit: o întețire a carlismului și o concretizare a ideii reîntoarcerii Prințului... Față de argumentele mele Duca a început să ezite; Vintilă rânjea și tăcea, iar Ionel, vădit enervat, n-a vrut să audă nimic: îi trebuia condamnarea lui Manoilescu și basta! Am plecat și de data asta de la Brătianu cu convingerea că se făcea o prostie și ultimele cuvinte au fost: „Să dea Dumnezeu să nu regretați hotărârea pe care ați luat-o!" - căci bineînțeles și Duca, și Vintilă au adoptat punctul lui Ionel de vedere.

Evenimentele mi-au dat dreptate. Manoilescu a fost achitat după cum se știe, și a sărit astfel din „armonizarea salariilor"[173] în politica mare; a devenit vedetă și „purtător de cuvânt" al carlismului. Prin greșeala lui Brătianu procesul lui Manoilescu a fost transformat în procesul lui Carol și „pretendentul" a fost achitat și el de un tribunal militar... Afacerea a luat astfel un aspect și mai grav decât îl prevăzusem. Când i s-a adus știrea, Ionel s-a prăbușit și era să moară o primă dată, cu o lună înainte de sorocul pe care soarta i-l fixase... O anchetă a stabilit că Paul Angelescu nu vorbise direct cu președintele Curții Marțiale: chemase pe comandantul Corpului de Armată și-l însărcinase pe el să vorbească cu cine trebuia; comandantul Corpului de Armată transmisese la rândul său misiunea șefului de Stat Major și acesta - comisarului regal! Își poate închipui cineva efectul injoncțiunilor unui comisar regal asupra președintelui (superior în grad) și a întregii Curți! Am asistat la scena dintre Brătianu și Paul Angelescu și am crezut un moment că se va sfârși prin moarte de om! După ce a ieșit generalul, Brătianu mai liniștit (își scosese focul) mi-a strâns mâna și mi-a spus: „Ai avut dreptate – altă dată am să te ascult!".

N-a avut însă prilejul, căci lucrurile s-au liniștit, și după o lună l-a secerat moartea, în plină putere. Fiindcă un oarecare mister a planat și continuă să planeze asupra acestui tragic și neașteptat sfârșit, al cărui martor am fost, voi povesti aci ce știu. În ziua de duminică 20 noiembrie a avut loc inaugurarea unei noi săli la muzeul Simu. Anastase Simu era un prost și un bădăran, care la o vârstă

[173] Alcătuise ca subsecretar de Stat sub Averescu un tablou de armonizare a salariilor.

înaintată nu se știe pentru ce, s-a pasionat de pictură însușindu-și cu greu o spoială de cultură artistică. Timp de 20 de ani a colecționat opere de mâna a treia, dacă nu a zecea, și a deschis un muzeu cam ridicol în mijlocul Bucureștilor. Acest Mecenate de mahala era însă un membru devotat al Partidului Liberal și cu prilejul măririi și amenajării muzeului lui, Brătianu a găsit de cuviință să-l decoreze cu Marea Cruce a Coroanei României[174]. M-a invitat să merg cu dânsul și să-l asist în remiterea însemnelor, după sfeștania localului completat cu noul adaus. Simu poftise tot Bucureștiul și ne-a servit aperitive mai de soi ca porcăriile agățate pe ziduri sau cocoțate pe zeci de piedestale care încurcau circulația. De la Simu am plecat cu Brătianu pe jos. „Hai cu mine până acasă, să mai vorbim..." - și m-a luat de braț. Era vesel și plin de încredere în viitor și s-a pus să-mi desfășoare o serie de planuri, care cereau ani lungi de guvernare. „D-tale am să-ți mărturisesc un secret; nu l-am destăinuit nici lui Vintilă, nici lui Duca... Am intenția să nu las puterea din mână cât timp va dura minoritatea Regelui. Și poate și un an sau doi după majoritatea lui. «Il faut le mettre en selle» - Hohenzollernii se dezvoltă târziu! Să dea Dumnezeu să nu evolueze și ăsta prost ca tată-său!" - au fost ultimele cuvinte pe care le-am auzit din gura lui...

Către seară mi-a telefonat Duca, nu mai știu pentru ce, și înainte să închidă telefonul mi-a spus că Brătianu se pusese în pat, cu o gripă violentă. Îl lăsasem atât de bine în dimineața aceleiași zile, încât n-am dat nicio importanță acestei vești. Știam pe Brătianu foarte prăpăstios și fricos de boală și mi-am închipuit că era vorba de un guturai sau de o răceală banală. A doua zi luni, înapoindu-mă de la Minister, la amiază, am trecut prin strada Lascăr Catargiu și am întrebat pe fidelul fecior Vasile cum îi mai era boierului. „Mai bine, conașule, dar e răcit rău!". M-am dus acasă fără grijă. Marți trebuia să avem un Consiliu de Miniștri; la orele 8 a fost decomandat și în același timp mi-a telefonat din nou Duca: „Știi că Brătianu e foarte rău, e atins de o infecție generalizată...". M-am urcat în automobil, și de-a dreptul în strada Lascăr Catargiu. Am găsit acolo pe doctorul Danielopol, foarte îngrijorat: „E o infecție streptococică

[174] Se poate că patima lui Simu pentru artă, atât de tardivă și atât de neprevăzută față de pregătirea lui sufletească anterioară, să fi avut un substrat patologic. Căci era fiul unei criminale. Mama lui, născută Doiciu, măritase o fiică tuberculoasă după un dr. Ștefănescu. Această nenorocită rămânând însărcinată, d-na mamă Simu a plecat cu dânsa la Corfu, unde a avut loc nașterea. Copilul a murit după o lună otrăvit - iar d-na Ștefănescu câteva săptămâni mai târziu, probabil de boala ei. Autoarea crimei a fost, după cum s-a dovedit, d-na Simu, mama, ca să moștenească dânsa pe fiică-sa! A acuzat zadarnic pe ginerele său dr. Ștefănescu, dar acesta a putut stabili inocența sa. D-na Simu s-a sinucis, aruncându-se de la etajul al 3-lea al hotelului. A murit pe loc... Tragedia s-a săvârșit prin anii 1880-1885.

generalizată, deocamdată cu localizări acute la amigdale și la bronșe. Mă tem de procese inflamatorii mai grave...". Coana Eliza m-a dus un moment în camera pacientului. I-am strâns mâna și i-am urat grabnică însănătoșire - dânsul n-a putut însă să-mi spună niciun cuvânt: îi interziseseră doctorii să vorbească...

După-amiază și seara, starea bolnavului a fost staționară. Miercuri dimineața, când am sosit la Brătianu, am găsit acolo o droaie de lume: Guvernul întreg și vreo zece medici. Noaptea fusese foarte rea, amigdalele se umflaseră enorm și un edem se declarase la glotă și la coardele vocale. Forfoteală în saloane și în sufragerie ca în ziua constituirii Ministerului, în 22 iunie, numai că de data asta nu se mai întindea asupra oamenilor aripa lăcomiei, ci a morții... Noroc că camera lui Ionel da pe grădină și era despărțită prin două coridoare de restul casei, așa încât zgomotele nu puteau ajunge până la dânsul. Doctorul Angelescu se văicărea ca o babă bătrână, se ținea cu o mână de falcă și tot mormăia: „Ne prăpădim, mă, ne prăpădim! Dacă ne lasă și ăsta, ce ne facem? Ce ne facem, mă, ce ne facem?". Rece și indiferent, Duca circula din cameră în cameră și încuraja lumea: „Eu am nădejde; trebuie să avem nădejde! Temperamentul lui solid va învinge boala!". La Brătianu nu mai intrau decât medicii curanți. La un moment, ieșind din camera bolnavului, doctorul Danielopol a trecut pe lângă mine și mi-a susurat la ureche: „Il est perdu. L'infection s'est generalisée. Tous les organes vitaux sont pris. Il n'y a plus rien a faire...". La orele 11 s-a hotărât o traheotomie, respirația naturală devenind aproape imposibilă. S-a cerut doctorului Angelescu[175] s-o facă, dar felcerul s-a scuzat - și bine a făcut - sub pretext de prea mare emoție, propunând pe șeful său de clinică Ștefan Popescu. Acesta a săvârșit operația la amiază și bolnavul s-a simțit ușurat: de 24 de ore nu mai introdusese în plămâni cantitatea normală de aer.

De câte ori nu mi s-a spus că doctorul Angelescu a omorât pe Brătianu! E o legendă care, cu toate dezmințirile și-a făcut drum și multă lume a rămas convinsă că incapacitatea profesională notorie a doctorului Angelescu a fost fatală lui Ionel Brătianu. Mai întâi nu operația traheotomiei l-a ucis, ci infecția care a paralizat toate organele vitale și împotriva căreia intervenția chirurgicală era neputincioasă - apoi nu Angelescu l-a operat, ci Ștefan Popescu, și l-a operat foarte bine. Am fost de față.

Infecția a mers progresând toată după-amiaza de miercuri și toată noaptea spre joi. Joi în zori, Ionel Brătianu și-a dat ultima suflare cu

[175] Profesor titular al unei clinici chirurgicale, obținută prin politică!

toate injecțiile ce i se făcuseră din oră în oră. Nu se descoperise încă acțiunea salvatoare a sulfamidelor...

Moartea lui Ionel Brătianu a căzut asupra noastră, a colaboratorilor săi, ca un trăsnet. A fost atât de neașteptată încât chiar printre miniștri s-a născut bănuiala unei acțiuni criminale. Printre marotele ei, Eliza Brătianu a avut și pe aceea de a învăța rușește și ca să aibă cu cine vorbi această limbă, angajase ca servitori o pereche de refugiați ruși, bărbatul și nevasta. Suspiciunea s-a îndreptat numaidecât asupra lor; coana Eliza a cerut o anchetă ca să dovedească nevinovăția lor și cu toate rezultatele negative ale acestei anchete, mulți, foarte mulți din prietenii și partizanii Brătienilor au rămas convinși că rușii otrăviseră pe Ionel. Absurdă presupunere! Am urmărit boala lui Ionel Brătianu aproape ceas cu ceas și pot afirma, ca medic, că a suferit și a murit de o infecție supra-acută microbiană, foarte probabil streptococică. Se vede că sistemul său glandular era grav atins: organismul nu s-a putut apăra și toxinele au paralizat centrele nervoase provocând repede moartea. Acesta este adevărul și tot restul, fantezie.

Am petrecut aproape toată ziua de miercuri în casa lui Brătianu, din clipa în care, pe la ora 10 dimineața, medicii au declarat un deznodământ fatal inevitabil, și până seara. Am lipsit numai un ceas, la amiază, pentru masă. Capetele și reacțiile sufletești ale tuturor acestor oameni care se înfipseseră în casa celui ce urca deja suișul cel din urmă, sau care numai intrau și ieșeau, veniți din toate colțurile orașului după știri - erau interesante de scrutat. Nebănuindu-se observat, niciunul din cei de față nu și-au camuflat gândurile și sentimentele și am putut citi în ele ca într-o carte deschisă. Desigur, pe toate fețele era întipărită cea mai adâncă jale, erau toți nenorociți și deprimați, dar n-am auzit o vorbă, care, reînviind o însușire a muribundului sau evocând o amintire dintr-un atât de lung șir de ani, să sublinieze durerea despărțirii. Repetau toți „ce nenorocire, ce nenorocire!", dar în mintea fiecăruia acest cuvânt însemna teama „unui sfârșit de carieră". Era Partidul Liberal un formidabil instrument de luptă, dar luptele sunt grele, cer sacrificii, rezultatele lor nu sunt niciodată sigure și oamenii se obișnuiesc cu izbânzile fără lupte. Îi părăsea acum omul ce se înfățișase ca stăpân al destinului, ce-i aducea și-i menținea la putere fără să le ceară niciun efort. Ce se va întâmpla după dispariția lui? Miniștrii își vedeau portofoliile pierdute, prefecții – prefecturile, parlamentarii – mandatele, gheșeftarii – ghelirurile. Fiecare își cumpănea situația și se gândea la el, la ai lui, la greutățile de a doua zi. La cel ce-și trăgea sufletul dincolo de peretele alb ce le sta înaintea ochilor nu

se gândea nimeni. E de necrezut că în acea zi n-am văzut curgând o lacrimă de prietenie din ochii celor ce trăiseră o viață alături de cel ce se pregătea să închidă pe ai lui pentru totdeauna. Am avut limpede senzația că Ionel Brătianu nu a avut, personal, niciun prieten. Doctorul Angelescu, Costinescu, toți Săvenii, toți Tancrezii, toți Chirculeștii, toți Tătăreștii, toată haita celor ce ajunseseră să se satură pe urmele lui, nu găseau un cuvânt de durere în clipa marii despărțiri - preocupați numai de noua conjunctură politică pe care neașteptata nenorocire o crea. Lucru aproape monstruos: până și frații lui, Dinu și Vintilă, mi-au părut mai atinși de nenorocirea politică decât de cea familială. Nici coana Eliza n-a fost ce trebuia să fie, deși la dânsa patima politică sau grija unei viitoare situații nu puteau fi invocate ca motive de întunecare a câmpului sentimental. Dar la coana Eliza explicația era alta. Femeie dintr-o bucată, era întotdeauna dominată de o singură pasiune. Debutase în viață cu pasiunea cailor de pursânge; învățase pe dinafară Stud-Boakul englez și pe cel francez și luase de bărbat pe Marghiloman de dragul „yearling-ilor". Dezgustată de pijamalele tricolore[176] și de conu Alecu „chez qui tout etait faux sauf l'argenterie" - Eliza Știrbei a abandonat caii și s-a aruncat în naționalism (altițe și bibiluri, ouă încondeiate, scoarțe și ulcele) și de gâtul lui Brătianu, pe care l-a iubit cu patimă. Trădarea lui Ionel[177], după multe alte decepții, au îndepărtat-o de naționalism, de bibiluri, de ulcele și de familia Brătianu, inclusiv soțul ei. La moartea acestuia ea se găsea tocmai în căutarea altei patimi (grădinile și instalațiile rurale nu dedeseră lucru mare) pe care trebuia să o găsească în cărți, mânuite de Gicu Fotino, și care trebuia să o ducă la întemeierea admirabilei Biblioteci Brătianu. În momentul nenorocirii se găsea însă pe muchie: urcase calvarul, dar nu coborâse încă în valea fericirilor. Incapabilă să se prefacă, coana Eliza n-a putut să plângă pe catafalcul lui Ionel Brătianu decât iluziile sale pierdute...

Aceeași indiferență generală pe care o constatasem cu mirare și cu durere lângă patul de suferință al proaspătului meu amic, am găsit-o la ridicarea corpului din București și la înmormântarea de la Florica. La București, toată lumea vorbea politică și se întreba dacă, Brătianu dispărut, va veni Carol - iar la Florica, miile de țărani „aduși" chicoteau și cereau băutură! Nu mai vorbesc de „trenul special" care ne-a dus de la București la Florica: au fost chef și glume, la dus ca și la întors! Mi-aduc aminte că chiar și Duca, care trăise de ani de zile

[176] Alexandru Marghiloman purta pijamale albastre-galbene-roșii, culorile țării, și ale sale pe câmpul de curse!

[177] Romanul de la Buftea.

din viața lui Brătianu, mi-a spus câteva zile după înmormântare, el, de obicei atât de ascuns și de prudent în mărturisirile sale: „Nu pot să-mi explic un lucru: îmi dau seama prin raționament de tot ce am pierdut prin moartea lui Ionel Brătianu, dar sentimental vorbind nu am nicio părere de rău; e monstruos, dar e așa!".

E straniu că un om atât de simpatic și de fermecător ca Ionel Brătianu să nu fi lăsat un prieten care să plângă pe urmele lui. Și e paradoxal de afirmat, dar este iarăși strictul adevăr, că cel mai impresionat din câți erau adunați în jurul sicriului său am fost eu, care abia mă apropiasem de dânsul! Poate că din cauza asta, tocmai... Nu avusesem timpul să ne ciocnim!

Moartea lui Brătianu a schimbat toată situația politică în România. Ionel Brătianu ajunsese un fel de dictator ocult, care sub forme constituționale, avea țara în mână. Mai ales de când se înscăunase Regența, toată la discreția lui. Cât ar fi trăit el, nicio schimbare de Guvern - și cu atât mai vârtos o schimbare de regim prin reîntronarea lui Carol - nu ar fi fost posibilă fără voia lui, decât pe cale de revoluție, și o revoluție nu era ușor de pus la cale într-o țară de blegi, cu o armată supusă și disciplinată. Brătianu dispărut, situația se schimba cu totul. Vintilă nu avea nicio autoritate, nici față de opinia publică, nici față de Regență, și aproape nici față de partidul său. În opoziție, niciun om care să înlocuiască pe Ionel în politica română și chiar dacă ar fi fost unul, nu ar fi putut lua locul lui, căci se schimbaseră împrejurările. Ionel Brătianu pusese mâna pe toate comenzile aparatului de Stat prin complicitatea Seraiului, și Serai nu mai exista. Regența, fără autoritate și ea - deși urcată pe o treaptă mai sus prin independența de mișcări și de manevră pe care i-o da dispariția celui care o paralizase prin ascendentul său - trebuia, ca să dureze, să împace capra cu varza, așa încât ridicarea unui singur om prin sprijinul ei, era exclusă. Odată cu Ionel a luat sfârșit și atotputernicia Partidului Liberal; Partidul Național-Țărănesc a putut să ridice capul și să revendice în fine serios puterea. Atmosfera politică care se liniștise după lovitura lui Brătianu din iunie a început să se tulbure din nou.

Un ceas după moartea lui Ionel, Vintilă Brătianu a fost numit prim-ministru în locul lui, și prin această desemnare proclamat de fapt și șef al Partidului Liberal. Formalitățile statutare, fără importanță, au fost îndeplinite ulterior. Dubla înscăunare a lui Vintilă a fost făcută fără niciun entuziasm, fiindcă nu era altă soluție, căci Duca era tot atât de puțin simpatizat ca și dânsul, și nu era nici măcar Brătian. O sumă de liberali au venit să-mi spuie: „Ce păcat

că nu ești înscris la noi, numai d-ta erai în stare să iei succesiunea lui Ionel!". Neașteptată popularitate, care n-a jucat însă niciun rol în gestul pripit și necugetat pe care l-am făcut după moartea lui Ionel. Văzându-i pe toți atât de descurajați și de nenorociți, atât de convinși că toate luaseră sfârșit pentru dânșii, într-unul din primele Consilii de Miniștri care au urmat, m-am înscris în Partidul Liberal...: gestul meu, urmat și de Stelian Popescu și de Mrazec, a înviorat pe cei de față și le-a dat nădejde în viitor, căci cunoscându-mă șmecher în politică și-au închipuit deciziunea mea întemeiată pe savante socoteli, când ea nu fusese în realitate decât o prostie de ordin sentimental provocată de amintirea călduroasei primiri pe care defunctul Ionel mi-o făcuse în sânul Guvernului său.

Înapoiat acasă, în liniștea cabinetului meu de lucru m-am dumerit și mi-am dat seama că făcusem un pas greșit. Disciplina de partid mi-a fost totdeauna odioasă; o suportasem ani îndelungați în nădejdea înfăptuirii unui program în care credeam și pentru care luptam cu vlagă. Toate planurile și nădejdile mele fiind năruite, nu mai aveam ce căuta într-un partid și mai ales într-un partid ridicat împotriva Prințului Carol, de la care cu toată dezamăgirea mea - și numai de la care - tot mai puteam aștepta ceva. Nu puteam pricepe cum mă luase gura pe dinainte, dar în fine mă luase. Nu-mi mai rămânea decât să scriu scrisoarea ce mi se ceruse pentru presă, și am scris-o... De a doua zi nu am mai avut decât o singură preocupare: cum să scap din partidul în care mă înscrisesem!

Moartea lui Ionel nu a adus nicio schimbare în compunerea Guvernului: Vintilă, rămas ministru de finanțe, a fost împins pe scaunul prezidențial și atâta tot. Cu toate astea era alt Guvern. Vintilă era ocupat de dimineața până seara la Finanțe, și chiar dacă ar fi avut timp, n-ar fi îndrăznit să intervie în celelalte Ministere, căci deși mațe pestrițe, era un mare timid. Scena petrecută cu generalul Paul Angelescu, pe care am povestit-o e tipică și oglindește raporturile miniștrilor cu noul președinte de Consiliu. Sub Vintilă a dispărut până și umbra de coordonare ce exista sub Ionel, cu privire la activitatea diferitelor Departamente. Fiecare ministru a început să ia inițiative, și aceste inițiative cerând în cele mai multe cazuri credite noi, au dat naștere la certuri nesfârșite cu ministrul de finanțe, care, fiind una și aceeași persoană cu președintele Consiliului, se repercutau fatal asupra solidarității întregului Guvern, încrederea în durata aproape nelimitată a guvernării pe care Ionel o inspira tuturor a dispărut odată cu dânsul, și fiecare titular de portofoliu, începând cu Titulescu, dându-și seama de precaritatea situației sale, s-a grăbit

să se preocupe mai mult de a doua zi decât de problemele ce cereau o soluție imediată, dar și în același timp luare de răspunderi grele.

Vlagă multă nu fusese printre noi nici pe timpul lui Ionel, dar cel puțin se lucra cu plăcere și cu nădejde de mai bine; sub Vintilă s-a întins însă un văl de plictiseală peste toate birourile și „indiferența anonimatului" a început să domnească pretutindeni.

În ziua de 3 decembrie am mai mers o dată la Florica pentru parastasul de 9 zile. Plecați de dimineață din București cu un tren special, am asistat la slujba divină și după ce ni s-a servit un dejun rece în sala cea mare de sus din vila bătrânului Brătianu, ne-am înapoiat cu trenul nostru în Capitală. De data asta s-a renunțat la „popor" și în afară de familie și de noi miniștrii, n-au fost de față decât prieteni și fruntași ai partidului - în total vreo 100 de persoane. La dus ca și la întors, trenul avea înfățișarea unui adevărat club politic, o sucursală a celui din Calea Victoriei. Politica, politica și iar politica a fost singurul subiect de conversație al acestor oameni; niciunul din ei nu a pomenit numele lui Ionel Brătianu, și cred că niciunul din ei nu s-a gândit măcar o clipă la dânsul... Noi, miniștrii, deschisesem birou fiecare într-un compartiment și am primit pe rând solicitatorii. Erau droaie: niciunul din câți putuseră apuca un loc în tren nu voia să scape norocul de a ține, timp de 4 ore, pe toți miniștrii la cheremul lor!

La Florica gălăgia și veselia au fost în toiul lor. Era o minunată zi de toamnă; aburelile Argeșului se ridicau până la poalele dealurilor, străpunse ca de săgeți aurii de razele calde ale soarelui care mângâiau arborii desfoiați și pajiștele rumenite. Capela fiind mică, nu pătrunseseră în ea decât membrii familiei și câțiva prieteni mai intimi; restul „invitaților" făceau bursă afară, învârtea afaceri sau cumpănea „șansele" regimului. Probabil că cei din capelă și-au îndreptat un moment gândul spre cei morți - printre cei din afară, niciunul. Parcă Ionel murise odată cu tatăl său: nu-și mai aducea nimeni aminte de el! Le era la toți foame; abia s-a sfârșit slujba și au năvălit spre casă, atrași de mirosul fripturilor. Sus, am fost martorul unei scene care m-a lămurit și asupra stării sufletești a celor mai apropiați de cel ce-i părăsise atât de tragic numai cu câteva zile înainte. În sala cea mare cu geamlâc se așezase o masă de vreo 20 de tacâmuri pentru „cloncani", restul musafirilor rămânând să mănânce în picioare la bufetele ce se desfășurau, încărcate cu bunătăți, de-a lungul pereților. Sabina Cantacuzino m-a luat de braț și așezându-se în capul mesei, m-a poftit pe scaunul de la dreapta ei. Abia începusem să ne servim, și ne-am pomenit cu Eliza Brătianu care a sculat pe Sabina, cu

cuvintele: „pardon, e locul meu!" - Sabina sufocată s-a sculat (tonul Elizei nu admitea replică) întrebând: „Dar bine eu unde să stau?" — „Unde vrei!" - a fost singurul răspuns al irascibilei văduve. Apoi către mine: „Elle veut prouver que c'est elle la maitresse ici; mais je la mettrai au pas! Tout que je vivrai c'est moi qui commanderai ici!". Și i-a dat înainte! Singurul Brătian cumsecade era Dinu, cu care se înțelegea. Toți ceilalți, oribili! Mai ales femeile! Pe Gheorghe, pe fiul lui Ionel (pe care nu-l desemna decât cu numele de „le Benjamin") nu-l putea suferi și nici nu voia să-l vadă. M-a rugat să trec a doua zi pe la dânsa să-mi arate testamentul lui Ionel și să-i dau un sfat pentru cazul în care acest testament ar fi atacat.

Am aflat astfel că Florica nu fusese a lui Ionel, ci proprietatea fraților săi Dinu și Vintilă. Hotărât să nu se însoare (cine e stăpân pe soarta lui?), pentru ca Florica să rămâie în familia Brătianu, Ionel, la moartea bătrânului, luase moșia Rătești și lăsase Florica fraților săi mai mici, hotărâți ei să se însoare și să continue dinastia. Cum ținea însă foarte mult la Florica, Ionel a cerut și a obținut de la Dinu și de la Vintilă un drept de uzufruct asupra proprietății, pe atunci redusă la jumătate din ce e azi și fără valoare. O vie, care costa mai mult decât raporta. Pasionat de gospodărie, Ionel a băgat în Florica tot ce a agonisit, cât a trăit, fără să se sinchisească de titlurile de proprietate. A cumpărat pământuri jur-împrejur și a îndoit întinderea. A refăcut vila care azi e de trei ori mai mare ca pe vremea lui Ion Brătianu cel bătrân. A construit dependințe cu grajduri monumentale, la care s-au adăugat cu timpul un observator (lui Ionel Brătianu îi plăcea să se uite noaptea la stele ca să-și uite de cele de pe pământ), o instalație completă pentru electricitate, sere, garaje, și biserica de lemn adusă din Albac (Transilvania)! Fără să mai vorbesc de mausoleul familiei ridicat prin subscripție publică. Prin testamentul său și pe temeiul îmbunătățirilor făcute de dânsul, Ionel ruga pe frații săi să încuviințeze soției sale Eliza, cât va trăi, uzufructul proprietății. Pentru nuda proprietate, lucrurile trebuiau să se aranjeze între reprezentanții generației următoare. O înțelegere verbală între Ionel, Dinu și Vintilă stabilise că Florica, „fieful" familiei, trebuia să treacă asupra celui mai destoinic dintre copii. Lui Gheorghe, Ionel i-a lăsat moșia Rătești. Eliza Brătianu se temea ca Gheorghe să nu atace testamentul sub cuvânt că o bună parte din Florica fusese achiziționată de părintele său și nu putea fi înglobată în vechea proprietate...

N-am putut niciodată pricepe antipatia, mai mult decât antipatia,

oroarea pe care Eliza Brătianu a manifestat-o fără răgaz împotriva lui Gheorghe Brătianu. L-a urât și a făcut tot ce a putut ca să-l îndepărteze de tată-său, pe care l-a convins că fiu-său era lipsit și de inteligență și de orice calități morale. A fost ajutată în această acțiune și de Maria Moruzi (mama lui Gheorghe), care, dânsa, a făcut tot ce a putut ca să convingă pe fiu-său, că Ionel era un monstru lipsit de toate însușirile creștine. Mulțumită acestei duble acțiuni, Ionel Brătianu aproape nu a văzut pe fiu-său, până ce acesta a ajuns la maturitate, și a intrat și el ca tot românul în politică. Cu prilejul atentatului suferit de Ionel în 1908, băiatul i-a fost adus pentru o scurtă vizită la patul de suferință, și l-a mai văzut până la război încă o dată sau de două ori. La Iași, raporturile nu s-au putut strânge, căci Gheorghe a fost mai tot timpul pe front - și apoi veghea coana Eliza... Tocmai în ultimii ani, înainte de moartea sa, Ionel și-a chemat fiul, s-a apropiat de dânsul și l-a întrebuințat ca secretar în lucrările sale. Coana Eliza a spumegat, a urlat, dar n-a putut împiedica nimic.

Această ură a coanei Elizei s-ar mai fi putut pricepe cât timp a iubit pe Ionel - afacere de gelozie și de invidie pentru „fructul" alteia și regrete de neputință din partea ei. Dar după ce n-a mai iubit pe Ionel? Poate că în ura ei împotriva lui bărbatu-său (căci a ajuns până la ură...) să fi înglobat și ura împotriva copilului lui...

Ura este însă o rea sfătuitoare. Coana Eliza s-a alarmat degeaba, și Gheorghe Brătianu, care de altmiteri e cel mai pașnic și mai cumsecade om din lume, n-a atacat testamentul.

Dar s-a dezgustat ea repede de Florica, „unde prea mirosea a Brătianu", și s-a instalat la Cumpătul, într-o vilă a Societății forestiere Arif, mai sus de Cheile Argeșului, pe o poiană de toată frumusețea, la poalele Negoiului. Am fost odată să-i fac vizită, în noua ei instalație. Nu era niciun drum ca să ajungi până la dânsa; trebuie să lași automobilul sau trăsura la Căpățâneni și să iei trenul Decauville al Societății care te urca într-un ceas până la Cumpătul, linia trecând cheile prin albia râului. Era foarte frumos, dar cam izolat Coana Eliza s-a plictisit după câțiva ani de pustietate și s-a mutat la Balcic, unde și-a clădit o vilă confortabilă pe malul Mării. N-a avut însă noroc nici cu Balcicul, i l-au luat bulgarii.

La Florica, unde nu mai mergea decât rar, a păstrat dreptul de a locui în casă, dar a restituit fraților Brătianu ferma, câteva luni după ce moștenise uzufructul lui Ionel. Practic Dinu a trecut-o Ministerului de Domenii, cu chirie, și Ministerul a instalat acolo o stațiune de reproducere, pentru diferitele animale domestice.

Omul face o prostie într-o clipă, și o regretă o viață. După

înscrierea mea în Partidul Liberal, nu mi-am mai venit în fire. Rezistasem cât trăise Ionel Brătianu, cu care tot mai puteam avea nădejde să ajung la ceva, și m-am aruncat în brațele lui Vintilă, cu care nu mă înțelegeam deloc! Drama la desfășurarea căreia asistasem trebuie să mă fi tulburat adânc pentru ca sentimentalul să fi covârșit în așa măsură raționalul și să mă fi împins la un gest, pentru mine fără niciun rost, și pe care l-am plătit scump în anii următori.

Plictisit, am luat un concediu și am plecat pe la 20 decembrie la Viena, unde părinții mei petreceau iarna, ca să fie mai lângă fiică-mea instalată acolo cu mumă-sa. Cele 20 de zile pe care le-am petrecut la Viena mi-au mai vânturat ideile și mi-au înlesnit regăsirea echilibrului meu sufletesc, adânc tulburat. Ele mi-au rămas adânc întipărite în minte, căci au fost cele din urmă pe care le-am trăit cu tată-meu, care a încetat din viață, brusc, în ziua de 2 martie următor. S-a stins la vârsta de 89 de ani, fără nicio suferință, printr-o oprire a inimii. Am fost atât de strâns legat de părinții mei încât pierderea unuia dintr-înșii mi-a fost o lovitură mai grea decât pot să-și închipuiască cei care n-au cunoscut puterea unor asemenea legături...

Am sosit la Viena cu intenția de a mă ține în afară de orice îndeletnicire politică și de a trăi aceste câteva zile de răgaz în sânul familiei, la hotel Krantz, fără să văd pe nimeni. Ministrul nostru la Viena, prietenul meu Charles Mitilineu, m-a anunțat însă fără să mă întrebe la Seipel, primul ministru al Austriei, și ca să nu încurc lucrurile printr-un refuz, m-am executat. Monsiniorul Seipel m-a primit în cabinetul său de lucru, la Reichsrat - deși Parlamentul era în vacanță. Întâlnisem pe Seipel la București (unde venise să ne mulțumească pentru ajutorul dat copiilor austriaci, pe timpul foametei, îndată după război) și luasem masa împreună la Legația din strada Wilson - dar nu schimbasem cu dânsul decât câteva vorbe. De data asta conversația noastră a durat o oră și jumătate. Catolic intransigent, șeful Partidului Național-Creștin (întemeiat de Lueger) ducea o viață de ascet și trăia într-o celulă din conventul Dominicanilor - dar fasonul lui nu era câtuși de puțin al unui inspirat sau al unui fanatic mânat în acțiunea sa de mâna Domnului. Seipel se înfățișa oamenilor sub aspectul unui prelat jovial care nu se ferea de cuvintele truculente - ca un preot la curent cu toată mișcarea politică europeană și căruia îi plăcea mai mult să zgândăre afacerile lumești decât să se încurce cu cele cerești. Clarvăzător și practic își da seama de precaritatea Statului austriac și nu avea nicio încredere în viitorul lui. Prevedea că mai devreme sau mai târziu se va pune pentru țara lui chestiunea alipirii de Germania. „În Austria - spunea dânsul - sunt mulți, mai ales la orașe, care doresc

o unire a tuturor celor ce vorbesc nemțește într-un mare Reich. Dar cei de la țară și din munți nu vor să audă de prusieni. Austria e Austria și nu e Germania. Unirea nu se va face niciodată din inițiativa Austriei, oricâtă gălăgie ar face unii, dar Austria nu va fi în stare să reziste unei inițiative germane. Din acest punct de vedere întărirea elementului catolic în Austria este de cea mai mare importanță, căci poate că Berlinul, care are destul de furcă cu catolicii din Reich, va ezita să sporească puterea lor prin anexiunea noastră... Eu nu pierd din vedere pericolul îndepărtat, dar mă ocup pentru moment mai mult cu problemele economice: înainte de toate trebuie să dau de mâncare poporului meu și să-i dau posibilitatea să trăiască. Sunt foarte recunoscător pentru priceperea pe care am găsit-o la Guvernul dv., și sper că raporturile dintre Austria și România vor deveni din ce în ce mai prietenești și mai strânse".

Seipel mi-a vorbit lung și de unguri. Nu-i putea suferi. Protesta împotriva reputației făcute oamenilor de Stat maghiari, care în realitate nu văd mai departe decât lungul nasului lor. „Ei nu văd - a continuat monsiniorul - că ungurii și românii constituie o singură masă, și singura ne-slavă, în mijlocul slavilor. Panslavismul e marele pericol ce amenință Europa Centrală. Într-o bună zi cehii, slovacii, sârbii, croații și bulgarii vor voi să-și dea mâna și să formeze împreună cu o Rusie regenerată și chiar cu Polonia un singur și imens Stat slav... Nu-și dau seama ungurii că în acel moment certurile lor cu românii vor apare nu numai ca ridicole, dar chiar ca fatale? Dar du-te și explică la Budapesta asemenea lucruri!".

După cum se vede, bătrânul prelat avea vederi profetice. Cele privitoare la țara lui s-au împlinit - să ne ferească Dumnezeu de împlinirea celor privitoare la țara noastră!

Mitilineu m-a silit să fac o vizită și ministrului agriculturii, „colegului meu" - l-am ascultat și nu mi-a părut rău! Am găsit într-un palat de pe vremea Mariei Terezia cu saloane poleite, instalat la un birou „en bois de rose", un țărănoi tirolez, în cămașă albă tăiată de bretele verzi, cu pantaloni de piele scurți, cu genunchii goi și cu bocanci țintuiți! Dintr-o barbă deasă și blondă ieșea o pipă de porțelan și din aceasta fum ca dintr-o cădelniță! Tipul - i-am uitat numele - mi-a strâns mâna de mi-a rupt-o (aproape), mi-a oferit o halbă de bere și a început să-mi vorbească „echt Steyrisch" despre vite, despre bălegar și despre producția la hectar - întrebându-mă cum stăm cu crescătoria în România... Mi-am adus aminte de miniștrii Majestății Sale Apostolice, și am petrecut câteva minute plăcute... Biata Austrie Imperială, în ce hal de umilire ajunsese!

Activitatea mea la Ministerul Agriculturii • Procesul Budaki și Alexandru Otulescu • Reacția lui Vintilă

Câteva zile după Bobotează am părăsit Viena[178], și înapoiat la București mi-am reluat jugul. Mai mult decât oricând, m-am închis în Ministerul meu și am căutat cât am putut, deși eram acum înscris în partid, să rămân ministru tehnic. Intrat fără mare chemare de suflet în Ministerul Agriculturii, am găsit acolo atât de făcut și o răspundere atât de variată, încât m-am înhămat aproape cu patimă la realizarea câtor mai multe puncte din vastul program pe care mi-l trasasem.

Predecesorul meu Garoflid, cu toată competența lui profesională și cu toată străduința lui spre mai bine, promulgase la începutul lunii mai o lege dezastruoasă, intitulată „Legea pentru Organizarea Ministerului Agriculturii și Domeniilor", dar care în realitate dezorganiza Ministerul. Prin această lege se crea un Consiliu Superior al Agriculturii, în atribuțiunile căruia se treceau toate cele rezervate prin legile anterioare Ministrului. Ministrul, deși avea el singur răspunderea constituțională, nu mai era decât un simplu executant al hotărârilor luate de Consiliu. Legea mai călca și alt principiu constituțional, anume pe acela al anuității bugetului, prevăzând dispoziții permanente referitoare la întrebuințarea unei părți din excedentele anuale. Garoflid era un excelent teoretician, dar total lipsit de simț practic. Legea lui înlocuia de fapt ministrul printr-un soviet neresponsabil față de Parlament sau de șeful Statului. Îndată ce am luat posesie de postul meu am redactat un proiect de lege pentru abrogarea legii din 5 mai 1927 și repunerea în vigoare a legilor anterioare de organizare. Proiectul meu de lege a fost primul proiect supus Parlamentului întrunit în iulie.

Odată cu această lege, prin care mi-am recăpătat autoritatea și inițiativa, mi-am fixat pe hârtie următorul program, care m-a călăuzit tot timpul cât am stat în fruntea Departamentului, și din care am realizat ce am putut:

[178] Unde trebuia să mai fac o tragică apariție la începutul lui martie pentru a ridica corpul neînsuflețit al scumpului meu tată...

„I. Lege urgentă

O lege scurtă, clară și precisă, prin care să se declare reforma agrară terminată, fixându-se data de 1 iulie 1928 pentru suprimarea jurisdicțiilor excepționale în materie de contestații privitoare la expropriere (Comisii de Ocol, Comisii județene, Comitet Agrar). De la acea dată înainte contestațiile relative la exproprierile agrare să treacă în competența jurisdicției ordinare (tribunale, Curți de Apel, Curte de Casație). Jurisdicția excepțională să continue însă, până la o dată ce se va fixa, să judece contestațiilor privitoare la islazuri și la păduri.

II. Legi organice

1) Lege pentru reorganizarea Ministerului Agriculturii și Domeniilor.

2) Lege pentru încurajarea agriculturii (standardizarea cerealelor - asociațiile pentru cultura pământului - asigurarea mutuală a vitelor).

3) Revizuirea legii Camerelor de Agricultură (lărgirea atribuțiunilor Camerelor în vederea descentralizării administrative - schimbarea modului lor de alegere).

III. Legi promulgate de aplicat

1) Înființarea Institutului de Cercetări Agricole.

2) Înființarea Stațiunilor și posturilor agricole.

IV. Legiuiri complimentare

1) Revizuirea Codului Silvic.

2) Reorganizarea Casei Pădurilor.

3) Organizarea Pescăriilor Statului și modificarea legii Pescăriilor.

4) Organizarea Creditului Agricol și al Caselor de Credit[179].

5) Reorganizarea Casei Rurale sau înființarea unui Institut similar.

6) Înființarea parcurilor naționale.

7) Înființarea Muzeului Agricol (cu subsecțiile silvică, agricolă, sericicolă, zootehnică, piscicolă și vânătorească).

8 Înființarea și organizarea de târguri de vite stabile pentru export și pentru consumul intern.

9) Înființarea unei expoziții anuale agricole și zootehnice (cu un târg de mostre ca anexă la Brașov între 15 august și 8 septembrie).

[179] De acestea nu m-am ocupat deloc, deoarece am convenit cu Vintilă că reorganizarea Creditului Agricol nu putea fi luată în considerare decât după realizarea stabilizării monetare.

10) Organizarea învățământului agricol elementar în școlile primare rurale (în legătură cu Ministerul Instrucției Publice).

11) Reorganizarea învățământului Agricol Superior în sensul unei îndrumări mai practice.

12) Suprimarea Comunităților de averi în Transilvania și în Banat.

V. Scopuri generale și speciale de urmărit

1) Îndiguirea terenurilor inundabile.

2) Curățirea și amenajarea bălților de pescuit.

3) Împădurirea râpelor și terenurilor necultivabile, la munte și în regiunile de deal - a nisipurilor la câmp.

4) Înființarea stațiunilor comunale de reproducători (armăsari, tauri, vieri) în Vechiul Regat și în Basarabia, după pilda celor funcționând în Ardeal.

5) Refacerea Arcului de Triumf.

6) Prepararea Congresului Internațional de Agricultură, hotărât să se țină în România în anul 1929".

E la mintea omului că n-am putut realiza într-un an și două luni toate punctele acestui vast program. Am rezolvat unele din problemele puse și pe celelalte, toate, le-am împins spre soluție, după mijloacele ce mi-au stat la dispoziție. Unele din ele n-au fost rezolvate nici până astăzi[180], ba mai mult, au fost chiar nesocotite de urmașii mei, în dauna economiei noastre naționale.

Voi arăta foarte pe scurt ce am putut realiza din planurile mele, la Ministerul de Agricultură. Cer iertare viitorilor mei cititori - dacă se vor găsi - pentru ariditatea paginilor ce urmează, dar înțeleg ca aceste „Amintiri" să fie și, oarecum, o justificare a activității mele politice. Se va vedea că n-am fost cel mai prost ministru al agriculturii, ceea ce nu a împiedicat pe fondatorii Academiei de Agricultură să numească printre membrii noii instituții pe toți foștii miniștri ai agriculturii afară de mine. Au numit în schimb pe dl Stelian Popescu, care nu știe să deosebească grâul de secară, nici stânga de dreapta. N-am ținut niciodată la onorurile academice. Socotesc că Academiile sunt menite numai să dea vază intelectuală celor care sunt lipsiți de inteligență. Că se strecoară câteodată prin ei și oameni de talent, e tocmai ca să dea luciu celor lipsiți de el. N-am avut, din fericire, nevoie, de-a lungul carierei mele, de certificate de inteligență. Dar omiterea mea la crearea Academiei de Agricultură e

[180] Septembrie 1943.

o modârlănie pe care agricultorii n-ar fi trebuit să o săvârșească, fie și numai din sentiment de recunoștință că i-am scăpat de faliment prin conversiunea datoriilor lor...

Mi-a fost cu neputință să realizez primul punct al programului meu, adică să duc la bun sfârșit toate operațiunile de aplicare a reformei agrare și să readuc toate contestațiile patrimoniale la făgașul lor normal, la procedura juridică ordinară, suprimând jurisdicțiile excepționale. Am întâlnit în calea mea „interesele politice" pe care Guvernul de partid din care făceam parte nu voia să le jignească, interese asupra cărora nu aveam nicio înrâurire. Și m-am mai izbit și de inerția Comitetului Agrar, ale cărui lucrări mi-a fost cu neputință să le accelerez. Comitetul era compus din magistrați „înalți", dar lacomi, puțin dispuși să se despartă de diurnele grase pe care le încasau peste leafa lor. „Ils faisaient durer le plaisir" - și Comitetul Agrar n-a sfârșit prin a-și încheia lucrările decât sub succesorii mei. Totuși măsurile pe care le-am luat au contribuit în mare parte la lichidarea mai accelerată a contestațiilor ce rămăseseră de judecat și la închiderea dosarelor.

Prin scrierile și cuvântările mele pusesem în lumină greșeala de neiertat săvârșită cu reforma agrară, tratată și rezolvată nu ca o problemă economică, ci ca una exclusiv socială și mai ales politică. Că problema avea și o latură socială și politică, nu încăpea îndoială - dar substratul ei era esențialmente economic, și neglijându-se economicul s-a compromis și socialul, și politicul. Mai arătasem că singura posibilitate de a lecui răul făcut era adaptarea culturii mari la proprietatea mică prin asociație și ridicarea randamentului solului, dacă nu la nivelul celui din țările vecine, cel puțin la un volum și la o calitate apropiate. Dorința mea ar fi fost să mă înham numaidecât la realizarea asociațiilor sau obștilor de cultură, dar după matură chibzuială m-am hotărât să amân aceasta nouă și mare reformă pentru două motive: îmi lipsea concursul Guvernului și pregătirea terenului pe care trebuia să clădesc.

Prost îndrumată, căzută pe mâna escrocilor și profitorilor - experiența obștilor în așteptarea împroprietăririlor individuale prescrise de reforma agrară lăsase amintirile cele mai rele la sate - și nu încăpea nicio îndoială că măsuri care ar fi reamintit fie și numai cu numele o stare de lucruri odioasă n-ar fi fost primite fără opunere de masele rurale atât de inconștiente de propriile lor interese. Guvernul Brătianu, atât sub Ionel, cât și sub Vintilă, nu se simțea însă destul de popular ca să înfrunte „boborul" și era hotărât, înainte de toate, să înlăture greutățile din calea sa. Duca la Interne, împreună cu

colaboratorii săi Tătărescu și Franasovici, trăia în teroarea mișcărilor carliste și național-țărăniste și nu încăpea îndoială că în cazul unei nemulțumiri a păturii țărănești, fie și neîntemeiată, opoziția ar fi făcut ce i-ar fi stat în putință ca să învenineze lucrurile. Ionel Brătianu, pe care am încercat să-l conving mai întâi, mi s-a arătat ezitant: „Ai dreptate - spunea el - asta este soluția (asociațiile). Dar să mai așteptăm puțin. Să lăsăm Regența să se înscăuneze bine și să-și capete autoritatea pe care azi n-o are... Nu cred că ar fi bine să intrăm de pe acum în conflict cu proștii. Proștii sunt proști, dar sunt mulți... Și mai sunt și șmecherii care stau la pândă...". După ce a murit Ionel, n-am avut mai mult noroc cu Vintilă: nu se simțea nici el destul de tare ca să ia taurul de coarne!

Fără concursul Guvernului, nu puteam intra în luptă. În luptă cu satele și în conflict cu Guvernul, era prea mult pentru un singur om! Cu atât mai mult cu cât nimic nu era pregătit pentru aplicarea unui plan rațional de cultură - nici din punct de vedere tehnic, nici din punct de vedere administrativ. Am socotit mai chibzuit să încep cu pregătirea terenului și să las pentru mai târziu organizarea obștilor de muncă, dacă cumva voi avea vreme să o săvârșesc - iar de nu, rămânea în grija succesorilor mei.

Am început prin a-mi crea aparatul de control necesar, și pentru aceasta am vrut să utilizez Camerele de Agricultură, perfect inutile în forma ce li se dedese. Le-am reorganizat, am schimbat modul lor de recrutare și le-am dat pe mână, în fiecare județ, îndrumarea agricolă și controlul muncii câmpului. Camerele Agricole au devenit astfel organele exterioare ale Ministerului Agriculturii, și singurele organe. Ideea mea a fost sabotată după mine de țărăniști, și chiar mai târziu de prietenul meu Ionescu-Sisești, care trebuia să mă trădeze și pe chestiunea asociațiilor agricole. Abia sub regimul dictatorial al lui Antonescu s-a ajuns la o aplicare integrală a proiectului meu, și rezultatele au fost foarte bune.

Reorganizarea Camerelor de Agricultură și a serviciilor exterioare ale Ministerului au constituit cadrul în care am încercat să pășesc mai departe. Înființarea obștilor trebuia să găsească la îndemână mijloacele pentru selecționarea și sporirea producției. Pentru aceasta, standardizarea cerealelor și înlesnirea desfacerii lor prin creare de silozuri și de stațiuni de clasare și de export era indispensabilă. Pe de o parte; pe de alta, și tot atât de indispensabilă era crearea unor laboratoare de semințe selecționate și aclimatizate, precum și a unor centre de crescătorie menite să îmbunătățească rasele animalelor și să înmulțească numărul lor. Legea standardizării, reorganizarea

fermelor, herghelliilor și tamaslâcurilor Statului, precum și crearea unui mare număr de stațiuni de montă au răspuns la aceste necesități.

Legea standardizării mi-a cerut muncă multă. Am avut însă concursul întregului Guvern și în special al lui Vintilă Brătianu, și am ajuns să depun un excelent proiect de lege pe biroul Camerei, prin februarie 1928. Legea s-a votat, dar n-a fost aplicată niciodată, deși toată lumea era de acord asupra necesității standardizării sau clasării cerealelor - deși nu era țară exportatoare care să nu fi supus exportul său de cereale clasării... Opoziția combătuse unele din dispozițiunile legii, dar nimeni nu se ridicase împotriva principiului. Totuși, veniți la putere, național-țărăniștii au înlăturat pur și simplu legea mea, fără să pună însă alta în loc. Atât de mari erau patimile politice, încât legile și înfăptuirile cele mai utile țării se înlăturau numai fiindcă erau opera adversarului detestat! Cu aceste metode am ajuns până în fundul prăpastiei!

Odată cu legea standardizării, m-am ocupat și cu problema construcției silozurilor. Cu reprezentanții Căilor Ferate și ai Direcției Porturilor, cu oamenii mei de la Minister și cu Tancred Constantinescu pe care mi l-a aruncat în spinare Vintilă, am lucrat luni întregi ca să stabilim tipurile silozurilor și rețeaua lor. Am adus și un specialist de peste graniță, pe olandezul van Konyenburg, cunoscut în toate țările prin lucrările pe care le săvârșise. Chestiunea silozurilor a tărăgănit, din cauza lipsei de fonduri și n-a ajuns la un început de realizare decât sub Regele Carol al II-lea.

Paralel cu organizarea standardizării și a silozurilor, am dat o mare importanță, în vederea viitoarelor asociații de muncă, la rânduirea și dezvoltarea instituțiilor ce trebuiau să înlesnească transformarea regimului de cultură a pământului. Pentru reorganizarea formelor am găsit colaboratori competenți și devotați în subsecretarul meu de Stat, G. Cipăianu și în directorul Fermelor, Căruntu - iar pentru tot ce privea crescătoria - un adevărat apostol în Ionescu-Brăila, directorul general al Serviciului zootehnic.

G. Ionescu-Brăila trăia numai pentru meseria lui, în care a muncit până s-a îmbolnăvit și a trebuit să se retragă la pensie, câțiva ani după trecerea mea prin Ministerul Agriculturii. Când a plecat, a putut însă să se uite înapoi cu mândrie: lăsa în urma lui o operă bine închegată. Deși nu neglijase nicio ramură a zootehniei (a urmărit până și crearea unui tip uniform de găini prin sate)[181], adevărată patimă a vieții lui au fost caii și herghelliile. Printr-un control permanent, printr-o

[181] Ca să stârpească corciturile și să sporească producția ouălor, al căror export luase un mare avânt.

emulație pe care a știut să o creeze în personalul său, a izbutit - cu toate greutățile pe care demagogia unor miniștri indiferenți i le puneau în cale - să creeze stabilimente model, care nu lăsau nimic de dorit. Cred că nici în Anglia nu erau herghelii mai bine ținute ca ale Ministerului nostru de Agricultură. Mi-aduc aminte de adânca impresie făcută de herghelia de la Slobozia (Ialomița) asupra lui Ionel Brătianu, un mare pasionat și el ale crescătoriei. Mă poftise să merg cu dânsul la herghelia Ministerului de Război din Jegălia (lângă Ciulnița)[182], unde reproducătorii de pursânge și iepele de jumătate sânge, erau întreținuți cu cheltuială mare. Deși Ministerul de Război cheltuia bani cu lopata, deși avea la dispoziția sa tot aparatul ostășesc cu disciplina lui - am fost dezagreabil surprins de ținuta grajdurilor și manejelor de la Jegălia, care purtau toate pecetea incuriei românești. După terminarea vizitei, am propus lui Brătianu să facem un mic ocol la înapoiere și să vizităm și Slobozia. N-am avut nici vreme să previn de sosirea noastră. Herghelia ni s-a înfățișat totuși într-o stare impecabilă; localurile erau adevărate saloane, caii străluceau de curățenie - verdeață, flori și veselie pretutindeni în locul bălegarului și murdăriilor întâlnite peste tot locul la Jegălia. Lui Brătianu nu-i venea să creadă ochilor: „Îți spun sincer că n-am știut că există în România așa ceva" - îmi spunea dânsul - „am putea invita aci pe cel mai pretențios lord crescător de cai din Anglia!". Slobozia nu era o excepție; toate herghelliile Ministerului de Domenii erau ținute la fel, și unele - ca cea din Sâmbăta - mai erau și găzduite în clădiri de toată frumusețea arhitecturală, de pe vremea Mariei Terezia. Îmi mai reamintesc o impresie asemănătoare cu a lui Brătianu la Slobozia produsă asupra Principesei Elena, a surorii sale Principesa Irina și a fratelui lor Principele Paul, de herghelia de la Rădăuți - unde le-am oferit un dejun. Principesele, pasionate de cai și de călărie, mi-au declarat că văzuseră multe crescătorii în străinătate, dar că niciuna nu se putea compara cu Rădăuții! Ce ar fi zis dacă ar fi văzut Parța, cea mai nouă și mai sistematică din herghelliile noastre, înființată după război după toate regulile artei...

Păcat că această școală de energie creată de Ionescu-Brăila a rămas nefolosită de tinerele generații ale timpului; școlile noastre ar fi trebuit să fie plimbate prin asemenea locuri fără pereche în

[182] Ministerul de Război avea în seama lui creșterea pursângelui englez și a jumătatelui de sânge în cele trei herghelii de la Jegălia, Cislău (în județul Buzău) și Comișani (în județul Dâmbovița). Creșterea jumătatelui de sânge și a tipurilor speciale: Nonius Ghidran, Lipițan etc. era în seama exclusivă a Ministerului de Domenii, în herghelliile sale de la Slobozia (Ialomița), Rușețului (Brăila), Rădăuți (Bucovina), Sâmbăta (Făgăraș), Parța (Timiș-Torontal), Bonțida (Someș) și [indescifrabil în manuscris] (Neamț). Herghelii la care am adăugat eu una la Mangalia, pentru pursângele arab.

țara românească, sfințite prin munca, prin devotamentul și prin priceperea unor oameni cum n-am găsit în nicio altă meserie. Puțini au cunoscut la noi această minune datorită stăruinței unui singur om, pildă de fanatică încăpățânare. Nici chiar miniștrii care m-au precedat și m-au urmat nu și-au luat osteneala să viziteze herghelille noastre, afară de Alecu Constantinescu, care s-a dus o dată la Sâmbăta, dar în loc să se ocupe de cai și de creșterea lor, s-a ocupat de gazetari, înființând un cămin de vilegiatură pentru dânșii, într-una din anexele herghelie.

De la mine, Ionescu-Brăila a primit un concurs necondiționat. Am restituit herghelilor pământurile (destul de întinse) ce le fuseseră date pentru cultura furajelor, la aplicarea reformei agrare, terenuri pe care Garoflid - incapabil să reziste lăcomiei agronomilor - le luase și le dase Direcției fermelor. Am solicitat și am obținut credite importante pentru importul reproducătorilor de rasă pură din străinătate[183] - iar în ce privește herghelile am împlinit o veche lacună a crescătoriei noastre, înființând o stațiune de reproducere la Mangalia, exclusiv rezervată pursângelui arab și populând-o cu cele mai frumoase exemplare de iepe și de armăsari aduși din Egipt și din Siria. Pentru a da o binemeritată recompensă personalului herghelilor, am redactat un proiect de lege prin care am creat, după modelul francez, „un Corp al herghelilor", separat de Corpul medicilor veterinari, Corp de elită în care nu se intră decât prin examen, Corp care da membrilor săi anumite avantaje, printre care și un însemnat spor de leafă. Nu cred ca proiectul meu să fi devenit lege după mine, căci din nenorocire eu n-am avut răgazul să-l trec prin Parlament.

M-am întins cam mult asupra herghelilor, pentru „Amintiri" consacrate aproape exclusiv politicii, dar am vrut să știe măcar puținii care vor citi aceste rânduri că în România anarhiei dintre cele două războaie - și a demagogiei ruinătoare - s-a putut face ceva bine și complet. Păcat că a fost mai mult în folosul animalelor decât în al oamenilor, și că Ionescu-Brăila a fost un simplu veterinar în loc să fie un prim-ministru!

Herghelile nu se încadrau în planurile reformei mele finale decât foarte indirect. Dacă am dat, în ce le privește, concursul meu lui Ionescu-Brăila, a fost mai ales dintr-un sentiment de recunoștință și de admirație pentru opera îndeplinită. Pentru planurile mele, mult mai importantă era crearea de centre comunale cât de dese pentru îmbunătățirea raselor tuturor animalelor domestice. Și pe acest teren am găsit în Ionescu-Brăila un admirabil pionier.

[183] Nu numai pentru cai, dar și pentru toate spețele de animale domestice.

Dorința noastră ar fi fost să creăm în fiecare comună o stație zootehnică, în care pe lângă reproducătorii de rasă, pe lângă un depozit de seruri împotriva epizootiilor să funcționeze și un rudimentar serviciu veterinar cu posibilități de analize elementare. Pentru instalarea unor asemenea stațiuni ne lipseau oamenii și paralele. Ne-am mărginit prin urmare să extindem și în Vechiul Regat, și în Basarabia sistemul grajdurilor comunale, care au dat rezultate atât de bune peste Carpați, mai ales în regiunile locuite de sași și de șvabi. Un prim credit de 100 milioane lei urmat de două altele ne-au permis să cumpărăm tauri, vieri și berbeci de rasă și să ne punem la lucru. Pe lângă o serie de grajduri comunale, s-au mai creat pe unde s-a putut stațiuni de montă, încredințându-se armăsarii Statului proprietarilor care au binevoit să-și ia sarcina să-i întreție și să-i pună la dispoziția crescătorilor în condițiunile fixate de Minister.

Pentru a încuraja ameliorarea raselor, am adus din Anglia, din Franța și din Germania tot felul de animale tinere și de rasele cele mai variate - purcei, miei, găini, rațe, gâște - și am distribuit perechi din ele crescătorilor celor mai cunoscuți, în diferitele regiuni ale țării. Deși mijloacele ne-au lipsit pentru o importațiune în stil mare, deși multe din aceste animale au pierit din lipsă de alimentare, totuși, amestecul de sânge pe care l-am provocat astfel a dat rezultate minunate. Dacă succesorii mei ar fi urmat pilda dată de mine, în câteva decenii s-ar fi schimbat aspectul raselor noastre domestice în folosul producției și bogăției românești. Una din încercările noastre cele mai reușite a fost introducerea cailor huțuli în părțile muntoase ale județelor Argeș și Muscel. Huțulii sunt un neam de oameni deosebit, prin moravurile și îndeletnicirile lor, de poporul din Bucovina în mijlocul căruia trăiesc, formând totuși bandă aparte, în pădurile muntoase din județele Rădăuți și Storojineț. Izolați, cantonați în pădurile lor, huțulii și-au păstrat intacte tradițiile lor seculare și rasele animalelor lor domestice, adaptate nevoilor cu care au să se lupte. În special o rasă de cai mici, cu părul lung, cu picioare de fier obișnuite să se cațere pe toate crestele, să coboare toate povârnișurile încărcați aproape peste puterile lor - atrăsese atenția lui Ionescu-Brăila și a mea. Am socotit că încrucișarea acestei rase cu caii noștri de munte putea da rezultate interesante și am avut mai târziu plăcerea să constat că nu ne înșelasem.

Tot cu gândul la cultura mare fără de care niciun progres

agricol nu era posibil în România[184], am dat o atenţiune specială aşa-ziselor ferme ale Statului, îndrumându-le pe o cale nouă. Fermele Statului nu fuseseră create, şi nu funcţionau într-un scop economic determinat. Ele continuau rămăşiţele moşiilor Statului, în patrimoniul căruia intraseră prin secularizarea moşiilor mănăstireşti. Socotite de la 1864 şi până la 1889 ca simple bunuri producătoare de venit, cea mai mare parte din ele - aproape toate - fusesem arendate partizanilor şi clienţilor politici pe care succesivele noastre Guverne voiau să-i procopsească. Târziu prin anii '80, s-au creat două ferme model, la Studina în Romanaţi şi la Laza în Vaslui, la care să facă practică absolvenţii Şcolii noastre de la Herăstrău. După a doua împroprietărire (a lui Carp), săvârşită din disponibilităţile Statului, moşiile care au mai rămas au început să fie exploatate în regie şi au luat numele de „ferme", pentru satisfacerea curentelor democratice şi demagogice cu care denumirile de „domenii" şi de „moşii" se împăcau greu. Numele se schimbase, dar destinaţia şi exploatarea bunurilor nu. Fermele Statului erau, când am venit eu în fruntea Ministerului de Agricultură, moşii ca toate moşiile, ceva mai bine şi mai raţional exploatate, dar fără niciun scop economic sau social. Mici încercări, datorite iniţiativelor bunelor voinţi în subordine, de a veni în ajutorul agricultorilor prin procurări de seminţe mai selecţionate sau de animale necorcite, nu dedeseră decât slabe rezultate. Dacă nu meritul, a fost cel puţin străduinţa mea să schimb această stare de lucruri şi să fac din fermele Statului jaloanele unor noi sisteme de cultuă, prin pilda lor - şi pepiniere de seminţe şi de vite selecţionate pentru exploatările în comun proiectate. Din nefericire, cei care înfăptuiseră reforma agrară nu avuseseră acest scop în vedere; cea mai mare parte a moşiilor Statului au fost trecute la masa împroprietăririi şi puţinele ferme care au mai rămas au fost păstrate pe bază de criterii arbitrare, fără să se ocupe nimeni de distribuirea lor pe tot întinsul ţării. În unele judeţe, Statul a păstrat câte 2-3 ferme, în altele deloc. A trebuit să le folosesc aşa cum le-am găsit, dar cel puţin am avut satisfacţia să le dau îndrumarea pe care succesorii mei, deşi nu urmăreau aceleaşi scopuri ca mine, au respectat-o - fără mare folos însă, căci reforma pe care aceste „staţiuni tehnice" erau chemate să o sprijine îşi mai aşteaptă şi azi înfăptuirea.

[184] Regimul comunist a realizat în Rusia prin „kolhozuri" şi „sovhozuri" („kolhozul" e exploatarea în comun a proprietăţilor particulare, „sovhozul" - a proprietăţilor Statului) reforma urmărită de mine sub forma unor asociaţii benevole menite să atragă pe cultivatori prin ademeniri de ordin fiscal şi de ordin tehnic. Rezultatele obţinute prin kolhozuri şi sovhozuri au uimit pe toţi cei care au putut să le constate - sclavia în care sunt menţinuţi cultivatorii nefiind legată de sistemul de exploatare în obşte, ci de regimul politic impus tuturor breslelor, în Republicile Sovietice.

Dinu Căruntu, agronom inteligent şi cu mare experienţă m-a ajutat mult în reorganizarea fermelor noastre. Prima mare schimbare a fost în îndrumarea generală a exploatărilor: de unde până la mine principala preocupare a Ministerului a fost sporirea veniturilor şi reducerea cheltuielilor - de la mine înainte această preocupare de ordin bugetar n-a mai jucat niciun rol. Lozinca dată a fost: producerea de seminţe selecţionate în cantităţi cât mai mari, intensificarea crescătoriilor, câmpuri de experienţe pretutindeni pentru cereale şi produse, introducere şi încercare de maşini - de la aparatele cele mai complicate până la cele mai simple. Trebuie să recunosc că atât Ionel, cât şi Vintilă Brătianu, agricultori pasionaţi amândoi şi convinşi de importanţa dezvoltării producţiei noastre (deşi nu erau partizanii străduinţelor mele de transformare a culturii mici în cultură mare) - mi-au dat tot concursul pentru înzestrarea şi transformarea fermelor Statului, neprecupeţindu-mi creditele. Am creat la Băneasa o staţiune pentru examinarea şi încercarea maşinilor, pusă sub controlul „Institutului de Cercetări" (condus de profesorul G. Ionescu-Sisești), şi îndată ce o maşină nouă s-a adeverit folositoare, am introdus-o în exploatarea curentă a fermelor, care au fost astfel înzestrate aproape toate cu utilajul ce le lipsea. Ca o prefaţă la programul meu final, am cumpărat chiar zece maşini mari pentru curăţitul seminţelor (m-au costat câte 600.000 lei una, preţ enorm pentru acea vreme!) şi le-am plimbat din sat în sat, punându-le pe gratis la dispoziţia agricultorilor. Se bătea lumea să ajungă la ele, căci scoteau o sămânţă curată, bob şi bob! De ce le vor fi scos din uz succesorii mei? Probabil numai fiindcă le introdusesem eu în ţară, şi nu ei - căci până şi la vânturatul grâului s-a vârât politica în scumpa noastră Românie!

Odată cu reorganizarea fermelor, cu dezvoltarea hergheliilor şi centrelor de crescătorie, cu crearea de grajduri comunale şi de centre de reproducţie, cu importarea de reproducători de rasă şi de maşini perfecţionate - m-am străduit să ridic Corpul agronomilor, să-l scot din lâncezeala lui şi din obiceiurile rele la care se dedese. În acest scop am desăvârşit crearea „Corpului tehnic de ingineri agricoli", după modelul Corpului tehnic al inginerilor de poduri şi şosele - iar pe de altă parte am trimis în judecată, după o scrupuloasă anchetă, pe cei dovediţi vinovaţi de hoţie. Dând agronomilor titraţi posibilitatea să înainteze în grad independent de funcţia ce ocupau, am pus un zăgaz tendinţei lor de a se îngrămădi în administraţia centrală, în vederea înaintărilor, şi i-am împins spre funcţiile serviciilor exterioare, găsite la venirea mea în fruntea Ministerului pe mâinile incapabililor şi necinstiţilor.

Cu sancțiunile a mers mai greu. Nenorocitele noastre moravuri administrative erau atât de întărite în rău, încât am întâlnit în încercarea mea de epurare o adevărată opoziție tocmai din partea cui mă așteptam la cel mai prețios concurs - din partea Justiției! Din 149 agronomi trimiși în fața Parchetului - toți, fie prinși cu acte doveditoare a matrapazlâcurilor lor, fie cu mărturisiri scrise și subscrise de culpabilitate - Justiția românească n-a reținut niciunul, și nu am putut obține nicio condamnare. Mulți din acești pungași, cărora avusesem grijă să le iau demisiile înainte de a-i da în judecată, au fost repuși în slujbe de succesorii mei, și am avut plăcerea să întâlnesc pe unii din ei, zece ani mai târziu, în posturi înalte de încredere! Sub regimul „de purificare" al Mareșalului Antonescu, unul din acești prevaricatori, un adevărat bandit, a fost numit director al Agriculturii în Gubernia Basarabiei! E drept că Mareșalul l-a destituit după ce a aflat antecedentele lui. Dar că a putut ajunge, că a putut fi recomandat Conducătorului Statului de către oamenii săi de încredere, e totuși lucru simptomatic pentru mentalitatea poporului român.

Îmi reamintesc un caz tipic, printre atâtea altele. Consilierul agricol din Timiș-Torontal, un domn I. - poseda un dosar atât de încărcat, încât ministrul justiției (Stelian Popescu) a dat ordin să fie arestat la Constanța, unde-și petrecea vacanțele, și să fie dus la Timișoara cu cătușele la mâini, deși eu nu cerusem decât deschiderea unei instrucții judecătorești. Ei bine, acest domn I. a fost achitat de orice vină, deși acte autentice dovedeau hoțiile lui. A fost destul să angajeze ca avocat pe nepotul primului președinte al Curții de Apel din Timișoara, Martha[185], ca să fie declarat ușă de biserică! Multă vreme, după ce am părăsit Ministerul Domeniilor, agronomii m-au socotit drept un persecutor al lor, și grație Magistraturii noastre m-am ales eu cu reputația de calomniator, iar pungașii au devenit victimele răutății mele!

Învățământul agricol nu m-a preocupat mai puțin ca ramurile de aplicare practică ale Departamentului căruia mă consacrasem. Învățământul de ordin general, ca și cel de ordin special. În ce privește pe cel dintâi n-am putut, cu toate silințele mele, să obțin ceva din cauza lipsei de bunăvoință, de bun simț și de inteligență a colegului meu de la Instrucție, doctorul Angelescu, cel care a nenorocit țara cu zecile de Școli Normale ridicate de roșu și cu miile de proletari intelectuali cu diplome de învățători, dar fără posturi bugetare. Prin

[185] Martha a trecut drept un magistrat integru, și Regele Carol al II-lea l-a numit mai târziu, după ce a ieșit la pensie, Rezident Regal!

scrierile și cuvântările mele susținusem transformarea învățământului primar rural în învățământ agricol. Nu puteam pricepe necesitatea de a instrui pe fiii plugarilor români, viitori plugari ei înșiși, despre geografia țărilor Europei, despre istorie, despre gramatică și alte bazaconii, înainte de-a le deslușì elementele indispensabile pentru exercițiul rațional al meseriei lor - și am susținut în consecință transformarea tuturor școlilor primare de la sate în școli elementare de agricultură. Venind în capul Ministerului de Agricultură, am luat imediat contact cu Ministerul Instrucției în acest scop, și spre marea mea bucurie am găsit o desăvârșită aprobare a ideilor mele. „Desigur ai dreptate, asta e formula!" - erau cuvintele cu care mă întâmpina domnul doftor de fiecare dată. Din nenorocire însă cuvinte au rămas, și cât a ținut Guvernul, n-am putut scoate de la Angelescu nimic mai mult. În nădejdea unei reforme a învățământului primar, am neglijat școlile elementare de agricultură, dependinte de Departamentul meu și menite să fie înglobate în învățământul general după reformarea lui. E ciudat că o idee atât de simplă și aprobată de toată lumea n-a putut fi realizată. E încă o dovadă de păcătoșia regimului politic care a dus țara la prăbușire. Succesorii mei și ai lui Angelescu „au înverzit" puțin programele școlilor primare, adăugând slabe elemente de cunoștințe agricole disciplinelor teoretice, care continuă să tâmpească degeaba mințile celor meniți să mânuiască sapa, iar nu silogismele. Dar adevărata reformă, așa cum am cerut-o eu, nu s-a săvârșit nici până în anul 1943, în care scriu aceste rânduri.

Dacă pentru motivele arătate nu am ajuns la nimic pe tărâmul învățământului general - am avut satisfacția unor rezultate mai precise pe tărâmul învățământului de specialitate, mai ales pe acela al școlilor superioare. Am căutat și am reușit să păstrez autonomia celor două școli de la Herăstrău și de la Cluj pe care Angelescu s-a străduit - împotriva mea - să le treacă la Ministerul său și să le înglobeze ca Facultăți în Universitățile respective. Am rezistat și am putut opri o asemenea transformare prin care zisele școli, trădând caracterul lor de școli practice menite să scoată agronomi cultivatori pe pământ, iar nu profesori, urmau să devină institute teoretice de cercetări. Din nenorocire, cei care m-au urmat la Minister n-au știut să reziste ca mine lăcomiei deținătorilor de catedre de la acele școli, oameni cumsecade de altminteri, dar roși de ambiția de a deveni și ei „profesori universitari", și școlile de plugari de la Herăstrău și de la Cluj au devenit sub pomposul nume de „Facultăți de Agricultură" pepiniere de laboranți inutili, fără nicio legătură cu glia și postulanți nenorociți de funcții și de gheliruri...

Ca să dovedesc că Ministerul Agriculturii putea da școlilor sale superioare tot prestigiul și tot utilajul necesar, mai bine chiar decât ar fi putut să o facă Ministerul Instrucției, am făcut pentru cele două centre de la București și de la Cluj sacrificii disproporționate cu mijloacele mele bugetare, dar am avut satisfacția să realizez ceva, mai mult poate decât toți predecesorii și succesorii mei, cât a fost partea fiecăruia. La Școala de la Herăstrău am desăvârșit construcția unui pavilion pentru învățământ, am început ridicarea altor două, am refăcut vechea școală și am pus în funcțiune pavilioanele rezervate dormitoarelor, sălilor de meditație și de recreație, precum și gospodării școlii. Cele mai multe din aceste pavilioane fuseseră începute și abandonate din lipsă de credite. Pentru a da o mai mare dezvoltare laturii practice a învățământului Școlii, am organizat ferma de la Băneasa, înzestrând-o cu toate mașinăriile necesare și cu clădirile în care să le adăpostească. Credite speciale au fost acordate și Școlii Superioare de Agricultură din Cluj, care a fost astfel pusă la înălțimea misiunii sale. I-am acordat și folosința unei ferme a Statului, pentru formarea practică a elevilor.

Fără a mai vorbi de tot ce am făcut pentru dezvoltarea celorlalte școli de specialitate (Școala de Horticultura și Pomicultură, Școala de Sericicultură, Școala de Silvicultură de la Brănești etc.), voi încheia acest succint bilanț al activității mele de ministru în ramura învățământului agricol, printr-o ultimă înfăptuire, cu care mă mândresc. Am început și am ridicat de roșu Institutul de Cercetări Agricole, mărețul palat clădit alături de Școala de la Herăstrău și care constituie și azi o fală a Capitalei. Am găsit legea de organizare a Institutului pusă în vigoare: o elaborase profesorul G. Ionescu-Sisești și o promulgase Garoflid - lipsea însă Institutul. Planurile și devizele fuseseră alcătuite, dar nu se putuse începe construcția fiindcă Ministerul nu poseda prima lescaie din cele 30-40 de milioane lei necesare. Creditele speciale cerute Ministerului de Finanțe fuseseră refuzate în mai multe rânduri, și cele câteva laboratoare create au trebuit să fie adăpostite ca vai de ele în vechiul local al Școlii. Față de un ultim refuz al Ministerului de Finanțe, am avut curajul să calc legea contabilității Statului, să adun de la diferite capitole bugetare o sumă de 2 milioane și să încep construcția. Lui Sisești, speriat că vom fi siliți să ne oprim la fundații, i-am spus: „N-ai nicio grijă; odată lucrarea începută, niciun ministru de finanțe nu va îndrăzni să o lase nesfârșită. Ai să vezi: Vintilă ne va înjura, dar ne va da parale!...". Și așa a fost: Vintilă care ne refuzase 3 milioane înainte de începerea lucrărilor, ne-a dat 10 după! În 1929 a început criza; dacă n-aș fi

luat-o în gât să încep construcția în 1927 fără credite, e probabil că ea n-ar fi fost ridicată până azi și agricultura românească ar fi fost lipsită de una din cele mai importante și folositoare instituții din câte avem.

Din lipsă de mijloace n-am putut să fac cât aș fi vrut și cât ar fi trebuit pentru Pescării. Lăsând la o parte pe cele particulare, cu totul rudimentare, am găsit pe ale Statului într-o stare de completă dezorganizare. Metodele de exploatare, tehnica, amenajarea apelor, nu făcuseră niciun progres în ultimele decenii. Și peste toate, numai abuzuri și hoție. Una din marile bogății ale țării se irosea, iar cel mai prețios aliment al populației nu ajungea pe piețele de desfacere decât în cantități insuficiente și pe un preț foarte scump. Peștele importat din Germania, de la Stetin, ne era oferit pe un preț inferior celui fixat[186] pentru peștele din bălțile și de la gurile Dunării!

Am schimbat Consiliul de Direcție al Administrației Autonome a Pescăriilor, am pus în fruntea lui pe Dinu Brătianu, ca să-i dau o mai mare autoritate, am reformat întreaga administrație curățind-o de hoții bine cunoscuți care trăgeau spuza pe turta lor, am creat o școală specială la Giurgiu pentru recrutarea personalului tehnic, și am pus la ambiție pe Daia, directorul general, om foarte priceput în meserie, dar care sub influențele politice ce-l copleșeau, se cam lăsase în dorul lenii. Aceste simple și necostisitoare măsuri, au îndoit imediat încasările Statului, deși prețul peștelui a fost scăzut pe piață. Ca să le realizez, am ajuns însă la conflict cu colegul meu doftorul Lupu, ministrul muncii. Principalele hoții se făceau în manipularea peștelui din bălțile Statului, sub mantaua Cooperației. Peștele era cumpărat pe prețuri de nimic și vândut foarte scump de câțiva șmecheri care constituiseră la Galați, la Brăila, la Tulcea, la Vâlcov etc. cooperative alcătuite din câțiva derbedei plătiți cu ziua. Dovada iregularității funcționării lor fiind făcută și nerespectarea contractelor cu Statul fiind constatată, am reziliat toate aceste contracte și am dispus noi licitații controlate și acolo unde nu se vor putea găsi contractanți cinstiți, desfacerea în regie. Foștii beneficiari au pus ceva bani la bătaie, au provocat scandal și au venit să mă reclame lui Lupu ca pe un atentator la principiile și la legile Cooperației, temelia oricărei democrații. Demagogia lui Lupu s-a deșteptat și zănatecul a început să fulgere împotriva mea. Am încercat să-i explic situația, dar a fost în zadar. Găsise un motiv să facă gălăgie și nu voia să-l scape. Conflictul a fost adus în fața Consiliului de Miniștri (era sub Vintilă), unde am venit fiecare cu dosarele noastre. Ale lui Lupu erau

[186] Și rațional fixat față de cheltuielile de pescuire și de transport!

ridicole; pentru fiecare reclamație am putut arăta dovezile că în dosul ei se ascundea o potlogărie. Lupu era demagog, dar relativ cinstit și leal; față de dovezile mele a renunțat la apărarea protejaților săi, și ne-am împăcat.

Reformele și asanările administrative nu reprezentau însă decât o mică parte din problemele ce trebuiau rezolvate pentru așezarea Pescăriilor noastre pe un plan demn de bogăția lor. S-ar fi cerut lucrări mari hidraulice pentru amenajarea lacurilor și aerisirea lor, căci aproape jumătate din ele, mai ales în Deltă, deveniseră sterile din cauza podmolirii canaturilor și imposibilității de împrospătare a apei; trebuiau instalații moderne de pescuit și trebuiau fabrici pentru pregătirea și sărarea peștelui, în centrele mari de pescuire. Trebuiau în fine stațiuni ichtiologice pentru selecționarea și înmulțirea rațională a domnilor pești. Toate acestea necesitau însă investiții de milioane, de zeci și sute de milioane, și noi eram cu degetul în gură. Micile disponibilități pe care le-am avut, le-am întrebuințat pentru cumpărări de instrumente, pentru achiziția câtorva ambarcațiuni rapide destinate poliției pescuitului, și pentru perfecționarea mijloacelor de transport. Am chemat un mare specialist din Germania, un dr. Schmidt, care mi-a făcut un plan sistematic de modernizare și de raționalizare a exploatărilor noastre pescărești. Timpurile au fost însă prea vitregi - și în tot cazul timpul meu a fost prea scurt - ca să pot realiza și numai o părticică din planurile lui Schmidt, și planurile au rămas planuri...

Prea puțină lume cunoaște domeniul nostru pescăresc, și mai ales colțul de rai de la gurile Dunării. De la malurile lacului Razelm și până la brațul Chiliei se întinde singurătatea apelor și a trestiilor tulburată numai de zborul păsărilor și de plescăitul lor când coboară pe oglinda undelor. Sfătuiesc pe cine vrea să pătrundă în tainele acestei împărății a tăcerii și a celor mai neașteptate priveliști și jocuri de lumină să pornească de la Jurilovca cu barca și să străbată lacul Razelm, canalul Ferdinand și apoi Delta prin marele M (pe brațul Sulina al Dunării) până la Vâlcov. Timp de două zile nu va întâlni față de om, dacă nu se va abate pe la cele două-trei cherhanale, cabane de scânduri cucuțate pe piloți solizi, menite să servească de vremelnice adăposturi câtorva pescari lipoveni, tăcuți și smeriți.

Împărăția apelor și a tăcerii începe de la Jurilovca, ce apare ca o ultimă așezare a oamenilor la marginea pământului locuit. În față, departe, se profilează limba de nisip ce desparte lacul de mare și prin care sunt săpate „porțile" pentru prinderea chefalului - iar mai la dreapta se ghicesc urmele cetății care a fost odată Istria. Îndată ce

barca se îndepărtează de mal apar păsările, la început izolate, apoi în stoluri - iar după ce a pătruns prin înfundătura de miazănoapte a Razelmului în canalul Ferdinand, începe încântarea. Marea de stufuri se întinde la infinit, cât cuprinde omul cu ochii - mare liniștită și încropită, dar câteodată agitată și dânsa prin adierea vântului, care, după cum suflă mai tare sau mai domol împinge unele după altele valurile înflorite cu freamătul lor. Discretul fâșâit al foilor tăioase nu tulbură însă tăcerea și liniștea generală și-i ține numai isonul. În zbor pe deasupra stufurilor, sau strecurându-se printre rădăcini pe apă, sute și mii de păsări, cocori, berze, gâște, lebede, pelicani, flamingi, egrete, pescăruși și mai ales rațe (numai din acestea sunt vreo 80 de spețe) mișună pretutindeni. După câteva ceasuri de navigație, monotonia priveliștii - monotonie care nu obosește însă, și nu e deloc plicticoasă - dă călătorului impresia că s-a îndepărtat cu mii de kilometri de locurile pe care le-a părăsit, că e departe, departe de tot de oameni și de civilizația lor, că a pătruns într-o lume nouă încă necălcată. Infinitul este o noțiune cu totul subiectivă, după cum se știe, și nicăieri nu mi-a apărut atât de concretă ca pe răzoarele ce străbat stufișurile Deltei noastre, mică în felul ei nu numai în Europa, dar în lumea întreagă. Pe mare, pe întinderile pustii ale deșertului noțiunea infinitului este abstractă și oarecum vrăjmașă; în Deltă, ea este nu numai concretă, dar și blândă și sufletește împăciuitoare: eternitatea ne apare sub o față mai familiară și mai ademenitoare.

Înceata înaintare prin șerpuitele canale ce duc din ghiol în ghiol, între brațele Dunării, deschide încontinuu noi înfățișări ale aceleiași priveliști. Cu coborâtul soarelui spre asfințit, încep și jocurile de lumină în abureala apelor, o altă minune. Pe măsură ce forfoteala zburătoarelor se liniștește, se deșteaptă viața nemișcătoarelor mângâiate și animate printr-o ultimă îmbrățișare a razelor solare gata să se stingă. Apusul soarelui e prologul altui spectacol - căci Delta trebuie vizitată pe vreme de Lună plină. O noapte caldă de lună, în Deltă, în clocotișul lent al apelor și în pacea absolută ce domnește deasupra lor - răscolește până și în mintea celui mai insensibil om comorile inconștientului și le împletește cu amintirile trecutului și cu nădejdile viitorului.

O vizită în Deltă e astfel în același timp sedativă pentru nervi și dătătoare de energie. E păcat că acest izvor de întărire sufletească nu e folosit decât de prea puțini, căci nu e accesibil decât celor ce pot dispune de mijloace oficiale de penetrație. Pe de altă parte este evident că o alterare a atmosferei și ambianței locale prin așezări stabile de turburători ai stărilor actuale ar răpi acestei binecuvântate

regiuni tot farmecul ei și toată puterea ei de sugestie. M-am gândit la organizarea de excursii periodice care să respecte rostul lucrurilor, la instalarea unui hotel flotant (un vapor) fie pe brațul Sf. Gheorghe, fie pe brațul Sulina, fie pe amândouă - dar n-am avut vreme, cât am stat în fruntea Ministerului de Agricultură să realizez acest plan, cum n-am vreme să realizez atâtea altele.

Am avut un program prea greu de îndeplinit pentru durata ministerialului meu. Am început multe, dar n-am putut săvârși decât puține. De două îmi pare rău: că n-am putut obține concursul necesar pentru plantarea râpelor și dealurilor sterpe - și că n-am putut dărâma Arcul de Triumf.

Cine nu-și aduce aminte de oribila înfățișare a Arcului de Triumf ridicat după planurile lui Petre Antonescu, arhitectul român cel mai lipsit de talent după Mincu, pentru intrarea triumfală a trupelor române în București, în 1918. Ridicat la repezeală în paiantă, Arcul a fost „consolidat" în anii următori, ca monument nepieritor al onoarei noastre militare și al dezonoarei noastre artistice. Făcând parte din patrimoniul Statului, Arcul se găsea sub stăpânirea Ministerului de Domenii. Îndată ce am venit în fruntea acestui Departament, am încercat să mă pun de acord cu cine trebuia ca să-l dărâm și să construiesc altul ca lumea în locul său. Am întâlnit însă opoziția dârză a lui Ionel Brătianu și a Reginei Maria, amândoi lipsiți de gust în materie de arhitectură, și care pe deasupra țineau la menținerea „monumentului consacrat de Istorie"! Văzând că nu era nimic de făcut pe căile normale, am hotărât să recurg pe căile anormale, ca să scap Bucureștiul de porcăria ce-l necinstea. Am hotărât anume să-i pun dinamită într-o noapte și să-l fac să sară în aer. Pregătirea atentatului a cerut însă câteva complicități; nu știu care din colaboratorii mei m-a trădat, Petre Antonescu s-a agitat, și într-o bună dimineață Ionel Brătianu m-a întâmpinat cu un surâs și cu cuvintele: „Nu te superi dacă îți iau Arcul? Știi, e un monument special, nu intră în categoria celorlalte bunuri, e mai la locul lui la Președenția Consiliului decât la Ministerul de Domenii... Am și semnat un Jurnal, prin care am trecut Arcul la Președenție..." — „Am priceput - am ripostat eu - vrei să-l scapi!". A râs, de data asta - dar eu am pierdut posibilitatea de a-mi executa planul, căci Brătianu a pus o gardă de zi și de noapte să păzească Oroarea. Antonescu clădise casa lui Brătianu - altă nenorocire - și rămăsese de atunci prieten cu atotputernicul prim-ministru. Pus în curent cu intențiile mele, s-a dus să plângă în sânul lui Brătianu, și acesta i-a salvat opera. A trebuit să vină Regele Carol al II-lea, care din fericire - a făcut și lucruri bune - a ridicat în locul

vechiului Arc un altul, care mai merge. Cel puțin nu e strâmb și nu mai seamănă cu pagodele asiatice. L-a clădit tot Antonescu, dar a trebuit să înghită planul care i-a fost dat.

Neplăceri - dar nu de ordin artistic - am avut și cu Palatul Regal. Partea mai nouă a Palatului - corpul din fundul pieții - arsese în primăvara anului 1927, și până să ajung eu la Domenii se și făcuse planul noii clădiri. Îl alcătuise Nenciulescu, directorul Serviciului arhitecturii din Minister, sub directivele Reginei Maria, care-și băga născiorul unde putea. Regina a pretins o fațadă în „stil Adams" și a procurat lui Nenciulescu o serie de stampe din combinația cărora a ieșit construcția actuală. La început n-a fost vorba de o reînnoire totală a Palatului, ci numai de refacerea părții distruse de incendiu, așa cum era, cam cu aceeași distribuție interioară și cu aceleași racordări cu Palatul Vechi și cu Corpul de gardă. Singura concesie acordată Reginei fusese schimbarea fațadei. Refacerea totală a Palatului n-a fost hotărâtă decât sub Regele Carol al II-lea, când s-a trecut de la regimul de economii și chibzuite cheltuieli la regimul de risipă a banului public. Așa se explică că construcția începută în 1927 pe vechile temelii a fost lăsată pe nivelul existent al clădirilor - o mare greșeală estetică, o recunosc. O înălțare a temeliilor noii construcții ar fi cerut însă dărâmarea aripilor pentru ridicarea generală a nivelului întregii clădiri - o cheltuială la care nu se gândea nimeni.

Am avut o serie de ședințe, când cu Regența, când cu Regina, când cu toți împreună. Nenciulescu, un excelent băiat, bâlbâia, și timid din fire nu îndrăznea să contrazică pe Regină, care bătea din picior și schimba de fiecare dată planurile. Nici Regența nu îndrăznea să înfrunte capriciile irascibilei Dame: Prințul Nicolae, singurul care ar fi putut să lupte, era totdeauna foarte ocupat să prindă muște și nu urmărea discuțiile, căci nu-l interesau; popa și grefierul, neobișnuiți încă cu comandamentul, nu îndrăzneau să contrazică pe Majestatea Sa. Am rămas astfel singur să apăr proiectele lui Nenciulescu și vistieria Statului. M-am executat, dar cu prețul multor scene penibile.

Sub ministeriatul meu, construcția a fost dusă până la acoperiș, fără alte incidente decât cele provocate de intervențiile nesăbuite ale Reginei. O ultimă neplăcere îmi era însă rezervată 12 ani mai târziu. Comisia de anchetă instituită în 1940 pentru cercetarea cheltuielilor nejustificate făcute sub Domnia Regelui Carol al II-lea m-a citat ca să mă întrebe pentru ce dedesem executarea lucrărilor lui Emil Prager pe un preț mai ridicat decât cel cerut de un alt antreprenor, Petrazzoli, la o licitație anterioară, pe care o anulasem. Deși în 1927 nu puteam prevede nerușinatele înscenări pe care un regim de

inconștienți ni le rezervau - în 1940 și în anii următori - excesul meu de corectitudine și de precauțiune la încheierea contractului cu Prager mi-a permis să ies cu fața curată și din această încercare. Într-adevăr, avusese loc o licitație, la care prețurile cele mai avantajoase fuseseră cerute de numitul Petrazzoli, și licitația fusese aprobată pe numele lui. După licitație, Nenciulescu mi-a adresat însă un raport prin care se constata că prețurile cerute de Petrazzoli, atât pentru material, cât și pentru mâna de lucru, erau cu mult inferioare prețurilor de pe piață, și că în plus zisul Petrazzoli era falit. Nenciulescu conchidea că în asemenea condiții lucrările nu puteau fi executate decât prost și cu material prost - și cum era vorba de mari lucrări în beton armat, soliditatea construcției putea fi periclitată. În consecință, Direcția arhitecturii îmi cerea anularea primei licitații și ținerea unei a doua de la care Petrazzoli ar fi exclus ca falit. Deși era dreptul meu să aprob pur și simplu concluziile raportului Direcțiunii mele, am avut fericita inspirație să constitui o comisie compusă din rectorul Școlii de Arhitectură, Petre Antonescu, din arhitectul șef al Comisiunii Monumentelor Istorice, Ghica-Dudești și din directorul general al Serviciului arhitecturii Statului, Nenciulescu - și să-i cer avizul. Această comisie, după ce a lucrat o lună de zile, mi-a dat în scris avizul său, conform cu concluziile raportului Nenciulescu. Pe baza acestui referat am anulat prima licitație, și la cea care a urmat Prager a luat lucrarea, pe prețuri normale, nemaifiind concurat de un escroc fără scrupule. Comisia de anchetă s-a declarat lămurită și satisfăcută, după ce m-a pisat însă două ședințe ca pe un vulgar răufăcător. Unul dintre magistrați, o slugă plecată a regimului, a avut chiar cutezanța să mă întrebe dacă n-am anulat prima licitație după cererea lui Duca! I-am răspuns tăios că Duca n-a intervenit niciodată pe lângă nimeni în chestiuni de afaceri, și mai ales pe lângă mine - și că în tot cazul nu eram om să mă joc cu banii Statului de dragul unui coleg sau unui prieten... Morală: în țara lui Hübsch, oamenii cinstiți trebuie să-și ia toate precauțiunile ca să nu fie confundați cu pungașii!

Ca să închei această succintă schiță a activității mele ca ministru al agriculturii, voi mai adăuga următoarele încercări și realizări parțiale, pe care succesorii mei, în loc să le desăvârșească, le-au sabotat, Dumnezeu știe pentru ce:

Am înființat în construcțiile din parcul Carol (pe care le-am reparat) un Muzeu al Agriculturii, cu subsecțiile: silvică, zootehnică, apicolă, ichtiologică, sericicolă - precum și un foarte reușit Muzeu al Vânătoarei.

Am înființat o Expoziție agricolă și zootehnică (cu un târg de

mostre anexat) ce trebuia să se țină în fiecare an la Brașov, între Sfintele Marii (15 august - 8 septembrie). Ideia, lansată în vara anului 1928, a întâlnit o entuziastă aprobare în lumea interesată; negocierile cu municipalitatea Brașovului, care trebuia să-mi pună la dispoziție terenul și să ne dea concursul său, nu mi-au permis să pregătesc expoziția pentru anul 1928, dar totul a fost pregătit pentru 1929 și anii următori. Pentru ce dl Jean Mihalache, succesorul meu, n-a mai dat urmare proiectului, gata să fie aplicat? Pentru că nu era opera lui, ci a altuia.

Am făcut o lege pentru înființarea parcurilor naționale - lege prin care am prevăzut și toate măsurile necesare pentru protecția „siturilor" turistice și transformarea lor în puncte de atracție pentru străini. Am pus mare temei pe această lege nu numai pentru amenajarea regiunilor noastre de munte, dar și pentru organizarea „unui turism" în Deltă și în bălțile Dunării - străduință despre care am vorbit mai sus. Și această lege, pe care n-am avut timp să o aplic, a rămas literă moartă.

Am pus la cale revizuirea Codului silvic, prea învechit și am elaborat o reorganizare a Casei pădurilor - rămase literă moartă și acestea.

Am studiat problema Comunităților de Averi și a Composesoratelor din Ardeal și din Banat și am alcătuit un proiect de lege pentru desființarea lor, singurul mijloc de a suprima abuzurile ce se comiteau în sânul lor și care dau loc la scandaluri zilnice. Proiectul n-a ajunsă însă să fie votat.

Am lăsat în fine un material foarte complet, adunat cu grijă și cu stăruință, pentru organizarea unui Credit Agricol ieftin la îndemâna micii proprietăți, și pentru reorganizarea Casei Rurale. Dacă n-am mers mai departe în aceste realizări atât de importante pentru agricultura noastră e că nu se putea face nimic în materie de credit până să nu fi fost realizată stabilizarea monetară, care era în curs de săvârșire. Succesorii mei n-au ținut nicio seamă de studiile și de materialul lăsate de mine în realizarea Creditelor Agricole, după desăvârșirea stabilizării, și opera lor, călăuzită numai de sfaturile străinilor interesați, a dat complet greș.

În afară de sarcinile mele de ordin național, am mai avut de îndeplinit una de ordin internațional: pregătirea celui de al XIV-lea Congres Internațional de Agricultură, sorocit să se țină în România la începutul verii anului 1929. Aceste Congrese, organizate sub auspiciile Institutului Internațional de Agricultură de la Roma, se bucurau de un mare prestigiu, personalitățile cele mai de vază din

lumea tehnică agricolă, ca și din lumea politică luau parte la ele, și desemnarea României pentru al XIV-lea Congres fusese o mare cinste ce ni se făcuse, cu atât mai mare cu cât competiția fusese mare în această alegere. Am numit o comisie largă, compusă din agricultorii și agronomii noștri cei mai cu vază, precum și din oameni reprezentativi ai partidelor, căci la noi nu se putea nimic fără politică. Această comisie s-a adunat de câteva ori sub președinția mea, în sala bibliotecii Ministerului și a hotărât programul Congresului în trăsăturile lui generale. Pe temeiul acestor indicațiuni a lucrat un comitet mai restrâns, de fapt Direcțiunea îndrumărilor agricole din Minister, sub conducerea lui Petrini. Dintre agricultorii mai cu vază, I. Cămărășescu și I. Marian ne-au dat un concurs deosebit de prețios. Am putut astfel face planul mai multor excursii în toate amănuntele lor, pentru a arăta congresiștilor diferitele regiuni ale țării. Fermele și hergheliile Statului au fost prevăzute în aceste excursii și li s-a făcut din vreme „toaleta" ca să nu ne dea de rușine. Pentru herghelii nu era lucru mare de făcut, dar pentru ferme a fost un prilej fericit de înzestrare, și Vintilă mi-a acordat creditele necesare în acest scop, căci și-a dat și dânsul seama că impresia pe care prezentarea noastră agricolă o va face asupra străinilor se va repercuta, la rândul ei, asupra creditului țării. Itinerariul excursiei nr. 1, care cuprindea regiunea Olteniei și a Banatului, a trecut și prin Breasta, unde am avut plăcerea să primesc - deși nu mai eram ministru[187] - o numeroasă

[187] În semn de recunoaștere a muncii mele, urmașul meu la Ministerul Agriculturii, Ion Mihalache m-a rugat să rămân în Comitetul Congresului prin următoarea adresă cu nr. 42281 din 26 noiembrie 1928:

„Stimate Domnule Argetoianu,

în momentul în care îmi revine cinstea de a prezida la rândul meu Comitetul Central de organizare al Congresului Internațional de Agricultură ce se va ține la anul în București, socot că exprim sentimentul întregului Comitet, rugându-vă să primiți sincerele sale mulțumiri pentru interesul ce ați pus în scopul bunei reușite a Congresului.

Ca un omagiu adus inițiativei și experienței domniei voastre, Comitetul vă roagă să binevoiți a colabora mai departe la misiunea sa, primind un loc în biroul său de conducere. Convinși că veți binevoi a primi această însărcinare, sperăm astfel că viitorul Congres va fi la înălțimea celor similare care au fost ținute la Paris în 1923, la Varșovia în 1925 și la Roma în 1927.

Cu cea mai distinsă stimă
I. Mihalache"

Am răspuns la această adresă prin următoarele rânduri:

„București, 7 decembrie 1928

Domnule Ministru,

Înapoiat în București găsesc adresa dv. sub nr. 42281 din 26 noiembrie trecut. Mulțumindu-vă pentru conținutul ei și mai ales pentru sentimentele pe care binevoiți a mi le exprima, mă grăbesc a vă aduce la cunoștință că primesc cu mare plăcere să fac parte din biroul de conducere al Congresului Internațional de Agricultură ce urmează a se ține în București în luna iunie anul viitor.

delegație cu președintele Congresului, marchizul de Vogné și cu cei mai cunoscuți congresiști străini, printre care și fostul Președinte al Republicii Austriece, Hainisch, un bătrân simpatic și plin de haz. Și Vagnè, și Hainisch, ca și ceilalți oaspeți au fost încântați de priveliștea Brestei și decât să viziteze crama și instalațiile noastre agricole, au preferat să se plimbe prin parc. Mai posed și azi o mare fotografie a întregului grup, luat în fața casei mele părintești...

Ar fi prea lung să mai povestesc în acest capitol și plictiselile zilnice care mi-au măcinat orele de birou pentru descurcarea afacerilor de ordin personal, mai toate în legătură cu aplicarea legii exproprierii. În fiecare zi găseam sala de așteptare, biroul șefilor de cabinet și culoarele pline de oameni care mă pândeau și nu mă lăsa inima să-i ocolesc. Am făcut dreptate cât am putut. Cele mai multe afaceri erau simple și soluționarea lor nu-mi impunea decât o pierdere de timp - dar au fost și unele care mi-au dat bătaie de cap, cum a fost de pildă afacerea Wied. Toată Familia Regală s-a pus pe capul meu să scap întinsele păduri de la Fântânele (județul Bacău) care fuseseră confiscate sub Alecu Constantinescu sub justificatul cuvânt că proprietăreasa lor, Principesa de Wied era supusă germană[188], și că, ca atare, averea ei trecea pe temeiul tratatelor de pace în patrimoniul Statului român. Am sfârșit prin a o socoti drept albaneză (!), și această calitate fiindu-i recunoscută și de autoritățile competente i-am restituit pădurile! Tratatele și legea exproprierii erau atât de nedrepte, atât de stupide, încât în loc să mă încăpățânez în aplicarea lor ad literam, le-am interpretat pe cât am putut în favoarea nenorociților pe care predecesorii mei îi despuiaseră. Mai ales în Basarabia am ajutat mult pe nedreptățiții proprietari, lăsați aproape muritori de foame printr-o reformă agrară curat bolșevică.

Și fiindcă am atins coarda afacerilor, voi reaminti aici încă una înainte de a închide capitolul îndeletnicirilor mele la Ministerul Domeniilor. O înregistrez în destăinuirile mele cu plăcere, fiindcă sfârșitul ei contribuie să contureze cu o trăsătură neașteptată profilul moral al sfântului Vintilă Brătianu...

Stupizii executanți ai stupidei reforme agrare basarabene expropriaseră lacul, localitatea și stabilimentele balneare de la Budaki,

Nu mă îndoiesc că sub auspiciile dv. impulsul dat nu se va opri, și voi fi foarte fericit să particip și eu la succesul pe care munca și priceperea domnilor membri ai Comitetului Central l-au asigurat de pe acum Congresului.

Cu cea mai distinsă stimă
C. Argetoianu"

[188] Principesa Sofia de Wied era fiica unui principe de Schönburg, fiu al unei Cantacuzino-Pășcanu. Moșia Fântânelele, cu trupurile ei, îi venise prin moștenire de la mamă-sa mare.

ca și cum ar fi fost o simplă suprafață de teren cultivabil! Proprietarul expropriat, Principele Demidov, intentase proces Statului, îl câștigase în fața tribunalului și afacerea se afla în fața Curții de Apel din Chișinău. Avocații Statului știind că vor pierde și în fața Curții, amânaseră încontinuu procesul, după cunoscutul obicei românesc. Dezgustat și probabil neîncrezător în justiția noastră, Demidov mi-a trimis un împuternicit să-mi propună o tranzacție: să-i dăm 30 milioane lei și să ne lase în pace. Propunerea era ispititoare, Budaki făcea de zece ori atât și Statul nu prea avea sorți de izbândă în proces. Am supus propunerea Consiliului Superior al Avocaților, ce funcționa pe vremea aceea încă la Ministerul Domeniilor - și Consiliul mi-a făcut un referat prin care conchidea la acceptarea tranzacțiunii, procesul în curs urmând inevitabil să se termine prin câștigul reclamanților. Afacerea era însă prea importantă ca să o hotărăsc singur și m-am dus să consult și pe Vintilă Brătianu, de care, ca ministru de finanțe, mai depindea și creditul necesar pentru încheierea tranzacției. Vintilă a citit referatul, l-a cântărit și a fost și el de părere să primim propunerea. În afacerile juridice dânsul avea însă încredere mare în Alexandru Otulescu, și de câte ori i se prezenta o afacere grea, își termina regulat sfaturile prin cuvintele: „Întrebați și pe Otulescu!". Așa a terminat și cu mine. Am chemat pe Otulescu, care după ce a studiat dosarul mi-a garantat că câștigă procesul. Bineînțeles n-a mai fost vorba de tranzacție, procesul s-a judecat la Curtea din Chișinău și Otulescu l-a câștigat: descoperise că familia Demidov nu avea niciun act de proprietate sau de posesiune și prin urmare nici un drept justificat de revendicare. Moșia Budaki, cu lac cu tot, fusese dăruita verbal de Țarul Nicolae I primului principe Demidov, la o vânătoare - niciun act nu se încheiase și Demidovii nu puseseră niciodată piciorul la noua lor proprietate. Pentru mai multe drumuri făcute la Budaki și la Chișinău de secretarul său, pentru deplasarea și pledoaria lui Otulescu ceruse 300.000 lei, onorar foarte modest dată fiind importanța procesului și a patrimoniului câștigat de Stat. Am adus vestea bună lui Vintilă („Vezi că am avut dreptate să te sfătuiesc să vorbești cu Otulescu..." - m-a întrerupt el, după primele mele cuvinte) și am adăugat: „în loc de 30 milioane, îți cer numai 300.000 lei pentru plata lui Otulescu..." - „Cum? (a ripostat Vintilă) Otulescu cere bani pentru că a pledat pentru Stat?" - și s-a făcut verde! Întreg Vintilă era în această ripostă! Și din acea zi n-a mai sfătuit pe nimeni să consulte pe Otulescu, și i-a retras toată prietenia și stima lui, salutându-l foarte rece când îl întâlnea...

Preiau interimatul Externelor la 4 august 1928, după plecarea și demisia lui Titulescu • Politica noastră externă • Proiectele lui Titulescu de răspuns la Nota ungurilor ce propuneau negocieri directe în chestiunea optanților și la Nota franceză prin care ni se cerea adeziunea la Pactul Kellog • Noi și ungurii • Pilsudski în România • Strângerea raporturilor cu Polonia • Primul scandal al Prințului Nicolae • Titulescu și presa străină • Mă apără liberalii • Afacerea Carol în legătură cu Partidul Național-Țărănist • Întrunirea de la Alba Iulia • Incoerența Familiei Regale

Cu toate copleșitoarele mele sarcini de la Ministerul Agriculturii, cu toate că mă vârâsem până în gât în rezolvarea atâtor probleme grele - am mai dus trei luni în spinare și Ministerul de Externe. Titulescu demisionând la începutul lui august 1928, Vintilă și Duca au căzut pe capul meu să-i iau locul. Știam însă că zilele Guvernului erau numărate și pe de altă parte mă legasem de rezolvarea câtorva probleme importante la Agricultură, pe care nu voiam să le las nesfârșite. Am refuzat deci categoric să-mi părăsesc Departamentul, dar insistențele celor doi conducători ai Guvernului au fost atât de încăpățânate, încât în cele din urmă am primit ca pe lângă Departamentul Domeniilor să iau ca interimar și pe al Externelor.

Demisia lui Titulescu nu a fost justificată prin nimic. Niciun conflict, nici cea mai mică neînțelegere între dânsul și primul ministru sau vreunul din ceilalți membri ai Guvernului. Toate exigențele sale, până și cele de ordin financiar și care atârnau greu, fuseseră satisfăcute. Unii au pretins că simțind apropiată o schimbare de Guvern, Titulescu a părăsit pe liberali ca să poată intra în noul Guvern cu național-țărăniștii. Evenimentele au dezmințit însă această presupunere, căci Maniu a oferit cu mari insistențe paranoicului portofoliul Externelor, și acesta l-a refuzat cu obstinație desemnând în locul său pe Mironescu, în convingerea că Moș Ghiță nu va ieși din instrucțiunile pe care i le va da. Nu dorința de a se menține la Externe a împins pe Titulescu să ne părăsească, ci o ambiție mai înaltă, aceea de a juca în fine un rol european. Anul său

de ministeriat și pertractările sale cu Beneș, cu Briand, Chamberlain (Austin) - ca să nu pomenesc decât corifeii politicii internaționale din acele vremuri - îi ridicaseră un piedestal de care agățase cununile oratoriei sale și pe care era gata să se suie. De la înălțimea lui putea să trateze de la egal la egal, din punct de vedere personal, cu oricine. Că alții aveau în spatele lor lada plină și că a lui era goală - era altă chestiune. Într-un târg deschis ca Geneva, mărfurile se cam amestecau și marfa fiecăruia ajungea să treacă prin mâinile tuturor. Într-o societate a cărei lozincă era dezarmarea, numărul și ascuțișul baionetelor puteau fi înlocuite, fie și numai pentru scurte minute prin batalioanele argumentelor și prin ascuțișul limbii. Titulescu avea la Geneva un cal de bătaie în afacerea optanților, pe care încăleca de câte ori își da seama că conjunctura generală nu era favorabilă intervențiilor sale personale. Nu merg până a afirma că era înțeles cu Apponyi, vedeta oratorică din partea opusă[189], dar probabil că nu displăcea nici ungurilor să ocupe scena. Lipsa lui de sex îi permitea în fine să cocheteze și să se puie bine cu monștrii feminini ca Elena Văcărescu, Mademoiselle Weiss, Madame Tabouis - ca să citez pe cei mai cunoscuți - a căror influență în culisele S.D.N.-ului era mare. Părăsind Ministerul în august 1928, Titulescu avea în mână tot ce trebuie ca să-și continue în modul cel mai strălucit cariera începută la Geneva. A părăsit Bucureștii fără gând momentan de înapoiere, hotărât să nu se mai întoarcă - dacă se va întoarce - decât ca prim-ministru. Și era cât pe aci să atingă și acest țel, în aprilie 1931. Dar despre această întâmplare voi vorbi la timpul său.

Rareori am văzut o mai mare bucurie ca la Ministerul de Externe, în ziua în care m-am dus să-mi iau postul în primire. Isteric, bolnav, cu toane, cu accese triviale și alternanțe de furie și de bunătate, copleșind pe unii cu favoruri și persecutând pe alții până la sânge - Titulescu exasperase întreg personalul Ministerului și Legațiilor. La plecarea lui au răsuflat cu toții, și cunoscându-mă - cei vechi de pe vremea când eram colegul lor, cei noi dintr-un interimat precedent[190]

[189] În 1932, întâlnind pe Apponyi la „Convegno Volta" la Roma, nobilul conte nu mi-a vorbit de Titulescu ca de un adversar, ci ca de un prieten...

[190] În primăvara anului 1928, mai fusesem însărcinat cu interimatul Ministerului de Externe pe timpul unei călătorii a lui Titulescu. Găsesc printre hârtiile mele următoarea telegramă cu data de 26 aprilie 1928: „Îți mulțumesc pentru osteneala pe care ți-ai dat-o de a te ocupa de interimatul Ministerului meu și regret din toată inima că starea sănătății mele mă obligă să-i încarc pe colegii mei cu sarcini suplimentare.

Cu afectuoasă prietenie
Titulescu"

Telegrama era dată din Geneva; sănătatea lui Titulescu era excelentă, dar voia omul să mai stea de vorbă la „Cafeneaua Națiunilor" și să-și pregătească căile pentru pasul din august...

- m-au copleșit cu sentimentele de simpatie pe care le economisiseră sub conducerea lui Titulescu.

Am fost de altminteri un ministru de externe cât se poate de șters. O nouă îndrumare a politicii noastre externe nu putea fi încă încercată nici de cei care, ca mine, aveau ochii neîncetat îndreptați spre răsărit. Germania nu se reconstituise încă ca mare putere; legată de mâini și de picioare prin tratatele semnate în urma prăbușirii din 1918, ea căuta să se descurce din propriile ei greutăți și legile gravitației internaționale nu ne erau încă favorabile pentru o apropiere de dânsa. Necesitatea refacerii noastre economice ne silea dimpotrivă să rămânem în făgașul puterilor bogate din Occident, în nădejdea firimiturilor ce ar mai putea cade de la masa celor care, după ce ne dedeseră Reîntregirea Neamului, își cam bătuse joc de noi... Și de altminteri, directive noi nu puteau fi întreprinse decât cu asentimentul întregului Guvern (al primului ministru cel puțin) și cu condiția timpului necesar pentru ca pașii eventual întreprinși să dea rezultate. Ori, Guvernul n-ar fi fost cu mine în ipoteza unei încercări de deplasare a „cârmei corăbiei", și știam prea bine că nu voi „dura" la Externe decât câteva luni.

M-am considerat prin urmare ca un simplu girant al Departamentului, mulțumindu-mă să calc pe urmele lui Titulescu. Bineînțeles cu mai puține piruete și fără a pierde din vedere punctele cardinale ale politicii românești așa cum le vedeam eu și cum le-aș fi fixat pe orizontul nostru, dacă aș fi avut răgaz să trag și eu brazda mea. Aceste puncte erau: o apropiere de Germania, o strângere a alianței cu Polonia, o împăcare cu Ungaria.

Părăsind Ministerul, Titulescu a rămas dator cu câte un răspuns la două Note primite la sfârșitul lui iulie, una de la unguri, alta de la Guvernul Statelor Unite prin mijlocirea Franței.

Nota ungurească era referitoare la nesfârșitul proces al optanților[191] și propunea să reluăm afacerea, ajunsă la un punct

[191] Afacerea optanților unguri, la care s-a adăugat afacerea coloniștilor, a copleșit timp de mai bine de un deceniu raporturile noastre cu Ungaria și s-a revărsat prin Paris și Geneva asupra Europei întregi. Prin reforma noastră agrară absenteiștii de orice naționalitate (fie chiar și română) erau expropriați în totalitate. Absenteist în înțelesul legii era acela care, fără vreo însărcinare oficială, lipsise din țară între 1 decembrie 1918 și 23 martie 1921, data depunerii legii agrare pe biroul Camerei. Proprietarii unguri din Ardeal, care după încheierea păcii au optat pentru naționalitatea maghiară și au părăsit noul teritoriu al României, au fost considerați ca absenteiști și expropriați în totalitate. Dânșii au reclamat împotriva acestei măsuri cerând pe de o parte să nu fie expropriați ca absenteiști, iar pe de alta ca prețul pământului expropriat să le fie plătit în coroane la paritatea aurului. Guvernul maghiar și-a însușit reclamația optanților, așa încât procesul a fost dus de la Stat la Stat. Greșeala noastră mare, în această chestiune, a fost că am dat prea mare importanță acestei afaceri, umflând-o afară din cale, și transformând o pretenție pecuniară a câtorva interesați

mort în fața forurilor internaționale, și prin negocieri directe să o împingem înainte. Negocieri directe doream și noi - cel puțin oamenii de bun simț de la noi - dar în legitima dorință de a cunoaște mai de aproape gândul ungurilor, am însărcinat pe Mircea Djuvara, delegatul nostru la Sesiunea S.D.N.-ului la Geneva, să ia contact cu delegatul maghiar și să vadă dacă intențiile lor sunt sincere și serioase.

Titulescu, care și-a adus aminte la Lido de nota Legației ungare lăsată fără răspuns, mi-a trimis următoarea scrisoare cu data de 9 august 1928, pe care eu am primit-o în ziua de 12 august, după ce însărcinasem pe Djuvara să ia contact cu ungurii la Geneva:

„Iubite Argetoianu,

După ce ți-am telegrafiat, îți trimit proiectul de răspuns Ungariei la ultima Notă în chestiunea optanților. De fapt îți trimit două, ca substanță identice.

Proiectul nr. 1 pune punctele pe i și în formă.

Proiectul nr. 2 are o formă mai conciliantă, fondul fiind același.

Vei uza de ele cum vei crede, fie separat, fie combinându-le, fie înlăturându-le pe amândouă pentru unul mai bun[192].

Vei observa că în proiectul de răspuns ce trimit nu am răspuns că acceptăm să negociem pe bazele propunerii ungare, ceea ce ar fi periculos, căci nu se știe în ce consistă, ci am propus un schimb

într-o afacere politică de la Stat la Stat. În loc să lăsăm Comisia de Arbitraj de la Paris să judece, i-am refuzat competența și am plimbat afacerea de la Paris la Geneva, de la Geneva la Paris, și iarăși de la Paris la Geneva - paralizând complet activitatea noastră internațională de refacere și obstruând în același timp căile unei posibile înțelegeri cu Ungaria. Nu voi face aici istoricul procesului optanților, ar fi prea lung. Mă mărginesc la constatarea că acela care a umflat afacerea, făcând jocul ungurilor, a fost Titulescu. Pe aripile acestei afaceri s-a ridicat el, la început împărțind milioane pentru „consultațiile juridice" (adunate în volume inutile și costisitoare și ele) din „marile centre europene" - apoi prin cuvântările sale în fața Societății Națiunilor și prin duelurile sale oratorice cu Apponyi. Dacă n-am fi dat afacerii decât atenția juridică pe care o merita, și fără să facem dintr-însa o problemă politică, ne-am fi lăsat să fim judecați, în cel mai rău caz am fi fost condamnați la 150 milioane coroane aur, pe care la plată le-am fi putut opune indemnităților pe care Ungaria ni le datora și nu ni le-a plătit niciodată. Și am fi câștigat 10 ani de libertate de acțiune la Geneva, în toiul posibilităților de refacere ale Europei...

Afacerea coloniștilor, mai puțin importantă se altoise pe a optanților. Guvernul maghiar colonizase agricultori maghiari în regiunile cele mai românești ale Ardealului, în scop de deznaționalizare. Prin legea agrară noi am redus la lotul tip de împroprietărire aceste loturi ale coloniștilor maghiari, care nici nu fuseseră încă trecute pe numele lor și figurau încă în cărțile funduare ca proprietate a Statului. Procesul coloniștilor a făcut mai puțină vâlvă ca al optanților. Amândouă s-au terminat „prost".

[192] Ceea ce am și făcut, primind pur și simplu discuția în doi. Toate părerile noastre puteau fi susținute în cursul discuției și o „prediscuție" apărea ca inutilă.

de vederi pentru a preciza intențiile Guvernului ungar, punctul de vedere român fiind cunoscut și menținut de noi.

Cu sentimentele mele amicale
Titulescu"

Anexa

„Proiect nr. I[193]

Domnule însărcinat cu Afaceri,

Guvernul Regal a supus unui studiu atent Nota pe care i-ați remis-o la data de 21 iulie.

În urma acestui studiu, Guvernul a ajuns la următoarele trei concluzii:

a) Guvernul Ungariei refuză să adere la propunerea Guvernului Regal, care a fost dată publicității pentru prima dată în ședința Consiliului Ligii Națiunilor la data de 8 iunie 1928[194].

b) Guvernul Ungariei se declară gata să facă «un nou pas înainte» față de propunerea sa din noiembrie 1927, căutând prin negocieri directe alte soluții practice.

c) Guvernul Ungariei ar fi chiar dispus ca aceste negocieri directe să fie asistate și sprijinite de un membru neutru al Consiliului, însoțit la nevoie de Comitetul Financiar al Ligii Națiunilor.

*

Guvernul Regal regretă în mod sincer că Guvernul Ungariei a considerat oportun și a decis să nu adere la propunerea care i-a fost făcută.

Această pròpunere i-a fost inspirată (sic) Guvernului Regal numai de dorința sa sinceră de a da dovadă de spirit de conciliere atât față de Ungaria, cât și de Liga Națiunilor; punctul de vedere al României continuă să fie acela pe care l-a expus de nenumărate ori, iar recent, încă o dată, în memoriul adresat în iunie Consiliului Ligii Națiunilor. Acest punct de vedere fiind cunoscut și menținut, nu mai este necesar să fie iarăși expus acum.

Cu toate acestea, Guvernul Regal consideră că este de datoria sa să reia afirmația Guvernului ungar potrivit căreia acesta din urmă nu va putea în nicio împrejurare să consimtă să-și asume obligații care ar

[193] Aceste documente sunt inedite. Fiindu-mi adresate personal, le-am păstrat în arhiva mea și nu le-am înregistrat la Ministerul Afacerilor Externe.

[194] Consiliul S.D.N. ne trimisese să fim judecați din nou la Paris de Tribunalul Mixt de Arbitraj, într-un complet sporit cu 2 membri. Această soluție era însă dată sub rezerva primirii noastre. în ședința Consiliului S.D.N. din 8 iulie noi am declinat-o.

reveni, potrivit lui, României și ar fi în favoarea cetățenilor maghiari aflați în România, în virtutea articolului 250 cu obligația Ungariei de a repara această stare de lucruri; această acceptare în comun a sarcinilor ar fi «contrară» diferitelor dispoziții care se desprind din Tratatul de la Trianon.

Guvernul Regal atrage atenția că obligațiile pecuniare ale Tratatului de la Trianon, ca și obligațiile oricărui contract alcătuiesc un tot indivizibil și că este prin urmare cu neputință să se conceapă ca una din părți să execute ceea ce se pretinde a intra în obligațiile sale, în timp ce cealaltă parte nu și le îndeplinește pe ale sale.

Aceasta cu atât mai mult cu cât în momentul în care România a fost chemată să consimtă la realizarea împrumutului de restaurare financiară a Ungariei, împrumut care implica suprimarea garanțiilor pentru reparații, România și-a condiționat în mod categoric consimțământul său de amânarea obligațiilor care ar decurge pentru ea din Tratat și de legătura strânsă care decurge din același Tratat, între drepturi și obligații.

Or, presupunând că există o obligație între sarcinile României, în virtutea articolului 250 - ceea ce Guvernul Regal contestă în mod categoric - aceste obligații au apărut cu mult timp înainte de data la care s-a consimțit împrumutul ungar. Pornind de la această situație, aceste pretinse obligații sunt în mod *afortiori* amânate ca fiind obligații ce decurg din Tratat.

Guvernul Regal are datoria sa apere drepturile cetățenilor săi din Ungaria, sinistrații de război, tot astfel cum Guvernul ungar apără ceea ce el crede a fi drepturile cetățenilor săi din România: proprietarii expropriați.

Într-un spirit de solidaritate europeană și pentru a face dovada prieteniei sale față de Ungaria, Guvernul Regal n-a ezitat să suspende drepturile cetățenilor săi din Ungaria pentru o anumită perioadă de timp.

Guvernul Regal este dispus chiar să facă anumite sacrificii în ceea ce privește aceste drepturi, deși nu-i revine nicio obligație în acest sens, și deși această problemă care ne preocupă foarte mult și-a primit soluționarea definitivă și acceptată de toți cei interesați; Guvernul Regal este dispus să facă acest lucru numai din dorința de a pune capăt unei pretenții pe care ar prefera s-o vadă înlăturată, în ciuda lipsei sale de vreun oarecare temei obiectiv.

Dar dacă Guvernul Regal nu va putea - când de fapt și mai ales el a avut previziunea de a stipula în mod categoric un lucru care se înțelege de la sine: legătura strânsă de interdependență dintre

drepturile și obligațiile ce decurg din același Tratat - să schimbe situația cetățenilor săi - rezidenți în Ungaria - care azi sunt creditori siguri ai Ungariei - în debitori contractuali?

Guvernul Regal continuă deci să mențină, printre altele, acest punct de vedere pe care-l impune nu numai dreptul, ci și echitatea în executarea contractelor.

Pe de altă parte, în Nota sa din 21 iulie, Guvernul Ungariei propune să se înceapă imediat tratative directe și declară că el ar fi dispus «să facă încă un pas înainte» față de propunerea sa cunoscută și datată din 15 noiembrie 1927, agajându-se să caute «chiar și alte soluții practice». Guvernul Regal consideră că este de dorit o precizare din partea Guvernului Ungariei în ceea ce privește intențiile sale adevărate și care să lămurească mai limpede paragraful de mai sus. Prin urmare, cum Guvernul Regal nădăjduiește în mod sincer că Guvernul Ungariei nu înțelege prin «soluție practică» punerea în aplicare, cu ajutorul unei convenții, a tezei ungare, cum, pe de altă parte, punctul de vedere al României este bine cunoscut și continuă să rămână și pe viitor valabil, Guvernul Regal consideră că un schimb de vederi direct între reprezentanții celor două Guverne ar fi de natură să slujească în mod util bunele raporturi dintre Ungaria și România.

Guvernul ungar, declarându-se animat de cel mai înalt spirit de conciliere, iar România dând dovadă de mult timp de dorința pe care o are de a stabili relații sincere și prietenești cu Ungaria, Guvernul Regal nu vede utilitatea unui mediator.

De asemenea, Guvernul Regal nu înțelege de ce ar fi necesar să se fixeze dinainte o anumită dată pentru acest schimb de vederi. El consideră chiar că o asemenea dată ar putea să prejudicieze schimbului de vederi însuși, schimb care trebuie să aibă loc într-un spirit prietenesc, în mod liber, și nu sub aparența unei constrângeri, care nici n-ar putea să existe, de altfel.

Guvernul Regal își menține însă rezerve pentru cazul în care acest schimb de vederi nu se va solda cu rezultate acceptabile pentru el.

Vă rog să primiți, Domnule însărcinat cu Afaceri, etc. etc.

Proiect nr. 2

Guvernul Regal regretă în mod sincer că Guvernul Ungariei a considerat că nu poate să adere la propunerea care i-a fost adresată.

Guvernul Regal consideră că nu-i revine nicio obligație și că problema care ne preocupă a fost deja soluționată în mod definitiv și spre satisfacția tuturor celor interesați.

Propunerea pe care Guvernul Regal a adresat-o Guvernului ungar i-a fost inspirată (sic) numai de dorința de a arăta dovada spiritului său de conciliere, atât Ungariei cât și Ligii Națiunilor, și de a pune astfel capăt unei pretenții pe care am dori s-o vedem înlăturată, în ciuda lipsei sale de temei. Prin urmare, punctul de vedere al Guvernului român este același pe care l-a expus de nenumărate ori; el l-a expus încă o dată recent, în memoriul adresat în luna iunie Consiliului Ligii Națiunilor.

Întrucât acest punct de vedere este bine cunoscut, nu este necesar să se expună iarăși aici rațiunile care dictează Guvernului Regal, menținerea sa.

Pe de altă parte, în Nota sa din 21 iulie, Guvernul ungar propune să se înceapă imediat tratative directe și declară că el ar fi dispus să «facă încă un pas înainte» față de propunerea sa cunoscută și datată din 15 noiembrie 1927, angajându-se să caute «chiar și alte soluții practice».

Guvernul Regal consideră că este de dorit o precizare din partea Guvernului ungar în ceea ce privește intențiile sale adevărate și care să lămurească mai limpede paragraful de mai sus.

Prin urmare, cum punctul de vedere al României este bine cunoscut și cum aceasta declară că nu și-l va schimba pe viitor, Guvernul Regal consideră că un schimb de vederi direct între reprezentanții celor două Guverne ar sluji bunelor relații între Ungaria și România.

Întrucât Guvernul ungar se declară animat de cel mai înalt spirit de conciliere, și întrucât România a făcut pe larg dovada dorinței sale de a stabili relații sincere și prietenești cu Ungaria, Guvernul Regal nu consideră că ar fi necesară medierea unei terțe părți.

De asemenea, Guvernul Regal nu înțelege de ce ar fi necesar să se fixeze dinainte o anumită dată pentru acest schimb de vederi. El consideră chiar că o asemenea dată ar putea să prejudicieze schimbul de vederi însuși.

Guvernul Regal își menține însă rezerve, pentru cazul în care acest schimb de vederi nu se va solda cu rezultate acceptabile pentru el.

Vă rog să primiți, Domnule însărcinat cu Afaceri etc. etc...."

Trimițându-mi aceste două proiecte de răspuns, Titulescu a urmărit un îndoit scop. Mai întâi a vrut să arate că deși nu mai era ministru de externe, tot dânsul îndruma politica română. E probabil că ambele proiecte fuseseră tălmăcite și comentate în auzul a zeci de persoane, căci la Titulescu totul era calculat, mai ales indiscreția. În același timp autorul lor a încercat să împiedice negocierile directe

între Guvernele din București și din Budapesta și să mențină astfel chestiunea optanților la dispoziția lui, la Geneva. Oricine, cât de nepregătit, ar citi cele două Note de mai sus, și-ar da desigur seama că ele nu puteau duce la un refuz de discuție din partea Guvernului ungar.

Socoteala lui Titulescu de acasă era bună, din nenorocire pentru el nu s-a potrivit cu cea din târg. Scrisoarea sa mi-a sosit prea târziu. Trimisă din Elveția în ziua de 9 august, ea nu mi-a fost înmânată decât în ziua de 12: dedesem deja verbal, de 8 zile, răspunsul meu însărcinatului cu Afaceri al Ungariei, care insistase pentru un răspuns la Nota sa din 21 iulie. Și chiar dacă mi-ar fi sosit la timp, tot n-ar fi servit la nimic. În Guvern - și când zic „în Guvern" mă refer la Vintilă Brătianu și la Duca, căci chestiunile internaționale nu ajungeau până la ceilalți miniștri, a căror competență era limitată la Departamentele lor - în Guvern eram de acord să facem un pas de prietenie față de Ungaria și să încercăm un aranjament acceptabil pentru ambele părți, care ne-ar permite să scoatem din drumul unei apropieri între ambele țări obstacolul problemei optanților. Socoteam momentul prielnic. În cursul verii, mai multe voci se ridicaseră în presa maghiară în favoarea unei înțelegeri cu România și subliniaseră tot pericolul la care Ungaria, ca și România, se găsea expusă dinspre răsărit. La Berlin, la conferința Interparlamentară, dl Adalbert Berzeviczy, președintele delegației maghiare, dezmințind unele învinuiri aduse țării sale de delegatul nostru Mircea Djuvara, a insistat asupra intereselor comune de netăgăduit între Ungaria și România, interese vitale pentru cele două țări, „care vor trebui odată și odată să le apropie". În același sens ca Berzeviczy vorbise și baronul Sztérenyi, fost ministru al comerțului, și Iosif Vészi, directorul ziarului Pester Lloyd. Ar fi fost o greșeală să răspundem avansurilor maghiare printr-o impolitețe, cu atât mai mult că politețea nu ne costa nimic. Prin acceptarea noastră „de a vorbi", nu renunțam întru nimic la poziția noastră în chestiunea optanților, fiind bine înțeles și fără să o spunem, că, în cazul în care „discuțiile directe" nu vor duce la niciun rezultat, fiecare parte își va păstra punctul său de vedere. O convorbire directă satisfăcea și Geneva, căci S.D.N.-ul ne dedese și nouă, și ungurilor, continuu, sfatul să tratăm direct, fie și numai ca să scape de plicticoasa și spinoasa problemă pe care nu știa cum să o rezolve. Singurul împotriva discuțiilor în doi a fost Titulescu, care, pentru motivele cunoscute, voia să repună toată afacerea pe rolurile S.D.N.-ului.

Mediațiunea unei terțe persoane am refuzat-o și fără sfatul lui

Titulescu - iar în ce privește data am fixat începutul lunii octombrie - însărcinând pe Djuvara să ia contact la Geneva cu Sztérenyi pentru amănunte.

Titulescu s-a făcut bineînțeles foc, că nu i-am urmat sugestiile - era să zic instrucțiile - și a tunat și a fulgerat. Ca să-l împăcăm, Vintilă a fost de părere să-l rugăm să meargă la Geneva ca prim delegat.

Nu m-am opus, fiindcă știam că nu va primi - altfel ne-ar fi încurcat lucrurile ca să dovedească indispensabilitatea îndrumării sale la Ministerul nostru de Externe. Lucrurile s-au desfășurat după prevederile mele, dar nu tocmai: Titulescu a refuzat să meargă la Geneva, dar a pus gazetele sale să născocească tot felul de istorioare, pe care Adevărul devotat marelui om le-a rezumat într-un articolaș cu următorul conținut:

„Dl Titulescu jignit de dl Argetoianu

Din sursă bună ni s-au dat următoarele interesante relații asupra raporturilor dintre dl Titulescu și Guvernul Brătianu:

În luna august, dl Argetoianu ca interimar la Externe a răspuns la Nota Ungariei, fără să ceară avizul dlui Titulescu, titular atunci al Departamentului[195]. Nota Ungară s-a primit în ziua de 4 august iar dl Titulescu n-a demisionat decât la 10 august, două zile după ce dl Argetoianu înmânase răspunsul României.

Dl. Titulescu trimisese din străinătate două variante de răspunsuri d-lui Argetoianu, pe care acesta nu le-a utilizat însă.

Pe de altă parte dl. Titulescu nu s-a dus la Geneva în sesiunea din septembrie, pentru că Guvernul nu i-a cerut aceasta. Este drept că delegația română la Geneva, văzând că afacerea optanților se pune din nou, l-a invitat să vină prin mai multe telegrame[196]. Dl. Titulescu nu putea da însă urmare unor asemenea invitații, câtă vreme nu era împuternicit de Guvern.

În sesiunea trecută, când s-a discutat procesul optanților, dl Titulescu a participat numai în calitate de ministru de externe, întrucât membru în Consiliul Ligii nu mai era de când s-a creat Legația pe lângă Ligă.

Insinuarea cercurilor liberale că dl Titulescu a afirmat că nu se

[195] Inexact, ca și datele care urmează. Lucrurile s-au întâmplat după cum am povestit mai sus.
[196] Exact. Delegația noastră și-a pierdut capul față de încercările ungurilor de a repune afacerea optanților la ordinea zilei S.D.N.-ului. Ungurii au făcut probabil această încercare ca o presiune asupra noastră în vederea înțelegerii directe. Delegații noștri la Geneva, cu Djuvara (Ghighi) în frunte, ignorând că Titulescu fusese solicitat de la București și refuzase să meargă la Geneva, l-au chemat prin mai multe telegrame. Câteva cuvinte bine simțite, au redat delegaților noștri curajul necesar, și i-au readus în hotarele bunului simț...

va mai duce la Geneva, este deci inexactă. Dacă nu s-a dus acum, motivul este că nu i s-a dat această sarcină.

Dl. Titulescu consideră procesul optanților definitiv încheiat și are convingerea că, dacă ar fi fost la Geneva, chestiunea nu s-ar mai fi deschis".

În ce privește această din urmă iluzie, evenimentele s-au însărcinat mai târziu să dea o crudă dezmințire și Adevărului, și lui Titulescu. Hazlie este și lămurirea cu Legația, ca să se explice pentru ce Titulescu nu mai făcea parte din Consiliul Ligii, ca și cum crearea Legației ar fi avut vreo influență asupra compunerii Consiliului! Dar platitudinea lui Titulescu față de S.D.N., manifestată prin crearea unei Legații (mi se pare că nu ne-a urmat pe această cale decât Patagonia sau Brazilia), trebuia reamintită...

Întâlnirea cu ungurii a mai întârziat, și din vina lor, și din a noastră. Dânșii au vrut să joace pe două tablouri, și pe când tratau întâlnirea cu noi, cereau și redeschiderea afacerii la Geneva. Noi desemnasem întâi pe Petrescu-Comnen, ministrul nostru la Berlin, ca președinte al delegației Române, ce trebuia să se întâlnească cu cea maghiară prezidată de Sztérenyi - dar Comnen nu mai isprăvea la Berlin alte tratative de ordin financiar cu care era însărcinat. În cele din urmă l-am desărcinat de noua misiune pe care i-o încredințasem și am numit în locul lui pe vechiul meu coleg de la Constantinopol, G. Derussi, fost secretar general și chiar ministru de externe (câteva zile) al lui Take Ionescu, și ajuns membru disponibil în Partidul Liberal. Am completat delegația cu Al. Nasta, cel mai expert director general al Ministerului Agriculturii în materie de expropriere și de împroprietărire și cu Vespasian Pella junior, un tânăr arivist fără scrupule[197] impus de Vintilă Brătianu. Îmi aduc aminte de o ședință în care, împreună cu Vintilă am întrunit delegația în localul Președinției de atunci de lângă Cișmigiu (casa d-nei Crețulescu, zisă „Képi", strada Știrbei Vodă), în vederea instrucțiunilor cerute de Derussi și de colegii săi: Pella a spart atâtea străchini vârându-și picioarele în ele (mai era și șchiop) încât a uimit pe însuși protectorul său. În fine cele două delegații s-au întrunit la Rapallo la 20 octombrie. După lungi discuții, nu s-a ajuns sub Guvernul care ne-a urmat și care, sub influența lui Titulescu a pus sfârșit negocierilor, la niciun rezultat. Nouă ne-a rămas însă meritul de a fi încercat un pas de apropiere și de împăcare cu ungurii.

Cu toate porcăriile inspirate gazetelor care ascultau de dânsul, Titulescu n-a făcut față de mine pe supăratul, cu toată „lipsa de

[197] Care a continuat o strălucită carieră numai prin lingușiri și platitudini.

atenție" pe care o dedesem sugestiilor sale în afacerea optanților. În cursul lui august și septembrie am primit chiar de la dânsul o serie de scrisori - le păstrez pe toate - prin care-mi cerea fel de fel de servicii sau îmi recomanda pe câte cineva. E drept că din cele două chestiuni pe care le lăsase deschise la plecare, dacă nu i-am urmat sfatul în afacerea optanților, l-am urmat aproape „adlitteram" în răspunsul ce rămăsese de dat pentru aderarea la Pactul Kellog, socotit că consfințise pacea între popoarele Europei[198].

[198] Pentru importanța lor documentară, și pentru a arăta cât de amănunțit își lucra Titulescu notele sale diplomatice, dau aici în copie scrisoarea primită de la dânsul, cu data de 14 august 1928, precum și anexa ei:

„Iubite Argetoianu,

Îți trimit proiectul de răspuns la apropiata invitare a României de a adera la proiectul Kellog pentru prohibirea războiului.

Vei uza de el cum vei crede. El a fost întocmit numai pe baza actelor primite până la plecarea mea din București. Ce acte și informații au sosit ulterior nu știu.

Cu amicalele mele sentimente.

Titulescu

Cred că ar fi bine ca Divizia Juridică să studieze și ea chestiunea, ca să nu ne scape ceva din vedere".

Anexă.

Proiect de răspuns la invitația de a adera la Pactul Kellog împotriva războiului.

1. Nota se adresează aceluia care face invitația și nu știu până azi ce s-a decis cu privire la această procedură.

Dar cred că concomitent cu nota de adeziune adresată celor în drept, copie de pe nota de adeziune ar trebui adresată și fiecăruia din cele 14 Puteri originare, căci devin toate părți contractante cu România.

2. Am avut onoarea de a primi... prin care Guvernul Regal al României este invitat să adereze la tratatul de renunțare la război semnat la Paris la...

3. Din negocierile prealabile semnării Tratatului precum și din schimbările care au fost făcute în preambul față de textul inițial și din explicațiile cuprinse în nota Guvernului Statelor Unite adresată Guvernului Republicii Franceze și datată 23 iunie 1928 (a se controla):

a) Dacă nota a fost adresată în aceeași zi tuturor celor 14 Guverne și în acest caz se va spune «adresată Guvernelor invitate să semneze Tratatul».

b) Dacă data e 23 iunie sau alta - reiese în mod absolut clar și convingător că Tratatul nu va modifica cu nimic dispozițiile cuprinse în Pactul Ligii Națiunilor privitoare la drepturile și obligațiile care decurg din prezentul Tratat; acestea nu vor constitui într-adevăr nicio lărgire și nicio reducere a drepturilor și obligațiilor decurgând din Pactul Ligii Națiunilor, care vor rămâne astfel neschimbate.

- Tratatul nu va fi în contradicție nici cu tratatele de neutralitate și în general nici cu angajamentele cuprinse în Tratatele existente pe care le-a semnat Guvernul Regal al României până în prezent.

4. Mai rezultă în plus din nota adresată de Guvernul Statelor Unite și din actele și faptele citate anterior că orice violare a Tratatului multilateral de către una din părțile semnatare duce la anularea drepturilor pline pentru celelalte Puteri semnatare ale Tratatului, astfel încât ele nu mai au nicio obligație față de Puterea care a violat angajamentele asumate prin acest Tratat;

Mai rezultă, de asemenea, că dreptul la autoapărare nu este stabilit și nici restrâns prin angajamentele noului Tratat, și că fiecare Putere este întru totul liberă de a se apăra, potrivit dorinței sale și ținând seama de necesitățile împotriva unui atac sau unei invazii străine.

Venirea lui Pilsudski în România mi-a dat prilejul să încerc o strângere a raporturilor noastre cu Polonia, cu care deși eram aliați, nu prea ne cunoșteam. Mareșalul a venit să se odihnească și a stat tot septembrie la noi, în vila doctorului Scupievski de lângă Târgoviște, la poalele mănăstirii Dealu. Venit să se odihnească, Pilsudski a dorit să fie lăsat în pace, să nu i se facă recepții și să nu fie plimbat prin țară ca moaștele Sfântului Dumitru. S-a convenit prin urmate că îi voi face eu o vizită, ca ministru de externe, și că ne va da dânsul la plecare, două zile la București, pentru câteva mese și manifestații româno-polone, și atâta tot. Bucuros că a scăpat cu atât, bătrânul s-a învoit la acest program, care, deși simplu, a fost totuși obositor, căci a trebuit să înghițim trei mese consecutive la Palat (masă oferită de Înalții Regenți), la Ministerul de Externe și la Legația Poloniei. „Mie nu-mi plac prea mult astfel de lucruri, dar, în sfârșit" - mormăia întruna fetișul polonezilor, obișnuit „să îmbuce" la repezeală câte ceva, fără fasoane și fără farafastâcuri, ca pe vremurile când era urmărit când de potera rusească, când de cea austriacă...

Am avut două lungi convorbiri cu Pilsudski, una la Târgoviște, alta la București, amândouă între patru ochi. La Târgoviște am vorbit de raporturile României cu Polonia și viceversa - iar la București, de politica externă în general. La Târgoviște am fost de acord că o alianță militară, fie și numai defensivă, nu avea sorți să-și dovedească tot efectul la momentul oportun, dacă înainte de a i se cere efortul comun, țările aliate nu ar fi fost obișnuite cu o sinceră și intimă colaborare. Pilsudski mi-a dat dreptate și a convenit că e și Polonia

5. Definit în felul acesta, fie în textul preambulului său, fie în precizările conținute de Nota Guvernului Statelor Unite datată din 23 iunie 1928, fie în observațiile făcute înainte de semnarea sa de către diferitele Guverne, mai ales de Guvernul Republicii Franceze - noul Tratat are drept obiectiv principal să consolideze și să mențină relațiile de pace și de colaborare pașnică și prietenească, în condițiile contractuale în care ele se află astăzi stabilite între națiunile interesate.

6. În lumina observațiilor de mai sus și care, confirmând explicațiile date de Puterile semnatare, precizează, în momentul în care ea este chemată să le dea, consimțământul și acordarea semnăturii de către România. - Guvernul Regal este fericit că poate să răspundă într-un mod atât de afirmativ la invitația care i-a fost adresată de a adera la Tratatul semnat la Paris la... pe care se declară gata să-l semneze imediat.

7. Guvernul Regal consideră că este de datoria sa să aducă un cald omagiu nobilei inițiative luată de Franța și de Statele Unite al cărui țel final este interzicerea războiului, ca instrument de politică națională prin care se urmărește satisfacerea unor interese egoiste; el ține de asemenea să omagieze eforturile depuse de toate Statele care prin sprijinul lor prețios și neprecupețit au făcut posibil ca această inițiativă să fie pe deplin încununată de succes.

România care nu are alte aspirații decât pacea în muncă și în demnitate, salută cu căldură semnarea noului Tratat, ca pe un eveniment de cea mai mare însemnătate în mersul omenirii către înțelegerea universală.

vinovată de răceala relațiilor dintre popoarele noastre. Am convenit să elaborăm un plan de „penetrație" reciprocă, în care tineretul ambelor țări mai ales să fie pus în măsură să se cunoască reciproc. Delegații de studenți dintr-o țară în școlile superioare ale celeilalte, invitații de profesori pentru cursuri speciale, colonii de vara, cât de numeroase, emulații sportive, studiul limbilor respective etc. - trebuiau să treacă din domeniul dezideratelor în acela al realităților. Alături de acest plan cultural, trebuia desăvârșit unul economic, pe terenul schimburilor - care, între țările noastre, erau aproape nule. Pilsudski a părut supărat că nu făceam un apel mai serios la fabricile polone de armament, „în măsură să concureze, din punct de vedere tehnic, cu orice uzină din Europa sau din America". Am lămurit Mareșalului că în asemenea materie nu aleargă clientul după fabricant, ci trebuie să alerge fabricantul după client și să-i bage marfa pe gât. Și mai era și chestiunea finanțării. Noi aveam mare nevoie de armament, dar nu prea aveam parale, și ne uitam mai cu drag la cei care pe lângă armament ne puteau face și credit... „Facem și credit!", mi-a replicat Mareșalul... Planuri frumoase! De ce nu le vor fi dat urmare succesorii noștri? Unele idei s-au realizat, dar o apropiere mai intimă între plonezi și noi, nu - nici chiar mai târziu sub Carol al II-lea care, sedus prin vizita sa la Varșovia, a făcut sforțări serioase în acest sens. S-a mers până la proiectarea unei „Uniuni personale" între cele două țări, dar nu s-a ajuns la un contact mai intim între cele două popoare. Între polonezi și noi sunt prea puține afinități de rasă, de credința și de năzuinți pentru constituirea unui cheag serios - teama de un inamic comun nefiind un imbold suficient, cât timp acest inamic stă liniștit și nu amenință.

În politica externă, Mareșalul Pilsudski avea vederi foarte clare și judeca situația noastră în estul Europei cu foarte mult simț. Dânsul socotea că Polonia - și același raționament se putea aplica și României - nu-și putea garanta independența între Rusia și Germania decât sprijinându-se pe una din aceste mari Puteri împotriva celeilalte. Pentru noi, cei din estul și sud-estul Europei, Franța și Anglia constituiau în jocul alianțelor numai rezerve, soarta noastră rămânând să fie pentru multă vreme încă hotărâtă prin echilibrul forțelor germano-ruse. Polonia trebuind să aleagă între Germania și Rusia, nu poate să aleagă decât Germania și a ales-o, și s-a apropiat de dânsa și s-a înțeles cu dânsa. Dacă Franța și Anglia se supără din pricina acestei înțelegeri, e o dovadă mai mult că interesele Poloniei le preocupă foarte puțin, și că în jocul raporturilor internaționale europene ele nu văd decât țintele imediate pe care le urmăresc. „Se va

supăra sau nu se va supăra Parisul și Londra, Polonia nu poate conta pe o dezvoltare normală decât cu ajutorul Germaniei, care singură îi poate da siguranța pe granița sa de est. E pentru mine o convingere pe care nimic nu o va putea schimba. Și dv. sunteți în aceeași poziție ca noi, deși mai puțin amenințați de Germania. Și siguranța dv. și existența dv. sunt în funcție de echilibrul de forțe dintre Germania și Rusia. Și dv. trebuie să vă apropiați de Germania și să vă sprijiniți pe dânsa împotriva Rusiei...".

Mareșalul își da seama că o asemenea mișcare de apropiere de Germania era foarte anevoioasă de executat într-o țară ca a noastră, în care toată lumea era înfeudată politicii anglo-franceze - într-o țară în care vrăjmășia față de Ungaria nu se stinsese încă și în care sentimentele cu care intraserăm în război rămăseseră intacte, deși situația, după război era cu totul alta ca înainte... „Am să vă fac o propunere" - a continuat Mareșalul. „Noi ne vom înțelege cu Italia, și axa Varșovia - Roma va trece prin Budapesta. Veniți cu noi, și în locul unei axe, vom avea un triunghi cu vârfurile la Varșovia, la Roma și la București. Indirect vă veți împăca și cu ungurii... Iau această împăcare asupra mea! Ce mai vreți de la unguri? Va fi mai greu să-i împac pe ei, căci ei vor mult de la dv.! Dar voi izbuti... Ce zici?". Ce să zic? Eram convins că avea dreptate, că România Întregită, constituită cu ajutorul Franței și al Angliei, nu putea fi consolidată și apărată împotriva răsăritului decât cu ajutorul Germaniei, singura Putere de opus Rusiei în cazul în care și-ar pune puhoaiele în mișcare. Dar eram tot atât de convins că nu sosise încă ceasul evoluției noastre în politica externă: opinia publică românească și cercurile diriguitoare de la noi nu erau încă pregătite pentru o nouă îndrumare, iar în Germania situația nu era încă destul de lămurită pentru a inspira încredere celor ce priveau mai mult înapoi decât înainte. Am explicat Mareșalului greutățile pe care o politică ca cea propusă de dânsul ar întâlni-o în România, că ideile sale erau foarte aproape de ale mele și că eu unul eram hotărât să i le susțin - dar că nu credeam că deocamdată s-ar putea obține ceva în direcția propusă. Am încheiat sfatuindu-l să discute aceste probleme cu primul ministru pe care trebuia să-l vadă după mine...

Pe Vintilă, care nu se orienta în materie de politică externă decât prin antenele lui Titulescu, și pentru care înfeudarea României la îndrumările „aliaților" era dogmă - Pilsudski l-a speriat. La masa care a urmat, m-a luat la o parte și mi-a spus: „Închipuiește-ți ce mi-a propus Mareșalul, e nebun de tot!...", și mi-a povestit ce știam deja. Nici n-am încercat să reacționez. În capul lui Vintilă era greu

de băgat ceva, și pentru ce să încerc: Guvernul era pe ducă și nu mai putea fi vorba pentru noi de inaugurarea unei politici noi.

Mareșalul a petrecut două zile la București, ne-a mai pisat rău cu afacerea proprietarilor polonezi din Basarabia și din Bucovina[199], cu școlile poloneze din aceleași ținuturi - și a plecat mulțumit, convins că a înfipt câteva jaloane pe pământul nostru pentru trasarea unei căi noi, deși prin următoarele cuvinte, rostite cu prilejul ultimei sale mese printre noi, am căutat să-i distrug orice iluzii în această privință:

„Domnule Mareșal

Îmi revine deosebit de plăcuta misiune de a vă saluta în seara aceasta în numele Guvernului Regal. Nu vă adresez un «Bun venit» pe solul românesc pentru că sunteți deja de o lună oaspetele nostru iubit și respectat. Nu vă spun nici «La revedere» pentru că sper că vă voi reîntâlni curând aici la noi.

Mă voi mulțumi să exprim numai excelenței voastre gratitudinea românilor față de ilustrul șef de Stat care a ales țara lor ca loc de odihnă și de recreere, și căruia i-a plăcut foarte mult aici la noi.

Prin prezența dumneavoastră prelungită în mijlocul nostru, ne-ați dat prilejul să constatăm încă o dată trăinicia legăturilor care unesc cele două popoare ale noastre.

Strâns unite prin amintirea suferințelor comune îndurate în trecut, prin aspirații identice în viitor, Polonia și România sunt astăzi garanția cea mai sigură a păcii și a civilizației în răsăritul Europei.

Toate eforturile pe care le depun ambele noastre State, urmăresc într-adevăr să consolideze această pace justă, bazată pe tratatele existente. În această operă grandioasă colaborarea dintre Polonia și România nu va putea fi tulburată de nicio diversiune.

Permiteți-mi să ridic paharul pentru prosperitatea Poloniei prietene și aliate, în sănătatea Președintelui Republicii Poloneze și în sănătatea dumneavoastră, domnule Mareșal, care sunteți simbolul curajoasei și loialei dumneavoastră patrii".

Limpede și lămurit... Pilsudski vedea departe, iar la noi nimeni nu băga în seamă norii ce se adunau la orizont...

Dacă în scurta mea trecere pe la Externe, în 1928, am putut încerca să lămuresc mai bine relațiile noastre cu Ungaria, dacă prin

[199] Take Ionescu obținuse în momentul votării reformei agrare ca proprietarii supuși aliați (erau câțiva francezi și italieni) din Basarabia și Bucovina să fie plătiți în aur pentru pământurile expropriate. Guvernul din Varșovia cerea ca măsura să fie aplicată și proprietarilor polonezi. Aceștia erau însă foarte mulți. Până la sfârșit s-a ajuns la o înțelegere tranzacțională cu ei.

proiectele făcute cu Pilsudski am putut pune la cale raporturi mai intime cu Polonia[200] - n-am putut face în schimb nimic pentru o apropiere cu Germania; n-am avut vreme.

Pe acest teren am început să lucrez numai după trecerea noastră în opoziție, în anul următor 1929 și cu acest prilej m-am certat pentru prima dată cu Vintilă... După cum se va vedea mai la vale. Din nefericire după noi, după Guvernul Vintilă Brătianu din 1928, politica externă a României a devenit haotică și a dăinuit astfel până la înscăunarea Regelui Carol al II-lea. Mironescu, deși fusese angajat ca om de paie al lui Titulescu, se codea să execute instrucțiunile patronului său, ca să pară ministru de sine stătător și sabota astfel planurile ilustrului genevist. Raporturile dintre Titulescu și Mironescu s-au răcit treptat, așa încât în iulie 1929 Titulescu a ajuns să-mi scrie de la Haga, unde se adunase o nouă conferință pentru reglarea despăgubirilor ce mai rămâneau de plătit de către Germania: „Sunt aci cu doi dobitoci (sic), Popovici și Mironescu; unul cel puțin tace, dar celălalt vorbește întruna...".

Nu e de mirare că în asemenea conjunctură politică punctele de plecare însemnate de mine atât în direcția Poloniei, cât și a Ungariei să fi rămas simple puncte de plecare, fără alte urmări.

Ca ministru de externe am avut să înfrunt primele efecte ale celui de-al doilea scandal provocat în Dinastia noastră de către Principele Regent Nicolae. După ce „a ridicat" pe tânăra Dumitrescu-Tohan (zisă mai târziu Doletti), smulgând-o din brațele soțului ei Radu Săveanu[201], și a divorțat-o, Prințul Nicolae a plecat cu dânsa (fără să previe pe nimeni de această însoțire) spre Paris, oprindu-se în Budapesta și în Viena. Cum a ajuns la Paris, ziarele mai ales cele din Londra, au dat drumul la tot felul de reportaje. Întâlnirea între cei doi „frați emancipați" a fost descrisă cu cuvinte duioase. Carol lua pe Nicolae sub protecția lui pe cărările „Citerei", pe Nicolae care era totuși Regentul țării românești! „Prince Nicholas and the blonde", „A romance", „Mystery of Rumania", „Romance or Polities?", „Story of a romantic escapade" - erau titlurile ce se lăfăiau, spre rușinea noastră, în edițiile succesive ale ziarelor Evening Standard, The Star, The Daily Mail, The News of the World, The Observer, The Sunday Times și altele. Am cerut lui Laptew, însărcinatul nostru cu Afaceri

[200] Sabotate de cei care au venit după mine la Externe și mai ales de Titulescu.

[201] Drept „compensație sentimentală", junele Radu Săveanu a fost numit viceconsul la Bruxelles. Înainte de a pleca, mi-a trimis pe tată-său la Minister să mai ciupească o sumă de bani, „căci avea multe datorii de ale damei de plătit!". Cu toată scârba ce m-a cuprins față de acești oameni, le-am dat 50.000 lei!

la Londra, să dezmintă ce se putea dezminți și să oprească campania cum va putea, punându-i bineînțeles la dispoziție sumele necesare. Familia noastră Regală ne costa scump... Am propus în același timp lui Vintilă să creăm un Minister special care să se ocupe numai cu afacerile sentimentale și cu scandalurile Dinastiei... Vintilă, obișnuit cu domnul Carada, cu domnul Carol Întâi, cu domnul Brătianu, cu doamna Pia - cu aeropagul tuturor virtuților (cel puțin în rândul celor mărturisite!) - Vintilă era fiert și-mi tot repeta: „Mă miră că mai ai curajul să faci glume!" - „Dar ce, vrei să plâng?" - îi întorceam eu și treceam la altă glumă. Spre lauda reprezentanților noștri la Paris, presa franceză a fost foarte discretă în aceste începuturi ale „Scandalului Nicolae" - și-a luat însă revanșa mai târziu.

E probabil că dacă aș fi stat mai mult în fruntea Ministerului de Externe, m-aș fi certat de atunci și definitiv cu Titulescu și n-aș fi putut pune la cale colaborarea politică din 1930 și începutul anului 1931, colaborare ce trebuia să ducă la formarea unui mare Minister - și poate că ar fi fost mai bine. Căci Ministerul tot n-a putut să se închierbe - l-a torpilat Titulescu - și dacă n-aș fi lucrat la dânsul, aș fi lucrat la altul, care poate că s-ar fi putut pune în picioare și ne-ar fi evitat tuturor dureroasa experiență cu Iorga, născocire de ultimul minut...

Titulescu nu putea să admită la Externe un ministru cu succese diplomatice, în afară de dânsul. Dacă nu îndruma el politica, fie din Minister, fie din afară, toate trebuiau să meargă rău. Și cum primele sale încercări de a mă duce de nas dedeseră greș, fățarnicul începuse o adevărată campanie împotriva mea, în presa franceză. Titulescu se aranjase în mod foarte inteligent cu presa străină. În loc să încerce să cumpere ziarele mai importante, ceea ce ar fi fost greu și ar fi costat parale foarte multe, dânsul „s-a înțeles" cu gazetarii, cu droaia de javre ce mișuna la Geneva și care „făceau" politica externă în mai toate foile din Paris și din Londra. Plătiți lunar, acești nenorociți au fost inconsolabili de plecarea binefăcătorului lor, și dându-și seamă că eu nu aveam nici cea mai mică intențiune de a continua „erorile" predecesorului meu, ba văzând chiar că nici nu pun piciorul la Geneva, mi-au declarat război, cu atât mai multă plăcere cu cât Titulescu i-a împins să o facă dându-le să înțeleagă că eu dat la o parte, rândul lui, sau al unui om al lui, ar veni iară... Pe când-mi scria scrisori prietenești pe față, amicul Titulescu începuse să mă lucreze pe ascuns, dar numai începuse. Repet, n-a avut timpul să-și dea drumul, căci am părăsit prea repede Ministerul. Partidul Liberal

nu putea însă admite ca un ministru al său să fie tratat de „inamic al democrațiilor occidentale" (ceea ce mie-mi era indiferent), și a pus și el în mișcare forțele de care dispunea la Paris, ca să rectifice situația mea. Sub titlul: Noul ministru al Afacerilor Externe din România, R. Recouly „m-a pus în valoare". Aș fi trecut fără să insist asupra acestui fapt, dacă aceeași oficină liberală, după 3 ani, de data asta în perfectă complicitate cu Titulescu, nu m-ar fi înecat sub hârdae de lături. Voi reproduce aci articolul publicat de Recouly în ziarul *Le Figaro* din 16 octombrie 1928, pentru ca cititorii să-l poată confrunta cu articolele publicate tot la Paris în ianuarie 1932 și reproduse și ele într-un capitol următor:

„Actualul ministru român al afacerilor externe, domnul Constantin Argetoianu, despre care vorbea dăunăzi ziarul *Le Figaro* în legătură cu un discurs pe care l-a rostit la Societatea de Geografie Comercială din Paris, este mai puțin cunoscut în cercurile noastre diplomatice decât predecesorul său, domnul Nicolae Titulescu. De aceea constituie pentru noi un motiv de a semnala și acest lucru ne face o deosebită plăcere, că noul ministru este în același timp foarte dornic și foarte capabil de a continua politica care a călăuzit Guvernul de la București, după restaurarea națională din anii 1918-1919.

Provenit dintr-o familie de condiție foarte bună, și anume - moșieri, el a făcut studii aprofundate pregătindu-se pentru viața publică; este doctor în medicină și doctor în litere, iar la începutul carierei sale a lucrat în diplomație.

În actualul Guvern, în care domnul Nicolae Titulescu, fiind suferind, a fost nevoit să abandoneze portofoliul Ministerului Afacerilor Externe, pentru a lua în primire, după o oarecare perioadă de odihnă, postul de ministru plenipotențiar și extraordinar al României la Londra[202], domnul Argetoianu ocupa deja postul de ministru al agriculturii; el ar fi putut să ceară să treacă la Ministerul de Interne ca titular, pentru că cu șase ani în urmă mai ocupase acest portofoliu; dar acest portofoliu i-a fost încredințat domnului Duca, care confirmă succesele de o finețe clarvăzătoare prin care s-a distins în trecut, și nu era acum un moment potrivit pentru a-i schimba din acest post. S-a stabilit prin urmare că domnul Argetoianu va continua să rămână titular la Ministerul Agriculturii, și în același timp, va prelua și funcția de ministru al afacerilor externe.

[202] Titulescu a pretins că n-a încetat niciodată a fi ministru la Londra, că a fost numai „delegat" (!!) cu conducerea Ministerului de Externe, și și-a cerut locul în Anglia îndată ce a dat demisia la București. Vintilă a consimțit să-l trimită la Londra, dar n-a admis teoria lui, și l-a numit printr-un decret, din nou.

El se dovedește a fi în acest post prietenul fidel al Franței, apărătorul răbdător și convingător al strânsei colaborări cu țările membre în Mica Antantă și cu Polonia; astfel vizita pe care Mareșalul Pilsudski a efectuat-o recent la București, a constituit pentru dl Argetoianu o bună ocazie pentru a scoate în evidență trăinicia prieteniei româno-poloneze.

Ziarele franțuzești au datoria să examineze și să publice cu mult simț critic toate știrile care privesc România, căci nu rareori acestea sunt tendențioase; de această stare de lucruri vinovate nu sunt altele decât Moscova, care o inițiază, și Viena și Budapesta, care o aplică în mod și mai puțin aparent[203].

Situația generală rămâne aceea pe care a clădit-o conducerea energică a țării de către regretatul Ion Brătianu; această situație ar putea fi concretizată în următoarele cuvinte: imensa majoritate a românilor nu doresc altceva decât să muncească în pace. Domnul Vintilă Brătianu, specialist eminent în probleme economice și financiare, desfășoară în prezent, cu o perseverență al cărui succes se anunță foarte apropiat, ultimele negocieri pregătitoare în vederea obținerii unui împrumut de consolidare și de stabilizare a monedei naționale - leul.

Să nu ne lăsăm așadar induși în eroare și înduioșați de propagandiștii care predică, în mod mai mult sau mai puțin fățiș, revenirea la formele politice de dinainte de anul 1914, și să ne bucurăm constatând că România de astăzi este una din piesele de bază ale noii Europe".

Această prefață menită să sprijine activitatea mea la Ministerul de Externe ar fi fost mai la locul ei la preluarea noilor mele funcții decât la spartul târgului. Era însă evident că nimeni nu putea să prevadă intrigăriile d-lui Titulescu, care plecase din mijlocul nostru cu protestări de amor pe buze și numai „din motive de sănătate" - zicea el.

Am părăsit Ministerul de Externe odată cu demisia Guvernului Vintilă Brătianu, dar înainte de a arăta motivele pentru care acest Minister s-a retras, mai am câteva amintiri de înregistrat cu privire la colaborarea ce mi-a fost cerută de Ministerul de Interne în cursul verii anului 1928. Căci deși hotărâsem să nu mai fac politică militantă și să mă mărginesc la conducerea tehnică a Ministerului Agriculturii, împrejurările au fost mai tari ca mine și conjunctura de așa fel încât

[203] Mai exact în oficina lui Titulescu, în diversele „palasuri" prin care își trăgea sufletul fenomenul nostru.

am fost silit să ies din rezerva ce mi-o impusesem și să-mi bag nasul nu numai în treburile Ministerului de Externe, al cărui interimat a trebuit să-l iau, dar și în ale Ministerului de Interne, unde nu mi s-au cerut, din fericire, decât „sfaturi practice". Dacă interimatul meu la Externe nu mi-a pricinuit în scurta lui durată vreo neplăcere - rechiziționarea mea la Interne m-a plictisit peste măsură, căci m-a pironit la București în fiecare duminică pe arșițele din iunie și din iulie. Voi arăta numaidecât cum...

Pentru cei ce n-au trăit acele vremuri, câteva cuvinte lămuritoare asupra situației politice din anul 1928 nu vor fi de prisos. De la moartea lui Ionel Brătianu, întreaga politică românească era dominată de chestiunea Prințului Carol, de „chestiunea despre care nu se mai vorbea" - adică despre care Cenzura nu lăsa să se vorbească în gazete, căci încolo numai de asta se vorbea. Ionel Brătianu comisese marea greșeală de a provoca lupta și... de a muri. Cât a trăit el, autoritatea lui a fost suficientă pentru a ține piept tuturor valurilor; dânsul dispărut, nu se mai găsea nimeni cu umerii destul de tari ca să proptească zăgazul în dosul căruia fierbeau apele tulburi. Nici Vintilă Brătianu, nici Duca nu erau oamenii care să poată stăvili un curent, mai ales un curent canalizat printr-un mare partid popular. De la ianuarie 1926 toate se învârtiseră Ia noi numai în jurul chestiunii Carol. Averescu fusese chemat la Guvern în martie al aceluiași an numai de frica Partidului Național, bănuit (cu drept cuvânt) de carlism. Iar același Averescu fusese răsturnat în preajma morții Regelui Ferdinand tot de teama Prințului Carol. Rapiditatea și lipsa de scrupule cu care lovitura fusese dată siderase și liniștise pentru un moment Partidul Național-Țărănesc, cu atât mai mult cu cât fuziunea lui nu era încă pe deplin mistuită și că mulți ardeleni mai nădăjduiau o colaborare cu liberalii. Pe măsură ce național-țărăniștii s-au dumirit, conducătorii lor au priceput că cea mai bună cale de a impresiona Regența și chiar pe Vintilă (care luase locul lui Ionel) și a se apropia astfel de putere, era șantajul cu Prințul Carol. În realitate, Maniu nu avea nici cea mai mică intenție de a se încurca cu Carol, dar lăsa lumea să creadă că era înțeles cu Prințul. Și ceea ce era mai grav era că o credeau și Vintilă Brătianu, și Duca și că nici unul, nici altul nu erau oameni de rezistență. Regența nu avea nicio unitate în vederile ei. Prințul Nicolae primise sarcina „à son corps défendant"; indiferent față de cele politice, fără nicio simpatie față de Brătieni și de liberali, îndată ce s-a încurcat cu Dolettina nu s-a mai gândit decât cum să aducă mai repede pe Carol, ca să se poată elibera el. Patriarhul Miron nu se preocupa decât să adune bani, numai bietul grefier Buzdugan mai

credea în „misiunea de a feri țara de convulsiuni în timpul minorității Regelui Mihai". Regenții nu lucrau niciodată împreună, căci Prințul Nicolae refuza să se ție de fleacuri, fiind prea ocupat cu lucrurile serioase: automobilele și damele - iar ceilalți doi Regenți nu voiau să se sfătuiască fără Prinț, ca să nu fie bănuiți că complotează. Dacă nu lucrau niciodată între ei, împreună, Regenții lucrau și mai puțin „in corpore" cu Guvernul: în afară de ședința protocolară provocată de Ionel Brătianu după moartea Regelui Ferdinand, cred că n-a mai fost niciuna care să permită un schimb de vederi măcar, între Guvern și înalții conducători ai Statului. Singurul care lucra cu miniștrii și cerea lămuriri aproape la fiecare decret, era Buzdugan[204]. Patriarhul cerea să-i prezinte miniștrii decretele, „ca să mai stea o țâră de vorbă", dar nu le discuta niciodată. Semnătura Prințului Nicolae se lua prin aghiotant: A.S.R. dispensase o dată pentru totdeauna pe miniștri să se ostenească până la dânsul - și să-l plictisească cu lucruri care nu-l interesau.

Așa cum era constituită, Vintilă și Duca își dau foarte bine seama că Regența nu putea fi socotită ca un zid de rezistență împotriva lui Carol, și că Buzdugan era dezarmat, chiar dacă ar fi încercat să facă ceva în caz de alarmă. Mureau amândoi de frică și trăiau în tranșee: se temeau de Maniu cu masele lui populare, se temeau de Prințul Nicolae și de simpatiile pe care le câștiga zilnic în armată ca reprezentant al Dinastiei - și se temeau mai ales de o năzbâtie a Prințului Carol, care putea să cadă în fiecare zi din cer cu un avion.

În această stare de panică care nu se mărturisea a trăit și a guvernat Ministerul Vintilă Brătianu tot anul 1928. În tot Guvernul, am fost singurul fără teamă, fiindcă o înapoiere a lui Carol nu mă speria deloc - sentiment pe care, bineînțeles, nu-l puteam nici eu mărturisi, și nimeni neștiind ce se petrecea în sufletul meu, indiferența mea față de pericol era socotită drept curaj! Și Vintilă, și Duca veneau să se întărească la bărbăția mea - mai ales Duca, care mă ruga întruna să vorbesc, să dau interviuri, să încurajez lumea, „căci partidul începea să se deprime". M-am executat de câteva ori, și reproduc aci, ca să mă pedepsesc, o mostră de machiavellism balcanic, un interviu dat la sfârșitul lui ianuarie 1928 lui Radu Matei (Lupta) - interviu care a avut un mare răsunet (pare greu de crezut, dar a fost așa!):

„Ministerul Agriculturii și Domeniilor apasă greu pe umerii solizi ai d-lui ministru C. Argetoianu.

Preocupat de problemele economice pe care războiul și reforma agrară le-au adus pe primul plan al vieții de Stat, dl C. Argetoianu se

[204] N-am lucrat cu Sărățeanu și nu știu dacă era tot atât de conștiincios ca Buzdugan.

decide cu greu să se ocupe și de alte chestiuni în afară de organizarea muncii agricole, valorificarea acestei munci și înstărirea țărănimii împroprietărite.

Iată de ce nu ne-a fost tocmai ușor să obținem interviul pe care-l publicăm astăzi. A trebuit experiența noastră profesională[205] ca să reușim să determinăm pe dl ministru al agriculturii și domeniilor să uite pentru un moment preocupările de ordin economic, prezidarea comisiilor cărora le supune proiectele ce a întocmit (standardizarea cerealelor, reorganizarea Ministerului, legea Pescăriilor etc.) și să satisfacă curiozitatea opiniei publice, care-i cerea părerea și asupra situației politice interne.

— Cazi rău! - a răspuns d-sa. Când vrei să știi ce se petrece pe front nu te adresezi unui vechi subofițer de la partea sedentară! De la dezamăgirea pe care mi-au dat-o frații de peste munți nu mai fac politică militantă...

— Dar totuși, admițând că sunteți un simplu spectator, ce credeți despre campania de răsturnare pe care opoziția a pornit-o?

— Cred că opoziția nu știe ce face, sau nu știe ce spune.

Campanie de răsturnare, este o expresie tresvită, care astăzi, are tot așa de puțin curs ca și bietul nostru leu.

Această expresie a fost inventată pe vremea Regelui Carol I. Se știe că Regele Carol I, la sfârșitul domniei sale mai ales, devenise stăpân absolut în viața noastră politică și schimba Ministerele cum vrea. Pentru a da însă aparențele unei influențe a opiniei publice în aceste schimbări, el se înțelegea întotdeauna cu șefii de partide și de Guvern și semnalul campaniei de răsturnare se da totdeauna de la Palat, făcând parte din ceremonialul obișnuit al alternanței celor două partide de Guvern.

Sub Regele Ferdinand deja expresia campanie de răsturnare își pierduse sensul, fiindcă așa-zisele campanii de răsturnare nu mai porneau de la semnalul de sus, ci, dimpotrivă, se repercutau în mod dezagreabil asupra Suveranului, care schimbase formula unchiului său, nemaiputând fi vorba, în starea de după război, de alternanță la Guvern.

A vorbi astăzi de o «campanie de răsturnare» este un anacronism și o ușurință.

Un anacronism fiindcă după cum explic expresia nu mai corespunde vremurilor, și o ușurință politică fiindcă o campanie care nu dă rezultatele anunțate recade în val de ridicol asupra celor care

[205] Cer iertare pentru această poliloghie gazetărească, dar trebuie puțină culoare locală, ca să se contureze lămurit o situație.

au pus-o la cale. Și ce rezultate poate da o serie de întruniri în fața obișnuitului auditoriu al unor asemenea mascaralâcuri, sau care pot fi rezultatele injoncțiunii «Scoală-te tu să mă așez eu» pe care niciun om cu scaun la cap nu le ia în serios?

Așa stând lucrurile, să nu mai vorbim de campanie de răsturnare. Mult mai logic este fratele Alexandru[206] când vorbește de revoluție. Desigur Partidul Național-Țărănesc nu are azi decât două alternative: Revoluția sau răbdarea.

Poate fi adus la Guvern prin acțiunea maselor răsculate, sau prin chemarea factorilor constituționali dacă e cuminte și știe să aștepte. Calea revoluției îmi pare dubioasă, mai întâi fiindcă revoluția odată declanșată nu se știe unde duce și nu prea văd rolul „domnilor" din Ardeal în ziua în care toate zăgazurile vor fi rupte, și apoi, fiindcă sunt convins - ca și dl profesor N. Iorga - că în țara noastră revoluție nu se poate face.

Cred serios cei «200 de domni» din Partidul Național doritori să fie miniștri și cele câteva mii de partizani doritori să se înfrupteze din buget că dorințelor lor pot însufleți și agita milioanele de oameni care muncesc și se trudesc și pe care partidele politice până azi n-au știut decât să le amăgească spre a le lua voturile? Pentru orice om serios, în momentul de față, nu există în România probleme politice de rezolvat, ci numai probleme economice.

Este foarte ciudat de constatat că toată patima național-țărăniștilor se dezlănțuie tocmai împotriva unui Guvern care este pe cale să rezolve aceste probleme după principiile pe care Partidul Național-Țărănesc le-a susținut până acum. Să cauți să zădărnicești stabilizarea monetară și împrumuturile în străinătate când n-ai pierdut o ocazie pentru a propăvădui asemenea operațiuni, e și o probă de lipsă de logică și o probă de nematuritate politică...

Dacă mi-ar fi îngăduit să dau un sfat foștilor mei prieteni, i-aș consilia să apuce pe cealaltă cale, pe calea răbdării.

Ce importanță pot avea câțiva ani pentru oameni care au știut să rabde, cu smerenie, atâtea sute de ani.

Guvernul actual nu are nicio ambiție politică și se va mulțumi să-și termine treaba ce are de făcut. Aceasta nu va putea dura decât maximum trei sau patru ani, și îndată ce vom fi ispărvit ce aveam de făcut, vom ceda locul altora fără să fie nevoie de injoncțiuni, de campanii de răsturnare, de revoluții.

Mă tem însă că noi plecați, tot nu va veni rândul Partidului

[206] Vaida-Voievod.

Național-Țărănesc, fiindcă am impresia că șeful acestui partid, dl Iuliu Maniu, nu vrea să vie la putere...

— ?!?

— Cunosc bine pe dl Maniu - a continuat, zâmbind de mirarea noastră, dl C. Argetoianu - i-am apreciat totdeauna calitățile și nu pot să admit că d-sa de câte ori poate, să facă tocmai gestul menit să-l îndepărteze de la răspundere, decât fiindcă urmărește un scop.

Popularitățile electorale se mistuiesc repede la Guvern. Am avut experiența dlui general Averescu și mă întreb ce ar mai fi rămas din d-sa dacă șeful Partidului Poporului n-ar fi fost și generalul șef de armată din timpul războiului, și învingătorul de la Mărăști?

Dl. Iuliu Maniu nu este nici general de corp de armată, nici învingătorul de nicăieri, și odată popularitatea electorală pierdută, ce ar mai rămâne politicește din personalitatea d-sale? D-lui Maniu îi convine situația pe care o are de șampion electoral, de om rezumativ al doleanțelor celor mulți și neputincioși, de stea călăuzitoare a politicienilor maltratați și a tuturor celor care plătesc cu voturi speranțele unui Nil revărsat care se arată cu atât mai ademenitor, cu cât n-a apărut până astăzi decât sub speța unui miraj înșelător.

Dl. Iuliu Maniu este un om politic fericit, fiindcă și-a ajuns țelul propus: este prezidentul unui numeros partid, este întotdeauna ales în Parlament, citește frumos moțiuni mai puțin frumos redactate și poate vorbi în orice moment în numele libertății, democrației și al solidarității.

Partizanii d-sale nu-l pricep și note discordante și violente ca interviul fratelui Alexandru[207] trebuie să-l supere foarte mult.

— Prin urmare credeți că Guvernul va continua opera începută sub Ion I.C. Brătianu și că dispariția acestuia nu i-a scurtat zilele?

— Da! - a răspuns categoric dl ministru Argetoianu.

Desigur, moartea lui Ion I.C. Brătianu a fost ireparabilă pierdere; a fost o pierdere pentru țară, care este lipsită de marea lui experiență și autoritate înăuntru și în afară; a fost o pierdere pentru Partidul Liberal care sub conducerea lui prezenta o coeziune de granit și a fost o pierdere pentru Guvern, care și-a pierdut, pentru moment, cârmaciul. Dar din punct de vedere al duratei Guvernului, deși lucrul pare paradoxal, dispariția lui Ion I.C. Brătianu a avut un efect opus celui pe care unii l-au crezut. Căci, dacă Ion I.C. Brătianu venea la Guvern când vrea, este și mai adevărat că pleca tot când vrea el - tot partidul se supunea voinței lui. Astăzi, conducătorii trebuie să ție mai multă seamă de curentele manifestate în partid și să caute să le

[207] Alexandru Vaida-Voievod.

dea satisfacție. Nevoile partidului cer astăzi cel puțin două remanieri! și acum judecă și d-ta cât mai trebuie să durăm, dat fiind că prima remaniere nu se poate face decât peste câteva luni și că minimumul de existență ministerială, în Partidul Liberal, s-a statornicit la un an și jumătate!

Noi muncim zi și noapte ca să fim gata cu toate în cei patru ani ai legislaturii actuale. Ar fi de dorit ca și Partidul Național-Țărănesc să lase campaniile de răsturnare și călătoriile de plăcere[208], să se pună pe muncă zi și noapte ca să fie și el gata peste câțiva ani și să poată lua din mâinile noastre, care nu se cramponează, succesiunea Guvernului!".

Deși avusesem intenția să fiu ironic în această ieșire la care fusesem, ca să zic așa, silit - ironic până și la adresa șefului meu Vintilă și a Partidului Liberal, lumea m-a luat în serios; național-țărăniștii s-au năpustit asupra mea și fețele vesele, recunoștința și mulțumirile cu care m-au înconjurat „ai noștri" pentru cei patru ani de guvernare făgăduiți (cu 2 remanieri, să nu uităm!) - au fost o slabă compensație pentru înjurăturile și perfidiile cu care m-au împroșcat Dreptatea și celelalte foi ale dlui Maniu.

Câteva manifestări de felul acesta, cerute de prietenul meu Duca, n-au fost însă decât o prefață la colaborarea mea cu dânsul. S-a făcut un apel mai direct la luminile mele numai din momentul în care gluma a început să se îngroașe. Nu fac aci istoricul evenimentelor, cred necesar să o repet întruna, și mă voi mulțumi să reamintesc că, după ce au atacat Guvernul toată iarna, în Cameră, prin gazete, prin întruniri publice locale - național-țărăniștii au hotărât o întrunire populară „cum n-a mai fost" la Alba Iulia, întrunire în care tot Ardealul trebuia să vie să-și verse nemulțumirea și focul. Pe față se spunea că tot norodul va porni de la Alba Iulia spre București să ceară Regenței schimbarea Guvernului și chemarea lui Maniu - iar la ureche se șoptea că Prințul Carol va coborî dintr-un avion în mijlocul întrunirii, care fusese fixată pentru ziua de 6 mai, ca să permită noului regim să prezideze serbarea națională de la 10 Mai! La început și până pe la jumătatea lui aprilie Guvernul nu a dat o prea mare importanță proiectelor național-țărăniștilor și Duca și-a luat chiar un scurt concediu în martie și a plecat cu Nadia la Florența, de unde mi-a scris vorbindu-mi cu entuziasm despre Michelangelo. La înapoierea lui, lucrurile au luat însă o cotitură ce ar fi putut deveni periculoasă. Pe de o parte, adunarea de la Alba

[208] Aluzie la misiunile trimise în cursul iernii la Prințul Carol.

Iulia degenerase, în pregătirea ei, într-un fel de mobilizare a coaselor și a furcilor împotriva unității și autorității Statului - iar pe de alta, informațiile Siguranței dau ca sigură punerea la cale a debarcării Prințului Carol în mijlocul mulțimii.

Deși, repet, nu scriu istorie, ci înșeilez în aceste pagini numai din amintirile mele, cer voie să reproduc aci câteva din documentele pe care le-am păstrat[209] și care vor servi să contureze mai de aproape evenimente în care am fost amestecat, și care ar fi putut schimba fața lucrurilor în România, dacă promotorii lor ar fi fost mai dibaci și mai îndrăzneți.

De la 15 aprilie, pierderea a început să fie mare în Ardeal, nu numai printre români, dar și printre minoritari. Prefectul județului Năsăud, dr. Longin, telegrafia în ziua de 18 aprilie:

„Nr. 71. Conform informațiilor primite, la 14 aprilie a fost în Beiuș o consfătuire a Partidului Național Sas la care au participat toate organizațiile partidului. S-a hotărât participarea la acțiunea Partidului Național-Țărănesc".

Apoi:

„Zalău 19 aprilie 1928

Domnului Ministru de Interne,

Cu referire la ordinul nr. 21969/1928 raportez că în ziua de 15 aprilie a.c. tineri maghiari din comuna Carastelec, cântând cântece cu conținut insultător la adresa poporului român și la somația șefului de post nevoind să se împrăștie, acesta trăgând două focuri de revolver, a rănit ușor doi indivizi. Cercetările continuă sub conducerea comandantului de companie.

Prefect,
Ioan Assian"

Note de-ale Siguranței:

„Cluj 18 aprilie. Se spune că dl Maniu a plecat la București foarte supărat, în urma unei neînțelegeri cu maghiarii de aici, din Cluj.

Contra obiceiului nu l-a condus nimeni la gară".

*

„Cluj, 18 aprilie. Printre masele secuilor în general, nu există nicio pregătire pentru participarea la Adunarea din Alba Iulia. Secuii arată o dezinteresare completă. Deși preoțimea maghiară din acel ținut luptă să facă o atmosferă pentru ideea participării, totuși poporul nu vrea, oamenii spunând că nu au nici timp și nici bani pentru aceasta - iar cei mai deștepți obiectează că nu au fost invitați și astfel cum să meargă, căci o participare ce rost ar avea pentru ei?".

[209] Regret că nu sunt mai complete.

„Cluj, 19 aprilie 1928. Dl. Maniu a plecat în ziua de 17 aprilie cr. seara la București, fiind chemat telegrafic. În timpul cât a stat aici a avut întrevederi cu fruntașii Partidului Maghiar, cu care pare să nu se fi înțeles încă. Restul timpului și l-a petrecut în cercuri familiare, făcând o vizită de felicitare d-lui Vaida-Voievod. Fruntașilor naționali localnici nu le-a spus altceva decât să se pregătească pentru Alba Iulia cât mai mult.

Vineri va pleca și dl Vaida la București, la dorința d-lui Maniu - precum și dl Mihai Popovici, care se află la Baia Mare".

*

„20 aprilie. Notă de la Direcția generală a Siguranței.

Aduc la cunoștință că agenții electorali ai Partidului Național-Țărănesc umblă prin cartiere și spun că cetățenilor care voiesc să ia parte la Congresul din 6 mai care va avea loc la Alba Iulia li se plătește drumul dus și întors, masa și câte 200 lei pe zi de la data plecării și până la întoarcere. Se înscriu mulți dintre cei fără nicio ocupație".

*

„Cluj, 24 aprilie. În toate județele din jurul Albei Iulii, dar mai ales în județul Hunedoara, agenții național-țărăniști recrutează oameni în fiecare sat, pentru Adunarea din 6 mai. Oamenii trebuie să vie cu mâncare pe 3 zile și înarmați cu ce pot. Cea mai mare parte a muncitorilor de pe Valea Jiului vor merge. În Munții Apuseni și în Târnava Mică fierberea e mare și oamenii cred că sunt chemați la Alba Iulia ca odinioară la Blaj, pe Câmpia Libertății. În toate satele românești nu se mai vorbește de altceva. Mișcarea ia un caracter național și chiar cei neînregimentați în Partidul Național se pregătesc să plece. În fruntea mișcării se află preoțimea, cea ortodoxă ca și cea unită".

*

„Cluj, 24 aprilie. Din informații sigure se confirmă cele anunțate asupra organizării militare a celor ce vor participa la Alba Iulia. Astfel se năzuiește la următoarea organizare: grupe din fiecare comună formează plutoane, plășile - companii; plășile din județele vecine cu Alba Iulia formează batalioane. Un județ formează o legiune, mai multe județe o brigadă, provinciile - divizii. În încadrare joacă rol important foștii militari și în special elementele din București, care au inspirat sistemul. Motivarea organizării militare se face pe temeiul necesității de a se păstra ordinea.

La Alba Iulia se vor ține un Congres și o Adunare. La Congres vor lua parte vreo mie de delegați, aleși de organizațiile locale.

Din părțile dinspre Turda și dinspre Abrud au venit vești că mișcarea prinde. Dimpotrivă, dinspre părțile câmpenești, sătenii cer amânarea Adunării (?) pe motiv că se găsesc în toiul muncilor.

Printre delegații de la Congres sunt și reprezentanți ai celorlalte partide și chiar liberali din Ardeal. În genere preoții și în special uniții, sunt extrem de activi.

Organizatorii Adunării nu cred în revoluție, dar își închipuie că vor putea intimida Regența".

Am ales câteva din informațiile cele mai caracteristice. Pentru a da o idee clară despre atmosfera care domnea la Ministerul de Interne; ele trebuiesc însă completate cu informațiile primite în ultimele zile ale lui aprilie din străinătate, de la serviciul însărcinat cu spionajul gesturilor și deplasărilor Prințului Carol. Publicarea acestor fituici inedite va dovedi o dată mai mult - în lumina realității faptelor însemnate mai departe - cât de inutile sunt cheltuielile făcute cu „polițiile speciale"...

Iată ce comunica „serviciul special" însărcinat cu supravegherea Prințului Carol:

„Paris, 18 aprilie 1928.

Ex-Principele Carol și Elena Lupescu sunt în Paris la hotel Chambord. La orele 10 dimineața fostul Prinț a plecat într-un automobil, împreună cu Gatoschi în localitatea Chartres, 93 kilometri de Paris.

Au descins la restaurantul hotelului Du Grand Monarque din Place des Epars. Alături de Chartres se află un aeroport militar.

Au plecat apoi la Aeroclubul de Vest, unde ex-Principele Carol s-a întreținut mai multă vreme cu secretarul clubului.

În prezent ei cinează la restaurantul pomenit mai sus.

Supravegherile continuă, telegramele urmează".

*

„Paris, 18 aprilie, orele 9 seara.

Ex-Prințul Carol și Gatoschi s-au întors la orele 4 cu automobilul la Paris și au intrat la hotel în locuință.

Nu a primit nicio vizită până la această oră (ora 9 seara).

Facem atenți că Gatoschi a trimis pe portarul hotelului cu pașaportul său la Consulat, pentru preschimbarea lui. Vă rog comunicați telegrafic dacă credeți util să-i liberăm un nou pașaport pe termen de un an, sau numai un certificat de repatriere în țară.

Aceste pregătiri ale lui Gatoschi sunt identice cu cele din rândul trecut, când împreună cu cel al Elenei Lupescu a preschimbat

pașapoartele și nu au plecat, amânându-se atunci călătoria. Se observă aceleași pregătiri simplificate de data asta.

Suntem pozitiv informați că pașaportul ex-Prințului Carol și al Elenei Lupescu sunt la Bacher[210], pentru eventualele vize la Consulate.

Urmărim de aproape mișcările. Telegrame urmează".

*

„19 aprilie. Azi-dimineață ex-Principele Carol și Elena Lupescu s-au mutat de la hotel Chambord la hotelul Claridge. Motivul este teama și ideea fixă că sunt supraveghiați de aproape de autoritățile franceze și de detectivii englezi.

La orele 11, ex-Prințul a primit vizita unui redactor al ziarului *Le Journal*, anume Paul Bringuier.

La orele 8 seara urmează să plece în țară Nicolae și Costică Lupescu. Nu au nimic asupra lor decât indicațiuni verbale fără importanță. Supravegherile continuă. Telegrame urmează".

*

„Paris, 19 aprilie 1928, orele 9 seara.

Ex-Principele Carol în Paris la hotel Claridge. După amiază a primit într-o lungă vizită pe corespondentul Agenției Telegrafice Americane. Este vorba de un interviu care urmează să apară în presa americană.

A plecat apoi însoțit de Elena Lupescu și de Gatoschi la Bois de Boulogne unde s-a oprit la restaurantul d'Armenonville. La orele 5, au sosit acolo Bacher și Nicolae Cocea. La orele 7 s-au reîntors la hotel".

*

„Paris, 20 aprilie, orele 1 după amiază.

Ex-Principele Carol la Paris la hotel Claridge.

Dimineața la orele 8, a plecat cu automobilul însoțit de Gatoschi la uzinele Newport-Delage de la Issy les Moulineaux. Acolo a cerut să vadă un avion tip 42 C.I. Un Iesguiplan (?) cu elice tractivă (!) acționată de un motor Hispano-Suiza de 500 HP, cu o capacitate (polițistul scrie „greutate", de combustibil de 374 litri esență și 20 litri ulei, pentru două ore, și cu o posibilitate de transport de 1.300 kilograme. Acestea au fost explicațiile ce i s-au dat referitor la acest avion.

La orele 11, s-a reîntors la hotel, unde era așteptat de un pilot aviator anume Carteron Maxime. După câteva minute de întrevedere, chiar în holul hotelului, pilotul a plecat.

Supravegherile continuă. Telegrame urmează".

[210] Fiul dentistului Bacher din Craiova, care la Paris devenise francezul „Başé".

„Paris, 20 aprilie 1928, orele 9 seara.

Ex-Principele Carol în locuința sa la Paris, în hotel.

La ora 3 după amiază, însoțit de Gatoschi și d-na Elena Lupescu, a plecat cu automobilul în excursie în localitatea (sic) Beauvais, departamentul Oise, 72 kilometri de la Paris. Acolo a descins la restaurantul Au Chateaubriand din rue Sadi Carnot nr. 5.

La orele 6 au sosit acolo Dumitrescu cu Bacher.

La orele 8, s-au reîntors toți în Paris, la hotel".

*

În aceeași zi, Henry Catargi ministrul nostru la Bruxelles, îmi adresa următoarea scrisoare, primită după cele 3 zile reglementare ale traficului poștal între Belgia și România:

„Bruxelles, 20 aprilie 1928

Dragul meu Domnule Argetoianu,

Ceea ce urmează ar putea fi considerat ca o continuare la telegramele mele prin care vă făceam cunoscut sosirea la Bruxelles a Prințului fermecător și pe care aș putea să le intitulez, «Cum a scăpat ministrul României ca prin urechile acului»[211].

Pe la orele 10 seara primesc un telefon din partea Prințului fermecător; întrucât eram neîncrezător, am pus să i se răspundă că am ieșit în oraș. De la celălalt capăt al firului se insistă, voind să se afle ora la care mă voi întoarce (aceasta era desigur o primă indiscreție); pun atunci să i se răspundă că nu mă voi întoarce acasă mai devreme de ora 11 și jumătate.

Nemaiputând să-mi stăpânesc curiozitatea, răspund la al doilea apel telefonic, și unul dintre comeseni, îmbrăcat parcă într-o uniformă magnifică de solzi verzi, îmi comunică că sunt invitat la Castelul d'Ardennes, duminica viitoare, la masa de prânz (aceasta o a doua indiscreție).

Zeul diplomaților voise ca mâine sâmbătă să mergem «in corpore» să inaugurăm «Floraliile» la Gand; i-am răspuns deci hainei verzi (de la Academie ihtiologică) că voi fi reținut în acel oraș, duminică și poate chiar și luni.

Au urmat regrete exprimate de o parte, și dans de bucurie de cealaltă parte pentru că scăpasem de această poveste neplăcută; nici nu putea fi vorba să merg să banchetuiesc cu Lupoaica, cu frățiorul ei de lup mai mic, cu bătrânul tată-lup care, cu toții fac parte din suita

[211] Henry Catargi îmi telegrafiase și-mi adresa această scrisoare în calitatea mea de interimar la Externe, pe timpul unei absențe a lui Titulescu plecat în străinătate. Catargi mă întrebase ce atitudine să ia în cazul în care, după cum se zvonea, Prințul ar veni la Bruxelles și eu îi telegrafiasem să evite orice contact oficial sau neoficial cu dânsul.

Prințului fermecător, tot așa cum nu puteam merge să petrec acolo cu un fost prefect pe nume Gatoski, și cu alți Ionești[212], organizatorii plimbării în Belgia; dar în ce încurcătură m-aș fi aflat dacă m-ar fi chemat Prințul; cred că aș fi răspuns la acel apel că puteam să-i satisfac dorința, dar numai cu titlu privat. Din fericire acest lucru nu s-a întâmplat, și respir ușurat!

Lupoaica a spus textual în memoriile sale[213]: «C. nu are tact». Oare Lupoaica este psiholog? Un asemenea lucru este de crezut căci această lipsă de tact a apărut încă o dată prin această invitație pe care mi-a adresat-o de a merge la dejun și prin alegerea Capitalei, în care se afla rudele sale apropiate (care s-au întors chiar azi de la Copenhaga) pentru a face să se vorbească de el.

Un fapt curios și demn de a fi notat, presa locală n-a semnalat sosirea lor, nici în edițiile de ieri-seară, nici în cele de azi-dimineață, nici în cele de astă-seară; cine știe poate este ceva și în legătură cu aceasta.

Mi-am luat toate măsurile, pentru a fi informat imediat dacă se va produce ceva care merită să fie notat; dacă așa ceva se va întâmpla, vi se va aduce imediat la cunoștință prin cablu.

Vă voi scrie și despre alte subiecte; se pare că vizita lui Sir Austin Chamberlain este oficială (pretextul vizitei: Floraliile), dar bârfele diplomatice arată că este vorba de cu totul altceva; mare dejun duminică la Laeken și vom vedea atunci ce a venit să facă aici nobilul Sire; vom putea atunci să ne lămurim dacă este vorba într-adevăr de Floralii sau de «florile mărului», sau poate că este vorba de a găsi un mijloc de a culege roade mai substanțiale.

Curând vă voi trimite urmare la aventura contelui Caraiman-Sinai și informații în legătură cu motivele călătoriei lui Sir Ch.

Al dumneavoastră foarte devotat
Henry Catargi"

E probabil că „telefonul" primit de Catargi în seara de 20 aprilie i-a fost dat „prin însărcinare" de un prieten al Prințului, căci după rapoartele Siguranței, Prințul părăsea Parisul tocmai în seara zilei de 20, la orele 10 seara, îndreptându-se spre Belgia. Într-adevăr:

„Paris, 21 aprilie 1928

Azi-noapte, la orele 10, ex-Prințul Carol, însoțit de Elena Lupescu a plecat brusc incognito (!) cu automobilul de la hotel Claridge, luând direcția Compiegne, Saint Quentin, Busigny,

[212] Faimosul Barbu Ionescu.
[213] Câteva amintiri publicate în ziarele de tiraj.

ajungând la orele 12 noaptea la frontiera franceză Aulnoye[214]. După o mică pauză au trecut prin localitatea Feignies pe teritoriul belgian prin punctul de frontieră Quévy. Au traversat localitățile Frameries, Mons și au intrat prin șoseaua de est în Bruxelles.

Au descins la hotel Métropole.

Probabil că își vor urma călătoria la Gand.

În orice caz vă rugăm repetați înăsprit măsurile de frontieră.

Personalul nostru este în apropierea lor. Supravegherile continuă, telegrame urmează".

*

„Paris, 21 aprilie. Dăm cea mai categorică dezmințire versiunilor care circulă, după care ex-Prințul Carol ar fi plecat din cauza Elenei Lupescu și fără dânsa și că ruptura s-a produs între ei.

Deocamdată continuă a fi și la Bruxelles împreună".

*

„Paris, 21 aprilie. Ni se comunică telefonic din Bruxelles că azi a sosit cu trenul acolo Ion Dumitrescu și un anume Vasile Florescu. Au mers imediat la hotel Metropole unde s-au pus la dispoziția ex-Prințului Carol".

*

„Paris, 21 aprilie.

În legătură cu deplasarea ex-Prințului Carol la Bruxelles, suntem precis informați că hotărârile au fost luate în urma unor instrucțiuni urgente primite acum două zile din partea lui Maniu și transmise de Virgil Kerciu prin Bacher, ex-Prințului Carol.

De data aceasta nu este vorba numai de o manevră politică, ci intențiunea lui Maniu, acceptată imediat de ex-Prințul Carol de a provoca dificultăți înaltei Regențe și Guvernului, în legătură cu Adunarea de la Alba Iulia, în ziua de 6 mai.

Dacă nu intervine nici o altă modificare între timp, ex-Prințul Carol este hotărât indiferent de mijloace și rezultatele lor eventuale, să intre în țară până la 6 mai sau chiar în acea zi.

Atragem repetat atențiunea că surpriza din partea lui nu este exclusă.

Rugăm mare atențiune".

*

„Paris, 21 aprilie. Atențiune specială la punctele de frontieră. Nicolae Gatoschi a plecat azi spre București; are delegație foarte importantă. Urmează să ia contact cu anumiți membri ai Partidului

[214] Informațiile agenților erau inexacte; în două ore nu se poate ajunge cu automobilul de la Paris la granița belgiană.

Național- Țărănesc în legătură cu reîntoarcerea ex-Prințului Carol în țară".

*

Nou bilet de la Henry Catargi:

„22 aprilie 1928

Dragul meu Domnule Argetoianu,

Vă trimit acum urmarea scrisorii mele de ieri[215] și confirmarea telegramei mele cifrate cu nr. 716. Azi-dimineață am fost chemat la telefon, de la Dinant, din apropiere de castelul d'Ardennes, unde s-au dus să se distreze «tinerii izraeliți», pentru a lua parte la serbare, și acest lucru s-a întâmplat de două ori într-un interval de o oră; la aceste chemări la telefon s-a răspuns: «Ministrul a ieșit», «Ministrul se află la Congresul medicilor». Aceste încercări de a se lua legătura cu mine prin telefon au fost făcute de un oarecare Barbu Ionescu, mare învârtitor de afaceri, care s-a îmbogățit în ultimul timp și care lucrează mână în mână cu faimosul Marquet. Aceasta mă ajută să declin orice apel telefonic pe care mi-l face sub această formă, dar eventualitatea unei evocări directe m-ar- pune într-o situație foarte încurcată. Nu știu dacă aș fi în stare să iau hotărârea cea mai potrivită.

La ora când vă scriu aceste rânduri, nu sunt în măsură nici să confirm, nici să infirm informația apărută în ziarul Temps[216]; eu, personal, nu pot crede că această informație este adevărată; aici, se crede dimpotrivă, că este vorba de o simplă plimbare. Dar, nu peste mult timp, mă voi afla în posesia unor informații mai precise, însă, în fond, faptul că spectacolul care ni se oferă are loc la Paris, la Bruxelles, sau în altă parte, este lipsit de importanță.

Al dumneavoastră, devotat
Henry Catargi

P.S. Alăturez aici, în ultima clipă, un pasaj extras din ziarul *L'Indépendance Belge* din această dimineață"[217]

*

Paris, 22 aprilie 1928.

Serviciul nostru special organizat la Bruxelles, comunică:

Ex-Prințul Carol și d-na Elena Lupescu împreună cu Dumitrescu și Florescu s-au mutat de la hotel Metropole la «Palace-Hotel» din place Charles Rogier.

[215] E vorba de scrisoarea de mai sus greșit datată din 20; rectificându-se data pe 21 aprilie, conținutul ei concordă mai bine cu datele știrilor lui Duca din Paris.

[216] Ziarul francez Le Temps anunțase că Prințul Carol trecuse în Belgia ca de acolo să-și ia zborul spre România.

[217] Începuseră și ziarele belgiene să se ocupe de chestiune.

Dejunul și masa de seară le-au luat pe la restaurantele cosmopolite de pe bulevarde.

O stare de enervare excesivă îi face să se mute din hotel în hotel. Ex-Prințul suferă din nou de fobia atentatelor cu care Lupescu și Dumitrescu au grijă să-l amenințe, pentru a dovedi necesitatea prezenței lor în anturajul său.

Supravegherile continuă, telegramele urmează".

*

„Paris, 22 aprilie 1928, orele 12.36. Ni se comunică din Bruxelles că ex-Prințul Carol însoțit de Elena Lupescu, Dumitrescu și Florescu au sosit la Gand pentru a vizita Expoziția de flori.

Au descins la hotel de la Porte. Ex-Prințul s-a întreținut cu redactorul-șef al ziarului Le Soir din Bruxelles, anume Jules Destrée și cu burgmestrul Bruxelles-ului, Max.

Întrucât cu această ocazie se găsea la Gand Suveranul Belgiei însoțit de Corpul Diplomatic și de miniștri de Stat, ex-Prințul Carol s-a întreținut cu Secretarul Cancelariei Reginei, baronul de Freaux de Vardines și cu doamna de onoare, contesa Van den Steen de Jehay".

*

A fost la Gand scandal mare! Regret că n-am păstrat copie de pe telegrama lui Catargi. Prezența Prințului însoțit de metresa lui, la o serbare la care alături de Rege asista și Regina - a indignat pe virtuosul Albert I și n-a putut să se abție să-și comunice sentimentele ministrului României. Gestul fără nicio utilitate pentru dânsul, dovedește inconștiența Prințului, sau mai bine enorma influență ce câștigase târfa asupra lui, căci târfa era aceea care tot îl împingea să se vâre. După ce a fost vorba întâi de o expulzare, Regele Belgiei s-a liniștit și cumpănind evenimentele, au prevalat principiile de largă ospitalitate politică acordată nenorociților, în țara lui...

Incidentul s-a repercutat penibil în toate Curțile Regale și puțină rușine a căzut și asupra țării noastre, lipsită de orice vină...

*

„Paris, 22 aprilie 1928, orele 12.30. În seara de sâmbătă 21 aprilie, a avut loc o importantă consfătuire intimă între Bacher, ziaristul Mircea și Nicolae Cocea, la domiciliul lui Mircea din Paris (hotel Chatham). Se pare că au ajuns la înțelegerea că în cazul în care o lovitură s-ar produce, ei să preia propaganda prin publicitate în Franța.

La început Mircea nu a acceptat, însă față de promisiunile lui Bacher că va căuta să mijlocească o împăcare a lui cu ex-Prințul

Carol și Elena Lupescu, a acceptat și dânsul. Este important de reținut că Bacher a declarat că de data aceasta Prințul Carol este hotărât să intre în țară, că contează pe armată și că grație oamenilor lor de încredere, ei pot să intre și să iasă din țară când și cum vor. Ca dovadă plecarea lui Gatoschi căruia s-ar fi dat asigurări formale că nu i se va întâmpla nimic. Bacher a prezentat apoi și pașaportul său cu toate vizele gata pentru a intra în țară".

*

„Paris, 22 aprilie, orele 13.5.

Azi-dimineață a sosit de la Londra, direct la Bruxelles, Barbu Ionescu, amicul intim al ex-Prințului Carol, cu care era la Nizza. Suntem precis informați că are asupra sa o sumă mare de bani pe care urmează să o predea Elenei Lupescu, pentru ex-Prințul Carol.

Ionescu s-a instalat chiar în hotelul ex-Prințului Carol. Suma pe care o deține Ionescu ar aparține unei mari bănci engleze al cărui nume nu l-am putut afla".

*

„Paris, 22 aprilie, ora 13.10.

Azi-dimineață ex-Prințul Carol a fost căutat la hotel (Bruxelles) în lipsa sa, de către secretarul Legației italiene Belliardi Ricci. Au căutat pe ex-Prinț la hotel și un anume Moreno cu o doamnă Benderli. Toți au lăsat cărți de vizită".

*

„Paris, 22 aprilie 1928.

Serviciul nostru din Bruxelles ne comunică: ex-Prințul a făcut astăzi o vizită prefectului de poliție din Bruxelles; a vizitat apoi mai multe muzee, Primăria și alte edificii. La orele 6 seara s-a dus singur la cafeneaua «Orient-Palace» din rue du Pont Neuf, unde a avut o lungă întrevedere cu secretarul Legației italiene Belliardi Ricci".

*

„Paris, 23 aprilie 1928.

Serviciul nostru din Bruxelles comunică:

Ex-Prințul Carol însoțit de d-na Lupescu a plecat azi-dimineață la Anvers. Au descins la hotelul Terminus-Palace din rue du Pélican. Au vizitat catedrala Notre Dame, Primăria, Muzeul Plantin, Muzeul du Folklore Flamand și Muzeul des Beaux-Arts.

Pe la orele 11 au plecat în localitatea Esschen, spre granița Olandei. S-au întors apoi la Anvers".

*

„Paris, 23 aprilie 1928.

Serviciul nostru din Paris comunică: azi-dimineață Bacher a

expediat o parte din corespondență, jurnale și reviste românești, italienești și germane prin d-na Lice Nanu-Gheorghiu care a plecat la Bruxelles pentru a preda cele de mai sus la hotel.

Postul nostru de la Castelul din Orne ne comunică că duminică s-a prezentat acolo un secretar al Legației iugoslave, anume Mirkovici, cu o corespondență sosită de la Belgrad, trimisă ex-Prințului Carol. Portarul i-a comunicat că boierul este la vânătoare. Secretarul s-a reîntors cu automobilul la Paris".

*

„Paris, 23 aprilie 1928.

În seara zilei de 22 aprilie, la orele 9, ex-Prințul Carol a primit vizita lui van Cronbrugge, directorul general al Administrației aeronauticei belgiene, cu care s-a întreținut aproape o oră. S-a interesat foarte de aproape de aviația militară și civilă din Belgia. Directorul general i-a promis că îi va prezenta pe maiorul Dhains, directorul Serviciului aeronautic militar. Ex-Prințul Carol a exprimat dorința de a vizita aerodromurile de la Bruxelles, Ostenda, Gosselle și Deurne.

Spre orientarea dv. comunicăm că cea mai mare parte a serviciului nostru s-a deplasat pe teritoriul belgian, fiind distribuit după necesitățile momentului".

*

„Paris, 23 aprilie 1928.

Serviciul nostru din Bruxelles comunică:

Ex-Prințul Carol însoțit de d-na Elena Lupescu și de Dumitrescu, a plecat la orele 1 p.m. de la Anvers, cu automobilul, direcția Lievre, Aerschot și Hanelt[218], s-au apropiat de frontieră la Maastricht. După o pauză de o jumătate de oră s-au înapoiat tot cu automobilul la Bruxelles.

Facem constatarea[219] că sub pretextul de a vizita diferite orașe istorice, ex-Prințul «tatonează» diferite puncte de frontieră".

*

„Paris, 23 aprilie 1928.

Drept răspuns la telegrama dv. din 22 aprilie, comunică:

Întreg personalul a fost deplasat din primul moment, treptat, peste frontieră, ocupând imediat mai multe puncte de observație înspre Olanda, Ducatul de Luxemburg și frontiera germană. Nu am neglijat aeroporturile. Avem un post în permanență în apropierea ex-Prințului și am îngrijit de toate mijloacele posibile de locomoție. Serviciul telefonic între Bruxelles și Paris este perfect organizat.

[218] Reproduc numele proprii după rapoartele știrilor, fără a le mai controla autenticitatea sau slutirea ortografiei.

[219] Imbecilă - adaug eu...

Din motive de tactică mă voi deplasa personal[220] la Bruxelles numai cu intermitențe și neobservat de nimeni, pentru a nu supraexcita spiritele și presa locală până ce nu vom preciza adevăratele intenții ale ex-Prințului".

*

„Paris, 23 aprilie 1928.

Serviciul nostru din Bruxelles comunică următoarele:

Ziarul belgian La Metise publică sub titlul Prințul Carol la Bruxelles, un articol în care începe prin a înregistra că Prințul «gândește că va trăi la Bruxelles mai liniștit ca la Paris» - și continuă:

Prințul Carol care în timpul vieții tatălui său, Regele Ferdinand, a renunțat la Tronul României, după vii incidente, și trăiește la Paris - a sosit la Bruxelles cu anturajul său obișnuit. Prințul Carol, care este tatăl tânărului Rege Mihai, a părăsit Parisul pentru Bruxelles unde vrea să se instaleze până la noi ordine, pentru că condițiile de viață sunt mai ușoare la Bruxelles și mai ales fiindcă socotește că ziariștii francezi și mai ales poliția și Guvernul francez urmăresc prea de aproape faptele și gesturile sale. Se știe că Principele întreține raporturi cu oarecare șefi ai opoziției din România, care ar voi să-l repună pe Tron, trecând cu buretele asupra tuturor greșelilor sale și mai ales asupra faptului că în plin război el a părăsit frontul românesc și armata spre a pleca la Odessa cu o doamnă. Principele socotește că există raporturi prea strânse între Guvernul român și cel francez, și că nu ar putea încerca să plece pe ascuns în România fără ca plecarea sa să fie semnalată la București de către autoritățile și de presa din Paris. Fără îndoială, Principele socotește că la Bruxelles se va bucura de libertăți mai mari și că va putea trăi liniștit în uitarea opiniei și a puterilor publice. Astfel, el se va putea gândi la afacerile sale politice. Prințul a manifestat în diverse rânduri intenția de a se reîntoarce în România, dacă s-ar face apel la dânsul. În această eventualitate n-ar fi inclus să apară în țara sa natală, fără ca înapoierea sa să fie anunțată!".

*

„Paris, 23 aprilie 1928.

Ziarul Paris-Midi din Paris, publică sub titlul Principele Carol nu iubește presa, următoarele:

Principele Carol al României, care, după cum se știe fiind obosit s-a dus la Bruxelles spre a se odihni, a fost intervievat ieri de către un reprezentant al ziarului Chicago-Tribune. Principele s-a plâns cu

[220] Serviciul de supraveghere a Prințului Carol era condus de unul Rădoiu, care se credea Sherlock Holmes.

vehemență de presă: «Ziariștii sunt responsabili de cea mai mare parte a nenorocirilor mele. Fie că sunt americani, fie că sunt francezi, sunt toți la fel! Niciodată nu le voi mai face declarații de ordin politic! Ei le interpretează de obicei prost!»".

*

„Paris, 24 aprilie 1928.

În legătură cu sosirea ex-Prințului Carol la Bruxelles au sosit de la Paris patru agenți sovietici informativi, care supraveghează de aproape activitatea ex-Prințului Carol.

Ei au descins direct în Bulevardul de la Senne din Bruxelles, la domiciliul consulului general sovietic Bukevitci".

*

„Paris, 24 aprilie 1928.

Azi-dimineață la orele 9, ex-Prințul Carol însoțit de d-na Lupescu și de Dumitrescu au plecat cu automobilul de la Bruxelles la Liege.

Au descins la restaurantul Decasse din rue des Dominicains. Au vizitat apoi parcul Auroy, catedrala Saint Jacques et Saint Paul, muzeul «des Beaux-Arts» și Palatul de Justiție. La orele 1 au luat direcția Namur, pentru a vizita orașul. Au descins la restaurantul Victoria din rue Mathieu. De la Namur urmează să se reîntoarcă la Bruxelles".

*

„Paris, 24 aprilie 1928.

În legătură cu evenimentele în curs și de comun acord cu Comitetul Executiv al Partidului Național-Țărănesc, va apare la 1 mai la Paris, un buletin de informații în limba franceză și în limba engleză, care se va ocupa numai de chestiunea carlistă și cu mișcările politice din țară în legătură cu aceasta. Scopul e de a orienta exact Guvernele francez și englez, oamenii politici, parlamentarii și misiunile străine din ambele țări. Comitetul de redacție va avea în frunte pe Bacher și pe Cocea. Acesta din urmă va activa clandestin.

Fondurile sunt puse la dispoziție de Barbu Ionescu, din Londra. Ex-Prințul Carol cunoaște perfect rostul acestui buletin.

Supravegherea continuă, telegrame urmează".

*

Am reprodus aceste informații trimise de la Paris, nu ca să lămuresc îndeletnicirile Prințului Carol în exil, ci ca să dau o ideie despre îngrijorarea ce domnea la Ministerul de Interne; în ajunul adunării de la Alba Iulia, cu privire la o posibilă lovitură din partea „Pretendentului", îngrijorarea reiese din excesul de spionare și de

supraveghere, dovedit prin rapoartele telegrafice mai sus reproduse, exces plătit cu bani scumpi și justificat numai prin teroarea sub care trăiau Vintilă Brătianu, Duca și ciracii lor.

Până pe la 10 aprilie Guvernul n-a luat nicio atitudine formală și nicio măsură specială împotriva adunării de la Alba Iulia. S-a mulțumit să dea instrucții prefecților din Ardeal, însărcinându-i cu o contra-propagandă prin sate, ca și cum o propagandă dusă de autorități ar fi putut influența pe cineva - și să întărească spionajul și supravegherea în jurul Prințului Carol. Față de știrile tot mai îngrijorătoare ce veneau din Ardeal și de telegramele ce soseau de la Paris și după care o lovitură a Prințului Carol era în plină pregătire - Vintilă a hotărât să convoace Consiliul de Miniștri pentru a interzice, la nevoie „manu militari", adunarea de la Alba Iulia. A fost o ședință de pomină, o consfătuire de iepuri fricoși ce se vedeau deja spintecați și cu pielea jupuită! Toată discuția a fost purtată pe aceste două alternative: dacă lăsăm adunarea să se ție, declanșăm revoluția cu proclamarea Regelui Carol al II-lea; dacă o interzicem, tocmai atunci declanșăm revoluția și mai sigur prin provocarea năvălirii țăranilor asupra orașelor... Iepurii au luat cuvântul unul după altul, și fiecare a spus de ce se temea, fără să parvină să-și ia o răspundere într-un sens sau în altul. Duca a expus măsurile luate și ordinele date la graniță și tuturor posturilor de jandarmi din țară, pentru eventualitatea unei sosiri neașteptate a Prințului, pe orice cale. Prințul trebuia tratat cu urbanitate, însă arestat pe loc împreună cu însoțitorii săi și predat celui mai apropiat comandament de jandarmerie. În caz de rezistență, aplicarea mijloacelor de constrângere până la împușcare, după somațiile de predare... Eu nu spusesem nimic, ceea ce cam enervase pe Duca. După ce și-a terminat expunerea, în tăcerea generală, mi s-a adresat mie cu cuvintele: „Dar d-ta, Argetoianu, ce părere ai, de ce nu spui nimic?" — „Fiindcă nu văd ce legătură poate să aibe adunarea de la Alba Iulia și Prințul Carol cu Agricultura! Dar dacă vrei părerea mea, dă-mi voie să mai cumpănesc situația; nu sunt încă bine lămurit asupra tuturor amănuntelor. Mâine voi fi probabil în măsură să-ți dau și părerea mea. N-am știut pentru ce am fost convocați, și am venit la ședință nedocumentat..." - „Dar nu putem aștepta până mâine", a tăiat Vintilă, și rezumând părerile emise, a declarat că pe de o parte adunarea de la Alba Iulia trebuia interzisă, luându-se toate măsurile necesare pentru menținerea ordinei, iar pe de alta intrarea Prințului în țară împiedicată cu orice preț... „Cu orice preț, domnilor, cred că m-ați înțeles...". După aceste cuvinte apăsate ale primului ministru, miniștrii au zis amin, după obiceiul

pământului și interzicerea adunării de la Alba Iulia a fost hotărâtă. Dar nu de tot: căci, dat fiind că mai era vreme, s-a mai hotărât să nu se dea încă un comunicat decisiv, și pentru opinia publică să se lase lucrurile în nehotărâre, ca să nu se încurajeze „rebelii" (sic !!) la pregătiri de mișcări subversive!

Miniștrii s-au despărțit cu mutre speriate. Iar eu am luat pe Duca de braț și ieșind cu el i-am spus: „Ascultă dragă, n-am vrut să vorbesc în fața tuturor și să iau atitudine de unul singur; sunt foarte documentat, și am o părere foarte lămurită asupra celor ce avem de făcut. Hai la Interne, să stăm în liniște de vorbă!" — „Hai..." mi-a răspuns încântat Duca, nedumerit și el, și am plecat împreună Ia Minister.

Acolo, în liniștea cabinetului ce dă pe grădină, am expus ministrului de interne „punctul meu de vedere", vorba generalului Bébé Gârlești eanu[221]. Afacerea trebuia privită sub dublul ei aspect: pe de o parte „întrunirea" politică de la Alba Iulia - pe de alta posibilitatea coborârii lui Carol din cer. Din cer, căci sosirea Prințului cu avionul la Alba Iulia era singura ipoteză de luat în considerare, o încercare de intrare în România cu trenul sau cu automobilul fiind dinainte condamnată insuccesului, dacă toate punctele de trecere de la graniță erau bine păzite. Examinând pe rând cele două fețe ale problemei, am arătat lui Duca că după părerea mea adunarea nu trebuia interzisă. De ce ne puteam teme noi? De un succes? Ce succes? Admițând că Maniu și agenții lui puteau să adune 100.000 de oameni la Alba Iulia, sau chiar 200.000 (ceea ce era exclus totuși), ce era să facă cu ei? Să-i puie să aplaude discursuri și moțiuni? Și apoi! Moțiunile vor fi violente, dar nu subversive, căci Maniu și ai lui nu vor revoluție, vor puterea, și știu bine limita peste care nu pot trece pentru a atinge scopul pe care-l urmăresc. Să pornească spre București? Glumă! Nu se pornește un marș atât de lung fără etape organizate, și noi știm că nu le au. Oamenii vin bucuros la o adunare, mai ales în Ardeal, unde sunt obișnuiți cu asemenea manifestații, dar ca să plece pe jos la sute de kilometri, să treacă munții și să atace Bucureștii - era altă treabă. Din 100.000 dacă ar veni atâția la Alba Iulia, nu s-ar găsi 10.000 care să pornească la o asemenea aventură. Și unde era norocul să o facă! N-ar fi ajuns unul până la Brașov! Atunci am fi fost în dreptul nostru și în perfectă legalitate luând chiar cele mai aspre măsuri. Opinia publică care era incontestabil cu cei de la Alba Iulia, câtă vreme nu ieșeau din legalitate, s-ar fi pronunțat tot atât de categoric

[221] În orice discuție, bietul Bébé Gârlești eanu nu se putea abține de a expune „punctul său de vedere", fără să mai insiste, după ce-l expusese, asupra adoptării lui.

împotriva lor îndată ce ar- fi început să facă prostii. Ratat, marșul asupra Bucureștilor (și de reușit, nu putea să reușească) ar fi înecat aventura în ridicol și ar- fi distrus tot efectul adunării.

A interzice adunarea nu era o soluție fiindcă era o soluție provizorie, căci adunarea de la Alba Iulia interzisă, național-țărăniștii s-ar fi pus să pregătească alta, agitând un alt colț de țară. Și din interdicție în interdicție, și din pregătire în pregătire, am fi răscolit țara întreagă...

Rămânea chestiunea Carol. Căci fără debarcarea lui Carol, adunarea de la Alba Iulia nu putea însemna decât ceea ce francezii numesc „un lucru lipsit de orice importanță". Dar chestiunea Carol nu trebuie privită numai în funcție de Alba Iulia. Desigur, adunarea de la Alba Iulia era un prilej nimerit pentru Prinț ca să încerce o lovitură, dar această lovitură o putea încerca și fără Alba Iulia; în ce privea reîntoarcerea lui Carol, pericolul nu era adunarea de la Alba Iulia, ci voința Prințului de a-și călca angajamentele și de a-și revendica drepturile. Împotriva acestui pericol, măsurile nu erau de luat în țară, ci în străinătate. Odată sosit în țară, partida Prințului era câștigată, căci cu toate „instrucțiile" date, nimeni nu va trage cu pușca în el... — „Crezi?", m-a întrerupt Duca... — „Sunt sigur!", am răspuns eu pe când Duca mormăia: „Poate că ai dreptate! Ce încurcătură, ce încurcătură!".

I-am obiectat că nu era nicio încurcătură, și l-am rugat să reflecteze asupra următoarelor propuneri cu care am încheiat convorbirea noastră: 1) Să nu se interzică adunarea de la Alba Iulia, luându-se pe sub mână toate măsurile posibile (trenuri oprite prin gări, șosele barate, amenințări prin sate etc.) pentru sabotarea ei; 2) Să se ia măsurile militare necesare pentru o eventuală opunere cu armele la înaintarea maselor spre București (măsuri de siguranță, căci eventualitatea improbabilă); 3) Să se supravegheze Prințul Carol de aproape și să se ia înțelegere cu Guvernele din Franța, Belgia, Olanda, Anglia și Germania pentru împiedicarea oricărui zbor al Prințului de pe aeroporturile acestor țări.

Am părăsit pe Duca încă nedumerit. Seara mi-a telefonat că s-a convins și el că aveam dreptate și că s-a înțeles cu Vintilă să convoace un nou Consiliu de Miniștri pentru a doua zi. Și au mai urmat încă alte două ședințe, în zilele următoare! Patru ședințe ale Consiliului de Miniștri, pentru o adunare a opoziției, ca și când ar fi fost vorba de intrarea României într-un război - pare de necrezut, dar așa a fost! După tragediile pe care le-am trăit de atunci, când mă gândesc la fleacurile pe care le umflam noi în acele vremuri fericite, îmi vine să

râd... Dar fiindcă am început, să le povestesc până la sfârșit. Vor mai veni poate și vremuri când oamenii scăpați din cleștele ananghiei, se vor întoarce - poate cu un zâmbet de dispreț, dar și cu un grăunte de interes - spre faptele trecutului, oricât de mărunte ar fi ele pentru cei care au văzut moartea cu ochii la fiecare cotitură a vieții, sau pentru descendenții lor, căci omenirea va trăi încă multă vreme sub zodia groazei.

Aceste trei ședințe consecutive ale Consiliului de Miniștri au fost teatru curat. S-a spovedit pe rând fiecare, și fiecare a venit cu o nouă propunere. Invitat de Duca, eu mi-am susținut „punctul meu de vedere" cu fermitate și cu convingere, Duca a fost tot timpul alături de mine, ca și Guță Tătărescu, subsecretarul său de Stat, care a fost de la început împotriva interzicerii adunării. Vintilă a șovăit, a fost când pentru autorizare, când contra - după cum se găsea influențat de argumentele unora sau de ale altora. Îmi aduc aminte că-l adusesem la părerea mea adică la autorizarea adunării, când Lapedatu (Alexandru) a luat cuvântul și a declarat că, dacă muncitorii de pe Valea Jiului (minerii de la Petroșani) erau lăsați să vie la Alba Iulia, „revoluția" era gata, căci erau toți comuniști... Am propus să se pună la dispoziția lor trenuri, iar aceste trenuri să fie oprite la jumătatea drumului, invocându-se defecte la mașină sau la poduri și să se stabilească orariile în așa fel încât oamenii să nu poată ajunge la Alba Iulia pe jos sau cu căruțele, în timp. Rețeta mea a plăcut lui Vintilă, și iar s-a dat de partea mea. Nu știu cine, Duca mi se pare, a propus să se organizeze o întrunire averescană la București, în aceeași zi și să i se dea o amploare tot atât de mare, prefecții din Vechiul Regat fiind obligați să aducă cu trenurile 100.000 de oameni în Capitală! Atât mai lipsea, de frica lui Maniu să umflăm pe Averescu, și să vedem pe Prințul Carol, înșelându-se de adresă și coborând în brațele lui Moș-Teacă... Am obiectat că era foarte greu de adus oamenii cu sila, că ar trebui să cheltuim sume enorme degeaba și că insuccesul de la București n-ar face decât să sublinieze succesul de la Alba Iulia. După o scurtă discuție, proiectul a fost abandonat. Ce a fost mai nostim e că oficiosul național-țărăniștilor Dreptatea mi-a atribuit mie paternitatea proiectului întrunirii averescane, înjurându-mă țigănește, când eu am fost acela care am contribuit mai mult la abandonarea lui.

În fine după trei ședințe de ezitări, de proiecte și contraproiecte pentru împiedicarea adunării, Guvernul a hotărât să o lase să se ție, adoptând argumentele mele. S-au luat toate măsurile de siguranță, civile și militare, pentru ca abcesul să crape la Alba Iulia și puroiul

să nu poată curge în afară. Tătărescu a fost numit comandir suprem al forțelor guvernamentale, cu reședința în Aiud sau în Turda - după plac - și cu răspunderea bătăliei...

Pe când membrii Guvernului se zbăteau ca să împiedice o lovitură a Prințului Carol, atitudinea Familiei Regale era din cele mai ciudate. Niciodată nu mi-am dat mai bine seama de dreptatea zicătoarei românești: „Așchia nu cade departe de pom!". Erau toți o apă, și cei ce urmăriseră un „act de curățire" în ianuarie 1926, în loc să tabere pe Prințul Carol și să facă din el un țap ispășitor, ar-fi trebuit să mătură întreaga familie. Niciunul din ei nu se gândea un moment la interesele țării care îi adoptase și îi îmbuibase, ci numai la ale lor și încă și acestea prost înțelese. Lăcomia banului sau satisfacerea patimilor lor sexuale erau singurele imbolduri care îi mânau pe toți. Am avut prilejul să stau de mai multe ori de vorbă, în acele zile de enervare, cu Regina Maria și n-am putut să-mi dau seama cu precizie despre starea ei sufletească față de fiu-său Carol. Poate fiindcă își schimba pe fiecare zi părerile, „căutând" ca un copoi vânatul, pe toate cărările, urmele puterii, care-i scăpa întruna. Într-o zi, dezlănțuită, se arunca cu violență împotriva „mizerabilului" care nu-i ascultase sfaturile, iar a doua zi îl suia în cer și-l declara singurul capabil să domnească și să guverneze, meserie la care fusese pregătit prin grija ei! Cred - și am mai spus-o - că perspectiva Regenței sale fusese determinantă pentru Regina noastră, în atitudinea hotărâtă pe care a luat-o în decembrie 1925 și în ianuarie 1926, în criza dinastică - și că faptul că nu-și ajunsese scopul o adusese să regrete ce făcuse. Dacă n-a mers până a pune bețe în roate Guvernului în măsurile pe care le-a luat ca să împiedice o reîntoarcere a lui Carol, n-a făcut însă nimic ca să-l ajute în greaua lui sarcină. Atitudinea Reginei a fost incoerentă, până la înapoierea lui Carol, și chiar după. Sunt în măsură să dau o dovadă tipică a acestei incoerențe, căci nu poate fi vorba de duplicitate. Prin august 1928, Regina m-a chemat la dejun la Pelișor, ca „să-mi spuie ceva foarte important". Cum nu eram singuri, nu mi-a spus nimic la dejun, dar după, m-a luat într-un colț și m-a întrebat dacă n-ar fi posibil „să fie lăsat Carol să se înapoieze în România, ca simplu particular. Își va vedea de moșie și de treburile lui și nu se va amesteca în politică!... Altfel, dacă continuă să stea în străinătate, se pierde definitiv...". Voi arăta numaidecât ce am răspuns Reginei, dar înainte, ca să subliniez incoerența dacă nu duplicitatea ei, voi însemna că cu două săptămâni înainte, la Paris, scrisese o lungă scrisoare d-nei Lupescu cerându-i să sfătuiască pe Carol să divorțeze de Principesa Elena și să o ia pe dânsa de nevastă...

Această condamnare fără apel a nenorocitului Prinț era urmată, la două săptămâni de distanță, de o încercare de salvare și de reabilitare cu totul neașteptată. Am citit cu ochii mei scrisoarea adresată d-nei Lupescu; mi-a arătat-o, după Restaurație, Regele Carol al II-lea, în mâinile căruia ajunsese. Mai e nevoie să spun că propunerea de reprimire în țară a Prințului „ca simplu particular", pe care Regina m-a rugat să o transmit lui Vintilă Brătianu, a fost primită cu urlete? „Cum, și Regina?" - a întâmpinat bietul Vintilă, și s-a urcat imediat în automobil cu Duca și au tăbărât amândoi pe biata femeie... „Erau cât pe aci să mă omoare. Nu credeam că fac un lucru rău" – mi-a mărturisit Majestatea Sa, trei zile mai târziu!

Prințul Nicolae, ajuns Regent de pe urma abdicării lui frate-său, nu-și dedese încă în 1928 jocul pe față, dar pe ascuns, lucra deja la înapoierea lui Carol ca să poată scăpa el de sarcina ce i se pusese în spinare și odată liber, să-și facă de cap. Nu se poate spune că Prințul Nicolae să fi făcut vreo plictiseală Guvernului în chestiunea Carol, dar- Guvernul n-a găsit într-însul niciun sprijin într-o afacere care înainte de toate era a lui. Nu e vorba, chiar dacă n-ar fi urmărit planurile sale de „Restaurație", ce concurs ne-ar fi putut da cuiva un zevzec ca dânsul?

Principesa Elisabeta era carlistă sută în sută, mai întâi fiindcă nu putea suferi pe mumă-sa[222] principala responsabilă a actelor constituționale de la 4 ianuarie și al doilea fiindcă se considera solidară cu frate-său ca singuri copii ai Regelui Ferdinand... Principesa Elisabeta era în corespondență cu Carol și nu ascundea nimănui nădejdea de a vedea cât mai curând pe Prinț urcându-se pe Tronul tatălui lor... Cum eram foarte prieten cu Regele George și cu soția sa, și Ionel Brătianu, și Vintilă, și Duca m-au însărcinat de mai multe ori să intervin pe lângă Elisabeta ca să-i mai domolesc entuziasmul. M-am executat de fiecare dată, având grijă să atrag atenția Principesei asupra faptului că nu eram organ de inițiativă, ci organ de transmisiune! Am câștigat astfel și mai mult prietenia Elisabetei, prietenie care mi-a permis să obțin de la dânsa în luna mai 1928, după adunarea de la Alba Iulia, un document la care Duca ținea foarte mult. Carliștii răspândiseră cu insistență zvonul că Regele Ferdinand, înainte de a muri, trimisese o scrisoare lui Ionel Brătianu, scrisoare prin care îi recomanda rechemarea lui Carol. Se plăsmuise chiar la Paris un text al acelei scrisori care circula pe sub mână. Duca aflase că Elisabeta fusese pusă la Paris în cunoștința

[222] Nu s-a împăcat decât mult mai târziu cu dânsa, definitiv însă, după ce a cunoscut și ea satisfacțiile de ordin sentimental pe care le reproșa mamei sale.

pregătirii acelui fals, prin Bacher, și mi-a cerut să obțin de la dânsa să semneze următoarele rânduri pe care le-a redactat chiar el[223]:

„Aflu că se agită din nou chestiunea scrisorii pe care tatăl meu ar fi scris-o în ultimele zile ale vieții sale d-lui Ion I.C. Brătianu pentru a-i recomanda întoarcerea fratelui meu Carol.

Știu precis că această scrisoare este un fals. Mai mult, la trecerea mea prin Paris, în vara anului 1927, dl Bacher mă informase că se proiectează făurirea acestui fals.

Am făcut alaltăieri, în mod verbal, această declarație și d-lui Maniu.

Elisabeta"

Căci Duca ceruse ca și Maniu să fie pus în curent cu ce știe Principesa, despre plăsmuirea scrisorii Regelui Ferdinand.

„Satisfac dorința Guvernului numai fiindcă mi-o ceri d-ta - mi-a spus Elisabeta - și fiindcă îmi dau seama că declarațiile mele nu vor împiedica pe Carol să vie când îi va suna ceasul...".

Cu Principesa Mignon (Regina Maria a Iugoslaviei) și cu Principesa Ileana n-am avut contact, așa încât nu pot ști ce au rumegat în clipele în care se bătea pe nicovală fierul roșu al Restaurației. Presupun însă că sub influența familiei Știrbei, Ileana simpatiza cu toanele anticarliste ale mamei sale - iar despre Mignon am aflat mai târziu că era pentru reabilitarea lui frate-său. Oricare ar fi fost gândurile celorlalți din familie, singura care s-a declarat pe față pentru înapoierea lui Carol a fost Elisabeta și credincioasă i-a rămas până la sfârșit, chiar după rușinoasa lui abdicare. În cursul acestor „Amintiri" voi mai avea prilejul să revin asupra rolului jucat de Principesa Elisabeta în destinul Prințului Carol...

Adunarea de la Alba Iulia a avut loc la 6 mai, fără ca să se sfâșie catapetesmele bisericilor. A fost lume multă - național-țărăniștii au pretins că au fost peste 100.000, iar evaluările Siguranței n-au trecut de 30-40.000. Indiferent, ca întrunire a fost un mare succes - „fără consecințe importante pentru viitor". S-au ținut din cele 4 colțuri ale pieții orașului obișnuitele discursuri, s-a aclamat obișnuita moțiune împotriva Guvernului, s-au expediat Regenței obișnuitele telegrame de devotament către Rege și Țară, de protestare contra regimului. Câteva cete, 3-4.000 de oameni (poate că nu vor fi fost decât 500!) au apucat-o spre București, dar socotind că drumul era lung, și aflând că la podul de peste Mureș așteptau jandarmii cu mitraliere, s-au înapoiat la Alba Iulia. Câțiva îndrăzneți, au mers până la kilometrul 6, și s-au culcat prin șanțuri, de unde au fost ridicați și trimiși acasă... Guță Tătărescu s-a înapoiat triumfător acasă...

[223] Am păstrat în hârtiile mele ciorna scrisă cu mâna lui Duca.

Carol n-a venit, dar a încercat să plece din Anglia. Din telegramele informative primite din Paris în ultima decadă a lunii aprilie și publicate mai sus, reieșea lămurit că Prințul „cocea" ceva și că căuta, în Franța și apoi în Belgia, o bază prielnică ca să-și ia zborul în ziua de 6 mai și să cadă alături de Alba Iulia. Dar tatonările și pregătirile ce se înscenau în Franța și în Belgia nu erau decât o manevră menită să înșele supravegherea agenților români. Pe când toată banda petrecea și se afișa în Belgia, Barbu Ionescu pregătea în secret lovitura la Londra. Un avion fusese pregătit în secret, care trebuia să decoleze în ziua de 6 mai, la 4 dimineața de pe un aeroport vecin cu Londra. Prințul trecuse în ajun în Anglia și lovitura ar fi reușit fără vigilența autorităților engleze, care, alertate de noi conform hotărârilor luate în Consiliul de Miniștri, au prins de veste la timp plecarea avionului misterios și bănuind că principalul pasager era Pretendentul nostru (Barbu Ionescu „aranjase" acte de călătorie false), au oprit decolarea și au sechestrat aparatul - făcând a doua zi și Prințului vânt peste Canalul Mânecii... Astfel a fost tăiată aventurii, o primă dată, iarba sub picioare!

Vâlva făcută în jurul adunării de la Alba Iulia și a „descinderii" proiectate a Prințului Carol s-a potolit destul de repede; marele succes trâmbițat al plebiscitului din 6 mai a fost în realitate un fiasco, căci a costat trudă multă și bani mulți fără a duce la niciun rezultat.

De pe urma acestei ratate încercări de Restaurare n-a rămas decât furia lui Duca împotriva lui Barbu Ionescu, pe care Siguranța l-a identificat cu un escroc evreu numit Leibovici și fugit din țară ca să scape de pușcărie. Despre Leibovici-Barbu Ionescu voi vorbi mai pe larg, cu prilejul întâlnirii mele cu dânsul la Londra, în 1932, deocamdată însemnez numai cum campania pornită de Duca pentru a-i curăța pe piața Londrei, a costat bani mulți fondurile secrete și nu ne-a prea făcut cinste în fața opiniei publice engleze.

Întrunirile Opoziției și prezența mea la Interne cerută de Duca • Vintilă și Buzdugan pun la cale un Minister Maniu ca să evite înrolarea definitivă a acestuia în carlism • Guvernul Maniu • Alegerile din decembrie 1928 • Cad la Vlașca și la Caraș și sunt ales senator la Dolj • Raporturile mele cu Partidul Liberal în opoziție • Iau atitudine în chestiunea stabilizării monetare • Problema lichidării pasivelor (Conversiunea) • Problema legăturilor economice cu Germania • Gutmann • Societatea Bancară Română • Politica internă: pregătirea Congresului liberal din luna mai 1930 • Congresul și marea întrunire de la Tir • Carență la cârma Statului și perspective tulburi

Faptul că adunarea de la Alba Iulia n-a fost urmată de niciun rezultat practic n-a descurajat pe național-țărăniști, ci i-a îndemnat să-și schimbe tactica. În locul adunărilor mari pe provincii, s-au pus să agite lumea în amănunt, organizând pe oriunde se putea întruniri publice, în fiecare duminică și sărbătoare. Toată vara s-a ținut astfel la București câte o întrunire în fiecare duminică. Natural, toată săptămâna ziarele național-țărăniste anunțau sfârșitul pământului sau cel puțin al Guvernului Brătianu. La fiecare 2-3 întruniri (câteodată și mai des) lua parte și Maniu. În ajunul acelor zile presa național-țărănistă ridica și mai tare diapazonul amenințărilor și la Ministerul de Interne făceau toți în pantaloni. Cu prilejul primei întruniri de la Dacia, pe la sfârșitul lunii mai, Duca m-a rugat să stau cu dânsul la Minister. „Sângele meu rece", „vechea mea experiență", „cunoașterea oamenilor de dincolo de baricadă" - fiind indispensabile pentru menținerea ordinei. Propunerea lui Duca m-a plictisit enorm, fiindcă crea un precedent, și știam de la foștii mei prieteni că întrunirile se vor ține lanț toată vara. Cu câte aveam pe cap la Ministerul meu, nu putea fi vorbă de concediu și mă aranjasem să petrec weekendurile (de sâmbătă până luni) la Breasta, cu ai mei. Perspectiva de a înlocui cele câteva ceasuri de libertate la țară pe care mi le îngăduiam, prin ședințe enervante fiind monotone, la

Ministerul de Interne, nu mă încânta deloc. Ca să mă seducă, Duca mi-a făgăduit un dejun extraordinar în grădina Ministerului, cu icre proaspete și tot felul de bunătăți. Nu mai țin minte dacă am cedat prieteniei mele pentru Duca sau icrelor moi, dar am cedat, și am rămas la București, închis de la ora 10 la ora 4 p.m. în Ministerul de Interne cu Duca, cu Franasovici, cu Tătărescu și cu șefii civili și militari ai resorturilor de represiune.

Duca m-a întrebat dacă trebuie să lase manifestația pe stradă pe care Maniu o cerea sub forma unei defilări a celor întruniți la Dacia, de-a lungul bulevardelor, până la Șosea.

„Dă-le tot ce cer, chiar, dacă vor, să treacă pe la Palat - și lasă-i să facă oricâte prostii. Cu cât vor face mai multe cu atât mai bine!". Duca mi-a urmat sfatul și nu s-a întâmplat nimic. Oamenii s-au adunat la Dacia, au ascultat discursurile obișnuite, întretăiate de câte un „trăiască!" sau de câte un „rușine!" - după cum era vorba de Opoziție sau de Guvern, și pe la ora unu și jumătate, cei ce aveau ce mânca s-au dus acasă, iar cei lihniți s-au încolonat și au pornit liniștit spre Șosea. Din zece în zece minute, Duca, enervat la extrem, primea vești telefonice despre „situația de pe câmpul de luptă", unde bineînțeles nu se petrecea nimic serios. Pe când Duca cerea știri de la Dacia, eu ceream știri de la „frigidaire" și mă îngrijam de soarta icrelor moi; plictisit de rolul tâmpit pe care-l jucam, am sfârșit prin a cere cu icrele și șampania - ceea ce mi s-a acordat fără greutate!

Ziua terminându-se cu bine, Duca m-a pus să jur că voi rămâne în fiecare duminică cu dânsul. Se vede că mă considera ca un fetiș! M-am zbătut cât am putut, dar n-am putut să scap și a trebuit să-mi petrec duminicile în București, să fac cură de icre moi, furând pentru Breasta la fiecare 15 zile câte două zile din săptămână!

Bietul Duca! N-a trăit mult, dar cât a trăit a trăit într-o veșnică tremarelă; n-am văzut om mai impresionabil și mai prăpăstios decât dânsul! În fiecare duminică a acelei memorabile veri 1928 a fost convins că Opoziția va lua Ministerul cu asalt și ne va trage în țeapă! Într-o zi l-am întrebat: „Ați făcut și voi atâtea campanii de opoziție, atâtea întruniri publice în care v-ați dedat la toate violențele de limbaj – gânditu-v-ați vreodată să luați Ministerul de Interne cu asalt?" — „Nu..." — „Atunci?" — „Apoi bine (a încheiat Duca) noi eram oameni de ordine!". L-am rugat pe Duca să n-aibe nicio grijă că mai om de ordine ca Maniu nu era altul în țară; cusurul lui era demagogia, dar demagogia nu ducea direct, ci numai indirect la violențe...

Dacă Duca era terorizat de uneltirile Opoziției, Vintilă Brătianu

continua să fie siderat de perspectiva unei înapoieri a Prințului Carol. Duca nu prea credea în posibilitățile Prințului și Vintilă nu se prea speria de amenințările lui Maniu cu revoluția. Era însă un iepure fricos care se temea și de Opoziție și de Carol - și acest iepure fricos era Regentul Buzdugan, singurul membru al Regenței care-și permitea să aibe o opinie și să îndrăznească o îndrumare politică. Buzdugan a priceput că, cu cât Maniu și național-țărăniștii vor fi ținuți în opoziție, cu atât se vor apropia de Carol și vor sfârși chiar prin a lua angajamente formale față de dânsul. Cum înapoierea Prințului însemna sfârșitul Regenței, Buzdugan căutând să îndepărteze această neplăcută perspectivă, lupta pentru pielea lui, fără să-și dea seama, nenorocitul, că pielea lui era deja în saramură... Buzdugan a docănit tot timpul verii pe Vintilă și l-a convins pe rând, întâi, că Carol nu putea reveni decât cu ajutorul lui Maniu și al partidului său, și - al doilea, că singurul mijloc de a împiedica pe Maniu și pe național-țărăniști de a se angaja cu Carol era de a-i chema la putere și a-i solidariza astfel cu Regența și cu regimul de la 4 ianuarie. Național-țărăniștii, adăuga Buzdugan, nu vor fi în stare să facă față greutăților de guvernare și în foarte scurtă vreme vor fi siliți să părăsească puterea și să recadă în opoziție, dar faliți și fără să se mai poată da cu Carol, împotriva căruia vor fi fost siliți la Guvern să ia măsuri. Partidul Liberal va reveni atunci la putere, tare și mare, și fără să mai poată fi stânjenit de nimeni în acțiunea sa de guvernare. Cei doi osândiți la moarte[224] s-au înțeles încetul cu încetul, și retragerea noastră ca și chemarea lui Maniu au fost hotărâte pentru începutul lui noiembrie, înainte de deschiderea Camerelor. Presupun că înainte de a lua o hotărâre, Vintilă a consultat pe Duca; pe mine însă nu m-a consultat. Am pus și asta la pasivul raporturilor noastre, alături de totala mea nesocotire în negocierile privitoare la stabilizarea monetară și la fixarea planului însăși de stabilizare. Am aflat despre angajamentele luate de Vintilă față de Buzdugan prin Dinu Brătianu, care lucra cu mine la Pescării și care presupusese probabil că frate-său îmi vorbise, iar eu nu l-am clintit în iluziile lui. Și mi-a mai confirmat faptul și însuși Buzdugan, convins și el că eram în curent, căci după demisia lui Titulescu, Vintilă, Duca și cu mine eram socotiți ca cele trei capete ale Guvernului. Am tăcut, n-am zis nimic, n-am reclamat: m-am mărginit să constat că aproape toate firele dintre Vintilă și mine, și foarte multe dintre Duca și mine se rupseseră cu acest prilej. În sine, plecarea Guvernului mă încânta, căci lucram într-însul fără nicio vlagă și nu aveam nicio încredere în posibilitățile

[224] Buzdugan a murit la sfârșitul lui 1929 și Vintilă Brătianu, la sfârșitul anului.

lui de realizare. Numai mai târziu mi-am dat seama că Vintilă era deja atins de boala care trebuia să-l răpuie și că nu mai era în toate facultățile lui. De un singur lucru îmi părea rău, de neputința în care mă aflam să duc la bun sfârșit reformele pe care le întreprinsesem la Ministerul Agriculturii și să văd promulgate și aplicate câteva legi pe care le socoteam mai mult decât utile, indispensabile. M-a consolat însă nădejdea că tocmai această utilitate a lor va impune legile mele și succesorului meu și că va realiza el ceea ce nu putusem realiza eu. M-am înșelat o dată mai mult: în cutele simbolicei sale cămăși, succesorul meu adăpostea mai multă patimă decât minte.

În ziua de 6 noiembrie am dat - fruntașii partidului - un mare banchet lui Vintilă Brătianu, un banchet de peste 300 de tacâmuri, și în ziua de 9 noiembrie Guvernul a demisionat. Scriu aceste rânduri în vremuri de mari lipsuri și de mare sărăcie[225], când un simplu aperitiv costă aproape 1.000 lei, și nu mă pot abține de la plăcerea de a reproduce savurosul „menu" pe care ni l-a servit Capșa în sala cea mare a Athene-Palace-ului. Scriindu-l, parcă mai simt o dată pe limbă deliciosul contact al unor mâncări cu care nu m-am mai întâlnit de ani de zile... Reproduc „menu-ul", dar trec sub tăcere discursurile care s-au rostit - a trebuit să vorbesc și eu - căci n-ar mai deștepta niciun ecou în sufletele nimănui!

Imprimat frumos pe cartoane cu marginile aurite, sub portretul lui Vintilă într-un medalion sta scris:

Banchet
dat în onoarea
Domnului Vintilă Brătianu

și mai jos:

Icre proaspete
Julienne Darbray
Sturion à la Siberienne
Sos remulat
Fileu de vițel à la forestière
Aspic de ficat gras en belle-vue
Salate de sezon
Înghețata Nesselrode
Coșuri cu fructe
Cafele
Etc.
Drăgășani extra vieux
Nicorești
Champanie Capșa Sec.

[225] Octombrie 1943...

Vintilă a prezentat Regenței demisia Guvernului în ziua de vineri 9 noiembrie și în ziua de duminică 11 noiembrie Guvernul Maniu, primul și mult așteptatul Guvern Maniu, a depus legiuitul jurământ.

Maniu fiind prevenit de atâta vreme că îi sosise în fine rândul, ar fi trebuit să fie gata cu Ministerul său și să-l constituie în două ore - dar Maniu era Maniu, și i-au trebuit 48 de ore ca să-și închege Guvernul. Scenele din 1926 s-au repetat, dar pe lângă rivalitățile personale mai era și cumpăna dreaptă de ținut între naționali și țărăniști. Cele mai mari greutăți Maniu le-a întâmpinat pentru cazarea lui Mironescu. Acesta dedese bani mulți lui Maniu pentru întreținerea gazetelor, și Maniu, recunoscător, voia cu tot prețul să-l facă ministru și-l desemnase pentru portofoliul Instrucției Publice, pe care Moș Ghiță îl mai deținuse 3 săptămâni în efemerul Minister Take Ionescu din decembrie 1921. Mihalache nu putea însă suferi pe Mironescu, searbădă personificare a plutocrației, a takismului și a prostiei - și n-a voit să audă de numirea lui în fruntea unui Departament asupra căruia, el, Mihalache, ca protector al învățătorimii, avea un drept de control. O zi întreagă s-a rugat Maniu de el, căci n-avea alt portofoliu disponibil - Mihalache n-a vrut să știe nimic, declarând că nu va intra în Guvern dacă Mironescu va fi numit la Instrucția Publică, unde țărăniștii voiau pe Costăchescu. Neînțelegerea era gravă, dar situația a fost salvată de Titulescu. Maniu voise pe Titulescu la Externe, și se angajase și cu Regența în acest sens. Dar Titulescu n-a vrut să primească în ruptul capului, să nu se zică că demisionase din Ministerul Vintilă Brătianu ca să-și pregătească culcușul în Guvernul Maniu. Discuțiile cu dânsul erau cu atât mai anevoioase, cu cât aveau loc pe cale telefonică. În cele din urmă Titulescu a consimțit să îndrumeze politica externă a Guvernului, din afară, printr-o persoană interpusă, printr-un om de paie al său, și a desemnat pe Maiorescu. Maniu a sărit cu entuziasm pe această propunere care-i rezolva și problema de la Instrucția Publică. Mihalache care hrănea o nelimitată admirație pentru Titulescu, și care căpăta astfel Instrucția pentru Costăchescu, nu s-a mai opus la numirea lui Mironescu la Externe și astfel Ministerul a putut să se constituie sub forma următoare: Președinte, fără portofoliu, Iuliu Maniu, apoi Al. Vaida-Voievod la Interne, G. Mironescu la Externe, Mihai Popovici la Finanțe, general Cihoski la Război, V. Madgearu la Industrie, general Alevra la Comunicații[226], Gr. Iunian la Justiție, Ion Mihalache la Agricultură, Costăchescu la Instrucție, Aurel Vlad la Culte, I. Răducanu la Muncă, Sever Dan la Sănătate și

[226] Alevra fusese numit după insistența Regentului Buzdugan.

Pan Halippa la Lucrări Publice. În plus, Voicu Nițescu, T. Sauciuc-Săveanu și Sever Bocu - miniștri fără portofoliu, iar D.R. Ioanițescu, Ed. Mirto, Virgil Potârcă, Aurel Dobrescu și Lugoșianu, subsecretari de Stat.

Ministerul Maniu a fost primit la sate cu mare însuflețire și la orașe cu multă bunăvoință pe temeiul formulei: „să-i vedem și pe ăștia la treabă". Dar deosebirea între țărănime și burghezie era mare. Pe când bunăvoința burgheziei era colorată și cu puțin scepticism, însuflețirea țărănimii se manifesta printr-un fanatism care mergea până la violențe împotriva adversarilor. Alegerile, sorocite pentru jumătatea lunii decembrie[227], s-au resimțit de această stare sufletească: perfect libere în orașe, ele au fost mai mult sau mai puțin sălbatice la țară. Din punct de vedere al intervenției guvernamentale ele au fost lipsite de orice ingerință și în secțiile rurale, dar fanatismul bandelor țărănești n-a prea permis celorlalte partide să facă propagandă și bâta a domnit pretutindeni.

Duca, având nevoie de mine în Parlament, m-a sfătuit să candidez în fruntea listei în Vlașca, unde Iuca (D.), unul din cei mai tari alegători liberali, avea o organizație stăpână pe situație. Un loc era sigur, Iuca nici nu admitea să fie discutat, și spera chiar să ia mai multe. Am primit propunerea cu atât mai multă plăcere, cu cât la Dolj, Neamțu nu mi-ar fi cedat capul de listă decât forțat și în acest caz ar fi lucrat împotriva mea, ca să mă învețe minte. Am lăsat Camera la Dolj lui Neamțu și m-am înscris la Vlașca, unde Iuca m-a primit cu brațele deschise, și m-a găzduit chiar opt zile în casa lui la Giurgiu. Ce băiat excelent, ce om cumsecade! Păcat că a murit tânăr, după ce a ajuns totuși ministru de interne sub Tătărescu. Era căsătorit cu Rita Doria[228], cântăreață destul de cunoscută pe vremuri, care se ținuse vreme îndelungată cu Vasile Morțun. Femeie inteligentă și simpatică, le învârtea toate, în casă și afară din casă. I-am rămas recunoscător pe viață pentru toată osteneala ce și-a dat-o ca să mă scoată - și m-a întristat mai mult decepția ei decât pierderea locului, căci l-am pierdut cu glorie! Național-țărăniștii au luat toată lista și pentru mine dezastrul era clar, înainte de deschiderea urnelor. Opt zile cât am stat la Giurgiu n-am putut ieși o singură dată în județ. În primul sat în care intram, ne primeau oamenii cu huiduieli, iar partizanii d-lui Mihalache - cu ciomegele ridicate. Cum nu eram animat de cine știe ce vlagă în lupta pe care o duceam, dam ordin

[227] Au început la 12 decembrie și au ținut, cu diferitele colegii ale Senatului, opt zile.
[228] Nume sub care se ascundea d-ra Margareta Dimitriu.

șoferului să se înapoieze la Giurgiu și mă cufundam în câte un roman cules din biblioteca d-nei Rita - pe când curajoasa femeie cutreiera mahalalele pentru mine, iar bietul Iuca se strecura printre bâte ca să puie câte o vorbă bună pe la finii lui... Am rămas din aceste alegeri cu o oroare fizică de bivolarii vlășceni, pe care-i întâlneam în bande dincolo de barierele orașului, îmbrăcați în dimie neagră, de parcă erau cârduri de ciori. Erau urâți foc, aveau niște mutre bestiale, lipsite de orice caracter românesc și urlau întruna „Trăiască Maniu", „Trăiască Mihalache", „Jos Brătianu"! Cred că numai mulțumită faptului că eram un necunoscut pentru aceste corcituri bulgărești, am scăpat nebătut.

În afară de Vlașca, îmi mai pusesem candidatura la Cameră în fruntea listei din județul Caraș, al cărui vag șef eram, și la Dolj la Senat, pentru locul de reprezentant al Consiliilor Comunale. La Caraș, oamenii mei contau mai ales pe voturile secției de la Bârșova (Barșovia), foarte numeroase, unde împroprietărisem locuitorii desființând o fermă inutilă a Statului. Bârșovenii îmi juraseră credință pe viață, dar m-au trădat numaidecât, căci în aceste alegeri din decembrie 1928, care au urmat numai trei luni după împroprietărirea și jurămintele lor, nu mi-au dat nici măcar un vot!

Alegerile sunt însă ca loteria, și nu știi de unde sare iepurele. Eram sigur să fiu ales la Vlașca, speram să ies la Caraș și nu aveam nicio nădejde la Dolj, Colegiul consilierilor comunali fiind complet în mâna prefectului, prin urmare a Guvernului. Și iată că am căzut la Vlașca și la Caraș și am fost ales senator la Dolj! Această alegere a fost cel mai mare succes electoral pe care l-am înregistrat în întreaga mea carieră politică! Eram trei candidați: eu am luat 965 voturi, guvernamentalul - 542 și averescanul - 228. Averescanul (colonelul Milcoveanu, fostul prefect) nu conta; norocul meu a fost că național-țărăniștii n-au avut un candidat local - căci centrul le impusese un colonel Tănăsescu, străin de județ. Prefectul și fruntașii Partidului Național-Țărănesc s-au dezinteresat de alegere, și rezultatul a fost că am ieșit eu!

Ce a fost mai nostim, a fost că Neamțu care n-a vrut să-mi dea locul cel bun la Cameră a căzut, pe când eu, oropsitul de la Senat, m-am ales!

Mulți au pretins că m-am ales fiindcă nu m-am adresat alegătorilor mei în numele Partidului Liberal, mulțumindu-mă să invoc vechile mele legături personale cu Doljul, prin următoarele rânduri pe care le-am adresat fiecărui alegător în parte:

„Iubite prietene,

De data aceasta mă adresez alegerii grupului celui mai luminat de alegători. Am părăsit câmpul deschis al luptei pentru Cameră, fiindcă-mi dau seama că omul cuminte nu trebuie să se opună puhoiului împins de vânturi, ci trebuie să aștepte tot de la vreme domolirea vânturilor și oprirea puhoiului. Până atunci - nu va trece mult - mă îndrept către cei ce prin mintea lor și prin situația lor sunt în stare să judece.

Să judecați dv. dacă am făcut ceva pentru acest județ și dacă sunt în stare să mai fac. Să judecați dv. dacă oamenii care stau în jurul meu[229] merită sau nu încrederea celor cu scaun la cap.

Vă cer voturile în numele dragostei care mă leagă de acest pământ, în numele legăturilor pe care le-au întărit atâtea lupte și atâtea izbânzi pe care le-am sărbătorit împreună.

Fac un călduros apel la sprijinul d-tale, iubite prietene, și te rog a mă crede etc., etc.".

Succes personal desigur, iar nu de partid, dar cu atât mai remarcat cu cât am fost singurul liberal ales în Parlament prin scrutin majoritar, toți ceilalți fiind beneficiarii proporționalei, la Cameră. Și astfel am devenit „leader-ul" Partidului Liberal la Senat, în lunga legislatură care a durat până în primăvara anului 1931, când noile alegeri au fost prezidate de mine (Guvernul Iorga-Argetoianu).

Anul 1929 a fost pentru mine un an de liniște, aproape singurul an fără emoții politice în lunga mea carieră.

Cu Partidul Liberal mă împăcam greu. Printre cei din fruntea lui, singurul cu care mă înțelegeam era Duca. Aveam cu dânsul afinități cerebrale, dar din nenorocire nu și de ordin sentimental sau etic. Cu Brătienii, căci Dinu avea în direcția ocultă a partidului aproape aceeași influență ca Vintilă, raporturile mele nu se strânseseră deloc. Lucrasem cu Dinu în foarte bună înțelegere la Minister, unde îi lăsasem Pescăriile pe mână, dar fără nicio intimitate sufletească. Nu puteam pricepe cum răposatul Ionel putea fi frate cu Dinu și mai ales cu Vintilă, atât de diferit era de ei. Parcă erau ființe de spețe deosebite: nu pricepeau, nu simțeau și nu judecau nimic la fel. Soarta ironică mă aruncase în Partidul Liberal tocmai în clipa în care singurul din frații Brătianu cu care aș fi putut lucra dispărea. Cu toate că legăturile mele cu cei doi Brătieni supraviețuitori erau

[229] O aluzie la faptul că în această alegere n-am făcut apel decât la foștii mei partizani, pentru propagandă. N-am vrut să știu de organizația locală a Partidului Liberal, care nu mi-a dat niciun concurs. Neamțu a plecat la Gorj trei zile înainte de alegere și s-a înapoiat după, lăsând oamenilor săi ordin să nu voteze pentru mine, ci pentru Milcoveanu.

nule și cu partidul foarte slabe, nu m-am gândit un moment după căderea Guvernului nostru și până la Restaurarea lui Carol să părăsesc pe noii mei tovarăși, în rândurile cărora am rămas nu din simpatie, ci din indiferență. Îmi pierise orice poftă de combinații politice, nu mai aveam nicio iluzie asupra posibilităților partidelor noastre și echilibristica lor pe coarda puterii mă lăsa cât se poate de rece. Încercasem pe rând cu toate partidele și nu reușisem să ajung la ceva cu niciunul. Neastâmpărul meu politic nu mă lăsa însă în pace. Nemaiputând manevra pe alții, m-a pus dracul să mă mișc de unul singur și să urmăresc soluții în marile noastre probleme economice. În Partidul Liberal, asemenea încercări de independență individuală, asemenea abateri de la tipicul stabilit erau socotite ca și crime, și dacă n-am fost executat imediat, e că eliminarea mea ar fi avut prea mare răsunet în opinia publică, și chiar în a partidului, unde tot tineretul, sătul de tirania brătienistă și de vechile clișee pe care se sprijinea, își îndrepta cu simpatie atenția către mine și către îndrăznelile mele doctrinare. N-am fost executat, dar am fost condamnat „in petto" și la prima ocazie aruncat peste bord. Ocazia nu s-a prezentat decât la sfârșitul anului 1930, și e drept că am făcut tot ce am putut ca s-o provoc. Dar nu am ajuns încă acolo.

După demisia Guvernului nostru, nu m-am mai simțit legat prin solidaritatea ministerială, și fără să atac pe nimeni, căci ar fi trebuit să atac pe șeful partidului meu, am început să-mi arăt părerile asupra modului cum se înjgheba stabilizarea și să subliniez greșelile ce erau pe care să se facă, urmându-se tipicul lăsat moștenire de Vintilă. Faptul însă că nici Madgearu, care mușca din Vintilă, nici întreg Partidul Național-Țărănesc nu au putut schimba cu nimic nenorocitele condiții ale stabilizării, m-a dus la convingerea că aceste condiții fuseseră impuse de străini și că bietul Vintilă fusese numai vinovat de lipsă de rezistență față de exigențele d-lor Rist & consorți, lipsă datorită bineînțeles în mare parte altei lipse, lipsei de competență în problemele monetare. Adevărații vinovați o dată depistați, am lăsat în pace și pe Madgearu, și pe Popovici, și pe Maniu - și într-o serie de conferințe și de articole am atacat pe însăși domnul Rist și pe experții străini care ne sabotau stabilizarea monedei noastre. Dl Rist m-a însemnat în cartea lui neagră și în 1932 mi-a plătit polița, după cum se va vedea.

Dar polemicele pe chestiunea stabilizării au fost pentru mine îndeletniciri de ordin secundar. Chestiunea nu mă mai pasiona, era răsuflată, și dacă i-am mai dat oarecare atenție a fost dintr-un sentiment de paternitate: eu o născocisem în 1922, și deși nu-mi mai

cunoșteam copilul în hainele în care-l îmbrăcaseră alții, nu-l puteam lăsa să-și ia câmpii fără o bună dojană și câteva sfaturi de îndreptare.

Dacă nu mă mai pasiona problema stabilizării monetare, alte două probleme tot atât de gingașe îi luaseră locul în preocupările mele și mă împingeau la acțiune: era problema lichidării pasivelor (conversiunea datoriilor) și problema raporturilor noastre economice cu Germania. Stabilizarea, bună-rea, cum se făcea însemna „un cran d'arrêt" în mersul progresiv al ruinei noastre gospodărești, dar nu rezolva problema asanării producției noastre naționale și nu reda, mai ales principalei ramuri a acesteia, agriculturii, posibilitatea unei normalizări. Agricultorul nostru nu putea beneficia de stabilizare cât timp era paralizat prin datoriile covârșitoare care-l sugrumau și care nu puteau fi lichidate prin liberul joc al operațiunilor bancare sau comerciale. De aci ideea unei intervenții a Statului, a unei conversiuni silite a debitorilor, a celor agricoli înainte de toate.

Deși pe un alt plan, dar tot atât de urgentă mi-a apărut o înțelegere economică cu Germania, singura țară mare în care produsele noastre agricole puteau fi valorificate și schimbate cu folos contra fabricatelor industriale și materiilor prime care ne lipseau. Cu o monedă stabilizată, cu un producător agricol dezrobit și cu o piață mare deschisă producției noastre, România putea nădăjdui o repede normalizare a stărilor ei economice. Și când economicul merge, merge și politicul.

Fusesem premergătorul stabilizării monetare și multă vreme singurul ei propovăduitor. Stabilizarea intrată în faza organizării ei, era timpul să iau din nou goarna și să sun „ralierea" în jurul celorlalte două „idei salvatoare" ale economiei noastre naționale. Eram chiar în întârziere: anul consacrat Ministerului de Agricultură mă împiedicase să iau o atitudine lămurită în chestiuni asupra cărora știam că nu sunt de acord cu Guvernul din care făceam parte. Îndată ce m-am liberat, am intrat în acțiune.

Înainte de a începe campania Conversiunii datoriilor, am pus pe Duca în curent cu intențiunile mele, după ce i-am explicat în toate amănuntele necesitatea ineluctabilă a măsurilor de luat. Am arătat lui Duca că ar fi pentru Partidul Liberal o atitudine de luat, tot atât de bogată în consecințe ca cea luată în 1913 în favoarea exproprierii și a reformei agrare. Am adăugat, că dacă Partidul Liberal nu o va lua, o voi lua eu singur, indiferent de soarta raporturilor mele cu partidul. Duca a priceput foarte bine importanța Conversiunii și s-a convins de necesitatea ei, deși s-a cam speriat de consecințele reducerii debitelor, din punctul de vedere al intereselor bancare. Am

căutat să-l liniștesc pe cât am putut, și am avut impresia că n-am izbutit decât pe jumătate. Duca mi-a promis că va vorbi cu Brătienii, căci de ei și numai de ei depindea atitudinea ce va lua partidul față de acțiunea mea, și m-a asigurat că în tot cazul dânsul va face tot ce va putea pentru a amorți „șocul" dintre direcția partidului și mine, dacă „șoc" va fi.

După câteva zile, Duca mi-a spus că a găsit pe Dinu Brătianu mai ostil ideilor mele decât pe Vintilă - că totuși nu putea fi vorba ca partidul să-și însușească ideea Conversiunii, dar că el, Duca, credea că puteam începe campania mea fără pericol de dezavuare din partea partidului, cu condiția să o iau încet, să nu sparg geamurile și să nu solidarizez pe această chestiune partidul cu mine. Începeam o campanie grea, poate mai grea decât a stabilizării, și nu aveam niciun interes să sporesc numărul viitorilor mei adversari. Partidul Liberal era o putere mare, și vrăjmășia lui nu-mi era deloc indiferentă. Pe de o parte ca să-l menajez, pe de alta fiindcă o idee atât de îndrăzneață ca aceea a reducerii datoriilor trebuia băgată în capul oamenilor încetul cu încetul, nu mi-am golit dintr-odată sacul și am procedat pe etape. Am început prin a pune în discuție lichidarea pasivelor postbelice, a tuturor pasivelor, pentru a reda producătorilor și Statelor elasticitatea mișcărilor lor. Și ca un capitol special al acestei lichidări generale am împins înainte Conversiunea datoriilor agricole, adică făcute în cursul crizei de către agricultori. Am pus principiile problemei și am dat „grosso modo" soluțiile ei într-o conferință pe care am ținut-o la Institutul de Raționalizare și într-alta la Societatea inginerilor agronomi, amândouă în luna ianuarie 1929. La a doua conferința a asistat și Dinu Brătianu, și a rânjit tot timpul, cât am vorbit. Față de marile simpatii cu care ideile mele au fost primite de unanimitatea agronomilor prezenți, Dinu Brătianu n-a îndrăznit însă să protesteze, nici să critice, mulțumindu-se să declare că problema ridicată era foarte greu de rezolvat și că soluțiile propuse, vrând să repare un rău, pot produce unul și mai mare... L-am lăsat să spuie. Chestiunea Conversiunii era pusă, și nimic nu o mai putea opri în drum! Partidul Liberal n-a avut altă reacție, în afară de îngrijorarea exprimată de dl Dinu în mijlocul agronomilor, și m-a lăsat să-mi văd în pace de drumul meu. Dar adevărata campanie pentru Conversiune n-a început decât în 1930, sub Regele Carol al II-lea; anul 1929 și începutul lui 1930 au constituit numai o perioadă de pregătire și de strângere de material. Dacă Băncile și creditorii n-au protestat de la început, și n-au urlat, e că la început posibilitatea unei reduceri forțate a creanțelor nici

nu-mi trecuse prin minte: puneam în sarcina Statului, adică a obștei, sumele cu care debitele agricultorilor insolvabili urmau să fie reduse.

Din publicarea documentelor care vor figura în capitolele următoare, și din expunerile pe care le voi face, se va lămuri cum am fost adus încetul cu încetul să supun pe creditor la un sacrificiu în favoarea debitorului, sacrificiu mai mult aparent decât real, căci creanța pe care creditorul o avea în mână devenise un petec de hârtie fără valoare, față de insolvabilitatea debitorului și a imposibilității de aplicare a executărilor silite.

Munca pe care am întreprins-o cu câțiva prieteni pentru strângerea datelor necesare unei soluții raționale și definitive a Conversiunii, reformă abia jelonată pe terenul opiniei publice - nu m-a împiedicat să urmăresc după puterile mele soluționarea celeilalte probleme, a legăturilor economice cu Germania. În această direcție însă, inițiativa particulară nu putea fi tot atât de eficace ca în direcția Conversiunii, opinia publică nefiind succeptibilă de declanșare în aceeași măsură. Raporturile între State și Țări sunt afacere de Guvern. În timpul guvernării noastre nici nu fusese de gândit la o apropiere cu Germania. Titulescu, Brătienii, Duca, erau atât de înfeudați politicii franco-engleze, încât orice legătură cu Germania, neautorizată de Paris și de Londra, le părea o nebunie. Și Parisul, și Londra, deși economicește nu făceau nimic pentru noi, nu ne autorizau nici măcar să vorbim cu Berlinul. Am avut pe această temă mai multe discuții cu Titulescu, care, prea inteligent ca să nu vadă că singurul nostru „partener" economic era Germania, dar supus ordinelor de la Quai d'Orsay și intereselor sale de la Geneva, tot repeta: „Ai dreptate, ai absolută dreptate, dar n-a sosit încă momentul unei înțelegeri mai intime cu Germania; va sosi, n-ai nicio grijă și eu unul îl aștept cu nerăbdare". Așa vorbea amicul Titulescu, dar actele sale nu corespundeau deloc acestei nerăbdătoare așteptări. Duca schimba conversația, de câte ori pronunțam cuvântul „Germania" - iar în ce privește pe Brătieni, nici nu îndrăzneam să-l pronunț în fața lor! În cele 3 luni cât am stat în fruntea Ministerului de Externe, am făcut ce am putut de unul singur ca să destind coardele între noi și Berlin. Am dat instrucții în acest sens ministrului nostru Comnen, care tocmai trata afaceri pendinte între cele două țări și rămase nerezolvate de pe urma tratatelor de pace. Am fost cât se poate de culant în aceste tratative și am fost primul ministru de externe român care a îndrăznit după război să manifeste pe față la Berlin o dorință de completă înțelegere. Am stat însă prea puțin la cârma Afacerilor

Străine ca să pot înregistra un rezultat. Năzuința mea a fost totuși înregistrată la Berlin, după cum se va vedea numaidecât.

După demisia Guvernului, printre libertățile pe care mi le-am luat, de câte ori am avut prilejul să plasez o vorbă ce nu era menită să pătrundă în urechea unui surd, a fost și aceea de a cere negocieri directe cu Germania care să ducă la un acord economic, fără de care refacerea României nu era posibilă. A vorbi despre un acord politic cu Germania în 1929 ar fi fost curată nebunie - dar vorbind despre o înțelegere economică, eu unul mă gândeam de pe atunci și la o înțelegere politică. N-am suflat însă vorbă despre așa ceva, ca să nu trec drept un „boșofil" spurcat și să compromit ideea acordului economic, a cărui necesitate mai toată lumea o pricepea. Mă mulțumeam cu un acord economic, căci știam bine că economicul va duce vrând-nevrând și la politic.

Propaganda mea discretă, dar insistentă n-a dat rezultate apreciabile. În Guvern, afară de Madgearu, toți erau partizanii politicii lui Titulescu, și cu tot dinamismul său, Madgearu nu putea schimba orientarea generală a Cabinetului. Maniu și ministrul său de finanțe mai erau cu mâinile prinse în negocierile stabilizării și al marelui împrumut care se trata în același timp la Paris și din care „ce bandit de Popovici" cum spunea Finaly, de la Banque din Paris & des Pays-Bas, trebuia să realizeze așa de frumoase beneficii. Dar dacă am fost tot atât de neputincios cu privire la directivele politice, față de Guvernul Maniu ca față de Guvernul din care făcusem parte, am fost mai norocos pe căile neoficiale, și am putut contribui la apropierea celor două țări, creând un mare institut financiar care să restabilească legăturile rupte de război între economiile lor. În 1929, am reușit într-adevăr să înființez la București Societatea Bancară Română, cu un capital de 200 milioane lei. Până la război, în afară de legăturile directe cu băncile române, finanța germană era reprezentată pe piața Bucureștilor prin Banca Generală, fondată de marea Bancă berlineză Diskonto-Gesellschaft. Foarte bine condusă, Banca Generală luase în ultimii ani înaintea războiului, sub conducerea lui Petersen, un mare avânt. Guvernul german a avut în timpul ocupației Munteniei nenorocita idee să încredințeze Băncii Generale emisiunea unei hârtii monede, care, circulând fără nicio bază sau acoperire metalică, a contribuit și dânsa la dezorganizarea economiei noastre. După război, Banca Generală a funcționat mai întâi sub sechestru, a fost apoi naționalizată, dar nu a mai jucat niciun rol, până s-a prăbușit, în 1931. Așa cum a funcționat după război, n-a mai avut nicio legătură cu Diskonto și cu Berlinul, astfel încât nicio legătură bancară nu

mai exista între România și Germania. Exista totuși cu numele una: o sucursală a lui Dresdner Bank, deschisă în 1918, în timpul ocupației germane, și condusă de cei doi frați Kapralik și de Job von Witzleben. Dar această sucursală cu mijloace foarte restrânse, ascunsă într-un apartament din strada Decebal, se mărginea la mici operațiuni de schimb și nici nu-i da prin gând să facă legăturai între economia română și economia germană. De altminteri, crizele financiare și monetare prin care trecea Germania după 1919 nu îngăduiau nimănui la Berlin să-și arunce ochii asupra pieților externe și să încerce să restabilească vechile legături cu ele. O asemenea preocupare n-a putut să se deștepte decât după ce situația financiară a Reichului, fără să fie încă strălucită, s-a mai îmbunătățit. Pe măsură ce economia Reichului se consolida, s-a trezit și la noi opinia publică și și-a dat seama nu numai de interesul, dar și de necesitatea reluării vechilor legături financiare și comerciale cu Germania. Am arătat mai sus că în această privință luasem o atitudine lămurită și hotărâtă, dar în imposibilitatea în care mă aflam de a înrâuri în sensul urmărit politica Guvernului, pentru a ajunge la un rezultat util pe calea inițiativelor particulare, trebuia să găsesc și de cealaltă parte, de partea germană, un om cu care să stăm de vorbă și cu care să mă înțeleg. Norocul a voit ca la sfârșitul iernii 1929, să întâlnesc omul pe care-l căutam în persoana lui Herbert Gutmann, fiul întemeietorului lui Dresdner Bank, una din cele 4 mari bănci berlineze, așa zisele „D-Banken" (Deutsche, Diskonto, Drezdner și Darmstädter-Bank, în ordinea importanței lor). Dresdner-Bank fusese întemeiată prin anii '60 și ajunsese repede la o situație preponderentă, mulțumită iscusitei îndrumări a bătrânului Gutmann; ca și Diskonto, Dresdner-Bank se specializase în operațiunile internaționale și nenumărate sucursale îi reprezentau interesele în țările străine. Mai ales cele din Constantinopol și din Alexandria (Egipt) lucrau în stil mare. La moartea bătrânului Gutmann, fiul său Herbert îi luase locul în maiestuosul palat din Behrenstrasse. Deși înconjurat de un comitet foarte atent la operațiunile și întreprinderii Băncii („Aufsichtsrath") - deși majoritatea acțiunilor aparținea Statului[230], printr-un tacit consens, Herbert Gutmann fusese lăsat stăpân absolut asupra destinelor lui Dresdner-Bank pe care o conducea, întemeiat pe o lungă tradiție de familie, ca și când ar fi fost afacerea sa.

Sub pretext să-și inspecteze sucursala, Gutmann venise în realitate la București ca să petreacă. Ne aflam în plin în anii în care Germania

[230] În urma prăbușirii mărcii și a falimentului economic postbelic, cele 4 D-Banken au fost salvate de Schacht printr-o însemnată sporire de capital subscris de către Stat prin Reichs-Bank.

se dezmeticea dintr-un vis urât, în anii în care, grație injecțiilor de dolari americani și de lire sterline, grație inteligentelor măsuri luate de Schacht, industria și comerțul renășteau din cenușa dezastrelor. După atâtea privațiuni, un fel de nebunie de viață cuprinsese tot poporul german, de la Prinț până la cel din urmă lucrător. Nicăieri în Europa nu se petrecea ca la Berlin, unde viața de noapte bătuse toate recordurile. Rafinații nu se mulțumeau însă numai cu petrecerile Berlinului și mai căutau și altele, cutreierând lumea în goana lor după „senzații noi". Herbert Gutmann pornise la drum cu nevastă-sa după ce băuse din toate cupele încântării pe Valea Nilului, se oprise pentru un scurt popas în București, unde aflase că sunt dame frumoase și elegante, că lumea era primitoare și că viața era plăcută. Instalat la Athénée-Palace, a făcut numaidecât cunoștința câtorva cucoane elegante, rele de muscă, dar bune de gură, pe care le-a acoperit cu flori, cu bomboane, cu „amintiri" din Egipt și de la Constantinopol, cărora le-a oferit mese și supeuri, și care în câteva zile i-au făcut o reputație de miliardar simpatic. „Ne-a poftit, dragă, la Berlin, să stăm la el - are o casă pentru invitați! - și ne pune și câte un automobil la dispoziție să ne plimbăm pretutindeni!" - povesteau gâștele, din salon în salon. Zvonurile acestor excese inutile și de prost gust ajunseseră până la urechile mele, și mare mi-a fost mirarea, făcând cunoștința perechii Gutmann la o masă la Callimachi, să găsesc în locul celor doi zvăpăiați la care mă așteptam doi oameni așezați, de o perfectă măsură și educație și plini de bun simț în redarea impresiilor lor de călătorie. Ea, simpatică, comunicativă, fără o umbră de pretenție plutocratică - deșteaptă, citită și frecată cu lumea[231]. El, zvelt, înalt, elegant, ras la față, cu părul cărunt - fără nicio urmă semită în trăsăturile sale - avea toate aparențele unui gentleman englez. Vorbea perfect franțuzește și englezește și în curent cu problemele politice și economice la ordinea zilei, le discuta cu miez și propunea fără nicio prezumție soluții inteligente. De unde venisem la Callimachi cu un sentiment de antipatie pentru musafirul care, după cele auzite despre dânsul, nu era deloc pe placul inimii mele - la sfârșitul mesei m-am găsit în plină simpatie cu dânsul. Și după masă, am început să vorbim împreună despre relațiile României cu Germania, despre nevoia de a le strânge și ne-am pus repede de acord asupra faptului că trebuia să începem cu economicul, ca să ajungem la politic. I-am arătat că crearea unei bănci germano-române la București ar fi cel mai fericit început pentru reluarea raporturilor pe care le doream și

[231] Născută von Frankenstein - ea nu era ovreică - și fată de general, trăise în societatea bună berlineză.

unul și altul, și din vorbă în vorbă am ajuns să-l întreb dacă n-ar fi dispus să transforme sucursala lui Dresdner-Bank într-o societate bancară românească de sine stătătoare. Locul ocupat odinioară de Banca Generală era încă vacant, și luarea lui Diskonto, care a făcut atâtea afaceri bune, de pe o piață ca a noastră nu putea fi pentru Dresdner-Bank decât o operație plăcută, în afară de orice altă considerație de politică mai înaltă. Gutmann a sărit numaidecât pe idee și m-a asigurat că s-a gândit de mai multe ori la o asemenea transformare, dar s-a temut să nu găsească încă la noi ecoul necesar și un nume cu autoritate care să acopere încercarea. „Dacă d-ta ai binevoi - a adăugat el adresându-mi-se - să iei sub auspiciile d-tale această nouă coborâre a capitalului și a muncii germane pe piața Bucureștilor, afacerea e făcută!" - „Primesc cu mare plăcere, a fost scurtul meu răspuns, fiindcă sunt convins că lucrez astfel în interesul țării mele!". Am convenit cu Gutmann să ne vedem a doua zi și să punem lucrurile la punct. Și astfel, a doua zi, s-a născut Societatea Bancară Română...

Formalitățile au mai durat toată vara; s-a cumpărat vechiul local al Băncii Chrissoveloni1, din strada Lipscani și s-a modernizat pe cât s-a putut - dar și local și forme n-au fost gata decât în septembrie, când printr-o inaugurare solemnă am însemnat începerea unei ere noi de colaborare între Germania și România. Asupra acestei inaugurări voi veni numaidecât, după ce-mi voi plimba puțin cititorii și prin Berlin.

După convorbirile mele cu Gutmann, înființarea Societății Bancare Române intrând în faza realizării, am convenit cu dânsul că îndată ce dânsul va fi preparat terenul la Berlin, să-mi dea de veste și să viu și eu acolo să punem căruța pe roate. Lucrurile au mers destul de repede, și „im Schönen Monat Mai" m-am urcat în tren și prin Cernăuți - Lemberg - Cracovia am ajuns în 36 de ore în capitala Reichului. Nu mai fusesem la Berlin de mai bine de 20 de ani, noile stări de după război schimbaseră și aci aspectul orașului, dar mai puțin ca la Viena. Decăderea Vienei din rangul de „Kaiserstadt" a dat capitalei Austriei o lovitură de moarte; legăturile tăiate au dus la lâncezeală a tuturor funcțiunilor orașului, după cum într-un organism viu secționarea nervilor periferici ar duce la paralizie. La Berlin, toate legăturile au rămas intacte, iar dezordinele politice și economice de după război au tulburat multe, dar n-au paralizat nimic, dimpotrivă au biciuit toate poftele, toate ambițiile, toate lăcomiile. Rupându-se toate zăgazurile, apele s-au amestecat, și în lipsa acelui regulator al existenței care în Germania a fost totdeauna

Monarhia, viața, în toate manifestările ei a luat un ritm de frenezie. Cred că Berlinul din acele vremuri (după câțiva ani s-a mai potolit) era singurul oraș din Europa în care pulsul vieții nu înceta să bată 24 de ore din 24. Colindarea localurilor de noapte, și ce localuri! - făcea parte din programul fiecărui berlinez în măsură să cheltuiască cele 20-30 de mărci necesare expediției în vagon de clasa a treia. Părinți de familie, femeie cumsecade, fete tinere și nepătate - toți și toate trebuiau să petreacă.

După restabilirea mărcii, Berlinul a cunoscut o perioadă de nebunie, care a ținut până la instalarea național-socialismului: Hitler a măturat cu măturoiul mare toată această corupție, toată această destrăbălare morală, datorită în mare parte acțiunii dizolvante a ovreilor.

În acest Berlin pervertit și cosmopolit, căci avântul industrial și comercial pe care Germania refăcută începuse să-l ia atrăgea toate lipitorile străine - în acest Berlin spasmodic care-și regăsise echilibrul economic, dar nu și pe cel sufletesc, Herbert Gutmann juca rol, și încă rol important. Tutuia pe toți miniștrii, se bătea pe burtă cu ei prin firul telefonic - aproape că le da ordine. Această situație privilegiată era desigur datorită și faptului că se găsea în fruntea uneia din băncile mari germane, dar mai ales locului pe care știuse să-l ocupe în înaltele straturi ale vieții sociale berlineze. După prăbușirea Monarhiei, aristocrația germană umilită și în mare parte minată prin crizele economice și monetare care au urmat după semnarea păcii, se retrăsese în domeniile ei ereditare, sau prin orașele mai mici, unde traiul era mai ieftin, abandonând Berlinul. Societatea Curții, așa-zisa „Hofgesellschaft" se risipise și dânsa, după secarea izvorului care o învia. Îndată ce viața și-a câștigat siguranța, bancherii și oamenii de afaceri au ridicat cei dintâi capul și cum locul era liber, au constituit ei o elită socială, compensând prin sclipiri și prin zgomot de suprafață lipsa unui lustru și unor însușiri pe care numai vremea și o lungă tradiție le pot da la iveală.

În această lume de parveniți, Gutmann cu instalația lui princiară din palatul Blücher, lângă Branderburger-Thor, cu vila lui din Patidam (unde mai închiriase și palatul regal Alexandra, ca să poată crede că a moștenit pe Hohenzollerni!), cu Golful lui, cu Sporting-Clubul lui de pe Unter den Linden - ocupa o situație de frunte. După ce m-a plimbat peste tot ca să-mi arate cine era, prietenul meu „Herbert" (căci așa-l chemau toți, ca să nu se mai amintească originea semită pe care numele de Gutmann o preciza) a vrut să-mi arate și ce putea, și în 15 zile capitalul necesar pentru întemeierea

Societății Bancare a fost subscris. Două treimi din cele 200 milioane hotărâte ca capital de pornire au fost subscrise de Dresdner Bank, iar restul de o treime, de „Koncerz und Privat-Bank" din Berlin, de mai multe mari industrii din Renania, de „Amsterdamer-Bank" și de Banca Japhet & Co din Londra. Chestiunile de principiu (subscrierea capitalului, constituirea Consiliului de Administrație, desemnarea directorilor) fiind terminate destul de repede la Berlin, am fost trecut la forme, la București, și la punerea la punct a localului, lăsat de Chrissoveloni în cea mai tristă stare. În septembrie a fost tot gata, a venit Gutmann de la Berlin și am procedat la inaugurarea noului Institut de credit menit să reînnoade raporturile economice dintre România și Germania.

Pentru începerea campaniei mele privitoare la lichidarea pasivelor, presimțisem, după cum am arătat mai sus, direcția partidului din care făceam parte, fiindcă socotisem că nu aveam dreptul să încep o asemenea campanie, cât timp mai eram înscris într-un partid, fără să previn măcar pe șeful acestui partid. Nu i-am cerut voie; l-am prevenit numai de lupta pe care eram hotărât să o încep, lăsându-i lui libertatea reacțiunilor. Cu fundațiunea Societății Bancare n-am făcut nici măcar atât. Știam că, dacă „voi cere voie", Vintilă va zice nu; am preferat să-l pun în fața faptului îndeplinit, căci formal nu-mi putea reproșa nimic, înființarea unei bănci nefiind un act politic propriu-zis supus controlului de partid. Vintilă, care nu voia să se certe cu mine (sau mai bine zis nu voia „încă" să se certe cu mine), nu mi-a făcut nicio observație în față, m-a blamat însă cât a putut pe ascuns, a refuzat să vie la inaugurarea localului nostru și a impus tuturor partizanilor săi să se abție și ei. Singurul care a avut curajul să vie a fost Franasovici... Duca m-a felicitat pentru „opera necesară pe care o dusesem la bun sfârșit, căci raporturile financiare dintre România și Germania trebuiau reluate", dar n-a venit nici el, explicându-mi că trebuia să menajeze pe Vintilă care-l bănuiește că vrea să-i ia locul...

Întemeierea Societății Bancare a fost „une pierre d'achoppement" între Vintilă și mine. Deși nu ne-am despărțit decât în toamna anului 1930, din momentul în care am preluat președinția Consiliului de Administrație al primei instituții germane întemeiate în România după război, fratele Vintilă m-a osândit, ștergându-mă din lista „bunilor români". N-a așteptat decât un prilej nimerit ca să mă șteargă și de pe lista membrilor Partidului Liberal...

În tot cursul anului 1929 politică propriu-zis, politică de partid, n-am prea făcut. Era primul an de guvernare național-țărănistă, și noi, cei din opoziție, nu prea aveam mult de făcut: cei de la

Guvern trebuiau lăsați să fiarbă în zeama lor și să se uzeze, și totul indica că urmau să se uzeze mai iute decât crezusem. Împrumutul stabilizării, cu afacerile anexe; Creditul Agricol Ipotecar, concesiunea chibriturilor, contractul suedez pentru șosele - fuseseră săvârșite în astfel de condiții încât nu mai încăpea nicio îndoială că regimul național-țăranist era cel mai păcătos din câte își încercaseră norocul de la război încoace, în țara noastră. N-am să fac aci critica convențiilor încheiate la Paris, atât de oneroase pentru Statul român și a măsurilor atât de ineficace pentru stabilizarea leului - și mă mulțumesc, pentru a arăta până unde a mers inconștiența celor însărcinați cu negocierile, să arăt că s-au băgat în textul convențiilor semnate cu Banca Franței și cu subscriitorii împrumutului până și Statutele Creditului Ipotecar Agricol, așa încât Statul român nu putea schimba un alineat din aceste Statute fără să ia asentimentul tuturor semnatarilor de la Paris! În aceste Statute se prevedea, între altele, pentru viceguvernatorul Creditului, un străin[232], o leafă anuală de 3 milioane lei! Și cam așa erau toate...

În administrația internă decepțiile au fost tot așa de mari. Mita, samavolnicia, afacerile de tot soiul erau la ordinea zilei, și mai ales înfometații noștri milenari de peste munți puneau colac peste pupăză. Opinia publică a început din nou să se întoarcă spre Partidul Liberal, care din toamna anului 1929 a început, s-a pus din nou pe pregătire pentru Guvern. Mi se dedese conducerea județelor Caraș și Severin (în Banat) și la centru prezidarea Comisiilor pentru Agricultură și pentru Externe, căci se constituiseră o serie de comisii pentru revizuirea și primenirea „programului". Aceste comisii au lucrat mai ales în cursul iernii 1929/1930 și în primăvara anului 1930. În conducerea lucrărilor Comisiilor pe care le prezidam, e inutil să mai spun că n-am pus nicio vlagă, nici zel. Mă consideram ca un funcționar ținut să-și îndeplinească sarcina ca să-și câștige salariul, și salariul meu era dinainte fixat sub forma unui portofoliu, pe care Duca și Vintilă mi-l desemnaseră dinainte: portofoliul Externelor, căci de când Titulescu se dedese cu Maniu și cu Mihalache, Vintilă nu mai voia să audă de dânsul, iar Duca nu-l prea mistuise niciodată. Lăsând Doljul lui Neamțu, deși toată lumea (afară de simbriașii Băncii Comerțului) mă cerea pe mine, și dându-mi să conduc două județe depărtate și secundare în Banat, direcția partidului voise deja să sublinieze că nu vrea să-mi dea o situație electorală precumpănitoare - prin desemnarea mea la Externe a voit

[232] A fost numit unul Regard, o creatură a Băncii Franței, care a petrecut regulat câte 3-4 săptămâni pe an la București!!!

să se stabilească și mai lămurit că nu era de dorit să-mi bag nasul în politica internă. Machiavellismele lui Vintilă și ale lui Duca m-au lăsat însă rece; chestiunile de portofoliu nu mă interesau și nimic nu mă mai atrăgea în luptele de partid. Când mi-a propus Duca să mă pregătesc (!) pentru Externe, n-am spus nici da nici ba, lăsând chiar pe șefii partidului să creadă că m-aș mulțumi și cu mai puțin, adică cu nimic. Știam că o asemenea soluție nu le-ar fi convenit deloc, căci toți nemulțumiții partidului s-ar fi strâns în jurul meu și, conduși de mine, le-ar fi putut face zile fripte. Deși trecuseră zece ani, amintirea „Drapelismului" era încă vie în Partidul Liberal și teama de disidențe, mare. Cunoscându-le gândurile, trecusem pe la nasul lui Vintilă și lui Duca „posibilitatea" unei abțineri numai ca să le plătesc umilința la care mă supuseseră răpindu-mi șefia Doljului, de care mă legau atâtea, la care aveam dreptul și pe care a-și fi dus-o cu siguranță mai bine decât Neamțu. Duca mi-a explicat că nu s-ar putea lua șefia lui Neamțu decât dându-i-se mai mult, adică un portofoliu în viitorul Minister, și că ministru nu voiau să-l facă cu niciun preț, nici Brătienii, nici el, Duca. Explicație de trei parale... În realitate, eram foarte mulțumit cu Externele, căci îmi convenea din toate punctele de vedere, fie și numai fiindcă mi-ar fi permis să mă abțin de la o prea mare intimitate cu partidul și de la diferitele manifestări de politică internă după vechiul tipic liberal de la Mazar-Pașa.

Munca dusă de conducătorii Partidului Liberal, timp de mai bine de un an, pentru primenirea și întinerirea organizațiilor județene (cu rezultate foarte limitate de altminteri) și pentru punerea doctrinei partidului la punct într-un program a cărui aplicare să garanteze pe capitole fericirea nației, a fost încoronată prin marele Congres ce s-a ținut în București, în zilele de 1, 2 și 3 mai și prin marea întrunire națională din grădina Societății de Tir (în Izvor) cu care s-a încheiat Congresul. Am luat parte și la Congres, și la întrunire. La Congres ceva mai activ, în calitatea mea de președinte a două secții; la întrunire ca spectator cu loc rezervat - dar totuși numai spectator. Despre programul aprobat de Congres, program ce a fost publicat prin ziare și prin broșuri, nu voi spune nimic, fiindcă despre neant nu e nimic de spus. O serie de banale deziderate, fără nicio indicație asupra mijloacelor sau metodelor de realizare - o lipsă totală de preciziuni și o spaimă copilărească de orice inovație nu puteau impresiona pe nimeni și nu e de mirat că „noul" program liberal a lăsat lumea indiferentă. Secțiile mele le-am prezidat mai mult cu numele, lăsând pe Cipăianu să înscrie ce vrea în capitolul programului consacrat Agriculturii și pe Ghighi Djuvara să învârtească după poftă pe al Externelor.

În ce privea Agricultura îmi urmăream programul meu personal în afară de partid și de club, program întemeiat pe conversiunea datoriilor, pe standardizarea produselor și pe asociația micilor cultivatori. În programul partidului nu putusem introduce decât standardizarea produselor, și încă și aceasta de realizat cu prudență. Asociația micilor cultivatori organizată de Stat n-a fost primită de Dinu Brătianu, fiindcă se apropia prea mult de concepția kolhozurilor sovietice (!!!) - iar de conversiunea datoriilor, și Dinu, și Vintilă au fugit ca dracul de tămâie, iar Banca Românească a tunat și a fulgerat! Tot ce am putut obține, a fost să bag în program o frază în care se vorbea de „descătușarea" agriculturii prin crearea de instituții de credit ieftin, și prin dezvoltarea celor existente... În redactarea paragrafului din program destinat „raporturilor cu străinătatea" (adică în al Externelor) n-am obținut nimic, fiindcă nu am cerut nimic! Politica externă nu se face din opoziție, se face la Guvern, și până să ajungem la Guvern mai era!

Asupra opiniei publice, întrunirea de la Tir a făcut mult mai mult efect decât Congresul. Și era natural să fie așa, căci Congresul a fost o manifestație moartă, pe când întrunirea a fost una plină de viață. Până atunci și de atunci, Bucureștii n-au mai văzut așa ceva. Vechea tradiție politică care limita la populația Capitalei manifestările de partid fusese violată de Averescu, care adusese la Arenele Romane 10.000 de țărani „mobilizați, cu hrană pe 3 zile". Ca să arate ce poate, Partidul Liberal a adus în ziua de duminică 4 mai 1930, peste 100.000 de oameni. Nu era lucru mare: chestiune de trenuri, prin urmare de parale, căci oamenii veneau voioși să petreacă o zi-două în Capitală fără să-și plătească drumul. Această inovație a mai aruncat o sarcină în spinarea contribuabililor, căci cele 2-3 milioane cât costa o asemenea manifestare erau recuperate asupra fondurilor secrete, la venirea partidului la putere. Dedesubturile fiind însă necunoscute marelui public, aceste manifestări de mase au impresionat la început și Partidul Liberal. S-a folosit cel dintâi, în 1930, de noutatea lor. Partidul Național-Țărănesc a urmat pilda Partidului Liberal, și sub Guvernul Vaida, a adus și el suta lui de mii de oameni, în 1932 și în 1933. Au fost de altminteri ultimele mari manifestări fără rost, sub Regele Carol al II-lea.

Cred că manifestarea de la 4 mai 1930 a fost cea mai impunătoare din manifestările populare ce s-au ținut la București, nu numai prin numărul participanților, dar și prin ordinea și organizarea ei. Se dedese întâlnire oamenilor veniți din ajun, ca și celor ce soseau încă

în dimineața zilei de 4 mai, la Șosea. Acolo, au fost toți încolonați pe județe, și la orele 10 au pornit, rânduri-rânduri și pâlcuri-pâlcuri, ca soldații, spre grădina Tirului din Izvor. După două ceasuri grădina se umpluse, și coada coloanelor era încă la Șosea... Trecerea prin oraș s-a făcut în cea mai deplină ordine și... în tăcere. Nu se inventase încă defilarea cu cântece! În grădina Tirului, de pe dealul care se ridică la marginea de sud a ogradei, priveliștea era interesantă: o mare de capete, oameni care veniseră de departe fără să știe precis pentru ce - urechi smerite care ascultau fără să le priceapă panglicăriile politicienilor care se perindau sus pe deal în fața microfonului, panglicării pe care opt megafoane le revărsau peste toată întinderea câmpului... Prin fața microfonului au trecut pe rând doftorul Angelescu, Tătărescu, Duca, Vintilă Brătianu, Al. Lapedatu, Inculeț, Nistor și Aurel Cosma (pentru ca niciunul din ținuturile alipite să nu lipsească). Bine că n-a fost considerată și Oltenia ca ținut alipit, căci m-ar fi înscris poate și pe mine printre trâmbițași!

Prin această mare manifestare populară, Partidul Liberal a înțeles să înceapă „campania de răsturnare" și să-și pună candidatura la Guvern.

Dacă n-ar fi debarcat Prințul Carol la 6 iunie, e probabil că până în toamnă Partidul Liberal și-ar fi atins ținta. Căci slăbiciunea Partidului Național-Țărănesc și incapacitatea sa de a face față greutăților, mai ales celor economice se dovedise cu prisosință în 18 luni de guvernare. Toată lumea cerea un regim de autoritate și oameni de experiență, un regim pe care Maniu nu știuse sau nu putuse să-l alcătuiască și toți cei nemulțumiți și îngrijorați se îndreptau din nou, în lipsa altuia, spre Partidul Liberal, cu toate dezamăgirile trecutului, ca spre forța politică mai pricepută în problemele gospodărești și mai bine organizată.

Situația politică era într-adevăr din cele mai precare, și niciodată, de la proclamarea Independenței, România nu se mai găsise într-o asemenea stare de carență la cârma Statului. Slab prin definiție, regimul Regenței mai primise o lovitură grea prin moartea Regentului Buzdugan, răpus pe neașteptate în câteva zile, în toamna anului 1929. Scandaloasa alegere a lui C. Sărățeanu[233], pusă la cale de Maniu prin surprindere - spre mirarea și chiar indignarea, până și a partizanilor săi - întărise vremelnic Guvernul, dar nu și regimul. Buzdugan a fost singurul Regent cu un pic de bun simț și de voință.

[233] Fost consilier la Curtea de Casație, fost ministru de interne în Guvernul Averescu de la Iași din 1918.

Înlocuirea lui printr-un om de paie al ardelenilor cu care se înrudea prin nevastă-sa, soră cu Mihai Popovici, a redus la zero autoritatea Regenței. Nicolae alerga cu automobilul ca un nebun, călca oamenii, pălmuia pe cei ce încercau să reziste[234], se prăpădea după târfa lui de Dolettină și făcea carlism. Patriarhul nu urmărea decât două scopuri: să pună bani la o parte și să-și procopsească neamurile; de altminteri, chiar dacă ar fi avut vreo veleitate de a-și impune voința - ceea ce nu era cazul - l-ar fi domolit Maniu cu două vorbe, căci îl avea la mână cu nu știu ce afaceri veroase de pe vremea episcopatului său de la Caransebeș. Iar noul Regent Sărățeanu, care fusese un excelent funcționar în posturi secundare, pe lângă supușenia sa față de Maniu, nu avea însușirile cerute pentru un post de conducere. Toată ziua cu păhărțul în mână, se dezinteresa de treburile Statului, ca să se ocupe de ale lui și în special de construcția unui „castel" la moșia lui Sărata. De câte ori m-am dus la el, și i-am făcut vreo 3-4 vizite, mi-a arătat planurile clădirii sale și mi-a cerut sfaturi; despre situația politică sau despre intențiile Guvernului n-a știut niciodată nimic.

Cu o Regență inexistentă, lucrurile ar fi putut încă să meargă, dacă șeful Guvernului ar fi fost cel puțin el un om de autoritate și care să știe ce vrea. Dar Maniu nu avea autoritate nici măcar în partidul lui. Etern „pertractator" se tocmea de dimineața până seara cu miniștrii, cu țărăniștii, cu ardelenii afamați, cu nepoții Boilă lacomi de bani, cu Stere, cu militarii, cu opoziția și cu reprezentantele feminismului. Singura lui ambiție era să-și ducă cât mai multă vreme barca printre stânci, să evite coliziunile fatale și să nu închidă nicio portiță în urma lui. Tremura de frică să nu se întoarcă Carol, și-i trimitea emisari ca să-l amăgească. Se temea de influența lui Stere în partid și îndemna militarii[235] să-i întoarcă spatele cu orice prilej - pentru a-i lua apoi apărarea în Comitetele național-țărăniste. Nu putea suferi pe Madgearu și punea pe Mihai Popovici să-i saboteze proiectele, pentru a le susține apoi dânsul în fața Camerei. Era numai vorbă și ascunzișuri. Îmi reamintesc că trimis într-o delegație de Creditul Funciar Rural, m-a primit împreună cu alți 3-4 și ne-a amețit un ceas cu vorba, făgăduindu-ne tot ce i-am cerut, ca să facă a doua zi tocmai contrariul, sau să lase pe alții să facă, căci el nu îndrăznea nimic.

În primăvara anului 1930 situația nu mai era tenabilă. Deșteptul

[234] Între altele, cazul profesorului universitar Nolică Antonescu, lovit pe Bulevardul Elisabeta și pălmuit fiindcă s-a găsit în fața automobilului nebunului.

[235] Scenele neplăcute la Senat cu prilejul valorificării drepturilor lui Stere ca senator pe viață, manifestația lui Prezan la teatru, unde a părăsit sala după ce a constatat prezența lui Stere, și altele...

Meige, omul „Intelligence-Service-ului", într-o vizită pe care mi-a făcut-o, mi-a spus textual: „Ori înlocuiți Regența, ori înlocuiți pe Maniu. Așa nu poate să meargă. Regența nu poate guverna decât cu Partidul Liberal, care cel puțin știe ce vrea. Dacă doriți să păstrați pe Maniu la putere, dați-i un Regent, care să știe el ce vrea..."

Deși politica nu mă mai interesa prea mult, dându-mi seama că lucrurile se îndreptau spre serioase tulburări interne, m-am gândit să încerc ceva pe lângă Prințul Nicolae, fie și numai ca să-mi dau seama dacă era ceva de făcut cu dânsul. Am rugat pe Regina Elisabeta a Greciei să-mi înlesnească o întrevedere la dânsa cu frate-său. Regina ne-a poftit împreună la ceai, și am pierdut două ceasuri încercând să urnesc pe cine nu era de urnit. Prințul Nicolae a recunoscut numaidecât că Regența era incapabilă să domine situația și că „așa nu mai mergea" - dar îndată ce am încercat să schițez „ce trebuia făcut", Prințul a înlemnit și n-am mai putut scoate nimic de la el... Tot repeta: „Trebuie așteptat, trebuie așteptat, se vor aranja toate!...". Mărturisesc - era pe la sfârșitul lui ianuarie - că n-am priceput atunci că n-avea decât un gând, întronarea lui frate-său Carol, și că, nevoind să-l mărturisească, tăcea și mă poftea să aștept...

Totul se pregătea încet dar sigur, pentru reîntoarcerea lui Carol, mulțumită carenței celor care ar fi trebuit să o împiedice. Totuși nimeni nu credea că lucrurile vor merge așa repede cum au mers. Singurul pentru care întoarcerea lui Carol se contura cu o mare probabilitate, singurul urmărit de această obsesie era Vintilă Brătianu; deși lipsit de intuiție în materie politică, șeful Partidului Liberal a văzut clar în această afacere, și a făcut tot ce a putut ca să împiedice lovitura. Dar ce putea să facă el din opoziție, dezarmat cum era? Să înjure și să facă propagandă cât mai multă împotriva Prințului... S-a dat și la una, și la alta.

A mers pe această cale până la odios și la ridicol. A pus să se tipărească o broșură infamă în care a înșirat toate porcăriile ce cu drept ori cu nedrept se puneau în seama Prințului și a însărcinat fruntași de-ai partidului să o împartă pe stradă. Văd și acum pe generalul Moșoiu, pe Ghighi Djuvara, pe Dovlecel Dimitriu îndeplinind această rușinoasă însărcinare... Convocat acasă la Vintilă câteva zile după lansarea broșurii, la o consfătuire, n-am putut să-mi reține indignarea și am protestat vehement împotriva batjocorei Prințului. „Nu uitați domnilor" - și cu aceste cuvinte am încheiat protestarea mea - „că Prințul Carol este tatăl Regelui Mihai și că orice ignominie aruncată asupra Prințului se restrânge asupra Regelui. Eu pricep să vă opuneți la întoarcerea lui Carol, dar atunci

împușcați-l, dar nu-l acoperiți cu lături...". Din tot ce am spus eu, unii din cei prezenți n-au reținut decât cuvintele „împușcați-l", și după ce Carol s-a urcat pe Tron și s-au împăcat cu el, s-au dus să mă pârască că am vrut să-l omor. Cum se scrie Istoria! Denunțul a reușit întrucâtva, căci Regele Carol m-a întrebat într-o zi dacă era adevărat că am voit să-l împușc! — „Da, Sire, e adevărat - i-am răspuns eu - am vrut să te împușc ca să te scap de infamiile pe care le colportau cei ce m-au denunțat Majestății Tale!".

Cu toate broșurile și cu toate eforturile lui Vintilă, cu toate dibăciile lui Maniu, cu toate măsurile de siguranță pe care le lua Ministerul de Interne - ideea unei Restaurări dinastice se concretiza din ce în ce.

Deși eram în completă necunoștință de tot ce se plănuia la Paris, deși nu știam nimic despre uneltirile Prințului Nicolae, nu mă mai îndoiam prin aprilie că, mai devreme sau mai târziu, Prințul Carol își va relua locul de la care fusese îndepărtat cu atâta elegantă abilitate. Mărturisesc însă că nici prin cap nu mi-a trecut că lovitura era gata să fie dată, și în calculele mele cele mai optimiste - căci doream și așteptam înapoierea Prințului - socoteam toamna anului 1930 ca sorocul cel mai apropiat pentru realizarea ei.

Deși am petrecut în februarie 15 zile la Paris, înapoindu-mă de la Londra, deși eram partizan al unei reînscăunări a Prințului, nu m-am dus să-l văd fiindcă dedesem lui Vintilă cuvântul la plecarea din București, că nu voi lua contact nici cu Carol, nici cu anturajul său. Și chiar dacă n-aș fi dat cuvântul lui Vintilă, acest anturaj al Prințului mă dezgusta profund și ar fi fost suficient ca să mă ție la distanță. Nu știu dacă în februarie 1930 Carol ar fi avut destulă încredere în mine ca să-mi destăinuiască proiectele sale, admițând că ar fi fost deja fixate; secretul ce a fost păstrat în organizarea loviturii din iunie mă face însă să cred că nu. În tot cazul m-am înapoiat la București fără nicio bănuială a evenimentelor ce se pregăteau. După cum se va vedea, am fost cel dintâi surprins prin coborârea Prințului din avion, în ziua de 6 iunie.

ANEXE

ANEXA I

Raportul nr. 110 din 10 martie 1930 al Inspectoratului II General de Armată către Ministerul Armatei, cabinetul Ministrului.

Secret

Am onoare a aduce la cunoștință că, cu ocazia inspecțiilor pe care le-am făcut trupelor din Basarabia în zilele de 4-9 martie a.c.:

1) Mi s-a raportat de către comandanții de regimente și comandanții de cercuri de recrutare că o parte din recruții basarabeni s-au prezentat la cercurile de recrutare cu panglici roșii la șepci, cântând internaționala, „jos România sus Rusia" și vociferând că au fost înșelați când li s-a promis cu ocazia alegerilor că nu vor mai face armata. Se dovedește că propaganda subversivă ajunge până la porțile cazărmilor noastre.

2) Comandanții de regimente mi-au raportat că, în unele straturi ale populației comunismul este atât de avansat și nemulțumirile în contra administrației noastre atât de mari, încât, într-un eventual război contra Sovietelor, nu vom putea conta pe toate trupele recrutate din Basarabia, indiferent de naționalitate.

Ofițerii care trăiesc în Basarabia în mijlocul trupelor și al populației atribuie această stare de spirit următoarelor cauze:

1) *Propaganda comunistă manifestată prin*:

a) Vaste organizări comuniste, descoperite aproape lunar în orașele și satele din Basarabia;

b) Întreținerea propagandei cu bani trimiși de către Soviete;

c) Manifeste comuniste împărțite foarte des populației și chiar trupelor;

d) Teatru. Din luna octombrie 1929 și până astăzi au cutreierat Basarabia următoarele trupe: grupul Praga al Teatrului artistic din Moscova, trupa ucraineană Leonidov, corul cazacilor Orel, trupa evreiască Sydital și Dora Weissmann etc. etc.

e) Cinematograf. În Basarabia se prezintă filme străine multe cu subiecte tendențioase, de exemplu: Furtuna, Ultimul Ordin,

Produsul Întunericului, Uraganul, Ultimii Țari etc., toate cu subiecte din viața rusească.

f) Radio. Sovietele fac prin radio o mare propagandă comunistă. În ultimul timp s-a transmis de la Odessa prin, radio, următoarea informație: „În luna aprilie comuniștii vor trece Nistrul și vor ocupa Basarabia pe care armata română n-o va mai apăra. Nici chiar locuitorii care au fost favorabili conducerii românești nu vor avea permisiunea să treacă la vest de Prut".

2) *Organele noastre administrative se dezinteresează de această propagandă, iar în unele părți o încurajează și o susțin, așa de exemplu:*

a) Locuitorii din Tatar-Bunar au ridicat o cruce mare la mormântul comuniștilor morți cu ocazia rebeliunii din 1924. La ziua Eroilor au dus preotul să slujească la acea cruce, pentru a arăta că acești comuniști sunt eroii lor.

Jandarmii au raportat autorităților dar nu s-a luat nicio măsură.

b) Barcagii români se pot întâlni zilnic cu barcagii ucrainieni pe limanul Nistrului, din cauză că nu s-au luat măsuri să se traseze o linie de demarcație prin geamanduri și nu se alocă combustibilul necesar pentru vasele marinei și grănicerilor spre a se putea face poliția Limanului.

c) Propagandiștii prinși nu sunt pedepsiți. Astfel s-a constatat că locuitorul Ștefan Soroceanu din Tatar-Bunar, cunoscut ca periculos din anul 1924, a fost descoperit citind un manifest comunist în cârciuma lui Vetrogan, în noaptea de 23-24 ianuarie a.c.; contra acestui propagandist nu s-a luat însă nicio măsură, iar jandarmul denunțător este anchetat pe motiv că a tras o palmă unui comunist care nu vrea să declare adevărul.

d) Prefectul de la Cetatea Albă, când i s-a spus de către un ofițer că recruții au venit cu panglici roșii, a răspuns că acesta este un obicei rusesc și a observat ofițerului că și el poartă panglici roșii la decorați.

e) La o întrunire politică de la Atachi (pe malul Nistrului), prefectul Hrițcu al județului Bălți a vorbit populației în limba rusă. La această întrunire alți oratori au adus grave insulte poporului român. Prefectul a luat din nou cuvântul și fără să dezaprobe insultele ce ni s-au adus, a continuat să vorbească în limba rusă, ovaționat de public.

f) La o întrunire politică din Chișinău, politicianul Stere a spus evreilor: „i-a scăpat de dictatura generalului Prezan și cu toate acestea ei nu i-au dat voturile".

3) *Acțiuni de dezagregare socială neîmpiedicate și uneori chiar sprijinite de autoritățile noastre administrative, de exemplu:*

a) Bulgarii din Basarabia sunt în curs de a se organiza ca minoritate etnică, în legătură cu bulgarii din Dobrogea;

b) Rușii din Basarabia lucrează de un an pentru organizarea lor ca minoritate etnică;

c) S-au alcătuit și s-au depus la tribunal statutele unei societăți de cultură rusă. Statutele sunt semnate de funcționari superiori, profesori, preoți etc.;

d) Bulgarii și rușii care au cerut înființarea de școli românești, cer acum școli în limbile bulgară și rusă;

e) Aproape toată populația din Basarabia ține sărbătorile după calendarul vechi, iar numărul sectanților progresează nesupărați de autorități. Colportorii autorizați de Ministerul de Interne (cazul evreului Wolf Tohan) circulă prin sate și vând cărți Baptiste, tipărite în limba română, rusă și germană.

4) *Prestigiul autorității de Stat slăbește continuu:*

a) Jandarmii sunt umiliți și cu greu își mai pot face serviciul;

b) Primarii sunt ficțiuni. Nimeni nu-i mai ascultă în cele mai multe comune;

c) În schimb cunoscutul agitator Zipstein este respectat și ascultat de populație. Țăranii îl salută cu respect și-l numesc conducătorul lor.

În darea de seamă asupra pregătirii de război a trupelor din Inspectoratul General II de Armată, pe anul 1929, înaintată Ministerului Armatei, am arătat pericolul ce apreciam că ne va amenința armata într-un viitor apropiat, dacă nu vom pune stavilă propagandei comuniste.

Ultima inspecție făcută trupelor din Basarabia, care a coincidat cu prezentarea recruților la corpuri, mi-a dovedit că propaganda comunistă, lăsată să se dezvolte în mod liber, a început să-și producă efectele urmărite de dușmanii țării și în rândurile oștirii.

Armata este amenințată să primească recruți bolșevizați, a căror educație să nu o mai poată îndrepta în timpul serviciului activ.

Într-un viitor război cu Sovietele, nu vom mai putea conta pe trupa recrutată din Basarabia și mai mult chiar, spatele trupelor care vor lupta pe Nistru va fi amenințat de populația ostilă, care va sta gata să folosească spionajul și chiar armele în contra armatei noastre.

Pentru a stăvili acest pericol, și de se va mai putea pentru a-l înlătura, fac următoarele propuneri:

a) În Basarabia să nu se mai facă nicio propagandă politică și niciun fel de alegeri, timp de cel puțin 5 ani; de asemenea să se interzică orice propagandă comunistă.

b) Să se declare stare de asediu în toate orașele din Basarabia aflate pe frontieră.

c) Să se ridice toate armele aflate asupra populației. Acei care vor fi dovediți că ascund armele să fie aspru pedepsiți.

d) Să se ridice aparatele de radio de la persoanele suspecte.

e) Să se cenzureze toate filmele de cinematograf și toate piesele de teatru și să nu se permită reprezentarea decât a acelor care nu sunt tendențioase.

f) Să se sporească numărul grănicerilor pe frontieră și numărul jandarmilor din interiorul Basarabiei.

g) Să se construiască cazărmi pentru trupe și să se scoată toate trupele din casele locuitorilor.

h) Să se facă o puternică propagandă românească prin toate mijloacele: cinematografe, teatre, posturi de radio la comune, conferințe în care să se arate situația din Republica Sovietelor, folosindu-se în acest scop și declarațiile refugiaților din Ucraina etc.

Inspector General de Armată
General de Divizie
(*indescifrabil*)

ANEXA II

Raportul Inspectoratului II General de Armată către Domnul Ministru al Armatei (din 10 martie 1930).

Secret

În darea de seamă asupra pregătirii de război a trupelor din Inspectoratul II General Armată pe anul 1929, înaintată Ministerului Armatei cu nr. ... am arătat pericolul ce apreciam că ne putea amenința armata, într-un viitor apropiat, dacă nu vom pune stavilă propagandei comuniste.

Recenta inspecție făcută unităților din Basarabia cu prilejul prezentării recruților la corpuri, mi-a dovedit că răul este mai mare decât îl credeam și că ceea ce consideram cu puține săptămâni înainte ca o primejdie eventuală, devenise o amenințare imediată pentru moralul trupelor noastre, cât și pentru liniștea și ordinea întregii provincii.

Acțiunea lentă de dezagregare, urmărită de propaganda sovietică în Basarabia, își culegea primele roade. Fără a fi schimbat nimic din starea de drept a acestui ținut românesc și fără a fi recurs la acte vădite de violență, ea răsturna echilibrul moral între Prut și Nistru și punea majoritatea populației în fața unei „crize de neîncredere".

Analizând situația așa cum am văzut-o și cum o simt ofițerii de sub ordinele mele, prima constatare este că niciun element politic sau militar nou nu ar putea îndreptăți îngrijorarea care a pătruns în orașe și la sate și care se manifestează sub diferite aspecte. Pericolul din afară, desigur nu este azi mai mare decât era ieri, după cum forța noastră de apărare nu este cu nimic scăzută nici moralmente și nici materialmente.

Și totuși sunt simptome îngrijorătoare de disoluție, de teamă și de dezordine, în fața cărora trebuie să reacționăm energic și repede. Aceste trei elemente de altfel se înlănțuiesc și constituie însăși esența și țelul acțiunii bolșevice înăuntrul hotarelor noastre, a cărei primejdie este poate mai mare decât aceea a unui atac armat.

O propagandă sistematică sprijinită pe tot ceea ce banul și tehnica modernă pot oferi, s-a desfășurat în ultimul timp în Basarabia fără a găsi din partea noastră o stavilă hotărâtă. Din contră unele slăbiciuni au dat o temeritate nebănuită agenților sovietici ca reîncepând cu zilnicele comunicate prin radio ale Moscovei și urcând întreaga gamă a mijloacelor de luptă - manifeste, întruniri secrete, încercări de atentate - până la constituirea efectivă de organizații comuniste pe teritoriul nostru, au răsturnat, cum am spus mai sus, echilibrul moral al populației.

„Puterea armatei roșii", „succesele acțiunii politice și militare a Sovietelor", hotărârea lor de a libera Basarabia „de teroarea română" - repetate și anunțate zi de zi, oră de oră, la orașe ca și la sate, din gură în gură, prin radio, prin pamflete, au creat o stare de spirit morbidă care zdruncină autoritatea și siguranța noastră. Este din partea propagandei comuniste o încercare dibace de „sugestie colectivă" a unor mase ușor impresionabile, cu un nivel cultural scăzut, cu o educație națională și cetățenească foarte limitată, și care păstrează încă obsesia puterii rusești.

În fața acestei ofensive sovietice, autoritatea noastră de multe ori șovăitoare și timidă, nu a văzut și nu a oprit la timp primejdia. Rezultatul este „criza de încredere", atmosfera de defetism, „îngrijorarea" care pe alocuri ia acces de panică, elemente pe care mă simt dator a le semnala și în fața cărora trupele din Basarabia, ofițeri ca și grade inferioare, reprezintă o barieră puternică și neclintită. Este nevoie însă a se da chiar acestor trupe încrederea că acțiunea lor nu este izolată, că întregul aparat de Stat conlucrează în mod coordonat la restabilirea și menținerea echilibrului moral și că nu se va cruța nicio sforțare, nicio jertfă și nicio sancțiune spre a se atinge acest țel.

Dacă răul își are azi expresia numai într-o „criză morală" și într-o slăbire a autorității, el ar putea degenera ușor mai târziu într-o stare de anarhie și de dezagregare împotriva căreia remediile vor fi și mai grele și mai dureroase. Acum pe calea chiar pe care răul s-a produs putem reacționa încă ușor printr-un gest de autoritate și apoi printr-o acțiune unitară energică și neîntreruptă. Restabilirea integrală a autorității în Basarabia va aduce de la sine reprimarea oricărei propagande anarhice pe viitor și consolidarea disciplinei maselor de care avem nevoie pentru a garanta disciplina și siguranța trupelor. Aceleași mase, sugestionate azi de temeritatea acțiunii sovietice și de unele slăbiciuni și defecțiuni ale noastre, în fața unei atitudini hotărâte a autorității românești își vor recăpăta încrederea în noi și în puterea noastră. Simțindu-se apoi la adăpostul oricărei primejdii din afară sau dinăuntru, vor înclina din nou balanța forțelor morale și materiale de partea cea bună.

A lăsa mai departe starea de lucruri de azi înseamnă a fi obligați mai târziu a uza de forță pe teritoriul Basarabiei. O asemenea eventualitate ar slăbi pe de o parte în fața lumii prestigiul și dreptul nostru la acest pământ românesc, iar pe de alta ar lăsa urme adânci în sufletele populației și ar putea procura Sovietelor pretextul dorit al unei intervenții armate.

Reacționând însă la timp vom evita nu numai un pericol real, ci chiar un dureros proces de conștiință.

Inspector General de Armată
General de Divizie
(*indescifrabil*)

ANEXA III

Un exemplar din manifestele comuniste împărțite cu miile în Basarabia în anii 1929, 1930 și 1931 (primăvara) fără opunerea autorităților.

Țărani muncitori!
Frați proletari țărani de la sate și moșii!

Partidul Comunist și Uniunea Tineretului Comunist este singurul partid care luptă pentru muncitorii subjugați și exploatați de la sate și orașe și vă cheamă la luptă contra mizeriei, contra șomajului, contra impozitelor, și contra cametei băncilor.

Frați țărani!

Burghezia stăpânitoare, fabricanții, bancherii, moșierii, cu politica lor banditească bagă în cea mai mare mizerie și în datorie pe țăranii săraci numai pentru a sta ca trântorii care trăiesc pe spinarea muncitorilor să poată stoarce cât mai multe milioane și din aceste milioane stoarse de la țăranii săraci să facă gaze otrăvitoare, mitraliere, tunuri, tancuri și vase de război, ca și în anul 1914 când fabricanții, moșierii și bancherii au pornit înspre tranșee la moarte sigură pe muncitorii de la sate și orașe. Burghezia stăpânitoare pregătește același măcel contra Rusiei Sovietice care este prima și singura patrie a muncitorilor și a țăranilor.

Pentru asta mărește impozitele și toate dările, ca să poată cheltui cât mai multe miliarde pentru aceste instrumente criminale. Numărul polițiștilor și al jandarmilor se înmulțește pe spinarea voastră. Și pentru asta dacă voi țăranii săraci nu mai puteți plăti impozitele și carnetele la bănci, atunci vă forțează cu jandarmii, cu baionetele plătite de voi!!

Frați muncitori țărani!

În contra frontului comun al fabricanților, bancherilor și al moșierilor trebuie să organizăm și frontul nostru comun, frontul muncitorilor de la fabrici, de la uzine, de la moșii și de la sate.

Să luptăm dar sub conducerea Partidului Comunist și al Uniunii Tineretului Comunist contra exploatării, contra mizeriei, contra impozitelor, contra teroarei jandarmerești, contra stăpânirii fabricanților, bancherilor și a moșierilor, pentru Guvernul muncitoresc și țărănesc.

Frați țărani!

Burghezia putredă cu comentarii josnice, acuzări, și cu minciuni vrea să vă umple capul și toate ziarele vă înșeală că de asta grâul nu mai are preț, pentru asta e sărăcie așa de mare, pentru că Rusia Sovietică a umplut toată lumea cu grâu. În sate, primarul, notarul și învățătorul vă înșală spunând că comuniștii sunt vinovați!!! pentru șomaj și pentru mizerie și cu minciuna asta vrea să vă înșele ca să nu vedeți adevăratul vostru dușman, vinovat de mizeria voastră. Comuniștii sunt frații voștri de luptă și de asta au frică boierii, că veți afla odată că însăși boierii sunt dușmanii voștri, care nu muncesc și se îngrașă din munca voastră și că numai aceia care muncesc sunt frații voștri și că numai Partidul Comunist și Uniunea Tineretului Comunist sunt acei care organizează și conduc lupta voastră. Lupta crâncenă contra acelora care trăiesc pe spinarea muncitorilor, lupta

pentru interesul muncitoresc și țărănesc, contra mizeriei, contra exploatării, contra pregătirii noului măcel al muncitorilor. Luptăm pentru apărarea revoluționară a patriei muncitorilor și țăranilor, intrați și întăriți-vă în singurul partid revoluționar cu lupta de clasă, în Partidul Comunist și Uniunea Tineretului Comunist.

Tovarăși țărani!

Să ne organizăm ca să putem lupta contra aranjamentului boieresc, contra slugilor plătiți (sic) ai boierilor, contra bandelor ofițerești, contra popilor, contra notarilor; ca să putem lupta contra lor trebuie să înființăm comitete țărănești numai astfel putem câștiga pământ fără plată, împrumut de la Stat fără dobândă, sămânță pentru semănat, împărțirea uneltelor de plugărie fără bani și pentru (sic) ștergerea datoriilor și impozitelor. Orice sat trebuie să organizeze comitetul lui de luptă, care comitet sub conducerea Partidului Comunist trebuie să organizeze lupta țăranilor, să înființeze blocul comun cu muncitorimea de la fabrici și uzine, lupta pentru răsturnarea stăpânirii boierilor pentru Guvernul muncitoresc și țărănesc. Trăiască frontul comun al muncitorilor și țăranilor de la sate!

ANEXA IV

Copie

De pe rapoartele autorităților - inclusiv jandarmeria - din județul Ciuc, către Dl prefect al județului și Inspectoratul IV Jandarmi, Cluj.

Nr. 50 din 19 ianuarie 1931

Avem onoare a vă raporta următoarele:

Activitatea și propaganda ce dezvoltă Partidul Maghiar în acest județ, atât la sate, cât și la orașe nu este o propagandă pașnică de partid, ci o agitație iridentă, care tinde la subminarea temeliilor Statului român.

O adevărată politică hortystă, care caută pe toate căile posibile a infiltra în populația minoritară de la sate și orașe ura contra elementului românesc, contra intereselor națiunii și contra ordinei de Stat. Caută a contribui la greaua situație economică și financiară în care se zbate astăzi Statul român, pentru a putea dovedi în fața Puterilor străine incapacitatea de conducere a elementului dominant.

Intenția lor este de a pregăti populația minoritară de la sate și

orașe în așa fel, ca la un moment dat - la care ei se așteaptă - să poată da o lovitură decisivă contra Statului român.

Ei încearcă a provoca ura neîmpăcată între românii din Vechiul Regat și cei din Transilvania, ca astfel scopul urmărit de ei să fie mai ușor de realizat. În slujba lor perfidă, stau toți preoții și învățătorii confesionali și toți intelectualii din provincie, asemenea comercianții și meseriașii minoritari.

Pe armenii și evreii din județ care nu aderă la politica lor hortystă și care îndrăznesc a se numi ca atari, îi persecută cu diferite ocazii și aceștia, mare parte fiind meseriași și comercianți, decât să fie boicotați de elementul secuiesc, preferă să-și exprime sentimentele de a fi și ei de origină unguri (sic).

Toate întreprinderile forestiere, comerciale și industriale din județ sunt în mâna ungurilor, evreilor și armenilor maghiarizați.

Funcționarii de sub era maghiară, care din ura ce-i predomină față de români, nu au depus la timp jurământul de fidelitate Statului român, ocupă diferite funcții pe la întreprinderile din județ.

Când s-a resimțit criza financiară, în urma propagandei Partidului Maghiar și a agitatorilor lor, mare parte din comercianți au cerut moratorii, fără a fi cazul (sic).

Meseriașii și industriașii au depus brevetele și acum continuă a lucra pe sub ascuns, spre a fi scutiți de plata impozitelor către Stat.

Fabricile de cherestea au încetat lucrul și au dat drumul muncitorilor și suntem bine informați că unele întreprinderi cu mai multă bunăvoință ar fi putut continua lucrul dacă nu ar fi atinse de politica dușmănoasă a iredentiștilor maghiari, dar au dat drumul muncitorilor rămânând pe loc funcționarii, crezând că acum activitatea și propaganda conducătorilor comuniști își va avea efectul și Statul român va cădea în ghiarele comuniștilor de peste Nistru. Accentuăm că puțini funcționari români de la aceste întreprinderi au fost și ei concediați fără motiv.

În orașul Gheorghieni au înființat o asociație numită „Kis gazda Kör" (Cercul micilor gospodari) al cărui număr de membri crește încontinuu și care are de scop gruparea elementelor de la sate pentru a fi mai ușor conduse și sub pretextul că fac adunări din sfera lor economică, să poată dezvolta și mai mult ideile iredentismului.

Acest raport ar fi prea lung dacă am trece la detalii. Credem că este suficient a arăta numai unele evenimente și mișcări iredentiste, care pot învedera cele raportate de noi mai sus.

Adunările, conferințele și consfătuirile conducătorilor iredentiștilor maghiari se țin lanț. Pe la casinourile maghiare, la mese

comune, nunți, serate etc. din orașul Miercurea Ciuc nu se poate observa niciun român, sau dacă întâmplător se abate vreun român pe acolo, a încetat orice discuție, se fac gesturi de desconsiderare, se sfidează românul dându-i-se a înțelege că localul nu este și pentru el și făcându-l să plece cât mai repede.

La un bal din comuna Sănt-Înbru, preotul romano-catolic numit Kovacs Balasz a pălmuit și dat afară din localul petrecerii doi tineri români, care urmând a fi încorporați, crezând că sosise momentul de a-și putea exprima și ei sentimentele lor de români, au spus muzicanților să le cânte un cântec românesc, „Hora Unirii".

Actele dresate au fost trimise parchetului tribunalului Miercurea Ciuc.

Agentul de Siguranță Petcu losif a fost dat afară din casinoul maghiar din localitatea Miercurea Ciuc și legitimat cu concursul unui judecător de origină maghiară chiar în prezența publicului minoritar, deși era cunoscut de unii maghiari din localitate, descoperindu-l din calitatea de agent acoperit al poliției orașului (sic!).

Notarului Lascu din comuna Ditrău, de fel tot din acest județ, dar de origine român, i s-a spus în față că nu va putea niciodată să fie ales notar definitiv al comunei Ditrău, din cauză că este român, iar ei, ungurii, vor cu orice preț un ungur.

Unui învățător de Stat din comuna Tomești, de origine ungur, care a avut curajul să declare adevărul în fața organelor anchetatoare, că fostul profesor de la liceul de Stat din Miercurea Ciuc numit Tamaș, cu ocazia unei adunări școlare a vorbit populației din comună chestiuni care erau în contrazicere (sic) cu interesul național românesc - i s-a dat numele de ungur renegat și numele lui a fost trecut în toate ziarele minoritare din județ pentru a fi cunoscut de toți secuii.

În comunele Sculeni și Toplița, fostul notar Sapoloi loan informează că cei scoși la pensie n-au primit nimic de la ianuarie 1930. Locuitorii nu au niciun ban în casă, pâinea este înlocuită cu cartofi, dacă sunt - povestește fostul notar și mai adaugă că Guvernul conduce rău administrația în țară, că impozitele sunt mari, că cei ce au ceva de vândut primesc prețuri derizorii.

Se prevede o revoluție în primăvara anului 1931 - luna aprilie sau luna mai.

Am vorbit mai sus de ura ce încearcă a infiltra cei de la conducerea iredentismului între frații români și pentru a dovedi și această afirmațiune a noastră dăm un mic extras din ziarul Székeli Szo nr. 46/1930, ce apare la Gheorghieni:

„În loc de muncă solidă a venit infectul din Regat și lupta înverșunată a imoralității Orientului cu Ardealul apusean liber, moral, și cu toată forța sa brutală voește să învingă. Toată murdăria Orientului năvălește asupra Ardealului și a poporului său care stă sentinelă neclintită la porțile Apusului. Rezultatul nu poate să fie altul: falimentul complet moral, economic și cultural".

Subsemnatul ca șef al autorității menită a veghea la ordinea și siguranța de Stat, reprezentând interesele națiunii în acest județ, cuib de iredentiști și comuniști periculoși, țin de a mea sfântă datorie a vă semnala aceste cazuri, care mergând progresând vor duce Statul român într-o situație la care nu se așteaptă (sic).

Inspectorul Siguranței
(*indescifrabil*)

În ce greutate mă aflu eu acum, încercând să-mi descurc amintirile minunatei mele tinereţi. Minunată, fiindcă aşa mi s-a înfăţişat de câte ori mă întorceau gândurile spre dânsa; dar iată că de-abia a început condeiul să-mi alerge pe hârtie şi îmi dau seama că minunea era mai mult în mine, şi că în afară de mine lucrurile nu se arătau în realitatea lor decât foarte rar sub strălucitele culori cu care le îmbrăcase imaginaţia mea, biciuită atât prin noutatea senzaţiei cât şi prin influenţe speciale de ordin estetic sau literar, de care nici un începător nu se poate libera în momentele formării sale intelectuale.

Regăsindu-mă după 20 sau 30 de ani în contact cu aceleaşi lucruri, am putut să-mi dau seama de toată importanţa unghiului de viziune sub care înregistrăm senzaţiile, şi că pe cele mai amăgitoare şi pe cele mai scumpe le-am făurit de multe ori aproape numai noi înşine, în laboratorul conştient sau subconştient al închipuirilor noastre.

Nu e om trecut de 50 de ani care să nu ofteze după frumuseţea şi bunătăţile vremurilor din tinereţea lui, dar dacă ar încerca să-şi precizeze mai de aproape regretele ce ar mai rămâne din ele? Fiecare din noi, când ne fură gândul şi ne duce înapoi, departe, revedem sau ne închipuim că revedem lucruri minunate, dar când din întâmplare ne izbim de unele din acele lucruri minunate, întâmplător rămase neschimbate — de un monument, spre exemplu, sau de un chip zugrăvit, sau de o privelişte — ne dăm seama că minunea era în noi, în tinereţea noastră. Câţi n-au crezut că între 18 şi 25 de ani au cuprins o lume în braţele lor şi n-au rămas mai târziu decât cu puţină spumă pe mâini!

Din lumea tinereţilor mele, care pentru mine a însemnat atât de mult, voi încerca să povestesc cu sfială şi pe scurt câteva amintiri, căci oricât de scăzute în interes ar putea fi pentru cititorii mei, vor contribui şi ele la cunoaşterea generaţiei din care fac parte şi de pe urma căreia tot a rămas ceva.

Paul Editions
www.pauleditions.ro
facebook.com/pauleditions
9 786069 703564